श्री शंकराचार्य

अने

शंकर दिग्विजय

સસ્તું સાહિત્યવર્ધક
કાર્યાલય
અમદાવાદ

શ્રી અધ્યાત્મજ્ઞાનપ્રસારક ગ્રંથમાળાનું પુસ્તક ૧ લું.

श्री शंकराचार्य

અને

शंकर दिग्विजय

શ્રી માધવાચાર્યકૃત સંક્ષેપ શંકરજય ઉપરથી ગુજરાતીમાં લખી

પ્રસિદ્ધ કરનાર

જેઠાલાલ દેવશંકર દવે

તંત્રી

ભાગ્યોદય અને હુન્નરવિજ્ઞાન

સંપાદક—અધ્યાત્મજ્ઞાનપ્રસારક કાર્યાલય

અમદાવાદ

આવૃત્તિ ૧ લી

સન ૧૯૨૩ સંવત ૧૯૭૯

મૂલ્ય રૂ. ૪—૦—૦

શ્રી સૂર્યોદય પ્રિન્ટિંગ પ્રેસમાં
જેઠાલાલ દેવશંકર દવેએ છાપી અને
શ્રી અધ્યાત્મજ્ઞાનપ્રસારક કાર્યાલય માટે પ્રસિદ્ધ કર્યુ.
ખાડીયા, અમદાવાદ.

પ્રસ્તાવના.

મહાપુરૂષોનાં જીવનચરિત્રો વાંચવાથી મનુષ્યોનું જીવન ઘડાય છે, ચારિત્ર ઉચ્ચ બને છે. શ્રીમચ્છંકરાચાર્યે પોતાના આવિર્ભાવથી ભારતમાં પુનઃ વેદધર્મનું સ્થાપન કરી અહિત માર્ગે વળેલા મનુષ્યોને વેદ ધર્મ પાળતા કર્યા હતા, તેથી પોતે જગદ્ગુરુ ગણાય છે. આ મહાપુરુષનું જીવનચરિત્ર ગુજરાતીમાં ન હોવાથી ઘણાને તેનો લાભ મળતો નહિ હોવાથી આ પુસ્તક પ્રકટ કર્યું છે.

અમારા તરફથી જ્ઞાનનાં બોધક પુસ્તકો પ્રકટ કરી પ્રજાને સસ્તી કિંમતે આપવા માટે અધ્યાત્મજ્ઞાનપ્રસારક ગ્રંથમાળા શરૂ કરી તેના પ્રથમ પુસ્તક તરીકે શ્રીમદ્ શંકરાચાર્યનું જીવનચરિત્ર આપવું યોગ્ય ધાર્યું છે. વેદાંત માર્ગનું સ્થાપન કરનાર જગદ્ગુરુ શ્રીમદ્ આદ્યશંકરાચાર્યે ભારતમાં ઠેકાણે ઠેકાણે ફરી પરધર્મીઓને જીતી દિગ્વિજય કર્યો હતો. તે પોતે કોણ હતા, તેમનો જન્મ ક્યાં થયો હતો, તેમણે વેદધર્મનું પુનઃ સ્થાપન કેવી રીતે કર્યું, અને પ્રતિપક્ષીઓ જેઓ તેમના પ્રાણ લેવાને પણ તત્પર થયા હતા તેમને કેવી રીતે હરાવ્યા, મંડનમિશ્રને જીતવા, પરકાયા પ્રવેશ કરવો, યોગસિદ્ધિથી આકાશમાર્ગે ગમન કરવું, કાપાલિકોને જીતવા, વિગેરે અનેક વિષયો તેમના જીવનચરિત્ર સંબંધી આ પુસ્તકમાં આપેલા છે.

શ્રી શંકરાચાર્યના શિષ્ય શ્રી માધવાચાર્યે સંક્ષેપ શંકરજય નામનું પુસ્તક સંસ્કૃતમાં લખ્યું છે. તેનું મૂળ સહિત ભાષાંતર શ્રીયુત કૃષ્ણલાલ ગોવિંદરામ દેસાઇએ સને ૧૮૯૯ માં પ્રકટ કર્યું હતું. તે પુસ્તક અત્યારે મળતું ન હોવાથી શ્રીમચ્છંકરાચાર્યના જીવન સંબંધી જાણવાનું સાધન અપ્રાપ્ય હતું. અને આવા મહાપુરુષનું ગુજરાતીમાં જીવનચરિત્ર હોય તો તેથી ધાર્મિક અને ભાવિક પ્રજાને ઘણું જાણવાનું મળી આવે. બ્રાહ્મણો જેને પોતાના ગુરુ તરીકે અત્યારે પણ માને છે, તેવા મહાપુરુષ કોણ હતા, અને તેમના પ્રતિ બ્રાહ્મણોની અત્યારે પણ જોઇને તેવી પ્રીતિ હોવાનું શું કારણ? શ્રીશંકરાચાર્યને બ્રાહ્મણો કેમ ગુરુ માને છે, તે જગદ્ગુરુ કેમ કહેવાય છે,

વિગેરે જાણવાનું ભાવિક હિંદુ પ્રજાને મન થાય એ સંભવિત છે. આ તેમની ઇચ્છા તૃપ્ત કરવા માટે આ પુસ્તક શ્રી માધવાચાર્યના સંક્ષેપ શંકરજય ઉપરથી લખી પ્રસિદ્ધ કર્યું છે. તેમાં તેના હિંદી, અને મરાઠી ભાષાંતરો ઉપરાંત સદ્ગત સાક્ષરશ્રી દેવાશ્રયીના ભાષાંતરની પણ મદદ લેવામાં આવી છે તેથી અમે તેમનો આ સ્થળે ઉપકાર માનીયે છીએ, અને ઇશ્વર તેમના આત્માને શાંતિ આપો એવું ઇચ્છીયે છીએ.

આ ગ્રંથમાળા દ્વારા આવાજ બીજા ગ્રંથો પ્રકટ કરી તેના સ્થાયી ગ્રાહકોને અર્ધી કિંમતે અપાશે. આશા છે કે આવાં પુસ્તકો પ્રજામાં પ્રિય થઇ પડશેજ.

અધ્યાત્મજ્ઞાનપ્રસારક કાર્યાલય.
અમદાવાદ.
સંવત ૧૯૭૯ ચૈત્ર શુક્લ દ્વિતિયા

જેઠાલાલ દેવશંકર દવે
સંપાદક
અધ્યાત્મજ્ઞાનપ્રસારક ગ્રંથમાળા.

શ્રી અધ્યાત્મજ્ઞાનપ્રસારક ગ્રંથમાળા.

આ ગ્રંથમાળાનું પ્રથમ પુસ્તક **શ્રીમદ્ શંકરાચાર્ય** આજે પ્રસિદ્ધ કરી ગ્રાહકોના હાથમાં મૂકતાં હર્ષ થાય છે. આ ગ્રંથમાળા દ્વારા આવાં જ ઉપયોગી અને જ્ઞાનનાં પુસ્તકો હવે પછી પ્રકટ થશે.

મનુષ્યનું જીવન ઉચ્ચ બને, તેમને ઇશ્વરપ્રતિ અભિરૂચિ પ્રકટે, એવાં અધ્યાત્મ જ્ઞાનનાં, તત્ત્વવિચારનાં ઉત્તમ પુસ્તકોનો જનસમાજમાં ફેલાવો કરવો, એ ઉદ્દેશથી આ ગ્રંથમાળાની યોજના થઇ છે. ગ્રંથમાળાના ગ્રાહકોને આવાં પુસ્તકો અરધી કિંમતે અપાશે.

ગ્રંથમાળાના ગ્રાહક થવા ઇચ્છનારે રૂ. ૧-૦ પ્રવેશ ફીનો પ્રથમ મોકલી ગ્રાહકમાં નામ નંધાવવું. તે પછી ગ્રંથમાળા દ્વારા જે જે પુસ્તકો પ્રકટ થશે તે સર્વે તેમને નિયમસર અરધી કિંમતે મળ્યાં કરશે. જે ગ્રાહક પુસ્તકની કિંમત મનીઓર્ડરથી મોકલશે તેમને પુસ્તક તૈયાર થયેથી રજીસ્ટર્ડ પોસ્ટથી મોકલી અપાશે. જેથી દર પુસ્તકે પોસ્ટેજ અને વી. પી. ખર્ચના લગભગ ૦-૬-૦ થાય તે રકમ બચી જશે. જે ગ્રાહક રૂ. ૧૦-૦ અમને પ્રથમ મોકલી આપશે તેમને પુસ્તકો જેમ જેમ તૈયાર થશે તેમ તેમ તે રકમ મજરે ગણી રજીસ્ટર્ડ બુક પોસ્ટથી મોકલાશે એટલે પોસ્ટેજ ખર્ચ અમે ભોગવી લઇશું. તેમને પોસ્ટેજનો ફાયદો થશે.

દરેક પુસ્તક કળદાર ગ્લેઝ કાગળમાં અને પાકા બાઇન્ડીંગનું થશે. વર્ષમાં ત્રણથી ચાર પુસ્તકો પ્રકટ થશે. પુસ્તકોની પસંદગી ઉત્તમજ કરવામાં આવશે. તેમાં વેદ, પુરાણ, ઉપનિષદનાં પુસ્તકો પણ અપાશે. કિંમત સસ્તા ધોરણેજ રખાશે. ગ્રાહક નહિ હોય તેમની પાસે પુસ્તકની પુરી કિંમત લેવાશે.

આવાં જ્ઞાનનાં અને ઉપદેશનાં પુસ્તકો દરેક ઘરમાં, દરેક લાયબ્રેરીમાં હોવાની જરૂર છે. સ્ત્રીઓ અને બાળકોને ઉપયોગી ઉપદેશનાં પુસ્તકો પણ આ ગ્રંથમાળાદ્વારા અપાશે. આવાં પુસ્તકો વાંચવાથી મન ઉપર સારી છાપ પડે છે અને ઉત્તમ ચારિત્ર્ય ઘડાય છે. માટે દરેક મનુષ્યે આ ગ્રંથમાળાના ગ્રાહક થઇ તેનો લાભ લેવો ઘટે છે.

અધ્યાત્મગ્રંથમાળાનાં બીજાં પુસ્તકો.

તત્ત્વવિચાર દર્શન—પ્રથમ દર્શન—એ પુસ્તક છપાય છે. તૈયાર થયે ગ્રાહકોને મોકલી આપીશું. પુસ્તક દળદાર ગ્લેઝ કાગળમાં સુંદર બાઇન્ડીંગવાળું થશે.

હિંદના સિદ્ધ મહાપુરુષો—આ પુસ્તક પણ છપાય છે, તેમાં હિંદમાં થઇ ગયેલા સિદ્ધપુરુષોનાં જીવનચરિત્રો છે. તે તૈયાર થયે ગ્રાહકોને મોકલી અપાશે.

એ રીતે આ વર્ષમાં ઉપરનાં પુસ્તકો આપવાની યોજના થઇ છે છતાં અનુકુળતા ખાતર તેમાં ફેરફાર થઇ શકશે. દરેક પુસ્તક તૈયાર થયે ગ્રાહકોને ખબર આપી પછી જ વી. પી. થી મોકલાશે. જેમનાં નાણું પ્રથમ અમને મનીઓર્ડરથી મળી જશે તેમને પોસ્ટેજ અમારે માથે રાખી રજીસ્ટર્ડ બુક-પોસ્ટથી પુસ્તક મોકલી આપીશું. કટકે કટકે મનીઓર્ડર કરવાથી દર મની-ઓર્ડરે ૦-૨-૦ ખર્ચ થશે. જે સામટા રૂ. ૧૦-૦ મનીઓર્ડરથી મોકલશે તેમને છુટક છુટક મનીઓર્ડર ફીના ૦-૨-૦ આપવા નહિ પડે અને વગર પોસ્ટેજે ઘેર બેઠાં પુસ્તક મળી જશે. રૂ. ૧૦-૦ માંથી પુસ્તકની અર્ધી કિંમત જ માત્ર કપાશે અને જ્યાં સુધી તે રકમ પહોંચશે ત્યાં સુધી બીજાં પુસ્તકો તૈયાર થતાં ઘેર બેઠે મળી રહેશે.

દર ત્રણ ચાર મહિને એક પુસ્તક પ્રસિદ્ધ થશે. એટલે જેમને અનુકુળતા હોય તેમણે છુટક છુટક પુસ્તક વી. પી થી મંગાવવા કરતાં રૂ. ૧૦-૦ પ્રથમ મોકલી આપવાથી દર પુસ્તકે ૦-૬-૦ થી ૦-૮-૦ નો બચાવ થશે. એકંદરે ચાર પુસ્તકના વી. પી. પોસ્ટેજના રૂ. ૨-૦ ને આશરે ફાયદો થશે.

યોગવિદ્યા—આ પુસ્તક પણ હવે પછી તૈયાર થયે ગ્રાહકોને મળશે.

આ ગ્રંથમાળાનાં પુસ્તકો જનસમાજને પ્રિય થઇ પડે તેવાં અને ઉપયોગીજ અપાશે. તમારા મિત્રોને પણ આ ગ્રંથમાળાના ગ્રાહક બનાવી બની શકે તેટલી મદદ કરશો. ગ્રંથમાળાના ગ્રાહકોને દરેક પુસ્તક અર્ધી કીંમતે મળશે.

સંપાદક-અધ્યાત્મજ્ઞાનપ્રસારક કાર્યાલય.

અમદાવાદ.

અનુક્રમણિકા.

કમાઇ શકેછે. ભાગ ૧૦ ઇંગ્લીશ દવાઓ—એસેન્સ, અર્ક, ટીંચર, પેટંટ દવાઓ, સારસાપરીલા,કોલેરા મીક્ષ્ચર, સીરપ હાઇપોફોસ્ફાઇટ ઓફ લાઇમ, ક્લોરો ફોર્મ, લાઇમ જયુસ, વીગેરે અનેક પેટંટ દવાઓ બનાવવાના નુસખા ઘણા ખર્ચે મેળવી બહાર પાડયા છે. ભાગ ૧૧ આયુર્વેદીય દવાઓ—ક્વાથો, ચુર્ણો, ગોળીઓ, આસવો, ભષ્મો રસો, વિગેરે અનેક દેશી દવાઓ બનાવવાના નુસખાઓ. ભાગ ૧૨ ધનવાન બનાવનાર આધ્યાત્મિક ઉપાયો.

ભાગ ૧૩ અનેક ગરીબમાંથી ધનવાન થયેલાનાં જીવનચરીત્રો વિગેરે ધનવાન બનાવનાર હજારો પ્રયોગોનો આ પુસ્તકમાં સંગ્રહછે. કીં.રૂ.૧૦

ઠાંશાના હેડમાસ્તર ભગવાનજી ભાણજી લખે છે કે:—ધનવાન પુસ્તક મનુષ્યને ઘણુંજ ઉપયોગી છે. જે માણસ તેનો ઉપયોગ કરે તે ધનવાન થયા વગર રહેજ નહિ. આમાંથી મેં પાંચ સાત હુન્નરની અજમાયશ લીધો જેમાં હું ઘણોજ ફતેહપંદ થયો છું. ને આપનો આભાર માનું છું. ધનુવાન તે ધનવાનજ છે. આ પુસ્તક ખરીદવાને દરેક માણસને ભલામણ છે.

છોટાઉદેપુરથી—અબ્દુલહુસેન શમશુદીન લખે છે કે–ધનવાન નામનું પુસ્તક તેની મહેનત જોતાં કીંમત રૂ. ૧૦ રાખી હોત તો પણ થોડી છે. આપે તે બનાવી દેશી ભાઇઓને ઉત્તેજન આપ્યું છે, આવું ગુણ ભરેલું ધનવાન પુસ્તક પાસે હોય ને ધંધો કરે તો ધનવાન થઇ શકાય તેમ છે.

ચીખડાણાથી અબ્બાસઅલી શેખ ઇબ્રાહીમજી લખે છે કે આપના ધનવાન પુસ્તકથી મને સારો લાભ થયો છે. આ હિસાબે તેની કીંમત રૂ. ૨૫) રાખી હોત તોપણ આજીજ હતી ગરીબ વર્ગને માટે આ પુસ્તક ઘણુંજ લાભદાયક છે. અને આ પુસ્તક ખરીદવા દરેકને મારી ભલામણ છે.

વીનોદચન્દ્ર—એક અતિ રસમયઅનેબોધક વાર્તા છે. આ પુસ્તકમાં સત્યનો જય અને અસત્ય, પ્રપંચ, વ્યભિચારાદિ દુર્ગુણોથી થતા વિનાશોનો એવો ચિતાર આપવામાં આવ્યા છે કે ખરેખર વાંચનાર મનુષ્ય ગમે તેવો દુર્ગુણી હશે તોપણ તે સદ્ગુણી થશે કીં રૂ.૧-૦

તપસ્વી રાજકુમાર—આ પુસ્તક વાંચવાથી અનેક અતિહાસિક બનાવો માણસોને આભા બનાવી દે છે, વાંચતાં તેને હાથમાંથી મૂકવું ગમતું નથી, મનુષ્યને આનંદમાં ગરક કરનાર ને બોધ આપનાર આ નવલકથા છે. કીં. રૂ. ૧—૮—૦

ત્રિકાળદર્શક દર્પણ

યાને

પ્રેતાવાહનવિદ્યા

આ પુસ્તકની ૧ આવૃત્તિ ૭ માસમાં ખપી જવાથી બીજી આવૃત્તિ હમણાંજ બહાર પડી છે. જેની અંદર ભા-૧-પ્રવેશ, ભાગ ૧ માં મેસ્મેરીઝમ અને હીપ્નોટીઝમ વિદ્યા, માર્જન કરી હીપ્નોટીઝમનો પ્રયોગ શી રીતે કરવો, ત્રિકાળજ્ઞાન શી રીતે મેળવવું અન્યને શી રીતે વશ કરવું. ભાગ ૨ માં યોગ વિદ્યા, જેમાં રાજયોગ, હઠયોગ, ઇશ્વરભક્તિ, યમ, નિયમ. આસન, પ્રાણાયમ, પ્રત્યાહાર, ધારણા, ધ્યાન, સમાધિ પ્રાપ્ત કરવી, અષ્ટસિદ્ધિ મેળવવાની કળા, મુદ્રાઓ વિગેરેનું વર્ણન, અને તેની સિદ્ધિ ભા-૩-માં ત્રિકાળદર્શક દર્પણ અને ત્રિકાળદર્શી આયના બનાવવાની વિદ્યા-દર્પણ બનાવવાની દવા અને તે જોવાની રીત, ત્રણકાળની વાત શી રીતે જાણવી ભા-૪ ત્રિકાળદર્શી વાટી બનાવવી, હજરત ભરવાની વિદ્યા. ભા—૫ પ્રેતાવાહનવિદ્યા-પ્રેતોને આવાહન કરી તેની સાથે વાતચીત કરવાની વિદ્યા ભા-૬ પ્લૅન્ચેટ બનાવવું અને ચલાવવું અને તે દ્વારા પુછેલા પ્રશ્નના જવાબ મેળવવા. ભા-૭ વશીકરણ વિદ્યા. ભા-૮ કોકશાસ્ત્ર અને સ્ત્રીશાસ્ત્ર બ્રહ્મચર્ય, વીર્યપતન, શરીરરક્ષણ સ્ત્રીપુરુષના ભેદ, સ્ત્રીઓની પદ્મિની, ચિત્રણી, હસ્તીની, શંખીની એ જાતિ અને તેનાં લક્ષણો-કુમારી સ્ત્રીઓના બીજા ભેદ, જુદા જુદા દેશની સ્ત્રીઓ, સ્ત્રીઓની પરીક્ષા, પતિવ્રતા અને દુરાચારિણી સ્ત્રીઓનાં લક્ષણો, પુરુષોના શશક, મૃગ, વૃષ અને અશ્વ એ વર્ગો અને તેનાં લક્ષણો ગૃહસ્થાશ્રમનો આનંદ, પ્રજોત્પત્તિ, પ્રજા કેવી થાય, ગર્ભાધાન, આસન, મનમાં ઇચ્છા થાય તેવાં બાળકો જન્મે, ગર્ભની પરીક્ષા—પુત્ર જન્મશે કે પુત્રી તે, જલદી પ્રસવ થવાનો ઉપાય; વંધ્યા સ્ત્રીને ગર્ભ રહેવાનો ઉપાય, ગર્ભવંતી સ્ત્રી અને સુવારોગની દવા; સ્ત્રીઆલંકારો ધારણ કરવા. ભાગ ૧૦ મો કામશાસ્ત્ર—સ્ત્રીઓની ખુબસુરતી.

ભાગ ૧૧ મું મંત્રવિદ્યા—વશીકરણનો; લક્ષ્મી પ્રાપ્તિનો, બાળરક્ષણનો, આદાશીશીનો; મહાલક્ષ્મીની સિદ્ધિનો ધંધો મળે ને ધન વધે તેનો; વેપારમાં ધન મળે ભુત કહાડવાનો, સર્પ, ઉતારવાનો, વિગેરે અનેક મંત્રો.

ભાગ ૧૨ યંત્રવિદ્યા—જેમાં કષ્ટનીવારક, વશીકરણ, આકર્ષણ; સુખપ્રસવનો, એકત્રીસો યંત્ર–ત્રીસાયંત્ર; કાર્યસિદ્ધિનો યંત્ર, બાળરક્ષક; પીશાચ જવાનો; અખૂટ ભંડારનો; વેપારમાં લાભ થવાનો વિગેરે અનેક યંત્રો.

ભાગ ૧૩–તંત્રવિદ્યા–ઇન્દ્રજાળ, ભાગ ૧૪ જાદુઇ પ્રયોગો–જેમાં વશીકરણ તંત્ર, લીંબુ ઉછાળવું, નદીમાં દૂધની ધારા ચલાવવી; દીવાસળી; વગર દીવા કરવા. કાંકરાનો રૂપીઓ કરવો, ઝાડને મુઠ મારવી, ગળામાં છરી ઘોચવી, દેવતા ઉપર ચાલવું વિગેરે અનેક જાદુઇ પ્રયોગો છે. ભા–૧૫ ચમત્કારીક પ્રયોગોનો સમાવેશ છે. ભા.૧૬ હિપ્નોટીઝમથી અનેક રોગો મટાડવાની વિદ્યા છે. હજારો વ્યાધી માત્ર પાણીથી ચટાડવાની વિદ્યા રંગ રસાયન વિદ્યા વીગેરે અનેક ઉપયોગી પ્રયોગોનો આ પુસ્તકમાં સમાવેશ છે. તેમાંનો એકજ પ્રયોગ સિદ્ધ કરવાથી હજારો રૂપિયા મેળવી શકાય છે. કીં. રૂ. ૫—૦—૦

કચ્છ અંજારથી વલ્લભજી ભાણજી લખે છે કે: આપનું ત્રીકાળદર્શક દર્પણ પુસ્તક મળ્યું વાંચી ઘણોજ આનંદ થયો છે. તેમાં ઘણીજ ઉપયોગી બાબતનો સમાવેશ કરેલો છે. અને તેથી આપનો આભાર માનું છું.

અબરામાંથી કાળીદાસ ફીકાભાઇ લખે છે કે: આપનું ત્રીકાળદર્શક દર્પણ પુસ્તક ખરીદવાથી મને ઘણોજ ફાયદો થયો છે.

મુંબાઇથી ભુરાભાઇ કાળીદાસ લખે છે કે: આપનું ત્રીકાળદર્શક દર્પણ પુસ્તક ઘણુંજ ઉપયોગી છે. દરેકે દરેક કુટુંબે રાખવા યોગ્ય છેએ પુસ્તક પ્રકટ કરવાના તમારા શ્રમને ધન્યવાદ આપવો ઘટે છે.

મુંબાઇથી કેશવજી માધવજી લખે છે કે: આપના આહિતાશક અને ત્રીકાળદર્શક દર્પણ વીગેરે પુસ્તકો મંગાવ્યાં જે વાંચી મને ઘણોજ સંતોષ પ્રાપ્ત થયો છે. પુસ્તકની કીમત રૂ. ૫—૦—૦

વૈદ યાને વૈદક ભાગ ૧ લો અને ૨ જો.

આ પુસ્તકમાં તમામ રોગ મટે એવાં ઔષધો અને વનસ્પતિશાસ્ત્ર આપવામાં આવ્યાં છે. આ ઔષધો અકસીર વનસ્પતીમાંથી તે શી રીતે બનાવવાં તથા કઇ દવા કયા રોગ મટાડે છે તે તથા દવા કઇ કઇ વનસ્પતીની કેવી રીતે બનાવવી તે તથા દરેકધાતુ તથા ઝેરનું શોધન કરી ભષ્મો બનાવવાની રીત; તથા તેની બનતી માત્રાઓ; અવલેહો, ઘૃતો, તેલો, તથા આસવો વગેરે બનાવવાના પ્રયોગો દરેક માણસ સમજી શકે તેવા આપ્યા છે. કીં રૂ ૧ાા.

વ્યવસ્થાપક ભાગ્યોદય—અમદાવાદ.

ભુત ભવિષ્ય અને વર્તમાન કાળની વાત જાણવી હોય તો

ભવિષ્યવત્તા (ચોથી આવૃત્તિ)

યાને ભવિષ્ય જાણવાની વિદ્યા—આ નામનું પુસ્તક મંગાવો. જે પુસ્તક ઉપરથી દરેક માણસ ભવિષ્યમાં શું બનશે તે જોઇ અને જાણી શકશે. તેમા નીચે પ્રમાણે અનેક પ્રકરણો છે કીં. રૂ. ૫-૦-૦ પોષ્ટ ૦-૮-૦.

પ્રા. ૧—૨—સંવત્સર, શક, માસ, અયન, રાશી, ગ્રહો, નક્ષત્રો, યોગ, કરણ, ચંદ્ર, વિગેરે જોવાની રીત. પ્રા. ૩ તે દરેકમાં કરેલા શુભાશુભ કર્મોનું ફળ. પ્રા. ૪ થી ૯ ગ્રહોનાં ફળ, નાની મોટી પનોતી, અશુભ ગ્રહો, મહાદશા, દિનદશા, વિગેરે જોવાની રીત, પ્રા. ૧૦—૧૧ તમામ પ્રકારના મહુરતો જોવાની રીત. પ્રા—૧૨ લેણાદેણી, તારા, નાડી, યોની, ગણ વિગેરે જોવાની રીત, પ્રા—૧૩ ચોરાયેલી વસ્તુ જડશે કે કેમ તથા તે ક્યાં ગઇ છે તે જોવાની રીત, પ્રા ૧૪ કાર્યસિદ્ધિ માટે પ્રશ્નો જોવાની રીત. પ્રા. ૧૫ જન્મ, માસ વીગેરેનું ફળ, પ્રા ૧૬ ગ્રહો, અને રાશી, શુભાશુભ, રૂપ, રંગ, મૈત્રી વિગેરે જોવાની રીત. પ્રા. ૧૭—૧૮ જન્મોતરીના કુંડળીઓ બનાવવાની રીત ને તે જોવાની રીત ૧ લાથી બારે ભાવનું, ગ્રહો રાશી વાર ફળ. દ્રષ્ટિનું ફળ અંગ્રેજી રીતે ફળ, પ્રા. ૧૯ બારે ભુવાનું મિશ્રફળ ભાગ્યોદય, દાસપણું, ભીખનુ, રોગ, સ્ત્રીસુખ, લગ્નનું સુખ, પ્રજાનું સુખ, જીંદગીનું, શરીરનું સુખ, અકસ્માત ધનપ્રાપ્તિ રાજ્યલક્ષ્મી, વહનનું, મકાનનું, માબાપનું, વિદ્યાનું, વંશનું, મિત્રનું, નપુંષકપણાનું, મુસાફરીનું, વ્યાપાર, નોકરી, ધનસંપત્તિનું સુખદુઃખ ક્યારે મળે વિગેરે જોવાની રીત. પ્રા. ૨૦ ગ્રહોની દૃષ્ટિનું ફળ, પ્રા. ૨૧ સ્ત્રીની જન્મકુંડળી ઉપરથી સ્ત્રીનું, તેના પતિનું, સધવા કે વિધવાનું સુખ દુઃખ જોવાની રીત. પ્રા. ૨૨ થી ૨૭-હોરા, દષ્કાણ વિગેરે કુંડળીઓ જોવાની રીત. પ્રા. ૨૮ મું આધાન બાબત, સ્ત્રી ગર્ભ ધારણ કરે કે કેમ, સ્ત્રી પુરૂષનું મૃત્યુ, ગર્ભવંતીને શું જન્મશે, હાથ પગ વગરનું બાળક અવતરવા બાબત. પ્રા. ૨૯—જન્મ વખતે અંધારૂં હતું કે દીવો હતો વિગેરે ખાત્રી કરવાની રીત. પ્રા. ૩૦—રાજયોગ અને તેનું ફળ, પ્રા. ૩૧ થી ૩૩ નાભસ, પ્રવજ્યા, ચંદ્ર વિગેરે, યોગો અને તેનું ફળ, પ્રા. ૩૪ બાળકને રીષ્ટ યોગ જોવાની રીત. પ્રા. ૩૫—૩૬, આયુષ્ય જોવાની રીત, ક્યારે ક્યા કારણથી મૃત્યુ થાય વિગેરે જોવાની રીત, પ્રા. ૩૭–૩૮, વર્ષ ફળ બનાવવાની જોવાનીરીત. પ્રા. ૩૯ શરીરપરની રેખાઓ,

નખ તલ, માંસ માથુ વગેરે ઉપરથી ભવિષ્ય જોવાની રીત. પ્રા. ૪૦ સ્વપ્ન ઉપરથી ભવિષ્ય જાણવાની રીત, પ્રા. ૪૧ મું હસ્તાક્ષરો ઉપરથી ભવિષ્યફળ, પ્રા. ૪૨ મું વરસાદ વરસશે કે કેમ, ક્યારે વરસશે. અનાજના ભાવતાલની વધઘટ, સુકાળ કે દુકાળ વિગેરે જોવાની રીત, પ્રા. ૪૩ મું નાસિકાના સ્વર ઉપરથી ભવિષ્યની વાત જાણવાની રીત. પ્રા. ૪૪ મું રમલશાસ્ત્ર ઉપરથી ધારેલી ઇચ્છા પુરી થશે કે કેમ, જશ મળશે કે કેમ્મુ ધંધામાં લાભ થશે કે કેમ, વિગેરે ભવિષ્યની વાત જોવાની રીત કીં., રૂ ૫--૦ અનેક અભિપ્રાયો મળ્યા છે. જુજ નકલો છે આજે જ મંગાવો.

પુનાથી એક ગૃહસ્થ—હું ભવિષ્યવેત્તાથી સામુદ્રિક શીખ્યો છું. અહિં યુરોપીયનોમાં પણ એ વિદ્યાથી પ્રતિષ્ટા મેળવી છે આપનો ઉપકાર માનું છું.

મુંબઇથી હોરમસજી કા. દમગ્રુંયા-ભવિષ્યવેત્તા ઘણુંજ કામનું થઇ પડયું છે.

રાણપોરથી વીઠલજી લખમીચંદ-ભવિષ્યવેત્તા જોતાં આપે વણો શ્રમ લઇ સંતાપકારક બનાવ્યું છે.

વીરમગામથી ઉમીયાશંકર વૈદ્ય લખે છે. ભવિષ્યવેત્તા જોતિષવિદ્યાના અભ્યાસી બ્રાહ્મણો અને તમામને ઘણું ઉપયોગી છે એમ માનું છું. આવા તો સેંકડો અનુભવીઓના પત્રો મળ્યા છે. તમે તે વાંચશો એટલે તમારી પણ ખાત્રી થઇ જશે. આજે જ મંગાવી લ્યો. કારણ તેનાથી તમે જેમ દીવાથી અંધારમાં પડેલી વસ્તુ જોઇ શકો તેમ તમારા ભવિષ્યમાં શું બનશે તે, કયો ધંધો લાભકારક થશે, કઇ વસ્તુના ક્યારે ભાવ ઘટશે કે વધશે તે સર્વે જાણી શકશો. કીંમત રૂ. ૫-૦-૦

સરવે, રેવન્યુ અને ફોજદારી કાયદાનું જુથ

ચોથી આવૃત્તિ--આ પુસ્તકમાં ઇંડીઅન પીનલ કોડની અગત્યની કલમો, ક્રીમીનલ પ્રોસીજર કોડ, ડીસ્ટ્રીક્ટ પોલીસ એક્ટ, વિલેજ પોલીસ એક્ટ, લેન્ડરેવન્યુ કોડ; તે ઉપર થયેલી રૂલ, મામલતદાર કોર્ટ એક્ટ, અમલ ને તાલુકાના નમુના, સરવાયની રૂલ, સર્કલ ઇન્સ્પેકટરની રૂલ. અફીણ એક્ટ આબકારી એક્ટ, મીઠાનો એક્ટ વિ.૨૦ કાયદાઓ છે રૂ. ૪-૦

ઘરનો વૈદ—આ એક ઉત્તમ વૈદકનું પુસ્તક છે. જેના દશ ભાગ છે. તેમાં લગભગ ૫૦] પ્રકરણો છે. જેમાં શરીરનું ને તેની અંદર આવેલા અવયવોનું જ્ઞાન, ઇંદ્રિયોનું જ્ઞાન, વનસ્પતિ કોષ, કુદરતી ઉપચારો, દરેક રોગ, તેનાં કારણો, લક્ષણ, ને ઉપાયોનો સમાવેશ છે. કીં. ૦-૧૨-૦.

વ્યવસ્થાપક ભાગ્યોદય—અમદાવાદ.

श्रीमद् आद्य शंकराचार्य

અને

शंकरदिग्विजय.

પ્રકરણ ૧ લું.

શ્રીમદ્ શંકરાચાર્યને જન્મ લેવાનું કારણ.

प्रणम्य परमात्मनं श्री विद्यातीर्थ रुपिणम् ।
प्राचीन शंकरजयेसारः संगृह्यते स्फुटम ॥

મારા ગુરુ શ્રી વિદ્યાતીર્થરૂપી પરમાત્માને પ્રણામ કરીને પ્રાચીન શંકરજયમાંનો સાર સ્પષ્ટપણે ગ્રહણ કરીને તે હું આ ગ્રંથદ્વારાપ્રકટ કરૂં છું.

(શ્રી માધવાચાર્ય રચિત શંકરજય.)

એક વખતે બ્રહ્માદિ સર્વ દેવો પૂર્વ દિશામાં ઉદયાચલ પર્વત ઉપર રહેલા ચંદ્રમાનું જેમ ઉપાસન કરતા હોય તેમ રૂપ્યાચલ-કૈલાસપર્વતમાં રહેલા ઇંદ્રાદિ દેવોના દેવો મહાદેવનું ઉપાસન કરવા લાગ્યા અને વિજ્ઞાપના કરી કેઃ હે ભગવાન્! અમારા હિતને અર્થે બુદ્ધનો જેણે દેહ ધારણ કર્યો છે એવા વિષ્ણુ બૌદ્ધોની વંચના કરી રહ્યા છે તે તમારા જાણવામાં છે.જ. હે પ્રભો! જો કે અમારે અર્થે વિષ્ણુએ પૂર્વે દૈત્યોને છેતર્યા છે. તથાપિ બુદ્ધ

રચેલાં શાસ્ત્રોનું અવલંબન કરનારા તથા કર્મ, ઉપાસના અને જ્ઞાનનું પ્રતિપાદન કરનાર વેદાદિક શાસ્ત્રોને દૂષિત કરનાર બૌદ્ધોવડે રાત્રિ જેમ ગાઢ અંધકારથી વ્યાપ્ત થઇ જાય તેમ આ પૃથ્વી વ્યાપ્ત થઈ ગઈ છે. તાત્પર્ય કે વેદને દૂષિત કરનાર બૌદ્ધોની વંચના કરવાને વિષ્ણુએ બૌદ્ધશાસ્ત્ર રચ્યાં. પણ તે શાસ્ત્રો તેટલું જ કરીને લુપ્ત થયાં નથી, ઉલ્ટાં તે હમણાં અત્યંત પ્રસાર પામીને વેદાદિક શાસ્ત્રને પણ દૂષિત કરવા લાગ્યાં છે, માટે હે પ્રભો ! તમે તમારી પ્રભુતા વડે તેનું નિરાકરણ કરી શકો એમ છો અથવા તમે પ્રભુ છતાં તેનો નાશ નથી કરતા એ ઘટિત નથી.

તેઓ વર્ણાશ્રમના આચારનો દ્વેષ કરે છે, વેદ, બ્રાહ્મણ, તપ, અને બ્રહ્મ એ સર્વનો પણ તેઓ દ્વેષ કરનારા છે, તેઓ કહે છે કે વેદનાં વચન તો માત્ર જીવિકાને અર્થે બ્રાહ્મણોએ જોડી કાડેલાં છે! તેઓ વેદાદિકનો દ્વેષ કરે છે એટલું જ નહિ, પણ ભ્રષ્ટ થઇ ગયા છે. તેઓમાંના કોઈ સંધ્યાઆદિક કર્ત્તવ્યકર્મનું આચરણ કરતા નથી કે સંન્યાસ આદિક આશ્રમને કોઈ વખત કોઈ મનુષ્ય ધારણ કરતો નથી, એ પ્રમાણે સર્વે પાખંડપણાને પામી ગયા છે. તેઓ 'યજ્ઞ' એવા બે અક્ષર સાંભળતાં જ કાનમાં આંગળીઓ ખોસે છે, ત્યારે યજ્ઞાદિક ક્રિયાઓની પ્રવૃત્તિ કેમ થાય અને અમે યજ્ઞના બલિદાન શી રીતે પામીએ? તેઓ શિવ અને વિષ્ણુની ઉપાસનાનાં શાસ્ત્ર કલ્પી કાઢીને લિંગ તથા ચક્રનાં ચિન્હ ધારણ કરે છે અને તે શિવ વિષ્ણુની ઉપાસનાનાં શાસ્ત્રનો આશ્રય કરનારા પાખંડી મતવાળા પુરુષોએ યજ્ઞાદિ કર્મનો પણ ત્યાગ કર્યો છે.

જેમ કોઈ પતિવ્રતા સ્ત્રી અનન્ય ભાવે પોતાના ઉત્તમ પતિને અનુસરતી હોય તેને મદોન્મત્ત દુષ્ટ પુરુષો દૂષણ પમાડે, તેમ ઉત્તમ પુરુષ એટલે ક્ષર અને અક્ષરથી પરમાત્માને અનન્ય ભાવે કરીને પ્રતિપાદન કરતી સત્ય એવી કયી વેદવાણીને મનવડે ઉન્મત્ત બૌદ્ધોએ દૂષિત નથી કરી ? અર્થાત સર્વ વેદવાણીને દૂષિત કરી છે. તાત્પર્ય કે એક પરમાત્માને જ પ્રતિપાદન કરનારી સર્વ શ્રુતિઓને બૌદ્ધોએ દૂષિત કરી છે. અને તમે તે પરમાત્મા છો તો તમારૂં પ્રતિપાદન કરનારી શ્રુતિઓનું તો તમારે જરૂર રક્ષણ કરવું જોઈએ.

બીજા પણ પાખંડમત પ્રસરેલા છે તે પણ લોક મર્યાદાનો ભંગ કરે છે. જેવા કે—તત્કાલ કાપેલા બ્રાહ્મણના માથારૂપી કમલવડે જેમણે ભૈરવનું

પૂજન કર્યું છે એવા અધમ કાપાલિક મતના મનુષ્યોએ કયી કયી લોક મર્યાદાનો ભંગ નથી કર્યો? અર્થાત બધીએ લોક મર્યાદાનો ભંગ કર્યો છે.

બીજા પણ અનાચારવાળા અનેક મત પૃથ્વીમાં પ્રસરેલા છે માટે લોકનું જન્મમરણ અથવા નરકપાત્ત વિગેરે ભયથી રક્ષણ થવા માટે સમગ્ર ખલ પુરુષોનો નાશ કરીને તમે વૈદિકમાર્ગનું સ્થાપન કરો કે જે માર્ગે જગત્ સુખે કરીને ચાલ્યું જાય.'

આ રીતે બોલીને વિરામ પામેલા દેવતાઓને પાર્વતીના પતિ શંકરે કહ્યું કેઃ "હું મનુષ્યદેહ ધારણ કરીને તમારી ઇચ્છા પૂર્ણ કરીશ. પાખંડ મતનું ખંડન કરીને વૈદિક ધર્મ સ્થાપીશ. દુષ્ટ આચારનો નાશ કરવા માટે અને ધર્મનું સ્થાપન કરવા માટે બ્રહ્મનું પતિપાદન કરનારાં સૂત્રના તાત્પર્યનો વિશેષે કરીને નિર્ણય જેમાં કહેલો છે એવું ભાષ્ય કરીને હું તમારી ઇચ્છા પૂર્ણ કરીશ.

અજ્ઞાન જેનુ ઉપાદાન કારણ છે એવા દ્વૈતરૂપી ગાઢ અંધકારનો નાશ કરનારા મધ્યાન્હકાલના સૂર્ય સરખા ચાર કુશલ શિષ્યો સહિત હું ચાર હાથવડે વિષ્ણુની પેઠે ધર્મનું સ્થાપન કરીને તમારી ઇચ્છા પૂર્ણ કરીશ અથવા ચાર હાથ સહિત જેમ વિષ્ણુ અવતાર લે છે તેમ તે ચાર શિષ્યો સહિત હું અવતાર લઇશ, હું પૃથ્વી ઉપર શંકર નામે સન્યાસીઓનો સ્વામી થઇશ. અને મારી પેઠે તમે પણ મનુષ્યદેહ ધારણ કરીને સર્વ સ્વર્ગવાસી દેવતાઓ તે શંકરને–મને અનુસરશો, ત્યારે તમારો મનોરથ પૂર્ણ થશે. એ વાતમાં સંશય કરશો નહિ.

એ પ્રમાણે દેવતાઓને કહી જેમ સૂર્ય પોતાનાં કિરણ કમળ ઉપર સ્થાપન કરે તેમ શંકરે બીજાઓને દુર્લભ એવાં પોતાનાં કટાક્ષ સ્વામિ કાર્તિક ઉપર સ્થાપન કર્યાં. શ્રી શંકરના તે કટાક્ષને પામીને સ્વામિ કાર્તિક પણ આનંદ પામ્યા.

પછી ચંદ્રશેખર પોતાના બુદ્ધિમાન પુત્ર કાર્તિકેય પ્રત્યે બોલ્યા કેઃ—હે સૌમ્ય ! જગત્‌ના ઉદ્ધાર કરવા વિષે કલ્યાણકારી વચન હું કહું તે સાંભળ. કર્મ, ઉપાસના અને જ્ઞાન એવા ત્રણ કાંડવાળા વેદનો ઉદ્ધાર કરવાથી બ્રાહ્મણોનો ઉદ્ધાર થયો તો આખી પૃથ્વીનું સંરક્ષણ થયું એમ જાણવું. કેમકે વર્ણાશ્રમધર્મનો સમુદાય બ્રાહ્મણોને આધીન છે, તેથી આ વખતે આનો ઉદ્ધાર કરવો જોઇએ. એવી પૂર્વે મારી વૃત્તિ થયેલી જાણીને મારા ગુઢ આશયને જાણનાર વિષ્ણુ અને શેષ જે મારી પાસે હતા તેમને વેદના ઉપાસના કાડનો ઉદ્ધાર કરવાને મેંજ આજ્ઞા કરી, તેથી તેમણે અંશે કરીને પૃથ્વી ઉપર અવતાર ધારણ કર્યો, તથા સંકર્ષણ અને પતંજલિએ યોગકાડના ગ્રંથો કર્યા છે.

વેદના ત્રણ કાંડમાં છેલ્લા જ્ઞાનકાંડનો તો હું ઉદ્ધાર કરીશ. એમ દેવતાઓ સમક્ષ પ્રતિજ્ઞા કરી છે. તે તમે પણ જાણો છો. તેથી જૈમિનિયના ન્યાયરૂપી સમુદ્રના શરદ્ઋતુની પૉર્ણમાના ચંદ્ર તમે થાઓ. અર્થાત સમુદ્રમાંથી ઉપજેલા રત્નમાંનું એક રત્ન જેમ ચંદ્ર છે તેમ તું પણ જૈમિનિયકૃત મિમાંસાશાસ્ત્રના પંડિતોમાં એક રત્નરૂપે પૂર્ણપણે જગતમાં પ્રકાશ પામ. એ પ્રમાણે ઉત્પન્ન થઇને બ્રાહ્મણ, વેદ, બ્રહ્મા, તપ અને પરબ્રહ્મ, એ સર્વને અર્થે વિશિષ્ટ કર્મકાંડનો તું ઉદ્ધાર કર અને તેથી તું સુબ્રહ્મણ્ય કહેવાઈને જગતમાં પ્રસિદ્ધ થઇશ, તેથી હાલમાં પૃથ્વીઉપર અવતાર ધારણ કરીને તે વેદના અર્થની સાથે વિરોધ કરનાર સર્વ જૈનોને જીતીને વેદની મર્યાદા કર. તને સહાય કરવાને અર્થે બ્રહ્મા પણ મંડન નામે બ્રાહ્મણનો અવતાર ધારણ કરશે અને ઇંદ્ર પણ સુધન્વા નામે રાજાનો અવતાર ધારણ કરશે.

પછી દેવોના સેનાપતિ કાર્ત્તિકસ્વામિએ કહ્યું કેઃ આપની આજ્ઞા પ્રમાણે કરીશ.

સુધન્વારાજા

તે પછી ઇંદ્રે પૃથ્વી ઉપર સુધન્વા રાજા તરીકે અવતાર લીધો અને પોતાની પ્રજાનું ધર્મવડે પાલન કરીને પૃથ્વીને સ્વર્ગ તથા પોતાની રાજધાનીને સ્વર્ગની રાજધાની અમરાવતી બનાવી દીધી. સુધન્વારાજા ઇંદ્રનો અવતાર હતો છતાં પણ જૈનોને આશ્રય આપ્યો કારણ કે તે સર્વજ્ઞ હતો, છતાં પણ જૈનોનાં શાસ્ત્રમાં કૃત્રિમ શ્રદ્ધાવાળો થઈ રહ્યો હતો. કારણ કે સ્વામિ કાર્ત્તિક જ્યારે અવતાર ધારણ કરીને આવે ત્યારે જૈનોનો પરાજય કરવા માટે તેમને શોધવા ન પડે.

પ્રકરણ ૨ જું

કુમારિલ ભટ્ટપાદાચાર્ય

તે પછી કાર્તિક સ્વામીએ પૃથ્વી ઉપર અવતાર લીધો, તેમનું નામ **ભટ્ટપાદ** પડ્યું. તેમની સર્વ દિશાઓમાં સત્કીર્તિ ફેલાઇ. **પ્રથમ જૈમિનીએ કર્મ**-કાંડ ઉપર સૂત્ર રચીને વેદના તાત્પર્યનો થોડોક પ્રકાશ કર્યો હતો તેને વિશેષ સ્પષ્ટ કરીને ભટ્ટપાદ શોભવા લાગ્યા, **ભટ્ટપાદ** દિગ્વિજય કરતા **સુધન્વા રાજાની** નગરીમાં આવ્યા, રાજાએ પણ તેમને આવતા જોઈને ઉઠીને સામા જઇ વિધિ-પૂર્વક તેમનો સત્કાર કર્યો. પછી પોતે આશિર્વાદ વડે રાજાને અભિનંદન આપીને સુવર્ણના સિંહાસન ઉપર બેઠા અને સભાને શોભાવવા લાગ્યા. બેઠા પછી સભાની પાસેના ઝાડ ઉપર બેઠેલી એક કોયલના મધુર શબ્દ સાંભળીને તેના મિષ-વડે પંડિત શિરોમણિ **ભટ્ટપાદે** કહ્યું કેઃ—

હે કોયલ ! મલિન, નીચ અને કાનને દુઃખ ઉત્પન્ન કરનાર શબ્દવાળા કાગડાના કુલ સાથે તારો સમાગમ ન હોય—તેવા કાગડાઓના ટોળામાં તું ન ભરાઈ બેઠી હોય તો તું વખાણવા યોગ્ય થાય."

मलिनैश्चेन्न सङ्गस्तेनीचैः काककुलैः पिक ।
श्रुतिदूषकनिर्ह्रादैः श्लाघनीयस्तदा भवः ॥

આ વચનો રાજાને એવી રીતે લાગુ પડ્યાં કે મલિન શરીર અને **મન** વાળા, નીચ—નાસ્તિક, અને શ્રુતિ—વેદને દૂષણ પમાડનાર જેમના શબ્દ છે, એવા કાગડાના ટોળા સરખા આ સભામાં ભરાયલા બૌદ્ધો સાથે જો તારો સંગ ન હોય તો તું વખાણવા યોગ્ય થાય.

બૌદ્ધો એવી ગર્ભિત તાત્પર્યવાળી આ વાણી સાંભળીને પગવડે સ્પર્શ કરેલા સર્પની પેઠે અત્યંત કોપાયમાન થયા.

તે પછી ભટ્ટપાદે બુદ્ધ સિદ્ધાંતરૂપી વૃક્ષને યુક્તિરૂપી કોવાડાવડે કાપી નાંખ્યો અને બૌદ્ધોના ગ્રંથરૂપી બળતણને એકઠુ કરીને તેમના ક્રોધરૂપી અગ્નિની જ્વાલાની વૃદ્ધિ કરી, એટલે કેઃ યુક્તિવડે બુદ્ધે કરેલો સિધ્ધાંત ખોટો ઠરાવ્યો તથા તેનાં પ્રમાણ તેમના જ ગ્રંથોમાંથી આપ્યાં એટલે બૌદ્ધોને પ્રથમ ઉપજેલો ક્રોધ અતિશય વૃધ્ધિ પામ્યો. આથી ક્રોધવડે તે બૌધ્ધોનાં મુખ લાલ ચોળ થઈ ગયાં.

ભટ્ટપાદ અને બૌદ્ધો એકબીજા ઉપર આક્ષેપ આણીને પોતાના સિદ્ધાંતનું પ્રતિપાદન કરતા હતા તથા પરસ્પરનાં વચનોનું ખંડન કરતા હતા, તે વખતે તેઓની વચ્ચે જાણે રસાતલને ફોડીને બહાર નીકળતી હોય તેવી ગર્જના થઇ રહી. આવા વાદવિવાદમાં પંડિતોના ઇંદ્ર ભટ્ટપાદે પોતાના પ્રબલ તર્કવાદથી બૌધ્ધોનો પક્ષ ઉડાવી દઇ તેમને હરાવ્યા અને બૌધ્ધો વાદમાં એવા સજ્જડ થઈ ગયા કે તેમને ઉત્તર આપવાનું ન સુઝવાથી છાનામાના બોલ્યા વિના બેસી રહ્યા. પછી બૌદ્ધોનો ગર્વ નાશ થવાથી ભટ્ટપાદે રાજાને બોધ કરવા માંડ્યો અને અનેક પ્રકારે વેદનાં વચનોની પ્રશંસા કરવા માંડી.

તે પછી સુધન્વા રાજા બોલ્યો કેઃ—વાદમાં હારવું કે જીતવું તે વિદ્યાને આધીન છે. જેનામાં વધારે વિદ્યા હોય તે જય પામે અને ઓછી વિદ્યાવાળો પરાજય પામે એવો નિયમ છે; માટે એ ઉપરથી તત્ત્વનિર્ણય થઈ શકતો નથી, પણ જે પર્વતના શીખર ઉપરથી નીચે પડીને નાશ ન પામે તેનું મત સાચું અને જે નાશ પામે તેનું મત ખોટું.

રાજાનું આવું વચન સાંભળીને સર્વે બૌદ્ધો એક બીજાના સામું જોવા લાગ્યા, પણ બ્રાહ્મણોમાં શ્રેષ્ટ ભટ્ટપાદ તો પોતાના રક્ષણને અર્થે વેદોનું સ્મરણ કરીને પર્વતના શિખર ઉપર ચડ્યા. પર્વતના શિખરઉપર ચઢીને ભટ્ટપાદ બોલ્યા કેઃ “જો વેદો પ્રમાણ હોય તો મને કાંઇ પણ આંચ આવશે નહિ” એ પ્રમાણે બોલવાની સાથે તે અતિ મહાત્મા પુરુષે પર્વતના શિખર ઉપરથી પડતું મૂક્યું ભટ્ટપાદને પડતા જોઇને લોકો કહેવા લાગ્યા કેઃ “આ તે શું પોતાના દોહિત્ર અષ્ટકાદિએ આપેલા પુણ્યનો ક્ષય થવાથી યયાતિ રાજા પાછો સ્વર્ગમાંથી પડે છે કે કેમ? તે ભટ્ટપાદ લોકમાં ગુરુ (ભારે) છતાં પણ જાણે રૂનો ગોળો હોય તેમ પર્વત ઉપરથી પડ્યા. અને તેમને પૃથ્વી ઉપર પડતાં કશી ઇજા થઇ નહિ. જે પોતાને શરણે આવે તેમનાં દુઃખનો વેદ શું નાશ નથી કરતા? કરે છે જ.

ભટ્ટપાદનું આવું અદ્ભૂત કર્મ સાંભળીને સર્વ દિશાઓમાંથી બ્રાહ્મણો ત્યાં આવવા લાગ્યા. રાજાએ ભટ્ટપાદને કાંઈ પણ થયું નથી તે જોઇને વેદ ઉપર શ્રદ્ધા ધારણ કરી, અને દુર્જન બૌદ્ધોના સંબંધવડે પોતે દૂષિત થયો, માટે પોતાની બહુ નિંદા કરી. તે જોઈ બૌદ્ધો બોલ્યા કેઃ પર્વત ઉપરથી પડીને અક્ષત રહેવું એ કાંઈ મતનો નિર્ણય કરવામાં પ્રમાણરૂપ ગણાય નહિ. અર્થાત્ એટલા ઉપરથી જ "વેદ પ્રમાણ છે." એવું ભટ્ટપાદનું મત સત્ય છે એમ માનવું સપ્રમાણ નથી. કેમકે મણિ, મંત્ર અથવા ઔષધના યોગથી પણ એ રીતે દેહનું તો રક્ષણ થઇ શકે છે.

આ પ્રત્યક્ષ અર્થ પણ દુર્જન બૌદ્ધોએ ફેરવી નાંખ્યો, તેથી રાજાને ક્રોધ ઉત્પન્ન થયો અને ભ્રકુટી ચઢાવીને ક્રોધ સહિત રાજાએ એથી પણ વિશેષ ઉગ્ર પ્રતિજ્ઞા કરી કહ્યું કેઃ "હું તમને કાંઇ પ્રશ્ન કરૂં છું. તેનું ઉત્તર કરવાને જે સમર્થ નહિ થાય તે સર્વનો પથ્થરના મોટા ઘંટમાં ઘાલી હું નાશ કરાવીશ. એમાં સંદેહ રાખશો નહિ. એ પ્રમાણે પ્રતિજ્ઞા કરી રાજાએ એકાંતમાં જઈ એક ઘડામાં સાપ પૂરીને તેનું મુખ બંધ કરાવીને તે ઘડો સભામાં લાવી બ્રાહ્મણ તથા બૌદ્ધોને કહ્યું કેઃ 'આ ઘડામાં શું છે તે કહો.'

તે સાંભળી બ્રાહ્મણ તથા બૌદ્ધોએ રાજાને કહ્યું કેઃ હે રાજા ! કાલે સવારે એ ઘડામાં શું છે તેનો નિર્ણય અમે તમને કહીશું, એમ કહી રાજાને પ્રસન્ન કરી તે સર્વ પોતપોતાને સ્થાનકે ગયા.

તે પછી બ્રાહ્મણોએ ગળાસુધી પાણીમાં જઇને સૂર્યને પ્રસન્ન કરવાની ઇચ્છાથી તપ કરવા માંડયું. અને સૂર્યે તેમને પ્રકટ થઇને દર્શન આપ્યું. અને ઘડામાં 'શેષશાયી વિષ્ણુ છે' એમ કહેવું, એવો ઉપદેશ આપી સૂર્ય અંતર્ધાન થયા. તે પછી બ્રાહ્મણો બીજે દિવસે રાજાની સભામાં ગયા અને બૌદ્ધો પણ તે ઘડામાં શું છે તેનો નિર્ણય કરીને ત્યાં આવ્યા.

રાજસભામાં જઈ બૌદ્ધોએ કહ્યું કેઃ "એ ઘડામાં સર્પ છે." અને બ્રાહ્મણોએ કહ્યું કેઃ "નાગના રાજા શેષના શરીર ઉપર શયન કરનારા વિષ્ણુ તેમાં છે.'

બ્રાહ્મણોનું આવું કહેવું સાંભળી રાજાનું મુખ કરમાઈ ગયું, કારણ કે પોતે બૌદ્ધોને ધિક્કારી કાઢયા પછી અને બ્રાહ્મણોના વેદધર્મ ઉપર શ્રદ્ધા ધારણ કર્યા પછી પોતાના મનમાં જેમનું વચન સત્ય પડશે એમ દઢ હતું તેમનું જ વચન અસત્ય પડવાનો સમય આવ્યો, તે જોઈ રાજાનું મુખ કરમાયુંઃ કેમકે ઘડામાં સાપ પૂરેલો છે એવો રાજાને નિશ્ચય હતો.

રાજાને સંશય થતાં આકાશમાં દેવવાણી થઇ કે: "હે રાજા, બ્રાહ્મણો-એ જે કહ્યું છે તે સાચું છે, તેમના વચનમાં સંશય કરીશ નહિ, અને તું પોતાની પ્રતિજ્ઞા પાળીને સત્ય પ્રતિજ્ઞાવાળો થા. અર્થાત જે જુઠા પડે તેમનો નાશ કર.

દેવવાણી સાંભળીને રાજાએ ઘડામાં જોયું તો જેમ દેવના રાજા ઇંદ્રે ઘડામાં અમૃત જોયું હતું તે પ્રમાણે રાજાએ વિષ્ણુની મૂર્તિ તેમાં જોઈ અને રાજા પોતાનું ઇષ્ટ સંપાદન થવાથી પ્રસન્ન થયો. રાજાએ પોતે જે ઘડામાં મૂકેલું હતું તેનાથી બીજું (વિષ્ણુરૂપ) તેમાં જોવાથી રાજાના સમગ્ર સંશય નાશ પામ્યા. અને પછી તેણે વેદનો દ્વેષ કરનારા બૌદ્ધોનો વધ કરવાની આજ્ઞા પોતાના સેવકોને કરી અને સેવકોને કહ્યું કે: દક્ષિણમાં સેતબંધુ રામેશ્વર સુધી અને ઉત્તરમાં હિમાલયપર્યંત બાળકથી વૃદ્ધ સુધી સમગ્ર બૌદ્ધોને જે મારો સેવક હણે નહિ તેને મારવો. ભરતખંડમાંથી બૌદ્ધોનો સમૂળ નાશ કરવાની મારી દૃઢ આજ્ઞા છે.

એક વખત જેમને ગુરુ કરીને માન્યા હતા એવા બૌદ્ધોનો નાશ કર-વાની રાજાએ આજ્ઞા કરી કારણ કે પોતાનો ઇષ્ટ જન છતાં જો તેનામાં દોષ જોવામાં આવે તો મોટા પુરુષે તેનો વધ કરવો જ જોઇએ. પિતાની આજ્ઞાથી પરશુરામે પોતાની માતાનો પણ શું વધ ન્હોતો કર્યો? કર્યો જ હતો. માટે બૌ-દ્ધોનો નાશ કરવાની રાજાએ આજ્ઞા કરી.

એ પ્રમાણે વેદનો દ્વેષ કરનારા બૌદ્ધોનો નાશ કર્યા પછી વેદનો દ્વેષ કરનારા જૈનોનો પણ નાશ કર્યો. તત્ત્વનું અવલંબન કરનારો કોઈ યોગીંદ્ર યોગનો નાશ કરનારા વ્યાધિ, સ્ત્યાન, આદિ વિઘ્નોને જેમ નાશ કરે તેમ ભટ્ટપાદને અનુસરનારા સુધન્વા રાજાએ વેદધર્મનો દ્વેષ કરનારા જૈનોને પણ હણ્યા. જેમ અંધકાર નાશ થયા પછી સૂર્ય પોતાના તેજને વિસ્તારે છે તેમ દુષ્ટ બૌદ્ધોનો નાશ થયો એટલે પંડિત ભટ્ટપાદે વેદમાર્ગનો પ્રસાર કરવા માંડ્યો. કુમારિલ-ભટ્ટપાદરૂપી સિંહે જૈનરૂપી હાથીઓને હણ્યા એટલે પછી કાંઈ પણ અટકાવ વિના વેદની શાખાઓ ચારે પાસે વૃદ્ધિ પામવા લાગી.

અગ્નિમાંથી ઉત્પન્ન થયેલા સ્વામિ કાર્તિકના અંશાવતાર ભટ્ટપાદે એ પ્રમાણે આ કર્મ માર્ગની પ્રવૃત્તિ કરી એટલે તે પછી સંસારરૂપી સમુદ્રમાં ડુબેલા આ જગત્નો અદ્વૈતશાસ્ત્રરૂપી નાવવડે ઉદ્ધાર કરવાની ચંદ્રશેખર-મહાદેવે ઇચ્છા કરી.

પ્રકરણ ૩ જું.

શ્રીમચ્છંકરાચાર્ય જન્મ

ધર્મ માર્ગની પ્રવૃત્તિ થયા પછી કરૂણાના સમુદ્રરૂપ અને કામને દહન કરનારા મહેશ્વર કેરલ દેશમાં શ્રીમાન વૃષાદ્રિ પર્વત ઉપર પૂર્ણા નદીને પવિત્ર કિનારે સ્વંભૂ જ્યોતિર્લિંગ રૂપે પ્રકટ થયા. તે શંકરની પ્રેરણાથી કોઇ રાજશેખર નામના રાજાએ જેણે શંકરનો વૈભવ સ્વપ્નમાં વારંવાર જોયો હતો તેણે એક દેદીપ્યમાન દેવાલય તે જગાએ બંધાવ્યું તથા તે શિવલિંગનું–શંકરનુ પૂજન પ્રવર્તાવ્યું. તે દેવાલયની સમીપમાં શરણે આવેલાની પીડાને હરણ કરનાર તે શંકરની કૃપાથી અતિવૃષ્ટિ, અનાવૃષ્ટિ, વિગેરે વિઘ્નોથી રહિત એક સુંદર અને મોટું કાલટી નામે ગામ હતું. આ કાલટી ગામમાં નિશ્ચલ બુદ્ધિવાળો એક પંડિત શોભતો હતો. તેનું નામ વિદ્યાધિરાજ હતું.

અવતાર ધારણ કરવાની ઇચ્છાવાળા તે વૃષાદ્રિમાં સ્થાન કરીને રહેલા શંકરે તે પંડિતના પુત્રને પોતાનો પિતા કરવાની રૂચી કરી. તે વિદ્યાધિરાજને પૂર્વ જન્મે પ્રાપ્ત કરેલા પુણ્યવડે અતિશય બ્રહ્મતેજવાળો એક શિવગુરુ નામે પુત્ર થયો, તે જ્ઞાનમાં શિવના સરખો હતો તથા વાણીમાં ગુરૂ બ્રહસ્પતિના સરખો હતો માટે તેના પિતાએ તેનું નામ શિવગુરુ પાડયું હતું.

શિવગુરુએ બ્રહ્મચર્ય ધારણ કરીને ગુરુને ઘેર નિવાસ કર્યો તથા ગુરુના ઘરનાં કાર્ય ગુરુની આજ્ઞાથી કરવા લાગ્યો. ભિક્ષા માગી લાવીને તે ગુરુને નિવેદન કર્યા પછી ગુરુની આજ્ઞાથી તેનું ભોજન કરવા લાગ્યો. સાયંકાલે તથા પ્રભાતે અગ્નિમાં હોમ કરવા લાગ્યો. એ પ્રમાણે બ્રહ્મચર્યાદિ નિયમ ધારણ કરીને પોતાના વેદનું તેણે અધ્યયન કર્યું. શિવગુરુએ વેદ ભણીને પછી તેનો વિચાર કર્યો કેમકે વિચાર વિના વેદના અર્થનો યથાર્થ બોધ થવો દુર્લભ

છે. શિવગુરુએ વેદનું અધ્યયન કરી તેના અર્થનો પણ વિચાર કર્યો. ત્યાર પછી શિષ્યના ઉપર પ્રીતિવાળા આચાર્યે તેને કહ્યું કે: “ છએ અંગ (શિક્ષા, કલ્પ, વ્યાકરણ, નિરૂક્ત, છંદ અને જ્યોતિષ એ વેદનાં છ અંગ) સહિત વેદ તું મારી પાસેથી ભણ્યો તથા તેનો વિચાર પણ કર્યો. અધ્યયન કરવામાં તારો કાલ બહુ વીતી ગયો છે. તારી મારા ઉપર ભક્તિ છે, છતાં હમણાં તું તારે ઘેર જા, કેમકે તારાં સંબંધી મનુષ્યોને પણ તારાં દર્શનની ઇચ્છા હશે માટે ઘેર જઈને તારાં સ્વજનને તું આનંદ આપ. હે તાત! વિલંબ ન કર. કેમકે આ ક્ષણભંગુર જગત્‌માં જે વસ્તુ પાછલે પહોરે કરવી જોઈતી હોય તે વસ્તુ આયુષ્યને ક્ષણભંગુર જાણનારા પુરુષે પહેલે પહોરે કરવી ઘટે છે. અને એ જ પ્રમાણે જે કાલે કરવું જોઈતું હોય તે આ જ કરવું ઘટે છે એ વાત નિશ્ચય સમજવી.

વળી ખેતરમાં જેમ યોગ્ય કાલે વાવેલા બીજનું કર્ષણ (ધાન્ય) જેવું થાય છે તેવું કાલ વિત્યા પછી—સમય ગયા પછી વાવવાથી થતું નથી, તેમ જ યૌવનાદિક અવસ્થામાં જ્યારે વિવાહનો યોગ્ય કાલ હોય છે ત્યારે વિવાહ કરવાથી તે પુત્રાદિક ફળ આપનારો થાય છે, પણ તે સમય વહી ગયા પછી વિવાહ કરવાથી તે વ્યર્થ થાય છે. તારૂં લગ્ન કરવાની ઇચ્છાવાળાં તારાં માતાપિતા તારો જન્મ થયો ત્યારથી તારાં ગત વર્ષ ગણ્યા કરે છે કે ક્યારે મોટો થાય અને પરણાવીએ, માબાપનો એવો સ્વભાવ છે કે પુત્રને પ્રથમ ઉપવિત આપવું અને તે પછી તેના વિવાહ સંબંધી ચિંતન કરવું. વળી તે તે કુલવાન પિતૃઓ તે તે કુલવાન પુરુષના વિવાહ સંબંધી કર્મની અત્યંત સ્પૃહા કરે છે તેનું કારણ કે તે તે કુલવાન પિતૃઓ પોતાને પિંડ આપનાર પુરુષને સંતતિ હોવાથી આપણા પિંડનો આગળ ઉપર લોપ નહિ થાય એમ સ્પષ્ટ ધારે છે. એટલું જ નહિ, પણ **सहोभौ चरतां धर्मम** સ્ત્રી પુરુષ બંનેએ ભેગાં રહીને ધર્મનું આચરણ કરવું ઇત્યાદિ વેદ વચનથી કર્મ વિધાનમાં સ્ત્રી સહિત પુરુષનો અધિકાર છે, માટે પણ વિવાહ કરવો આવશ્યક છે, એવું પ્રતિપાદન કરતાં કહે છે કે:—વેદાધ્યયન વિચારનું ફલ તેના અર્થનું પરિજ્ઞાન થવું એ છે; અર્થ પરિજ્ઞાનનું ફલ નાના પ્રકારના અનેક યજ્ઞનાં કર્મ વિધિપૂર્વક કરવાં એ છે અને વિવાહ કરીને સ્ત્રી પરણેલા, સ્ત્રી સહિત પુરુષને યજ્ઞકર્મમાં અધિકાર પ્રાપ્ત થાય છે, એમ વેદને જાણનારા આચાર્યોનું કહેવુ છે, માટે લગ્ન કરવું આવશ્યક છે.”

ગુરુનાં એવાં વચન સાંભળી શિવગુરુએ કહ્યું કે: "હે ગુરો! આપ કહો છો તે સત્ય છે, પણ ગુરુની પાસેથી વેદાધ્યયન કર્યા પછી શિષ્યે ગૃહસ્થાશ્રમી થવું જ જોઈએ અને બીજા કોઈ આશ્રમમાં જવું ન જ જોઈએ એવો કાંઈ નિયમ નથી. વિવેક વૈરાગ્યાદિ સાધન ચતુષ્ટય (વિવેક, વૈરાગ્ય, શમાદિ ષટ સંપત્તિ, અને મુમુક્ષુતા એ ચતુષ્ટય) સંપન્ન પુરુષ હોય તો બ્રહ્મચર્ય આશ્રમમાંથી સંન્યસ્તાશ્રમમાં જાય છે અને વિવેકાદિ સાધનથી સંપન્ન ન હોય તો ગૃહસ્થાશ્રમી થાય છે એ રાજમાર્ગ છે. માટે હે સર્વજ્ઞ! નૈષ્ટિક બ્રહ્મચર્ય ધારણ કરીને લાંબા આયુષ્યવાળો હું દંડ અને મૃગચર્મ ધારણ કરીને, વિનયથી આચરણ કરીને તથા સાંજ સવાર અગ્નિમાં હોમ કરીને જીવતા સુધી તમારી પાસે રહીશ. અને વેદ ભણીશ તથા ભણેલા વેદની વિસ્મૃતિ ન થાય તેમ કરીશ. તાત્પર્ય કે તમારી પાસ નિરંતર રહેવાથી મારૂં વેદાધ્યયન નાશ નહિ પામે પણ બ્રહ્મચર્યવડે મારા આયુષ્ય આદિની વૃદ્ધિ થશે માટે ગૃહસ્થાશ્રમ કરવો મને પ્રીતિકર નથી.

હે ગુરો! આપ કહેશો કે અતિ સુખકર દારગ્રહણ પડતું મૂકીને અતિ દુ:ખકર નૈષ્ટિકાશ્રમનો તું શા માટે અંગિકાર કરે છે? તો જ્યાં સુધી સ્ત્રી સંગ્રહ—લગ્ન કરવું તે અનુભવગોચર નથી ત્યાં લગી જ તે સુખકર લાગે છે. પણ એક સ્ત્રી પરણ્યા એટલે પછી તે વિરસપણાને પામે છે. તેમાં સુખાસ્વાદ જણાતો નથી. હે મહાત્મન! આપ એ વસ્તુનો અનુભવ કરીને હવે શા માટે તેનો મારા આગળ નિષેધ કરો છો? આપ કહેશો કે દારગ્રહણ કરવાથી તને આ લોકમાં સુખ નહિ મળે તો ઠીક, પણ પરલોકનું સુખ તો મળશેજ. તો યજ્ઞ પણ વિધિપૂર્વક કર્યો હોય છે તો જ સ્વર્ગનુ સુખ આપે છે. પણ સમગ્ર વિધિપૂર્વક તેવા યજ્ઞ કરવો ઘણે ભાગે દુર્લભ છે. અને તેમ કર્યા વિના તેથી પ્રાપ્ય ફળ મળતું નથી.

કદાપિ ગૃહસ્થાશ્રમી થઇને તે નિર્ધન હોય તો પછી તે ધનાદિક ભોગવવાને કે બીજાને દાનાદિ આપવાને પણ અણુમાત્ર સમર્થ થતો નથી માટે તે નિશ્ચય નરકને ભોગવે છે. વિષયની પ્રાપ્તિ થવાથી પણ તૃષ્ણાની નિવૃત્તિ થતી નથી, માટે સર્વ અનર્થની બીજભૂત તૃષ્ણાવડે જેનું ચિત્ત વ્યાપ્ત થયું છે એવા ગૃહસ્થાશ્રમી પુરુષને સુખની પ્રાપ્તિ થતી નથી પણ દુ:ખની પ્રાપ્તિ થાય છે. વળી ઘર ચલાવવાને કેટલું સાહિત્ય મેળવવાથી એ સંબંધીજનોની પરિપૂર્ણતા થશે, એ વિષયનો ગૃહસ્થ પુરુષને સદા વિચાર થયાં કરે છે. અને

એટલા માટે તે ગૃહનો સામાન એકઠો કરી તેનો સંચય કરે છે, એટલામાં તેની પહેલાં જે સંચય કરેલો હોય છે તેનો નાશ થાય છે વળી નવો સંચય પણ જતો રહે છે અને બીજો સંચય કરવાની જરૂર પડે છે, એ રીતે ગૃહસ્થાશ્રમમાં સદા દુઃખ જ છે.

એ પ્રમાણે શિવગુરુ કહેતો હતો તે સમયે તેના પિતા વિદ્યાધિરાજ પોતાના પુત્રને ઘેર તેડી જવાની ઇચ્છાથી ત્યાં આવ્યા અને તેમણે બહુ વિનય કરીને શિવગુરુ પાસે તેના ગુરુને ઘણું દ્રવ્ય અપાવીને વિદ્યા ભણેલા પોતાના તે પુત્રને યત્ને કરીને ઘેર તેડી ગયો. શિવગુરુ પોતાને ઘેર જઇને પોતાની માતાને પગે લાગ્યો તથા માતાએ પણ તેને ભેટીને તેના વિરહજન્ય પરિતાપનો ત્યાગ કર્યો, પુત્રના શરીરનું આલિંગન જેનું નામ છે તે વિશેષે કરીને ચંદનના રસથી પણ વધારે શીતલ છે.

શિવગુરુ ગુરુને ઘેરથી ઘણે દહાડે ઘેર આવ્યો એ જાણી તેનાં સગાં સંબંધી તેને મળવા આવવા લાગ્યાં, શિવગુરુએ તેમને આવતાં જોઈ ઉઠી સામા જઇને પ્રણામ કરી તેમનું સન્માન કર્યું, પછી તેના પિતા વિદ્યાધિરાજે પોતાના પુત્ર શિવગુરુની વેદના પદ, ક્રમ, જટા, શિખા, ઘન આદિકમાં બુદ્ધિ જોઈને તે સંબંધી ઘણાક પ્રશ્ન કર્યા, પોતાના પુત્રની બુદ્ધિને જાણવાની ઇચ્છાવાળા તેના પિતાએ તેને ભટ્ટપાદના સિદ્ધાંત વિષે, પ્રભાકરના મત વિષે, કણાદના મત વિષે, અને બીજા ગૌતમ આદિક આચાર્યોના મત વિષે પ્રશ્ન કર્યા, પિતાએ પૂછવા ઉપરથી જેનું કંઇક ખીલેલા કમલ જેવું મંદ હાસ્યવાળુ મુખ છે એવા શિવગુરુએ પણ પ્રથમ પોતાના વિદ્યાગુરુને પ્રણામ કરીને પિતાના તે તે પ્રશ્નોનું સમાધાન કર્યું અને યથાર્થ ઉત્તર આપ્યા.

પોતાના પુત્રની વેદ અને શાસ્ત્રમાં બુધ્ધિ જોઇને તથા પ્રશ્નોત્તરમાં એટલે પોતાના મતનું સ્થાપન કરવામાં અને અન્યમતનું ખંડન કરવામાં તેની નિપુણતા જોઇને તેનો પિતા અત્યંત સંતોષ પામ્યો, કેમકે જે પુત્રની વાણી શાસ્ત્ર વિનાની છતાં પણ સ્વભાવે કરીને જ સુખ ઉપજાવનારી હોય છે તે વાણી વળી શાસ્ત્ર સહિત હોય તો તે સુખ ઉપજાવે એમાં શું આશ્ચર્ય ?

વિદ્યાધિરાજના પુત્ર શિવગુરુના ગુણરૂપી પાસે કરીને ખેંચાયલા ઘણાક બ્રાહ્મણો તેને કન્યા આપવાની ઇચ્છાથી તેને ઘેર આવ્યા. વિવાહ કાલની પહેલાં પણ વિદ્યાધિરાજના તે પુત્રનો વિવાહ સંબંધ કરી મુકવાની ઇચ્છાવાળા

પુરુષોથી તેનું ઘર સંબંધીવાળું હતું. અર્થાત્ વિવાહ કરનારા પુરુષોએ આગળથી આવી આવીને સંબંધ કરી મૂકયા હતા. તે દેશમાં ઘણું ધન આપે એવા ઘણા જણુ કન્યા આપનારા હતા, તેમ જતાં પ્રખ્યાત મહિમાવાળા વિપ્રવર્ય વિદ્યાધિરાજે ઉત્તમ કુલની પરીક્ષા કરીને તેવા ઉત્તમ કુલમાં ઉત્પન્ન થયેલા મઘપંડિત નામે બ્રાહ્મણની કન્યાની પોતાના પુત્રને અર્થે યાચના કરી.

પછી જેમનો પુષ્કળ વૈભવ પ્રસિદ્ધ છે એવા કુળવાન કંન્યા તથા વરના પિતા એ બન્ને વચ્ચે આવો વિવાદ ઉત્પન્ન થયો;–કન્યાના બાપે કહ્યું કે: “ તમારે તમારા પુત્રને લઇને મારે ઘેર આવીને પરણાવી જવો. ” ત્યારે વરના બાપે કહ્યું કેઃ તમારે તમારી પુત્રીને મારે ઘેરં આણીને મારા પુત્ર સાથે પરણાવવી. ” કન્યાના બાપે કહ્યું કે: “ જો વરને મારે ઘેર લાવીને તેનું લગ્ન કરશો તો જેટલું દ્રવ્ય આપવાનો મેં સંકલ્પ કર્યો છે તેથી બમણું દ્રવ્ય હું આપીશ. ” વરના બાપે કહ્યું કે: “ હે દ્વિજ ! મારે ઘેર કન્યા લાવીને જો તેને મારા પુત્ર સાથે પરણાવશો તો હું કાંઈ પણ દ્રવ્ય લીધા વિના મારો છોકરો પરણાવીશ, ”

એવો વાંધો પાડ્યો એટલે કોઈક વિશેષવાદી પુરૂષે કન્યાના પિતાને એકાંત બોલાવીને કહ્યું કે: “ આપણે અહીંથી ઘેર જઇશું એટલામાં આપણી તથા વરના બાપની વચ્ચે કોઈ બીજો પુરૂષ ભેદ પડાવીને પોતાની કન્યા તેના પુત્રને આપી દેશે અને એમ થવાથી આપણો હેતુ સિદ્ધ થશે નહિ. માટે કન્યા અહિં લાવીને પરણાવવી એ જ ઠીક છે.

એ પ્રમાણે તેનું માનીને મઘપંડિત કે જે વરના રૂપથી મોહિત થયેલો હતો માટે તેણે વરના પિતાનું કહેવું માન્ય કર્યું. કેમકે બહુ કાલસુધી અભ્યાસ કરેલો મંત્ર જેમ વરદાન આપવાને યોગ્ય થાય છે. તેમ જેમાં ગુણ જોવામાં આવ્યો છે. તે પણ વરવાને યોગ્ય થાય છે.

વિદ્યાધિરાજ અને મઘપંડિત નામે બન્ને ગૃહસ્થોએ સારૂં મુહુર્ત જોઇને ગણપતિ આદિ પોતાના કુલ દેવતાઓનું પૂજન કરીને વાગ્દાન રૂપી સંપ્રત્યય–ઠરાવ (વિવાહ) કર્યો. તથા હવે આપણે મુહુર્ત જાણુનાર જોશીયોને બોલાવીને લગ્નનો દિવસ નક્કી કરવો એવો તેમણે નિશ્ચય કર્યો. પછી જોશીઓએ ઠરાવેલા મુહુર્તે વિદ્યાધિરાજ અને મઘપંડિતે પોતાનાં સંતાનનો વિવાહ કરીને પોતાનો મનોરથ સિદ્ધ કર્યો તથા તેઓ અતિ આનંદ પામ્યા. તેમ જ ત્યાં આવેલાં સર્વે સગાંવહાલાં પણ અત્યંત આનંદ પામ્યાં.

મધ પંડિતની કન્યાનુ નામ સતી હતું. સતી અને શિવગુરૂ એ બે સ્ત્રી પુરૂષે સારાં વસ્ત્ર પહેરેલાં છે, જેમની સુંદર દંતપક્તિ શોભે છે. જેમણે અનકાર ધારણ કર્યા છે, ખીલેલાં કમળ સરખાં રમણીય જેમનાં મુખ છે. જેઓ લજ્જા સહિત હાસ્ય કરીને એક બીજાનું મુખ જોઇને આનંદ પામે છે. તે બન્ને દંપતિ પાર્વતી અને શિવની પેઠે નિરંતર અત્યત ઉત્તમ સુખ પામવા લાગ્યાં.

ગૃહસ્થાશ્રમ ધારણ કર્યા પછી કરવાના અને તે તે ફલને આપનારા મોટા યજ્ઞો કરવાના અને તે તે યાગ કરવાની વિધિ–વિશેષમાં કુશળ ઋત્વિજો સહિત શિવગુરૂએ વિવાહ કર્મ થયા પછી અગ્નિનું આધાન કર્યું.—અગ્નિહોત્ર ધારણ કર્યું. કેમકે જેમણે અગ્ન્યાધાન કર્યું નથી તે, ગૃહસ્થાશ્રમ ધારણ કર્યા પછી કરવાના વિહિત યજ્ઞોમાં અધિકારી થતો નથી.

અગ્નિ ધારણ કર્યા પછી–સ્વર્ગાદિ ભૂવનને જીતવાના હેતુથી શિવગુરૂએ ઘણા દ્રવ્યવડે જે કરી શકાય એવા અનેક યજ્ઞ કરીને દેવોનું પૂજન કર્યું, એટલા બધા તેણે યજ્ઞ કર્યા કે દિવસે દિવસે યજ્ઞભાગ દેવોને પ્રાપ્ત થવા લાગ્યા. તેનું બલિદાન લઈ લઇને તેમણે અમૃતને પણ વિસારી મૂક્યું. શિવગુરૂ તે તે અભિલાષિત પદાર્થો વડે, પિતૃ, દેવ અને મનુષ્યોને તેમની અભિલાષા પૂર્ણ કરીને તૃપ્ત કરતો હતો. તેથી તેઓ તેને વિશિષ્ટ સામર્થ્યવાળા દેવોએ પૂજેલો અથવા વિશિષ્ટ દ્રવ્યરૂપ પુષ્પોથી વ્યાપ્ત અથવા વિશિષ્ટ વિદ્યારૂપ વિત્તવાળા પંડિતોએ પૂજેલો જંગમ કલ્પવૃક્ષ માનતા હતા, તે નિત્ય પ્રત્યે પરોપકાર કરવાનું વ્રત લઇ બેઠો હતો તથા નિયમ રાખીને તે મહાત્મા વેદનું પઠન કરતો હતો. તેમજ શ્રુતિ અને સ્મૃતિએ આજ્ઞા કરેલાં કર્મ પણ તે નિરંતર કરતો હતો. એ પ્રમાણે કરતાં કરતાં દિવસ અને માસની ગણત્રીથી ગણતાં કેટલાંક વર્ષ વીતી ગયાં.

શિવગુરુ રૂપમાં કામદેવરૂપ, ક્ષમામાં પૃથ્વીરૂપ, વિદ્યામાં સર્વોત્તમ અને ધનવાળાઓમાં અગ્રણી હતો, એવો છતાં પણ તે ગર્વમાં તો સમજતો નહોતો. વિનયવાળો હતો, અને સદા નમ્ર હતો. એવો તે શિવગુરૂ વૃદ્ધ થવા આવ્યો. પણ તેણે પુત્રનુ મુખ દીઠું નહિ. અર્થાત તેને કાંઈ સતાન થયું નહોતું. ગાયો, સુવર્ણાદિક દ્રવ્ય, અનેક ધાન્યના છોડ ઉગેલા છે એવી પૃથ્વી, આશ્ચર્યનું સ્થાન એવુ ઘર, લોક સમુદાયમાં સંભાવના, અને બંધુજન સાથે સમાગમ એ સર્વે મળીને ઘણાં વાનાં છતાં પણ તે પુત્ર વિનાના શિવગુરૂને મોહ પમાડી શકયાં નહિ. અર્થાત પુત્ર વિના તે સર્વ તેને સુખકર લાગતાં નહોતાં.

આ ઋતુમાં મને સંતતિ ન થઇ તો આવતી શરદઋતુમાં તો અવશ્ય થશે, તેમાં પણ ન થઇ તો તે પછીની હેમંતઋતુમાં થશે એ પ્રમાણે મનોરથ અંતઃકરણમાં રાખીને તે કાલ કાઢતો હતો. એક સમયે શેષ કાર્ય જેણે પૂરૂં કર્યું છે એવો શિવગુરૂ મનમાં ખેદ પામીને સ્ત્રીને કહેવા લાગ્યો કેઃ " હે સુભગે ! હવે પછી આપણે શું કરવું ? હે સત્કુલમાં ઉત્પન્ન થયેલી સ્ત્રી ! ઇન્દ્રિયોના સામર્થ્ય સહિત આપણું અર્ધું વય તો જતું રહ્યું પણ જે આ લોકમાં હિતકર કહેવાય છે, એવુ પુત્રનુ મુખ તો આપણે જોયું નહિ. હે પ્રિયે ! એ પ્રમાણે હોવાથી પુત્રનુ દર્શન આપણને થયા પછી આપણું જો મરણ થયું હોય તો તે મરણ સારૂં આવ્યું એમ હું માનત. પણ પુત્ર પ્રાપ્તિ થવાનો ઉપાય હું પૃથ્વીમાં રાત દહાડો ખોળું છું પરંતુ તે મને જડતો નથી, તેથી મારા પિતાએ મને જન્મ આપ્યો તે નિષ્ફળ થયો એમ મને લાગે છે.

હે ભદ્રે ! આપણ બે પુત્ર રહિત છીએ. માટે આપણને પૃથ્વીમાં કોણ ઓળખશે ? કેમકે પૃથ્વીમાં પુત્રપાત્રાદિક સર્ણિના ક્રમવડે જ પ્રસિદ્ધિ છે, જ્યારે વૃક્ષને નવાં પાન ફુટવાનો સમય આવે છે. ત્યારે ફલવાન વૃક્ષ વિના બીજાં ફૂલ કે ફલ વિનાનાં વૃક્ષને લોકમાં કોઈ સંભારતું નથી.

સ્વામીનુ આવુ કથન સાંભળી તેમની સ્ત્રી સતી બોલી કેઃ હે સ્વામિન્ શિવ નામે કલ્પવૃક્ષનો આપણે આશ્રય કરવો જોઇએ. કેમકે તેના સેવનથી આપણને ઇશ્વર સંબંધી જંગમ રૂપ સ્થિર ફલ પ્રાપ્ત થશે. તાત્પર્ય કે ઈશ્વરની કૃપાથી જંગમ (ગતિમાન) સ્થિર ફલ પુત્ર રૂપ થશે. એટલા માટે પોતાના ભક્તજનના અભીષ્ટ અર્થની સિદ્ધિ કરવામાં કલ્પવૃક્ષરૂપ શંકર વિના બીજા કયા દેવને આપણે ભજીશું કે જેથી આપણા સકલ અર્થની સિદ્ધિ થાય ? ઉત્તર કે સુખરૂપ શિવને જ ભજવા. તમે કહેશો કે શિવને ભજવાથી અર્થસિદ્ધિ થશે એનું પ્રમાણ શું? તો ઉપમન્યુનું મહાત્મ્ય એ જ એ વાતનુ મારૂં પ્રમાણ છે.

ઉપમન્યુ કરીને કોઇ ગરીબ બ્રાહ્મણનો છોકરો હતો, તે બીજા મુનિઓના છોકરાઓને દૂધ પીતાં જોઇને પોતાને દૂધ આપવા માટે તેની માને પજવવા લાગ્યો. ત્યારે તેને રીઝવવાને તેની માતાએ પોતાની દારિદ્રતાને લીધે લોટમાં પાણી નાંખીને 'આ દુધ છે.' એમ કહી તેને આપવા માંડ્યું, તે પીને આનંદથી ઉપમન્યુ ખેલવા લાગ્યો, તે જોઈ બીજા મુનિ પુત્રો તેને હસવા લાગ્યા કેઃ ઉપમન્યું તો લોટનું દૂધ પીએ છે પણ ખરેખર દૂધ તેને એની માતા આપતી નથી. ' આ ઉપરથી ખરા દૂધ માટે ઉપમન્યુએ માની પાસે આડાઈ કરી,

ત્યારે માએ કહ્યું કે: 'ભાઈ હું ગરીબ છું તે દૂધ ક્યાંથી લાવી આપું ? દૂધ જોઈતું હોય તો મહેશ્વરની આરાધના કર તે તને દૂધ આપશે ' તે ઉપરથી તેણે મહેશ્વરની આરાધના કરી અને મહેશ્વરે તેને ક્ષીરસાગરનું અધિપતિપણું આપ્યું એ વાત મહાભારતમાં છે.

કોઈ આશંકા કરશે કે પાષાણાદિ જડ દેવતાઓને ભજવાથી સમગ્ર અર્થની સિધ્ધિ કેમ થશે, તો દેવોમાં પણ જડપણું નથી, પણ શ્રદ્ધાભક્તિ વિનાના અને દેવતાના સ્વરૂપને નહિ ઓળખનારા મનુષ્યમાં પણ જડપણું છે માટે શંકરને ભજવાથી આપણા સર્વ અર્થ સિધ્ધ થશે.

આ પ્રમાણે પોતાની સ્ત્રીની સર્વોત્તમ વાણી સાંભળીને પુત્રના અર્થ-વાળા તે શિવગુરુએ પોતાને પ્રણામ કરનારા ભક્તોને જ જે એક વશ છે, જેના મસ્તક ઉપર ચદ્રનુ અર્ધબિંબ શોભે છે, જેણે પોતાના અર્ધા અંગમાં પાર્વતીને ધારણ કર્યાં છે એવા શંકરને તપ નિયમાદિકવડે પ્રસન્ન કરવાની ઇચ્છા કરી.

તેમના મકાનની પાસે એક નદી હતી તેના જલમાં સ્નાન કરીને તેમણે સદાશિવની ઉપાસના કરવા માંડી, પ્રથમ તો કેટલાક દિવસ સુધી એકલાં કંદ ખાઇને ઉપાસના કરી, પણ પછી તો તે શંકરના બન્ને ચરણરૂપી કમલના ભ્રમર થઇને રહ્યાં અર્થાત શંકરના ચરણકમલના મકરંદ વિના બીજાં ફળા-દિક ભોજનનો પણ તેમણે ત્યાગ કર્યો.

શિવગુરુની નિર્મલ સ્ત્રીએ પણ નિયમ અને ઉપતાપવડે વૃષક્ષેત્રમાં રહેનારા અને પોતાની મેળે પ્રકટ થયેલા શિવનું નિરંતર પૂજન કરતાં કરતાં પોતાની કાયાને ક્લેશ પમાડ્યો, એ પ્રમાણે સ્વામી સહિત તપ કરતાં તેમનો ઘણો કાલ વીતી ગયો.

પછી કૃપાવડે આધીન એવા મહાદેવે બ્રાહ્મણનો વેશ ધારણ કરીને નિદ્રાવશ થયેલા શિવગુરુને પ્રત્યક્ષ દર્શન આપીને કહ્યું કે 'હે શિવગુરૂ ! તું શાની ઇ-ચ્છાથી તપ કરે છે ? જો તારે કાંઈ કામના ન હોય તો તું શા માટે તપ કરે છે ? માટે તારે કાંઇ કામના છે એવું અનુમાન થાય છે, એવું વચન સાંભળી શિવગુરુ બોલ્યો કે: "મારે પુત્રની કામના છે માટે હું તપ કરૂં છું."

શિવગુરૂની પ્રાર્થના સાંભળીને મહાદેવે કહ્યું કે: હે દ્વિજ ? હું તને જે કહું તે સત્ય છે એમ જાણજે. હું તને સર્વજ્ઞ અને સર્વે ગુણથી ઉત્પન્ન એવો અલ્પાયુષી પુત્ર આપું કે તેથી વિપરીત એટલે અસર્વજ્ઞ—થોડા ગુણવાળો અને ઘણા લાંબા આયુષ્યવાળા બહુ પુત્ર આપું ? ' શંકરનું આ વચન સાંભળીને

દ્વિજપતિ શિવગુરુએ કહ્યું કે'—ઘણા ગુણવાળો, જેનો મહિમા પૃથ્વીમાં સર્વત્ર વિસ્તાર પામેલો એવો, અને સર્વજ્ઞતાનું સ્થાન એવો પુત્ર મને પ્રાપ્ત થાઓ. એવી મારી પ્રાર્થના છે. તે સાભળીને શંકરે કહ્યું કે: ' તેં જેજે ગુણો કહ્યા છે તે જેનામાં હોય એવો પુત્ર હું તને આપીશ. માટે હવેથી તું તપ કરીશ નહિ. પુત્રોત્પત્તિ થવાથી તારા મનોરથ પૂર્ણ થશે, માટે હે દ્વિજ! સ્ત્રી સહિત તું ઘેર જા. '

સ્વપ્નામાં એ પ્રમાણે સાંભળીને તે બ્રાહ્મણ શ્રેષ્ટ જાગી ઉઠયો અને પ્રશંસા કરવા યોગ્ય તે બ્રાહ્મણે તે સ્વપ્નની વાત પોતાની સ્ત્રીને કરી, સ્ત્રીઓનાં રત્ન જેવી તેની સ્ત્રીએ તે સ્વપ્નાનાં વખાણ કર્યાં અને કહ્યું કે: ' એ સ્વપ્ન સત્ય હશે અને આપણને મહાત્મા પુત્ર થશે એમાં સંશય નથી. '

શિવને વિષે જેમની ભાવના છે, એવાં તે બે નિયમમાં રહેનારાં દંપતિ સ્વપ્નમાં જોયેલા વિષયનું સ્મરણ કરતાં કરતાં ઘેર ગયાં, અને ઘેર ગયા પછી ઘણી દક્ષિણા ભોજન આપીને બ્રાહ્મણ સમુદાયને તૃપ્ત કર્યો, તથા તેમણે ઉચ્ચારેલા આશિર્વાદવડે તે બન્ને પવિત્ર સ્ત્રી પુરૂષ અત્યંત આનદ પામ્યાં.

તે દિવસે શિવગુરુને જે ભોજન જમવાનું હતું તે ભોજનમાં શિવના તેજનો પ્રવેશ થયો. પછી ભોજન કરી રહેલા બ્રાહ્મણોના વચનથી તેઓના જમવા પછી જે અન્ન શેષ રહેલું હતું તે શિવગુરૂ જમ્યો તથા સ્વામિના ચરણરૂપી કમલને ભમરી રૂપ—અર્થાત્ સ્વામિનું સેવન કરનારી તથા તેને વિષે પ્રીતિવાળી—તેની સ્ત્રી સતીએ પણ તે શેષ અન્નનું ભોજન કર્યું.

પછી મૃગના નેત્ર સમાન નેત્રવાળી તે સ્ત્રીએ શિવના આવેશથી યુક્ત એવો ગર્ભ ધારણ કર્યો તે ગર્ભ દિવસે દિવસે વૃદ્ધિ પામવા લાગ્યો અને ધીમે ધીમે અતિશય તેજને લીધે જેના સામી કોઇપણ દૃષ્ટિ કરી શકે નહિ એવા મધ્યાન્હકાલના સૂર્યના ઉગ્ર તેજ જેવું તેજસ્વી શરીર ધીમે ધીમે થવા લાગ્યું.

જે શંકર ચૌદ ભૂવનને ધારણ કરે છે તથા આ પૃથ્વી અને જલ આદિ જેની મૂર્તિઓ છે. તે શિવને જે ધારણ કરે છે, તે ભગવતી સતી ગર્ભ ધારણ કરવાવડે આળસ્ય યુકત થઇને કાંઇક મંદગતિપણાને પામી, એ શિવે સતિના સમગ્ર શરીરમાં કાંઇ વધુ પ્રક્ષેપ પ્રકટ કર્યો નહિ. કેમકે પોતાના અતિક્રમણ ન થઈ શકે એવા તેજવડે તેનું શરીર પ્રથમથી જ વ્યાપ્ત હતું.

રમણિય ચંદનાદિક સુગંધી અને પુષ્પો ધારણ કરવાની પણ સતીને ઇચ્છા થતી નહોતી, તો પછી જેનામાં ભાર છે તેવાં આભૂષણો પહેરવાની તો તેને ઇચ્છા જ ક્યાંથી થાય ? સતીને દૌહદ અત્યંત બાધ કરવા લાગ્યું. જેમ દુષ્ટ શરારિ નામે પક્ષી ઘણે ભાગે પોતાના ભક્ષ્યને છોડી દે છે, અને પાછો પકડે છે. તેમ તે સ્ત્રી પણ દુર્લભ વસ્તુની ઇચ્છા કરતી હતી, અને જ્યારે તે મળે ત્યારે તેને દૂર કરીને વળી બીજો પદાર્થ માગતી હતી. તેને માટે દુર્લભ, અમૂલ્ય અને અપૂર્વ વસ્તુઓ લઇને તેનો બંધુ સમુદાય ત્યાં આવવા લાગ્યો. તથા બંધુજને આપેલી તે તે વસ્તુઓ ચાખીને તે હર્ષ પામવા લાગી અને કહેવા લાગી કેઃ ગર્ભ ધારણ કરવો એ ખરેખર દુઃખનો હેતુ છે. આ તેણે મનુષ્યધર્મને અનુસરીને કહ્યું. કેમકે શિવનું તેજ ધારણ કરવાથી તેને કાંઇપણ પીડા થતી નથી. મનુષ્યો સર્વે પ્રકારની પીડાને દૂર કરવાને માટે મહાદેવને ભજે છે અને તેથી તેમની પીડાઓ નાશ પામે છે. એમ તત્ત્વજ્ઞાનીઓ કહે છે, ત્યારે સાક્ષાત શિવનું તેજ જેના શરીરમાં છે, તેને પીડા થાય જ કેમ ?

તે સતીને જ્યારે નિદ્રા પ્રાપ્ત થતી હતી ત્યારે સ્વપ્નામાં તે એમ દેખતી હતી કે જાણે સ્વભાવે કરીને જ શ્વેત એવા મોટા વૃષઉપર પોતે બેઠી છે, તથા ગાયનમાં કૂશળ એવા ગંધર્વાદિક સહિત વિદ્યા, ધર આદિ દેવ વિનયથી પોતાની પાસે આવીને ગાયન પણ કરે છે. વળી સ્વપ્નમાં વરદાન આપતી તે સતીએ “ જય જય, ” ‘ રક્ષણ કરો, ” ‘ કૃપા દૃષ્ટિથી મારૂં અવલોકન કરો. ’ એવા શબ્દો સાંભળ્યા, તેવા શબ્દો સાંભળીને સતી જાગી ઉઠી તથા વિસ્મય પામીને ચારે પાસે જોવા લાગી પણ ફરીને તે શબ્દો તેના સાંભળવામાં આવ્યા નહિ. વળી તે અતિ સ્ફુરણાયમાન શય્યામાં આરોહણ કરવામાં તથા પરિહાસ વચનના યત્નમાં પણ ખેદ પામતી હતી, થાકી જતી હતી. પણ હર્ષથી બીજાને જીતીને અતિશય પ્રીતિકર વિદ્યાના સિંહાસન ઉપર બેસવાની તે ઇચ્છા કરતી હતી, સાત્ત્વિક વૃત્તિવાળા પુરૂષોની સમાન તેની સાત્વિક વૃત્તિ ઉત્પન્ન થઇ અને વિષય સંબંધી પ્રવૃત્તિમાં તેને વૈરાગ્ય ઉત્પન્ન થયો. એ રીતે ગર્ભમાં રહેલા પુત્રના આશ્ચર્યકારક ચરિત્રને જણાવનારી તે સ્ત્રીની ચેષ્ટા ઉત્પન્ન થવા લાગી.

તેનાં બે સ્તનરૂપી પર્વતની ચારે પાસે વિંટળાઇ વળેલી કાંતિરૂપી નદીના શેવાલની મોટી પંક્તિ હોય તેવી તેની રોમરાજી શોભતી હતી, એ

રોમરાજી તે જાણે આ બાલકને અર્થે વિધાતાએ મોટા યત્નથી એક નવીન વેણું મૂક્યો હોય નહિ શું તેવો જણાતો હતો. આ સ્ત્રીના બે પયોધર (સ્તન) ના મિષે કરીને દૂધ પીવાના વિધાનને યોગ્ય એવા અમૃતથી ભરેલા બે નૂતન ઘડા કમલભુ બ્રહ્મદેવે રચ્યા છે.

સ્તનરૂપી ઘડાઓમાં જાણે દ્વૈતમત રહેલો છે, અને તે બે સ્તનના મધ્યભાગમાં જે ખાલી ભાગ છે તે માધ્યમિક શૂન્યવાદી મત રહેલો છે. સ્ત્રીઓમાં મણિ જેવી તે સતીના ગર્ભમાં રહેલા તે બાલક મહાત્મા પુરૂષોએ નિંદવા જેવા તે બન્ને મતની નિંદા કરવા માંડી અને દ્વૈત મત મટાડીને અદ્વૈત મત સ્થાપન કરવા માંડ્યો અને માધ્યમિક મતનો તો કેવળ નાશ જ કર્યો. તાત્પર્ય કે ગર્ભ જેમ જેમ મોટો થતો જાય છે તેમ તેમ સ્તન વધવા માંડે છે અને બે સ્તન વચ્ચે રહેલું અંતર જતું રહે છે. એ રીતે બે સ્તન એક બીજાની પાસે આવી જવાથી તેમનું એકપણું કલ્પીને દ્વૈતમતનું ખંડન અને અદ્વૈતનું સ્થાપન એવી ઉત્પ્રેક્ષા કરી છે.

તે પછી શુભગ્રહોયુક્ત—શુભગ્રહોની દૃષ્ટિયુક્ત શુભ લગ્નમાં તથા સૂર્ય, મંગળ અને શનિ પોતપોતાના ઉચ્ચસ્થાનમાં રહ્યા હતા અને ગુરુ કેંદ્રસ્થાનમાં હતો ત્યારે શિવગુરુની પત્ની સતીએ, પાર્વતીએ જેમ સ્વામિ કાર્તિકનો જન્મ આપ્યો હતો, તેમ સુખરૂપપણે પુત્રનો પ્રસવ કર્યો. તાત્પર્ય કે સ્વામિ કાર્તિકનો પાર્વતીએ પ્રસવ કર્યો નથી તેમ શંકરનો પણ પ્રસવ થયો નથી. ગર્ભપ્રવેશાદિક માયાવડે દેખાડીને જન્મકાલે સદાશિવ શંકરાચાર્યરૂપે પ્રકટ થયા એમ જણાવ્યું છે.

પુત્રને જોઇને શિવગુરુ સુખરૂપી સમુદ્રમાં ડુબી ગયો હતો તથાપિ પોતાની શક્તિને અનુસરીને ફરી જળમાં સ્નાન કર્યું તેમ જન્મ વખતે જે કર્મવિધિ કરવાનું શાસ્ત્રમાં કહેલું છે તે વિધિ સંપાદન કરવાને અર્થશાસ્ત્ર જાણનારા ઉત્તમ બ્રાહ્મણોને ઘણું ધન, પૃથ્વી અને ગાયોનું દાન દીધું.

જે દિવસે શંકરનો જન્મ થયો તે દિવસે હરિણ, હાથી, તરસ, સિંહ, સર્પ, ઉંદર, આદિ ઘણાં પ્રાણીઓ જે સ્વભાવથી જ એક બીજાનો દ્વેષ કરનારાં છે તે પોતાનું જાતિવેર તજીને અત્યંત આનંદ પામીને સાથે સાથે ફરવા લાગ્યાં તથા સારી રીતે અરસપરસ ઘર્ષણ કરીને પોતાના અંગની

ખરજ મટાડવા લાગ્યાં. તે દિવસે વૃક્ષવેલીઓમાંથી પણ પુષ્પના ઢગલા અને ફલ ગરવા લાગ્યાં, સમગ્ર નદીઓનાં જલ નિર્મલ થયાં, તેમ જ મેઘ પણ વારંવાર પોતાના જલની વૃષ્ટિ કરવા લાગ્યો તથા પર્વતોના સમુદાયમાંથી પણ એકાએક જલનાં ઝરણુ ફુટીને બહાર પડવા લાગ્યાં. વળી તે સમયે અદ્વૈતવાદી પુરુષોથી વિપરીત મતનું અવલંબન કરનારા જે જે દ્વૈતવાદી આદિક પુરૂષો હતા તેમના હાથના અગ્રભાગમાં રહેલું ઉત્તમ પુસ્તક પણ અકસ્માત ઉંચેથી નીચે પડયું. વેદાંત હસવા લાગ્યાં અને શ્રી વ્યાસ મુનિનું ચિત્તરૂપી કમલ વિકાસ પામ્યું.

તે સમયે સર્વ દિશાઓ અતિશય નિર્મલ થઇ, અદ્દભૂત દિવ્ય સુગંધીવાળા વાયુઓ વાવા લાગ્યા અને જેની વિચિત્ર જ્વાલાઓ પ્રદિક્ષણ થઇને સળગે છે એવા અગ્નિઓ પ્રજ્વલવા લાગ્યા. વળી તે સમયે આકાશમાંથી દેવતાઓના સમુહે કરેલી અતિ મનોહર સુગંધવાળી, સત્પુરુષોના શુદ્ધ મન જેવી નિર્મળ અને સુખ કરનારી, પુષ્પની વૃષ્ટિ થઈ, તે મોટું આશ્ચર્ય થયું. જેમ જગતના નેત્રરૂપ સૂર્યથી ત્રિલોકી શોભે છે અને ઉત્તમ મેરુપર્વતવડે જેમ પૃથ્વી શોભે છે, જેમ વિનયવડે વિદ્યા શોભે છે, તેમ અને રામચંદ્રાદિક રાજાઓનું જેનામાં તેજ છે એવા તે પુત્રવડે સતી શોભતી હતી.

શિવગુરૂએ મુહૂર્ત જાણનારા બ્રાહ્મણોને સત્કારપૂર્વક પૂછવા ઉપરથી તે બ્રાહ્મણોએ પુત્રનો જન્મકાલ જોઇને કહ્યું કે 'આ પુત્ર સર્વજ્ઞ થશે અને સ્વતંત્ર શાસ્ત્રની રચના કરશે, તેમ જ વાણીના અધિપતિઓ–પંડિતોને જીતશે. વળી જ્યાં સુધી આ પૃથ્વી રહેશે ત્યાં સુધી પોતાની કીર્તિ, તે પૃથ્વી ઉપર સ્થાપન કરશે. આ બાલક પૂર્ણ છે. એ બાલકના આયુષ્યનું પરિણામ શિવગુરૂએ પૂછ્યું નહિ, તેમ તે મુહૂર્તવેદી વિપ્રોએ કહ્યું પણ નહિ; કેમકે શુભ જાણનારા જોષીઓ જાણવા છતાં પણ ઘણે ભાગે અશુભ કહેતા નથી.

પુત્ર જન્મ્યાની વાત જાણી જ્ઞાતિજનો, બાંધવો, મિત્રો, ઇષ્ટજન, વિગેરેની સ્ત્રીઓ ભેટ લઇને ત્યાં આવી અને પ્રસૂતિગ્રહમાં રહેલા તે બાલકને જોવા લાગી, તથા ગ્રીષ્મઋતુમાં સૂર્યના તાપથી તપેલી સ્ત્રીઓ જેમ ચંદ્રને નિહાળીને શીતલ થઈને આનંદ પામે તેમ કમલસમાન મુખવાળા તે બાલકને જોઇને પણ આનંદ પામી. તેનું સૂતિકાગ્રહ તે બાલકના

તેજથી જ રાત્રિએ પ્રકાશમાન થતું હતું તથા જોનારા લોકો તેમાં દીવો દેખતા નહોતા. જોનારા સમગ્ર પ્રાણીઓને તે જોઇને એ એક આશ્ચર્ય ઉત્પન્ન થતું હતું કે દીવા વિના તેના મંદિરમાંથી અંધકાર નાશ પામતો હતો.

તે બાળકને જેઓ જોતા હતા તેમને તે ઉત્તમ સુખ ઉપજાવતો હતો તેથી તેના પિતાએ તેનું નામ શંકર એવું પાડયું હતું અથવા શંકરની કૃપાથી તે ઘણે કાલે પ્રાપ્ત થયો હતો તેથી તેનું નામ શંકર પાડયું હતું. તે શંકર નામે બાલક પોતે સર્વજ્ઞ અને સર્વ શક્તિમાન છતાં પણ મનુષ્યજાતિને અનુસરીને તે બાલક પ્રમાણે આચરણ કરવા લાગ્યો. પ્રથમ ધીમે ધીમે તે બાલકે હસવાનો આરંભ કર્યો અને પછી ક્રમે કરીને ચરણકમલવડે ગતિ કરવાને પેટવડે ખસવાને તે સમર્થ થયો. જે વખતે બાલકને પારણામાં સુવાડવામાં આવતો હતો તે વખતે સત્પુરુષોનાં હૃદય પ્રસન્ન થતાં હતાં, જ્યારે તે બાલક ઉત્તમ મણિગુચ્છને જોતો હતો ત્યારે વિદ્વાન પુરુષોનાં મુખ ઉપરથી કાળાશ નાશ પામતી હતી. તેમ જ પ્રતિપક્ષી વિદ્વાનોનાં મુખ વિશેષે કરીને કાળાં થતાં હતાં.

સુંદર જેમાં શય્યા છે એવા ઉત્તમ પલંગને ધીમે રહીને બન્ને પગવડે તાડન કરતા તે બાલકે વિશેષે કરીને જેઓ ભેદવાદી પુરુષોના ઇંદ્ર છે, તેમના મનોરથોના સમુદાયના તાત્કાલ સેંકડો કકડા કરી નાંખ્યા. તે બાલક બે ત્રણ બોલવા લાગ્યો એટલામાં તો દ્વૈતમતના મુખ્ય મુખ્ય વીર પુરુષો મૌન ધારણ કરી ગયા. દ્વૈતવાદીઓની વાણી જ બંધ થઈ ગઇ, અને તે આનંદથી પોતાના ચરણકમલવડે ચાલવા લાગ્યો. તેટલામાં તો તે દ્વૈત મતના મુખ્ય વીર પુરુષો દશે દિશાઓમાં તત્કાલ ભાગી ગયા.

તે બાલકે પ્રથમ વાણીનો ઉચ્ચાર કર્યો તથા પછીથી પગવડે ચાલવા માંડયું, તે બેમાંથી પ્રથમ જે વાણીનો ઉચ્ચાર કર્યો તેવડે સઘળી કોયલની આખી જાત જ વિકલ થઈ ગઇ. અને પછીથી જે પદ સંચારનો વિસ્તાર કરવા માંડયો—પગવડે ચાલવા માંડયું, તેથી સઘળા હંસ વિકલ થઈ ગયા. તે બાલક પોતાના ચરણની કાંતિવડે, પૃથ્વીને વિદ્રુમનાં નવાં નવાં પલ્લવવડે પાથરેલી હોય અને કાશ્મીરના પરાગવડે પાટલવર્ણની કરી હોય તેવી કરીને ચંદ્રમાના સરખો ધીમે ધીમે ચાલવા લાગ્યો.

તેના માથા ઉપર ચંદ્રનું ચિન્હ હતું, તેના લલાટમાં નેત્રનું ચિન્હ

હતું. તેના બન્ને ખભાઉપર ત્રિશુલનું ચિન્હ હતું. તેના શરીરનો વર્ણ સ્ફટીકના જેવો ગૌર હતો, એ સર્વ ઉપરથી જ્ઞાની પુરુષો તેને શંભુ માનવા લાગ્યા. રાજનીતિમાં કુશલ રાજાની રાજ્યલક્ષ્મીની પેઠે, વ્યસનથી અત્યંત દૂર રહેનાર પંડિતની વિદ્યાની પેઠે અને શરદઋતુના ચંદ્રની કાંતિની પેઠે, પોતાના માતાપિતાના સંતોષની સાથે તે બાલકની મૂર્ત્તિ વૃદ્ધિ પામતી હતી.

તે બાલકના શરીરમાં છાતીમાં નાગવડે, ચરણમાં ચામરવડે, કપાળમાં બીજના ચંદ્રવડે, હાથમાં ચક્ર, ગદા, ધનુષ્ય અને ડમરૂવડે તથા માથા ઉપર ત્રિશૂલ વડે એવી રીતે રેખાઓને અર્ધ અંકિત કરેલા તે બાલકના અદ્દભૂત સુંદર ગાત્રને નિમેષ રહિત નેત્રવડે જોઇને રેખાઓને અર્થે અંકિત કરેલું આ કોઇ ચિત્ર છે એમ ત્યાંનો જનસમુદાય માનતો હતો.

'સૃષ્ટિની ઉત્પત્તિ થઈ ત્યારે પ્રથમ સનકાદિકની સૃષ્ટિ થઈ હતી, તે જ્યારે વિરામ પામવા માંડી, જગત્માં દુર્ગતિ પમાડનારા માર્ગ થવા માંડયા, સ્વર્ગમાં જવાનું ઘણું કઠિન થવા માંડયું, મોક્ષ અત્યંત દુષ્પ્રાપ્ય થવા માંડયો. દેહધારી પ્રાણીઓનો વર્ગ સ્વભાવથી જ મલિન થવા લાગ્યો, અને વિશ્વના સૃજનારા બ્રહ્મદેવની આખી સૃષ્ટિ ઉપસર્ગોથી વ્યાપ્ત થઈ જવા લાગી, ત્યારે શ્રીશંકરાચાર્યના દેહે કરીને શ્રીસદાશિવે પૃથ્વીમાં અવતાર ધારણ કર્યો.

પ્રકરણ ૪ થું.

શંકરની સાથે બીજા દેવોએ લીધેલા અવતારો.

આ પ્રમાણે બાલચંદ્ર જેના માથા ઉપર છે એવા શંકર સતિમાતાના બાલકપણાને પામ્યા, તે પછી શંકરે અવતાર ધારણ કર્યા પછી દેવોમાં ઉત્તમ દેવો પૃથ્વી ઉપર છ શાસ્ત્ર જાણનારા સત્પુરુષોના કુલમાં ઉત્પન્ન થયા.

તેમાં પ્રમમ વિષ્ણુનો અવતાર થયો. લક્ષ્મીનું સ્થાન એવા વિષ્ણુ વિમલ નામે કલાના ભંડાર જેવા બ્રાહ્મણ થકી ઉત્પન્ન થયા. જેને પૃથ્વી ઉપર લોકો પદ્મપાદ કરીને કહે છે તથા જેના વડે પ્રતિવાદી પંડિતોનો યશ વિપત્તિયુક્ત થયેલો છે એટલે નાશ પામ્યો છે. જેનું કીર્તિમન્ડલ કાલે કરીને વિકાર પામ્યું છે એવા પ્રભાકર, સૂર્યરૂપ પ્રભાકર પંડિત થકી વાસુદેવ ઉત્પન્ન થયા, તથા ભેદવાદિયોની ગળચી પકડીને તેમને જેણે બહાર કાઢી મૂક્યા છે એવા તે પ્રકટ થયેલા પંડિતે હસ્તામલક એવું નામ ધારણ કર્યું.

વાયુનાં દશાંશથી તોટક નામે આચાર્ય ઉત્પન્ન થયા. શિલાદના પુત્ર નંદીકેશ્વરે પછી અવતાર ધારણ કર્યો તેને પૃથ્વી ઉપર સર્વ કોઈ ઉંદર કરીને કહે છે. બ્રહ્મા સુરેશ્વર અથવા મંડનમિશ્ર થયા, બ્રહસ્પતિ આનંદગિરિ થયા, અરુણ સનંદન થયા અને વરુણ ચિત્સુખ નામે થયા. બીજા દેવો પણ જે પોતાના પારકાની ઈર્ષ્યા કરનારા છે તેમજ દ્વેષ કરનારા હોઇ જગત્‌ને શરણ આપનારા પ્રભુ શંકરાચાર્યનાં ચરણ સેવવાને બ્રાહ્મણ શ્રેષ્ઠોના પુત્ર થઇને અવતર્યા.

બ્રહસ્પતિયે દેહાત્મવાદી નાસ્તિકોનું શાસ્ત્ર બનાવી આપ્યું, તેથી ક્રોધયુક્ત થયેલા બ્રહ્મદેવના શ્રાપવડે મંડનમિશ્ર થઇને અવતર્યા અને કરુણાવડે

શંકરની પ્રેરણાથી નંદીશ્વર આનંદગિરિ એ નામના થઇને અવતર્યા એવું પણ કેટલાક કહે છે.

હવે **બ્રહ્માએ** પૃથ્વી ઉપર અવતાર ધારણ કર્યો ત્યારે તેમનાં કુટુંબિની **સરસ્વતીએ** પણ અવતાર ધારણ કર્યો, તથા તેનું નામ ઉભયભારતી એવું પ્રસિદ્ધ થયું. તે વસ્તુતઃ સરસ્વતી જ હતી અને લોકો પણ તેને **સરસ્વતી** જ કહેતા હતા.

સરસ્વતીને અવતાર લેવાનું કારણ એવું હતું કેઃ પૂર્વે બ્રહ્મદેવની પાસે સર્વજ્ઞ જેવા મુનિયો પોતપોતાના વેદ ભણતા હતા તે વખતે **મહા ક્રોધી** દુર્વાસા મુનિ વેદ ભણતાં ભણતાં કોઇક જગોએ સ્વર લેતાં ભૂલા પડયા. તે જોઇને વર્ણથી ઉત્પન્ન થયેલી શબ્દ સંતતિ એ જ જેનું શરીર છે એવી **ચંદ્રમુખી સરસ્વતીએ** હાસ્ય કર્યું; **સરસ્વતીએ** હાસ્ય કર્યું તેથી ભયંકર જેની શિક્ષા છે એવા તે મુનિને **સરસ્વતી** ઉપર ક્રોધ ચઢયો અને અગ્નિના સરખાં લાલવર્ણનાં નેત્ર કરીને તેના સામું જોયું. અને શ્રાપ દીધો કેઃ ‘ હે દુર્વિનય વાળી ! પૃથ્વી ઉપર મનુષ્યોમાં તું ઉત્પન્ન થા. ’ આ શાપ સાંભળીને **સરસ્વતી** ભય તેમ ખેદ પામીને તે મુનિના ચરણકમળમાં પડી અને તે સ્વભાવે ક્રોધી એવા મુનિને પ્રસન્ન કરવા યત્ન કરવા લાગી.

પછી બીજા મુનિઓએ **સરસ્વતીને** ખેદ પામેલી જોઇને તે દુર્વાસા મુનિને પ્રસન્ન કરવાને આદરથી યત્ન કરવા માંડયો. તેઓ બોલ્યા કેઃ “ હે મુને ! પુત્રે અપરાધ કર્યો હોય તેને જેમ પિતા ક્ષમા કરે છે, તેમ હે ભગવાન ! જેણે અપરાધ કર્યો છે એવી **સરસ્વતીને** તમે ક્ષમા કરો. ’ એ પ્રમાણે સરસ્વતી અને બીજા મુનિંદ્રોએ દુર્વાસાને પ્રસન્ન કર્યા, ત્યારે પ્રસન્ન થઇને તેમણે શ્રાપનો મોક્ષકાળ નિર્માણ કર્યો કેઃ “ જ્યારે **શંકર** મનુષ્યાવતાર ધારણ કરશે અને તેનું સાક્ષાત્ દર્શન **સરસ્વતીને** થશે ત્યારે તું અમર્ત્ય થઇશ અને મનુષ્યદેહ ત્યજીને દેવપણાને પામીશ.”

તે પછી સરસ્વતી શોણ નદીને કાંઠે વિષ્ણુમિત્ર બ્રાહ્મણને ઘેર કન્યા થઈ જન્મી. તે જન્મથી જ સર્વ અર્થને જાણનારી અને સર્વ ગુણવાળી હતી. બધી વિદ્યાઓ જન્મથી જ તેને આવડતી હતી, કેમકે જે જેના માથા ઉપર છે તેનું લેઇ લેવાને કોણ સમર્થ છે ? તે **સાંખ્ય, પાતંજલ, વૈશેષિક, ન્યાય,** મિમાંસા અને વેદાંત એ છએ **શાસ્ત્ર** તથા **શિક્ષા, કલ્પ, વ્યાક-**

રણ, નિરુકત, છંદ અને જ્યોતિષ એ છ અંગ, તથા ઋગ, યજુ, સામ, અથર્વ એ ચાર વેદ; કાવ્ય, નાટક, ઇતિહાસ, આખ્યાયિકા ઈત્યાદિ તથા બીજું પણ સર્વ તે બાલા જાણતી હતી. જગત્‌માં એવું કાંઈ નહોતું કે તે બાલા જાણતી ન હોય.

ગુણને જાણનારી તે સરસ્વતીએ ઘણા શ્રેષ્ટ બ્રાહ્મણોના મુખથી સાંભળ્યું કે વિશ્વરૂપ નામે ગુણવાન અને મનને આનંદ આપે એવો એક બ્રાહ્મણ છે. જેનું બીજું નામ મંડનમિશ્ર હતું. તે વિશ્વરૂપે પણ સરસ્વતીનું વર્ણન સાંભળ્યું. તેથી તેમને પરસ્પર જોવાની ઇચ્છા થઇ. તેથી તેમને એક બીજાનું ચિંતન થવા લાગ્યું. અને તે ચિંતનના બલથી જ્યારે તેમને નિદ્રા આવી ત્યારે સ્વપ્નમાં તેમનો મેળાપ થયો. સ્વપ્નમાં તેમણે એક બીજાને જોયાં તથા વાતચીત કરી, પણ જ્યારે જાગ્યાં ત્યારે પાછાં ફરીને વિરહરૂપી અગ્નિવડે તેઓ તપ્ત થવા લાગ્યાં.

તે બન્ને એક બીજાને જોવાની ઇચ્છાવાળાં છતાં એક બીજાને જોઇ શકતાં નહોતાં તથા સ્વપ્નમાં એક બીજાની વાતો સાંભળીને તેમનાં ચિત્તનું હરણ થયું હતું, તેથી જોઇએ તેવો આહારવિહાર તે કરતાં નહોતાં. તેથી, એક બીજાનું સ્મરણ કરીને તેમનું શરીર કૃશ થઇ ગયું હતું. તેમનું શરીર કૃશ થએલું જોઈ તેમનાં માતપિતા એક વખત તેમને પૂછવા લાગ્યાં કેઃ 'તારૂં શરીર સૂકાઈ ગયું છે અને મન પણ ગર્વ રહિત દીનતા પામી ગયુ હોય તેમ દેખાય છે તેનું કારણ શું છે? મને તારા શરીરમાં કોઈ વ્યાધિ જોવામાં આવતો નથી, કે કોઇ બીજો પણ હેતુ દષ્ટિએ પડતો નથી. જ્યારે ઇષ્ટ પદાર્થોનો વિયોગ થાય અથવા અનભિષ્ટ પદાર્થનો યોગ થાય ત્યારે જ દેહધારીઓને દુઃખ ઉત્પન્ન થાય છે. પરંતુ તે બન્ને મને તારામાં જણાતાં નથી; અને કારણ વિના કાર્ય ઉપજતું નથી, માટે તારે એ ગુઢ કારણ શું છે તે અમને કહેવું જોઇએ.

તારો વિવાહકાલ હજી વીતી ગયો નથી કે તે સંબંધી તને કાળજી ઉત્પન્ન થાય, તારૂં કોઈ બીજાએ અપમાન કર્યું નથી, અથવા તને દારિદ્રયપણું પ્રાપ્ત થયું નથી. આ દુઃસહ કુટુંબનો ભાર તો મારે માથે છે. ત્યારે કુમારાવસ્થામાં ખેલતાં બાલકને આ લોકમાં શું દુઃખ છે તે કહે? જન્મથી આરંભીને વેદવિહિત કર્મનું તેં સેવન કર્યું છે અને જે કર્મનું આચરણ કર-

વાની વેદની આજ્ઞા નથી તેવા કર્મનું સેવન તેં સ્વપ્ને પણ કર્યું નથી. માટે તારે નરકની યાતનાઓ થકી પણ ભય પામવાનો નથી. એવી રીતે આ લોક તથા પરલોક બન્ને લોકના દુઃખથી તું નિર્મુક્ત છતાં પણ દિવસે દિવસે તારૂં મુખ શોભા રહિત કેમ થતું જાય છે ?

એ પ્રમાણે મંડન તથા સરસ્વતીના માતાપિતાએ પોતપોતાનાં બંન્ને બાલકોને ઘણા દિવસ સુધી અતિ આગ્રહથી પોતાના દુઃખનું કારણ કહેવાને કહ્યા કર્યું ત્યારે તેમણે સ્નેહજન્ય અતિશય કૃપાવાળાં પોતાનાં માબાપને આ પ્રમાણે કહ્યું:

મંડને પોતાનાં માબાપને કહ્યું કે: "મારા મનમાં જે છે તે મારે તમને કહેવું કે ન કહેવું એ શરમ ઉપજાવે છે, તથાપિ તમારા અતિ આગ્રહથી તે મારા મનની વાત હું તમને કહું છું, શોણનામે નદીના કિનારા ઉપર રહેનારા એક વિષ્ણુમિત્ર નામે બ્રાહ્મણની કન્યા સર્વજ્ઞતાની આશ્રયભૂત અને સર્વોત્તમરૂપ તથા વેશવાળી છે એમ મેં ઉત્તમ બ્રાહ્મણો પાસેથી સાંભળ્યું છે. હે ભગવાન! મારૂં મન તેની સાથે વિવાહ કરવાની ઇચ્છા કરે છે. અર્થાત તેની સાથે મારૂં લગ્ન થાય એવી મારી ઇચ્છા છે."

એ પ્રમાણે પુત્રે વિનય સહિત વાત કરી તે સાંભળી, હિમમિત્ર નામે મંડનના પિતાએ વિવાહકાર્યમાં સારી રીતે પ્રવીણ એવા બે બ્રાહ્મણોને વિષ્ણુમિત્ર બ્રાહ્મણને ત્યાં મોકલ્યા. તે બ્રાહ્મણો ઘણા દેશ ઓળંગીને વિષ્ણુમિત્રને ત્યાં પહોંચ્યા.

હવે ઉભયભારતી–સરસ્વતીએ પોતાનાં માતાપિતાના આગ્રહથી પોતાના દુઃખનું કારણ આ પ્રમાણે કહ્યું.

"રાજ્યસ્થાનમાં વિશ્વરૂપ કરીને એક બ્રાહ્મણ રહે છે, જેણે સમગ્ર શાસ્ત્ર સાંભળ્યાં છે તથા શ્રીવિશ્વરૂપ એ નામથી પૃથ્વીમાં પ્રખ્યાત છે. હે તાત ! જો તમે આ કામમાં મને સાહાય્ય કરો તો તે પંડિતના ચરણ કમલના રજની હું નિત્ય ઇચ્છા કરૂં છું કે તે મને પ્રાપ્ત થાય, અર્થાત તેની સાથે લગ્ન કરવાની મારી ઇચ્છા છે. પરંતુ તેમાં જો તમે મને સાહાય્ય થાઓ તો તે મારૂં કામ સફલ થાય."

જે વખતે પોતાની પુત્રીની વાણી પિતા સાંભળતો હતો તે વખતે શ્રીવિશ્વરૂપના પિતા હિમમિત્રે મોકલેલા બે બ્રાહ્મણો ત્યાં આવી પહોંચ્યા.

વિષ્ણુમિત્રે તે બન્ને બ્રાહ્મણોનું શાસ્ત્ર વિહિત ઉપચારથી આતિથ્ય કરીને પછી ધીમેથી તેમને આવવાનું કારણ પૂછ્યું. ત્યારે તેમણે કહ્યું કે: "શ્રીવિશ્વરૂપના પિતાના વચનથી કન્યા પસંદ કરવાને અમે આવેલા છીએ. પોતાના પુત્રનું શાસ્ત્રશ્રવણ, વય, કુલ, આચરણ અને ધર્મ એ સર્વની સમાન તમારી પુત્રીનું શાસ્ત્રશ્રવણ, વય, કુલ, રૂપ, આચરણ અને ધર્મ સાંભળીને પોતાના પુત્રને અર્થે તમારી કન્યાની યાચના કરવાને તેમણે અમને મોકલ્યા છે. માટે હે દ્વિજ! તે વિશ્વરૂપને અર્થે અમે તમારી પુત્રીની હિમમિત્રની આજ્ઞાથી યાચના કરીએ છીએ તેથી એ બન્ને મણિનો અરસ્પરસ સંબંધ થાય એમ અમારી ઇચ્છા છે."

બન્ને બ્રાહ્મણોનું એવું વચન સાંભળીને વિષ્ણુમિત્ર કહેવા લાગ્યો કે: "હે વિપ્રો! યદ્યપિ હિમમિત્રે કહેલું મને પ્રીતિકર છે જ, તથાપિ મારી સ્ત્રીને પૂછીને તે કાર્ય મારે કરવું જોઇએ. કેમકે કન્યાદાન કરવું એ નિરંતર સ્ત્રીઓના સ્વાધીનની વાત છે, એટલા માટે જો એ સંબંધી કાર્યમાં સ્ત્રીઓને પૂછીએ નહિ અને કદાચિત લગ્ન કર્યા પછી તેમાંથી કાંઈ દુઃખ ઉત્પન્ન થઈ આવે તો, તે સ્ત્રીઓ પછીથી નિરંતર પીડા કર્યા કરે છે."

બ્રાહ્મણોને એમ કહીને પછી તેણે પોતાની સ્ત્રીને પૂછ્યું કે: "હે ભદ્રે! તારી કન્યાનું માગું કરવાની ઇચ્છાથી રાજસ્થાનમાંથી બે બ્રાહ્મણો આવ્યા છે, માટે આપણે તેમને કન્યા આપવાની 'હા' કહેવી કે 'ના' કહેવી? શું કરવું તે કહે. પણ એકવાર 'હા' કે 'ના' કહ્યા પછી તું ફરીને બોલ્યું ફેરવીશ નહિ." એવું સાંભળીને વિષ્ણુમિત્રની સ્ત્રીએ કહ્યું કે: 'પ્રથમ તો તે ઘણે દૂર રહે છે તેથી તથા તેનાં શાસ્ત્રશ્રવણ. વય, કુલ, વૃત્ત, જન્મ હું જાણુતી નથી. તેથી તમને હું એમાં શું કહું? અને દ્રવ્યવાન, કુલવાન તથા સદાચારણી વરને કન્યા આપવી એ પ્રમાણે તો વેદમાં અને લોકમાં પણ પ્રસિદ્ધ છે.'

આ સાંભળી વિષ્ણુમિત્રે કહ્યું કે: "હે પાપરહિત સ્ત્રી! કુલ વૃત્તાદિકની પરીક્ષા કર્યા પછી જ કન્યા આપવી, એમ જો તું કહેતી હોય તો તેવો નિયમ તારાથી બનવો શકય નથી. કેમકે તીર્થયાત્રાના નિમિત્તથી ફરતા દ્વારકાના ધણી અને યાદવકુલમાં ઉત્પન્ન થયેલા કૃષ્ણને પરીક્ષા કર્યા વિના જ કુંડિનપુરના રાજા ભીષ્મકરાજે પોતાની કન્યા રુકિમણી આપી.

હતી. હિમમિત્રનો પુત્ર પણ તેવો જ પ્રસિદ્ધ છે, માટે તેને કન્યા આપવાને કાંઈ બાધ નથી. તું કહેશે કે શ્રીકૃષ્ણ તો પરમેશ્વરરૂપે સર્વત્ર પ્રખ્યાત થયેલા હતા માટે ભીષ્મકે તેને કન્યા આપી તે ઠીક જ છે, પણ આતો મનુષ્ય છે, માટે તેની તુલના શ્રીકૃષ્ણ સાથે નહિ થાય. તો હે સતિ! જેણે બૌદ્ધોમાં જેઓને જીતવા કઠિન હતા તેમના ઉપર જય મેળવીને જેણે વેદના અખંડિત માર્ગને પ્રયત્ને કરીને સ્થાપન કર્યો, તે ભટ્ટપાદે જેને પોતાનો મુખ્ય શિષ્ય કરીને શિક્ષણ આપ્યું છે, તે એ વિશ્વરૂપ છે અને તેથી પ્રસિદ્ધ પણ છે.

હે સુંદર દાંતવાળી સ્ત્રી! જે વિશ્વરૂપને આપણે આપણી કન્યાને અર્થે પસંદ કરવાના છીએ તેનું શું વર્ણન કરવું? અર્થાત તેના ગુણનું વર્ણન થઇ શકે એમ જ નથી. તે વિદ્વાન છે, એ જ તેનામાં એક સર્વોત્તમ ગુણ છે. કેમકે ઉત્તમ બ્રાહ્મણનું વિદ્યા એ જ ધન છે. પણ બહારનું ધન તે કાંઇ ખરૂં ધન નથી. જેનો છેડો આવે નહિ એવી અથવા અપાર દિશાઓના અંતમાં જો વિદ્વાન પુરુષ જાય તો તે વિદ્યારૂપી ધન તેની પછવાડે પછવાડે ચાલ્યું જાય છે, તથા જેને રાજા, ચોર કે સ્ત્રીઓ હરી લેવાને સમર્થ નથી. એવું વિદ્યાધન વિશ્વરૂપમાં છે માટે જ તે વરણીય છે.

હે સ્ત્રી! દ્રવ્યને પ્રાપ્ત કરતાં, પ્રાપ્ત થયું તો તેનું રક્ષણ કરતાં, અને રક્ષણ કર્યું તો તેનો ખરચ કરતાં, તે દ્રવ્ય નિરંતર ચિત્તને ખેદ ઉત્પન્ન કરે છે. વળી જેની પાસે ધન છે એવા પુરૂષોને ચોરથી, રાજાથી અને સ્વજન થકી પણ ભય ઉપજે છે. વિદ્યારહિત મૂર્ખ ધનવાનને, જેને 'સુખ' કરીને કહે છે, તે ગુણતો કદાપિ પ્રાપ્ત જ થતો નથી.

કેટલાક પુરૂષો લોભને વશ થઇને ધનનો ઉપભોગ કરતા નથી, પણ તેને પૃથ્વિમાં દાટે છે. કેટલાક પુરૂષો તે દાટેલા ધનનો જ્યારે ઉપભોગ કરવા ઇચ્છે છે ત્યારે તેમને તે પ્રાપ્ત થતું નથી; વળી કોઈએ સંતાડેલું ધન કોઈ બીજા જ પુરૂષ લઇ જાય છે, તે ધન જો નદીને કાંઠે સંતાડેલું હોય તો પાણી જ તેનું હરણ કરનારૂં થઇ પડે છે. ! ? સારાંશ કે એવાને એવાં જ અનેક દુઃખથી મિશ્ર બાહ્યવિત્ત છે, માટે જેની પાસે વિદ્યારૂપી ધન છે તેજ શ્રેષ્ટ છે, વળી કોઈ પ્રકારે કરીને પણ દીકરીઓને ઘેર તો રહેવા જ ન દેવી, કેમકે તેમનું લગ્ન થયા પહેલાં પોતાના શરીરથી ઉત્પન્ન થયેલું રજ (આર્તવ)

જુએ તો પોતાનાં માતપિતાને દુઃખરૂપ ઘોર નરકમાં નાંખે છે. એમ ધર્મ-શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે. અથવા,—આપણે આ કલહ કરવાનું કાંઇ પ્રયોજન નથી. આપણે તે સંબંધી આપણી પુત્રીને જ પૂછીએ. તે મારી પુત્રી જેને વરવાનુ કહેશે તે એનો વર થશે, એ પ્રમાણે સંકેત કરીને તે જગાએથી માતપિતા પોતાની કુંમારી ઉભયભારતીની પાસે ગયાં તથા પોતે જે કરવાનુ ધાર્યું હતું તે તેને કહ્યું.

તે બોલ્યાં કે—શ્રીવિશ્વરૂપના પિતા હિમમિત્રે કન્યાની યાચના કરવાને અર્થે બે બ્રાહ્મણ મોકલ્યા છે. હે સુંદર દેહવાળી પુત્રી ! માટે અમારે શું કરવું તે તું કહે. એવું વચન સાંભળીને ઉભયભારતીના આનંદનો સમૂહ તેના શરીરમાં માયો નહિ, પણ રોમાંચના સમુદાયને બાહાને તે શરીરમાંથી બાહાર નીકળ્યો.

તે રોમાંચના મિષથી જ ઉભયભારતીએ પોતાનાં માતપિતાને પ્રત્યુત્તર આપ્યો; અને માતપિતાએ પણ તેજ રોમાંચના મિષથી પોતાને ઘેર આવેલા બન્ને બ્રહ્મણોને સત્ય પ્રત્યુત્તર આપ્યો. અર્થાત્—ઉભયભારતીના રોમાંચથી તેનો હર્ષ પ્રગટ થયો, તે ઉપરથી તેનાં માતાપિતાએ જાણ્યું કે એ જ વર એને પ્રીતિકર છે. માતાપિતાને પણ ઉભયભારતીએ માન્ય કર્યું તેથી પોતાનું ઇચ્છિત સંપાદન થવાથી હર્ષસૂચક રોમાંચ પ્રકટ્યાં, તેથી માગું કરવા આવેલા બ્રાહ્મણોએ જાણ્યું કે આપણું કહેવું એમને માન્ય છે. પછી ઉભય-ભારતીના પિતાને ઘેરથી એક બીજો બ્રાહ્મણ લેઇને તે બન્ને બ્રાહ્મણો પોતાને ઘેર (રાજસ્થાનમાં હિમમિત્રને ઘેર) ગયા.

આજથી ચૌદમે દિવસે દશમી તિથિએ લગ્નથી સપ્તમ સ્થાનમાં શુભ રાશિ, શુભ ચંદ્ર, આદિકના યોગયુક્ત મુહૂર્ત છે, એ પ્રમાણે લખીને ગણિ-તાદિકમાં કુશળ જેનું મુખ છે, એવી સરસ્વતીએ લગ્નપત્રનું વ્યાખ્યાન કરનાર બ્રાહ્મણને તેનો ઉપદેશ કર્યો—તે આપ્યું, પછી—પોતાનું ઇષ્ટકાર્ય જેમણે કર્યું છે તથા જેમનું મન હર્ષ પામીને પુષ્ટ થયું છે એવા તે બે બ્રાહ્મણે વિશ્વ-રૂપના પિતા ઉત્તમ હિમમિત્ર પાસે આવી પહોંચ્યા, પ્રખ્યાત પ્રભાવવાળા હિમ-મિત્રે પણ તેમનાં મુખ જોઇને જ અભિલાષિત વસ્તુની સિદ્ધિ થઈ છે એમ નિશ્ચય કર્યો, પછી—વિષ્ણુમિત્રે મોકલેલા બ્રાહ્મણે પોતાના હાથમાંનું લગ્નપત્ર હિમમિત્રને આપ્યું. હિમમિત્ર તે પત્રને જોઇને હસ્યો તથા સુખરૂપી સમુદ્રમાં

ડુબી ગયો. પછી તે આવેલા ત્રણે બ્રાહ્મણોને જેને જેમ ઘટે તેમ નમસ્કાર કરીને ઘણા ધન વડે પ્રાપ્ત થઇ શકે એવાં--અતિ મોઘાં-ભારે મૂલ્યનાં વસ્ત્ર આદિક આપીને તેમનો સત્કાર કર્યો.

વિષ્ણુમિત્રને ઘેરથી આવેલા બ્રાહ્મણે લગ્નપત્ર આણ્યું, ઇત્યાદિ વર્તમાન કોઈ બ્રાહ્મણને કહીને તે દ્વારા જેણે વિશ્વરૂપને કહેવરાવ્યું છે એવા પિતાએ તે તે વર્તમાનથી વિજ્ઞાપિત કરેલો વિશ્વરૂપ તે સાંભળીને સુખ પામ્યો, પછી બાંધવો જેને પ્રિય છે (અથવા બાંધવોને જે પ્રિય છે) એવા હિમમિત્રે પોતાને ઘેર એકઠા મળેલા સ્વજનને, વિવાહકાર્યમાં જે જે જાઇએ તે તે સાહિત્યસિદ્ધ કરવાને જૂદાં જૂદાં કાર્ય સોંપી દીધાં.

લગ્ન સામગ્રી તૈયાર કર્યા પછી અનેક શાસ્ત્ર જાણનારા અનેક મૌહૂર્તક (મુહૂર્ત કહેનારા-જોશી) દ્વિજવરોએ આવીને બતાવેલા મુહૂર્તની વેળાએ પોતાના ઇષ્ટજનને સાથે લેઇને માંગલિક વસ્તુઓ સહિત તથા સમગ્ર અલંકાર ધારણ કરીને ખોડખાંપણ વિનાના શરીરવાળો વિશ્વરૂપ વિશાલ શોણનદીને તીરે પહોંચ્યો.

શોણનદીના કાંઠા ઉપર નાના પ્રકાર સહિત પોતાના જમાઇ આવેલા છે એવું વિષ્ણુમિત્રે સાંભળ્યું. એટલે તે સામૈયું લઇને તેની સામો ગયો; તથા તેનાં પ્રીતિકર દર્શનથી હર્ષ પામ્યો. પછી અનેક વાદ્યના નાદસહિત તેને ઉતારો આપી જાનને ઉતારી, પછી તેને આસન આપીને તેની સાથે કોમલ વચનથી બોલીને પાદ્ય (પગ ધોવાનુ પાણી) આપ્યું. તથા તે પછી અમૂલ્ય પાત્રમાં મધુપર્ક સહિત અર્ઘ્ય આપ્યું. પછી તેને કહ્યું કે: "હું, આ મારી પુત્રી, ઘર, ગાયો અને સઘળું સુવર્ણ (ધન), એ સર્વ તમારૂં છે, આજ અમારૂં કુલ તમે પવિત્ર કર્યું અને અમારો પણ આદર કર્યો; વિવાહના મિષથી અમને તમારૂં દર્શન પ્રાપ્ત થયું. જો એમ ન હોય તો બહુ શાસ્ત્ર જાણનારાઓમાં અગ્રેસર એવા તમે કયાં અને હું કયાં? પણ પુણ્યકર્મના વિપાકથકી પુરુષને કલ્યાણ પ્રાપ્ત થાય છે. અર્થાત્—મારૂં પૂર્વજન્મનું એવું કોઇ સુકૃત જ આજ પ્રકટ થયું કે જેથી મને તમારા સરખા વિદ્વાન્ પુરૂષની પ્રાપ્તિ થઈ!

વિશેષ શું કહેવું? હે ભગવાન! આ ઘરમાંનું જે જે કાંઇ તમને પ્રીતિકર હોય તે સઘળું તમારૂં નૈવેદ્ય જ છે—તમને નિવેદનજ કરેલું છે.

એવાં વિષ્ણુમિત્રનાં વચન સાંભળીને હિમમિત્રે કહ્યું કે: "એ સર્વ તમારૂં જ છે; તથાપિ મને પણ જે જે વસ્તુની અભિલાષા થશે, તે તે હું તમને કહીશ. "આ સર્વ તમારૂં છે, ઇત્યાદિ" જે તમે કહ્યું તે તમારા સરખા—જેણે નિરંતર વૃદ્ધ પુરૂષોના સમૂહનું સેવન કર્યું છે તેવા—પુરૂષને યોગ્ય જ છે. એ પ્રમાણે વિશેષ કોમલ વાણીવડેયુક્ત વિષ્ણુમિત્ર અને હિમમિત્ર પરસ્પર બોલીને ઉત્તમ આનંદ પામવા લાગ્યા. બીજા પણ જેઓ બન્ને તરફના સેવક ચાકર આદિક હતા, તેઓ પણ પોતાને પ્રિય એવી સારી કથાઓવડે તથા પોતાની ઇચ્છામાં આવે તેમ વિહાર, હાસ્ય આદિક કરીને આનંદ પામવા લાગ્યાં. કન્યા અને વર બન્નેય સ્વભાવસિદ્ધ સ્વરૂપ અને વેષવાળાં હતાં—સ્વભાવથીજ સૌંદર્યયુક્ત હતાં તેથી તેમને જોઇને, તેમના અંગને અલંકૃત કરનારાં સ્ત્રીપુરૂષો, વિશેષ અલંકૃત કરવાને અસમર્થ થયાં, તથાપિ અંગસંસ્કાર કરવો જ જોઈએ એવો વિધિ હોવાથી, વિધિને માન આપવાને જ માત્ર, ઘણીવાર લગાડ્યા પછી તેમણે તેમને અંગસંસ્કાર પીઠી ચોળવી—આદિક પરિકર્મ કર્યો તથા આ લગ્નના ઉત્સવનો મંગલ દિવસ, તેથી તે નિમિત્તે કાંઇક વિશેષ અલંકાર પણ ધારણ કરાવ્યા. સરસ્વતી અને મંડનના શરીરની કાંતિવડે પોતાના અલંકારથી શોભાયમાન કરવારૂપ પ્રભાવ હણાવાના કારણથી અલંકાર સમૂહાય પણ કાંઇ તેમની શોભામાં અધિકપણું કરી શક્યો નહિ; એમ છતાં પણ લોકની પ્રસિદ્ધ રૂઢીને અનુસરીને, 'લગ્ન કરનારાં વર વહુએ અલંકાર ધારણ કરવા' એવો પણ એક વિધિ છે, એવા વિચારથી તે બન્ને જણાંએ અલંકાર ધારણ કર્યા, પણ અલંકારથી કાંઈ વિશેષ શોભા પ્રાપ્ત થશે એવા વિચારથી ધારણ કર્યા નહોતા.

તે સ્થલમાં મૌહૂર્તિક (જોશીઓ) બહુ શાસ્ત્ર જાણનારા હતા, તથાપિ સખીઓની સાથે ખેલતી અક્ષત બુદ્ધિવાળી ઉભયભારતીને તેમણે મુહૂર્તનો સમય પૂછ્યો; અને તેણે તે સમય કહ્યા પછી શુભ યોગયુક્ત શુભ ગૃહના નવમાંશમાં મુહૂર્તવેત્તાઓએ પોતાની બુદ્ધિથી મુહૂર્તનું ગ્રહણ કર્યું. અર્થાત સરસ્વતીએ મુહૂર્તનો સમય કહ્યા પછી તે સમયનો જોશીઓએ પોતાની બુદ્ધિથી નિશ્ચય કર્યો.

પછી જે સમયે ભેરી, મૃદંગ, પટલ નામે વાદ્ય, વેદાધ્યયન, અને શંખના

નિર્ઘોષવડે દિશાઓનાં મંડલ શબ્દાયમાન થઈ રહ્યાં હતાં તે દિવ્ય મુહૂર્તને સમયે હિમમિત્રના પુત્ર શ્રી વિશ્વરૂપે પોતાના હસ્તપલ્લવવડે શ્રીવિષ્ણુમિત્રની પુત્રી ઉભયભારતીના હસ્તકમલનું ગ્રહણ કર્યું. અર્થાત્ તે સમયે બન્નેનો હસ્ત-મેલાપ થયો. તે વરવહુના સ્તુતિપાત્ર પિતાઓ, જે જે પુરૂષ જે જે પદાર્થની ઇચ્છા કરે તે તે પદાર્થ આપીને સંતોષ પામતાં હતાં. જાણે મહાસુમનસ્ત્વ (બહુ પુષ્પતા) યુક્ત, અલંકૃત આત્મલાભવાળાં બે કલ્પવૃક્ષ હોય તેવા તે બને પિતાઓ મહાસુમનસ્ત્વ મોટી ઉદારતાયુક્ત, અલંકૃત અને અભિલાષિત પ્રાપ્ત થવાથી આત્મલાભવાળા થઇને સભામાં ફરતા હતા.

પછી વિશ્વરૂપે પોતાના ગૃહ્યસૂત્રમાં કહેલા માર્ગને અનુસરીને અગ્નિ-હોત્રનું ધારણ કર્યું. તથા તેમાં સારી રીતે હોમ કર્યો; તે વખતે વહુએ (ઉભ-યભારતીએ) લાજા હોમ કર્યો તથા તેનો ધુમ સુંઘ્યો. પછી ઉભયભારતીએ અગ્નિની પ્રદક્ષિણા કરી અને તેની સાથે તેની પાછળ વિશ્વરૂપે પણ પ્રદક્ષિણા કરી. હોમ કરી રહ્યા પછી બ્રાહ્મણ શ્રેષ્ઠોને સંતુષ્ટ કરીને તથા ત્યાં આવેલા બાંધવવર્ગને વિદાય કરીને તે વિશ્વરૂપ પોતાની સ્ત્રી સરસ્વતી સહિત દીક્ષા ધારણ કરીને અગ્નિગૃહમાં અગ્નિનું રક્ષણ કરીને ચાર દિવસ સુધી હર્ષ પામીને રહ્યો.

ચાર દિવસ વીત્યા પછી પોતાની પુત્રીનો આ પ્રિય વર વિશ્વરૂપ પોતાને ઘેર જવા નીકળ્યો, ત્યારે તે પરણેલી કન્યાનાં માતપિતા આવીને પોતાના વેવાઇને કહેવા લાગ્યાં કેઃ–"તમે સાવધાન થઇને સાંભળો; જેમ નાનું બાલક કાંઇ સમજતું નથી તેમ સુકોમલ અંગવાળી આ અમારી પુત્રી પણ કાંઈ સમ-જતી નથી. બાલકોની સાથે દડી આદિક રમવાનાં સાહિત્ય લેઇને હજી તે રમે છે;જ્યારે તેને ભુખ લાગે છે ત્યારે દુઃખે કરીને તે ઘેર આવે છે. તમે કહેશો કે 'ત્યારે તમે એને ઘરકામ કેમ શીખવ્યું નહિ? તો'–આ પુત્રી અમારે એકની એક લાડકવાઈ હોવાથી એને અમે ઘરનું કામ બતાવ્યું નથી; માટે તમારે પોતાની દીકરી બરોબર ગણીને એનું સંરક્ષણ કરવું યોગ્ય છે. હે હિમમિત્ર આ બાલકી પાસે કાંઇ કામ કરાવવું હોય ત્યારે એને કોમલ વાણી વડે કહીને કામ કરાવવું, પણ કઠોર વચન વડે ન કહેવું; કેમકે કઠોર વચન સાંભળીને એને રીસ ચડે છે અને રીસ ચઢી એટલે તે કહેલું કાર્ય કરતી નથી, તમે કહેશો, કે 'જે કઠોર વચનથી પણ કહ્યું કરશે નહિ તે કોમલ

વચનથી તો તેમજ કરશે ? તો'–કેટલાક માણુસોનો સ્વભાવ એવો હોય છે કે તેઓ કોમળ વાણીથી જ વશ થાય છે; અને કેટલાક તેથી ઉલટા સ્વભાવના એટલે કઠોર વાણીથી વશ થાય છે; કોઇ પણ મનુષ્ય પોતાની પ્રકૃતિ છોડવાને સમર્થ નથી ! !

'વારૂ એકની એક દીકરી હોય અને તે બાળકોની સાથે રમવાના સ્વભાવવાળી હોય તથાપિ જેમને યશ વહાલો હોય તેમણે તો તેને કઠોર વચન કહીને પણ શિક્ષણ આપવું ઘટે છે, તો તમે તેને કેમ ઘર કામ શીખવ્યું નહિ ?' એમ કહેશો તો,—

એક સમયે કોઇ પ્રશંસાપાત્ર બ્રાહ્મણ અહીં આવ્યો હતો તેણે આ બાલક કન્યાનાં લક્ષણ જોઇને અમને કહ્યું કે, 'આ કન્યાનો જન્મ માત્ર મનુષ્યનો છે; વસ્તુતઃ પૂછો તો એ નિરંતર દેવસ્વભાવવાળી છે. એટલા માટે તમારે એને વિશે ઉગ્રવચનની યોજના કરવી નહિ–એને કઠોર વચન કહેવું નહિ.' 'એનામા સર્વજ્ઞતાનું સંપૂર્ણ લક્ષણ છે; કોઇ વખત આ અનુપમ કન્યા બે વાદ કરનારાઓની કથામાં તેમના સાક્ષીપણાને પામશે તેમના વાદમાં હારજીતનો નીર્ણય કરનારી થશે.' એ પ્રમાણે અમને કહીને તે બ્રાહ્મણ ચાલતો થયો.

વળી—આ ઉત્તમ કન્યાની સાસુને અમારા વચનથી તમે એમ કહેજો કે આ સુંદરી તમારા સ્વાધીનમાં થાપણરૂપે સોંપી છે; માટે તમારા ઘરમાં એની પાસે ધીમે ધીમે કામ કરાવજો.' કેમકે વહુનું રક્ષણ કરવું એ સાસુના હાથમાં છે. બાલ્યાવસ્થામાં બાલકપણાને લીધે સેહેજ અપરાધ થઇ જાય છે, અપરાધ થવો બહુ સુલભ છે, પણ ઘરની મુખ્ય સ્ત્રીએ તે ઉપર દૃષ્ટિ કરવી યોગ્ય નથી; આપણે સર્વે પણ અત્યંત બુદ્ધિમાન થયા પછી જ ધીમે ધીમે મહત્તાને પામ્યા છીએ, અર્થાત્ બાલ્યાવસ્થામાં સર્વ કોઇ એવા જ હોય છે, પણ પછી જેમ જેમ બુદ્ધિમાન થાય છે તેમ તેમ તે મોટાઇ પામે છે. તમે કહેશો કે 'વારૂ ત્યારે વરની માતાને તમે જાતે જ મળીને તેવી ભલામણ કરો તો–વરની માતાને મળીને એ સર્વ કહેવાને અમારૂં મન શક્તિમાન નથી—અમે કહી શકીએ એમ નથી; કારણ કે અમે ત્યાં આવીએ ત્યારે અહીં અમારા ઘરનું રક્ષણ કરવાને બીજો કોઈ છે નહિ, પરંતુ જેવી રીતે અમે વરની માતાને જાતે મળીને કહીએ અને તેથી જે અમને

ફ્લ થાય તે પ્રમાણે ઇષ્ટજનનો સમુદાય વરની માતાને કહે એવી અમારી પ્રાર્થના છે.

કન્યાનાં માતાપિતા હવે પોતાની પુત્રીને શિખામણ દે છે કે– હે વત્સે! હે પુત્રી આજથી હવે તને અપૂર્વ દશા પ્રાપ્ત થઈ છે; માટે હે સુંદર ભ્રકૂટીવાળી બાલકી ! તે નૂતન દશાનું રક્ષણ કરવાને સદૈવ તું કુશલ બુદ્ધિવાળી થજે. મનુષ્ય સમુદાય જેથી હાસ્ય કરે એવા બાલપણાના ખેલ હવે તું કરીશ નહિ, કેમકે એવી તારી બાલકપણાની ચેષ્ટા હવે અમને તેમ બીજાને પણ સંતોષ ઉપજાવનારી થશે નહિ, જ્યાં સુધી કુમારીનું પાણિ-ગ્રહણ થયું નથી ત્યાં સુધી તેનાં માતાપિતા તેનાં અધિપતિ છે, પણ તે પછી તેનો અધિપતિ તેનો સ્વામી છે, માટે નિરંતર તે એક પતિને જ તું શરણે જા; કે જેથી દુર્જય એવા આ લોક અને પરલોક, બન્નેમાં તું જય પામશે.

હે સુંદર કુમારી! પતિએ જ્યાં સુધી ભોજન ન કર્યું હોય ત્યાં સુધી તું ભોજન કરીશ નહિ; અને પતિ લાંબે પ્રવાસે જાય ત્યારે તું અલંકાર ધારણ કરીશ નહિ, સ્નાન અને ભોજનાદિકમાં પૂર્વ અને પર–(પછી) એવો નિયમ છે. અર્થાત્ સ્નાનાદિક ક્રિયા પતિના પેહેલાં કરવી અને ભોજ-નાદિક ક્રિયા પતિના પછી કરવી, એવો નિયમ છે. એવા નિયમ વિશે અરૂંધતી, લોપામુદ્રા, આદિક વૃદ્ધ સ્ત્રીઓનાં ચરિત્ર એ જ પરમ પ્રમાણ છે, એમ તારે જાણવું. જો તારો સ્વામી કદાચિત્ કોપાવિષ્ટ થાય તો તારે ક્રોધ કરીને તેની સાથે બોલવું નહિ; પણ સઘળાની કેવલ ક્ષમાજ કરવી; કેમકે એવી રીતે કરવાથી તે તારો સ્વામી પોતાની મેળે જ શાંત થશે. હે વત્સે! તે જ્યારે પ્રસન્ન મુખવાળો હોય ત્યારે તું ભય પામતી હોય તેવી થજે. અર્થાત્ તેની પ્રસન્નતા જોઇને તું વિનય રહિત થઇને ચઢી વાગીશ નહિ. હે પાપરહિત પુત્રી! ક્ષમા ગુણવડે સકલ અભીષ્ટની સિદ્ધિ થાય છે.

હે સુંદર ભાગ્યવાળી પુત્રી! સ્વામીના સમક્ષમાં પણ પરપુરૂષની સાથે તેનું મુખ જોઇને તારે કોઈ વખત બોલવું નહિ, તો પછી તારે તેની સાથે એકાંતમાં તો ન જ બોલવું, એમાં તો શું કહેવું ? એ જ અમારી તને શીખામણ છે. કેમકે તેથી તારા ઉપર શંકા થઇ આવે અને તેવી શંકા પતિપત્ની વચ્ચેના સ્નેહનો નાશ કરનારી છે. હે પુત્રી! તારા સ્વામીને

ાહારથી આવતો જોઇને બીજું ઘરકામ છોડીને પણ તારે ઉતાવળે ઉઠીને ની ઇચ્છા પ્રમાણે જલવડે તેના પગ ધોવા, હે સતિ ! તારૂં મુખ અને તારૂં ાવન તારો સ્વામી છે માટે તેની તારે અણુમાત્ર પણ ઉપેક્ષા—અવગ-ના કરવી નહિ.

સ્વામી ઘેર નહોય ત્યારે પણ કદાચિત તેના ગુરૂજનઆદિ અથવા ત્ર—સગા આદિક ઘેર આવે તો બહુમાન પુરઃસર તેમનો આદર સત્કાર વો; કેમકે જો એવી રીતે તેમનો સત્કાર કરવામાં ન આવે તો તેઓ નિરાશ ઇને કુલનો નાશ કરનારા થાય છે.

હે મૃગાક્ષિ ! જેમ તું તારાં માતાપિતાનું અનુસરણ કરે છે તેમજ રે તારાં સાસુસસરાનું પણ અનુસરણ કરવું. અને તેવી જ રીતે તારા ામીના ભાઇઓ (જેઠઆદિ); એનો અને દીયર સાથે પણ વર્તવું; કેમકે તેઓ કોપ પામે તો તમે બન્ને પતિપત્ની સ્નેહવાળાં છતાં પણ તમારો રસ્પરસનો યોગ તેઓ નાશ કરી શકે એમ મારા મનમાં તર્ક થાય છે.

એ પ્રમાણે કરેલા હિતોપદેશમાં જેમના ચિત્તે પ્રવેશ કર્યો છે, એવાં તે ને વહુવર ગુરૂ અને બાંધવવર્ગથી સન્માન પામીને રાજસ્થાનમાં આવી ાંચ્યાં. જેનું નામ ' ઉભયભારતી ' પડેલું હતું, તથા જેને પૂર્વે દુર્વાસાએ પ દીધા પછી ફરીને પ્રસન્ન થઇને, સભામાં બે વાદીઓની મધ્યે સાક્ષિ-ાું કરવારૂપ શાપનો અવધિ કરી આપ્યો હતો, તેથી હર્ષ પામી હતી, તે રસ્વતી શંકરની સર્વજ્ઞતાના નિર્વાહને અર્થે સભામાં પોતાના શ્રાપના વધિરૂપ સાક્ષિપણું કરશે.

જે પ્રમાણે ઉદાર ચરિત્રવાળા શ્રીકૃષ્ણ પોતાની માયાવડે બાલક સરખા ાુઇને પોતાના બાલકપણાને ઉચિત પદાર્થ રમકડાં આદિ ઇચ્છતા હતા, ' પ્રમાણે શ્રી શંકર પણ સરસ્વતિની સમક્ષમાં જેનું સર્વજ્ઞપણું સિદ્ધ થયું એવા છતાં પણ પોતાની શક્તિ વડે-પોતાની માયાવડે બાલક સરખા ાઇને બાલકપણાને ઉચિત રમકડાં આદિકની ઇચ્છા કરતા હતા.

જેમ પ્રલયકાલે વટવૃક્ષના પત્રમાં સ્થિતિમાન થયેલા (પોઢેલા) વિષ્ણુ ગ્ર જગતને આત્મામાં (પોતાનો વિષે અથવા આત્મરૂપ) જૂએ છે, તેમ ાાં ચપલ આશાઓ હોય છે એવા બાલકપણામાં રહેલા શંકરે પણ જગ-

તમાં જે થઈ ગયું અને જે થશે તે સર્વે પદાર્થનું—અર્થાત્ આખા વિશ્વનુ આત્માને વિષે અવલોકન કર્યું. એમાં કાંઇ સંદેહ નથી.

જેમ પૂર્વે લીલાએ કરીને નવા હીંદોળાપર જે ચઢ્યા છે તથા વામન અવતારની જેણે લીલા કરી છે, એવા અદ્ભુત બાલક વાસુદેવને લોક-સમુદાય બન્ને પાંપણો ભેગી કર્યા શિવાય પોતાનાં નેત્રથી સંતત નિહાળી રહેતાં તેમ, લીલાએ કરીને નવો હીંદોળો, જેને પ્રાપ્ત થયો છે—નવા હીંદોળામાં જેણે આરોહણ કર્યું છે તથા વામન (સુંદર—મનોહર) જેની લીલા છે; એવા અદ્ભૂત બાલક શ્રી **શં**કરને પણ લોકસમુદાય બન્ને પાંપણો ભેગી કર્યા શિવાય પોતાનાં નેત્રથી સંતત નિહાળી રહેવા લાગ્યાં.

વિષ્ણુ, શિવ, અને બ્રહ્મા, એમની સમાન એવા શ્રીશંકરના, કોમલ નવાં કમલની પંકિત જેવા શ્યામવર્ણની કેશપાત્રની કાળાશ અત્યંત સારી શોભતી હતી. બૌદ્ધ, પાશુપત, ક્ષપણક, કાપાલિક, વૈષ્ણવ, અને બીજા સમગ્ર દુર્વાદિ ખલ પુરૂષોએ પ્રસિદ્ધ વેદમાર્ગ તોડી નાંખ્યો હતો, તેનું રક્ષણ કરવાને પૃથ્વીના તલમાં પ્રાપ્ત થયેલા, તથા ઘોર એવા સંસારરૂપ અરણ્યમાં ફરનારા જીવોને સર્વ અનથની નિવૃત્તિ પુરઃસર પરમાનંદની પ્રાપ્તિરૂપ મોક્ષ—કલ્યાણ આપનારા શ્રી **શં**કર પોતાના માતાપિતાના ઘરમાં રમતા હતા.

પ્રકરણ ૫ મું

શ્રીશંકરાચાર્યનું બાલચરિત્ર.

સાધારણ બાલકના ચરિત કરતાં શ્રી શંકરનું ચરિત વિલક્ષણ હતું. તે પછી શંકરે પોતાની માયાવડે બ્રાહ્મણને ઘેર મનુષ્યદેહ ધારણ કરીને શિવગુરૂને આનંદ ઉત્પન્ન કરતાં પેહેલે જ વર્ષે સર્વ અક્ષરોનું ગ્રહણ કર્યું. તથા પોતાની દેશ ભાષા પણ બોલતાં શીખ્યા. તે બાલક બે વર્ષનો થયા એટલામાં જ તે લખેલા અક્ષરોને વાંચવાને સમર્થ થયા; કેમકે તે અત્યંત બુદ્ધિમાન હતા, પછી ત્રીજે વર્ષે તેમણે કાવ્ય અને પુરાણનું શ્રવણ કર્યું, પણ ખરૂં જોતાં કાંઇ પણ સાંભળ્યા વિના જ તે જાણતા હતા. તે વિદ્યાર્થિ ગુરુને પણ દુઃખદાયક થયો નહિ, કેમકે એકજવાર ગુરુ પાસેથી પાઠ સાંભળીને તે ગ્રહણ કરે એવો હતો. વળી જે જે તેના સહપાઠી (સાથે ભણનારા) હતા તેમનો તે પોતે ગુરૂ હતો; કેમકે તેઓ પાઠ ભૂલતા તો આ બાલક તેમને બતાવતો હતો. અને પોતે તો એકવાર પાઠ સાંભળ્યા પછી ગુરૂ વિના પણ ભણતો હતો. જે સમય તેને ધુળની સાથે રમવાનો હતો તે સમયે તે રજ (રજોગુણ અથવા ધુળ) અને તમ (તમોગુણ અથવા અજ્ઞાન ના આશ્રય વિનાનો તથા કલા જાણનારાઓમાં ઉત્તમ શિવગુરુનો પુત્ર સઘળી લીપિઓનું જ્ઞાન પામી ચૂકયો હતો.

અતિશય બુદ્ધિવાળા આ શ્રી શંકરનું, વિધિ પ્રમાણે ચૌલ સંસ્કારના વિધાનથી સંસ્કાર યુક્ત થયેલું સુંદર શરીર, ઘીની આહુતિવડે પ્રજ્વલિત થયેલું, જેવું અગ્નિનું તેજ હોય તેવું, વિશેષ પ્રકાશમાન થયું–શોભવા લાગ્યું. ઉપપાદન કરવામાં અપેક્ષા રહિત જેની બુદ્ધિ છે એવા **શ્રી શંકર** ભૂ આ-

દિક વ્યાહૃતિપૂર્વક વેદને ભણતા હતા. કાવ્યમાં તો તે રમત જ કરતા હતા. વળી અતિશય કઠિણ તર્કનયમાં જેઓ શ્રેષ્ઠ હતા તેમનું પણ અતિક્રમણ કર્યું હતું—અર્થાત્ તેમના કરતાં પણ તેમાં વિશેષ કુશલતા પ્રાપ્ત કરી હતી. પોતાના વાણીવૈભવવડે જેમણે વાદકરનારાઓને દૂર કરી દીધા છે એવા પંડિતો, જેઓ વાદ—જલ્પ—વિતંડા—આદિક કથનોમાં સમર્થ છતાં પણ, દેવતાના ગુરૂ બ્રહસ્પતિના વાણી ચાતુર્યનું હરણ કરનાર **શ્રીશંકરની** સામે બોલવાને સમર્થ થતા નહોતા. વળી સર્પના અધિપતિ શેષનાગના કથનનો પણ તિરસ્કાર કરનારી આ શ્રી શંકરની ક્રમે કરી ઉચ્ચાર કરવાની પરિપાટી સાંભળીને વાદીઓ મોહ પામતા હતા; કેમકે તેનો પ્રત્યુત્તર આપવામાં તેઓ સાવધ રહી શકતા નહોતા.

પ્રખ્યાત અને બુદ્ધિમાન શ્રી શંકરે કયા કયા કુત્સિત મત નથી ઉખેડી નાંખ્યા ? અને તેણે ખંડિત કરેલા પોતાના મત પ્રયત્ને કરીને પણ પાછા ફરીને કોણે સ્થાપન કર્યા છે ? અર્થાત્ કુત્સિત મત શ્રી શંકરે ઉખેડી નાખ્યા છે અને તેણે ખંડન કરેલા મત કોઇએ પણ ફરીને સ્થાપન કર્યા નથી.

શિવગુરુનું મૃત્યુ.

યમુનાના પિતા સૂર્ય સમાન કાંતિવાળા આ પુત્રવડે અલંકૃત થયેલા પોતાના કુલને પુત્રવાળાઓમાં શ્રેષ્ઠ શિવગુરુ ઉપમારહિત માનવા લાગ્યો. પુત્રવડે આનંદ પામેલો અને પોતાના પુત્રને પોતે ઉપવિત ધારણ કરાવવાની ઇચ્છાવાળો છતાં પણ તે શિવગુરુ વૃદ્ધ થવાથી પોતાનો બાલક ત્રણ વર્ષનો હતો તે વેળાએ કર્મને આધીન થઇને મરણ પામ્યો; કેમકે આ પુરૂષનું કાર્ય પૂરૂં થયેલુ છે કે અપૂર્ણ છે તે કાંઈ યમ જોતો નથી.

આ સંસારમાં પુત્ર દર્શન સુલભ નથી; અને પુત્રનો વૈભવ દેખવો એ તો અત્યંત કઠિણ જ છે. એના દૃષ્ટાંતમાં શિવગુરુને બતાવીને કહે છે કે—આ બ્રાહ્મણને ક્રમે કરતાં પુત્ર મળ્યો ત્યારે તે પુત્રનો વૈભવ જોવાને સમર્થ નજ થયો. પછી શ્રીશંકરના મૃત પિતાને તે બાલકની માતાએ પોતાના સપિંડ પુરૂષો પાસે દહન કરાવ્યા. અને પોતાના સ્વામીથી રહિત થયેલી તે સતીને તેના સ્વજન સમુદાયે મરણ પામવાથી ઉપજેલા શોકને હરણ કરનારાં વચનો કહીને આશ્વાસન કર્યું. મરી ગયેલાની જે ક્રિયા કરવી જોઇએ તેમાંથી જેટલું પોતાને કરવું શકય હતું તે તેણે પોતે કર્યું; અને જે

કરવાને પોતે અશક્ત હતી તે પોતાના સ્વજન પાસે પણ તેણે કરાવ્યું. એ રીતે એક વરસ સુધીની સંવત્રી સમાપ્ત કરીને પોતાના પુત્ર શંકરને ઉપવિત આપવાની તેની ઇચ્છા થઇ.

પછી બરાબર પાંચમે વર્ષે, શ્રેષ્ટ ગોગયુક્ત સારા મુહુર્તમાં, તે બ્રાહ્મણની સ્ત્રી, જે તે બાલકની માતા હતી તેણે નિયમયુક્ત થઇને પોનાના બાંધવો સહિત મનમાં સંતોષ પામીને શ્રીશંકરને ઉપનયન સંસ્કાર કર્યો.

પછી તે ગુરૂકુલમાં અભ્યાસ કરવા ગયા. ત્યાં—ગુરુની પાસેથી શિક્ષા, કલ્પ, વ્યાકરણ, નિરૂક્ત, છંદ અને જ્યોતિષ, એ છએ અંગ સહિત ચારે વેદનું તેમણે ક્રમે કરીને અધ્યયન કર્યું. તેથી આ નાની વયના બ્રાહ્મણ પુત્રને મોટી બુદ્ધિવાળો જોઈને મનુષ્યોનાં હૃદયમાં વિસ્મય ઉત્પન્ન થયો,

તે બ્રાહ્મણ પુત્ર **શ્રીશંકર** સાથે અધ્યયન કરનારા બાલકો તેમની સાથે પોતાનું અધ્યયન કરવાને સમર્થ થયા નહિ, એટલુંજ નહિ, પરંતુ તેને અધ્યયન કરાવનાર ગુરુને પણ જાણે સંશય ઉપજ્યો કે આ બાલકને એકાએક અધ્યયન કરાવાને કોણ સમર્થ છે. શંકર જે જે ગુરુની પાસે બે ત્રણ માસ પઠન કરતા તે તે ગુરુની સમાન વિદ્યા પોતે પ્રાપ્ત કરતા હતા, પોતાના ગુરુને અનુસરનારા હોઇને સકલશાસ્ત્ર સમુદાયને શીખી ગયા. વેદને વિષે શ્રી શંકર બ્રહ્મદેવની સમાન હતા; વેદનાં અંગ શિક્ષા આદિકને વિષે તે ગાર્ગ્યમુનિના સરખા હતા; તે વેદની કથાઓના તાત્પર્યનું વિવેચન કરવામાં બૃહસ્પતિ સરખા હતા; વેદનાં કર્મનું વર્ણન કરવામાં તો તે જૈમિની જ હતા; વેદનાં વચનથી ઉત્પન્ન થયેલા તત્વજ્ઞાનના મૂલને વિષે તે વ્યાસની બરાબર હતા; અને વાણીના વિલાસથી સંયુક્ત તે શ્રી શંકર વાણીવિલાસમાં તો જાણે મૂર્તિમાન કોઇ નૂતન વ્યાસ હોય તેવા જ હતા.

તેમણે તર્કવિદ્યા સારી રીતે જોઇ; કપિલપ્રણીત શાંખ્યશાસ્ત્રમાં પણ તેમણે અનુપમ પરિચય મેળવ્યો હતો; પતંજલિએ રચેલા ગોગશાસ્ત્રરૂપી જલ પણ તેમણે પીધું હતું; વળી તે ઉપરાંત ભટ્ટપાદે રચેલા વાર્તિકને ધરાવનારા અર્થોના તત્વને પણ તેમણે જાણ્યું હતું; એ પ્રમાણે તર્કશાસ્ત્રાદિનું સુખ જે પ્રયત્ન કરીને મેળવી શકાય તેવું છે તે, તેમની નિર્મલ અદ્વૈતવિદ્યાના સુખમાં અંતર્ભાવ પામી ગયું હતું. અર્થાત્ તેમણે અદ્વૈતવિદ્યા જાણી હતી.

કે જેમાં બીજા તર્કશાસ્ત્રાદિ સર્વે વિચારો સમાઇ જાય છે. જલપાન આદિ જે અર્થ કૂવાથી સરી શકે છે તે અર્થ સ્વચ્છ જલવાળા, વિશાલ ગંગાદિ તીર્થમાં શું અંતર્ભાવ નથી પામતો વારૂ? તાત્પર્ય કે પામે છે જ.

એવા ભગવાન શ્રી શંકરે ગુરૂના કુલમા રહેતાં છતાં કદાચિત્ ભિક્ષા લેવાની ઇચ્છાથી મિત્રો સહિત કોઈક ધનહીન બ્રાહ્મણના ઘરમાં પ્રવેશ કર્યો.

તેને જોઇને તે ઘરમાં રહેનારા પુરૂષની સ્ત્રીએ તે શ્રેષ્ટ બાલકને પ્રીતિથી કહ્યું કેઃ તમારા સરખા બાલક વિદ્યાર્થીઓને વિષે જેઓ પોતાની સેવા પ્રતિપાદન કરે છે તે નિશ્ચય પુણ્યવંત હોય છે. તેઓ જ તમારા સરખાઓને વિષે પોતાની સેવા પ્રતિપાદન કરી શકે છે! અર્થાત્ જેમનાથી તમારી સેવા બની નહિ તેમને નિર્ભાગી જાણવા. ખરેખર અમને વિધિએ છેતર્યાં છે કે જે અમે નિર્ધનતાને લીધે આ બટુકને ભિક્ષા પણ આપવાને શકિતમાન નથી!! ધિક્કાર છે! આ જન્મ નિરર્થક ગયો!!

એ પ્રમાણે દીન વચન બોલતી તે ગૃહસ્થની સ્ત્રીએ બ્રહ્મચારીઓમાં ચંદ્ર જેવા શ્રી શંકરને અત્યંત ભક્તિપૂર્વક એક આમળુ આપ્યું! તે સ્ત્રીનું કરૂણા ઉપજાવે એવું વચન સાંભળીને જ્ઞાનના ભંડાર શ્રી શંકરનું અંતઃકરણ પણ દયાવડે ભીનું થયું. પછી શ્રી શંકરે તે બ્રાહ્મણની દરિદ્રતાયુક્ત સ્થિતિની નિવૃત્તિ થવા માટે (તેનું દારિદ્રય નાશ થવાના હેતુથી) માખણના સરખા કોમલ અને મધુર તથા વિચિત્ર શબ્દોએ કરી, મુરનામે અસુરનું વિદારણ કરનાર વિષ્ણુની પત્ની લક્ષ્મીનું સ્તવન કરી ઉપાસન કર્યું.

પછી થોડીવારમાં, વિજળીના સરખી સ્વતંત્ર એવી પોતાનાં અંગોની કાંતિવડે સઘળી દિશાઓને પ્રકાશિત કરતી—કૈટભ અસુરને જીતનારા વિષ્ણુની પત્ની—શ્રી શંકરની પાસે પ્રકટ થઇ. દેવતાઓના ઇંદ્રે જેનું વંદન કરેલું છે એવા શંકરના બંને ચરણમાં પ્રણામ કરીને પોતાની પાસે હાથ જોડીને ઉભા રહેલા શ્રી શંકરને સુંદર સ્તુતિવડે હર્ષ પામતી લક્ષ્મીએ હસતે મુખે આ વચન કહ્યું:—

"હે વત્સ! તારા મનમાં જે છે, તે મેં જાણ્યું, પણ આ બ્રાહ્મણના કુટુંબે પૂર્વ જન્મે સુકૃત કર્યું નથી તો હવે આ જન્મે મારા કૃપા કટાક્ષને પાત્ર એવા પૂજ્યપણાને તેઓ શી રીતે પામે?

એ પ્રમાણે લક્ષ્મીનું વચન સાંભળીને શ્રી શંકર બોલ્યા કેઃ "હે

લક્ષ્મિ ! જો હું તારો કૃપાપાત્ર હોઉં તો, હે માતા ! એણે આજ આ આમળાનું ફલ મને આપ્યું છે. તેનું ફલ એને આપ. ”

શ્રી શંકરના આ વચનથી સંતોષ પામેલી લક્ષ્મિએ તે બ્રાહ્મણનું ઘર ચારે પાસે સુવર્ણના આમળાંથી ભરી નાંખ્યું, તથા મનુષ્ય સમુદાયનાં અંતઃકરણ પણ વિસ્મયથી ભરી નાખ્યાં. પછી ચક્રને ધારણ કરનાર વિષ્ણુની પત્ની (લક્ષ્મી) નું પુણ્યસ્વરૂપ અંતર્ધાન પામ્યું, ત્યાર પછી શંકરના તે મહિમાને જોઇને વિસ્મય પામેલા સર્વે લોકો શ્રી શંકરની અત્યંત પ્રશંસા કરવા લાગ્યા. એવી પ્રશંસા કરવા લાગ્યા કે, સ્વર્ગમાં જેવું કલ્પવૃક્ષ છે, તેવા જ પૃથ્વીમાં કલ્યાણ ગુણવાળા શંકર છે; કલ્પવૃક્ષ તો એકલા દેવોને જ પ્રિય છે, પણ આ શંકર તો દેવને અને બ્રાહ્મણને બંનેને પ્રિય થયા છે, કેમકે ઇચ્છેલી એવી શ્રેષ્ઠ વસ્તુને તે આપનારા છે. એ રીતે દેવતાઓ પણ જેની ઇચ્છા કરે એવી સંપત્તિવાળું તે બ્રાહ્મણનું ઘર કરીને આત્મતત્વને જાણનારા શ્રી શંકર પ્રથમની પેઠે ગુરૂની પાસે જઇને ઉત્તમ શાસ્ત્રો શીખવા લાગ્યા.

જેમ સુંદર વામલોચનાઓ—સ્ત્રીઓ પોતાને યોગ્ય પતિ પામીને પરમ ભાગ્યવાળી થાય છે, તેમ શ્રી શંકરરૂપ ઉત્તમ પુરૂષને અથવા વરને પામીને સર્વે કલાઓ પણ પરમ ભાગ્યવાળી થઈ હતી, અર્થાત્ સર્વે કલાઓ શંકરને આપોઆપ પ્રાપ્ત થઈ હતી. રહસ્ય સહિત અને પૂરેપૂરી સમગ્ર વિદ્યાઓ જેણે શીખેલી છે એવા કીર્તિમાન **શ્રી** શંકરનું શરીર ઉપમાની વાતના પ્રસંગને પણ સહન કરતું નહોતું એવી અપૂર્વ શોભાને પામ્યુ હતું, તાત્પર્ય કે **શ્રી**શંકરના શરીરની એવી અપૂર્વ શોભા હતી કે તેને બીજા કશાની ઉપમા અપાય તો શાની જ ? પણ તેને કોઇ ઉપમાનની ઉપમા આપવા સંબંધી વાત કરવી એ પણ અયુક્ત હતું !

હવે શ્રી શંકરના ચરણાદિક અવયવ વર્ણવવાનો આરંભ કરીને પ્રથમ તેમના બન્ને પગનું વર્ણન કરતાં કહે છે કે;–કમલના કાંતિમદને ખંડિત કરવાની ક્રિયાવડે પ્રતીત થયેલું તથા ચંદ્રના કિરણોવડે ઉપલાલિત એવું પ્રતિપક્ષી વાદીઓના ગર્વને હરણ કરનાર શ્રી શંકરનું, બ્રાહ્મણોના કરના સ્પર્શે કરીને ઉપલાલિત ચરણયુગ્મ જય પામે છે, તાત્પર્ય કે જેમ દ્વિજરાજ (બ્રાહ્મણો)ના કરવડે ઉપલાલિત એવા શ્રીશંકરનાં બન્ને ચરણ હોઇને

તે પ્રતિવાદીઓના ગર્વને હરનારાં છે, તેમ તેમનાં બન્ને ચરણ દ્વિજ-રાજ (ચંદ્ર)ના કર (કિરણ) વડે ઉપલાલિત હોઇને તે કમલના કાંતિને લીધે ઉત્પન્ન થયેલા મદને નાશ કરે છે. ચંદ્રકિરણથી કમલની કાંતિ ક્ષીણ થાય છે. એ પ્રસિદ્ધ છે, જો જલ, ચંદ્રકાંતમણિને આવે—જલમાંથી ચંદ્રકાંત થાય; જો પાષાણમાંથી (ચંદ્રકાંત મણિમાંથી) કમલ થાય; જો તે કમલમાંથી સરોવર થાય; અને જો તે સરોવરમાં કમલ થાય; તો તે કમલ શ્રી શંકરના ચરણના સાદૃશ્યને પામે, અર્થાત્ જલનું ઉત્પત્તિસ્થાન સરોવર કમલમાંથી ઉત્પન્ન થવું એ વિપરીત છે, તથા પાષાણમાંથી કમલ થવું એ અત્યંત અસંભવિત છે, તેમ કમલ પણ શ્રી શંકરના ચરણનું સાદૃશ્ય (સમાનતા) પામે એ પણ અત્યંત વિપરીત અને અસંભવિત છે. તાત્પર્ય કે શ્રી શંકરના ચરણ કમળ કરતાં પણ અત્યંત કોમલ અને શોભાયમાન છે.

કેટલાક પુરુષો શ્રી શંકરના પાપરહિત એ ચરણોને પદ્મસમાન કહે છે, અને મુખને દ્વિજરાજ (ચંદ્ર)ના મંડળ સમાન કહે છે; એ બંને ઉપમાઓ યોગ્ય નથી, કેમકે શ્રી શંકરનો સેવક પદ્મપાદ હતો. એ ત્રણે લોકમાં પ્રસિદ્ધ છે. અને તે કમલના માથા ઉપર પગ મૂકીને ગયો હતો; અર્થાત શ્રી શંકરના સેવકના પગ પણ કમલ ઉ ર પડતા હતા તો તે કમલ શંકરના પગ કરતાં ઉતરતું હોય એમાં શું આશ્ચર્ય! અને દ્વિજરાજ (ઉત્તમબ્રાહ્મણો) નાં સેંકડો મંડલ શ્રીશંકરના સેવક થઇને તેના મુખની ઉપાસના કરે છે. અર્થાત્ સેંકડો દ્વિજરાજ મંડલ શ્રીશંકરના મુખના ઉપાસક છે—તેથી નિકૃષ્ટ છે, તો પછી એક દ્વિજરાજ મંડલ (ચંદ્રમંડલ) શ્રીશંકરના મુખથી નિકૃષ્ટ હોય તેમાં શું કહેવું?

વળી સંત એવા યોગીંદ્ર પુરુષો પોતાના હૃદયરુપી કમલને વિશેષ નિર્મલ કરવાને **શ્રી** શંકરના ચરણકમલને તેમાં સ્થાપન કરે છે. યોગીઓ શંકરના ચરણકમલનું ધ્યાન કરે છે. માટે કમલ કરતાં હું શ્રી શંકરના ચરણને અધિક માનું છું. તેમ ઇંદ્રાદિક દેવોને પણ દુઃખે કરીને પ્રાપ્ત થવા જેવી એવી નૂતન સુધા (અમૃત શ્રી શંકરના મુખમાંથી નિકળે છે. ચંદ્રમાંથી નીકળતી સુધા તો સર્વે દેવને સુલભ છે. પણ આ તો દુર્લભ છે. માટે ચંદ્ર કરતાં **શ્રી** શંકરનું મુખ અધિક છે એમ હું માનું છું.

તત્ત્વજ્ઞાન રૂપી ફલને ગ્રહણ કરનાર; અત્યંત સજડ મોહને મુઠીથી દબાવીને ચૂશી લેનારો—અર્થાત્ મોહનાશક; સમગ્ર દુઃખવડે પેટ ભરનારો—અર્થાત્ દુઃખ ભક્ષક; અત્યંત પાપને મૂલમાંથી ઉખેડી નાંખનારો, મદ, મત્સર, દંભ, આદિક દુર્ગુણોની પંક્તિને લુંટી લેનાર; આધ્યાત્મિક, આધિભૌતિક અને આધિદૈવિક, એવા ત્રણ તાપના મર્મને તોડનાર—અર્થાત્ નાશ કરનાર; એવો શંકરનો ઉદાર ચરણ કરૂણાવડે કલ્યાણ કરનારો થાય.

યમના દૂતથકી માર્કંડેયનું રક્ષણ કરતી વખતે,—ડાબા પગનો પ્રહાર કરવાથી થયેલા સ્ફોટના વ્રણ (ચાંદા) વડે, જેણે કૃતાંત (યમ) ના ભુજને ચિન્હિત કરેલા છે. તથા ઘરના ઉમરાની બાહાર અડાળીમાં પગનો પ્રહાર કરીને દંડવત નમસ્કારની પેઠે અત્યંત નમ્ર થયેલા પોતાના ભક્તજનના અંતરના તથા બાહારના શત્રુઓનો નાશ કરવામાં પ્રખ્યાત જેનું નામ છે એવા **શ્રી** શંકરાચાર્ય પરબ્રહ્મ જ છે. તથા તેથી કરીને તેમનું સુંદર જગત્‌માં અદ્યાપિ કામ સંબંધી મોટી પીડા પામેલા પુરૂષોનું કલ્યાણ કરે છે. અથવા **શ્રી** શંકરને શરણે ગયેલા પુરૂષોને શ્રીશંકરનાં ચરણ, કામને પણ જેમના થકી પીડા ઉપજે એવા—અર્થાત્ કામને જીતનારાં કરે છે.

હવે **શ્રી** શંકરની જંઘાઓ વર્ણવે છે કે,—જેમ સમુદ્રના ફીણની મંજરી (માંજર) વડે વ્યાપ્ત થયેલી ઐરાવત હાથીની શુંડની પ્રશસ્તી (વખાણવા યોગ્ય સુંદરતા) હોય, તેમ શ્રીશંકર પંડિતની શ્વેત વસ્ત્રના છેડાથી વિંટાયલી બન્ને જંઘાઓ શોભતી હતી.

શ્રી શંકરની કટિ વર્ણવતાં કહે છે કે,—જો સ્ફટિકમય પર્વતના કિનારાની ચારે પાસે સોનાની વેલના ત્રણ આંટા ફેરવી વાળ્યા હોય તો, મેખલાના ત્રણ આંટાવડે યુક્ત શ્રી શંકરના કટિતટને તેની ઉપમા સ્પષ્ટરીતે આપી શકાય. શ્રી શંકરના હાથ વર્ણવે છે કે—શ્રી શંકર યોગી પોતાના એક (ડાબા) હાથવડે પુસ્તકરૂપી શરીરવાળા વેદના તત્વને ધારણ કરીને તેમાં વાદીઓએ વેરેલા કાંટાને જ્ઞાનમુદ્રાને ધારણ કરતા પોતાના બીજા (જમણા) હાથના અંગુઠા અને તર્જનીની ચપટીથી જાણે વીણી કાઢતા હોય તેમ શોભે છે!!

સુબુદ્ધિવાળા પુરૂષોમાં શોભાયમાન એવા શ્રી શંકરના બન્ને હાથ

કલ્પવૃક્ષનાં કોમલ પલ્લવ જેવા છે, એ પ્રમાણે, તે બન્ને હાથસમાન કમલ જ્યારે મનમાં વિચાર કરે છે ત્યારે તે એમ જાણે છે કે એ હાથ મારી કાંતિને પણ ચોરી લેનારા છે, તે મારી કાંતિને દિવસે ચોરી લેશે કે રાત્રે ? એમ વિકલ્પ કરીને, રાત્રેજ ચોર ચોરી લેશે, એવો નિશ્ચય થવાથી સમી-સાંજથી તે સવાર થતાં સુધી પોતાના પત્રરૂપ કમાડ બાંડી રાખે છે !

કમાડનાં પાટીયાં જેવું વિશાલ અને માંસયુક્ત અતિશય મનોહર શ્રી શંકરનું ઉરઃસ્થલ (છાતી), જેણે પૃથ્વીમાં ભ્રમણ કરવાથી ઉપજેલા શ્રમવડે જયલક્ષ્મીએ જેનો આશ્રય કર્યો છે, એવી જયલક્ષ્મીની વિશાલ શય્યા હોય નહિ, તેવું શોભતું હતું.

બાહારના તથા અંતરના શત્રુઓનો નિગ્રહ કરવામાં ભોંગળ જેવા પરિઘ નામે આયુધની પ્રખ્યાતિને પણ હરણ કરનાર—અર્થાત્ તેથી પણ પ્રખ્યાત, તથા બે વિજયસ્તંભના ધુરંધર—અર્થાત્ બે સર્વોત્તમ વિજયસ્તંભ જેવા શુભ લક્ષણયુક્ત, શ્રી શંકરના બે ભુજ શોભતા હતા.

કમલનાલના તાંતણાઓ સાથે જેણે સ્નેહ કર્યો છે એવું કમલના તતુંઓ જેવું સ્નિગ્ધ તથા સૂક્ષ્મ, તથા શરદ્‌ઋતુના ચંદ્રના અત્યંત શ્વેત-પણાનું ઉલ્લંઘન કરવામાં વેગવાળી જેની પ્રભા છે એવું શરદ્‌ઋતુના ચંદ્ર કરતાં પણ અતિશય શુભ્રકાંતિવાળું, શ્રી શંકરનું ઉપવિત શોભતું હતું.

જેમાં ઉત્પન્ન થયેલો નાદ, પ્રતિપક્ષી વાદીઓ રૂપી શત્રુઓનો નિગ્રહ કરવામાં જયશંખના નાદપણાને પામ્યો છે, એવો શ્રી ભગવત્પાદ મુનિનો—શ્રી શંકરનો કંઠાત્મક શંખરાજ શોભતો હતો, અર્થાત્ શંખનાદ જેમ શત્રુનો નિગ્રહ કરે છે, તેમ શંકરના કંઠરૂપી શંખનો નાદ પણ પ્રતિવાદીઓને હરાવી વશ કરે છે, માટે વિજયી નાદ જેમાંથી નીકળે છે. તે કંઠ શંખ જેવો હોઇને શોભે છે.

શ્રી શંકરના રાતા ઓષ્ઠની સાથે આવેલી દાંતની ચંદ્રિકા (દાંતરૂપી ચંદ્રનો પ્રકાશ), જેમ નવિન રત્નવૃક્ષની વેલ ઉપર પડેલી શરદ્‌ઋતુના ચંદ્રની કાંતિ શોભે તેમ શોભતી હતી, અર્થાત્ વિદ્રુમ એટલે રત્નવૃક્ષની વેલ સ્વભાવે કરીને જ રાતી હોય છે, તેમાં નવીન એટલે વિશેષ રાતી હોય, તેના જેવા ઓઠની પાસે આવેલા દાંતનાં કિરણો, જાણે વિદ્રુમ વેલ ઉપર પડેલાં ચંદ્રનાં

કિરણુ હોય તેવાં શોભે છે. તાત્પર્ય કે શ્રી શંકરના ઓઠ અત્યંત રક્ત તથા દાંત અત્યંત શ્વેત અને પ્રકાશિત છે.

શ્વેત જેનાં કિરણુ છે. એવા ચંદ્રના સરખા તેજવાળા યશસ્વી શ્રી શંકરના બન્ને કપોલ (ગાલ) નાં પુષ્ટ, જાણે મુખમાં રહેલી સરસ્વતીને અર્થે બ્રહ્મદેવે બે દર્પણુ કલ્પેલાં કલ્પનાથી નિર્માણુ કરેલાં–અર્થાત્ બનાવેલાં હોય નહિ, તેવાં શોભતાં હતાં.

સર્વ જગત્‌નું પુણ્ય એ જ કોઇ સમુદ્ર, જેને સર્વ કોઇએ બહુ કરી માનેલો છે,–અતિ શ્રેષ્ઠ માનેલો છે, તેમાંથી શ્રી શંકરનું મુખ ઉત્પન્ન થયુ છે, અને તેવી જ રીતે ઘણા જણે માનેલા–અતિ શ્રેષ્ઠ દૂધના સમુદ્રમાંથી ચંદ્રમા ઉપજેલો છે, એ બંને (મુખ અને ચંદ્ર) માંથી જે અમૃત નીકળે છે તે તો તે બનેનું સમાન છે, પણ વિશેષ તફાવત એ છે કે ચદ્રમા તારાઓના તેજને હરી લે છે. અને શ્રી શંકરનું મુખ સત્પુરૂષોને તેજ આપે છે, ચંદ્ર ઉગે છે ત્યારે તારાઓનુ તેજ ક્ષીણુ થાય છે, અને શંકરનું મુખ જોવાથી સત્પુરૂષોનું તેજ વધે છે, એટલું શકરના મુખને વિષે વિશેષ છે.

પૂર્વે, જે મુનીવર્યના નેત્ર વિષયનું સેવન કરનાર અર્થાત્ શંકરની દષ્ટિએ પડેલા દીન બ્રાહ્મણુની પાસે ક્ષીર સમુદ્રની પુત્રી લક્ષ્મીએ સુવર્ણુનાં આંમળાંરૂપી સજડ સુવર્ણુની ધારાઓ ફેંકી હતી, અને તે મોટું આશ્ચર્ય થયું હતું, તે મુનિ (શંકર) નું, લક્ષ્મીના પ્રીતિ સંતાનનું પાત્ર એવું આ નેત્ર છે; તે નેત્રનું સ્તવન કરવાને કોઇ પુણ્યશાળી પુરૂષ જ સમર્થ થાય !!

જેમ, દુઃખે કરીને નિવારણુ કરી શકાય એવા પ્રતિપક્ષી (શત્રુ) દૂષણુ (નામે દૈત્ય) ના સન્મેષના (સારી રીતે વિકાશ–ઉલ્લાસ પામવાના) સ્થાનમાં (સમુદ્રમાં) સેતુ બાંધવામાં દુઃખ રહિત તથા તપસ્વીઓના સમુદાયને આહલાદ ઉપજાવનારા ચંદ્ર જેવા રામચંદ્રના લંકાના શત્રુરૂપ, અતિકાય (આદિક રાક્ષસો) થી ઉપજેલા વિભ્રમને (ગભરાટને) હરણુ કરનારા અને નિર્મલ ક્ષીર સમુદ્રના તરંગ જેવા અલંકારરૂપ કટાક્ષરૂપી અંકુર–મતપ્રાય થએલા વાનરોને જીવાડે છે. તેમ દુઃખે કરીને નિવારણુ કરી શકાય એવા પ્રતિપક્ષી (સામો વાદ કરનારા) ના દૂષણુના સમુન્મેષના (ઉત્પન્ન થવાના કે પ્રસાર પામવાના) સ્થાનમાં સેતુ બાંધવામાં (એટલે સેતુ જેમ જલને અટકાવી રાખે છે. તેમ તે દૂષણુને અટકાવી રાખનાર સમાધાનરૂપી

સેતુ બાંધવામાં) દુઃખ રહિત તથા તપસ્વીઓના સમુદાયને આહ્લાદ ઉપજાવનારા ચંદ્ર જેવા શ્રી શંકરના—લંકાના (શાકિનીઓ અથવા કુલટાઓના) શત્રુરૂપ અતિકાય (એટલે સ્થૂલાદિ દેહમાં આત્માભિમાન લક્ષણ) થી ઉપજેલા વિભ્રમને (ભ્રાંતિને) હરનારા અથવા અતિકાય એટલે અત્યંત મોટી ભ્રાંતિને હરનારા, અને નિર્મળ ક્ષીર સમુદ્રના તરંગ જેવા અલંકારરૂપ કટાક્ષ રૂપી અંકુર—જન્મમરણાદિ લક્ષણ આપત્તિથી વ્યાપ્ત થયેલા અથવા શરણે આવેલા સંસારીરૂપ વાનરોને જીવાડે છે, અર્થાત્ સંસાર દુઃખની નિવૃત્તિ પુર્વક આનંદ પ્રાપ્તિરૂપ પુષ્ટિ સંપાદન કરે છે.

આ વિશેષણ એક તરફથી રામચંદ્રને અને બીજી તરફથી શ્રી શંકરને સરખી જ રીતે લાગુ પડે છે. ભાવાર્થ એવો છે કે રામચંદ્ર જેમ દુર્નિવાર એવા પ્રતિપક્ષી દૂષણ નામે રાક્ષસને રહેવાનું સ્થાન જે સમુદ્ર, તેમાં સેતુ બાંધનારા તથા તપસ્વીઓને આનંદ આપનારા છે, તેમ શ્રી શંકર પણ દુર્નિવાર એવા પ્રતિપક્ષી વાદીઓનાં દૂષણો જે સ્થલમાં પ્રસાર પામે છે તે સ્થલમાં યથાર્થ સમાધાન આપવા રૂપ સેતુ બાંધનારા તથા તપસ્વીઓને આનંદ આપનારા છે, તથા જેમ રામચંદ્રના કટાક્ષ સુંદર, લંકાનામે રાક્ષસ નગરીના શત્રુરૂપ અને અતિકાય રાવણ આદિક રાક્ષસોથી ઉપજેલા ગભરાટને નાશ કરનારા હોઇને આપત્તિમાં પડેલા વાનરોને જીવાડનારા છે, તેમ શ્રી શંકરનાં કટાક્ષ પણ સુંદર, કુલટાઓના દુશ્મનરૂપ અને દેહાદિકમાં આત્મબુદ્ધિ રૂપ મોટા ભ્રમને નાશ કરનારા હોઈને જન્મમરણાદિ આપતિમાં પડેલા સંસારી મનુષ્યોને જીવાડનારા—મુક્તિ આપનારા છે.

જેમ આકસ્મિક ક્ષતિઓરૂપી રૂક્ષ કાંટાના સમુદાય પથરાયેલા છે, જે કામરૂપી દાવાગ્નિની જ્વાલાવડે વ્યાપ્ત થઈ ગયેલો છે. જેમાં પીડાઓ રૂપ અતિશય કાદવ પથરાયો છે. વિરુદ્ધ ધર્મરૂપી માર્ગમાં ભૂલા થઇ પડેલા પુરુષોના ધૈર્યનો જે નાશ કરનારો છે, રોગના મિષ વડે ફરતા રોકી ન શકાય એવા જેમાં દુષ્ટ હાથીઓ છે. એવા સંસાર લક્ષણ શ્રમને શ્રી શંકરની નૂતન અમૃતવૃષ્ટિના જેવું કાર્ય કરનારી દષ્ટિઓનો આશ્રય કરવાથી, તે હરણ કરે છે.

શ્રી શંકરના કપાળમાં ત્રણ રેખાવાળું શ્વેત ભસ્મનું ત્રિપુંડ (તિલક) જોઇને કેટલાક કવિયો કહે છે કેઃ કૃપાના સમુદ્ર એવા તે મુનિનો આશ્રય કરીને રહેલી એ ત્રિપથગા સ્વર્ગ, મૃત્યુ, અને પાતાળમાં વહન કરનારી (ત્રણ

માર્ગવડે ગમન કરનારી) ગંગા છે. પણ અમે તો એમ કહીએ છીએ કેઃ- જગત્માં ઋગ્વેદ' યજુર્વેદ, અને સામવેદ, એ વેદત્રયીનાં મસ્તક રુપ ઉપનિષદોનાં વ્યાખ્યાન શ્રી શંકરે કહેલાં છે, તેથી જગત્ના ઉપર થયેલા ઉપકાર થકી ઉત્પન્ન થયેલી અત્યંત સુંદર એ ત્રણ કીર્તિઓ છે.

આ શ્રી શંકર, એ શંકર (શંકર) નું લીલાને અર્થે ધારણ કરેલું શરીર છે, અને એ અત્યંત સુંદર છે, એ બને વાતો અતિ સહેલાઇથી મનુષ્યના મનમાં સિદ્ધ થયેલી છે, કેમકે જેઓ આ શંકરના નિરૂપમ શરીરને પોતાના અંતઃકરણમાં જુએ છે તેઓ સુંદર એવા કામને પણ તૃણ તુલ્ય કરી કાઢે છે. અર્થાત્ કામ જો સુંદર છે તો શ્રી શંકરનું શરીર તેથી પણ અત્યંત સુંદર છે, માટે શંકરને જોઇને તેઓ કામને છેક ક્ષુદ્ર ગણે છે; તેમજ કામ ઉપર જય મેળવનાર મહાદેવનો આ અવતાર છે, માટે તેને પોતાના અંતઃકરણમાં મહાદેવ રૂપે જોઇને પણ કામને તેથી પરાજય પામેલો જાણી ક્ષુદ્ર ગણે છે. શ્રી શંકરનું ધ્યાન કરવાથી કામવિકાર નાશ થાય છે.

અજ્ઞાનમાં ઊંડા ઉતરી ગયેલા તથા સંસારરૂપી દાવાનલમાં પુત્ર વિયોગ, સ્ત્રી વિયોગ, ધન વિયોગ, આદિક જ્વાલાઓના તાપથી રંધાતા લોકોને આત્મવિદ્યાનો ઉપદેશ આપીને તારવાને વટવૃક્ષના મૂલ નીચે બેઠેલી શ્રી દક્ષિણામૂર્તિ મહાદેવની મૂર્ત્તિ શ્રીશંકરાચાર્ય રૂપે અવતાર પામીને જગત્માં ફરે છે. અતિશય કોપવાળાં, અહિત કરનારાં અને વાચાલ પુરૂષોની કટુતા તથા પંડિત્યનું વૈતંડિક પ્રકટ કરીને પોતાના ચરણનું સેવન કરનારા પુરૂષોના સંતાપ અને ચિંતાનો નાશ કરનારા શ્રી શંકર ઉત્પન્ન થયા, એટલે વૈભાષિક, સૌભાતિક, યોગાચાર્ય, માધ્યમિક, જૈન અને ચાર્વાક, એવા વેદબાહ્ય ષડદર્શનને માનનારા પુરૂષોના હૃદયમાં અત્યંત કાયરપણું આવી ગયું; અને મલિન અંતઃકરણવાળા વૈશેષિક, મીમાંસક, પાતંજલ, નૈયાયિક, આદિ પુરૂષોનું કથાચાતુર્ય પણ લય પામ્યું. અર્થાત્ જ્યારે શ્રીશંકરે વેદબાહ્ય ષડદર્શનોનું ખંડન કર્યું અને તેથી તેમના અનુસરનારા પુરૂષોના સંતાપ આદિ દુર થયા ત્યારે વૈભાષિક આદિ વિધર્મિઓના હૃદયમાં કાયરપણું ઉત્પન્ન થયું. એટલે તેઓ પોતાના મતનું દઢતાથી સ્થાપન કરી ન શકતાં નાસી ગયા, અને વૈશેષિક આદિ મતવાળા પુરૂષોનું વાણીચાતુર્ય પણ લય પામ્યું એટલે તેઓ પ્રત્યુત્તર કરી શક્યા નહિ.

શ્રી શંકરાચાર્ય અને કૈલાસ જેનું સ્થાન છે એવા શ્રીશંકર એ બેમાં એ જ ભેદ છે કે શ્રી શંકરાચાર્યે વૈદિક માર્ગ પ્રવર્તાવવાવડે ઉત્કૃષ્ટપણે યજ્ઞો સિદ્ધ કર્યા અને કૈલાસનિવાસી શંકર યજ્ઞનો ભંગ કરનારા છે. (દક્ષ યજ્ઞોનો ભંગ મહાદેવે કર્યો હતો એ કથા પુરાણોમાં પ્રસિદ્ધ છે). એજ એ બેમાં ભેદ છે; નહિ તો બન્ને જણે કામને જીતેલો છે, બન્ને જણ સર્વજ્ઞ છે, અને બન્ને જણ બુધ (પંડિત–દેવ) થકી સ્તુતિપાત્ર થયેલા છે, માટે સમાન છે. શ્રી શંકરની સમાન એક કલાવડે પણ કરી શકે એવો કોઇ ત્રણે લોકમાં અમે માનતા નથી–દેખતા નથી. કોઇ કહેશે કે, ત્યારે વિદ્વાનોમાં પોતાના સરખા તે પોતેજ થશે શું ? તો અમે કહીયે છીયે કે હા; એમાં ના કોણ કહે છે. જેમ સ્વર્ગના નંદનવનમાં દેવવૃક્ષોની સંખ્યા નથી. જેમ તે દેવવૃક્ષો ઉપર પુષ્પની સંખ્યા નથી, અને જેમ તે પુષ્પના સમુદાયમાં ભમરાઓની સંખ્યા નથી તેમ શ્રી શંકરમાં ગુણોની પણ સંખ્યા નથી. તાત્પર્ય કે શંકરના ગુણ અપાર છે.

શ્રી શંકરે કામ્ય વસ્તુમાં રહેલા અનિત્યત્વાદિક દોષનો વિચાર કરીને વિષયાભિલાષ રૂપ કામને પોતાનામાંથી ઉખેડી નાંખ્યો; બીજા માણસો નિંદા કરે અથવા તાડન કરે તથાપિ ચિત્તમાં વિકાર ન થવારૂપ ક્ષમા ગુણવડે કઠોર ભાષણરૂપ પારૂષ્ય, વૃત્તિ છેદનાદિથી બીજાને પીડા કરવારૂપ હિંસા, અને ક્રોધ, એ દુર્ગુણોને ઉખેડી નાંખ્યા; સંતોષ ગુણવડે–પદાર્થ પ્રાપ્ત ન થવાથી અથવા મળેલા પદાર્થનો નાશ થવાથી ઉત્પન્ન થતી દીનતા, સંચય કરવારૂપ પરિગ્રહ, મિથ્યા ભાષણ, અને પરાયા દ્રવ્યની ઇચ્છા તથા તીર્થાદિકમાં ધન ન વાપરવારૂપ લોભ, એ દુર્ગુણોનો ત્યાગ કર્યો; બીજાના ગુણોને વિષે દોષ પ્રકટ કરવારૂપ અસૂયા, ગુણનો ત્યાગ કરવાવડે માત્સર્યનો (બીજાનો ઉત્કર્ષ સહન ન કરવારૂપ દુર્ગુણનો) નાશ કર્યો; પોતાના થકી બીજાનો ઉત્કર્ષ થાય એવી ઘણા કાલસુધી ભાવના કરવારૂપ ગુણવડે—ધર્મનું ઉલ્લંઘન કરવારૂપ મદ, અને પોતાને વિષે પૂજ્યપણાના અભિમાનરૂપ માન, એ બે દુર્ગુણનો નાશ કર્યો; અને, મને આ વસ્તુ મળે, મને ફલાણી વસ્તુ મળે, ઇત્યાદિ તૃષ્ણારૂપી પિશાચીને પણ તૃપ્તિ લક્ષણ ગુણવડે ઉખેડી નાંખી.

પોતાના શિષ્યોના પણ કામ ક્રોધાદિક જેણે નાશ કર્યા, તો તેમના પોતામાં તો તે કેમજ રહે ? એવા આશયથી કહે છે કે–જેણે પોતાની પાસે રહેનારા

શત્રુઓના સ્વર્ગ અને મોક્ષને નાશ કરનાર કામવિકારનો મૂલમાંથી નાશ કર્યો; તથા સમગ્ર દોષને વહન કરનારા તેમના ક્રોધને તો જેણે લોટની પેઠે દળી નાંખ્યો; તેમ જ લોભાદિક શત્રુઓને પણ જેણે તરણાની પેઠે મૂલમાંથી ઉખેડી નાંખ્યા; એવા શ્રી ભગવત્પાદ શંકરાચાર્યનું વર્ણન અમારાથી કયી રીતે કરાય? અર્થાત્ તે કોઇપણ પ્રકારે વર્ણવવાને શક્ય નથી.

દિશાઓમાં રહેલા હાથી અને તેની સ્ત્રી વચ્ચે પ્રશ્નોત્તર થયા હતા. તેમાં સ્ત્રી પોતાના સ્વામી દિગ્ગજને પૂછે છે કે,—હે સ્વામીન્! આ ગ્રીષ્મ ઋતુમાં થયેલા તપારાનાં મર્મ છેદનારા–તાપને નાશ કરનારા આ ચંદ્રના કિરણ દિવસે દેખાય છે એ તે ક્યાં? અર્થાત્ દિવસે ચંદ્રનાં આવાં શિતલ કિરણ આ જણાય છે. એ તે ચંદ્રનાં જ કિરણ છે કે એ તે કાંઇ બીજું છે? એવું પોતાની પત્નીનુ વચન સાંભળીને દિગ્ગજ બોલ્યો કે: હે મુગ્ધે! શ્રી મહાદેવના નૂતન અવતારભૂત સદ્ગુરુ શ્રી શંકરાચાર્યના ગુણોના એ સમૂહ છે; ચંદ્રનાં કિરણ નથી. એ સાંભળીને તેની સ્ત્રીએ પૂછ્યું કે,–જ્યારે એ ચંદ્રનાં કિરણ નથી, ત્યારે ચંદ્રના કિરણથી વિકાસ પામનારાં આ કાળાં કમળ કેમ વિકસિત થયાં છે? દિગ્ગજે કહ્યું કે,—એ વિકાસ પામેલાં કાળાં કમલ નથી, પણ શંકરાચાર્યના ગુણોના સમુદાય વડે વિસ્મય પામેલી દિશાઓરૂપી સ્ત્રીઓના કટાક્ષની ઝરી છે. એ પ્રમાણે દિગ્ગજ અને તેની સ્ત્રીની વચ્ચે થયલા પ્રશ્નોત્તર શોભતા હતા.

શ્રી શંકરની મધુરતા વિષે કહેછે કે, શ્રી શંકરાચાર્ય ગુરુના ગુણોની સુંદર પંક્તિ–જેણે મધના સામું તો એક ક્ષણવાર પણ પોતાના નેત્રથી જોયું નહિ. અર્થાત્ મધમાં તે એવી શી મધુરતા છે કે તેના સામું હું જોઉં? એમ પોતાનામાં અત્યંત માધુર્ય હોવાથી મધનો તો જેણે તિરસ્કાર જ કર્યો છે; જેણે દ્રાક્ષને તો બહુવાર શિક્ષા આપી છે કે તારામાં બરાબર માધુર્ય નથી માટે તું કાંઇ ગર્વ કરીશ નહિ. અને જેણે દૂધ તથા શેરડીની તો અવગણના જ કરી છે કે તેમનામાં કાંઇ માધુર્ય છે નહિ માટે તેમની ગણના કરવાનું કાંઈ પ્રયોજન નથી એવી શ્રી શંકરાચાર્ય ગુરુના તે તે (અનેક) ગુણોની શોભાયમાન પંક્તિ, જે દિશાઓના અનંત છેડાને ઉલંઘીને તેની પેલીપાર જવાની કલામાં વેગવાળી છે, તથા જે અત્યંત મધુરતાના મદે કરીને સર્વથી શ્રેષ્ઠ છે, તે ગુણોની પંક્તિને ધન્ય છે એમ અમે માનીએ છીએ.

શ્રી શંકરાચાર્યમાં ક્ષાંતિ (સહન કરવાનો ગુણ) છે તો પછી પૃથ્વીની જે સર્વસહા (સર્વનું સહન કરનારી) એવી મોટી ખ્યાતિ છે તે તેણીએ છોડી દેવી ઘટે છે; શ્રી શંકરાચાર્યમાં જો વિદ્યા છે તો કાર્તિકેય આદિ વિદ્યાવાળાઓએ પોતાના સર્વ ગર્વની પંક્તિને તજી દેવી; જો વૈરાગ્ય છે તો શુકમુનિનો વૈરાગ્ય સંબંધી યશ પરમ કૃશતાને પામો—અતિશય ઓછો થઈ જાઓ. બહુ શું કહેવું ? મુનિઓમાં સર્વોત્તમ એવા શ્રી શંકરની ઉપમાને યોગ્ય કોઇને અમે કંઇ પણ દેખતા નથી ! !

શ્રી શંકરાચાર્ય મુનીશ્વરમય જે મૂર્તિ ક્ષમાવડે પૃથ્વીની સમાન થઇને વર્તે છે અર્થાત્ જે મૂર્તિ ક્ષમારૂપે જોઇએ તો તે જાણે પૃથ્વી જ છે. (પૃથ્વીનું નામ પણ ક્ષમા છે અને તે મૂર્તિ પણ ક્ષમાયુક્ત છે માટે સમાનતા વિશેષ શોભે છે); જે મૂર્તિ નિર્દોષ કીર્તિવાળી વિદ્યાવડે સરસ્વતીભાવને પામે છે. અર્થાત્ વિદ્યારૂપે જોઇએ તો તે જાણે સરસ્વતી જ છે; જે મૂર્તિ ભક્તજનના ઇષ્ટ મનોરથ પૂર્ણ કરે છે, તેથી કલ્પવૃક્ષ, ચિંતામણિ, આદિની પેઠે આચરે છે. અર્થાત્ અભીષ્ટ ફલ આપવામાં તે કલ્પવૃક્ષાદિક જેવી છે. તે મુનિશ્વરમય મૂર્તિને બીજા પ્રાકૃત મનુષ્યો સાથે સરખાવનારો કયો પુરૂષ લજ્જાવડે મંદ થયેલા પુરૂષના જેવું આચરણ નથી કરતો ? અર્થાત્ એવા શ્રી શંકરાચાર્યની મૂર્તિને ઇતર પ્રાકૃત જનો સાથે સરખાવનાર પુરૂષને લજ્જાવડે મંદ થયેલો જાણવો. તાત્પર્ય કે શંકરની તુલના સાધારણ મનુષ્ય સાથે કરવી એ અતિ લાજવા જેવું કામ છે.

જેમ સુમેરૂ પર્વતના સમાન બીજો પર્વત પૂર્વે થયો નથી, હમણાં છે નહિ અને ભવિષ્ય કાલમાં થવાનો પણ નથી, તેમ શ્રી શંકરાચાર્ય સરખો પુરૂષ કોઈ પુરાતન કાલને વિષે થયો નથી; વર્તમાનકાલમાં તો કોઈ દેખાતો નથી જ; અને ભવિષ્યકાલમાં તેના જેવો શું કોઇ થશે વારૂ ? નહિજ થાય. શ્રી શંકરવડે તેનું કુલ શોભાને પામ્યું હતું; અને તે શંકર પોતાના શીલવડે એટલે સાધુ સ્વભાવવડે અથવા પવિત્ર આચરણવડે અત્યંત શોભતા હતા; તે શીલ પણ વિદ્યાવડે પ્રકાશમાન થયું હતું; તથા તે વિદ્યા તેમની નમ્રતાથી શોભતી હતી.

પંડિતોના રાજા શ્રી શંકર કલ્પવૃક્ષની પેઠે શોભતા હતા. કલ્પવૃક્ષને જેમ પુષ્પનો સમુદાય હોય છે તેમ શ્રી શંકરરુપી કલ્પવૃક્ષને રૂડા યશરૂપી

પુષ્પનો સમુદાય ચારે પાસે વેરાયલો હતો. કલ્પવૃક્ષનો જેમ દેવની પંક્તિઓ અથવા દેવરૂપી ભ્રમરોએ આશરે લીધેલો હોય છે, તેમ શ્રીશંકરરૂપ કલ્પવૃક્ષનો પણ પંડિતોની પંક્તિ અથવા પંડિતરૂપી ભ્રમરોએ આશ્રય કરેલો હતો. કલ્પવૃક્ષને જેમ પાંદડાં આવેલાં હોય છે, તેમ શ્રી શંકરરૂપ કલ્પવૃક્ષને ગુણરૂપી પાંદડાં આવેલાં હતાં. કલ્પવૃક્ષને જેમ ફલ હોય છે તેમ શ્રી શંકરરૂપ કલ્પવૃક્ષને તત્વજ્ઞાનરૂપ ફલ થયેલું હતું. કલ્પવૃક્ષને જેમ રસ હોય છે તેમ આ શંકરરૂપ કલ્પવૃક્ષને ક્ષમારૂપી રસ હતો.

જે વખતે શ્રી શંકરાચાર્ય વાણીને વિષે ચાતુરીનું સેવન કરવા માંડતા હતા–ચાતુરી ભરેલી વાણી બોલવાનો આરંભ કરતા હતા, તે વખતે પતંજલિની વાણીની કાંઈ ગણના થતી નહોતી. તેમ જ કપિલ અને કણાદની વાણીની પણ ગણના કરવામાં આવતી નહોતી, તો બીજા નાસ્તિકાદિકની વાણીની તો વાત જ શી કરવી ? તાત્પર્ય કે યોગ, સાંખ્ય અને તર્કવાદીઓ પણ શ્રી શંકરની વાણીની સામે કાંઈ ગણતામાં નહોતા તો પછી સૌભાંતિક, માધ્યમિક, યોગાચાર, જૈન, આદિક નાસ્તિક વાદીઓ તો કાંઈ ગણતરીમાં ન જ હોય, એમાં આશ્ચર્ય પામવા જેવું નથી !!

ભટ્ટભાસ્કર નામે શૈવ આચાર્યે જે સર્વેનો કચ્ચરઘાણ વાળી નાંખ્યો હતો, તેથી દુર્દશામાં ડૂબી જતા વેદાંતને હસ્તાવલંબન આપીને તેનો ઉદ્ધાર કરનારી શ્રી શંકર ગુરુની વાણી–જેમાંથી કહી બતાવવાને અશક્ય એવા કોઈક રસાયનરૂપ (રસના આશ્રયભૂત) અક્ષર ખરે છે, તે અમને અત્યંત હર્ષ ઉપજાવે છે !!! શિવની જટારૂપી ઝુંપડીમાં વિહાર કરતી દેવનદી ગંગાનું, ભગીરથ રાજાનું પ્રિય કરવાને જે નૂતન (પ્રથમજ) ઉતરવું, તે ઉતારવાવડે ઉપજેલા સ્તંભના ગ્રંથનનો છેદ કરનારા એવા—શ્રી શંકર ગુરુરૂપી હિમાલયના ઉદરમાંથી વાણીરૂપી નદીના ગર્જના કરતા પ્રવાહ ઉતરે છે; તો દુષ્ટ ભિક્ષુરૂપી દુકાલ થકી હવે ક્યાં ભાગ છે : સ્પષ્ટાર્થ એવો છે કે ભગીરથ રાજાનું પ્રિય કરવાને શંકરની જટામાં રહેલી ગંગા પૃથ્વી ઉપર પડી તેથી તેના મોટા મોટા ધોધ પડવા લાગ્યા. હવે તે ધોધને પોતાના પ્રવાહના વેગથી છેદી નાંખનારા અર્થાત્ તે કરતાં અધિક બલવાન–ગંગાના વમલ જેવી અથવા તેના અગાધ જલ જેવી શબ્દજાલને તોડનાર શ્રી શંકરની વાણીનો પ્રવાહ

વહે છે, તો પછી દુષ્ટ ભિક્ષુઓ–પાખંડી ત્યાગીઓરૂપી દુકાલનો શો ભય છે? જલ હોય તો દુકાલનો ભય ન હોય તેમ શ્રી શંકરની વાણી છે તો પાખંડી ભિક્ષુઓનો ભય પણ નજ હોય. કેમકે પોતાની વાણીવડે શ્રી શંકર તેમનો પરાજય કરનાર છે.

ચિત્તરૂપી હાથીને બાંધવાની સાંકળરૂપ, બોધાત્મક રાજાની નગરીરૂપ, દુઃખે કરીને જેનો છેડો આવે એવા દુષ્ટ વાદીઓના વાદરૂપ પ્રવાહ જેનાથી દૂર થયો છે એવી. પંડિતોએ જેને અતિ પ્રેમથી કંઠના હારરૂપ કરેલી છે એવી, ચિંતાના વિસ્તારરૂપી તૂલ (રૂના પરમાણુઓ જેવા અંશ) ને દૂર કરનારી વાયુની લેહેરરૂપ, વેદની શોભાયમાન ચાતુરીરૂપ, અને સંસારરૂપી સમુદ્રને તરી જવાની નૌકારૂપ, શ્રી ભગવત્પાદ શંકરાચાર્યની વૈખરી (અકારથી ક્ષ પર્યંત વર્ણમાળારૂપ) વાણી જય પામે છે. કથન કરવાના ગર્વવડે ચલાયમાન થતી એવી, કથન કરવામાં પંડિત પુરૂષોની કંડુ(ચેળ) વ્યાપ્ત જીવ્હાને અથવા કથાને વિષે ગર્વ રાખીને ચાલતા એવા વાદ કરવામાં પંડિતોની કંડુ (ચેળ) વ્યાપ્ત જીહ્વાને તાલિમાં રહેલા નાદસહિત નીચે પાડી નાખનાર વેદની પેઠે પોતાની મેળે પ્રકટ થયેલા (વાદીની જીભ જડ કરી નાખવા આદિક કર્મમાં જેની યોજના કરવામાં આવે છે એવો છત્રીશ વર્ણનો બગલામુખી નામે) મંત્રરૂપ, અદ્વૈત લક્ષ્મીના જયની પ્રખ્યાતિ કરનારા ઘંટના ઘણઘણાટરૂપ, અને વેદાંતરૂપી કમલના સુગંધરૂપ, શ્રી શંકરાચાર્યની ઉત્તમ વાણીરૂપી ગજરો (અથવા ગુથેલો દડો) જય પામે છે.

મુનિઓમાં સર્વોત્તમ એવા શ્રી શંકરાચાર્યની વાણી—જે કસ્તૂરી અને કપૂરની સુગંધીના આલિંગનની પેઠે પ્રીતિ ઉત્પન્ન કરનારી છે.—જે અધ્યાત્મિક, અધિભૂત, અને અધિદૈવ એવા ત્રણ તાપના વિકાસને ચોરી લેનારી છે, અર્થાત્ જાણવામાં ન આવે એવી રીતે અધ્યાત્મિકાદિક તાપને દૂર કરનારી છે–અને તેથી જ જે ચંદ્રના કિરણના તાપ નાશ કરવારૂપ અહંકારને મૂલમાંથી ઉખાડી નાંખવાને સમર્થ છે—જે દ્રાક્ષ, મધ, સાકર, આદિક મધુરતાના સમુદાયની સાથે સમાન છે–તે શ્રીશંકરાચાર્યની વાણી પ્રીતિ કેમ ઉત્પન્ન ન કરે? અર્થાત્ પ્રીતિ ઉત્પન્ન કરે જ. ભેદવાદીરૂપી કંટક માર્ગ (કાંટાવાળો માર્ગ) જેમાંથી દૂર થયો છે એવો અદ્વૈતરૂપી મોક્ષનો રાજમાર્ગ

જે અહંકાર પૂર્વક દુર્વિકલ્પ કરવાથી દૂર રહેલા વિદ્વાનરૂપી વટેમાર્ગુઓથી વ્યાપ્ત થયેલો છે—તેમાં, નૂતન અમૃતવડે સીંચાયલી શ્રીશંકરાચાર્યની સુંદર વાણી પોતે જ, જેમાંથી મકરંદ (પુષ્પરસ) નો સમુદાય ટપકે છે એવા પુષ્પના હારવડે તોરણ બાંધવાની રચના વિસ્તારે છે—કરે છે.

શ્રીશંકરાચાર્યની વાણીને વાયુરૂપે વર્ણવતાં કહે છે કેઃ-દુષ્ટ પુરુષોની ધૂળના સમૂહ જેવી દુષ્ટ નીતિઓ જેમણે દૂર ઉરાડી દીધી છે—જેમના થકી અતિવૃષ્ટિ આદિક બાધાઓ (પીડાઓ) ઉપજતી નથી—શીતલતા આદિ શુભ ગુણોના સમુદાયના નિવાસસ્થાનભૂત—તેમજ લક્ષ્મીના નિવાસસ્થાન ભૂત—શોભાયમાન સુગંધિરૂપી લક્ષ્મીવડે સ્નિગ્ધ, એવા શ્રીશંકરાચાર્યની વાણીમય વાયુઓ. સંસારમય જંગલમાં બુદ્ધિરૂપી કાતર અથવા શૂન્યમાર્ગમાં મનસ્તાપરૂપી દાવાનલથી અત્યંત પરિતાપ પામેલાનો મારો શ્રમ દૂર કરે છે.

શ્રીશંકરાચાર્યની જીહ્વાના અગ્રભાગરૂપી રંગભૂમિ ઉપર નૃત્ય કરતી વાણીની દેવી (સરસ્વતી) ના પગમાં શબ્દ કરતાં (વાગતાં) નૂપુરના આ ઉંચા ધ્વનિ છે? અથવા તે સરસ્વતીદેવીના નિતંબ ઉપર રહેલી મેખલાના આ ધ્વનિ છે? અથવા નૃત્ય કરતી વખતે આમ તેમ હાલતા કરકમલમાં પેહેરેલાં કંકણના આ ઝણકારા છે? એ પ્રમાણે શ્રીમાન શંકરાચાર્ય વિદ્વાનનાં ઉત્તમ યુક્તિઓવાળાં સારાં વચનો સંદેહ ઉત્પન્ન કરે છે. વર્ષાઋતુના આરંભમાં વિકાસ પામેલા મેઘની ગંભીર ગર્જના જેવો, વળી-વાયુના સમુદાયવડે ઉતાવળે હલાવી નાંખેલા સમુદ્રના પાણીના ભારે તરંગના ગર્વને હણનારો, તેમજ ખીલેલા નવા મોગરાના સુગંધના અહંકારનો નાશ કરનારો ભય રહિત, એવો શ્રી શંકરાચાર્યની વાણીનો ગુંફ (ગૂંથણી) અત્યંત વિકાસ પામે છે. અર્થાત્ શંકરાચાર્યની વાણી શબ્દોવડે મેઘની ગર્જના જેવી ગંભીર ઘોષવાળી અર્થમાં સમુદ્રનાં મોટાં મોજાં જેવી, પાર ન જવાય એવી, અથવા સમુદ્રનાં મોજાં જેમ જે સપાટામાં આવ્યું તેને ખેંચી જાય છે તેમ નાસ્તિકાદિના વાદને સપાટામાં લેઇને ખેંચી નાંખનારી, અથવા ભાષા છટામાં સમુદ્રનાં મોજાંની પેઠે ઉછળતી, અને વિચારમાં મોગરાના સુવાસની પેઠે આનંદ આપનારી, હોઇને નિર્ભયપણે પ્રવર્તે છે.

શ્રી શંકરાચાર્યની ભાષ્યરૂપી વાણીને વર્ણવતાં કહે છે કે,—હૃદયમાં આનંદ ઉત્પન્ન કરનારી, ગદ્યમય રચેલી, જેણે અવિદ્યાનો નાશ કરેલો છે,

જે કોઇ સ્થલમાં મિથ્યા ઉચ્ચારેલી નથી, જે અમૃતની પેઠે આસ્વાદ લેવાને યોગ્ય છે, મદવડે ડોલતા વાદીરૂપી શત્રુઓએ કુતર્કથી ઉત્પન્ન કરેલી શંકાઓને તોડી નાંખનારી, તથા તે શત્રુઓના વાદથી ભેદ નહિ પામનારી, સર્વે વિદ્યાઓ જેમાંથી જડી આવે એવી એક વિદ્યાઓની દુકાન જેવી, જેનો ઉદ્યમ દોષ રહિત છે એવી, જેનું ચરિત બહુ રૂડું છે એવી, જેનો જન્મ થયેલો છે એવા મનુષ્યોની અધ્યાત્મિકાદિક આપદાઓને નિર્મૂલ કરનારી, તથા મુક્તિપદની પદ્ધતિ (શેરડી) રૂપ, એવી શ્રી શંકરાચાર્યમુનિની વાણી અજ્ઞાનાદિ લક્ષણ અનાદિકાલના રોગોનો નાશ કરો. મનુષ્યોના દેહાદિકમાં રહેલો અતુલ્ય (અતિશય ભારે–ઘણો) અહંકાર, જે ખેદના નવા ફણગારૂપ છે, જે ઘાડા એવા માનસતાપના (મન સંબંધી દુઃખનું) આ સાધારણ બીજરૂપ છે, જે કલેશોને પણ નૃત્ય કરવાના પ્રથમ સ્થાનરૂપ છે. જે રાગ દ્વેષાદિક દોષોનો મોટી નાટકકથાના પ્રારંભના ઢંઢેરારૂપ છે, જે અસત્યનું મૂલકર્મ–આરંભકર્મ છે અથવા પ્રારંભરૂપ છે, અને જે અસત્ ચિંતાઓના સમુદાયને વસવાના ઘરરૂપ છે, તેને તે અહંકારને શ્રીશંકરાચાર્યની વાણી મૂલમાંથી છેદી નાંખે છે!!

બૌદ્ધમતવાળાઓના માર્ગવડે હણાયલા તથા ક્ષપણકો (વૈભાષિક મતવાળા) ની પ્રખ્યાતિરૂપ દગાઇથી હણાયલા બ્રાહ્મણ આદિક સકલ જીવોને જીવાડનારી તથા પ્રાચીન વેદવાણીરૂપ વૃદ્ધ થયેલી (પરિપક્વ થયેલી અથવા મોટી થયેલી) છીપના મુક્તામણિ (મોતી) રૂપી **શ્રી** શંકરાચાર્યની વાણી મનુષ્યોના દુઃખે કરીને નાશ થાય એવા સંસારરૂપી ભયને હરે છે. મોટા તોફાની વાયુવડે કંપિત થયેલી દેવનદી ગંગાના તરંગના અતિશય કોલાહલની સાથે અત્યંત સમાન એવા શ્રીશંકરાચાર્ય ગુરૂના અત્યંત વિકાસ પામતા વચનરૂપી ઝરાઓ (પ્રવાહો). જે અનેક અસત્ય મતોની પંક્તિરૂપી ધુળના સમૂહનાં મર્મને છેદનારા છે–નાશ કરનારા છે, તે (વચનરૂપી પ્રવાહો,) ઉત્પન્ન થયેલા દુર્બુદ્ધિ લક્ષણધર્મથી દુઃખિત થયેલી અમારી બુદ્ધિથી અમને જે અશાંતિ ઉત્પન્ન થઇ છે તેને મૂલમાંથી કાપી નાંખે છે અમારી અશાંતિનો નાશ કરે છે.

ખીલેલા નવા મોગરાની સુગંધીના આલિંગનની પેઠે અતિ પ્રીતિ ઉપજાવનારી, તથા મંદીર નામે કલ્પવૃક્ષના મકરંદના સમૂહમાં આલોટનારી

તથા તેથી અતિશ્રેષ્ટ મધુરતાવાળી—અર્થાત્ મંદીર એ કલ્પવૃક્ષ હોવાથી તેનો મકરંદ અત્યંત મધુર હોય તેમ અત્યંત મધુર તથા તે સાથે ચિંતિત ફલ આપનારી એવી, જેનો સામો કાંઠો છે નહિ એવા અર્થાત્ અપાર કરૂણાના સમુદ્રરૂપ શ્રી શંકરાચાર્ય ગુરૂએ આદર સહિત ઉચ્ચારેલી વાણી સત્પુરૂષોનાં ચિત્તને રમાડે છે, અહા ! (આનંદ) મદ ઉત્પન્ન કરે છે ! અને ઉતાવળે પ્રમોદ આપે છે. શ્રી શંકરાચાર્યની વાણીની ધારારૂપી અમૃતનો રાશિ, જેના થકી અનવચ્છિન્ન (સંતત) સુખનો અનુભવ પ્રાપ્ત થાય છે, તેમાં રમણ કરીને, ફરી દ્વૈત વચનોરૂપી વિષમાં મૂર્ખવિના બીજો કયો પુરૂષ રમણ કરે ? અર્થાત્ એકવાર જેણે શ્રી શંકરાચાર્યના મુખથી અદ્વૈત બોધ સાંભળ્યો છે તે ફરીને દ્વૈત વચનોમાં પ્રીતિ ન જ કરે; અને કરે તો તેને મૂર્ખ જાણવો. વિચિત્ર સુવર્ણમય વસ્ત્ર પહેરનારો પુરૂષ ફરીને કચરાથી મલિન થયેલાં નઠારાં જૂનાં ચીંથરાંની કથા પેહેરવાની પોતાના મનમાં પ્રીતી રાખે છે શું ? અર્થાત નથીજ રાખતો.

જે પુરૂષનું અંતઃકરણ એવા મુનિચંદ્ર શ્રી શંકરાચાર્યનાં વચનરૂપી શિક્ષા-વડે અદ્વૈતપક્ષનું અવલંબન કરનારૂં થયું છે, અથવા જેનો આશય તે શિક્ષાનો સપક્ષ (અધિકરણ ભૂત) છે, તે પંડિત પુરૂષ દૂધને ક્ષારરૂપ જુએ છે, મધની આકાંક્ષા કરતો નથી. સાકરને રૂક્ષ જાણીને તેને પૃથ્વી ઉપર ફેંકી દે છે, શેરડી સામું તો ક્ષણવાર પણ જોતો નથી, દ્રાક્ષને તો જોવાની પણ ઇચ્છા કરતો નથી. અને કેળાંને તો નજીવી વસ્તુ જાણીને તેને સૂંઘવાની પણ ઈચ્છા કરતો નથી.

શ્રી શંકરાચાર્યની વાણીમાં એટલી બધી મધુરતા કયાંથી આવી તે વિષે કવિ કહે છે કે—મધે પોતાની મધુરતા તેને (શ્રી શંકરાચાર્યની વાણીને) વેચાતી આપી છે; દ્રાક્ષે પોતાની મધુરતા આનંદથી (ભેટ તરિકે) આપી છે; દૂધે પોતાની મધુરતા તેને પાત્ર જાણીને તેમાં સ્થાપન કરી છે; શેર-ડીની સાથે તો યુદ્ધ કરીને તેનો પરાજય કરીને બલાત્કારે તેની મધુરતા છીનવી લીધી છે, અમૃતે પોતાની મધુરતા ચોર લોક ચોરી જશે એવા ભયથી તેને શ્રી શંકરાચાર્યની વાણીમાં સ્થાપન કરી છે (થાપણ તરિકે મૂકી છે;) એટલાં કારણોથી શ્રી શંકરાચાર્યની વાણીની સમૃદ્ધિ અતિ અદ્‌ભુત છે અને તેવી બીજા સ્થલમાં જોવામાં આવતી નથી. શ્રી શંકરાચાર્યની વાણીની

સુગંધ ખૂટે એવી નથી. કેમકે કપૂરમાં જે સુગંધ જોવામાં આવે છે તે તેણે શ્રી શંકરની વાણી પાસેથી કરજે કાઢીને લીધેલી છે; કસ્તુરીમાં જે સુગંધ જોવામાં આવે છે, તે તેણે તે વાણી પાસેથી અધ્યયન કરીને સંપાદન કરેલી છે; મોગરામાં જે સુગંધ જોવામાં આવે છે તે તેણે તે વાણીનું ઘણા કાલ લગી સેવન કરીને પ્રાપ્ત કરેલી છે; કાસ્મીરી જાતના ચંદનમાં જે સુગંધ જોવામાં આવે છે તે તેણે તે વાણી પાસેથી ખરીદ કરેલી છે; અને મલયાગરૂ ચંદનમાં જે સુગંધ જણાય છે, તે તો તેણે તે વાણી પાસેથી ચોરી કરીને પ્રાપ્ત કરેલી છે; એટલું છતાં પણ જે વાણીની સુગંધ ખૂટતી નથી એવું અક્ષય તેનું માહાત્મ્ય છે, માટે શ્રી શંકરાચાર્યની વાણીનો આ મહિમા સર્વ લોકથી વિલક્ષણ છે અને તેથી તેને ધન્ય છે !!

અતિ રૂચિકર દહીંના મડાને મેં ખાધો છે; દૂધ પણ ઘણા કાલ લગી સેવ્યું છે—ખાધું પીધું છે; શેરડી પણ મેં જોઇ છે; દ્રાક્ષ પણ મેં પ્રત્યક્ષ (જાતેજ) ભક્ષણ કરી છે; મધ પણ મેં પીધું છે; મકરંદ (પુષ્પરસ) તો મને પૂર્વેજ મળ્યો હતો—અસલથી જ મેં તેનો સ્વાદ લીધેલો છે; કેળાં પણ મેં ખાધાં છે; પણ શ્રી શંકરાચાર્યની વાણીની મધુરતાનો મહિમા તે કોઈ બીજો જ છે ! આહા ! તે મધુરતાનો સ્વાદ મેં લીધો છે; હવે તે દહીંના મડા આદિક સર્વે પદાર્થો શા કામનાં છે?! એટલુંજ નહિ, પણ અમૃતની સરસતા (સરસપણું)ના સારના શીસાનું પણ પ્રયોજન નથી !!! અર્થાત્ શ્રી શંકરાચાર્યની વાણીની મધુરતા આગળ અમૃતના રસનું સર્વોત્તમ તત્વ પણ નકામું છે તો પછી પૂર્વે કહેલા દહીં, દૂધ, શેરડી, દ્રાક્ષ, મકરંદ અને કેળાં, એ તો કાંઇ વિશાતમાં પણ નથી !

શ્રી શંકરાચાર્યની દિવ્યવાણીરૂપી ધારા, જે સંસારરૂપી પરિતાપથી તપ્ત થયેલા પુરૂષોના ઉપર વિશાલ કપૂરની વૃષ્ટિરૂપ છે, જે મોક્ષ લક્ષ્મીરૂપી મૃગનેત્રી (સ્ત્રી)ની સ્વભાવથીજ નિર્મલ એવી મોતીની સેર છે, અને જે અદ્વૈતાત્મરૂપી અનંત સુખની વૃષ્ટિથકી બનેલા તળાવમાં ફરનારી હંસી છે, એવી ભગવત્પાદ શ્રી શંકરાચાર્યની દિવ્ય વાણીરૂપી ધારા બુદ્ધિની શુદ્ધિને અર્થે થાઓ. અર્થાત્ બુદ્ધિને શુદ્ધ કરો.

શ્રી શંકરાચાર્યની વાણીનું વેલીરૂપે વર્ણન કરતાં કહે છે કે—શ્રી શંકરાચાર્ય ગુરૂની વાણીરૂપી જે વેલનો વેદાંતરૂપી ક્યારો છે; સુરેશ્વર, પદ્મપાદ,

આદિક આચાર્યોનાં અતિશય નિર્મલ તથા સુંદર વચનોરૂપી જલવડે જેનું સિંચન થયેલું છે; મોક્ષની આશારૂપી જેનાં પાંદડાં છે; પંડિત પુરૂષોના મનરૂપી સાલ વૃક્ષના સમુદાય ઉપર જે ચઢેલી છે; તત્વજ્ઞાનરૂપી જેને પુષ્પ થયેલાં છે. પ્રકાશમાન બ્રહ્માનંદરૂપી જેને અમૃતફલ આવેલું છે; દ્વિજો (પક્ષીઓ—બ્રાહ્મણો) જેનું સેવન કરે છે; એવી ચંદ્રભૂષણ (શિવ) ના અવતાર ભૂત શ્રી શંકરાચાર્ય ગુરૂની વાણીરૂપી વેલ મારી પ્રશસ્તિને અર્થે હો-મારી પ્રશસ્તિ કરો.

નૃત્ય કરતા ભૂતપતિ (શિવ) ની જટા ઉપર લગાર કંપાયમાન થતા મુકુટની કોરમાં શબ્દ કરતી દેવનદી ગંગાની સાથે સ્પર્ધા કરનારી, તથા અમૃતના સરોવરની પાળોને તોડીને બહાર નીકળીને વેહેતી નાની નદીઓના ક્રમ જેવો જેનો ક્રમ છે. તેમ જ વેદની મર્યાદાનું ઉલ્લંઘન કરીને વર્તનારા દ્વૈતવાદી પુરૂષોના પોતાના મતવડે પરિણામ પામેલા અહંકારનો તિરસ્કાર કરનારી, તથા ઉપનિષદ્‌રૂપી નદીઓને વિષે નિરંતર સ્નાન કરનારી, વાણીઓ વડે શ્રી શંકરાચાર્ય શોભે છે. અહંકારયુક્ત દેવ અને અસુરોની પંક્તિના હાથથી ખેંચાયલા અને તેથી (પોતપોતાના પક્ષનો અહંકાર આણીને પોતાના હાથથી મંદરાચલને ખેંચતા હતા તેથી) ભ્રમિત થયેલા મંદરાચલવડે ક્ષોભ પામેલા ક્ષીરસમુદ્રના તરંગના સરખાં સારાં (અમૃતના સરખાં મધુર. શીતલ અને જીવનીય ગુણવાળાં) વચનોવડે, સંસારરૂપી દાવાનળની વેગવાળી જ્વાલાના સમુદાયથી વ્યાપ્ત થયેલા જંતુઓ (પ્રાણીઓ) ઉપર અમૃતની વૃષ્ટિ કરવાને લીધે મેઘરૂપ શ્રી શંકરાચાર્ય સ્તુતિ વચનના ગોચર કેમ થઈ શકે? અર્થાત્ એમની સ્તુતિ કરવાને કોઈ પણ મનુષ્ય કેમ શક્તિમાન થાય.

શ્રીશંકરાચાર્યનો યશ ક્ષીર સમુદ્રની સાથે એક બીજાની ચોટલીઓ ઝાલીને લઢવાને શક્તિમાન છે; ચંદ્રમાની સાથે ગદાગદી યુદ્ધ કરવાની(ગદા-લેઈને લઢવાને) પ્રીતિવાળો છે; કૈલાસપર્વતની સાથે બાથમબાથા લઢવાની ક્રિયા કરનારો છે. એવો ચતુર શ્રી શંકરનો યશ શોભે છે. તાત્પર્ય કે ક્ષીરસમુદ્રની, ચંદ્રની અને રૂપાના પર્વત કૈલાસની શ્વેતતા કરતાં પણ શ્રી શંકરાચાર્યના યશની નિર્મલતા વધારે છે.

એક સમયે નિર્મલ કોણ છે? એવી કથા ચાલતી હતી તેમાં કોઇએ કહ્યું કે ચદ્રમા નિર્મલ છે; ત્યારે બીજાએ કહ્યું કે નહિ, શ્રી શંકરાચાર્યનો યશ નિર્મલ છે. એ પ્રમાણે શ્રી શંકરના યશની નિર્મલતા સંબંધી વાદવિવા-

દમાં જીતાયલા ચંદ્રમાને તે દિવસથી અંકિત (કલંકવાળો) કર્યો, હવે તે પોતાનું કલંક મટાડવાને સમુદ્રમાં નિત્ય સ્નાન કરે છે, અને શિવને સેવે છે. અર્થાત્ ચંદ્રમા આથમી જાય છે તે પશ્ચિમ સમુદ્રમાં પડે છે એમ કલ્પના કરીને એવી સંભાવના તરીકે તે પોતાને લગાડેલા લાંછનની નિવૃત્તિ માટે સમુદ્રમાં સ્નાન કરે છે. અને શિવના કપાળને વિષે ચંદ્ર છે તેની એમ સંભાવના કરી કે પોતાનું લાંછન નિવૃત્ત થવાને શિવને સેવે છે.

શ્રી શંકરાચાર્યના આકાશને પૂરી નાંખનારા યશના સમુદાય દિશાઓરૂપી સ્ત્રીઓના કેશપાશમાં મોગરાની વેલનાં નૂતન પુષ્પની માલા કરીને તેની રચના કરવામાં કારીગર છે, તેમના (દિશાઓરૂપી સ્ત્રીઓના) શોભાયમાન લલાટમાં ચંદનના રસવડે ચિત્રામણ ચીતરવાનું કર્મ પણ તેઓ કરનારા છે; તેમજ દિશાઓરૂપી સુંદર નેત્રવાળી સ્ત્રીઓના કંઠમાં સત્તાવીશ મણિના નક્ષત્રમાલા નામે મનોહર હારની વેલ પેહેરાવવાના કર્મમાં નિપુણ છે. તાત્પર્ય કે શ્રી શંકરાચાર્યના યશ આકાશને પૂરી નાંખનારા છે એટલુંજ નહિ, પણ દિશાઓના અંતમાં પણ પોંહોચી ગયેલા છે ! !

ગુરૂરાજ શ્રી શંકરાચાર્યના કીર્તિરૂપી ચંદ્રમાનું ત્રણ લોકમાં અદ્‌ભુત સૌંદર્ય છે. કેમકે,–દિશાઓરૂપી સ્ત્રીઓ તેને (શ્રી શંકરાચાર્યની કીર્તિરૂપ ચંદ્રને) પોતાના ખોળામાં બેસાડે છે; પ્રસિદ્ધ (ખરેખરા) ચંદ્રને તો સઘળી દિશાઓ તેમ કરી શકતી નથી; કેમકે ઉત્તર, દક્ષિણાદિક દિશાઓમાં તે પ્રસિદ્ધ ચંદ્ર ગમન કરતો નથી. અને આ કીર્તિચંદ્ર તો સઘળી દિશાઓમાં ગમન કરે છે.) સઘળાં નક્ષત્રો આ કીર્તિચંદ્રને પોતાના કિરણરૂપી હાથવડે ખેંચે છેઃ પ્રસિદ્ધ ચંદ્રને તે તેમ ખેંચતા નથી કેમકે તે ક્રમ પ્રમાણે ગમન કરનારો છે. અંતરિક્ષ પ્રીતિવડે કીર્તિચંદ્રને સ્થિર ઝાલી રાખીને ચુંબન કરે છે; પ્રસિદ્ધચંદ્ર સ્થિર રહેતો નથી માટે અંતરિક્ષ તેના ઉપર તેવી પ્રીતિ કરી શકતું નથી. તેજ પ્રમાણે આ કીર્તિચંદ્રને આકાશગંગા આલિંગન કરે છે; પણ પ્રસિદ્ધ ચંદ્રને નથી આલિંગતી; વળી લોકાલોક પર્વતની ગુફાઓ જ્યાં પ્રસિદ્ધ ચંદ્રની ગતિ પણ નથી તે, આ કીર્તિચંદ્રને જોઇને પ્રસન્ન થાય છે. શેષનાગ પણ આ કીર્તિચંદ્ર ઉપર પ્રીતિ કરે છે. એ પ્રમાણે આકાશથી પાતાલ પર્યંત ત્રણે લોકમાં શ્રીશંકરાચાર્યના કીર્ત્તિચંદ્રનું અદ્‌ભુત સૌંદર્ય શોભે છે.

મુનિઓમાં સર્વોત્તમ શ્રીશંકરાચાર્યના યશરૂપી ક્ષીરસમુદ્રના તરંગો દિશાઓના અંતમાં ચારે પાસે પ્રકાશ પામ્યા છે. તથા તે તરંગો ચંદ્રના કિરણોને જોઈને હાસ્ય કરે છે, (અર્થાત્ પોતાના કરતાં ચંદ્ર કિરણોનો પ્રકાશ મંદ છે એમ જોઈ તેમની અવગણના કરે છે.) દુર્મદ રાખનારા અમૃતની ચતુરતાનો ચારે પાસેથી (સમૂળગો) લોપ પસારે છે. અર્થાત્ અમૃતના તે તે ઉત્તમ ગુણોને પોતાના ગુણોવડે અસ્ત કરી તેના ગર્વનો નાશ કરે છે; તથા જગત્માં વ્યાપ્ત અંધકારના સમુદાયનો ચારે પાસેથી સારી રાતે નાશ કરે છે. તાત્પર્ય કે ચંદ્ર અને અમૃત કરતાં તે ઉત્તમ હોઇને અજ્ઞાનાંધકારનો નાશ કરે છે.

શ્રીશંકરાચાર્યની કીર્તિનું માલારૂપે વર્ણન કરતાં કહે છે કે,–ઉત્કંઠા વાળા અનિવાર્ય સિંહના શ્રેષ્ટ નખવડે ક્ષોભ પામતા મદોન્મત્ત હાથીના કુંભસ્થલમાંથી તરતનાં નીકળેલાં મુક્તામણિના સમુદાયની શોભાની સાથે બાહુ યુદ્ધરૂપી રમત જેણે અંગીકાર કરી છે, તથા મંદરાચલ પર્વત વડે ક્ષોભ પામેલા ક્ષીરસમુદ્રના સમીપમાં રહેલા અત્યંત ચંચલ મોટા તરંગોની સાથે મિત્રતાના પાત્રરૂપ થયેલી તે તરંગો જેવડી મોટી અને વિશાલ એવી યતિઓના સ્વામી શ્રી શંકરાચાર્યની કીર્તિરૂપી માલા જય પામે છે અર્થાત્ હસ્તીના કુંભસ્થળમાંથી નીકળેલા મોતી કરતાં વધારે ઉજ્વલ અને ક્ષીર સમુદ્રમાં મંથન સ્થાનની પાસેના મોટા તરંગો જેવી (તે સ્થળમાં દૂધ તળે ઉપર થવાથી વધારે શ્વેત જોવામાં આવે, માટે તેવી ઉજ્વલ) અને વિશાળ કીર્તિ જય પામે છે, જ્યાં ચંદ્રની ગતિ નથી એવા લોકાલોક પર્વતની ગુફાને કમલિનિ (પોયણી) પૂછે છે કે, હે લોકાલોક પર્વતની ગુફા! તું ઘણા સમયથી હર્ષ પામ્યા કરે છે તેનું શું કારણ છે? શું પ્રકર્ષવડે ઉદય પામતા શ્રી શંકરાચાર્યના કીર્તિચંદ્રરૂપી પ્રિયતમનું આલિંગન કરીને સંતોષ પામે છે!! એ સાંભળીને લોકાલોક પર્વતની ગુફાએ કમલિનીને પૂછ્યું કે, હે કમલિનિ! તું પણ ઘણા સમયથી હર્ષ પામે છે તેનો શો હેતુ છે, તેજ કહેની? એ પ્રમાણે અન્યોન્યનાં પ્રશ્ન વચન સાંભળીને તેમનાં મુખ વિકસિત થયાં એજ તે પ્રશ્નના ઉત્તર હતા. અર્થાત્ પરસ્પરના એવા પ્રશ્ન સાંભળીને તેઓ હસ્યાં. તાત્પર્ય એ છે કે ચંદ્રના સરખો નિર્મલ શ્રી શંકરનો યશ લોકાલોક પર્વત સુધી વિસ્તાર પામ્યો હતો.

દુઃખે કરીને નિવારણ કરી શકાય એવા અત્યંત ગર્વે કરીને યુક્ત પંડિત—સમુદાયરૂપી તૂલ (રૂના કણ)ને ઉરાડી નાંખનાર વંટોળિયાના વેગ રૂપી. તથા ભાન રહિત અગાધ બોધ—તત્વજ્ઞાન રૂપી ચંદ્રને ઉત્પન્ન કરનાર ક્ષીર સમુદ્રરૂપી, તેમજ નિર્વિઘ્ને પ્રસાર પામતા સંસારરૂપી દાવાનલથી ઉપજેલા પરિતાપને શાંત કરનાર મેઘરૂપી, વિશાલ કીર્તિવાળા, યતિયોના પતિ, અને આચાર્યોમાં શ્રેષ્ટ, એવા શ્રી શંકરાચાર્ય જગત્‌માં જાગે છે. અર્થાત્ એવા શ્રી શંકરાચાર્ય છે, તો ગર્વવાળા પંડિતો અને સંસારનું દુઃખ એ બંન્નેનો શો ભાર છે? તત્વજ્ઞાનને કરીને તે બંન્નેનો પરાજય તે કરશે.

મહાભારતાદિક ઇતિહાસ, બ્રાહ્મઆદિક પુરાણ, સનત્સુજાતીય, ગીતા, સહસ્ત્રનામ, આદિક ભારત–સ્મૃતિઓ, અને ઉત્તરમીમાંસા આદિક શાસ્ત્રો તે ઉત્તમ પંડિત શ્રી શંકરાચાર્ય પંડિતોની સાથે વારંવાર હર્ષથી અવલોકન કરીને સર્વ પદને પામ્યા હતા. તે શ્રી શંકરાચાર્ય વ્યાસ મુનિની શાંતિપર્વની ઉત્તમ વાકયપંક્તિઓને વારંવાર આદરથી જોતા હતા અને તેથી સર્વજ્ઞતાની પેઠે ઉપશમથી ઉત્પન્ન થયેલી શુદ્ધતાને પણ પામ્યા હતા. તાત્પર્ય કેઃ તેમણે કેવલ સર્વજ્ઞતા પ્રાપ્ત કરી હતી એટલુંજ નહિ. પણ તેનું મુખ્ય ફલ જે શુદ્ધતા તે પણ પ્રાપ્ત કર્યું હતું. તે ચતુરાનન (ચાતુર્ય યુક્ત મુખવાળો ચાર મુખવાળો) છતાં પણ પ્રપંચ રહિત છે; (ચતુરાનન—બ્રહ્મા તો પ્રપંચ —જગતને રચનારા છે.) વળી તે પુરૂષોતમ છતાં પણ ભોગના યોગવાળા નથી. પુરૂષોત્તમ વિષ્ણું શેષ ઉપર સૂનેલા છે માટે તેમને ભોગ એટલે નાગની ફણાનો યોગ છે, પરંતુ શ્રી શંકર તો પુરૂષોત્તમ (ઉત્તમ પુરૂષ) છતાં પણ તેમને ભોગનો (વૈભવનો) યોગ નથી, કામને જીતનારા મહાદેવને ત્રણ નેત્ર હોવાથી તે વિરૂપ દર્શન (કદરૂપા દેખાવવાળી) છે, પણ શ્રી શંકર તો કામને જીતનારા છતાં પણ વિરૂપ દર્શનવાળા નથી, એ પ્રમાણે જગત્‌માં અપૂર્વ એવા અદ્વૈતાચાર્ય શ્રીશંકર જય પામે છે.

બ્રહ્મચારીઓના કુલના અલંકારભૂત શ્રી શંકરને મુખરૂપી કમલવડે સરસ્વતીને ધારણ કરતા જોઇને તેમની સમીપ આવેલા પંડિતો તેમને આ બ્રહ્મા છે, એમ જાણવા લાગ્યા. વળી તેમની પાસે નિરંતર ક્ષમારૂપી લક્ષ્મીને રહેલી જોઈને તે વિદ્વાનો તેમને આ વિશ્વંભર એવા વિષ્ણુ છે એમ જાણવા

લાગ્યા; તેમજ આચાર્યારાધિત આર્યા પાર્વતી, તેણે આરાધન કરેલા અથવા આર્ય–સત્પુરૂષો, તેમણે આરાધન કરેલા છે. કોમલ ચરણકમલ જેનાં એવા તથા કામનો દ્વેષ કરનારા શ્રી શંકરાચાર્યને જોઇને સમીપ આવેલા વિદ્વાન પુરૂષો એમ શંકા કરવા લાગ્યા કે: આ પૃથ્વી ઉપર આવેલા શિવ છે!! તાત્પર્ય કે બ્રહ્મા, વિષ્ણુ અને શિવ, એ ત્રિમૂર્તિ શંકરરૂપે પૃથ્વી ઉપર આવે છે એમ વિદ્વાનો માનવા લાગ્યા.

એક પુરૂષોત્તમ ભગવાન રામચંદ્રને વિષે જ જેને પ્રીતિ છે. એવી અયોનિસંભવા સીતા, જેને કપટવડે ભિક્ષુનો વેષ ધારણ કરીને રાવણ લેઇ ગયો હતો. તથા જેના ઉપર અનેક પુરૂષને વિષે–રાવણ રાક્ષસને વિષે આસક્ત થવાનો ભ્રમ ઉત્પન્ન થવાથી નિર્દયપણે જેને વન્હિ પ્રવેશ કરાવ્યો હતો–અથવા જેના ઉપર અનેક પુરૂષની (અર્થાત્ રાવણની) આસક્તિ થયેલી છે એવા ભ્રમવડે જે તે રાવણપ્રત્યે નિષ્ઠુરપણે વર્તતી હતી–અથવા એક પુરૂષ (રામચંદ્ર) ની આસક્તિ પોતાના ઉપર નથી એવા ભ્રમથી જે નિષ્ઠુર થયેલી હતી, તે સીતાના ઉપર પ્રિયપણું હોવાને લીધે દેવના શત્રુ રાક્ષસોને જીતીને તેને ઘણેકાળે જેણે પાછી આણી છે એવા, ત્રણલોકના રક્ષણ કરનાર શ્રી રામચંદ્ર તપસ્વીના મિષથી પૃથ્વી ઉપર રહેલા છે તે અમારૂં કલ્યાણ કરનારા છે. અથવા એવા ત્રણલોકના રક્ષણ કરનાર શ્રી રામચંદ્ર યતિનો વેષ ધારણ કરીને શ્રી શંકરરૂપે રહેલા છે. મારૂં કલ્યાણ કરનાર છે.

બીજો અર્થ—એક ઉત્તમ પુરૂષ પરબ્રહ્મને વિષે પ્રીતિવાળી. જન્માદિ રહિત, ક્ષણિક વિજ્ઞાનવાદીરૂપ કપટયુક્ત ભિક્ષુઓએ હરણ કરેલી, અનેક આત્મારૂપ આસક્તિનો ભ્રમ થવાથી નિષ્ઠુર, એવી સ્વસત્તારૂપ સીતાને પ્રિયપણાને લીધે, વિવેકી પંડિતોના શત્રુ (દ્વૈતવાદી) ઓને જીતીને ઘણેકાલે (અનેક જન્મે) જેણે પાછી આણી–તેનો બ્રહ્મમાં યોગ કર્યો તે, અમારૂં ત્રણલોકમાં રક્ષણ કરનાર, શ્રી શંકરાચાર્ય યતિના વેષના મિષથી રહેલા છે.

પ્રકરણ ૬ ઠું.

શ્રી શંકરાચાર્યે—સંન્યસ્ત ગ્રહણ કરવું.

પૂર્વે કહ્યા પ્રમાણે સાતમે વર્ષે ચારે વેદનો પાર પામીને બ્રહ્મચારી શ્રી શંકર ગુરુના કુલમાંથી પાછા ઘેર આવીને તે મોટા યશવાળાએ પોતાને ઘેર પોતાની માતાની રૂડે પ્રકારે સેવા કરવા માંડી. તે બાલક માતાની સેવા કરતો હતો. વેદનું અધ્યયન કરતો હતો અને પ્રાતઃકાલે તથા સાયંકાલે ઉત્તમ મંત્રો સહિત સૂર્યને અને અગ્નિને પૂજતો હતો. અથવા સ્વાયંભુવાદિ શ્રેષ્ટ મનુઓએ સૂર્ય તથા અગ્નિનું પૂજન કરવાના જે બે કાલ નિયમિત કર્યા છે તે બે કાલે સૂર્ય અને અગ્નિનું પૂજન કરતો હતો. અને એમ કરીને તે બાલક સૂર્યની પેઠે વર્તતો હતો—સૂર્ય જેવો તેજસ્વી થઇને શોભતો હતો.

શ્રી શંકરને જોઇને જુવાન જેમને ક્રોધાદિક વિશેષ હોય છે તે પણ ક્રોધી થતા નહોતા, તથા અત્યંત સત્કાર પામાવા જોગ વૃદ્ધ પુરૂષ પણ તેને પોતાનું આસન આપતા હતા. વળી દર્શન થતાં જ વશ થઇ ગયેલા સર્વે મનુષ્યો તેની પાસે પોતાના હાથ જોડતા હતા. પોતાના પુત્રનું કોમલ વચન અને કોમલ ચરિત્ર, કુશલ બુદ્ધિ અને મન આદિ બલનું સ્થાન એવું સર્વોત્તમ શરીર,એ સર્વે વાનાં જોઇને તે પુત્રની માતા હદ વગરનું સુખ પામતી હતી.

નદીને પોતાના ઘર આગળ વ્હેતી કરવી.

કોઇક સમયે પ્રસિદ્ધ છે મંદગમન જેનું શ્રી શંકરની માતા સમુદ્રને મળનારી નદી પ્રત્યે સ્નાન કરવાને અર્થે ગઇ; તે વખતે સૂર્યનું બિંબ તાપવડે ઉગ્ર કિરણવાળું હતું—સૂર્ય બહુ તપતો હતો તેથી તપનવડે જેનું શરીર કૃશ થઇ ગયેલું છે એવી તે સતીને ત્યાંને ત્યાં ઘણી વાર લાગી. તે જોઇને

શ્રી શંકરનું મન શંકિત થયું—શંકરના મનમાં ચિંતા થવા લાગી કે હજી મારી માતા ઘેર કેમ નથી આવી? તે ઉપરથી કાદવ ધોઇ નાંખેલાં અને જલથી ભીનાં કરેલાં કમલ લેઇને તેની પાસે ગયો અને તેવડે પવન નાંખીને તેને મોહ રહિત કરી-મૂર્છા થકી સાવધ કરી, તથા બીજા મનુષ્યોના સમુદાય સહિત-બીજા માણસોની સહાયથી તેને ઘેર આણી. માતાને ઘેર આણ્યા પછી દોષ રહિત ચરિત્રવાળા ઋષિઓના ઈશ્વર શિવગુરૂના પુત્ર શ્રી શંકરે સમુદ્રને મળનારી તે નદીને પોતાના ઘરની પાસે આણવાના હેતુથી કવિઓના હૃદયમાં પ્રીતિ ઉત્પન્ન કરે એવાં તથા વસ્તુતઃ સ્ફુરણાયમાન છે અલંકાર જેમાં એવા પદ્યવડે તે નદીની સ્તુતિ કરી.

શંકરની સ્તુતિથી સંતોષ પામીને નદીએ વરદાન આપ્યું કે, તું જે બાલ્યાવસ્થામાં પણ જગત્‌નું હિત ઇચ્છે છે તેનું (તારૂં) અભિલાષિત કરવા કાલે હું તારા ઘરની પાસે આવીશ. એ પ્રમાણે નદી પાસેથી વરદાન પામીને સત્ય છે વચન જેનું એવા તથા વિનયયુક્ત શ્રી શંકર પોતાને ઘેર આવ્યા. એટલું બધું તેમનું સામર્થ્ય છતાં પણ તે નમ્રતાવાળા હતા. પછી--પ્રાતઃકાલમાં શીતલવાયુએ આણેલા જલના બિંદુઓથકી પવિત્ર થયેલા લોકો લક્ષ્મીપતિ વિષ્ણુના મંદિર પાસે વહેતી કોઈ નવી નદી હોય તેવી તે નદીને જોવા લાગ્યા.

કેરલ દેશના રાજા સાથે મુલાકાત.

એ પ્રમાણે મનુષ્યનાં ચરિત્રનેં ઉલ્લંઘન કરી જનારાં જેનાં ચરિત્ર છે—અલૌકિક ચરિત્રવાળા સેવન કરનારા મનુષ્યની દીનતાને છેદી નાંખનારા શ્રી શંકરનાં દર્શન કરવાની ઈચ્છાવાળા, ભિક્ષુઓનો સત્કાર કરનાર રાજશેખર નામે કેરલ દેશના રાજાએ શંકરને તેડવાને પોતાના પ્રધાનને મોકલ્યો.

તે પ્રધાન પણ આળસ તજીને તથા ભય રહિત થઇને હાથણીઓ સહિત બીજી ભેટ સામગ્રી લેઇને શ્રી શંકરની પાસે ગયો, અને પાસે ગયા પછી સામર્થ્યવાળા તે પ્રધાને રસ સહિત કોમલ શબ્દવાળાં આ વચનોથી તેમને વિજ્ઞાપના કરી. તે બોલ્યો કે,—જેના સમાન પૃથ્વીમાં કોઈ બોધ કરનારો નથી તથા સંગ્રામના શિખરને વિષે-યુદ્ધના મોખરામાં જેના સરખો કોઇ પૃથ્વીમાં યુદ્ધ કરનારો જોવામાં આવતો નથી, તે કેરલ દેશના રાજાની આજ્ઞાથી તથા મારા પોતાના પુણ્યકર્મના યોગથી તમારાં મને દર્શન થયાં

છે. વળી તે રાજાનું દાતાપણું સૂચવવાને તેની સ્તુતિનાં વચન બોલીને શ્રી શંકરની પ્રાર્થના કરતાં તે બોલ્યો કે,–જેની સભામાં સત્કાર પામેલા અને તેથી પ્રકાશમાન સુવર્ણમય વસ્ત્રથી શોભતા, જેમણે મિથ્યા ન થાય એવી રસયુક્ત વાદ કથાઓથી પ્રતિવાદીઓનાં વચનનું ખંડન કરેલું છે એવા પંડિતો નિવાસ કરીને રહેલા છે. વળી જેણે સંગ્રામમાં સર્વ રાજાઓને જીતેલા છે તેથી જેના ચરણનું બીજા રાજાઓ સ્તવન કરે છે, અને તેથી જ જે પોતાના કુલમાં દીપક સરખો છે, એવો તે આ રાજા, સંસારને ભજનારા—સંસારમાં પડેલા જીવોનું પાલન કરનાર એવી તમારા ચરણની રજ આદર સહિત પામો. અર્થાત્ તમારા ચરણનું સેવન કરવાનો તેને પ્રસંગ મળે માટે તમે ત્યાં પધારો. પછી આણેલી ભેટ સામગ્રીઓમાંથી એક મુખ્ય હાથીને બતાવીને તે બોલ્યો કે,—આ બીજો હાથી મદથી ભરેલો છે તથા જેનામાં દોષનો ગંધ પણ નથી તે તમને રાજાએ પ્રેમથી અર્પણ કર્યો છે માટે અમારા રાજાનું ઘર વસ્તુતઃ પવિત્ર થયેલું જ છે તથાપિ આજ તે ઘર તમારા ચરણની રજથી સર્વ પાસથી પવિત્ર થાઓ.

એ પ્રમાણે કહીને પોતાનું દૂત કાર્ય જેણે કર્યું છે તથા શ્રી શંકર પ્રત્યે ઉત્તમ વચનો જે બોલેલો છે એવા તે પ્રધાનપ્રત્યે શ્રી શંકરે અતિશય ઉદાર તથા ઋષિઓએ વખાણેલું વચન ક્રમે કરીને કહ્યું.

શ્રી શંકર બોલ્યા કે, હે દાતાઓમાં શ્રેષ્ઠ—પ્રધાન! વેદની પ્રાપ્તિ કરવામાં કુશલ એવા બ્રહ્મચારીઓને ભિક્ષા માગી લાવીને તે અન્નનું ભોજન કરવું, મૃગચર્મ પેહેરવું, તથા નિયમ પ્રમાણે ત્રિકાલ સ્નાનાદિક કષ્ટદાયી કર્મ કરવું, એજ સુખ આપનારૂં છે, એવો વિધિ શાસ્ત્રમાં કહેલો છે. વળી, એવા બ્રહ્મચારી અમે પોતાનું શાસ્ત્રોક્ત કર્મ તજીને હસ્તિપુરઃસર–હાથી આદિક નિંદિત ભોગ (વિષય) વડે શું કરીએ ?–અમારે હાથી આદિક વૈભવનું શું કામ છે ? માટે હે પ્રધાન ! જેવી રીતે તું આવ્યો હોય તેવી રીતે તારી ઇચ્છામાં આવે તેમ સુખે કરીને તું પાછો જા; અને મેં કહ્યું એવી રીતે તારા સ્વામીને (રાજાને) વારંવાર કહે, સારી રીતે કહીને સમજાવ કે તેમને તમારી મોકલેલી ભેટની કાંઈ ઇચ્છા નથી. તેં જે કહ્યું તે રાજાનું કર્તવ્ય નથી પણ,–એથી ઉલટું, રાજાએ તો બ્રાહ્મણ આદિક સર્વે વર્ણની પ્રજાને તે તે વર્ણને યોગ્ય શુદ્ધ જીવિકા સંપાદન કરી આપીને જેથી તેઓ દેવ,

ઋષિ અને પિતૃના ઋણમાંથી મુક્ત થાય તથા ધર્મના માર્ગમાં આસક્ત થાય તેમ કરવું; પણ તેમણે પોતાનું કર્મ તજી દેવું એ પ્રમાણે તેમને કહેવું નહિ.

એ રીતે શ્રી શંકરનું વચન સાંભળીને કલંકરહિતચંદ્રમા જેવો તે પ્રધાન પોતાના રાજાની પાસે પાછો ગયો. તે રાજા પણ એણે કહેલું વર્તમાન સાંભળીને અતિ ઉત્કૃષ્ટ એવા શ્રી શંકરની પાસે પોતે જાતે આવ્યો.

રાજા આવ્યો ત્યારે શ્રી શંકરની શોભા કેવી હતી તે વર્ણવતાં કવિ કહે છે કે,—બ્રાહ્મણોના શ્રેષ્ટ બાલકોવડે શ્રી શંકર વિંટાયલા હતા. પ્રકાશમાન ચંદ્રનાં કિરણ સમાન ઉજ્વલ ઉપવિત તેમણે ધારણ કરેલું હતું. તે જન્હુની પુત્રી નિર્મલ ગંગાવડે શોભતા હતા, તથા વૃક્ષવાળો હિમાલય પર્વત જાણે હોય તેમ સુંદર કાંતિવાળા દેખાતા હતા. તેમણે કાળા હરિણનું ચર્મ ધારણ કર્યું હતું, તથા તે સમગ્ર ઘટિત કર્મ આચરતા હતા, નવા મેઘના સરખું તેમણે વસ્ત્ર ધારણ કર્યું હતું. તથા કંસે મોકલેલી પૂતનાના પ્રાણ હરનાર શ્રી કૃષ્ણના ભાઇ બલરામની બરોબર તે દેખાતા હતા. સુવર્ણની કાંતિ સમાન જેની કાંતિ છે એવા મુંજ નામે ઘાસની રચેલી મુંજીના સુંદર તેજરૂપી અદ્ભુત મંદિરવડે જેનું રૂપ ઢંકાઈ ગયેલું છે, એવી કટિવાળા શ્રી શંકર, જાણે સુકૃતના યોગથી પ્રાપ્ત થયેલા, સ્વર્ગભૂમિમાં ઉપજેલા દેવવૃક્ષને, પાકવાથી પીળી થઇ ગયેલી વેલી સ્વર્ગવૃક્ષની આસપાસ વીંટાઇ હોય તેવી આ મુંજી શ્રી શંકરની કટિએ વીંટાઇને શોભે છે. મુનિઓમાં શ્રેષ્ટ એવા શિવગુરૂના મંદહાસ્ય યુક્ત તે કુમારને જોઇને વિસ્મય પામેલો રાજા બહુવાર નીચે નમી પ્રણામ કરીને તેમને પૃથ્વીઉપર વરદાન આપવામાં બ્રહ્મદેવ સમાન માનવા લાગ્યો.

પછી શ્રી શંકરે જેને કુશલ સમાચાર પૂછ્યા છે એવા, શત્રુઓના કાલરૂપ તે રાજાએ પ્રથમ દશ હજાર સોનાની મોહોરો અર્પણ કરીને પછી પોતાનાં રચેલાં અપૂર્વ ત્રણ નાટક શ્રી શંકરને કહી સંભળાવ્યાં.

તે નાટક શૃંગારાદિક રસે કરીને, ચિત્તની દ્રવતા ઉત્પાદન કરનાર ગુણોએ કરીને વૈદર્ભી આદિક રીતિઓએ કરીને અને ગ્રામ્યત્વાદિ ચેષ્ટાઓ રહીત સંધિઓએ કરીને અત્યંત રૂચિ ઉપજાવનાર તથા સારા કવિઓને પ્રિય હતું. એ પ્રકારનાં ત્રણ નાટક સંક્ષેપમાં સાંભળીને તે સુંદર વાણી બોલનારા રાજાને શ્રી શંકરે કહ્યું કેઃ તું વરદાન ગ્રહણ કર.

શ્રી શંકરની એ પ્રમાણે હૃદયને અત્યંત પ્રીતિકર જેનો સાર છે એવી અમૃતની ધારા સરખી વાણી સાંભળીને તે સત્ય પ્રતિજ્ઞાવાળા રાજાએ બન્ને હાથ જોડીને પોતાના સરખા પુત્રની ઇચ્છા કરી.

તેની પ્રાર્થના સાંભળીને શ્રી શંકરે રાજાને કહ્યું કે આ સુવર્ણ મારા હિતને અર્થે નથી, પરંતુ તે અમારા ઘરમાં રહેનારા મનુષ્યોને આપો. તારા મનમાં જે ઇચ્છા છે તે ઉતાવળે પરિપૂર્ણ થશે, માટે મનમાં સંપૂર્ણ થઇને તું ઉતાવળે તારે ઘેર જા.

એ પ્રમાણે મનુષ્ય સમાજમાં કહીને પછી રાજાને એકાંતમાં તેડીને તે રાજવર્યના કુળની વૃદ્ધિ કરવામાં નિમિત્તભૂત અને વેદમાં પ્રસિદ્ધ એવી સકલ ઇષ્ટ વસ્તુના વિધાતા-પરમાત્માની ઇષ્ટિ (યજન) કરવાનું તેને કહ્યું. તથા તેથી કરીને રાજા મનમાં સંતોષ પામ્યો. એ રીતે વિશેષ જ્ઞાનવાળા અને કવિઓમાં મુખ્ય એવા શ્રી શંકરે જેનો સત્કાર કરેલો છે એવો કળા જાણનારાઓમાં શ્રેષ્ટ તથા કાર્યને જેના થકી સિદ્ધ કર્યું છે એવી બુદ્ધિવાળો તે રાજા શ્રી શંકરના ગુણનું કથન કરતો કરતો પોતાની નગરીમાં ગયો.

એ પ્રમાણે કેરલના રાજાને વરદાનાદિક આપ્યા સંબંધી વૃત્તાંત કહ્યા પછી બીજું વૃત્તાંત વર્ણવવાનો આરંભ કરે છે કે,-વેદમાં પારંગત એવા ઘણાક પંડિતો શ્રી શંકર મહા ગુરૂ પાસેથી વાણીને વિષે શેષનાગના જેવી કુશલતા પામવાને અર્થે અત્યંત મોટાં મોટાં શાસ્ત્રોનું અધ્યયન કરતા હતા. શ્રેષ્ટ બુદ્ધિવાળા શ્રી શંકર પોતે પણ પઠન કરેલું અને શ્રવણ કરેલું, આદરથી એકાંતમાં વારંવાર અવલોકન કરીને તથા તેમાંથી સારાસારનો વિભાગ કરીને તે પોતાના શિષ્યોને (પણ) આત્મસુખમાં સારી રીતે નિમગ્ન કરતા હતા. વિનય વડે શોભતા શ્રી શંકરે સર્વ અર્થના તત્વને જાણનારા છતાં પણ પ્રાકૃત ઉપચારથી અને શાસ્ત્રમાં કહેલી અતિશય માતૃભક્તિવડે પોતાની માતાને સંતોષ પમાડીને બ્રાહ્મણ શ્રેષ્ટોએ સમ્માનિત-માન આપેલા હોઇને કેટલાક દિવસ તે સ્થલમાં કાઢ્યા.

શ્રી શંકરની માતા તે એક જ શ્રી શંકરનું શરણ હતી અને શ્રી શંકર એક જ પોતાની માતાનું શરણ હતા.-શંકરને એકલી માતાનો આધાર અને માતાને એકલા શંકરનો આધાર હતો, તેથી એ બંને જણનો અરસ્પરસનો સમાગમનો વિરહ અસહ્ય હતો. એમ છતાં પણ શ્રી શંકર પોતે અમાનુ

ભાવને લીધે—દેવભાવને લીધે લગ્ન કરવાને ઇચ્છતા નહોતા, મેરૂ સરખા સર્વ મનોરથ પૂર્ણ કરે એવા પર્વતને પામીને કોઇ મનુષ્ય નકારા પ્રદેશને ઇચ્છે છે શું ? નથી જ ઇચ્છતો. અર્થાત્ આત્મસુખમાં નિમગ્ન થયેલા શ્રીશંકરને સ્ત્રી આદિક સુખની ઇચ્છા ન જ થાય, એ યથાન્યાય છે.

શ્રી શંકરના આત્મજન અને બંધુજન, વિદ્યા જેણે સંપાદન કરેલી છે, એવા શ્રી શંકરને ગૃહસ્થાશ્રમનો આશ્રય કરાવવાની ઇચ્છાવાળા કોઇને શ્રીશંકરના ગુણને મળતા જેના ગુણ આવે એવી કન્યાને દોષ રહિત કુલમાં વિચારવા—શોધવા લાગ્યા.

શંકરના દર્શનાર્થે મુનિઓનું આવવું

હવે કોઇક વખતે ત્રિપુરનો નાશ કરનાર મહાદેવને કલિયુગમાં શ્રી શંકરરૂપે અવતાર પામેલા જાણીને તેમનાં દર્શન કરવાની ઇચ્છાથી ઉપમન્યું, દધિચિ, ગૌતમ, ત્રિતલ, અગસ્ત્ય, આદિક મુનિયો ત્યાં આવ્યા, તેમને જોઇને ભક્તિવડે નમ્ર તથા પ્રણામ અને પૂજા આદિકના વિધાનને જાણનારા શ્રી શંકરે પોતાની માતા સહિત તેમને પ્રણામ કરીને મધુપર્કપૂર્વક વિધિ પ્રમાણે તેમનું પૂજન કરીને તે મુનિઓનો સત્કાર કર્યો.

વિદ્વાન્ એવા શ્રી શંકરે હાથ જોડીને વિનયયુક્ત વાણીથી જેમને આસન અર્પણ કરેલાં છે. એવા તે ઋષિઓ શ્રી શંકરની સાથે મોક્ષ સંબંધી કથાઓ કરવા લાગ્યા. અથવા પરમાર્થ એટલે મોક્ષનો જેમને આશ્રય છે, એવા તે મુનિઓ શ્રી શંકરની સાથે વાતો કરવા લાગ્યા.

મુનિઓ શ્રી શંકરની સાથે વાતો કરતા હતા તે વખતે તે સર્વજ્ઞની (શ્રી શંકરની) માતાએ મુનિઓને કહ્યું કે: જેથી તમો ભગવંત અમારે ઘેર પધાર્યા છો તેથી અમે કૃતાર્થપણાને પામ્યાં છીએ.—અમે કૃતાર્થ થયાં છીએ.

તમારૂં આગમન કેવલ અમને કૃતાર્થ કરે છે. એટલું જ નહિ, પણ અમે જન્માંતરમાં અનંત પુણ્ય કર્યું હશે તેનું પણ તે સૂચન કરે છે, કેમકે ઘણા દોષનું પાત્ર એવો આ કલિકાલ ક્યાં અને તેમાં તમારા ચરણનું દર્શન ક્યાં ? માટે સમસ્ત દોષના આશ્રયરૂપ કલિયુગમાં અત્યંત અલભ્ય એવું તમારા ચરણનું દર્શન જો અમને પ્રાપ્ત થયું છે તો અમોએ પૂર્વે કરેલા સુકૃતનું હું શું વર્ણન કરૂં ? અર્થાત્ તે એટલું બધું હોવું જોઇએ કે તેનું વર્ણન થઈ શકે નહિ.

એ રીતે સ્તુતિ વડે અભિમુખ કરેલા મુનિઓને કાંઇક પૂછવાનો આરંભ કરીને માતા કહે છે કેઃ—આ બાળક અતિશય નાની વયમાં સમગ્ર શાસ્ત્રની પાર ગયો, સર્વે શાસ્ત્ર સંપૂર્ણ ભણી રહ્યો તે, તથા એનો મહિમા પણ જેથી અદ્ભુત થયો તે, એ બંને વાનાં અમને આશ્ચર્ય ઉત્પન્ન કરે છે. તમારાં દર્શન અત્યંત અલભ્ય છતાં તમો પણ જાતે અહીં પધારીને કરૂણા દૃષ્ટિથી એના ઉપર અનુગ્રહ કરો છો ! ! તેથી જો મારે સાંભળવા યોગ્ય હોય તો એણે પૂર્વે શું તપ કર્યું છે તે મને કહો.

શંકરાચાર્ય એ શિવનો અવતાર છે એવી અગસ્ત્યમુનિએ કરેલીવાત.

એ પ્રકારે તેણે આદર સહિત કહેલી વાણીને સાંભળીને મહર્ષિઓની સભામાં સર્વે મુનિઓએ મળીને જેને બોલવાને પ્રેરણા થઇ છે એવા વૃદ્ધ અગસ્ત્ય મુનિએ પ્રત્યુત્તર આપવાનો આરંભ કર્યો.

આ સાક્ષાત્ શિવ છે, કોઇ તપસ્વી નથી, એવા આશયથી મુનિ બોલ્યા કેઃ હે પતિવ્રતે ! પૂર્વે પુત્રની ઇચ્છાથી તારા પતિએ તપ કરીને ચંદ્રશેખર-શંકરને પ્રસન્ન કર્યા હતા; તેથી રાત્રીના સ્વાતિ ચંદ્રમાનો ખંડ—કડકો જેનો અલંકાર છે એવા શંકરે પ્રસન્ન થઇને સ્મિતપૂર્વક વચન કહ્યું કે—સો વર્ષના આયુષ્યવાળા પણ અસર્વજ્ઞ—અલ્પજ્ઞ ઘણા પુત્ર તું માગ, અથવા અલ્પ આયુષ્યવાળો પણ સર્વજ્ઞ એક પુત્ર તું માગ; હે સતિ ! શંકરે તારા સ્વામિને એ પ્રમાણે વરદાન માગવાનું કહ્યું, તે ઉપરથી તેણે શિવની પાસે સર્વજ્ઞ એવા એક પુત્રને માગ્યો. હે યશસ્વિનિ ! તેથી તારા પતિનો અભિલાષ સિદ્ધ થવાને અર્થે અને તમારા બંનેના ભાગ્યને લીધે શિવ પોતે જ તારા પુત્ર થયા. કેમકે તેમના વિના બીજો કોઈ સર્વજ્ઞ દેવતાઓમાં પણ નહોતો.

એ પ્રકારે—પુત્રઅલ્પાયુષ વાળો છે ઇત્યાદિ અગસ્ત્યમુનિનું વચન સાંભળીને તેણે ફરીને પણ તે મુનિવર્યને કહ્યું કે હે મુનિ ! તમે સર્વજ્ઞ છો માટે કૃપા કરીને મને કહો કે આ પુત્રનો આયુષ્ય કેટલો છે ? અર્થાત્ પુત્ર અલ્પઆયુષ્ય વાળો છે એ સાંભળીને મને ત્રાસ ઉપજે છે !

શ્રી શંકરાચાર્યનું આયુષ્ય કથન.

એવું શ્રી શંકરની માતાનું વચન સાંભળીને અગસ્ત્યમુનિ બોલ્યા કે આઠ સંવત્સર તથા બીજા આઠ સંવત્સર મળીને સોલ સંવત્સર સુધી આ

તારા પુત્રનું આયુષ્ય છે, તથાપિ આ શ્રી શંકર કોઇ બીજા કારણથી આ લોકમાં બીજાં સોળ વરસ સુધી નિવાસ કરશે.

એ પ્રમાણે જે બનાવાની છે તે કથાને ઋષિઓમાં શ્રેષ્ટ એવા અગસ્ત્યમુનિ કહેતા હતા, તેમને બોલતા અટકાવીને અગસ્ત્ય સહિત સર્વે ઋષિઓ શ્રી શંકરની આજ્ઞા માગીને જેમ આવ્યા હતા તેમ પાછા ગયા.

અતિશય કષ્ટ આપનારી મુનિની વાણી સાંભળીને તે સતીની જે અવસ્થા થઈ તે વર્ણવતાં કવિ કહે છે કે–જેમ અંકુશ વડે હાથણીને પિડિત કરી હોય, જેમ આશાઢ માસે કમલિનીનું શોષણ કર્યું હોય, જેમ વાયુએ કેળ કંપી ઉઠી હોય, તેમ તે પુત્રવત્સલ માતા પણ મુનિની વાણીથી પીડિત થઇ સુકાઇ ગઈ અને કંપી ઉઠી. પછી શોકવડે જેની બુદ્ધિ વ્યાપ્ત થએલી છે એવી પોતાની માતાને બ્રાહ્મણોના રાજા અથવા બ્રાહ્મણોમાં શોભાયમાન એવા શ્રી શંકરે કહ્યું કેઃ આ સંસારની સ્થિતિને ક્ષણભંગુર જાણ્યા છતાં પણ ન ઘટે તેવી જગોએ તારે શોક શું કરવા કરવો જોઇએ ?

અતિશય ચંચલ શરીરમાં તે સ્થિર છે એવી બુદ્ધિ મૂઢ બુદ્ધિનો પુરૂષ પણ કરે નહિ તો પછી તું તો અતિશય સુજ્ઞ છે માટે એવી બુદ્ધિ કરવાને તું યોગ્ય નથી. માતા ! પ્રબલ પવનના ઝપાટાથી કંપાયમાન ચીન દેશના અત્યંત સુક્ષ્મ વસ્ત્રની ધજાના છેડાની પેઠે ચચલ શરીર ઉપર, ગમે તો મૂઢ બુદ્ધિવાળો પુરૂષ હોય તો તેવો હોઇને પણ, તે સ્થિર રહેશે એવી બુદ્ધિ કોણ રાખે ? અર્થાત્ ક્ષણભંગુર શરીરને સદાયકાલ રહેશે એમ ધારીને કોઇ મૂર્ખ માણસ પણ શોક કરે નહિ, તો તું મારી માતા થઇને એવો શોક કરે એ તો છેક જ અઘટિત છે. વળી અનેક જન્મમાં અનુભવ કરેલા પુત્રાદિકનો વિચાર કરતાં તેની કાંઈ સંખ્યા પણ કહી શકાતી નથી, તેથી તે સર્વેનો શોક કરવો સંભવિત નથી, તેથી તેમાંથી આનો શોક કરવો અને આનો શોક ન કરવો એમ પણ નિર્ણય થઇ શકતો નથી, માટે કોઇનો પણ શોક કરવો યોગ્ય નથી. મેં કટલા છોકરાઓને લાડ લડાવ્યાં નથી ? અને આ સંસારમાં મેં કેટલી સ્ત્રીઓ ભોગવી નથી ? પણ આજ તે પુત્ર કયાં છે, તે સ્ત્રીઓ કયાં છે, અને અમે પણ કયાં છીએ ! ! જેમ જૂદી જૂદી દિશાઓમાંથી આવેલા પ્રવાસીઓ એકાદી ધર્મશાળામાં એકઠા

મળે છે તેવો સમાગમ ખરેખર ! આ સંસારનો છે ! અર્થાત્ એકઠા મળેલા પ્રવાસીઓના વિયોગથી જેમ તેઓ શોક કરતા નથી તેમ સંસારમાં એકત્ર મળેલાં સ્ત્રી પુત્રાદિકનો વિયોગ થવાથી પણ શોક કરવો ઉચિત નથી.

સંન્યાસ ગ્રહણ કરવાની શ્રી શંકરની ઇચ્છા

એ પ્રમાણે શોકનું હરણ કરે એવાં વાક્યો વડે માતાને બોધ કરીને પોતાને જે અવશ્ય કરવાનું છે તે કહે છે કે,–સંસાર રૂપી માર્ગમાં જેમ દિશાનો ભ્રમ થયો હોય તેમ અજ્ઞાનથી ભ્રમણ કરનારા પુરૂષોને કાંઈ પણ સુખ હોય એમ મારા જોવામાં આવતું નથી; માટે હે માતા ! હું ચતુર્થાશ્રમ (સંન્યાસ) ધારણ કરીને સંસારરૂપી બંધનમાંથી મુક્ત થવાને પ્રબલ યત્ન કરીશ.

એ પ્રકારે શ્રીશંકરનું કાનને કઠોર લાગે એવું ભાષણ સાંભળવાથી જેનો શોક બમણો થયો છે અને જેનો કંઠ અંસુ થકી રૂંધાઇ ગયો છે તથા તેથી જેની વાણી ગદગદ સ્વર યુકત થઇ છે, એવી તે માતાએ શ્રી શંકરને કહ્યું કે; હમણાં જ સન્યાસ આશ્રમ ધારણ કરીને હું યત્ન કરીશ એવી બુદ્ધિને તું છોડી દે અને મારૂં વચન સાંભળ; તુ ગૃહસ્થાશ્રમી થા, પુત્ર પામ, અને યજ્ઞ કરીને દેવતાઓનું પૂજન કર. હે પુત્ર! તે પછી તું સન્યાસી થઇ શકીશ, કેમકે સત્પુરૂષોનો એવો ક્રમ છે–એ ક્રમ શાસ્ત્રમાં–કહેલો છે. વળી હે પુત્ર ! તું એકનો એક પુત્ર જેને છે એવી હું અબલા તારા વિના શોકે કરીને જીવવાનો ઉત્સાહ કેમ રાખી શકું ? અને જો હું જીવી શકીશ નહિ તો મારા મરી ગયા પછી મારી ઉત્તરક્રિયા કોણ કરશે ?

હે પુત્ર ! તું સર્વજ્ઞ છતાં પણ મને ઘરડીને દૂર કરીને કેમ જઈશ ? અર્થાત્ કોઇ મૂઢ હોય તે તો વખતે પોતાની માતાને તજે તો ભલે તજે, પણ તુંતો સર્વજ્ઞ છે માટે મને વૃદ્ધને તજવાને અત્યંત અયોગ્ય છે. તારૂં હૃદય કેમ પીગળતું નથી અને તને કેમ દયા ઉપજતી નથી ! અર્થાત્ તત્વજ્ઞાનીઓનાં હૃદય દયાળુ હોય છે એમ સાંભળ્યું છે ત્યારે તું પણ તત્વજ્ઞાની છે માટે મારો ત્યાગ કરીને જતા તારા હૃદયમાં દયા ઉપજવી જોઇએ, એ રીતે બહુ પ્રકારે દુઃખ પામતી પોતાની માતાને શોકનું નીવારણ કરવાના પ્રકારને જાણનારા શ્રી શંકરે અવિવેક રૂપ મોહને દૂર કરનારાં અનેક પ્રકારનાં વચનો વડે શોક રહિત કરી. પછી શુદ્ધ એવા આઠમા વર્ષમાં આ પ્રમાણે વિચાર મનમાં કર્યો.

શ્રી શંકરે એવો વિચાર કર્યો કે મારૂં મન જન્મમરણરૂપ સંસારના સાધનને—પ્રવૃત્ત માર્ગને ઇચ્છતું નથી; અને માતા પણ મારો ત્યાગ કરવાને ઇચ્છતી નથી; કેમકે મારા મનને અથવા જન્મમરણરૂપ સંસારને મારી માતા જોતી નથી. જો હું એ માતાને બલાત્કારે બોધ કરૂં તો તે પણ યોગ્ય નથી કેમકે તે ગુરૂજન છે, અને તે ગુરૂજન છે, માટે તેની આજ્ઞા પણ લેવી જોઇએ છીએ.

નદીમાં સ્નાન કરતાં મઘરે શ્રી શંકરનો પગ પકડવો.

એ પ્રકારે વિચાર કરીને તે કોઇ વખત સ્નાન કરવાની ઇચ્છાથી ઘણા જલવાળી નદી ઉપર ગયા તથા જલમાં પ્રવેશ કર્યો. તે જલમાં પેઠા એટલે એક મઘરે તેમનો પગ પકડ્યો, પગ પકડ્યો એટલે શંકરે માતાને બુમ પાડીને બોલાવીને કહ્યું કે, પાણીમાં મઘરે મારો પગ પકડ્યો છે, અને તે મને ખેંચી જાય છે ! હે માતા, હું શું કરૂં ! એક પગલું પણ ખસવાને હું શક્તિમાન નથી, કેમકે તે મઘર બલવાન છે તથા તેણે પોતાનું મોટું મોઢું ફાડેલું છે. ! !

પોતાના પુત્રનું રડવું ઘરમાં રહેલી માતાએ સાંભળ્યું, તથા તે સાંભળતાં તે અતિગાંડા જેવી બની ગઇ અને તરત જ નદીના કાંઠા ઉપર ગઇ. ત્યાં જઇને પાણીમાં રહેલા પોતાના પુત્રના મુખ ઉપર જેનાં નેત્ર લાગેલાં છે— પોતાના પુત્રના મુખને જોતી એવી તે માતા શોક કરવા લાગી કે, જ્યાં સુધી મારા સ્વામી મરી ગયા નહોતા ત્યાં સુધી તો મારૂં શરણ—આશ્રય આપનાર તે મારા સ્વામી હતા; અને તેમના મરણ પામ્યા પછી આ મારો પુત્ર મારૂં શરણ થયો હતો. પણ હવે મઘરના વશમાં પડ્યો છે તેથી તે પણ મરશે ! ! હર !હર ! ! હે શિવ ! આ બહુ કષ્ટકારક છે કે: મારા પુત્રનું મરણ થતાં પહેલાં મારૂ મરણ થયું નહિ. અર્થાત્ શિવનું ઉપાસન કરનારીને—મને આવા અશુભની પ્રાપ્તિ થવી અત્યંત અનુચિત છે !

એ પ્રમાણે અત્યંત શોકયુક્ત માતાને જોઇને તે કહે છે કે: હે માતા ! જો હું તારા અનુમતથી આજ સમયથી સર્વ પદાર્થના સંન્યાસનો સંકલ્પ કરૂં તો આ મઘર મારો પગ છોડી દે, એમ મને નિશ્ચય છે, માટે જો તારી અનુમતિ હોય તો અત્યારથી સંન્યાસ લેવાનો સંકલ્પ કરૂં.

શંકરને સંન્યાસ ગ્રહણ કરવાની માતાએ આપેલી આજ્ઞા.

એ પ્રમાણે પોતાના પુત્રને સ્પષ્ટ બોલતો સાંભળીને તરત જ તે મા-

તાએ પણ સન્યાસ ગ્રહણ કરવાને પોતાની સ્પષ્ટ અનુમતિ આપી. તત્કાલ અનુમતિ આપવામાં તેણે એમ વિચાર કર્યો કે જો મારો પુત્ર જીવતો હશે તો મને કોઇ વખત પણ તેનું દર્શન ફરીને થશે, પરંતુ મૃત્યુ પામશે તો દર્શન પણ થવાનું નથી, એ નક્કી છે. એ પ્રમાણે માતાની અનુમતિ મળ્યા પછી શ્રી શંકરે પોતાના મનવડે સન્યાસ ગ્રહણ કર્યું; અને સન્યાસ ગ્રહણ કર્યું એટલે તે દુષ્ટ જલચર પ્રાણીએ (મગરે) તે બાલકને છોડી દીધો. ત્રાસ ન પામતાં તે બાલકે નદીના કાંઠા ઉપર આવીને શોકથી ગ્રસ્ત થયેલી પોતાની માતાને આ પ્રમાણે કહ્યું:—હે માતા! હવે મારે જે કરવા યોગ્ય વિધિ હોય તેની તું મને આજ્ઞા કર; કેમકે આ સન્યાસાશ્રમમાં જે કરવું જોઈએ તે હું નિશ્ચય કરીશ; એ વાતમાં હું સંશયયુક્ત થતો નથી. તું કહેશે કે 'તું સન્યાસી થઇશ એટલે પછી મને વસ્ત્ર અને ભોજન કોણ આપશે!' તો,—મારા પિતાનું આ ધન છે તેને જે પુરૂષો વારસ થઈને લેશે તેઓ તને તારી ઇચ્છા પ્રમાણે ભોજન અને વસ્ત્ર આપશે. અર્થાત્ હું સન્યાસી થઈશ તેથી તને અન્નવસ્ત્રનો તોટો પડનાર નથી.

તું કહેશે કેઃ મંદવાડ સમયે મારી ચાકરી કોણ કરશે તથા હું મરી જઇશ તો મને અગ્નિસંસ્કાર કોણ કરશે? તો—હે માતા! તારો દેહ રોગના સ્વાધિનમાં પડશે અથવા મરણનો પ્રસંગ આવશે તો આ તારા સપિંડ પુરૂષો પોતાની શક્તિ પ્રમાણે તારી ખબર લેશે; 'તેમ જ મારા પિતાનું ધન તેઓને મળશે તેથી તથા લોકાપવાદના ભયથી પણ વિધિપૂર્વક તને દાહાદિ સંસ્કાર પણ તે કરશે. માટે તારે લગાર પણ ભય રાખવો નહિ.

માતાની પુત્રને હાથે અગ્નિસંસ્કાર થાય તેવી ઇચ્છા.

પોતાના પુત્રે કહ્યું કેઃ આ સપિંડ પુરૂષો તને દાહાદિ સંસ્કાર કરશે તે વચન સહન ન થવાથી માતા બોલી કેઃ—તેં સંન્યાસ ધારણ કરવાનો અંગીકાર કર્યો તેથી મઘરના મુખમાંથી જે તારૂં જીવિત ઉગર્યું તે તો મને બહુ પ્રીતિકર છે; પરંતુ હે શંકર! જ્યારે મારો દેહ પડે ત્યારે તું ગમે ત્યાં હોય ત્યાંથી આવીને વિધિપૂર્વક મને દાહાદિ સંસ્કાર કરજે. તું કહેશે કેઃ હું સન્યાસી થયો એટલે પછી મને દાહાદિ સંસ્કાર કરવાનો અધિકાર ન છતાં એમ કેમ કહે છે? તો—તું શંકર એટલે પરમેશ્વર છે માટે તને કાંઈ દોષાવહ નથી. વારૂ,

તું કહેશે કે એમ છતાં પણ એ લોક વિરૂદ્ધ છે માટે એમ શું કરવા કરવું? તો-મરણ પછી અગ્નિસંસ્કાર પણ મને તારે હાથે ન થાય તો પછી તને ઉત્પન્ન કરીને મેં શું ફલ મેળવ્યું તે તું જ કહે!!

શંકરે માતાની આજ્ઞાનું પાલન કરવાનું આપેલું વચન.

એ પ્રમાણે પોતાને દાહસંસ્કાર શંકરને હાથે થાય એવા આગ્રહવાળી પોતાની માતાને અતિશય દુઃખયુક્ત જોઇને શ્રી શંકર બોલ્યા કેઃ-હે માતા, દિવસે, રાત્રીને સમયે અથવા બીજે ગમે તે સમયે તું પોતાના વશમાં હોય, સ્વસ્થ હોય કે રોગાદિકને આધીન હોય, તથાપિ મારૂં ચિંતવન કરજે. તું જે સમયે મારૂં ચિંતવન કરીશ તે સમયે સઘળા આચારને પડયા મૂકીને હું તારી પાસે આવીશ. આ મારા વચન ઉપર વિશ્વાસ રાખજે. તું મરી જઇશ, ત્યાર પછી તને અગ્નિસંસ્કાર પણ હું કરીશ. વળી સન્યાસીએ જે કરવું અયોગ્ય છે તે પણ મેં અંગીકાર કર્યું છે, તો તારે પણ મારી એક પ્રાર્થના અવશ્ય અંગીકાર કરવી જોઈએ એવા હેતુથી શ્રી શંકર કહે છે કે-

આ બાલકે મને અનાથ વિધવાને તજીને સન્યાસ અંગીકાર કર્યો એમ તારે મારા પ્રત્યે કોઈ પણ અવસ્થામાં વિચાર કરવો નહિ, તું એમ કહેશે કે, તેં મને તજી તેથી હું અતિશય દુઃખી છું, માટે મારે એવો વિચાર કેમ ન કરવો? તો,-હે માતા! હું તારી પાસે રહું તેથી જેટલું ફલ તને પ્રાપ્ત થાય તેનાથી સોગણું ફલ હું તને તારાથી દુર રહ્યો છતાં પણ પ્રાપ્ત કરી આપીશ. પોતાની માતાના ઉપર અનુગ્રહ કરવાની ઇચ્છાવાળા શ્રી શંકરે એ પ્રમાણે તેને કહીને તે વિચક્ષણ પુરૂષોમાં શ્રેષ્ટ આચાર્યે પોતાના સગોત્ર પુરૂષોને કહ્યું કેઃ સન્યાસ ધારણ કરવાની જેણે મનમાં કલ્પના કરી છે એવો હું હવે દુર જવાને તૈયાર થયો છું, માટે સ્વામિ વિનાની આ મારી માતાનું રક્ષણ થવાને હું તેને તમારા રક્ષણમાં સોંપું છું. એ પ્રમાણે ઉત્તમ પુરૂષોમાં શ્રેષ્ટ શ્રી શંકરે પોતાના ઉત્તમ સગોત્ર પુરૂષોને શ્રી માતાનું કાર્ય સારી રીતે કહ્યું તથા પોતાના બન્ને હાથ જોડીને રૂડી રીતે પ્રાર્થના કરતાં કરતાં, નેત્રમાંથી નીકળેલાં આંસુ વડે સિંચન કરતી માતાને વિનયપૂર્વક તેમને સોંપણી કરી.

શ્રી કૃષ્ણનું સ્થાપન.

હવે પોતાની માતાના હિતને અર્થે શ્રી શંકરે જે અતિ દૂર રહેલી નદીને

પોતાના મંદિરના સમીપમાં વેહેનારી કરી હતી, તે નદીને કાંઠે આવેલા યાદવોમાં શ્રેષ્ઠ શ્રીકૃષ્ણનું મદિર હતું, તે મંદીરને તે નદીએ પોતાના તરંગોવડે તાડન કરવાનો આરંભ કર્યો. અર્થાત્ નદીના પાણીની છોળો તે મંદીરને લાગતી હતી.

વળી વર્ષાઋતુમાં જ્યારે મેઘની વૃષ્ટિ થવા લાગી ત્યારે કેટલુંક જલ ભગવાનના અંતઃપુરમાં પેશી ગયું તથા ત્યાંની પવિત્ર માટીને ધોઇ કાઢી ખેંચી ગયું, અને પછી જેમ દેવ પણ ભય પામતા હોય તેમ તે પવિત્ર મૂર્તિ ચલાયમાન થવાને પ્રવૃત્ત થઇ, જે ભય પામે છે તેની હિંસા કરવાનું કોઇ તજતું નથી.

એ પ્રમાણે નદીથી કલેશ પામેલા ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ અશરીરી વાણીથી, માતાનાં ચરણરૂપી બે કમલને પ્રણામ કરીને તથા તેની કોઈપણ રીતથી આજ્ઞા સંપાદન કરીને સન્યસ્ત ગ્રહણ કરવાને નીકળવાની ઇચ્છાવાળા દોષ રહિત અને મનુષ્યનું હિત કરવારૂપી મુખ્ય રસ જેને પ્રાપ્ત થયો છે એવા શ્રી શંકરપ્રત્યે બોલ્યા કેઃ હે દ્વિજપુત્ર ! જે દુર વહેનારી નદીને કૃપાવડે તમે પાસે આણી છે, તે મને નિરંતર પોતાના અનંત તરંગરૂપી હાથથી તાડન કરીને અત્યંત કલેશ પમાડે છે. હે દ્વિજપુત્ર ? એનો કોઇ ઉપાય હોય તો કહે; કેમકે તું હવે અહીંથી જવાને તૈયાર થયો છે અને, હું ઉપર કહેલા દુઃખથી અહીં રહેવાને લગાર પણ સમર્થ થતો નથી.

એ પ્રકારની અશરીરી વાણી સાંભળીને ગુરુ શ્રી શંકરે ચલાયમાન ન થઈ શકે એવા છતાં પણ તે શ્રીકૃષ્ણને પોતાના બન્ને હાથ વડે ઉપાડીને પાસે જ—જ્યાં નદીથી નડાવ ન થઈ શકે ત્યાં ધીમેથી સ્થાપન કર્યા અને કહ્યું કે આ જગ્યાએ તમે ઘણા કાલ લગી સુખે કરીને બેસો.

પછી શ્રી કૃષ્ણની અને ભકિતને લીધે પોતાની માતાની આજ્ઞા લેઇને શ્રી શંકરે સંસારરૂપી મોટા સમુદ્ર થકી વિરામ પામીને સન્યાસ ગૃહણ કરવાને માટે ત્યાંથી દુર જવાનું મન કર્યું. નાવમાં બેડેલો મનુષ્ય સમુદ્રમાં પડવાને ઇચ્છે છે શું ? નથી જ ઇચ્છતો. તે જ પ્રમાણે વૈરાગ્યદિ લક્ષણ—નૌકામાં બેઠેલા શંકર સંસારરૂપી સમુદ્રમાં પડવાને ન જ ઇચ્છે. એ પ્રમાણે પોતાની માતાનો અને લક્ષ્મીપતિ શ્રીકૃષ્ણનો અવધિ વિનાનો અનુગ્રહ જેના ઉપર

થયેલો છે અર્થાત્ જેમણે પ્રસન્ન થઇને સન્યસ્ત ધારણ કરવાની આજ્ઞા આપેલી છે તથા અગસ્ત્યે કહેલા ભાવિ (અલ્પ આયુષ્ય) ને જે જાણે છે તેમ જ જેની ભોગ્ય પદાર્થની તૃષ્ણા અત્યંત નાશ પામેલી છે. એવા ઉત્તમ બુદ્ધિવાળા શ્રી શંકર શ્રીકૃષ્ણરૂપ પ્રત્યક્ અભિન્ન બ્રહ્મમાં પ્રીતિવાળા હોઇને ઘર થકી નીકળ્યા.

શંકરનો ગૃહ ત્યાગ.

જેના અગ્નિ, સોમ અને સૂર્યરૂપી ત્રણ નેત્ર છે એવા મહાદેવનુંજ જે બીજું શરીર રૂપ છે એવા શંકરના નેત્રમાર્ગમાં પણ કામથી રહી શકાતું નથી; એ કામમાંથી સંસારરૂપી પાશનું બંધન ઉત્પન્ન થયેલું છે, તો એ સંસારપાશનું બંધન મોટા પ્રભાવવાળા શ્રી શંકરને વિષે કેમ વળગે ? અર્થાત્ નજ વળગે. બ્રહ્મદેવને કામે મોહિત કર્યા, તેથી તે પોતાની પુત્રીની પછવાડે દોડયા અને ચંદ્રને કામે મોહિત કર્યો તેથી તેણે બ્રહસ્પતિની પત્ની તારાનું ગ્રહણ કર્યું એ પ્રમાણે કામે મોહિત કરેલા તે બંને અવળે માર્ગે ચઢી ગયા હતા. તે જ પ્રમાણે હું શિવ પણ મોહિનીના કેશ અને સ્તનને જોવાથી તેને વિશે પ્રીતિવાળો થઇને તે મોહિનીની પછવાડે ગયો હતો, એ મોટું આશ્ચર્ય છે ! ! એ પ્રમાણે વિચાર કરીને શ્રી યતિવીર્ય શંકરના દેહે કરીને શિવ કામે કરેલી પીડા સંબંધી વાર્તાનો પણ ત્યાગ કરીને અતિશય જાગ્રત રહે છે. અર્થાત્ એવા જ માટે જેમાં કામની વાર્તા પણ ન આવે એવા એવા સન્યસ્તાશ્રમને શંકરે અંગીકાર કર્યો છે. જે કામે અસુરોને પોતાના બાણવડે પારોપાર વીંધી નાંખીને પોતાના બાણને પીંછાં રહિત કર્યાં છે; તથા જે કામે દેવતાઓને પણ પોતાના બાણવડે વીંધીને તેમને પીંછાંવાળા (પીંછાંવાળા બાણ સહિત) કર્યા છે; તેમ જ જેણે ગંધર્વ, વિદ્યાધર આદિક બીજાઓના પણ અંતર અવયવોના કુલનો છેકજ નાશ કરી નાંખેલો છે-તેમને અંતરમાં હણ્યા છે. એવો જે ઉત્તમ ધનુષધારી કામ જે મનુષ્યોને તો બાળી અગ્નિ સ્વરૂપ કરી નાખીને પોતે પ્રકાશમાન થાય છે, તેના પ્રત્યે જેણે શુરપણું પ્રાપ્ત કર્યું છે. એવાજ શ્રી શંકરનું મુનિઓ કેમ કરીને વર્ણન કરી શકે !!! અર્થાત્ કામને જીતનારા શ્રી શંકરનું વર્ણન મુનિઓથી પણ બને તેમ નથી.

શ્રવણ વિના સમગ્ર બુદ્ધિના વ્યાપાર જે પોતાના (સંન્યાસીના) અધિકારને ઉપયોગી નથી, તેમને વિષે અફલપણાના જ્ઞાનપૂર્વક ચિત્તના નિરોધને શાંતિ કહે છે. એ શાંતિએ શ્રી શંકરના મનને વશ કર્યું હતું. તેમ જ પોતાના અધિકારને અનુપયોગી એવા સમગ્ર બાહ્ય વ્યાપાર થકી બાહારની ઇન્દ્રિયોના નિરોધને દાંતિ કહે છે. એ દાંતિએ ગમનાદિક ક્રિયાઓનો રોધ કર્યો છે. અર્થાત્ વાક્, પાણી, પાદ, વાયુ, ઉપસ્થ, શ્રોત્ર, ત્વચા, ચક્ષુ, રસના અને ઘ્રાણ ઇન્દ્રિઓના વ્યાપારનો રોધ કરે છે. સત્વની શુદ્ધિ થતાં નિત્યકર્મનો પણ વિધિ પુરઃસર ત્યાગ થાય છે. તેને ઉપરતિ કહે છે. એ ઉપરતિએ શ્રવણ વિના બીજા વિષયોનું સાધારણ સ્તંભન કર્યું છે., શીત, ઉષ્ણ આદિક દ્વંદ્વને સહન કરવાની શક્તિને ક્ષાંતિ કહે છે. એ ક્ષાંતિએ શ્રી શંકરને વિષે કોમલતા ધારણ કરી છે. શ્રવણાદિકનાં વિરોધિ નિંદ્રાદિકનો નિરોધ કરીને ચિત્તની સ્થિતિ કરવી તેને સમાધિ કહે છે. એ સમાધિના વિસ્તારે શ્રીશંકરની ધ્યાનને વિષે મુખ્ય ઉત્સુકતા સંપાદન કરી છે. વેદમાં જે "વસુ" દ્રવ્ય એવા નામથી પ્રખ્યાત છે. તે ગુરૂ અને વેદવાકયમાં વિશ્વાસરૂપ શ્રદ્ધા પ્રિય થઇ છે. એ સર્વ શ્રીશંકરને પર વૈરાગ્યથી કે અપર વૈરાગ્યથી પ્રાપ્ત થયું તે હું જાણતો નથી.

હવે શ્રીશંકરનું ગમન વર્ણવતાં કહે છે કે,—એકાંત વાસરૂપી વનિતાથી સંતોષ પામેલા અને દૈવે આપેલા ભોગ વડે જેણે પોતાના દેહની સ્થિતિ કરેલી છે. એવા શંકર ઘર વિષે મમતા તજીને હૃદયમાં રહેલા શિવની સાથે ચાલતા થયા—પરમાત્માનું હૃદયમાં ધ્યાન કરતા કરતા ચાલ્યા. તે શંકરાચાર્યે માર્ગે જતાં જતાં વન, નદીઓ, નગરો, પર્વતો, ગામો, લોકો અને પશુઓને જોતા હવા તથા પોતાના મનમાં એમ માનતા હવા કે જેમ કોઈ ઇંદ્રજાલ વિદ્યા જાણનારો પુરૂષ અદ્ભુત ઈંદ્રજાલ દેખાડે તેમ માયાથી વ્યાપ્ત થયેલું બ્રહ્મ આદિક રૂપ અદ્ભુત ઇંદ્રજાલ દેખાડે છે. જેણે સઘળા કુત્સિત માર્ગે ચાલનારા મનુષ્યોના સમગ્ર મંડલનો દંડ કર્યો છે—શિક્ષા કરી છે, એવા જગત્‌ના ગુરૂ શ્રી શંકરાચાર્યે એક દંડ ધારણ કર્યો હતો. વાદીઓએ પોતપોતાના માર્ગમાં ખેંચીને કૃશ કરી નાંખેલી અને તેથી શિથિલ અવયવવાળી થઈ ગયેલી શ્રુતિરૂપી વૃદ્ધ ગાયને પોતાના અદ્વૈતલક્ષણ માર્ગમાં પ્રવર્તાવવાના

હેતુથી તેમણે એ દંડ ધારણ કર્યો હતો. જેમ ઘૂરકતા, સાંકળ વિનાના, શબ્દ કરતા (ભસતા) અને બીજાનાં મર્મ તોડવાની કલામાં ચળવળાટવાળો જેમની જીભનો છેડો છે. એવા, શિકારી કુતરાઓ વડે, હરિણો ક્લેશ પામે છે તેમ, જો જગતને ઉપદેશ કરનારા દંડધારી શ્રી શંકરાચાર્ય મુનિ રક્ષણ કરનારા ન હોત તો તેવા જ એટલે અહંકાર કરતા, ધર્મરુપ સાંકળ વિનાના (ઉચ્છૃંખલ) વાચાલ અને બીજાના મર્મ ભેદન કરવાની કલામાં ચળવળાટ વાળો જેમની જીભનો છેડો છે એવા, પાખંડીઓ વડે ભયથી ત્રાસ પામેલાં જેમનાં મન છે. એવા વેદમાર્ગીઓ કયા કયા કલેશને નહિ પામે ? અર્થાત સઘળા પ્રકારના કલેશને પામશે.

શંકરનું ગોવિંદનાથના આશ્રમમાં જવું.

પછી શ્રી શંકરે ગોવિંદનાથના વનમાં પ્રવેશ કર્યો. તે વિષે કવિ કહે છે કે,—દંડ સહિત, અને રંગવાળું નવું વસ્ત્ર જેણે ધારણ કર્યું છે. એવા અથવા પ્રીતિવાળા તથા નવા વસ્ત્રવાળા શ્રી શંકરાચાર્યે દિવસ આથમતાં નર્મદાના તટ ઉપર ગોવિંદનાથ યોગેશ્વરનું વન હતું. તેમાં પ્રવેશ કર્યો તથા તેજ સમયે સૂર્યનારાયણે પણ અસ્તાચલના શિખર ઉપર પ્રવેશ કર્યો, અર્થાત્ સૂર્ય પણ આથમ્યો, પછી નર્મદાના કાંઠા ઉપરનાં વૃક્ષ થકી આવેલા પવન વડે શ્રમ રહિત થઇને શ્રી શંકરાચાર્યે જ્યાં વૃક્ષની ડાળીઓ ઉપર ઉજ્વલ મૃગચર્મ અને વલ્કલ સૂકવેલાં હતાં તે ઉપરથી તે વૃક્ષો "અહિં મુનિઓનું નિવાસ સ્થાન છે," એમ કહિ આવતાં હતાં, એવા, ગોવિંદનાથના વનના મધ્યભાગને જોયો. પછી એક ઉપદેશ માત્ર આપવાનો પ્રશ્ન ગોવિંદનાથને કરવાનો નિશ્ચય કરીને લગાર જેટલું બાકું એ જ જેના દ્વારપાલનું કામ કરે છે એવી ત્યાં રહેલા યોગી પુરૂષોના સમુદાયે કહેલી ગોવિંદનાથની ગુફાને કૌતુક યુક્ત એવા શ્રીશંકરે જોઈ.

પોતાને શરણે આવેલા પુરૂષોને સંતોષ આપનારા શ્રીગોવિંદનાથની ગુફાની આસપાસ ૩ પ્રદિક્ષણા કરીને અને તેના દ્વારપ્રત્યે લાંબા થઈ પ્રણામ કરીને હૃદયમાં સંતોષ પામેલા શ્રીશંકર જેનું જન્મમરણરૂપ સંસારચક્ર નાશ થયેલું છે અથવા જેણે પોતાના શિષ્યોના શોકને દુર કરેલો છે. એવા શ્રીગોવિંદનાથની મનુષ્યસમુદાયની સમક્ષ સ્તુતિ કરવા લાગ્યા. એવી રીતે

કેઃ—જેની ધજાને વિશે ગરૂડ છે એવા વિષ્ણુના પલંગરૂપ જે થાય છે, પ્રલયકાલમાં વિષ્ણુ જેના ઉપર શયન કરે છે. અથવા જે મહાદેવના ચરણનું ભૂષણ થાય છે. તેમ જ જેણે સમુદ્ર અને પર્વત સહિત પૃથ્વિને પોતાના માથા ઉપર ધારણ કરી છે. એવા શેષનાગના સમગ્ર દેહરૂપ અથવા એવા શેષ રૂપ છતાં પણ અશેષ વિગ્રહ એટલે નાગના સ્વાભાવિક ગુણ જે ઉગ્રપણું આદિક તેથી રહિત શેષથી વિલક્ષણ અથવા શેષના શરીરરૂપ કોઈને પણ સર્વના આત્મારૂપ હોવાથી અશેષ રૂપ એવા તમને હું ભજું છું,

એ પ્રમાણે ગોવિંદનાથને શેષરૂપે વર્ણિને શેષના અવતાર ભૂત પતંજલિ રૂપે તેમનું સ્તવન કરે છે કે—પોતાની હજાર મુખવાળી મૂર્તિ જોઈને સમીપ વસનારા શિષ્યો ભય પામ્યા છે એ હેતુથી તે ભય ઉત્પન્ન કરનારી મૂર્તિનો ભાગ કરીને વિષ રહિત શાંત થઈને જેણે એક મુખ સહિત પૃથ્વિ ઉપર અવતાર ધારણ કરીને પૂર્વે શિષ્યોના ઉપર અનુગ્રહ કરેલો છે તેજ પતંજલિ તમે છો એમાં સંદેહ નથી.

જેણે પોતે પૃથ્વીના પોલાણમાં પાતાલમાં પ્રવેશ કરીને સાક્ષાત્ શેષનાગના મુખ થકી યોગશાસ્ત્ર સહિત વ્યાકરણ ભાષ્યનું અધ્યયન કરીને જગત્ ઉપર ઉપકાર કરવાના હેતુથી તેને પૃથ્વીઉપર પ્રગટ કર્યું તે સમગ્ર ગુણથી પરિપૂર્ણ—જેણે વ્યાસના પુત્ર શુક્રાચાર્યના શિષ્ય મહર્ષિ ગૌડપાદ પાસેથી પરમાર્થ (આત્મતત્વ) પ્રાપ્ત કર્યો છે. જેનો મહિમા વિસ્તાર પામવાના ગુણ વાળો છે એવા તમને, બ્રહ્મનિષ્ઠા પામવાની ઈચ્છાવાળો આ હું અનન્ય ભક્તિવડે પ્રાપ્ત થયો છું. અર્થાત તમે સર્વ ગુણથી પૂર્ણ હોઇને ઉપર કહ્યા તેવા ગુણવાળા છો તેથી તમારી પાસેથી બ્રહ્મજ્ઞાનનો ઉપદેશ લેવા માટે હું તમારી પાસે આવેલો છું.

ગોવિંદનાથનો સમાગમ.

એ પ્રમાણે શ્રી શંકરાચાર્ય સ્તુતિ કરતા હતા તે વખતે ગોવિંદનાથનું ચિત્ત સમાધિ સ્થાનમાં રૂદ્ધ થયેલું છતાં પણ ભાગ્યવશાત્ તેમાંથી (સમાધિમાંથી) વ્યુત્થાપન કરીને સમાધિમાંથી બાહાર આવીને તે બોલ્યા કે 'તું કોણ છે!' તે સમયે એ પ્રમાણે બોલતા ગોવિંદાચાર્ય પ્રત્યે પૂર્વ જન્મનાં પુણ્ય વડે ઉત્પન્ન થયેલા આત્મજ્ઞાનમાં ચિન્હો થકી યુક્ત વચનો વડે શ્રી શંકરાચાર્ય બોલ્યા કેઃ—

હે સ્વામિન્! હું પૃથ્વી નથી, કે પૃથ્વી હું નથી; હું જલ નથી કે જલ હું નથી; હું તેજ નથી કે તેજ તે હું નથી; હું વાયુ નથી કે વાયુ તે હું નથી; હું આકાશ નથી કે આકાશ તે હું નથી, અથવા પૃથ્વી આદિક ભુતોના ગુણો હું નથી કે હું પૃથ્વી આદિકના ગુણો નથી; તેમ હું ઈંદ્રિયો નથી કે ઈંદ્રિયો હું નથી. પરંતુ તે સર્વનો બાધ કરવાથી અવિશિષ્ટ—સર્વ દ્વૈતનો બાધ કરવાથી પણ આબાધિત કેવલ કર્તૃત્વ ભોક્તૃત્વાદિકથી નિર્મુક્ત સર્વોત્તમ ચિદાનંદ હું છું.

એ પ્રમાણે અદ્વૈતના સાક્ષાત્કારથી ઉત્પન્ન થયેલું શંકરમુનિનું વચન સાંભળીને જેને હર્ષ પ્રાપ્ત થયો છે. એવા તે ગોવિંદનાથ બોલ્યા કે: હે શંકર! સાક્ષાત્ શંકર એજ તું પ્રકટ થયો છે તે હું સમાધિ દૃષ્ટિથી જાણું છું.

ગોવિંદનાથે શંકરને ઉપદેશ આપ્યો.

એ પ્રમાણે શ્રી શંકરને કહીને ગુફાના દ્વારમાંથી પોતાના બન્ને ચરણનું જેણે દર્શન કરાવ્યું છે એવા ગોવિંદનાથગુરુની પાસે જઇને શ્રી શંકરાચાર્યે તેમના ચરણનું પૂજન કર્યું અને ગુરૂના ચરણનું પૂજન કરવું, એવો આચાર છે એમ બીજાઓને ઉપદેશ કર્યો. તથા યતિઓના ગુરૂ એવા ગોવિંદનાથે પણ ગોવિંદપાદ જેના ગુરૂ છે એવા શ્રીશંકરને તે સ્થલમાં ગુરૂએ શિષ્યને ઉપદેશ કરવો એવો આચાર માત્ર કરવાને અર્થે ઉપદેશ કર્યો. અર્થાત્ શંકરને ઉપદેશનું કાંઈ પ્રયોજન નહોતું, પરંતુ ગુરૂ પાસે ઉપદેશ લેવો એવો પરંપરાનો આચાર છે માટે ગોવિંદપાદ પાસેથી ઉપદેશ લીધો.

ગોવિંદપાદને ગુરૂ કરીને શ્રી શંકર ઉપનિષદ્‌માં પ્રસિદ્ધ એવા અખંડ અને એકરસ બ્રહ્મને પ્રાપ્ત કરવાની ઇચ્છાથી વિનય સહિત ઉપચાર વડે પોતાના તે ગુરૂને સંતોષ પમાડવા લાગ્યા. કેમકે બ્રહ્મને પોતે જાણતા તો હતા, પરંતુ વેદમાં કહ્યું છે કે: “બ્રહ્મજ્ઞાનને અર્થે ગુરૂની પાસે જવું. આચાર્યવાન પુરૂષ હોય છે તે જ બ્રહ્મને જાણે છે” ઇત્યાદિ સંપ્રદાયનું પાલન કરવાની બુદ્ધિથી ગુરૂ પાસેથી બ્રહ્મજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવાની તેમની ઇચ્છા હતી.

સંન્યસ્ત દિક્ષા.

શ્રીશંકરે ભક્તિપૂર્વક ગોવિંદપાદ ગુરૂની જે સેવા કરી તેથી અતિ-

શ્રમ સંતોષ પામેલા યતિ શ્રેષ્ટ ગોવિંદનાથે તેમને ચારે વેદના અંત ભાગનાં [1]ચાર મહાવાક્યોવડે બ્રહ્મભાવનો ઉપદેશ કર્યો.

એ પ્રમાણે ગુરૂના ઉપદેશથી શંકરને સકલ જ્ઞાન થયું તે વિષે કહે છે કે,– સંપ્રદાયમાં થએલા પરાશર મુનિના પુત્ર વ્યાસે કહેલા '**અથાતો બ્રહ્મજિજ્ઞાસા**' ઇત્યાદિ સૂત્રોમાં બ્રહ્માદ્વૈત લક્ષણ જે મત છે તેની ગતિને અનુસરીને દયાળુ એવા વ્યાસમુનિના તે શાસ્ત્રમાં જે ગૂઢ અભિપ્રાય છે તે સર્વે પણ અત્યંત બુદ્ધિવાળા શ્રી શંકરે જાણી લીધા.

હવે સંપ્રદાય જણાવવાને ગુરૂ પરંપરા બતાવે છે કે–

સત્યવતીને વિષે પરાસરના પુત્ર વ્યાસ થયા છે; તેના પુત્ર વિસ્તૃત મહિમાવાળા શુક હતા. ગૌડપાદ મહર્ષિ તેના શિષ્યભાવને પામ્યા હતા અને ગોવિંદનાથ મુનિ તેના શિષ્ય થયેલા હતા.

જે શેષનાગ સમગ્ર ભુવનોને પોતાના માથાવડે ધારણ કરી રહ્યા છે, તે શેષનાગના સ્થાનમાં જઇને 'તમારૂં શાસ્ત્ર પૃથ્વીપર હું પ્રવર્તાવીશ' એવી પ્રતિજ્ઞા કરીને તેમની પાસેથી જે ગોવિંદનાથે સમગ્ર શબ્દશાસ્ત્ર રૂપી સમુદ્રનું શ્રવણ કર્યું હતું, તેમની પાસેથી શ્રીશંકરે શાસ્ત્રનો સમુદાય સાંભળ્યો હતો.

પૂર્વે પ્રાપ્ત કરેલા પુણ્યના સમુદાયવડે પ્રાપ્ત થવા યોગ્ય સર્વોત્કૃષ્ટ સન્યાસાશ્રમ–જે સ્થાનનું સૂર્ય આદિક ઉચ્ચસ્થાનમાં રહેલા દેવતાઓ પણ પૂજન કરે છે, એવા ઉન્નત સ્થાનને પ્રાપ્ત કરીને ધ્રુવની પેઠે શ્રીશંકર શોભતા હતા. જેમ દિવસ આથમતી વખતે રાતા મેઘથી ઢંકાયલું હિમાલય શિખર શોભતું હોય, તેમ અતિશય શ્વેતરક્ત વર્ણની સાડી જેવા વસ્ત્રના છેડાથી જેની મૂર્ત્તિ ઢંકાયલી છે એવા કવિરાજ શોભતા હતા.

જેમ શિવ ગજાસુરને હણીને રૂધિરથી ખરડાએલું તેનું ચર્મ ધારણ કરે છે તેમ આ શંકરાચાર્ય પણ અજ્ઞાનરૂપી મોટા ગજને હણીને ઉગતા

---

[1] ચાર મહાવાક્યો–**પ્રજ્ઞાનંબ્રહ્મ** (જ્ઞાન એ બ્રહ્મ છે) એ ઋગ્વેદનું મહાવાક્ય છે. ૨ **अहंब्रह्मास्मि** (હું બ્રહ્મ છું) એ યજુર્વેદનું મહાવાક્ય છે. ૩ **तत्त्वमसि** (તું તે બ્રહ્મ છે) એ સામવેદનું મહાવાક્ય છે. ૪ **अयमात्मा** (આ આત્મા બ્રહ્મ છે) એ અથર્વવેદનું મહાવાક્ય છે.

સૂર્યની પેઠે રાતા રંગની સાડીના છેડાના મિષથી રૂધિર વડે ખરડાએલું મોટા હાથીનું ચર્મ ધારણ કરે છે!

સર્વે પાસથી વેદને વિશેષે જેનું રમણ છે, પ્રખ્યાત પરમહંસની સાથે ઉચિત જેનું ગમન છે; પોતાના સ્વરૂપભૂત, સત્ય, અને ત્રણે લોકની પાર ગયેલું એટલે જગત્‌માં રહેલી સર્વે બાધાઓના અંતને પામેલું જે તેજ તેને વિષે સદૈવ જે પ્રીતિવાળા છે; એવા શ્રી શંકર તે બ્રહ્મ જ છે. એ વિષે હું સંદેહ કરતો નથી. કેમકે પરમબ્રહ્મ પણ એવાજ છે, એટલે સર્વ પાસથી શ્રુતિઓનું જેને વિષે રમણ છે; પ્રખ્યાત પરમહંસોની ઉચિત–મોક્ષ નામે ગતિ જેને વિષે છે; જે ત્રણે લોકની પાર પોતાના સત્ય–અબાધ્ય તેજને વિષે સદૈવ પ્રીતિમાન છે. હિરણ્યગર્ભ–બ્રહ્મા એવા નથી તેમનું રમણ ઉપવન આદિકને વિષે છે; તે હંસપક્ષી સહીત ગમન કરે છે; તથા તે ચૌદ ભુવનાત્મક બ્રહ્માંડ-રૂપ ત્રણ લોકની માંહે બાધ્ય એવા પોતાના જડ લોકમાં રહે છે. માટે શ્રી શંકરને વિષે બૃહિ ધાતુનો અર્થ જે બૃહત્વ (મોટાપણું બ્રહ્મપણું) રૂપ તે હું સાક્ષાત્ ઉપચાર રહિત નિશ્ચયપણે જાણું છું. 'બ્રહ્મને જાણે તે બ્રહ્મ થાય છે' એમ શ્રુતિમાં કહ્યું છે માટે બ્રહ્મ શબ્દવડે શ્રી શંકરનું પ્રતિપાદન કરવું એ ઔપચારિક નથી.

જેના જ્યોતિરૂપ એક પાદવડે ત્રણ લોકને માપ્યા છે; જેનું સત્વ એટલે અબાધિત સ્વરૂપ સ્થિતિ, ઉત્પત્તિ અને લયને વિષે અનુસ્યૂત છે; જે દશાકાર–દશા (અવસ્થા) અને આકાર (આકૃતિ) થકી નિર્મુક્ત છે; તથા જે પોતાના મહિમાને વિષે પરમ વૈરાગ્યથી–રૂડા પ્રકારના બોધથી રમણ કરે છે, તેથી શ્રી શંકરને વેદ વિષ્ણુનું પરમ પદ કરીને વર્ણવે છે, વિષ્ણુ એવા નથી, વિષ્ણુએ તો બે પગલાંથી ત્રણ લોકને માપ્યા છે; તેનું સત્વ માત્ર સત્વ ગુણમાં જ અનુસ્યૂત છે; વળી તે દશાકાર–દશ અવતારરૂપી દશ મૂર્તિ-ઓથી અતીત નથી; અને વૈકુંઠમાં લક્ષ્મીની સાથે રમણ કરે છે. માટે વિષ્ણુનું પરમપદ શ્રી શંકર છે એમ વેદ કહે છે.

એ પ્રમાણે બ્રહ્મા અને વિષ્ણુ થકી શંકરને પર વર્ણ્યા છે એટલુંજ નહિ પણ શિવ થકી પણ તે વિલક્ષણ ચતુર્થ સંજ્ઞક શિવ છે.

પ્રસિદ્ધ શિવને તો સર્વ પાસથી ભૂતપ્રેતાદિકનો સંગ છે. પરંતુ આ

શંકરને તો કોઇ પણ દેશકાલમાં પ્રાણીઓને વિષે અથવા આકાશાદિ ભૂતને વિષે સંગ–આશક્તિ નથી. પ્રસિદ્ધ શિવ ગો—વૃષભ ઉપર બેશીને વિહાર કરે છે, પણ આ શંકરને તો ગો–ઇંદ્રિયો સાથે વિહાર નથી. તે શિવને તો વિભૂતિનો–ભસ્મનો સંસર્ગ છે, પણ આ શંકર તો વિભૂતિનો–અશ્વર્યનો સંસર્ગ નથી. તે શિવને ભોગીઓની સાથે–સર્પોની સાથે પરિચય છે, પણ આ શિવને તો ભોગીઓની સાથે–વિષય ભોગવાળાઓ સાથે પરિચય નથી. અદ્યપિ એવી રીતે પ્રસિદ્ધ શંકરથી આ શંકરની વિલક્ષણતા છે, તથાપિ સ્થૂલ, સૂક્ષ્મ, અને કારણ નામે ત્રણ પુરનું દહન કરવાને લીધે સુખ દુઃખાદિ દ્વંદ્વ–શૂન્ય, શાંત અને કેવલ—વિશુદ્ધ બ્રહ્મ દશાયુક્ત ચતુર્થ સંજ્ઞક શિવ આ શંકર છે એમ વેદાંત વારંવાર વર્ણન કરે છે.

જે પ્રસિદ્ધ શંકરે (શિવે) ધનુષ આદિક સાધનોયુક્ત હોઇને ત્રિપુરનો પરાજય કર્યો છે, તેને જો વેદસમૂહ પ્રતિપાદન કરે છે, તો સહાય વિના જ આઠ પુરનો પરાજય કરનાર શ્રી શંકર છે તેનું પ્રતિપાદન કેમ ન કરે ?

શિવે ત્રણ પુરને જીત્યાં તેમાં તેમની પાસે સૌવર્ણ એટલે સુવર્ણ પર્વતમય ધર્મ એટલે ધનુષ્ય હતું; શંકરની પાસે તો સૌવર્ણ એટલે બ્રાહ્મણાદિ સુંદર વર્ણ સંબંધી ધર્મ નહોતો. શિવને તો **પુરૂષ ફલેષુ પ્રસ્નગતા** એટલે વિષ્ણુરૂપી ફલ જેને છે. એવા બાણને વિષે આશક્તતા હતી; શંકરને તો તે એટલે પુરૂષનાં આ લોક અને પરલોક સંબંધી ફલમાં આશક્તતા નહોતી. શિવને તો દિવસ રાત્રો સ્ફુરણાયમાન આરા જેમને છે એવાં સૂર્ય ચંદ્રરૂપી ચક્ર યુક્ત પૃથ્વીમય રથ હતો; શંકરને તે નહોતું, એટલે રાત દિવસ સ્ફુરણાયમાન અહંકાર રૂપી શત્રુઓયુક્ત પાર્થિવ એટલે દેહરૂપી રથ પણ નથી. એવી રીતે શિવ સહાયવાળા હોઇને તેમણે ત્રિપુરાસુરની ત્રણ પુરીઓનો જય મેળવ્યો છે, પણ શ્રી શંકર તો સહાય વિનાના છતાં પણ વિસ્તારવાળી આઠ પુરીઓ ([1]પુર્યષ્ટક) જીત્યા છે; માટે વેદનો સમુદાય તેને પર સર્વોત્કૃષ્ટ શિવ શા માટે ન કહે ? અર્થાત્ કહે છે જ.

---

૧ પ્રાણ પંચક (૧) કર્મેંદ્રિય પંચક (૨) જ્ઞાનેંદ્રિય પંચક (૩), અંતઃકરણ ચતુષ્ટય (૪) અવિદ્યા (૫) કામ (૬) કર્મ (૭) અને વાસના (૮) એ આઠ પુર્યષ્ટક કહેવાય છે.

જેને વિષે દુઃખરૂપી આસાર (વેગથી થતી વૃષ્ટિ) છે અને જેને વિષે અત્યંત પાપ રૂપી મેઘ છે, એવી દુઃખકર સંસારરૂપી ન અટકાવી શકાય એવી વર્ષાઋતુને દૂરથી જ તજીને ઉદાર જેનું અંતઃકરણ છે. તથા અત્યંત પ્રબલ પ્રતિપક્ષી પંડિતોના યશરૂપી કમલખંડના નાળના અંકુરનો ગ્રાસ કરનારા, હંસો (હંસ-પરમહંસ) ના કુલને વિષે અલંકારરૂપ પદને ભજનારા અર્થાત્ સર્વોત્તમ હંસરૂપી શ્રી શંકરાચાર્ય સત્પુરૂષોનાં હૃદયરૂપ માનસસરોવરને વિષે રમણ કરે છે.

બ્રહ્મ એ દૂધ છે અને જગત્ એ પાણી છે. એ બન્ને પરસ્પર મળેલાં છે એટલે તાદાત્મ્યને પામેલાં છે, તથા તેમને અરસ્પરસ છૂટાં કરવાં એ કઠણ છે, તે બન્નેને (દૂધ–બ્રહ્મ તથા નીર–જગત્) જેણે ઘણા કાલથી રૂડે પ્રકારે જૂદાં કર્યાં છે (અર્થાત્ જેણે નિત્ય અને અનિત્યનો વિવેક કર્યો છે) એવા દ્વિજાત(પક્ષી–બ્રાહ્મણ) ને વિષે શ્રેષ્ઠ પરમહંસ (પરમહંસ–ઉત્તમ હંસ) શ્રી શંકર શોલવાળા પુરૂષોની, રાગદ્વેષાદિક સમગ્ર મોટા દોષની લેહેરો ઉપર સર્વ પાસથી સ્થિતિ કરનારી બુદ્ધિને પવિત્ર કરે છે.

જેમ જલ અને દૂધ મિશ્ર કર્યાં હોય તેમ સત્ય બ્રહ્મ અને અસત્ય (મિથ્યાભૂત અજ્ઞાનાદિ) તાદાત્મ્યપણાને પામ્યા છે—જેને ઇતર પક્ષીરૂપ સર્વે પંડિતોએ આ સત્ય છે, અને આ અસત્ય છે 'એમ જાણવાને અને બીજાને જણાવવાને પણ દુર્ઘટ છે. એમ છતાં જે શ્રી શંકરાચાર્ય મુનિ તેનું વિવેચન કરે છે—જૂદાં જૂદાં કરી બતાવે છે તે પોતાના વિવેચકપણાને લીવે પરમહંસ (ઉત્તમ હંસ પક્ષી) છે. અને જેઓ એવું વિવેચન કરવાને અશક્ત થઈને રહેલા છે' તેમને કફકૃત રોગ વિશેષ (ખગાસાં, ઉધરસ) રૂપી રાગાદિકના હેતુથી લીંબોળીઓ ખાવામાં જ–વિષયભોગ ભોગવવામાં જ એક રસિક એવા કાગડા અમે માનીએ છીએ.

હંસ શબ્દનો અર્થ સૂર્ય કરીને શ્રી શંકરનું સૂર્યરૂપે વર્ણન કરે છે કે–

જે સૂર્ય પક્ષે બાહારના અંધકાર વડે મંદ થયેલી દૃષ્ટિને પ્રકૃષ્ટ ગુણવાળી કરે છે. (અથવા શંકરપક્ષે) જે અંતરના અજ્ઞાનરૂપ અંધકારવડે મંદ થયેલી આત્મદૃષ્ટિને આત્મદર્શન યોગ્ય પ્રકૃષ્ટ ગુણવાળી કરે છે. (સૂર્યપક્ષે) જેના લીક (કમલ) ના પ્રિયપણાને પામે છે. કમલને ખીલાવે છે.

અને (શંકરપક્ષે) જે અલીક એટલે મિથ્યાભૂત વિષયાદિકના પ્રિયપણાને પામતા નથી. જે (સૂર્ય) જગત ઉપર ઉપકાર કરવા જગતના મિત્રપણાને નિરંતર ભજે છે (સૂર્યનું બીજું નામ મિત્ર છે તે ઉપરથી આ ઉક્તિ કરેલી છે). અથવા જે (શંકર) પરોપકારને અર્થે જગતના મિત્રપણાને ભજે છે. જગતના મિત્ર થાય છે, જે સૂર્ય પોતાના મિત્ર ચક્રવાક પક્ષીની, રાત્રીને સમયે પોતાની પ્રિયાના વિરહને લીધે ઉપજેલી અત્યંત પીડાને હરે છે. તે આ હંસ એટલે સૂર્ય જાણવા યોગ્ય એટલે ઘટપટાદિક રૂપ અર્થને વારંવાર પોતાના પ્રકાશવડે પ્રકટ કરે છે; અથવા તો હંસ (પરમહંસ) શ્રીશંકરાચાર્ય શુદ્ધ ચિત્તવાળા મુમુક્ષુઓને ભણવાની જેની ઇચ્છા કરી છે. એવો પરમાર્થભૂત બ્રહ્મની એકતા લક્ષણ અર્થને વારંવાર પ્રકટ કરે છે.

જે સમયે બુદ્ધિમાન પુરૂષોના ઇંદ્ર, શ્રી શંકરાચાર્ય પરમહંસપણાને પામીને સંસાર થકી મુક્ત થવાને હંસરૂપ પરમાત્માનું પૂજન કરતા હતા, તે સમયે વિષયોમાં વિજળીના જેવી ચપલતા છે. એમ જાણે કહેતો હોય તેમ મેઘ ચલાયમાન થયો. અર્થાત્ વર્ષાઋતુ આવી પહોંચી અને મેઘ ગાજવા લાગ્યો તથા વીજળીઓ ચમકવા લાગી.

તે ઋતુમાં મેઘે સૂર્યને ઢંકી નાંખ્યો તેની ઉપેક્ષા કરે છે કે—

આ સૂર્ય અમને—મેઘને પોતાના કઠોર ચરણ (કીરણ) વડે સ્પર્શ કરે છે, તે તો જાણે એક કોરે રહ્યું, પણ અમે અમારૂ પુષ્પ (અભિલાષામાંથી પડેલું પાણી) પૃથ્વિને આપ્યું છે તેનું પણ તેણે હરણ કર્યું છે. એ વિચારીને કમલિનીના સ્વામી સૂર્યને મેઘોએ રોક્યો છે. જેમ વિષયોમાં ઢંકાયેલા જ્ઞાની પુરૂષના અંતઃકરણમાં રહેલી જ્ઞાનની કળા હોય તેમ મેઘના સમુદાયમાં ક્ષણ માત્ર જણાય એવી જેની શોભા છે એવી વિજળી શોભવા લાગી.

વળી મેઘ ગર્જના ઉપર કવિ બીજી ઉત્પેક્ષા કરે છે કે,—વારૂ શું મેઘ વિષ્ણુપદ (વિષ્ણુના ચરણમાં આકાશમાં) રહ્યા છે તેથી પોતાના મિત્રોને બ્રહ્મજ્ઞાનનો ઉપદેશ કરે છે કે જેથી સર્વ કોઇ તેનો ધ્વનિ સાંભળીને અત્યંત હર્ષ ધારણ કરે છે.

ઇંદ્ર ધનુષ્ય ઉપર ઉત્પેક્ષા કરે છે કે (ઇંદ્ર કહે છે કે) હું દેવતાઓનો રાજા છતાં પણ આ જ્ઞાનરૂપી ગર્વથી ભરેલા યતિઓ મારૂં યજન કરતા

નથી! એ પ્રમાણે ક્રોધ વશ થઇને મેઘરૂપી જેનો રથ છે, એવા ઇંદ્રે મેઘના છાંટા પાડવા વડે (ઉત્પન્ન થયેલું) ઇંદ્ર ધનુષ્ય પ્રકટ કર્યું—આહાર કાઢ્યું.

જેમ જગત્‌માં સત્વ, રજ અને તમોગુણથી મિશ્ર માયિક પરિણામ હોય તેમ ગિરિમલ્લિકાના નવા અંકુર અને નિલર્ઝિંઠીની વિશાલ રેણુ (રજ) વડે વ્યાપ્ત વન સંબંધી વાયુના સમુદાય ચારે પાસે વાવા લાગ્યા.

મેઘને દૈત્યનું રૂપ આપી વર્ણવે છે કે,—જેમના શરીરની કાંતિ અંધકારના સરખી છે. જેમણે મેઘ ધનુષ્યરૂપી વિચિત્ર રંગનાં ધનુષ્ય ધારણ કરેલાં છે. મેઘ ગર્જનારૂપી જેઓના કઠોર શબ્દ છે. તથા વિજળીરૂપી જેમનાં ચળકતાં નેત્ર છે, એવા મેઘરૂપી દૈત્યો યતિઓના ધ્યાનરૂપી યજ્ઞનો ભંગ કરવાને ભમવા લાગ્યા. એવા મેઘ આકાશરૂપી ધામને બંધ કરીને—ઢાંકી નાંખીને વારંવાર જલની ધારાને છોડવા લાગ્યા. તે સમયે શ્રી શંકરે પણ અંતઃકરણનો આત્માને વિષે લય કરીને સમગ્ર ઇંદ્રિયોની વૃત્તિઓનો રૂડી રીતે ઉપસંહાર કર્યો સમાધિસ્થ થયા.

એ પ્રમાણે અંતઃકરણ આદિકનો રોધ કર્યો તેથી તેની બુદ્ધિ પરમાત્માને વિશે લય પામી તે વિશે કહે છે કે,—

વ્યાસ સૂત્રના ન્યાય પ્રમાણે ઉપનિષદોના સાંત્વ, આલાપ વડે-અત્યર્થ મધુર ભાષણ વડે ધીમે ધીમે પરમાત્મ પુરૂષની પાસે આણેલી શ્રી શંકરાચાર્યની બુદ્ધિ ઘણા કાલથી સ્વીકાર કરેલા અત્યંત દૃઢ અને અનાદિ સદ્ધ અભિમાનને છોડીને પોતાના પ્રિય આત્માને પામી તથા પરમહંસરૂપી પરમાત્માનો સ્પર્શ કરવાને તે તત્કાલ અધીરી થઇ ગઇ.

જ્યાં સૂર્યાદિકનું પણ સ્ફુરણ સંભવતું નથી ત્યાં બુદ્ધિના સ્ફુરણની શી આશા રાખવી એ આશયથી કહે છે કે,—ચિદાકાશ, જેનું શરીર (સ્વરૂપ) નિરંતર ઘનીભૂત આત્મસુખરૂપ રસમય છે, તેમાં સૂર્ય, ચંદ્ર કે આ તારાઓના સમુદાય સ્ફુરણાયમાન થતો નથી, તો તેમાં વિદ્યુત (વિજળીની) લેખા રેષા ક્યાંથી હોય? તથા અગ્નિનું શોભવું તે પણ કેટલું હોય? મેઘ વિનાના એ ચિદાકાશમાં પૃથ્વી અને અંતરીક્ષ અમે જાણતા નથી—છે નહિ તેમ સમય પણ નથી. તાત્પર્ય કે ચિદાકાશમાં આત્મસુખ વિના બુદ્ધિના વિલાસરૂપી બીજું કાંઈ પણ નથી. અર્થાત્ શ્રી શંકર તે સમયે એવા પ્રકારની સમાધિ કરી રહ્યા હતા.

સહજાનંદ રૂપી સમુદ્ર જે અતિશય નિર્મલ છે, જેણે સકલ માયાનાં કાર્ય સહિત માયાને તુચ્છ કરેલી છે, જે પરમ કલ્યાણરૂપ છે; જે પોતાના મહિમારૂપ, વિસ્મય પમાડનારૂં જેનું પદ છે, મૃતિકાની પેઠે કાર્યની અપેક્ષાથી નહિ પણ જે પોતાની મેળેજ સત્ય છે; જે અત્યંત ગુપ્ત છે, અને જે નિત્ય છે, એવા એ સહજાનંદ સમુદ્રમાંથી શું ગ્રહણ કરવું અને શું તજવું એવું અનુસંધાન શ્રી શંકરાચાર્ય સદૈવ કરતા હતા.

ફરીને કવિ વર્ષાઋતુનું વર્ણન કરે છે કે,—વિષ્ણુપદને (આકાશને અથવા વિષ્ણુના પદને) ભજનારો અર્થાત્ આકાશમાં રહેનારો છતાં અને ઉજ્વલ કાંતિવાળી વિજળીએ જેનું અનુસરણ કર્યું છે એવો છતાં પણ મેઘ વર્ષાઋતુના આગમનથી મલિનપણાને પામ્યો. તો પૃથ્વી ઉપર રહીને પણ કોણ વૈરાગ્ય નહિ પામે? અર્થાત્ સર્વ કોઇ પામશે જ. જલનાં આશય (સ્થાન) જ્યારે વર્ષાઋતુને લીધે મલિન થઇ ગયાં ત્યારે કલહંસ પક્ષીઓ માનસસરોવરપર જવાને ઉત્કંઠિત હૃદયવાળાં થયાં. જ્યારે આશ્રય અન્યથા ભાવને પામે-આશયમાં બિગાડ થાય, ત્યારે જીવના જલ-જીવન (મુક્તિ) મેળવવાની ઇચ્છાવાળા કયા મનુષ્યને માન સંબંધી ચિંતા થતી નથી? અર્થાત્ સર્વને જ થાય છે. આમાં એવો અર્થ છે કે અંતઃકરણાદિક આશય જ્યારે અન્યથા ભાવને પામે છે-બદલાઇ જાય છે ત્યારે સર્વને માનસી ચિંતા ઉપજે જ છે. જ્યાં ઘણા મેઘ વ્યાપ્ત થઈ રહેલા છે, એવા મલિન આકાશમાર્ગમાં ભ્રમણ કરવાની ઇચ્છાવાળો હોઇને શુભ્ર કાંતિવાળો તથા સકલ કલા સંપૂર્ણ એવો છતાં પણ ચંદ્રમા પ્રકાશ પામતો ન હવો. કેમકે સર્વ કલા સંપૂર્ણ એવો મલિન અંબર (આકાશ—વસ્ત્ર) માં રહેનાર અથવા ધારણ કરનાર કયો પુરૂષ શોભે છે? અર્થાત્ કોઈ શોભતો નથી. અત્યંત તૃષાતુર એવા ચાતકની પંક્તિ પણ ઘણેક કાલે -વરસાદ વરસ્યો ત્યારે જલ સંબંધી તૃપ્તિ પામ્યું, જે મનુષ્ય ઘન (મેઘ-દૃઢ)નો આશ્રય કરે છે તે અમૃત (જલ અમૃત) ની ઇચ્છા કરે તો તેને તે પણ કાલ પ્રાપ્ત થયે મળે છે એ પ્રસિદ્ધ છે.

એ પ્રમાણે, ચઢી આવેલા મેઘને લીધે જેનો વર્ણ અત્યંત શ્યામ થએલો છે, એવા વિશાલ વાયુથી કંપાયમાન તમામ વૃક્ષ જેને વિષે છે તથા પ્રાણીઓને એક સ્થાનમાંથી બીજા સ્થાનમાં ચાલીને જવું હોય તો તેમના તે સંચારને જે પ્રતિકૂલ છે તેમજ સેંકડો બ્રાહ્મણોનાં ગામથી જે કાલને વિષે

શોભામાં વધારો થયેલો છે. એવા ધટ્ટ તથા નીલ રંગના મેઘવડે શોભતી વર્ષાઋતુના કાલમાં ઇંદ્રીયોરૂપી ઘોડાઓનો જેણે સારી રીતે નિગ્રહ કરેલો છે, એવા મહાત્મા શંકરાચાર્ય, ઉત્તમ બુદ્ધિવાળા પુરૂષોએ જેનાં ચરણનું અર્ચન કરેલું છે એવા ગુરૂનું અર્ચન કરતા કરતા નર્મદાના તટને વિષે નિવાસ કરીને રહ્યા.

પછી પાંચ રાત્રીઓ સુધી નિરંતર એવો વરસાદ વરસ્યો કે જેથી મનુષ્યોનો સમુદાય ત્રાસ પામી ગયો તથા સઘળી દિશાઓ અસ્ત થઇ ગઈ. દિશાઓ દેખાતી નહોતી. એવી રીતે જેમાં વીજળીના ઝબકારા થઇ રહ્યા છે, એવો વૃત્રાસુરનો શત્રુ ઇંદ્ર–મેઘ હાથીની શુંડ જેવી વિશાલ ધારાઓ પાંચ રાત્રી સુધી નિરંતર મૂકવા લાગ્યો—વરસવા લાગ્યો. જેમ પ્રલય સમુદ્રની લેહેરો હોય તેમ નદીનું ભારે પૂર, તે સ્થલમાં જે બ્રાહ્મણોનાં ગામડાં હતાં તે સહિત કાંઠા ઉપરનાં વૃક્ષના સમૂહને ખેંચી જવાની સાથે મોટો ઘુઘવાટો કરતું હતું. ઘુઘવાટા સહિત જલનો પ્રવાહ વેહેતો હતો તેથી ભય પામેલા મનુષ્યો ખેદકારક ઘોષ (કોલાહલ) સાંભળીને તથા શ્રી ગોવિંદાચાર્ય ગુરૂને નિશ્ચલ સમાધિના વિધાનમાં બેઠેલા જોઇને એક ક્ષણવાર શ્રીશંકરાચાર્ય છાનામાના બેશી રહ્યા. પોતાના ગુરૂને કાંઇ કહ્યું નહિ.

નદીના વ્હેતા પુરને સમાવી દેવું.

પછી જેમ અગસ્ત્ય મુનિએ પોતાના હાથમાં સમુદ્રને સમાવી દીધો હતો તેમ શ્રીશંકરાચાર્ય પણ ત્વરાથી પોતાના કમંડલને મંત્રીને તે પ્રવાહની આગળ મૂકયું તથા સમગ્ર જલ તેને વિશે સમાવી દીધું. પછી જ્યારે શ્રીશંકરના ગુરૂ સમાધિ થકી જાગ્રત થયા ત્યારે સમય લોકોએ કહેલું તે વૃત્તાંત સાંભળીને, શ્રી શંકર જલદીથી યોગસિદ્ધિ પામ્યા. એવી રીતે તે અત્યંત સંતોષ પામ્યા.

કેટલેક દિવસે જ્યારે આકાશ મેઘ વિનાનું—નિર્મલ થયું ત્યારે શિષ્યોમાં મુખ્ય શ્રીશંકરને ગોવિંદનાથે કહ્યું કે હે સૌમ્ય! જેમ બ્રહ્મ વિદ્યા વડે બ્રહ્માત્મૈકય લક્ષણ પરતત્વ અનવછિન્ન થાય છે તેમ શરદ્‌ઋતુવડે નિર્મલ થયેલા આકાશને તું જો.

સુંદર જલવાળા મેઘ પોતાના જલની ધારા વડે ઔષધીઓને કૃતાર્થ કરીને હવે યથેચ્છ જાય છે અને ઉત્તમ યતિયો પણ પોતાના સેવકોને સદુ-

પદેશ યુક્ત વાણીથી કૃતાર્થ કરીને હવે યથેચ્છ જાય છે, જેમ માયિક આવરણ નીકળી જવાથી શુદ્ધ થયેલો એવો તત્વજ્ઞાનીઓનો બોધ પ્રકાશે છે તેમ આ ચંદ્રમા પણ મેઘોએ જેનો માર્ગ તજી દીધો છે તેથી નિર્મલ કાંતિવાળો થઇને શોભે છે. જેમ રાગદ્વેષાદિ ગુણો નીકળી ગયા પછી મૈત્રી પૂર્વક કરૂણા, મુદિતા, આદિક ગુણો શુદ્ધ થઈને પ્રકાશે છે તેમ મેઘનો સમુદાય ગયા પછી નિર્મલ કાંતિવાળાં અને શુભ એવાં નક્ષત્રો પણ શોભે છે.

જેમ મત્સ્ય અને કચ્છપમય—મત્સ્યાવતાર અને કચ્છાવતાર રૂપ ચક્ર જેણે ધારણ કરેલું છે એવી જેના ગર્ભને વિષે ભુવન (લોક) રહેલાં છે. કમલવડે યુક્ત અને લક્ષ્મી થકી સંયુક્ત એવી મધુરિપુની (વિષ્ણુની) મૂર્તિ જેમ પરમહંસોવડે સેવાય છે, તેમ, મત્સ્ય અને કચ્છપમય, ચક્ર જેણે ધારણ કર્યા છે એવી (જેને વિષે (ચુનાનાં) ચક્ર છે એવી. જેને વિષે ભુવન (જલ) છે એવી,) કમલ થકી યુક્ત અને શોભાયમાન નદી પણ આ શરદ્ ઋતુમાં મોટા હંસોવડે સેવાય છે. આ મેઘો ઘણા કાલથી સંચય કરી રાખેલું જલ બ્રાહ્મણોના તથા પક્ષીઓના સમુદાયને આપીને વિજળી રૂપી સ્ત્રીઓનો ત્યાગ કરીને શુદ્ધ થઇને મેઘના માર્ગરૂપી ઘરોમાંથી નીકળીનેજાય છે.

જેમ કોઇ શરીરે ભસ્મના લેપ વાળો, કમંડલવડે શોભતો અને કષાય વસ્ત્રથી વીંટાયલો સન્યાસી હોય તેમ આ શરદ્કાલ પણ ચંદ્રના ચાંદરણારૂપ ભસ્મવડે શરીર જેણે લેપેલું છે એવો, ચંદ્રના મંડલરૂપ કમંડલવડે શોભતો, અને બંધુક પુષ્પના સમુદાયરૂપી વસ્ત્રવડે વીંટાયલો હોઇને સન્યાસી જેવો દેખાય છે. આ ઋતુમાં સરોવર સંબંધી-પાણી સરોવરનું જલ તારા મનની પેઠે અત્યંત ગંભીર, કાદવ–પાપ જેમાંથી દુર થયો છે એવું; ક્ષોભ રહિત, વિરજસ્ક (ધુળ–કાદવ રહિત અથવા રજોગુણ રહિત) અને હંસ (પક્ષી અથવા પરમહંસ) ની સંગતિથી શોભતું હોઇને શોભે છે. અર્થાત્ જેમ તારૂં મન અત્યંત ગંભીર, પાપ વિનાનું અક્ષોભ્ય, રજોગુણ રહિત અને પરમહંસોના સમાગમથી શોભાયમાન છે તેમ સરોવરનું જલ પણ (આ ઋતુમાં) અત્યંત ગંભીર, કાદવ–કીચડ વિનાનું, ક્ષોભ રહિત, ધૂળ–કાદવ વિનાનું અને કિનારે બેઠેલા હંસની સંગતિથી શોભાયમાન છે. તાત્પર્ય કે તારૂં મન શરદ્ ઋતુના સરોવરના જલની પેઠે ગંભીર, નિર્મલ અક્ષોભ્ય, અને શોભાયમાન છે.

જેમ, ચંદનની રજ (ઘસેલું ચંદન) જેને વિષે ચોપડેલી છે તથા જ્યાં સ્ફુરણાયમાન કૌસ્તુભમણિ શોભે છે એવું શ્રી વિષ્ણુનું વક્ષસ્થલ (છાતી) શોભે તેમ, શરદ્ઋતુનાં વાદળાંના સમુદાયથી વ્યાપ્ત તથા જેને વિશે ઉજ્વલ સૂર્ય પ્રકાશે છે એવું, આકાશ શોભે છે. જેને વિષે રૂડે પ્રકારે હરિ (વિષ્ણુ) આરૂઢ થયા છે, જે વિશેષે કરીને ઉચ્ચપણાને પામેલાં છે, જે વિકાસ પામેલાં છે, જે પ્રફુલ્લિત થયેલાં છે અને જે સૌમ્ય યોગની કલાવડે ઉન્મુખ થયાં છે, એવાં મુનિનાં હૃદયની પેઠે,-જેને વિષે રૂડે પ્રકારે હરિ (સૂર્ય) આરૂઢ થયો છે—સૂર્યનાં કિરણ જેને લાગેલાં છે, જે વિશેષે કરીને ઉંચાં થયાં છે-જલમાંથી બાહાર નીકળેલાં દેખાય છે, જે વિકાસ પામેલાં છે, જે પ્રફુલ્લિત થયાં છે અને જે ઉન્મુખ ઊંચાં મુખવાળાં થયાં છે, એવાં કમલો શોભે છે.

માર્ગમાંથી ઉડેલી ધૂળ રૂપી ભસ્મથી શોભીત, પાંદડાંરૂપી વસ્ત્રથી વીંટાયલાં ભમરાઓરૂપી જપમાલાવડે યુક્ત અને દીંટાને લાગેલી કળીઓરૂપી કમંડલ યુક્ત, એવાં વૃક્ષો, યતિ (સન્યાસી)ની સમાનતાને ધારણ કરે છે. આજ (આ ઋતુમાં) ધારણા, ધ્યાન અને સમાધિથી તથા શ્રવણ, મનન અને નિદિધ્યાસનથી વર્ષાઋતુના દિવસો ગાળીને પોતાના ચરણની રજવડે પવિત્ર કરતા મહાપુરૂષો જગત્માં સંચરે છે-ફરે છે, એટલા માટે હે અભિજ્ઞ ! વેદના સમૂહ થકી ઉત્પન્ન થયેલી અને સંસારરૂપી દાવાનલને હોલવવાની મેઘ પંક્તિરૂપ તત્વપદ્ધતિ-જેનું વિવેચન કોઇએ કર્યું નથી, તેનું વિવેચન કરવાને—આ તત્વપદ્ધતિ છે અને આ તત્વપદ્ધતિ નથી એવો વિવેક કરવાને તમે સત્વર કાશીપુરીમાં જાઓ.

પૂર્વવૃતાંત

હવે શ્રીશંકરને શારીરક સૂત્રભાષ્ય કરવાને પ્રેરણા કરવાના હેતુથી ગોવિંદાચાર્ય પૂર્વ વૃત્તાંત કહે છે કે—હે પુત્ર ! આ વિષે—આ તત્ત્વપદ્ધતિનું વિવેચન કરવાને વિષે વ્યાસમુનિએ મને જે કહ્યું હતું તે તું સાંભળ. પૂર્વે હિમાલય પર્વતમાં ઈંદ્રાદિક દેવોએ સેવેલા એવો તથા અત્રિમુનિ જેના કરનારા હતા એવો યજ્ઞ થનો હતો. તે સભામાં પરાશરના પુત્ર શ્રી વેદવ્યાસ વેદાંતનો ઉદાર અર્થ કહેતા હતા; તે વખતે અત્યંત સત્ય વચન બોલનાર પૂજ્ય વ્યાસમુનિને મેં આ પ્રમાણે પૂછ્યું કે—હે આર્ય ! તમે વેદ સમુદાયના વિભાગ કર્યા; ભારત નામે ઇતિહાસ કર્યો; પુરાણ (પણ) કર્યું; યોગ-

શાસ્ત્ર પણ સારી રીતે કર્યું-યોગશાસ્ત્ર ઉપર ભાષ્ય કર્યું; અને બ્રહ્મસૂત્રને પણ સૂત્રિત કર્યું.

આ બ્રહ્મસૂત્રને વિષે કેટલાક અનેક અર્થની ગૂંચવણીમાં પડીને પોતે પોતાને ફાવે તેવા પોતાના મતને અનુકૂલ આવે તેવા યથાયોગ્ય અર્થ કલ્પે છે; માટે હે ભગવાન! તેના વિપરીત અથના ગ્રહણને અટકાવવામાં કુશલ-જેથી લોકો તેનો વિપરીત અર્થ કરતાં સેહેલથી અટકે એવું એનું એક ભાષ્ય તમારે કરવું જોઇએ.

હે વિદ્વાનોને વિષે અગ્રેસર! પછી સભાને વિષે મારૂં વચન સાંભળીને તે વ્યાસ મુનિ આ વચન બોલ્યા કે, પૂર્વે પાર્વતીના પતિ મહાદેવની સભામાં દેવોએ પણ આજ અર્થ કહેલો-પુછેલો હતો. હે વત્સ! તું સાંભળ; મારા સમાન સર્વજ્ઞ એક તારો શિષ્ય થશે, જે નદીનું અત્યંત ઉભરાયેલું સઘળું પાણી એક ઘડામાં જ (કમંડલમાં જ) સમાવી દેશે. તે તારો શિષ્ય દુષ્ટ મતોને ઉખાડી નાંખશે તથા સુખ આપનારૂં ભાષ્ય કરશે; જેથી કરીને કાર્તિક માસના ચંદ્રના કિરણ જેવું જેનું કૌતુક છે-જે અતિશય પ્રકાશિત અને શ્વેત છે એવો તારો યશ લોકો કીર્તન કરશે.

એ પ્રમાણે તે મુનિરાજ કહીને વનના અંત ભાગને વિષે પાર્વતીના પતિના ઉત્તમ પર્વત કૈલાસ પ્રત્યે ગયા. ઉત્તમ મુનિઓને પ્રિય એવા હે શિષ્ય! મેં તેમના મુખ થકી જે સાંભળ્યું હતું તે સર્વ તારે વિષે આ સમયે મેં જોયું. હે તત્વવેત્તાઓમાં શ્રેષ્ટ શંકર! એટલા માટે તું કોઈ ઉત્તમ પુરૂષ છે; પણ બીજાઓના જેવો સાધારણ મનુષ્ય નથી. તેથી કરીને દોષ રહિત ગ્રંથો રચીને જગતનો ઉદ્ધાર કરવાને તું તરત જ યત્ન કર.

હે વત્સ! નિર્મલ એવી દેવનદી ગંગાવડે સુંદર શ્રીશંકરનું નગર કાશીપુરી છે; ત્યાં તારા ગમન માત્રથી જ તે નગરમાં રહેલા શિવ નામે આદ્ય દેવતા તારા ઉપર પરમ અનુગ્રહ કરશે. દયાળુ ગોવિંદાચાર્ય, પોતાના ચરણ-કમલની સેવાને જ નિરંતર ભક્તિપૂર્વક ઇચ્છતા શ્રીશંકરને પોતાની દૃષ્ટિથી પવિત્ર કરતા હોય તેમ, એ પ્રમાણે ઉપદેશ કરીને વિદાય કરતા હવા.

શ્રી ગોવિંદનાથ ગુરૂનાં, કમલનાં પ્રતિસ્પર્દ્ધિ એવાં બે ચરણને વિષે પ્રણામ કરીને, તેના વિયોગને સહન ન કરી શકતા શ્રીશંકરાચાર્ય પોતાના હૃદયમાં તેમનું દર્શન પ્રાપ્ત કરીને કષ્ટે કરીને ત્યાં થકી નીકળ્યા.

શંકરાચાર્યનું કાશી તરફ વિદાય થવું.

પછી તે ઉત્તમ તપસ્વી શ્રીશંકરાચાર્ય, કદંબના વનવડે જેના સમીપનો ભાગ વ્યાપ્ત છે તથા નદીની પાસે સુવર્ણના શોભાયમાન યજ્ઞસ્તંભની પંક્તિવડે જેને શોભા પ્રાપ્ત થયલી છે એવી કાશીનગરીને પામ્યા.

કાશીનું વર્ણન કરીને પછી ગંગાનું વર્ણન કરતાં કહે છે કે–તે યોગીરાજ શંકરાચાર્યે ભગીરથ રાજાએ કરેલા અત્યંત તીવ્ર તપના ફલભૂત, જેના કાંઠા ઉપર યોગ્ય એવા કુંજ છે, તથા સર્પનું જેને ભૂષણ છે, એવા મહાદેવની જટાના કિનારાને વિષે જે અલંકારરૂપ છે, એવી ગંગા નદી જોઇ. વિષ્ણુના ચરણના નખથી ઉત્પન્ન થઈ છે માટે તે નખના વર્ણ જેવું નિર્મલ સ્ફટિક સરખું ગંગાનું જલ છે; અથવા તો શંકરના મસ્તક ઉપર રહેલા ચંદ્રમાનો સમાગમ થવાથી ચંદ્રના વર્ણ જેવાં નિર્મલ–સ્ફટિક સરખા જલવાળી ગંગા શોભે છે; અથવા તો હિમાચલના શિખર ઉપરથી તે પડે છે માટે હિમાલયના શિખર જેવા શ્વેતવર્ણના નિર્મલ સ્ફટિક સરખા જલવાળી ગંગા શોભે છે.

તે ગંગા નદી અવ્યક્ત મધુર નાદ કરનારા ભમરાઓના નાદવડે જાણે ગાયન કરતી હોય, પવનવડે ઉંચાં થતાં કમલોવડે નૃત્ય કરતી હોય, તેમાંના શ્વેત ફેનવડે જાણે તે હાસ્ય કરતી હોય, અને ચપલ એવા તરંગરુપી હાથવડે જાણે તે આલિંગન કરતી હોય તેમ શોભે છે. દેવાંગનાઓના કટાક્ષનાં કિરણોવડે કોઇ જગોએ તે (ગંગા) શ્યામ વર્ણની દેખાય છે; તેમના અલંકારની કાંતિવડે કોઈ જગોએ તે વિચિત્ર વર્ણની દેખાય છે; અને તેમના સ્તન ઉપરથી પડેલા કંકુવડે તે કોઈ જગોએ શ્વેત રકતવર્ણની જણાય છે.

પછી શ્રીશંકર દેવનદી ગંગાના જલને વિષે પેશીને–મજ્જન કરીને, મહાદેવની જટામાંથી ગંગાના જલના વેગથી તણાઈ આવેલો તથા તે જલનો યોગ થવાથી જે પુણ્ય ઉત્પન્ન થયું તેથી પરિપૂર્ણ થયેલો જાણે ચંદ્રમા હોય તેમ જલમાંથી બાહાર નીકળ્યા.

સ્વર્ગ નદી ગંગાના જલના બિંદુઓવડે જેણે શોભા ધારણ કરી છે એવી શ્રી શંકરની મૂર્તિ, જાણે ચંદ્રના કિરણવડે ટપકતા જલના બિંદુઓરૂપી ચિન્હ જેને છે એવી ચંદ્રકાંત શિલાથી બનાવેલી પૂતળી હોય તેમ, અત્યંત શોભતી હતી. હરિ (વિષ્ણુ) આદિક ઉત્તમ દેવોએ પૂજેલા કાશીવિશ્વેશ્વરના બન્ને ચરણને વિષે ભકિતવડે પ્રણામ કરીને તથા મનને નિયમમાં રાખીને તે આર્ય શંકરાચાર્યે જગતને વિષે પવિત્ર એવા કાશીક્ષેત્રને વિષે કેટલોક સમય ગાળ્યો:

પ્રકરણ ૭ મું.

બ્રહ્મવિદ્યાની સ્થાપના.

હવે કાશીમાં પહોંચ્યા પછી કમલ સમાન નેત્રવાળો કોઇક બ્રાહ્મણનો પુત્ર વેદ ભણીને શ્રીશંકરાચાર્યનું દર્શન કરવાની ઇચ્છાથી પોતાની કાંતિવડે બીજા સર્વ તેજનો નાશ કરતો કરતો આદર સહિત ત્યાં આવ્યો. ત્યાં આવીને દૃઢ તથા દુઃખે કરીને પ્રાપ્ત કરાય એવી ગુરૂની કરૂણારૂપી નાવમાં બેશીને, ઉતરવાને કઠણ એવા સંસારરૂપી સમુદ્રને તરી જવાની ઇચ્છાવાળો વૈરાગ્યવાળો તથા જેણે સ્ત્રીનું પાણીગ્રહણ કર્યું નથી એવો તે, ઉપદેશ કરનાર એવા શ્રીશંકરના બન્ને ચરણરૂપ કમલને વિષે પડ્યો.

તે બ્રાહ્મણના પુત્રને પોતાના ચરણમાંથી ઉઠાડીને બ્રાહ્મણોના ગુરૂ શ્રી શંકર બોલ્યા કે, તું કોણ છે? બ્રાહ્મણ છે કે ક્ષત્રિયાદિક છે? તારૂં ઘર ક્યાં છે? હમણાં તું કયા દેશથી આવ્યો છે? જેથી તેં આટલું બધું ધૈર્ય ધારણ કર્યું છે, તેથી તું બાલક છતાં પણ મને વૃદ્ધના જેવી બુદ્ધિવાળો માલમ પડે છે. વળી તું નિર્ભય છે તેથી તું એકલો છતાં પણ અનેક જેવો જણાય છે અને તેમ છતાં તારા એક શરીરને વિષે પણ તને અહં-ભાવ જણાતો નથી.

એ પ્રમાણે પૂછવા ઉપરથી ઉત્તર કેમ આપવો તે જાણનારા તે બ્રાહ્મણે શ્રી ગુરૂને કહ્યું કેઃ હે ગુરો! હું બ્રાહ્મણ છું. હે બુધ! જેનું જલ વિષ્ણુના

ચરણકમલની ભક્તિનું કારણ છે તે કાવેરી નદી જ્યાં વહન કરે છે તે ચોલ દેશમાં મારૂં ઘર છે.

મહાપુરૂષનાં દર્શન કરવાની ઇચ્છાવાળો હું પૃથ્વી ઉપર બહુ ભમતો ભમતો ક્રમે કરીને આ સ્થલમાં આવી પોહોચ્યો છું. હું સંસાર સમુદ્રમાં ડુબી જતાં જતાં તેથી ભય પામું છું, માટે કૃપા કરીને મને તેની પાર ઉતારો એ મારી પ્રાર્થના છે. હે પરમગુરો! મારા ગુણ કે દોષનો કાંઈપણ વિચાર ન કરીને અતિ ઉંચાં એવાં કટાક્ષરૂપી અમૃતના પ્રવાહના તરંગો-વડે, શોકથી ખિન્ન થયેલા આ દીનને, દયા કરીને જુઓ; જો મારા કાંઇ પણ ગુણ કે દોષ તમે જોશો તો પછી તમે અપાર કૃપા સમુદ્ર છો એવી તમારી પ્રશંસા શાની કરવી? હે ત્રણ લોકના ગુરૂ! જો તમે ગુણ કે દોષનો વિચાર કર્યા વિના જ મારા ઉપર ઉતાવળે દયા કરશો તો તેથી જેવો તમારા દીન ઉપર દયાળુપણાના ગુણનો મોટો યશ જગત્‌માં વિસ્તાર પામશે તેવો શ્રીમાનના ઉપર દયા કરવાથી મોટો યશ વિસ્તાર પામશે નહિ. કેમકે મેઘ જેમ મરૂ પ્રદેશમાં ઘણોક વરસે અને તેથી સત્પુરૂષો જેટલો તેને વખાણે છે તેટલો, સમુદ્રના જલમાં તો સો વરસ વરસે તોપણ સત્પુરૂષો તેને વખાણતા નથી, તમારી વાણીનો સાર એ જ ચંદ્ર સંબંધી અમૃતનો કોઇએક સમુદ્ર છે. જેને વિશે ઉત્તમ સારસ પક્ષીઓના કે ઉત્તમ કમલોના પ્રવાહથી–સમુદાયથી ભરાઇ ગયેલું–વ્યાપ્ત થયેલું નિરંતર ઉજ્વલ એવું જલ છે, હે મુનિ! તે જલમાં ક્રીડા કરનારી મારી બુદ્ધિ, સ્ફુરણ થઇ આવતા પંચ બાણાદિ (કામાદિ) એ કરેલી ઠગાઇથી હણાયલા અને તેથી અધમ થઈ ગયેલા, તથા પોતાનું હિત જાણવાને અસમર્થ, બ્રહ્મલોક પર્યંત સઘળા સંસારને જોતી જોતી ભ્રમણ કરો.

તમારી ઉક્તિમાં શ્રદ્ધા હોવાથી તે શ્રદ્ધાવડે જેનો આત્મા યુક્ત થયેલો છે એવા શુદ્ધ અદ્વૈત લક્ષણ બ્રહ્મને જાણનારા પુરૂષની વૈરાગ્યરૂપી લક્ષ્મીને નાશ કરવારૂપ કૌતુક, સૂર્યનું ધામ–સૂર્યનું તેજોમંડલ, ચંદ્રનું નગર, ઈંદ્રનું મંદિર, કુબેરનો તંબુ–મહેલ અગ્નિનું નગર, વાયુનું સ્થાન, કે બ્રહ્માનું સર્વોત્તમ ધામ, એમાંથી કોઇ પણ કરવાને સમર્થ નથી અર્થાત્ સૂર્યાદિ દેવોનાં ધામ પણ પોતાની અત્યંત શોભાવડે તમારી વાણીમાં શ્રદ્ધાવાળા આત્મજ્ઞ પુરૂષના વૈરાગ્યની શોભાને નાશ કરી શકતાં નથી. તાત્પર્ય કે તમારા ઉપદેશથી પ્રાપ્ત થયેલો વૈરાગ્ય બ્રહ્માદિકના વૈભવથી પણ ચલાયમાન થતો નથી.

સુંદર એવી ઝેરની વેલના ફુલ સમાન, પૃથ્વી ઉપરના સ્ત્રી આદિક વિષયો કોઈ દિવસ અમને કાંઇપણ આશ્ચર્ય ઉત્પન્ન કરતા નથી; તેમ અત્યંત સુંદર એવી રંભા અપ્સરાના સ્તનની કોરના આલિંગનવડે ઉજ્વલ તથા પુણ્યવડે પ્રાપ્ત એવું ઈંદ્રનું પદ પણ અમારે ગણનામાં નથી! તેમ જ શોભાયમાન એવું બ્રહ્માનું પદ પણ અમારા આદરનું સ્થાન નથી. પરંતુ પુણ્યશાળી શ્રી શંકર ગુરુએ જે કલ્યાણાત્મક નવીન વચન કહેલાં છે; જે વચન, વિરહાતુર ચકોર પક્ષીઓના ચંચુ પુટથી દલિત થયેલા પૂર્ણ ચંદ્રમાંથી નીકળેલા અમૃતની ધારા જેવાં છે, તે અમે આ સ્થલમાં ઇચ્છીએ છીએ.

તમારાં ભજન જે પૃથ્વી અને સ્વર્ગ બંનેને સુખ કરનારાં છે, જે તમારા અસાધારણ યશની પ્રસ્તાવના સ્વસ્તિવાચન રૂપ છે, પૂર્વે કરેલાં અનંત તપરૂપી કૃત્યનાં પાકાં ફુલ જેવાં છે, સર્વે આધિઓનાં તત્વને ખેંચી લેનારાં છે, દીન પુરૂષને ધનવાન કરનાર છે, અને જન્મમરણરૂપ સંસારની સાથે અત્યંત વૈર કરનારાં છે; એ તમારાં ભજનને વિષે તમારી સેવારૂપ કર્મ કરવાને સમર્થ એવું મારૂં મન આશક્ત થાઓ. " વૈદ્યોમાં શ્રેષ્ટ વૈદ્ય તમે છો એમ હું સાંભળું છું " એમ જેને વિષે શ્રુતિમાં કહેલું છે એવા સદાશિવનો અવતાર થવાનો જે કહેલો છે તે અવતાર તમે છો. માટે તેજ વૈદ્યોમાં સદ્વૈદ્ય સદાશિવના અવતારભૂત ભગવાન તમે જ સંસારના બંધરૂપ રોગની શાંતિને અર્થે અમારે ઉપાસન કરવા યોગ્ય છો.

શંકરનો પ્રથમ શિષ્ય સનંદન.

એ પ્રમાણે બોલતા તે બ્રાહ્મણના પુત્રને મહાત્મા શ્રી શંકરાચાર્યે કરૂણાવડે વિધિપૂર્વક સન્યાસ દિક્ષા આપી. મહાપુરુષો તેને શ્રી શંકરાચાર્યનો **સનંદન** નામે પ્રથમ શિષ્ય કહે છે.

સંસારરૂપી ભયંકર સમુદ્રને તરી જવા માટે જે નિરંતર શંકરની એમ પ્રાર્થના કરતો હતો કે તમે મારા વહાણવટી થાઓ, તેને સન્યાસાશ્રમરૂપી નાવમાં બેસાડીને કૃપારસરૂપી નાકાદંડ જેણે પાણીમાં પાડ્યો છે એવા શ્રી શંકર પેલી પાર લેઇ ગયા, એ હર્ષની વાત છે.

બીજા પણ જે દેવતાઓના અંશ શ્રી શંકરનું સેવન કરવાને આવેલા હતા તોપણ સનંદનની પેઠે બહુધા વિરક્ત હોઇને, તે મુક્તિ ક્ષેત્રમાં વડના

મૂલ આગળ બેઠેલા મહાદેવના શિષ્ય છતાં. લોક રીતિએ પણ અમે શ્રીશંકરાચાર્યના શિષ્ય છીએ, એમ પ્રસિદ્ધિ પામવાને સ્પષ્ટપણે તેમના શિષ્ય ભાવને પામ્યા.

જેમના આગળ ગુરુનું મૌન એજ વ્યાખ્યાન છે અને જેઓનાથી શંકારૂપ કલંકના અંકુર નાશ પામે છે, તથા વિશ્વમાં પવિત્ર અને આશ્ચર્યકારક જેમનાં ચરિત્ર છે. એવા ઉત્તર રહિત વામદેવાદિક પ્રથમ જે શિવના શિષ્યો હતા તેજ શિવ જ્યારે વિનીત લોકના સમુદાયનો ઉદ્ધાર કરવાને આ પૃથ્વી ઉપર અવતાર પામ્યા ત્યારે પણ તેમના જ શિષ્ય ભાવને પામ્યા, માટે સર્વથી વિલક્ષણ શિષ્યો વૃદ્ધ, અને ગુરૂ જુવાન તે શિષ્યોને ધન્ય છે. ! ! પુરૂષાર્થની ઇચ્છાવાળા પુરૂષોને શેષનાગ સારા (સંસ્કાર યુક્ત કરેલા) શબ્દોથી જ સંતોષ આપે છે. પણ પુરૂષાર્થ આપતા નથી; કવિરાજ વાલ્મિકિ પણ કલ્પિત અને યથાર્થ અર્થ વડે પુરૂષાર્થની ઇચ્છાવાળા પુરૂષોને સંતોષ આપે છે, પણ પુરૂષાર્થ આપતા નથી; સૂત્રોની લાંબી જે પદ્ધતિ છે. એવા વ્યાસમુનિ પણ ઘણેક કાલે પુરૂષાર્થને આપે એવી વાણી તેમને કહે છે: પણ શ્રીશંકર ગુરુ તો પુરૂષાર્થની ઇચ્છાવાળા પુરૂષોને તત્કાલ કૃતાર્થ કરે છે.

મુક્ત નહિ થયેલા પુરૂષોને વિષે જેમનો કદાપિ વાસ નથી એવા પુરૂષો, વિષ્ણુતુલ્ય જેનો મહિમા છે એવા શંકરનું ઉપાસન કરતા હતા; (તથા તેનું ફલ પણ તેમને પ્રાપ્ત થયું હતું એવું કે) તેની ઉપાસના વડે તેઓએ વાંકે માર્ગે અનુસરેલી પોતાની બુદ્ધિને સીધે માર્ગે ચાલનારી કરી હતી. જેમ કિરણોના મંડલથી સૂર્ય શોભે છે, પુષ્પની અનેક જાતિઓમાં જેમ પારિજાતકનું પુષ્પ શોભે છે, નેત્રરૂપી હજાર કમલોવડે જેમ વત્રાસુરનો શત્રુ ઇંદ્ર શોભે છે, તેમ શિષ્યોની પંક્તિઓથી શ્રી શંકર અત્યંત શોભતા હતા.

ચાંડાલરુપે શિવનાં દર્શન અને ઉપદેશ.

હવે એક સમયે સૂર્યના તાપથી પ્રજ્વલિત થઈ રહેલી સૂર્યકાંતની શિલાઓ. આકાશમાં ભમતાં ત્રણ પુરનો દ્વેષ કરનાર મહાદેવના નેત્રમાંથી ઉત્પન્ન થયેલા અગ્નિના કિરણોના તણખાની પદ્ધતી જે વખતે ધારણ કરતી હતી. જે સમયે પોતાનાં અત્યંત કિરણો વડે સમુદ્રમાં ભરતીરૂપી પૂરને ઉત્પન્ન કરનારો સૂર્ય અનેક સુંદર મણિઓથી બાંધેલી ભૂમિમાં પરાવર્તન પામતાં પોતાનાં કિરણના સમુદાય વડે મોરનાં પીંછાં બનાવતો હોય તેમ

બીજો ઇંદ્રજાલ વિદ્યાનો ખેલ કરી બતાવનારો થયો હતો;—જે સમયે હંસ કમલના સમુદાયમાં સંતાઈ ગયા હતા, માછલાં જલની મધ્યે જતાં રહ્યાં હતાં, પક્ષીઓ વૃક્ષોના પોલાણુમાં સૂઇ ગયાં હતાં અને મોર પર્વતોની ગુફાનું શરણુ લેઇને રહ્યા હતા; તે વખતે દિવસના મધ્યભાગમાં (મધ્યાન્હે) શ્રી શંકરાચાર્ય વિધિપુર્વક આન્હિક કર્મ કરવાની ઇચ્છાથી પોતાના શિષ્યો સહિત કમલ અને કાલાકમલના પરાગથી ભગવા વર્ણની થઈ ગયેલી ગંગા નદી ઉપર જતા હતા.

નદી ઉપર જતાં માર્ગમાં શ્રી શંકરે ચાર ભયાનક કુતરાઓથી આગળ પાછળ ઘેરાયલા ચાંડાલને પોતાની પાસે આવતો જોઇને તે ચાંડાલને તેમણે સ્પષ્ટ કહ્યું કે, અરે ચાંડાલ! દુર જા; તે સાંભળીને તે ચાંડાલે શ્રી શંકરને ઉત્તર આપ્યો કે—

આત્મા એક અને અદ્વિતીય છે, એ આત્મા પાપ વિનાનો છે. એ આત્મા પુરૂષ નિરવદ્ય, નિરંજન અને અસંગ છે. બ્રહ્મ સત્ય, જ્ઞાન, અને અનંત છે. વિજ્ઞાન અને આનંદ એ બ્રહ્મ છે. એ રીતે વેદાંત આ પ્રકારે આત્માને અદ્વિતીય, અનવદ્ય, અસંગ, સત્ય, બોધરૂપ, અને અખંડ, પ્રતિપાદન કરે છે. તોપણુ તે આત્માને વિષે તું ભેદ બુદ્ધિની કલ્પના કરે છે એ આશ્ચર્ય છે!!!

કેટલાક સન્યાસીઓ હાથમાં દંડ ઝાલવાવડે અલંકૃત થયેલા છે, હાથમાં કમંડલ ઝાલેલાં છે, ભગવા રંગનાં વસ્ત્ર પેહેરેલાં છે, અને બોલવામાં ચતુર છે તથા જ્ઞાનના લેશથી રહિત છે. એવા સન્યાસીઓ માત્ર પોતાના વેષ વડે જ ગૃહસ્થ પુરૂષોને ઠગે છે. હે વિદ્વાન્! તું મને દૂર જા, એ પ્રકારે કહે છે તેમાં મારા દેહને તું દૂર કરવા ઇચ્છે છે કે આત્માને દુર કરવા ઇચ્છે છે? હે યતિ શ્રેષ્ટ! જો દેહને દુર કરવા તું ઇચ્છતો હોય તો તે દેહ તો તારા દેહની પેઠે અન્નમય છે, માટે શું તમારા દેહ કરતાં જુદો છે?–વિલક્ષણુ છે? અર્થાત્ જુદો નથી જ. વારૂ જો તે દેહના સાક્ષીરૂપ આત્માને તું દુર કરવા ઇચ્છતો હોય તો તે સાક્ષીરૂપ આત્મા, તારામાં જે સાક્ષીરૂપ આત્મા છે, તેનાથી શું જુદો છે? અર્થાત્ જુદો નથી જ.

આ બ્રાહ્મણુ છે અને આ ચાંડાલ છે એવો ભેદ પ્રત્યગાત્માને વિશે તારા જેવા અદ્વૈતવાદીએ માનવો કેમ ઘટે? તારા જેવા અદ્વૈત વાદીને કેમ

યોગ્ય લાગે છે ? અર્થાત્ કોઈ પણ પ્રકારે એવો ભેદ તારે માનવો યોગ્ય નથી. સૂર્યનું પ્રતિબિંબ ગંગાને વિષે પડયું હોય અને મદિરામાં પણ પડયું હોય તો તે બેમાં કાંઇ અંતર છે શું ? અર્થાત્ કાંઈ પણ અંતર નથી. ત્યારે એજ રીતે પ્રત્યેક દેહમાં આત્મા પ્રતિબિંબિત થયો છે તેમાં શો ભેદ છે ! વારૂ, તું કહેતો હોય કે આત્મા તો ભેદ રહિત છે, તથાપિ અતિ પવિત્ર બ્રાહ્મણ શરીરમાં અને અતિ પાપિષ્ટ ચાંડાલના શરીરમાં ભેદ કેમ નહિ માનવો ? તો હે મુનિવર્ય ! અનેક શરીરોમાં છતાં પણ ત્રણે કાલમાં શરીરના સંબંધ વિનાના પૂર્ણ પ્રાચીન આત્મરૂપ એક પુરૂષની ઉપેક્ષા કરીને 'હું પવિત્ર બ્રાહ્મણ છું: હે ચડાલ તું દૂર જા.' એવો આ મિથ્યા આગ્રહ તારે શા છે ? અર્થાત્ તમારા સરખા મુનિ શ્રેષ્ઠને એવો મિથ્યા આગ્રહ કરવો યોગ્ય નથી. પોતાના સ્વરૂપને ભૂલીને ક્ષણભંગુર દેહમાં અહભાવ રાખવો એ અત્યંત અનુચિત છે.

તારૂં આત્મસ્વરૂપ અચિંત્ય, અવ્યક્ત, અનંત, પ્રાચીન, મૂલભૂત, અને તેથી ઉપાધી રહિત-નિર્મળ છે; તેને વીસરી જઇને હાથીના કાનના જેવા ચંચળ આ દેહ ઉપર તને અહંભાવ કેમ પ્રગટે છે? અર્થાત્ તારા જેવા વિવેકીને કોઇ પણ પ્રકારે દેહ ઉપર અહંભાવ પ્રકટ થવો યોગ્ય નથી. મુક્તિની માર્ગભૂત બ્રહ્મવિદ્યાને પ્રાપ્ત કરીને પણ હજી તુચ્છ એવી લોક સંગ્રહરૂપ ઈચ્છા જાગે છે ! ! ! અહો ! માયાવીઓમાં શ્રેષ્ઠ એવા પરમાત્માના મોટી ઇંદ્રજાલમાં મોટા પુરૂષો પણ ડૂબી જાય છે એ આશ્ચર્ય છે ! ! !

એ પ્રમાણે વચન કહિને તે અંત્યજ (ચાંડાલ) વિરામ પામ્યો એટલે તેના વચન ઉપરથી 'આ તે ચંડાલ હશે કે નહિ' એમ જેને સંશય ઉત્પન્ન થયો છે, તથા સત્યવાદી તેથી મનમાં વિસ્મય પામ્યા છે અને અતિ ઉદાર એવા ચરિતવાળા, શ્રી શંકર તે ચાંડાલ પ્રતિ બોલ્યા કે, હે દેહધારીમાં શ્રેષ્ઠ ! તેં જે આ સમયે કહ્યું છે તે સત્ય જ છે. તારા આત્મવેત્તાના વચન ઉપરથી 'આ ચંડાલ છે' એવી બુદ્ધિનો હવે હું ત્યાગ કરૂં છું. ઘણાક જણ વેદાંત વચનને શ્રવણથી જાણે છે; અને તેમાંના ઘણાક ઇંદ્રિયોના વર્ગને જીતીને તે વચનોનું મનન પણ કરે છે; તથા ઘણાક અંતઃકરણનો આત્મામાં યોગ પણ કરે છે-નિદિધ્યાસન પણ કરે છે; પરંતુ પ્રતિબંધકના સદ્દભાવને લીધે ભેદશૂન્ય બુદ્ધિ કોઇ પણ કરી શકતા નથી. એટલા માટે જે દઢ બુદ્ધિવાળા

પુરૂષોને સઘળુ જગત્ નિરંતર આત્મરૂપે દેખાય છે તે ગમે તો બ્રાહ્મણ હો અથવા ગમે તો ચંડાલ હો, પરંતુ તે નમસ્કાર કરવા યોગ્ય છે એમ મારી દૃઢ નિષ્ઠા છે. જે ચેતનસત્તા વિષ્ણુ આદિકમાં સ્ફુરે છે તે જ ચેતનસત્તા પતંગ આદિક ક્ષુદ્ર જંતુઓમાં પણ સ્ફુરે છે! તે ચેતનસત્તા ત્રણે કાલમાં હું છું, બીજું દૃશ્ય પદાર્થ કાંઇ ત્રણે કાલમાં છેજ નહિ. એવી જેની બુદ્ધિ હોય, તે ભલે ચંડાળ હોય તથાપિ મારો ગુરૂ છે. આ લોકમાં તે તે વિષયનો અનુભવ કરતી વખતે જે જે વિષયનું જ્ઞાન થાય, ને તે સર્વે મિથ્યાભૂત સર્વે ઉપાધીયોનો બાધ કરવાથી અવશેષ રહેલું જ્ઞાન માત્ર હું છું: મારાથી વ્યતિરિક્ત કાંઈ પણ નથી. એવી જેની બુદ્ધિ હોય તે ગમે તે હોય તથાપિ મારો ગુરુ છે, એ ઉપરથી,-'તું દૂર જા' એમ મેં તારા દેહને દૂર કરવાના હેતુથી કહ્યું નથી, તેમ આત્માને દુર કરવાના હેતુથી પણ કહ્યું નથી; પરંતુ તે બંન્નેના તાદાત્મ્યરૂપ અધ્યાસને દૂર કરવાના હેતુથી કહ્યું છે. એ અધ્યાસ જો તારે વિષે ન હોય તો તું મારો ગુરૂ જ છે.

શિવના કલાવતાર **શ્રી** શંકર તે ચાંડાલ સાથે એ રીતે બોલતા હતા તેવામાં પોતાની આગળ તેમણે તે ચંડાળને દીઠો નહિ, પરંતુ જેના મુગટને વિષે ચંદ્રની કલા સ્ફુરણાયમાન થઈ રહી છે એવા શિવને ચાર વેદ સહિત દીઠા.

કોઈ કહેશે કે શ્રી શંકર એજ શિવ છે માટે બીજા શિવ ક્યાંથી આવ્યા? તો. જેમ વિષ્ણુના કલાવતાર વ્યાસની સાથે વિષ્ણુનો સંવાદ સંભવે છે તેમ શિવના કલાવતાર શંકરની સાથે શિવનો પણ સંવાદ સંભવે છે.

શિવને જોઈને ભય વડે, ભક્તિ વડે, ધૈર્ય વડે, હર્ષ વડે અને વિસ્મય-વડે યુક્ત તથા શિષ્ટ પુરૂષોથી માન પામેલા શ્રી શંકરે પોતાના દૃષ્ટિગોચર થયેલા અષ્ટ મૂર્તિ પૃથ્વી આદિક આઠ જેની મૂર્તિઓ છે એવા મહાદેવની સ્તોત્રવડે સ્તુતિ કરવા માંડી.

હે શંભો ?—જેનાથી સુખ ઉત્પન્ન થાય છે એવા હે દેવ! દેહ દૃષ્ટિએ કરીને હું તમારો દાસ છું. અર્થાત્ તમે સર્વ સ્વામી ગુણયુક્ત છો. હે ત્રણ નેત્રવાળા દેવ! જીવ દૃષ્ટિએ કરીને હું તમારો અંશ પ્રકટ થયો છું. તમે કહેશો કે હું તો અવયવ રહિત છું તો તું મારો અંશ શી રીતે થયો? તો,—તમે સર્વેંદ્રિય રહિત છતાં પણ જેમ સૂર્ય, ચંદ્ર અને અગ્નિરૂપી ત્રણ નેત્રવાળો

તમારો દેહ છે તેમ માયા વડે તમારો અંશ પણ સંભવે છે. હે સર્વના આત્મરૂપ દેવ! શુદ્ધાત્મ દૃષ્ટિએ કરીને તો તમે એજ હું છું–તમારાથી હું જુદો નથી એ પ્રકારે સર્વે શાસ્ત્રો વડે મારી બુદ્ધિને નિશ્ચય પ્રાપ્ત થયો છે.

જેના દર્શનવડે લોક બહારથી અને અંતરથી અંધકાર રહીત–પ્રકાશમય થાય છે. ત્રણે લોકમાં જેને ઓપ ચઢાવવાને સરાણનો પાષાણ નથી કે જેને ખોદી કાઢવાને ખાણ નથી તથા જેના ઉપર યતિઓ પ્રીતિવાળા થઇને તેને પ્રાપ્ત કરવાને એકાંતમાં યત્ન કરે છે એવા લૌકીકમણિથી ઉત્કૃષ્ટ સમગ્ર વેદના શિરોભૂષણ–વેદાંત રૂપ મણિ, જે त्वं પદના લક્ષ્યાર્થથી અભિન્ન છે, તેને મારો નમસ્કાર છે.

શાસ્ત્ર પરમતત્વનો બોધ કરે છે માટે તેને ધન્ય છે. શાસ્ત્ર એવું છે ખરૂં પણ જો લોકો ઉપર અથવા શિષ્ય ઉપર ગુરૂની કૃપા ન હોય તો તે શાસ્ત્રથી શું ફલ છે? અર્થાત્ કાંઇ ફલ નથી. વારૂ કદાચિત્ ગુરૂની કૃપા સંપાદન કરી પણ જો તેનાથી તત્વજ્ઞાનનો વિશેષ કરીને ઉદ્ભવ ન થયાં હોય તો સંપાદન કરેલી ગુરૂ કૃપા પણ શું કરશે? અર્થાત્ કાંઇ કરશે નહિ. કદાપિ મારૂં પરમતત્વ જો ન હોય તો તે તત્વજ્ઞાનનો ઉદ્ભવ બોધ પણ શાના આલંબનથી થશે? માટે તત્વજ્ઞાનના આલંબનભૂત સ્વરૂપ થકી અભિન્ન પરમતત્વ જેના સુધી આ લોકમાં આશ્ચર્યબુદ્ધ છે–જેનાથી પર આશ્ચર્યબુદ્ધિનો વિષય નથી, તે પરમાત્માને નમસ્કાર છે.

એ પ્રમાણે ઉદાર વચનોવડે ભગવાન મહાદેવની સ્તુતિ કરતા તથા તેમને પ્રણામ કરતા મુનિવર્ય–જેનાં નેત્ર આંસુથી ભરાઈ ગયેલાં છે, એવા શ્રી શંકરને ઘણા માન સાથે મહાદેવે કહ્યું કે:–તું અમો આદિક મોટા દેવોની પદ્વિને પામ્યો છે. હે તપોધન! અમે તારી નિષ્ઠાની પરીક્ષા કરી છે. માટે હે સદ્દરેણ્ય! વ્યાસ મુનિની પેઠે તું પણ મારા અનુગ્રહનું પાત્ર થા. જે વ્યાસમુનિ સર્વે શિષ્ટોમાં આગ્રહી છે અથવા રૂડે પ્રકારે શિક્ષણ પામેલા છે, તેથી તેણે સમગ્ર વેદ સમુદાયના વિભાગ કરીને બ્રહ્મસૂત્ર રચ્યું છે; જે બ્રહ્મસૂત્રમાં કણાદ, સાંખ્ય, પાતંજલ, આદિક કુત્સિત (નિંદ્ય) મતોને મૂલમાથી ઉખેડી નાખ્યાં છે. એ બ્રહ્મસૂત્ર ઉપર કલિ દોષને લીધે મૂઢ બુદ્ધિવાળા પુરૂષોએ બે ત્રણ વેદ વચનનાં પ્રમાણ આપીને કેટલાંક કુત્સિત ભાષ્યો રચેલાં છે. તથા કેટલાક બહુ જાણનારા પુરૂષોએ તેને દૂષિત પણ કરેલાં છે. એટલા માટે વેદાંતના

વચનોનો અર્થ જેણે જાણેલો છે એવા તમે તે દુર્બુદ્ધિવાળાઓના મતોનું ખંડન કરીને તથા સમગ્ર શ્રુતિ વચનોથી ઉપકૃત એવી યુક્તિઓથી યુક્ત સુત્રભાષ્ય હમણાં રચો.

તમારૂં રચેલું એ જ નિર્દોષ અને ઉદાર ભાષ્ય ઇંદ્ર સહિત વેદોએ પણ પૂજન કરવા જેવું થશે; તેમજ તે બ્રહ્માની સભામાં પણ ઉત્તમ પ્રકારનું પૂજન પામશે. વળી ભેદાભેદ વાદી ભાસ્કર, શાક્તમતનો અભિનવગુપ્ત એ આદિ આચાર્યોને તથા નીલકંઠ, પ્રભાકર તથા ભટ્ટમતનો અનુયાયી મંડનમિશ્ર, એ આદિક પંડીતોને જીતીને પૃથ્વીમાં અદ્વૈતમતમાં પરમતત્વ છે એમ પ્રસિદ્ધ કર.

પછી પરમતત્વની પદ્ધતિનું પાલન કરવાને અર્થે, મોહરૂપી અંધકારને દુર કરનારા સૂર્યરૂપી પોતાના શિષ્યોને તે તે સ્થળમાં સ્થાપન કરીને, કૃતકૃત્ય થઇને મને પામીશ. એ પ્રમાણે શ્રી શંકરના ઉપર અનુગ્રહ કરીને કૃપાયુક્ત શ્રીમહાદેવ વેદો સહીત અંતર્ધાન થયા; અને પોતાના શિષ્યોસહિત શંકર પણ મનમાં વિસ્મિત થઇને દેવ નદી ગંગા ઉપર ગયા. પછી ત્યાં જે પોતાને કરવાનો હતો તે આન્હિક વિધિ સમાપ્ત કરીને જગતના ગુરુ મહાદેવનું ધ્યાન કરતા, ગુણના સમુદ્રરૂપ શ્રી શંકરનું મન, લોકના હિતને અર્થે સમગ્ર ભાષ્ય કરવાને ઉદ્યુક્ત થયું.

શ્રી શંકરાચાર્યનું હિમાલય ઉપર બદ્રિકાશ્રમમાં જવું.

જેમ ગંધથી લોભાયલા ભ્રમર પછવાડે લાગવાથી—ભ્રમરની પીડાથી કમલના દોડાથી કમલના દોડાને છોડીને દ્વિજેંદ્ર (પક્ષીઓનો ઇંદ્ર હંસ) ત્યાંથી બહાર નીકળી જઇને પ્રસન્ન થઇ સુખ પામ્યો હોય તેમ કમલના દોડાની પેઠે વિકાસ નહિ પામેલા કાશી નગરથી શ્રી શંકરાચાર્યની કીર્તિરૂપી ગંધથી લોભાયલા સેવકરૂપ ભ્રમરોની પીડાથી તે કાશીને છોડીને અને શ્રીકાશીવિશ્વનાથ મહાદેવ થકી ભાષ્ય કરવાની શક્તિને મેળવી પ્રસન્ન થએલા દ્વિજેન્દ્ર (શ્રીશંકર) સુખ પામ્યા.

પૃથ્વી ઉપર અદ્વૈત શાસ્ત્ર જાણનારા આચાર્યોનો સાર્વભૌમ ચક્રવર્તિ આ શ્રીશંકર જાય છે, એમ જાણીને ચંદ્રબિંબરૂપ શ્વેત છત્ર અસ્તાચલ કરતો હતો તે સમયે દિશારૂપી સુંદર સ્ત્રીએ તેમના આગળ પ્રકાશને બાહાને

ચામર ધારણ કર્યો. દેવ અને મનુષ્યોની શાંત દિશા એટલે ઉત્તર દિશાને પડી મૂકીને બીજી દિશા શ્રીશંકરાચાર્યને સાક્ષાત્ રૂચિકર લાગી નહિ, તેથી કરીને તે દિશાએ આવેલાં તીર્થોનું સેવન કરતા કરતા ક્રમે કરીને બદ્રિકાશ્રમમાં જવાનુ તેમણે મન કર્યું.

અને કોઈ જગોએ ઉષ્ણુતાવાળો, કોઇ જગોએ શીતલ. કોઇ જગોએ સીધો. કોઇ જગોએ વાંકો, કોઇ જગોએ ઊંચા મોઢાના કાંટાવાળો, અને કોઈ જગોએ કાંટા વગ નો, એ રીતે મૂર્ખ માણુસના ચિત્તની પેઠે અવ્યવસ્થિત માર્ગે તે મહાપુરૂષ બાદ્રકાશ્રમ ભણી જવાને ચાલ્યા. તે પોતાના આત્માને ક્રિયા રહત તથા નાશ ન પામે એવો જોના હતા તથાપિ માર્ગમાં પ્રવાસીઓ સાથે ચાલેલા શ્રીશંકર લોકની રીતિ પ્રમાણે ફલો ખાતા હતા. મીઠાં પાણી પીતા હતા, ચાલતા હતા, બેસતા હતા, સૂતા હતા અને ઉઠતા હતા.

એમ કરતાં કરતાં તેમણે ઘણો લાંબો માર્ગ ઓળંગ્યો, અને ગૌરીના પિતા હિમાલયમાંથી ઝરતાં ઉતાવળાં ઝરણાંથી વ્યાપ્ત થયેલી તથા ખેલ કરતી દેવાંગનાઓયુક્ત ગુફાઓ જેમાં ચારે પાસ શોભે છે એવી બદરીવનની પવિત્ર ભૂમિ પ્રાપ્ત કરી—બદ્રિકાશ્રમમાં પોહોંચ્યા.

બદ્રિકાશ્રમમાં જઇ વેદાંત અને ઉપનિષદ ઉપર ભાષ્ય રચવું

શ્રી શંકરે પોતાના બારમે વર્ષે બદ્રિકાશ્રમમાં રહીને ત્યાં રહેલા સમાધિનિષ્ટ તથા છ, સાત, અને નવથી ખેદ પામેલા બ્રહ્મર્ષિઓ સાથે ઘણે પ્રકારે વેદાંતનો વિચાર કરીને સુંદર, ગંભીર અને મધુર એવું સૂત્રભાષ્ય રચ્યું.

વેદનું ભાષ્ય કર્યું એટલુંજ નહિ, પણ ઉપનિષદનુ પણ ભાષ્ય કર્યું. તે વિષે કહે છે કે જેણે અદ્વૈત આત્મતત્વને હથેળીમાં પ્રકાશિત કર્યું છે, જેણે પ્રાચીનકાલના-ઘણા કાલના અને પાર ન આવે એવા મોહનો નાશ કર્યો છે, અને જે ઉદય પામેલા ગુણના સમુદાય વડે યુક્ત છે, એવું ઉપનિષદોનું ભાષ્ય પણ શ્રી શંકરે કર્યું. પછી મહાભારતમાં સારભૂત એવી ભગવદ્ગીતાનું તેમણે ભાષ્ય કર્યું. તથા અસત્ પુરૂષોને અત્યંત અપ્રાપ્ય એવા સનત્સુજાતીય અધ્યાત્મનું પણ ભાષ્ય કર્યું તે પછી નૃસિંહતાપનીયનું ભાષ્ય કર્યું. તે પછી બુદ્ધિમાન પુરૂષોએ પ્રસંશા કરવા યોગ્ય શ્રીશંકરે ઉપદેશસહસ્રિકા આદિક અસંખ્ય ગ્રંથો કર્યા, જે પરમાર્થ વિદ્યાના ગ્રંથોને સાંભળીને વિરાગયુક્ત યતિઓ અવિવેકરૂપી પાશથી મુક્ત થાય છે. એ રીતે શ્રીશંકરાચાર્યરૂપી સૂર્ય

ઉદય પામીને જે સમયે પ્રકાશવા માંડ્યો તે સમયે દુષ્ટ વાદીરુપ ચંદ્રની કાંતિ સહિત કુબુદ્ધિવાળાઓએ રચેલી વ્યાખ્યારુપી અંધકાર લય પામી ગયા.

શિષ્યોને તે ભાષ્ય ભણાવવું.

હવે સન્યાસીઓમાં ચંદ્ર જેવા શોભાયમાન શ્રી શંકરે, બીજા વાદીઓના તર્કરુપી તરુણ સૂર્યનાં કીરણોથી જેમ સમુદ્રનું શોષણ થતું નથી તેમ શોષણ ન થાય એવું પોતાનું ભાષ્ય વિધિ પ્રમાણે પોતાના શિષ્યોને ભણાવવા માંડયું.

પોતાના શિષ્યોનાં હૃદયરુપી કમલના સૂર્યરુપ ગુણશ્રેષ્ટ શ્રીશંકરના શિષ્ય સમુદાયમાં પોતાના સમાદિક ગુણોએ કરીને, સનંદન આદિક કેટલાક શિષ્યો મુખ્યત્વે સેવા કરતા હતા—અર્થાત્ સનંદનાદિક કેટલાક શિષ્યો પોતાના ગુણોએ કરીને મુખ્ય થયા હતા.

શિષ્ય પરીક્ષા.

સનંદન નામે શિષ્ય બીજા શિષ્યો કરતાં ઘણો શોભતો છતાં અને પોતાના વેદનું તેણે અધ્યયન કર્યું છતાં પણ ગહન અર્થનું જ્ઞાન થવાની ઇચ્છાથી અદ્‌ભુત નિયમ ધારણ કરીને ફરીને પઠન કરવાની ઇચ્છાવાળો થયો હતો. પોતાના ચરણકમલના યુગ્મ (જોડું) ને વિષે રાગદ્વેષાદિક દ્વંદ્વ રહિત ભક્તિવાળા સનંદન ઉપર અત્યંત કૃપાવાળુ જેનું મન છે એવા મુનિંદ્ર શ્રી શંકરે વેદાંતના રહસ્યરૂપી ભંડારને સંચય કરવાના પાત્રરૂપ પોતાના સમગ્ર કોશને પોતાના સમગ્ર ગ્રંથને ત્રણ વાર ભણાવ્યો. સનંદન ઉપર ગુરૂની અસાધારણ પ્રીતિ જોઇને ઇર્ષ્યાના સમુદાયથી જેમનું હૃદય ભરાઇ ગયું છે એવા બીજા શિષ્યોમાં તે સનંદનની અનુપમ ભક્તિ પ્રસિદ્ધ કરવાના હેતુથી વેદાંતનો ઉપદેશ કરનારાઓના ઇંદ્ર શ્રીશંકરે સનંદન આકાશનદી ગંગાને સામે કાંઠે છતાં, કોઇક વખતે તેને હાક મારી. તે સાંભળીને સનંદને વિચાર કર્યો કે સંસારરૂપી અવધિ વિનાના સમુદ્રમાં તારનારી ગુરૂના ચરણની ભક્તિ શું એક નદીમાં મને તારશે નહી! એ પ્રમાણે વિચાર કરીને તેણે ત્વરાથી જલમાં પ્રવેશ કર્યો તે સમયે આકાશનદી ગંગાએ તેને પગલે પગલે કમળ ઉત્પન્ન કર્યાં—તેણે જ્યાં જ્યાં પગ મૂકયો ત્યાં ત્યાં કમલ ઉત્પન્ન કર્યો !!! તે કમલમાં ક્રમે કરીને પગ મૂકીને કિનારે આવેલા અતિમ ભક્તિવાળા સનંદનને, આનંદ તથા વિસ્મયથી અત્યંત પરિપૂર્ણ થયેલા શ્રી શંકરે આલિંગન કરીને તેનુ નામ પદ્મપાદ એવી રીતે વિસ્તાર્યું.

પાશુપત મતનું ખંડન.

જે સમયે શ્રીશંકર આત્મવિદ્યાનું શિષ્યોને અધ્યયન કરાવતા હતા તે સમયે તે તત્વજ્ઞાનીઓની સભામાં જે કોઈ ગર્વવાળા તથા વિવેકરૂપી વૃક્ષના ભયંકર દાવાગ્નિરૂપ દુષ્ટ પાશુપત મતના અભિમાનીઓ બેઠેલા હતા તે, તેમના ઉપર આક્ષેપ આણવા લાગ્યા કેઃ—

પશુપતિ ઇશ્વરે કાર્ય, કારણ, યોગ, વિધિ, અને દુઃખાંત, એવા પાંચ પદાર્થ મોક્ષને અર્થે ઉપદેશેલા છે, તેમાં મહરાદિક એ કાર્ય છે; પ્રધાન એ કારણ છે, સમાધિ એ યોગ છે, ત્રિવેણિ સ્નાનાદિ એ વિધિ છે; અને મોક્ષ એ દુઃખાંત છે. તેમાં પ્રધાન એ જગતનુ ઉપાદાન કારણ છે અને પશુપતિ ઇશ્વર એ નિમિત્ત કારણ છે, કેમકે 'ઇશ્વરે દૃષ્ટિ કરી અને તેણે પ્રાણ સરજ્યો, ઇત્યાદિ શ્રુતિમાં દૃષ્ટિપૂર્વક ઇશ્વરનું કર્તૃત્વ કહેલું છે, એવું જ ઘડાનુ નિમિત્ત કારણ કુંભાર છે અને તેનું પણ દૃષ્ટિપૂર્વક કર્તૃત્વ છે એમ લોકોમાં જોવામાં આવે છે; તેમ અનેક કારક પૂર્વક ઉત્પન્ન થયેલી ક્રિયાના ફલની સિદ્ધિ પણ લોકોમાં જોવામાં આવે છે. એજ ન્યાય આદિ કર્ત્તાને વિષે પણ લાગુ પાડવો યોગ્ય છે. વળી જેમ રાજા, વૈવસ્વત, આદિક ઈશ્વર કેવલ નિમિત્ત કારણ છે એમ લોકોમાં પ્રતિત થાય છે તેમ પરમેશ્વર પણ નિમિત્ત કારણ જ છે. વળી આ જગત્ સાવયવ, અચેતન અને અશુદ્ધ છે. એવા લક્ષણવાળા જગતનું ઉપાદાન કારણ બ્રહ્મ એમ સંભવતું નથી. વળી જો દુઃખ અને મોહાદ્યાત્મક કાર્ય જગતનું ઉપાદાન કારણ બ્રહ્મ હોય તો પ્રલય વખતે પોતાના ઉપાદાન બ્રહ્મથી કાંઈ જુદુ પડવારૂપ દૂષણ ઉપજે છે. માટે બ્રહ્મને જગતનું ઉપાદાનનું કારણ કહેવું એ બરોબર નથી, અને શ્રુતિઓ પશુપતિ ઇશ્વરને નિમિત્ત કારણરૂપે જણાવે છે એમ નિશ્ચય માનવું.

એવા તેમના વિકલ્પ સાંભળીને અપાર બુદ્ધિવાળા શ્રીશંકરે શ્રુતિનાં ઉદાહરણ આપીને તેનું ખંડન કર્યું. અને પછી લગાર જેમનો ગર્વ અસ્ત પામ્યો છે એવા પાશુપત મતવાળાઓનાં શાસ્ત્રોનું પણ ખંડન કર્યું; એવી રીતે કે—

તમે જે **બ્રહ્મથી** ભિન્ન નિમિત્ત અને ઉપાદાનનો સ્વીકાર કરોછો તે ઠીક નથી; કેમકે તેમ કરવાથી શ્રુતિમાં જે પ્રતિજ્ઞા અને જે દૃષ્ટાંત કહ્યાં છે તેને બાધ આવે છે. શ્રુતિમાં કહ્યું છે કે "જેના વડે નહિ સાંભળેલું સંભળાય,

નહિ માનેલું મનાય, અને નહિ જાણેલું જણાય તે આદેશને તું પૂછે છે ઈ." જો બ્રહ્મ ઉપાદાન કારણ ન હોય તો આ પ્રતિજ્ઞાને બાધ આવે; કેમકે કાર્યથી વ્યતિરિક્ત નિમિત્ત કારણના વિજ્ઞાનથી તે કાર્યનું જ્ઞાન થતું નથી. દૃષ્ટાંત જેમકે, હે સૌમ્ય ! એક માટીના ગોળાનું જ્ઞાન થવાથી સકલ મૃત્તિકામય પદાર્થોનું જ્ઞાન થાય છે; વાણીથી જેનો આરંભ કરવામાં આવે છે, એનો મૃતિકાનો વિકાર એ નામ માત્ર છે. મૃત્તિકા એજ સત્યછે, "એ પ્રમાણે ઉપાદાનરૂપે જ શ્રુતિમાં બ્રહ્મનું પ્રતિપાદન કરેલું છે. વળી બીજો કોઇ અધિષ્ટાતા ન હોવાથી તેજ બ્રહ્મ નિમિત્ત કારણ છે એમ જાણવું; કેમકે જગતની ઉત્પત્તિ થયા પહેલાં એકજ અદ્વિતિય બ્રહ્મનું પ્રતિપાદન કરેલું હોવાથી બીજે પ્રકારે કહેતાં પ્રતિજ્ઞા અને દૃષ્ટાંતને બાધ આવે છે, એ સ્પષ્ટ છે. જો બ્રહ્મ એક જ છે તો નિમિત્ત અને ઉપાદાન બે જુદાં ક્યાંથી હોય ? વળી શ્રુતિમાં કહ્યું છે કે "તેણે ઇચ્છા કરી કે હું બહુરૂપે થાઉં." એ ઉપરથી પરમાત્મા એજ કર્તા છે અને પ્રકૃતિ પણ છે એમ નિશ્ચય થાય છે. ઉપાદાન અને ઉપાદેયનું અત્યંત સાદૃસ્ય હોવું જોઇએ એમ કાંઇ અવશ્યનું નથી. કેમકે વીંછીનું ઉપાદાન કારણ છાણ છે તેમ કેશનું ઉપાદાન દેહ છે, તથાપિ વીંછી અને કેશ તેમના ઉપાદાન કારણથી વિ દશ જોવામાં આવે છે. વળી કાર્ય હોઇને તે બ્રહ્મને દૂષણ આપી શકતું નથી. કેમકે ઘટાદિ વિકાર કારણ થકી ભિન્ન ન છતાં મૃતિકાને દૂષણ આપતા નથી, એમ જોવામાં આવે છે, વળી પ્રલયકાલમાં કાંઈ કારણથી અભિન્ન રહે છે એટલું જ નહિ પણ ત્રણે કાલમાં, આત્મા એજ આ સર્વ છે. બ્રહ્મ એજ સર્વ છે એમ વેદમાં કહેલું હોવાથી જગતરૂપ કાંઇ બ્રહ્મરૂપ કારણથી અભિન્ન છે એ રીતે કારણથી કાંઇ ભિન્ન છતાં પણ સૂર્ય કિરણથી ઉપજેલાં ઝાંઝવાનાં પાણીવડે ક્ષાર ભૂમિ કદી ભીની થતી નથી તેમ જગત્ પરમાત્માને સ્પર્શ કરતું નથી. એવાં વેદનાં ઉદાહરણો આપીને શ્રી શંકરે તેમનો વિકલ્પ દુર કર્યો, અને તેમના શાસ્ત્રનું પણ ખંડન કર્યું. જેમકે,—પાશુપત શાસ્ત્રમાં કહેવા પ્રમાણે પશુપતિ ઇશ્વર પ્રધાન અને પુરૂષના અધિષ્ટાતા હોવાથી તે જગતનું કારણ હોઇ શકતા નથી. કેમકે હીન, મધ્યમ, અને ઉતમ એવા પ્રાણીઓમાં તેમણે ભેદ કર્યા છે માટે પશુપતિને રાગદ્વેષ છે એમ જણાય છે. વળી પશુપતિ ઈશ્વર । પ્રધાન અને પુરૂષની સાથે સંબંધ પણ ઉત્પન્ન થતો નથી. તેમનો સંયોગ લક્ષણ સંબંધ પણ સંભવતો નથી. કેમકે તે ત્રણે સર્વગત અને નિર-

ચમત્ છે. સમવાય સંબંધ પણ સંભવતો નથી. કેમકે તેમના આશ્રય અને આશ્રિતભાવનું નિરૂપણ કર્યું નથ. બીજો પણ કોઇ કાર્યગમ્ય સંબંધ કલ્પી શકાતો નથી કેમકે તેમનો કાર્ય કારણ ભાવ જ અદ્યાપિ સિદ્ધ થયો નથી.

એ પ્રમાણે તેમના શાસ્ત્રના ખંડનનો પ્રકાર બતાવીને તેમણે માનેલી મુક્તિનું ખંડન કરવાનો પ્રકાર કહે છે કે,–અદ્વિતીય બ્રહ્મને વિશે જ પર્યવસન્ન થયેલી એવી મુક્તિ છે અને તમારે મતે ઇશની સમાનતા એ મુક્તિ છે, પણ ભેદ સત્ય છતાં ઇશની સમાનતા લક્ષણ મુક્તિ કેમ બને ? કારણ કે તમારે મતે ભેદ સત્ય હોવાથી કોઇ પ્રકારે તેની નિવૃત્તિ થવાની નહિ તો મુક્તિ પણ કોઇ પ્રકારે બનવાની નહિ. તમે કહેશો કે પશુપતિના ધ્યાનથી અમને મુક્તિ મળેશે તો તે પણ યથાર્થ નથી; કેમકે ધ્યાનથી ઉપજેલી મુક્તિ કેમ વિનાશ ન પામે ? કારણ કે તેનો વિનાશ ન થવાનો કોઇ હેતુ નથી; માટે જાણવું કે કોઇપણ કાર્ય જે કોઇપણ ભાવથી ઉપજેલું છે તે નિત્ય નથી. અને એજ રીતે ધ્યાનભાવથી ઉપજેલી મુક્તિ પણ અનિત્ય છે.

વળી મોક્ષાવસ્થામાં જીવોમાં પશુપતિ ઇશ્વરના ગુણોનું સંક્રમણ થાય છે એમ જે પાશુપત મતવાળા ઇચ્છે છે તે ઇચ્છવું પણ બરોબર નથી. કેમકે અવયવ વિનાના ગુણોનું સંક્રમણ ઘટતું નથી.

તમે પાશુપત મતવાળા કહેશો કે જેમ અવયવ વિનાના કમલના ગંધનું જેમ વાયુમાં સંક્રમણ થાય છે તેમ જીવમાં પશુપતિના ગુણોનું સંક્રમણ પણ ઘટે છે, તો તેમ નથી; વાયુમાં જે કમલનો ગંધ આવે છે તે તો ગંધના સમવાય સંબંધવાળું કમલ સૂક્ષ્મ અવયવરૂપે વાયુ સાથે સંયુક્ત થઇને વાયુમાં ગંધબુદ્ધિ દેખાડે છે. વળી અમે તમને પાશુપતમતવાળાઓને પૂછીએ છીએ કેઃ વારૂ. પશુપતિના ગુણો મુક્ત પુરૂષોમાં આવે છે તે એક દેશવડે આવે છે કે સમગ્રપણે આવે છે ? અર્થાત્ થોડા ઘણા આવે છે કે બધાય ગુણો આવે છે ? જો થોડા ઘણા આવે છે એમ કહેશો તો પૂર્વે કહ્યો તે જ દોષ લાગુ થશે, એટલે અવયવ—રહિત ગુણોમાંથી થોડા ઘણા ગુણો છૂટા પડીને જીવમાં આવે એમ બને નહિ માટે ગુણોનું સંક્રમણ ઘટશે નહિ. જો પશુપતિમાંથી સમગ્ર ગુણો આવે છે તેમ કહેશો તો પશુપતિ ઇશ્વર ગુણ રહિત થઇ જવાના તેથી તે પરમેશ્વરને વિષે અજ્ઞતાદિ (અજ્ઞાનપણું આદિ) દોષ લાગુ થશે.

જેમ પક્ષીઓના કુલના પતિ ગરૂડના અતિશય વેગવાળા પાંખોના ઝપાટાઓ આઘાતવડે ફણામાં જેમને તાડન થાય છે એવા અભિમાનવાળા સર્પો ઝેરની જ્વાલા બાહાર કાઢે છે તેમ, વજ્રનાં જેવાં કઠણ તર્કવડે જેમનો અભિમત અર્થભેદ પામી ગયો છે એવા તથા પોતાને પંડીત માનનારા તે તાંત્રિક—પાશુપત મતવાળા પોતાના અતિશય ગર્વના મદને તજી દેતા હતા. વ્યાખ્યાન કરવાવડે વિકાસ કરેલી કુશલતાવડે શેષનાગને પણ લજ્જા ઉત્પન્ન કરતા, અસંખ્ય શિષ્યોના હૃદયરૂપી કમલ તે વિષે સૂર્યપણું ધારતા—સૂર્ય જેમ કમલને ખીલવે છે તેમ પોતાના શિષ્યોનાં હૃદયને ખીલવતા, જેણે સાત સમુદ્રના કિનારાઓનું ઉલ્લંઘન કર્યું છે, એવા પોતાના યશરૂપી પુષ્પોથી જગત્‌ને અલંકૃત કરત, અને વાદીરૂપ હરણોમાં અત્યંત–દન શાર્દૂલવિક્રીડિતને આચરના–શાર્દૂલ જે ક્રીડા હરણોમાં કરેછે અર્થાત્ હરણોનો નાશ કરેછે તેમ વાદીઓનો પરાજયરૂપી નાશ કરતા શ્રી ભગવત્પાદ શંકરાચાર્ય શોભતા હતા.

શ્રીશંકરને સિંહરૂપે વર્ણવેછે કે.—વેદાંતરૂપી વનમાં જેણે પ્રચાર (ગમન) કર્યો છે. અત્યંત તીક્ષ્ણ એવી ઉત્તમ યુક્તિ (તર્ક) રૂપી જેના નખનાં અગ્ર (અણીઆં) તથા દાઢો છે, વાદીરૂપી હાથીઓને જે ભયંકરછે, એવો મહર્ષિ (શ્રીશંકર) રૂપી સિંહ શોભતો હતો.

તે યતીશ્વર શંકર બાલક છતાં પણ તેમનો અમાનુષ પ્રભાવ જોઇને અત્યંત આશ્ચર્યયુક્ત જેમનાં અંતર થયાં છે એવા કાશી નગરના રહેનારા લોકો તે સમયે આ પ્રમાણે કહેવા લાગ્યા કે: વારંવાર જેણે સર્વે શાસ્ત્રોને પ્રકાશિત કર્યાછે એવા શ્રી શંકર થકી જેમનું હૃદયકમલ પીડાયું છે એવા ભાસ્કરગુપ્ત, મિશ્રમુરારિ, વિદ્યેદ્રગુરૂ, આદિક પરાભવ પામ્યા છે.

શિવે વેદાંતનું શારીરક સૂત્ર ભાષ્ય રચવાની પ્રેરણા કરવી.

આ શ્રીશંકરની અત્યંત આત્મનિષ્ઠાથી સંતાપ પામેલા કામરિપુ મહાદેવ તેમના આગળ પ્રકટ થયા, અને શ્રીશંકરાચાર્યને વેદાંતનું શારીરક સૂ. ભાષ્ય રચવાની પ્રેરણા કરી.

કુદૃષ્ટિરૂપી અંધકારને વિષે સ્ફુરણાયમાન કુમતિ દુષ્ટ—બુદ્ધિરૂપી કાદવમાં ડુબેલી–કળેલી શ્રુતિ લક્ષણ પ્રાચીન ગાયનો, પૂર્વે જ્ઞાની એવા પરાશરના પુત્ર વેદવ્યાસે પંડિતોને હર્ષ આપવાને અર્થે ઘણે કાલે ઉદ્ધાર કર્યો હતો, વેદ, લક્ષણ,

પુરાતન ગાય ને દોષરહિત ભાષ્યનાં સૂક્તરૂપ અમૃતથી આદરસહિત પોતાને પ્રણામ કરતા પુરૂષનું કલ્યાણ કરનાર શ્રીશંકર કાદવ રહિત કરે છે—નિર્મલ કરે છે, એ મોટા હર્ષની અને આશ્ચર્યની વાતછે. જે વેદ લક્ષણ ગાયે પ્રકટ કરેલું ફલરૂપ દુધસુખે કરી - ત્રણે લોક ખાય છે.—પીએછે—અનુભવેછે, અને જેનો નિવાસ અત્યંત પ્રાચીન તથા જેમાં યશો અતિશય વૃદ્ધિ પામ્યા છે.—જ્યાં ઘણાઃ યજ્ઞ થયા છે એવા પ્રયાગમાં પ્રજાપતિ નામે બ્રાહ્મણને ઘેર છે તે શ્રુતિલક્ષણ ગાયને કાદવથો વ્યાપ્ત એવા કુતર્કરૂપી ખાડામાં ભયંકર અને તીક્ષ્ણ દુર્જનોએ પાડેલી છે. ગાયને ભાષ્યરૂપી સમુદ્રમાંથી સૂક્તરૂપી અમૃત લેઈ તે વડે શ્રીશંકરાચાર્યે કાદવ રહિત કરી—નિર્દોષ કરી.

બ્રહ્મવિદ્યાની સ્થાપના

કેટલાક વેદ બાહ્ય મતવાળા પુરૂષોએ ' ઉપનિષદ્ મિથ્યા કહે છે. ' એ પ્રમાણે કહીને તેને દૂર કાઢી નાંખી હતી. બીજા કેટલાક ભટ્ટમતાનુસારી આદિક પુરુષોએ ' વેદાંત કર્મમા જે નિયોજ્ય છે તેની પરિચર્યા કરવાને ઉપનિષદ્ યોગ્ય છે ' એ પ્રમાણે કહીને તેને બલાત્કારે પીડિત કરી હતી; વળી કટલાક કોમલ સરખા જણાના પણ અતિ કઠોર નૈયાયિકો જેઓ એમ કહેતા હતા કે ઉપનિષદ્‌માં અર્થ નથી પણ અર્થાભ્યાસ છે, તથા જેઓએ તેના અર્થનો લોપ કર્યો છે, તેમણે ઉપનિષદ્‌ને છેતરી હતી. એવી રીતે ઘણા કાલ સુધી કોઈનું શરણ ન પામેલી તે ઉપનિષદ્ શ્રીશંકરાચાર્યને શરણે આવીને આનંદ પામે છે.

આત્મારૂપ પુરૂષ જેને શુન્યવાદી બૌદ્ધ હણવાને દોડયો હતો; તેના પછી કાંઈ કરતાં કણાદ થકી જેને પોતાના આત્માનો લાભ થયો; કૌમારિલ ભટ્ટાચાર્ય આદિક પુરૂષોએ જેને પોતાની પદવીએ પોહોંચવાનો માર્ગ માત્ર બતાવ્યો હતો; સાંખ્ય આચાર્યોએ કેવલ જેના દુ:ખનો નાશ કર્યો હતો; અને બીજા પાતંજલ આદિક આચાર્યોએ પ્રાણનું ધારણ કરવાવડે (પ્રાણાયામ કરવા વડે) જેની પૂજ્યતા સંપાદન કરી હતી; એ રીતે ખેદ પામેલા આત્મા પુરૂષને શ્રી શંકરાચાર્યે કૃપા કરીને પરમાત્મા બનાવી દીધો.

કેટલાક ચાર્વાકિક પૃથ્વી આદિક ભૂતોએ ગળેલા આત્માને જોઈ શકયા નહિ. કેટલાક યોગાચારાદિક આત્માને જોઈને પણ અધીરા થઇ ગયા—ક્ષણિક વિજ્ઞાન આત્મા છે એ તેઓ માનતા હતા. કેટલાક પુણ્યશાળી તાર્કિક,

મીમાંસક આદિક પુરૂષોએ તેને ભુત થકી જૂદો કર્યો. કેટલાક—સાંખ્ય આદિક પુણ્યશાળી પુરૂષોએ તેને સર્વે ભુત થકી તથા તેના ગુણો થકી જૂદો કર્યો, પણ તેમણે તે સર્વનું અસત્પણું પ્રતિપાદન કર્યું નહિ, તેથી આત્મા નિર્ભય થયો નહિ પણ શંકરે તો તે સર્વેની સત્તાનો નાશ કરીને આત્માને નિર્ભય કર્યો; કેમકે તે બ્રહ્મવિદ્યાના અધીશ્વર મહાદેવના અંશ હતા.

પૂર્વે આત્મારૂપ પુરૂષને ચાર્વાકોએ 'આત્મા છે જ નહિ' એમ કહીને ઉડાવી દીધો હતો; પછી બળવાન એવા કણાદ મતને અનુસરનારાઓએ કર્તૃત્વાદિ વિશેષણવાળું અને જ્ઞાનાદિ ગુણવાળું મિથ્યા ભૂતરૂપ આપીને તેને સંતાડી રાખ્યો હતો; અરે ! તે પછી ભગવાન કુમારિલ ભટ્ટના મતાનુયાયીઓએ પણ તેને મહાભૂતોમાંથી જૂદો ખેંચી કાઢીને સ્વર્ગ નર્કમાં કર્મ પ્રમાણે ભટકનારો દાસ હોય તેવો બનાવી દીધો હતો; તેમની પાસેથી પણ સાંખ્યાચાર્યોએ તેને ખેંચી લઈને નિર્મળ કર્યો પરંતુ તેને પ્રધાન જ આધીનમાં રાખ્યો. એવી રીતે આત્મા—પુરૂષના હાલહવાલ થતા—જોઇને મહાદેવના અંશાવતાર શ્રીશંકરાચાર્યે તેને સર્વેશ્વર બનાવી દીધો.

જે પુરૂષોએ શ્રી શંકરાચાર્યના અત્યંત ભૂષણાસ્પદ અને કલ્યાણકારી શ્રીભાષ્યમાં ફલ અને પુષ્પના સમુદાયને આપનારી કલ્પલતા જેવી વાણી જોએલી છે, તેમને કમલાસન (બ્રહ્મા) ની સ્ત્રી સરસ્વતીના દુર્ભાગ્યે જેમાં વાસો કરેલો છે એવી, ગુણોએ તજેલી દુઃખે કરીને જેનો સંબંધ બેસે એવી વાણીથી સંયુક્ત અને ભાષ્ય જેવી દેખાતી વાણીયો કેમ પ્રીતિકર લાગે ? કામરૂપી ભિલ્લની ધનુષ્યરૂપી વેલમાથી અનુક્રમે નીકળેલા નારાચ નામે બાણના સમૂહથી જેમના મનનું ધૈર્ય યથેષ્ટ નાશ કર્યું છે, એવા પુરૂષોએ અર્થાત કામાદિ વિકારથી હણાયલા પુરૂષોએ પોતાની બુદ્ધિવડે કલ્પેલા આચાર્યોને, અને તેવાજ પુરૂષોએ પોતાની બુદ્ધિ પ્રમાણે કલ્પેલા નીરસ અને સંસારરૂપી બંધનનો નાશ કરવાને અસમર્થ એવા ગ્રંથોને, સર્વોત્તમ આચાર્ય થકી નીકળેલા અભેદ સિદ્ધાંતવડે જેનું અંતર શુદ્ધ થએલું છે. એવો ધીર પુરૂષ અનુસરતો નથી.

વળી જો કોઈ ગ્રંથકર્ત્તા, અમૃત પ્રવાહની અહંતા—કુંપદનો જય કરનારી શ્રી ભગવત્પાદ શંકરાચાર્યની રચનાની બરોબરી કરે એવા ગ્રંથોને રચે

ત્યારે તો, કોઇ ગામની પડોશમાં નિયમ પ્રમાણે હદમાં રહીને જે આદરથી ગમન કરે છે એવી નાની (ક્ષુલ્લક) અથવા કર્ત્રિમ નદી, મહાદેવના મુકુટ-રૂપી ચાર માર્ગના ચક્લામાં રહેલી ગંગાના તરંગની બરાબર થાય, એવી શંકા પણ ઉત્પન્ન કરે છે. અર્થાત્ જેમ કોઇ ક્ષુલ્લક નદી ગંગાના સરખા ભારે તરંગ ઉત્પન્ન કરી શકે નહિ તેમ બીજો કોઇ ગ્રંથકર્ત્તા શ્રીશંકરના જેવા ગ્રંથ પણ રચી શકે નહિ. શ્રીશંકરાચાર્યની વાણીની જે ધારાએ ધન સુવ-ર્ણની ધારા દીન પુરૂષને આધીન કરી છે, જેણે શિવની યુવતી ગૌરીના સૌંદર્યની લેહેરને પ્રકટ કરી છે સર્પ મહા ક્રોધી છતાં પણ જેના નામનું શ્રવણુ કરીને ભયનું હરણ કરનાર થાય છે. શંકર નામાંકિત પ્રાકૃત મંત્ર પણ સર્પનું વિષ હરે છે. એ સહુ જાણે છે એવા ઉત્તમ ગુરૂ શ્રીશંકરની વાણીની આ ધારા કયા કવિને હર્ષ નાહ આપે? અર્થાત્ સર્વત્ર આપશે જ.

શ્રી શંકર ગુરૂ પોતાનાં ભવ્ય કાવ્યોવડે વિદ્વાનોને અર્થે એક સ્વર્ગ—લોક સરજે છે. એવી રીતે કે, તે શ્રેષ્ટ ગુરૂની વાણીની ધારા એજ સ્વર્ગનાં કલ્પવૃક્ષનાં પુષ્પની ધારા છે તે ધારામાં જે અર્થની પંક્તિ રહેલી છે તે સ્વર્ગમાંના ચિંતામણિના કિરણોરૂપ વેણી (કેશબંધ] નું નૃત્ય છે, તે કાવ્યમાં જે અખંડ વ્યંજનાનો સમુદાય છે તે કામધેનુના દૂધના તરંગની બરોબર છે. એ રીતે શ્રીશંકરગુરૂ પોતાના ભવ્ય કાવ્યવડે વિદ્વાનોનું સ્વર્ગ સરજે છે. જે કાવ્યની વાણી કેળનાં ફૂલ (કેળાં) જેવી મધુર છે; તે વાણીના અર્થ શ્રમને સમાવવાની વિધિમાં સમર્થ છે, તેમાં જે બીજાં વ્યંજનાયુક્ત વચનો છે તે કાંઇક અનિર્વાચ્ય વસ્તુને કેહેનારાં છે, તે કાવ્યની સારી જે રીતિઓ તે અમૃત સમાન મધુરતા વાળી છે, એ રીતે સન્યાસીના કુલના ઈશ્વર શ્રી શંકરના કાવ્યરૂપી ભવ્ય ગોદુગ્ધ, જેમાંનો એક શ્લોક પણ પ્રસિદ્ધ એવા કવિ જનોના આનંદ સમુદાયનું મૂલ છે, તેને હું અત્યંત ધન્ય માનું છું.

શ્રી શંકરગુરૂની ભવ્ય અર્થવાળી કાવ્યની પંક્તિ, કુરૂહિંદ (મોથ) ના અંકુર સરખા સત્પુરૂષોના આનંદના મૂલભૂત વાણીના ગુંફ વડે, કમલના સમૂહમાં જે છિદ્રો છે, તેમાંથી ટપકતા મકરંદ સમાન ઉજ્વલ અર્થના સમુ-દાય વડે, અને કલ્પવૃક્ષનાં પ્રફુલ્લિત પુષ્પની સુગંધિથી વ્યાપ્ત વ્યંજનાઓ વડે, કોને આનંદ નથી આપતી? અર્થાત્ શ્રી શંકરનાં કાવ્યમાંની વાણી,

અર્થ અને વ્યંજના એ સર્વ સરસ હોઇને સર્વને આનંદ આપે છે.

યતિઓમાં ઉત્તમ શ્રી શંકરાચાર્યે ઉદ્ધત કરેલું–અર્થાત્ રચેલું એવું (આગળ કહ્યું તેવું) ઉપનિષદ્દનું ભાષ્ય જોઇને દેવનદી–ગંગાના કિનારાપર રહેનારા વિદ્વાનોમાંના કેટલાક ગૌતમના પક્ષને આશરે રહેલા અને એક અનુમાનજ જેમને મુખ્ય નેત્ર–જ્ઞાન સાધન છે એવા પુરૂષો ઇર્ષ્યાવડે ક્ષમા ગુણ રહિત થઇને–સહન ન થઇ શકવાને લીધે ભાવિનો વિચાર ન કરીને, જેમ આગમાં વિચિત્ર પતંગો પડે છે તેમ, મૂર્ખતાથી તેનું ખંડન કરવાનો પ્રયત્ન કરવા લાગ્યા. જેમ સુવર્ણને ઘસવાથી, કાપવાથી અને તપાવવાથી તે ઉત્તરોત્તર ઉત્તમ ભાગ્યને પામે છે–ઉત્તમ થાય છે તેમ વિવાદી પુરૂષોએ સારી રીતે મથન કરેલું શ્રી શંકરમુનિનુ ભાષ્ય વધારે પ્રકાશવા લાગ્યું. તે ભાષ્ય લક્ષણ ચંદ્રમા મુનિ રૂપી ક્ષાર સમુદ્રમાંથી ઉત્પન્ન થઇને પંડિતરૂપી દેવતાઓને મોક્ષરૂપી અમૃત આપતો હતો, તે સાથે પોતાનાં વાણીરૂપી કિરણોથી કુમત રૂપી અંધકારને દુર કરીને મુમુક્ષુ બ્રાહ્મણોનાં મનરૂપી ચકારને તૃપ્ત કરતો હતો.

અનાદિ ભુત વેદ વાણી રૂપી સમુદ્રનું મંથન કરવાથી ઉપજેલું, કામ ક્રોધાદિક દુષ્ટ શત્રુઓનો જેણે ધિક્કાર કર્યો છે એવા પંડીતાએ સેવન કરવા યોગ્ય, તથા જે જરામરણથી રહિતપણાને આપે છે–જરા મરણ રહિત કરે છે, એવું યતિરૂપી ચંદ્ર–શ્રી શંકરથકી ઉપજેલું ભાષ્યરૂપી અમૃત અત્યંત શોભે છે. યતિઓમાં શ્રેષ્ટ શ્રીશંકરાચાર્યરૂપી સૂર્યની સત્પુરૂષોનાં હૃદયરૂપી કમલને વિકાસ પમાડતી અજ્ઞાનરૂપી ગાઢ અંધકારને ફાડી નાંખતી, દુર કરતી, અને પ્રતિવાદીરૂપ ઘુવડને સંતાડી દેતી–સંતાઇ જવાની જરૂર પડતી, ભાષ્યરૂપી પ્રભા પ્રકાશતી હતી. શ્રુતિ (વેદ) રૂપી સમુદ્રમાંથી ન્યાયરૂપી મંદરાચલવડે મંથન કરવાથી નીકળેલું અમૃત આસ્વાદન કરવાવડે દેવોને અમરપણું આપે છે પણ શ્રુતિમાંથી ન્યાયવડે મંથન કરવાથી નીકળેલું ભાષ્ય તો માત્ર શ્રવણ કરવાવડે જ અમરપણું આપે છે.

ગંગા શ્રી વિષ્ણુના ચરણમાંથી ઉપજે છે અને શ્રીશંકરાચાર્ય કૃત ભાષ્યનાંઉત્તમ વચનો શ્રીશંભુના મુખ થકી ઉપજ્યાં છે એ ગંગા કરતાં ભાષ્યની અધિકતા છે. વળી ગંગા લોકોને ડુબાવતી માલમ પડેછે (લોકો તેમાં સ્નાન

કરે છે તે સમયે ડુબતા જણાય છે), અને ભાષ્યનાં વચનો તો લોકોને ઉદ્ધાર કરે છે, એટલો ગંગા અને ભાષ્યમાં ભેદ છે.

સૂત્રોમાં સંકલિત કરેલા ન્યાય સમુદાયરૂપી રત્નની માલા વ્યાસમુનિ તેના ગ્રાહકોને બતાવે છે, પણ અર્થની પ્રાપ્તિ નહિ હોવાથી ઘણા કાલ સુધી કોઇ પંડિતે પણ તેને ગ્રહણ કરી નહિ, અર્થાત્ જેમ કોઇ ઉત્તમ કારીગર સૂત્રમાં માલા ગુંથીને દેખાડતો હોય પણ પાસે દ્રવ્ય ન હોવાથી કોઈ પણ ડાહ્યો માણસ તેને લે નહિ, તેમ વ્યાસ મુનિએ સૂત્રમાં ન્યાયરૂપી રત્નની માલા ગુથી પણ તેનો અર્થ ન સમજાવવાથી ઘણા કાલસુધી કોઇ પંડિતોએ તે સૂત્રમાલા ગ્રહણ કરી નહિ, પણ હવે તો યતિઓના પતિ શ્રી શંકર પાસેથી અર્થની પ્રાપ્તિ થવાથી તે માલાઓ સુલભ થઇ જવાથી તે પંડીતો અલંકૃત થયા તથા વ્યાસ પણ કૃતાર્થ થયા. એવી રીતે યતિઓના પતિ શ્રી શંકરની ઉદારતા આશ્ચર્ય ઉપજાવે એવી છે.

શ્રીશંકરાચાર્યે કરેલું ભાષ્ય વિદ્વાન્ સમુદાયના તપના ફલ રૂપ છે; શ્રુતિરૂપી વધુના કેશપાશમાં મોગરાની માલારૂપ છે. અર્થાત્ શ્રુતિના માથાનું ભૂષણ છે. ઉત્તમ એવા વ્યાસ કૃત સૂત્રરૂપી સુંદર મિત્રના મધુર અને અગાણુત એવા અતિશય પુણ્યના ઉદયરૂપ છે. અને સરસ્વતીને ઘણા કાલલગી ભોગવવા યોગ્ય ભાગ્યોના અતિઘણા વૈભવને સચી રાખવાના ભંડાર રૂપ છે. અહા ! જેમનો આ સસારમાં ફરી જન્મ થવાનો નથી તેઓજ એ ભાષ્યરૂપી રસનું પાન કરે છે. ! !

વેદરૂપી અમૃતના સમુદ્રને મંથન કરવાના મંદરાચલ પર્વતની ધુર ઝુંસરી)ને ધારણ કરનારી, કાર્ય કારણરૂપી અથવા સ્થુલ સૂક્ષ્મરૂપ, અથવા તત્ત્વ પદાર્થરૂપ, પર અને અપર રૂપને જાણનારા પુરૂષોને આનદ આપનારી કુત્સિત મતરૂપ અંધકારના સમુદાયથી જેમનાં નેત્ર આંધળાં સરખાં થઇ જાય છે તેમને પ્રદિપ્ત થયેલા તર્કરૂપી સૂર્યના પ્રકાશ વડે માર્ગ બતાવનારી, યતિઓના રાજા શ્રી શંકરાચાર્યના ગ્રંથોની સુંદર વાણી પ્રાદિપ્ત રીતે શોભતી હતી.

સીતાના નાથ રામચંદ્રના નેતા રામેશ્વરના સમુદ્રથી સેતુ બાંધવાવડે જ્યાં આગળ જલને સ્થૂલ કર્યુંછે, તે જલવડે જ્યાં આગળ દ્વૈતની મુદ્રા કરીછે ત્યાં સુધી—અર્થાત્ રામેશ્વર આગળ રામે સમુદ્રમાં જે સેતુ બાંધીને સ્થલરૂપ કરેલા પાણીવડે દ્વૈતાચાર્યોને આ બાજુએ આવવાની મુદ્રા(દ્વારબંધ) કરી છે

ત્યાં સુધી—તાત્પર્ય કે દક્ષિણમાં રામના સેતુ સુધી અને ઉત્તરમાં–ત્રિપુરનો સંહાર કરવાને સમયે રૂદ્રે ખેંચવાથી ઝટ નમી ગયેલાં શિખર જેનાં એવા ભાગવડે સજ્જડ વ્યાપ્ત થયેલા સુમેરૂ પર્વત સુધી, તેમજ પૂર્વમાં ઉદયાચલ પર્વતના શિખરના કિનારા સુધી, તથા પશ્ચિમમાં પશ્ચિમ પર્વત અસ્તાચલના તટ સુધી, યુવતિઓમાં શ્રેષ્ટ શ્રી શંકરાચાર્યે ઉદ્ધાર કરેલી બ્રહ્મવિદ્યા, જેનાથી આદ્ય (કાર્યભુત) મોક્ષ પ્રાપ્ત થાય છે, તે વિજય પામે છે.

પ્રકરણ ૮ મું.

શ્રી શંકરને વ્યાસમુનિનાં દર્શન થવાં–ભટ્ટપાદનું પ્રાયશ્ચિત.

એ શ્રી શંકરાચાર્ય કોઇ દિવસે વ્યાસસૂત્રનું પોતે કરેલું શારીરક ભાષ્ય ભણાવતા અને તેમાં અનેક શિષ્યો જે જે શંકાઓ કરતા હતા તેઓનું સમાધાન કરતા કરતા જ્યાં સુધી સૂર્ય આકાશના મધ્યમાં આવ્યો ત્યાં સુધી ગંગાજીના સમીપમાં બિરાજ્યા હતા. શિષ્યો અધ્યયન કરીને થાકી રહેતાં એ આચાર્ય ધીરેથી ઉઠવા જતા હતા તેટલામાં કોઇ વૃદ્ધ બ્રાહ્મણે આવીને તેમને પૂછ્યું કે " તમે કોણ છો અને શું ભણાવો છો ? "

એ બ્રાહ્મણોને આચાર્યના શિષ્યોએ ઉત્તર આપ્યો કે "સર્વ ઉપનિષદોમાં સ્વતંત્રતા ધરાવનારા આ અમારા ગુરૂશ્રી છે અને એમણે પોતે જેમાં દ્વૈતવાદોને દૂર કર્યા છે એવું વ્યાસસૂત્રનું શારરીક ભાષ્ય રચેલું છે તે અમોને ભણાવે છે."

શિષ્યોનું વચન સાંભળી પેલા વૃદ્ધ બ્રાહ્મણે શ્રીશંકરાચાર્યને કહ્યું કે "અહો ! આ લોકો તમને ભાષ્યકાર કહે છે તો ભલે; પણ જો તમે એ વ્યાસસૂત્રનો અર્થ યથાર્થ જાણતા હો તો તેમાંના એક સૂત્રનો અર્થ મને કહી સંભળાવો."

વૃદ્ધ બ્રાહ્મણનાં વચનો સાંભળી શ્રી શંકરાચાર્યે તેને ઉત્તમ વચનો કહ્યાં "કે વ્યાસ સૂત્રના અર્થને જાણનારા મહાત્માઓને હું પ્રણામ કરૂં છું. જો કે હું સૂત્રના અર્થને જાણનારપણાનું અભિમાન રાખતો નથી તો પણ તમે જે સૂત્ર પૂછો તેનું વ્યાખ્યાન કરૂં."

પેલા વૃદ્ધ બ્રાહ્મણે શ્રી શંકરાચાર્યને પુછ્યું કે" વ્યાસ સૂત્રના ત્રીજા અધ્યાયના આરંભમાં **तदंतर प्रतिपत्तौ रंहति संपरिष्वक्तः प्रश्ननिरूपणाभ्याम्** એ સૂત્ર છે તેનો જો કાંઈ અર્થ તમારા જાણવામાં હોય તો કહો."

શ્રી શંકરાચાર્યે સૂત્રાર્થ કર્યો કે " મરણના સમયમાં એક દેહને છોડીને બીજા દેહમાં જવું પડે છે. ત્યારે જીવ તે દેહનો આરંભ કરનારા પંચીકૃત પંચભૂતોના સૂક્ષ્મ ભાગોથી વીંટાઇને જાય છે. એમ સમજવું. કારણ કે તાંડિ શ્રુતિમાં ગૌતમના પ્રશ્નથી અને જૈમિનિના નીચે પ્રમાણે ઉત્તરથી એ પ્રમાણે જ પ્રતિપાદન કરેલું છે.

" યજ્ઞ સંબંધી દહીં દુધ વગેરે દ્રવ પદાર્થોરૂપ જલો અનુક્રમે સ્વર્ગલોક, મેઘ, પૃથિવી, પુરૂષ અને સ્ત્રી એ પાંચ અગ્નિઓમાં હોમાતાં પાંચમી આહુતિમાં (સ્ત્રીમાં હોમાય છે ત્યારે) પુરૂષરૂપે પરિણામ પામે છે. સ્વર્ગમાં શ્રદ્ધારૂપ, મેઘમાં ચંદ્રમંડલના અંશરૂપ, પૃથ્વિમાં વૃષ્ઠિરૂપ, પુરૂષમાં અન્નરૂપ અને સ્ત્રીમાં વીર્યરૂપ આહુતિ પડે છે. એમ જૈમિનિએ ઉત્તર આપેલ છે.

એ પ્રમાણે શ્રી શંકરાચાર્યે કરેલા સૂત્રાર્થને સાંભળી મોટી વકતૃત્વ શક્તિવાળા પેલા વૃદ્ધ બ્રાહ્મણે મોટા મોટા પંડિતોના મધ્યમાં ભારે વિસ્મય ઉત્પન્ન થાય એવી રીતે સેંકડો વિકલ્પ કરીને નીચે પ્રમાણે પૂર્વ પક્ષો કર્યા:—

૧. ઇંદ્રિયો અને આત્મા કે જેઓ વ્યાપક છે તેઓને બીજા દેહની પ્રાપ્તિ થતાં ત્યાં કર્મોને લીધે તેઓને વૃત્તિની પ્રાપ્તિ થાય છે. એમ સાંખ્યશાસ્ત્રનો સિદ્ધાંત છે. માટે જીવને પંચીકૃત ભૂતોના સૂક્ષ્મ ભાગો સહિત ત્યાં જવું સપ્રમાણ નથી.

૨. નિર્વિકલ્પ જ્ઞાનના સંતાનરૂપ એકલા આત્માને જ બીજા શરીરમાં સવિકલ્પક જ્ઞાનરૂપ વૃત્તિની પ્રાપ્તિ થાય છે. ભોગનાં સાધનરૂપ ઇંદ્રિયો તો જેમ દેહ નવો ઉત્પન્ન થાય છે તેમ ભોગના સ્થાનકરૂપ તે તે દેહમાં નવાં ઉત્પન્ન થાય છે એમ બૌદ્ધ લોકોનો સિદ્ધાંત છે તો તે પ્રમાણે પણ તમારૂં કહેલું અસંભવિત છે.

૩. એકલું મન જ બીજા શરીરમાં જાય છે અને ઇંદ્રિયોને તો ત્યાં ભૂતો જ ઉત્પન્ન કરે છે એમ કણાદશાસ્ત્રનો સિદ્ધાંત છે તો તે પ્રમાણે પણ તમારૂં કહેવું અસંભવિત છે.

૪. જેમ પોપટ એક વૃક્ષમાંથી ઉડીને બીજા વૃક્ષમાં જાય છે તેમ

જીવ એક દેહમાંથી ઉડીને બીજા દેહમાં જાય છે એમ જૈનલોકોનો સિદ્ધાંત છે તો તે પ્રમાણે પણ તમારૂં કહેવું અસંભવિત છે.

૫. **यत्रास्यपुरुषस्यमृतस्याग्निंवागप्येति** ઈત્યાદિ શ્રુતિઓમાં કહ્યું છે કે "જીવ મરણ પામે છે ત્યારે તેની વાણી અગ્નિમાં મળી જાય છે. પ્રાણ વાયુમાં મળી જાય છે, ચક્ષુ સૂર્યમાં મળી જાય છે, મન ચંદ્રમાં મળી જાય છે અને શ્રોત્ર દિશાઓમાં મળી જાય છે," તો ઇંદ્રિઓની સાથે જીવનું દેહાંતરમાં જવું. શ્રુતિઓથી વિરુદ્ધ છે.

૬. શ્રુતિમાં તો 'સ્વર્ગલોકરૂપ પહેલા અગ્નિમાં શ્રદ્ધારૂપ આહુતિ પડવાનું' કહ્યું નથી, તે છતાં તમે જલની આહુતિ પડવાની કલ્પના કરો છો એ સાહસ કરો છો.

૭. કદાચ જલની શ્રદ્ધા આદિરૂપ આહુતિઓનો ક્રમ ચાલતાં પાંચમી આહુતિમાં જલ પુરુષરૂપે પરિણામ પામે છે એમ માન્યું હોય તો ભલે પણ તે જલોથી વીંટાએલો જીવ દેહાંતરમાં જાય છે એમ માનવું યોગ્ય નથી. કારણ કે શ્રુતિમાં જીવના જવાનું કહ્યું નથી.

૮. તાંડિ શ્રુતિમાં માત્ર જલનું નામ છે માટે કેવલ જલથી વીંટાએલો જાય છે. એમ કહેવું યોગ્ય ગણાય પણ પાંચે ભૂતના ભાગોથી વીંટાએલો જાય છે એમ કહેવુ યોગ્ય નથી, ઇત્યાદિક સેંકડો પૂર્વપક્ષોથી ખંડન કર્યું.

શ્રી શંકરાચાર્યે એ વૃદ્ધ બ્રાહ્મણના સઘળા ભાષણનો અનુવાદ કરી નીચે પ્રમાણે તે પૂર્વ પક્ષોનુ ખંડન કર્યું.

બ્રહસ્પતિના તથા શેષનાગના જેવા વક્તૃત્વવાળા એ બન્નેને આઠ દિવસ સુધી વાદયુત્ત [૧] ચાલ્યું.

૧ સાંખ્યનો સિદ્ધાંત માણસની મતિથી ઉત્પન્ન થએલ છે અને વેદ તો ઇશ્વરના નિશ્વાસથી ઉત્પન્ન થએલ છે. એ વેદનાં વચનોથી સાંખ્યનો સિદ્ધાંત વિરૂદ્ધ છે માટે તે સિદ્ધાંતને પ્રમાણભૂત મનાય નહિ.

૨ બૌદ્ધલોકોનો સિદ્ધાંત પણ વેદથી વિરૂદ્ધ હોવાને લીધે અપ્રમાણ છે.

૩ કાણાદનો સિદ્ધાંત પણ એ રીતે જ અપ્રમાણ છે.

૪ જૈનલોકોનો સિદ્ધાંત પણ એ રીતે જ અપ્રમાણ છે.

૫ વાણી આદિ ઇંદ્રિયોના અધિષ્ઠાત અગ્નિ આદિ દેવો કે જેઓ વાણી આદિનો ઉપકાર કરે છે તેઓ મરણના સમયમાં એ ઉપકાર કરતા

નથી, તેથી વાણીઆદિ ઇંદ્રિયો અગ્નિ આદિમાં મળી જાય છે, એમ ગૌણ રીતે કહ્યું છે. કારણ કે જે શ્રુતિમાં એમ કહ્યું છે તેજ શ્રુતિમાં 'રૂંવાળાં ઔષધિઓમાં મળી જાય છે અને કેશો વનસ્પતિઓમાં મળી જાય છે' એમ કહ્યું છે પણ તે રૂંવાળાં અને કેશો ઉડીને ઔષધિઓમાં તથા વનસ્પતિઓમાં મળી જાય છે એ દેખાતુ નથી. પ્રાણને છોડી દઇ એકલા જીવને દેહાંતરમાં જવું સંભવતું નથી અને પ્રાણ વિના દેહાંતરમાં ભોગ ભોગવવા પણ સંભવિત નથી. **तमुत्क्रामन्तम्प्राणोनूत्क्रामति** એ બીજી શ્રુતિમાં જીવની સાથે પ્રાણનું ગમન થવાનું સ્પષ્ટ કહ્યું છે માટે **यत्रास्य** એ શ્રુતિમાં વાણી આદિનું અગ્નિ આદિમાં મળી જવાનું જે કહ્યું છે તે ઉપચારથી કહ્યું છે પણ મુખ્યત્વે કહ્યું નથી એ સિદ્ધ થાય છે.

૬ ઉપક્રમ તથા ઉપસંહારની એકરૂપતાનો વિચાર કરતાં શ્રદ્ધા શબ્દથી જલજ સમજાય છે. જો પહેલી આહુતિમાં જલ ન હોય તો 'પાંચમી આહુતિમાં જલનો પુરૂષરૂપે પરિણામ થવાનુ પુછતાં ઉત્તર દેવાના સમયમાં શ્રદ્ધારૂપ પહેલી આહુતિ કહી, એટલે પુછ્યું એક અને કહ્યું બીજું, એમ થઈ પડતાં એક વાક્યતાનો ભંગ થાય છે. શ્રદ્ધા તો એક જાતનો મનનો અથવા જીવનો ધર્મ છે માટે જેમ પશુ આદિના શરીરમાંથી હૃદય આદિ કાહાડી લઇને હોમવામાં આવે છે તેમ શ્રદ્ધાને મનમાંથી કે જીવમાંથી જુદી કાહાડીને હોમી શકાય એમ નથી. એટલા માટે શ્રદ્ધા શબ્દથી જલનુંજ ગ્રહણ કરવું યોગ્ય છે. **श्रद्धावाआपः** એ શ્રુતિમાં શ્રદ્ધા શબ્દનો અર્થ જલ કહેલ છે. જે સમયે જલ દેહાંતરના બીજરૂપે જાય છે તે સમયે તેમાં સુક્ષ્મપણારૂપ ગુણના યોગથી, જેમ ક્રુરપણાઆદિ ગુણના યોગથી અમુક માણસને સિંહ કહેવામાં આવે છે તેમ જલને શ્રદ્ધા કહેવામાં આવેલ છે. જેમ 'બાંક ચીસો પાડે છે' એ વાક્યમાં સંબંધને લીધે બાંક શબ્દ માણસોને લાગુ પાડવામાં આવે છે તેમ અહિં જલનો શ્રદ્ધાપૂર્વક કર્મોમાં સબંધ હોવાથી શ્રદ્ધા શબ્દ જલને લાગુ પાડવામાં આવ્યો છે. શ્રુતિમાં 'જલ પવિત્ર કર્મો કરવાની શ્રદ્ધાને ઉત્પન્ન કરે છે' એમ કહ્યું છે માટે જલ શ્રદ્ધાનું નિમિત્તરૂપ હોવાથી જલને શ્રદ્ધા શબ્દ લાગુ પાડ્યો છે એમ પણ કહી શકાય છે.

૭ જો કે ઉપર કહેલી તાંડિશ્રુતિમાં સ્પષ્ટ રીતે જીવને જવાનું કહ્યુ નથી તોપણ જેઓ યજ્ઞ તથા જલાશય આદિ કરનારાઓ પિતૃયાનના માર્ગ-

થી જનારા કહ્યા છે તેઓનોજ આ શ્રુતિમાં પણ સંબંધ પ્રતીત થાય છે માટે જલથી વીંટાએલા જીવનું ગ્રહણ કરવું યોગ્ય છે.

૮ જેમ જે ગામમાં બ્રાહ્મણો ઘણા રેહેતા હોય તે ગામને ‘ બ્રાહ્મણ ગ્રામ ’ કહીએ છીએ, પણ તેથી તે ગામમાં બ્રાહ્મણ વિના બીજા કોઇ રેહેતાજ નથી એમ સમજવાનું નથી તેમ અહીં પણ સઘળાં ભૂતસૂક્ષ્મોમાં જલ ઘણાં હોવાથી જલનું ગ્રહણ કર્યું છે પણ તે ઉપરથી જલ વિના બીજાં કાંઇ ભૂતસુક્ષ્મ જતાં નથી એમ સમજવાનું નથો. કેવલ જલથી દેહનો આરંભ થવો પણુ અસંભવિત છે. શરીરોમાં પાંચે ભૂતોના ભાગો સ્પષ્ટ જોવામાં આવે છે. જો કે દેહોમાં પૃથ્વીનો ભાગ અધિક જોવામાં આવે છે તો પણ આકાશ, વાયુ, અને તેજના ભાગો કરતાં જલનો ભાગ અધિક હોવાથી અહીં જલનું ગ્રહણ કર્યું છે, માટે જલ શબ્દથી સઘળાં ભૂત સૂક્ષ્મો લેવાં યોગ્ય છે. **तमुत्क्रामंतंप्राणिनुत्क्रामति** એ શ્રુતિમાં પ્રાણનું જે ગમન કહ્યું છે તે આશ્રય વિના સંભવતું નથી, માટે પ્રાણની ગતિ ઉપરથી તેના આશ્રયરૂપ જલ સહિત સઘળાં ભૂતસૂક્ષ્મોની ગતિ સમજવી યોગ્ય છે. જીવતા માણસના પ્રાણો આશ્રયવિના કોઈ સ્થલમાં જતાં કે રેહેતાં જોવામાં આવતાં નથી તેમ મરેલા માણસોના પ્રાણો પણ આશ્રય વિના જવાં કે રહેવાં સંભવે નહી. ઇત્યાદિક હજારો પ્રકારોથી શ્રીશંકરાચાર્યે પૂર્વપક્ષોનું ખંડન કર્યું. સાંખ્ય આદિ મતોનાં વિશેષ ખંડન જોવાં હોય તો શારીરકના બીજા અધ્યાયના બીજા તથા ત્રીજા પાદમાં જોવાં.

એ પ્રમાણે શ્રી શંકરાચાર્યને અને તે વૃદ્ધ બ્રાહ્મણને વિવાદ કરતા જોઇ પાસે બેઠેલા પદ્મપાદ આચાર્યે શ્રી શંકરાચાર્યને કહ્યું કે “આ બ્રાહ્મણ વેદાંતના રહસ્યને જાણનારા સાક્ષાત્ વેદવ્યાસ જ છે, તમે સાક્ષાત્ સદાશિવરૂપ છો અને વેદવ્યાસ સાક્ષાત્ નારાયણરૂપ જ છે, તો એઓનો વિવાદ આવી રીતે અવિચ્છિન્ન ચાલી રહ્યો છે તેમાં હું કે જે કિંકર છું તેણે તુરત શું કરવું”

એ પ્રમાણે પદ્મપાદનું વિચિત્ર વચન સાંભળી સૂત્રકારનાં (વ્યાસનાં) દર્શન કરવાની ઇચ્છા થતાં ભાષ્યકારે (શ્રી શંકરાચાર્યે) સાવધાન થઈ હાથ જોડી તેમને પ્રણામ કરીને નીચે પ્રમાણે નવા શ્લોક રૂપ વાણી કહી.

વીજળીની પેઠે ચળકતી જટારૂપ કિરીટથી અને શ્યામ કાંતિથી વસતા મેઘની પેઠે શોભતા, ધોળા જનોઇવાળા અને કળીઆરના ચર્મનું ધારણ

રનારા આપ કલિયુગના દોષોને હણનારા સાક્ષાત્ વેદવ્યાસ જ છો, બીજા ાઇ બ્રાહ્મણ નથી. આપે કરેલા બ્રહ્મસૂત્રમાં પ્રતિપદિન કરેલા સગુણ અને નેર્ગુણ બ્રહ્મસ્વરૂપનું પ્રતિપાદન કરનારૂં મારૂં અદ્વૈતભાષ્ય (શારીરક ભાષ્ય) જે આપને સંમત હોય તો મારા અપરાધની ક્ષમા કરીને મને તુરત પ્રત્યક્ષ ર્શન આપો.

એ પ્રમાણે શ્રી શંકરાચાર્ય બોલતા હતા ત્યાં તેમને સુવર્ણની લતા-ઓની પેઠે શોભતી જટાઓના સમૂહવાળા, તેને લીધે વીજળીરૂપ લતાથી વીંટાએલા મેઘ સરખા લાગતા અને અંગુઠાને તથા તર્જનીને ભેળાં કરવા રૂપ જ્ઞાનમુદ્રાથી સૂત્રના અર્થને યથાર્થ જણાવતા વેદવ્યાસ દૂરથી જોવામાં આવ્યા. એ વ્યાસજીએ તમાલ સરખી શ્યામતાવાળી પોતાના શરીરની કાંતિના કરાઓથી ઘેરાએલું સુંદર ચંદ્રકાંત મણિનું કમંડલું કે જે પ્રેમવાળી રાત્રિએ અત્યંત આલિંગન કરેલા શરદઋતુના ચંદ્રબિંબને ધિક્કારતું હતુ તે ધર્યું હતું. એમણે હાથમાં ધરેલી સ્વચ્છ છિદ્રોવાળી સત્યાવીશ મોતીની માલા જાણે સત્યની મૂર્ત્તિ હોય અને જાણે પોતાના પતિના (ચંદ્રના) પ્રખ્યાત વંશની વૃદ્ધિ કરી ન હતી ત્યારથી તે વૃદ્ધિ કરવાની પ્રાર્થના કરવા આવી રહેલી સત્યાવીશ નક્ષત્રોની પંકિત હોય એવી શોભતી હતી.

એ વ્યાસ વાઘના ચર્મનું ધારણ કરવાથી, શરીર પર વિભૂતિનું ધારણ કરવાથી, લતા સરખી જટાઓથી અને રૂદ્રાક્ષોની માલાના કંકણથી સદા-શિવના અરધા આસનપર બેસવાના અધિકારવાળી તેમની મૈત્રીના પાત્ર રૂપ જણાતા હતા. અદ્વૈતવિદ્યારૂપી અંકુશની તીક્ષ્ણ ધારથી અહંકારરૂપી પ્રબલ હાથીને વશ્ય કરનારા, પોતાના અદ્વૈતશાસ્ત્રરૂપી ખીલામાં સૂત્રોરૂપી દોરીઓથી સ્વતઃસિદ્ધ શ્રુતિઓરૂપ હજારો ગાયોને બાંધનારા, ઉજ્વલ કીર્તિ-વાળા પ્રૌઢ શિષ્યોની પંકિતઓથી અને પાસ શોભતા, કટાક્ષોથી જોવારૂપ અમૃતના વરસાદની ધારાઓથી લોકોના સઘળા તાપોનું નિવારણ કરનારા, મુનિઓના ચક્રવર્ત્તિ, ગુરૂઓના પણ ગુરૂ અને જેનાં દર્શનથી કોઇ જાતની વિપરીત શંકાનો ઉદય જ ન થાય એવા તે વેદવ્યાસને જોઈ ચિત્તમાં હર્ષ પામેલા શ્રી શંકરાચાર્ય પોતાના શિષ્યોનાં યૂથો સહિત તેમની સામે ગયા.

ઘણા આદરથી શિષ્યોના વર્ગોની સાથે સામા ચાલી ગએલા એ શ્રી શંકરાચાર્યે વ્યાસજીના ચરણમાં પ્રણામ કરી હર્ષથી અને ઘણા વિનયથી

તેમને આ પ્રમાણે કહ્યું: હે [1]દ્વૈપાયન ! આપ ભલે પધાર્યા. આપનું દર્શન મળવાથી મને સઘળા [2]પુરૂષાર્થોની પ્રાપ્તિ થઈ. આપ સવ સમયોમાં બીજાઓના ઉપકાર કરવારૂપી વ્રતનીજ દીક્ષા ધરી રહ્યા છો તેથી મારા જેવાના સઘળા પુરૂષાર્થોને સિદ્ધ કરો એ આપને ઘટે જ છે. હે મુનિ ! સાક્ષાત વેદના અર્થોથી ભરેલાં અને બીજાઓથી નજ કરી શકાય એવાં [4]અઢાર પુરાણો આપે કરેલાં છે. આપે જેવા વેદાદિકથી અત્યંત મળતા અને પૂર્વાપરમાં સપૂર્ણ સંગતિવાળા શ્લોકો કરેલા છે તેવા બે શ્લોક કરવાને પણ આ લોકમાં બીજો કોણ સમર્થ છે ? કોઇ નથી.

'કલિયુગમાં મંદ બુદ્ધિવાળા બ્રાહ્મણ લોકો વેદનાં અધ્યયન અને અભ્યાસ કરવાને આલસુ થશે' એમ વિચારીને આપે સમુદ્ર જેવા અપાર અને સર્વ પ્રકારના મંત્રોના મિશ્રણવાળા એક વેદના ચાર [5]વિભાગ કર્યા છે અને તે વળી પ્રત્યેક વિભાગને જુદી જુદી શાખાઓ કરીને વેહેંચી નાંખ્યા છે કે જેથી અધ્યયન અને અભ્યાસ કરવાનું સુગમ થાય. આપ ભૂત, ભવિષ્ય અને વર્તમાન કાલના સઘળા વિષયોને જાણો છો. આપ જેને જાણતા નથી એવું કાંઈ છે જ નહી. આપથી જો કાંઇ પણ અજાણ્યું હોય તો આપે જે ભૂતકાલની અને ભવિષ્યકાલની પણ કથાઓના ગ્રંથો રચ્યા છે તેઓ કેમજ રચી શકાય.

આપરૂપી ક્ષીર સમુદ્રમાંથી મહાભારતરૂપી અપૂર્વ ચંદ્ર ઉત્પન્ન થયો છે. કારણ કે ચંદ્ર જીવોનાં બહારનાં અંગોનો જ પ્રકાશ કરે છે અને મહા-

---

૧ વ્યાસ સત્યવતીના ઉદરથી યમુનાજીના દ્વીપમાં (બેટમાં) ઉત્પન્ન થયા હતા એવી મહાભારતના આદિપર્વમાં કથા છે, તેથી વ્યાસ 'દ્વૈપાયન' કેહેવાય છે. ૨ ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષ. ૩ પરોપકાર કરવામાં જ તત્પર રેહેનારા આપે જે કર્યું છે તેનો લેશ પણ બીજાથી કરી શકાય એમ નથી, એવા આશયથી કેહે છે. ૪ બ્રહ્મપુરાણ, વિષ્ણુપુરાણ, પદ્મપુરાણ, શિવપુરાણ, લિંગપુરાણ, ગરૂડપુરાણ, નારદીયપુરાણ, ભાગવતપુરાણ, આગ્નેયપુરાણ, સ્કંદપુરાણ, ભવિષ્યપુરાણ, બ્રહ્મવૈવર્તપુરાણ, માર્કંડેયપુરાણ, વામનપુરાણ, વરાહપુરાણ, મત્સ્યપુરાણ, કૂર્મપુરાણ, અને બ્રહ્માંડપુરાણ, એ અઢાર પુરાણો કેહેવાય છે. ૫ વેદના ઋગ, યજુષ, સામ અને અથર્વન્ એ ચાર વિભાગ કેહેવાય છે.

ભારતરૂપી ચંદ્રતો શરીરની અંદર રહેલા પરમાત્માનો પણ પ્રકાશ કરે છે. તેમજ ચંદ્ર બહારના સ્થૂલ અંધકારનો જ નાશ કરે છે અને મહાભારતરૂપી ચંદ્ર તો +બાહારના સ્થૂલ અને અંદરના સૂક્ષ્મ એ બન્ને પ્રકારના અંધકારનો (અજ્ઞાનનો) પણ નાશ કરે છે.

વેદો, વેદોનાં છ અંગો, સઘળાં શાસ્ત્રો, મહાભારતરૂપી મોટો સમુદ્ર અને પુરાણો આપથી પ્રકટ થયા છે, માટે સઘળું શબ્દબ્રહ્મ આપનુંજ છે એમ કહેવું યોગ્ય છે. પરબ્રહ્મ આપ મુનિઓના તિલક (એક જાતનું ઝાડ અને ટીલું) સમાન છો એ યથાર્થ છે. કારણ કે કોઈ બેટમાં જન્મ્યા છો. હજારો શાખાઓ (ડાળીઓ અને વેદોની શાખાઓ) વાળા છો અને શુક (પોપટે અને શુકદેવજીએ) સેવેલા છો. પરંતુ આપમાં અધિકય એ છે કે તિલકવૃક્ષ પોતાને માથે ચડનારાઓને જ ઊંચાં ફ્લો આપે છે અને આપતો આપનાં ચરણને સેવનારાઓને પણ ઊંચાં ફ્લો (મોક્ષાદિક) આપો છો.

આપ અદ્‌ભૂત કૃષ્ણ છો, કારણ કે સર્વના સર્વની પીડાને મટાડવાને વાસ્તે હૃદયમાં ગિરીશનું (સદાશિવનું) ધારણ કરો છો, મોહોડામાં જુની ગાયોનું (શ્રુતિઓનું) પાલન કરો છો અને દયાથી ભીંજાએલી દૃષ્ટિવડે નરકને દૂર કરો છો; વાસુદેવે તો વ્રજનીજ પીડાને મટાડવાને વાસ્તે સાત દિવસ સુધીજ અને હાથથીજ ગિરીશનું (ગોવર્દ્ધનનું) ધારણ કર્યું હતું, વનમાં નવી ગાયોનું પાલન કર્યું હતું, અને યુધ્ધ કરીને નરકનું (નરકાસુરનું) નિવારણ કર્યું હતું. આમ છે એટલા માટે આપના ગુણોનું વર્ણન કરવાને કોણ સમર્થ થાય. પુરાણપુરૂષ, જીવોનો અધિષ્ટાનરૂપ અને સચ્ચિદાનંદઘન પરમાત્મા આપ છો કે જેને શ્રુતિઓ કાર્યોથી તથા કારણોથી વિલક્ષણ અને બહારના તથા અંદરના ભેદથી રહિત પદાર્થ કહે છે.

એ પ્રમાણે શ્રીશંકરાચાર્યે સ્તુતિ કરતાં વેદવ્યાસે વિધિપુરસ્સર આસનપર બીરાજીને, ભક્તિથી પીઠ નમાવીને બેઠેલા તે સંન્યાસીઓના સ્વામી શ્રીશંકરાચાર્યને નીચે પ્રમાણે કહ્યું.

+ જગતને મિથ્યા નહી જાણવું એ બાહારનું સ્થૂલ અજ્ઞાન કેહેવાય છે. અથવા આકાશ આદિ કાર્ય પદાર્થોને મિથ્યા નહી જાણવા એ બહારનું સ્થૂલ અજ્ઞાન અને મોક્ષનું સ્વરૂપ નહી જાણવું એ અંદરનું સૂક્ષ્મ અજ્ઞાન સમજવું.

તમે અમલોકોની પદવીને પામેલા છો. તમારૂં અખંડિત પાંડિત્ય મારા જાણવામાં છે. હે વિદ્વાન્ ! જેમ હું મારા પુત્ર શુકદેવજીને જોઇને રાજી થાઊં તેમ તમને જોઇને રાજી થાઊં છું. પ્રથમ વાદ કરવાને વાસ્તે મારૂં આવવું થયાની તમને તથા તમારા શિષ્યોને જે ભ્રાંતિ થઇ હતી તે ભ્રાંતિ રાખો માં.

હે શાંતિવાળા ! ' તમે મારા કરેલા સૂત્રગ્રંથનું ભાષ્ય કર્યું છે ' એમ મહાદેવના પાર્ષદ સભાકણે નામના સિધ્ધના મોહોડાથી સાંભળી હૃદયમાં પ્રસન્ન થઇને તમને જોવાની ઇચ્છાથી હું તમારી દૃષ્ટિ આગળ આવ્યો છું. એ પ્રમાણે વ્યાસનાં વચન સાંભળવાથી ઉત્પન્ન થએલો હર્ષ કે જે તે સમયે ઉભાં થઇ ગએલાં રોમાંચના મિષથી જાણે શરીરમાં ન સમાઇને બહાર ઉભરાઈ જતો હોય એમ જણાતો હતો તેને ધરતા અને શુક્રાચાર્યના મતરૂપી સમુદ્રને વધારવામાં પૂર્ણચંદ્ર સરખા તે શ્રાશંકરાચાર્યે નવીન મેઘના સરખી કાંતિવાળા અને ઘણી શક્તિવાળા તે વ્યાસને નીચે પ્રમાણે કહ્યું :—

આપ કે જેના સુમંત અને પૈલ આદિ મોટા પ્રભાવવાળા મહામુનિઓ શિષ્ય છે, તેમની પાસે તરણાથી પણ અત્યંત હલકો હું કોણ માત્ર છું તો પણ આપે મારી પાસે પધારીને આ એક જાતની, રાંક ઉપર દયાજ દેખાડી છે. આપે કહેલાં વેદાંત સૂત્રરૂપી સૂર્ય કે જે સમસ્ત અર્થોનો (ઉપનિષદોના અર્થોનો તથા સ્થાવરજંગમ પદાર્થોનો) પ્રકાશ કરનાર છે, તેની ભાષ્યરૂપ દીવાથી આરતી ઉતારીને હું લજાતો નથી, તે કેવલ ધીરપણાને લીધેજ. હું કે જે આપના શિષ્યોના શિષ્ય કેહેવાનું પાત્ર છું તેણે ભાષ્યના લેખમાં પોતાની બુધ્ધિથી જે ભૂલ કરેલી હોય તેનો વિચાર કરીને આપે દયાલુપણાથી તેમાં કયો સંદર્ભ ઠીક છે તેનુ વિવેચન કરી દેવું જોઈએ.

એટલું બોલીને શ્રીશંકરાચાર્ય બંધ પડતાં તેમના હાથમાંથી વ્યાસે આદરપૂર્વક પોતાના બે હાથવતે ભાષ્યનું પુસ્તક લઇને તે ભાષ્યનાં સર્વ સ્થલોનું સારી રીતે અવલોકન કર્યું, કે જે ભાષ્ય સંદર્ભના નિર્મલપણાથી તથા ગંભીરપણાથી વ્હાલું લાગે એવું છે.

એ ભાષ્ય કે જેમાં સૂત્રોને અનુસરનારાં કોમલ વાક્યોથી સૂત્રાર્થનું તથા પોતાના પદોના અર્થોનું પણ નિરૂપણ કર્યું છે, પૂર્વપક્ષોનું સારી રીતે

નિરાકરણ કયુ છે અને સિદ્ધાંતની યુક્તિઓથી સિદ્ધાંતના સ્વરૂપનું સારી રીતે સ્થાપન કર્યું છે તેને જોઇ પ્રશંસા કરીને વ્યાસજી સંતોષને લીધે નીચે પ્રમાણે બોલ્યા.

હે તાત! તમે કે જેને ગુરૂએ સારી રીતે અભ્યાસ કરાવેલો છે તેમણે મારા સૂત્રનુ જે ભાષ્ય કર્યું છે તેમાં ભૂલ કરી નથી પણ હું એ ભાષ્યમાં યોગ્ય અયોગ્ય સંદર્ભનો વિચાર કરવા બેઠો એ મારી જ મોટી ભૂલ થઇ છે એમ ધારૂં છું. કારણ કે—હે સંન્યાસીઓમાં ચંદ્રરૂપ! હે વિદ્વાન્! તમે કે જે મીમાંસકોના પણ શિરોમણિ છો, સઘળાં વ્યાકરણોને જાણોછો અને ગોવિંદપાદના શિષ્ય છો, તેમના મુખમાંથી અયોગ્ય સંદર્ભ કેમજ નીકળે? નજ નીકળે.

તમે પ્રાકૃત પુરૂષ નથી પણ શાસ્ત્રો સંબંધી સઘળા વિષયોને જાણુ-નારા કોઇ મોટા પ્રભાવવાળા પુરૂષ છો. કારણ કે જેમ સૂર્ય અનાયાસે અંધકારોનું નિવારણ કરીને ક્ષિતિજમાંથી ચાલી નીકળે છે તેમ તેમ અના-યાસે જ વિષયોનું નિવારણ કરીને બ્રહ્મચર્ય આશ્રમમાંથી ચાલી નીકળ્યા છો. મારાં કરેલાં સૂત્રો કે જેઓ ઘણા અર્થોથી ગર્ભિત છે, થોડા અક્ષરોવાળાં છે અને ગૂઢ અભિપ્રાયવાળાં છે તેઓનું આ પ્રમાણે સંપૂર્ણ વ્યાખ્યાન કરવાને સમર્થ થાય એવો આપ વિના બીજો કોઇ પણ નથી.

સ્વાભાવિક રીતે સમજવાને બહુ કઠણ પડે એવાં સૂત્રોના અર્થોને યથાર્થ રીતે સમજવાને આપવિના બીજો કોણ સમર્થ થાય. હે મહાત્મા! તેમાં વળી વિદ્વાનો એમ કહે છે કે એ સૂત્રોના કરનારને જેટલો પરિશ્રમ થયો હોય તેટલો જ તેઓનું વ્યાખ્યાન કરનારને પણ પરિશ્રમ થાય. જેમ મારા અભિપ્રાયને યથાર્થ રીતે સમજીને તમે ભાષ્ય કર્યું છે તે પ્રમાણે મારા અભિપ્રાયને યથાર્થ રીતે સમજી ભાષ્ય કરવાને મોટા ઐશ્વર્યવાળો પણ બીજો કોઈ પુરૂષ સમર્થ નથી. સાંખ્ય આદિ મતોએ વિપરીત કરી નાખેલા વેદાંત માર્ગનો ઉદ્ધાર કરવામાં પરમ શિવના અંશ વિના બીજાથી કેમ જ સમર્થ થવાય.

આપ અદ્ભૂત શંકર છો. કારણ કે રોગના સંબંધના લેશથી પણ અત્યંત રહિત છો, મનમાંજ સઘળી કલાઓને ધરી રહ્યા છો અને સર્વ અંશોએ ગિરિજાથી (બ્રહ્મવિદ્યાથી) સંયુક્ત છો. સદાશિવતો રોષથી રહિત

નથી. માથામાંજ એક કલાનું (ચંદ્રની કલાનું) ધારણ કરે છે અને અરધા શરીરમાંજ ગિરિજાથી (પાર્વતીથી) સંયુક્ત છે. આમ છે એટલા માટે આપના ગુણોનું વર્ણન કરવા કોણ સમર્થ થાય.

હે સર્વજ્ઞ! મારા સૂત્રગ્રંથોનાં પૂર્વે પણ ઘણા ઘણા વિદ્વાનોએ વ્યાખ્યાનો કર્યાં છે અને હવે પછી પણ કેટલાએક વિદ્વાનો વ્યાખ્યાનો કરશે, પરંતુ તમે જેવો મારો અત્યંત ગૂઢ અભિપ્રાય જાણ્યો છે તેવો અભિપ્રાય જાણવાને એઓ સમર્થ થયા છે અને થશે કે? નથાજ થયા અને નહીંજ થશે. હવે તમે ઉપનિષદોનાં વ્યાખ્યાનો કરો અને દ્વૈતવાદી વિદ્વાનોને જીતીને વિષય, સંબંધ, પ્રયોજન તથા અધિકારી એ ચાર અનુબંધવાળા ગ્રંથોને પૃથ્વીમાં પ્રખ્યાત કરો. હું હવે મારી જ્યાં ઇચ્છા છે ત્યાં જઇશ.

એ પ્રમાણે વ્યાસજીના કહ્યા પછી શ્રી શંકરાચાર્યે તેમને વિજ્ઞપ્તિ કરી "મે ઉપનિષદોનાં પણ વ્યાખ્યાનો કર્યાં છે તથા શિષ્યોને ભણાવ્યા પણ છે અને ધૈર્ય રાખીને દ્વૈતવાદીઓનાં સારી રીતે ખંડનો પણ કર્યાં છે માટે હવે પછી મારે શું કરવાનું રહ્યું છે? કશું રહ્યું નથી. એટલા માટે હે સજ્જનોપર પ્રીતિ ધરાવનારા! આપ બે ઘડીવાર સુધી કર્ણિકામાં મારી પાસે ઉભા રહો કે જેટલીવારમાં મોટાં આયુષ્યવાળા આપના સમીપમાં હું હમણાં આ ત્યાગ કરવા યોગ્ય શરીરનો ત્યાગ કરૂં." એ કામને વાસ્તે જ ઘણા દિવસ થયા હું યત્ન કરૂં છું.

એ પ્રમાણે શ્રી શંકરાચાર્યનાં વચન સાંભળી વ્યાસજીએ વિચાર કરીને કહ્યું કેઃ હે શંકર! તમે એમ નહીં કરો. હજુસુધી પૃથ્વીમાં પ્રૌઢ વિદ્યાવાળા કેટલાએક વિદ્વાનોને તમે જીત્યા નથી. હે સ્થિરબુદ્ધિવાળા! જો કે તમે જેઓથી એ વિદ્વાનોનો પરાભવ થાય એવા ગ્રંથો રચ્યા છે તો પણ તેઓને જાતે જીતવાને વાસ્તે કેટલાંક વર્ષ સુધી તમારે પૃથ્વીમાં રેહેવું. નહીં તો જેમ બાલકપણાથી રહિત થએલા માણસની સ્થિતિ દુર્લભ છે તેમ તમારાથી રહિત થએલા લોકને મોક્ષની ઇચ્છા ઉત્પન્ન થવી દુર્લભ થશે.

હે આત્મવેત્તા ઋષિઓએ સેવવા યોગ્ય! તમે કરેલા ભાષ્યનો સંદર્ભ કે જે નિર્મલ અને ગંભીર અર્થવાળો છે, તેથી ઉત્પન્ન થએલો આનંદ તમને વરદાન દેવરાવવાને મને ઉત્સુક કરે છે. હે પુત્ર! દૈવે તમને આઠ વર્ષ આપેલાં છે અને બીજાં પણ આઠ વર્ષ તમે સુબુદ્ધિથી મેળવેલાં છે. હજી પણ

શંકરની આજ્ઞાથી બીજાં સોળ વર્ષ સુધી તમારૂં આયુષ્ય રહો. અને આ ભાષ્ય જ્યાં સુધી સૂર્ય, ચંદ્ર અને તારાઓ રહે ત્યાં સુધી અવિચલ રહો. આ આયુષ્યથી તમે વિરોધી વાદીઓના ગર્વોના અંકુરોને મૂલ શીખે ઉખેડી નાંખવામાં જાગ્રતપણું ધરાવનારાં પોતાનાં વચનોથી બીજા અદ્વૈત વિદ્યાના શત્રુઓને પણ દ્વૈત બુદ્ધિથી રહિત કરો.

એ પ્રમાણે વચન બોલતા વ્યાસજીને, સર્વ લોકોને પવિત્ર કરનારા શ્રીશંકરાચાર્યે કહ્યું કે "હે વિદ્વાન્ ! જો કે મારૂં ભાષ્ય પૃથ્વીમાં પ્રચાર પામવાને યોગ્ય નથી, તોપણ આપના સૂત્રની સાથે સંબંધ ધરાવનારૂં છે, તેથી પૃથ્વીમાં પ્રચાર પામો." મહાત્મા શ્રી શંકરાચાર્યે એ પ્રમાણે બોલીને એ સર્વજ્ઞ વ્યાસજીના ચરણમાં પ્રણામ કર્યા, મનનો નિગ્રહ કરનાર વેદ-વ્યાસજી પણ એ પ્રમાણે શ્રી શંકરાચાર્યને માન આપી તથા વરદાન આપીને ત્યાંથી અંતર્ધ્યાન થઈ ગયા.

ઋષિઓમાં ઉત્તમ વેદવ્યાસજી એ પ્રમાણે વચનો બોલીને અંતર્હિત થઈ જતાં શ્રીશંકરાચાર્ય પોતે વિવેકના ભંડારરૂપ છતાં પણ ખેદ પામવા લાગ્યા. જેઓનો કૃપારસ સ્વાર્થ રહિત તથા હૃદયના તાપોને હરનાર હોય છે એવા વ્યાસજી જેવા મહાત્માઓનો વિયોગ કેમ ખમી શકાય!!! પછી સન્યાસીઓના રાજા વિદ્વાન્ શ્રીશંકરાચાર્યે પોતાના હૃદયકમલમાં વ્યાસ-જીનાં ચરણારવિંદનું દર્શન મળવાથી માંડ માંડ વ્યાસજીના વિયોગનું સહન કરી વ્યાસજીની આજ્ઞા પ્રમાણે દિગ્વિજય કરવાનું મન કર્યું.

પછી પોતાના ભાષ્યનું કુમારિલ ભટ્ટના હાથથી વાર્તિક કરાવવાની ઉત્કંઠાવાળા શ્રી શંકરાચાર્ય, જેણે લોકોને ઉત્પન્ન થએલા વિંધ્યાચલના ભયને નિષ્ફલ કર્યો છે. એવા *અગસ્ત્યમુનિને વિચરવાની દક્ષિણ દિશામાં સિધાવ્યા.

---

* એક સમયે વિંધ્યાચલે નારદજીના મુખથી મેરૂપર્વતના વખાણ સાંભળી સ્પર્દ્ધાને લીધે આકાશમાં ઉંચે વધવા માંડયું. એના વધવાથી સૂર્ય આદિની ગતિ રોકાતાં મુંઝાએલાં સર્વે લોકોએ વિંધ્યાચલને શાંત કરવા અગસ્ત્યમુનિની પ્રાર્થના કરી. એ ઉપરથીં અગસ્ત્યમુનિએ આવીને વિંધ્યાચલને કહ્યું કે, મારે અહીંથી દક્ષિણ દિશામાં જવું છે, માટે રસ્તો દે અને નીચો થઇ જા.' આ વચન સાંભળી શાપના ભયથી વિંધ્યાચલ લાંબો થઇને પૃથ્વીપર સુઇ જતાં અગસ્ત્ય તે રસ્તેથી દક્ષિણ દિશામાં ગયા અને જતી વખતે વિંધ્યાચલને

વેદાંતના રહસ્યને જાણનારા અને વિરુદ્ધ મતોનું પ્રબલતાથી ખંડન કરનારા, એ શ્રી શંકરાચાર્ય એ દિશામાં ચાલતાં ચાલતાં પ્રથમ કર્મકાંડનું પ્રતિપાદન કરનારા કુમારિલભટ્ટને જીતી લેવાની ઇચ્છાથી પ્રયાગમાં પધાર્યા.

અનાયાસે સઘળા પુરૂષાર્થોના માર્ગરૂપ પ્રયાગમાં જઇ શ્રીશંકરાચાર્ય, પાપોને ટાળનારાં અને જાણે સ્નાન કરનારા લોકોને શ્યામ અને શ્વેતસ્વરૂપ દેવા સારૂ જ શ્યામ જલવાળા યમુનાજીની સાથે પોતાના શ્વેત જલના પ્રવાહને મેળવી દઇને ચાલતાં હોય, એવાં ગંગાજીના સમીપમાં પધાર્યા કે જે સ્થલમાં ગંગાજીના પ્રવાહોથી રોકાએલા વેગવાળાં અને તેથી વિચિત્ર જલવાળા થએલાં યમુનાજી જાણે અપૂર્વ મહિમાવાળાં સખીના (ગંગાજીના) સમાગમથી ઉત્પન્ન થયેલી લાજનેલીધે થોભી રહ્યાં હોય તેમ અધિક શોભેછે.

યમુનાજીની સાથે મળેલાં ગંગાજી કે જે પોતાના પ્રવાહના કોઈ ભાગમાં જાણે જલની પાસેથી શ્વેતકાંતિના સંપ્રદાયનું અધ્યયન કરવા માટે ત્યાં શિષ્ય થઈને આવી રહ્યાં હોય, એવા હંસોથી સંયુકત હતાં અને કોઇ ભાગમાં કમલિનીઓમાં સહવાસનું સુખ લેવાને વાસ્તે પ્રાપ્ત થએલાં ચક્રવાક પક્ષીઓનાં જોડાઓથી વ્યાપ્ત હતાં, તથા જેમાં નાહેલાં માણસો દિવ્ય શરીરવાળાં થઈ વ્યાધિઓની વાતને પણ નહિ જાણતાં, જ્યાં સુધી ચંદ્ર અને તારાઓ રહે ત્યાં સુધી સ્વર્ગમાં સઘળા વૈભવોને ભોગવે છે, એમ સાક્ષાત્ શ્રુતિ જ કહે છે. અને જેના રૂપનું કોઇએ નહિ જાણેલાં ઉત્પત્તિ નાશવાળી (અનાદિસિદ્ધ) વાણી (શ્રુતિ) પણ વિશેષથો નિરૂપણ નહીં કરી શક્તાં 'ધોળી તથા કાળી નદી' એવા રૂપથી જ વર્ણન કરે છે; તેમના પ્રવાહમાં જઇને પ્રસન્ન થએલા શ્રીશંકરાચાર્યે નીચે પ્રમાણે તે ગંગાજીની સ્તુતિ કરી.

હે સિદ્ધ ·દી ! તમને સદાશિવ પોતાની જટામાં રોકી રાખે છે તેથી ક્રોધને લીધે તમે સદાશિવ જેવા બીજા સેંકડો પુરૂષોને ઉત્પન્ન કરવા માંડયા છે, એ કામ શું વિચારીને કરો છો ? તમે જે સદાશિવ જેવા પુરૂષોને ઉત્પન્ન કરશો તેઓની જટાઓથી તમને બંધન નહિ થાય કે ? અરે ! આ હું શા માટે કહું છું. જેઓની પ્રકૃત્તિ જડ હોય છે તેઓને પોતાના કર્તવ્યથી થનારાં ભવિષ્ય દુઃખનું જ્ઞાન હોતું નથી.

કહેતા ગયા કેઃ 'હું પાછો આવું ત્યાં સુધી તારે આમજ રહેવું પણ ઉંચુ થવું નહી.' વિંધ્યાચલે હા કહેતાં અગસ્ત્યમુનિ ગયા તે ગયા જ. પાછા આવ્યા જ નહી તેથી વિંધ્યાચલ સુતેલો જ રહ્યો.

હે દેવ નદી ! તમે સારા માર્ગમાં અખંડ વર્તનાર છતાં પણ સર્વદા અપવિત્ર અસ્થિઓનું (હાડકાંઓનું) શા માટે ગ્રહણ કરો છો ? હે મા ! અરે તમારો જે અભિપ્રાય છે તે મારા જાણવામાં આવ્યો !!! ઘણું કરીને તમારા પ્રવાહમાં નાહીને સદાશિવરૂપ થએલા લોકોના શણગારને વાસ્તેજ હાડકાંઓનુ ગ્રહણ કરો છો.

હે દેવી ! તમે નિદ્રાના સંબંધથી થતી જડતાથી વ્યાપ્ત રહેનારાં માણસોને નિદ્રાના સંબંધથી થતી જડતાથી રહિત કરો છો અને જેઓના હૃદયમાંથી વિષયો ઉપરનો રાગ દૂર થઇ ગયો હોય છે એવા લોકોને ધુર્ત્તાવતંસ કરો છો તો આતે તમે કેવો માર્ગ પકડ્યો છે.

એ પ્રમાણે ત્રિવેણીની સ્તુતિ કરતા શ્રીશંકરાચાર્યે પોતાની કટીને વસ્ત્રવતે સારી રીતે ઢાંકી બંને હાથવતી વાંસના દંડને ઉંચો ધરી જલમાં ' અઘમર્ષણ સ્નાન કરવાનું મન કર્યું,

શ્રીશંકરાચાર્ય પોતે બ્રહ્મવિદ્યાને લીધે કૃતાર્થ છતાં પણ લોકોની ધર્મ પર આસ્થા આવવાને વાસ્તે શિષ્યોના સમૂહોની સાથે પ્રયાગમાં નાહ્યા, અને તે સમયે પોતાનાં માતાજીનું પણ સ્મરણ કર્યું કે જે માતાજીએ પોતાને ગર્ભમાં ધર્યા હતા, પોતાનું પોષણ કર્યું હતું અને તે સંબંધમાં ઘણું દુઃખ વેઠ્યું હતું.

ત્યાં જે વિધિ કરવાનો હતો તેને તુરત પુરો કરી લઇ શ્રીશંકરાચાર્ય તમાલ નામનાં વૃક્ષોથી શોભી રહેલા ગંગાજીના તીર પર બીરાજ્યા અને ત્યાં તેમને કલ્હાર જાતિનાં કમળોનાં શીત પવનો સેવવા લાગ્યા. આ સમયમાં લોકવાયકા તેમના સાંભળવામાં આવી કે—

" સઘળા વેદોના અર્થોને જાણનાર મહા ધીર ભટ્ટપાદ (કુમારિલ ભટ્ટ) કે જેણે આર્યલોકોના આશ્રયરૂપ થઈ પર્વત ઉપરથી પડીને પણ વેદવાણીની પ્રમાણતા કરી હતી અને જેના પ્રસાદથી જ દેવતાઓને પણ આગળના સમય પ્રમાણે યજ્ઞ સંબંધી ભાગો મળવા ચાલુ થયા છે; તેમણે ગુરુને તોડવા રુપ ભારે મોટો દોષ મટાડવાની ઇચ્છાથી આસ્તિકપણાને લીધે ફોતરાંના અગ્નિમાં પ્રવેશ કર્યો છે. સઘળા વેદમંત્રોનું અધ્યયન કરનાર, સઘળાં શાસ્ત્રોનું સંપૂર્ણ રીતે અવલોકન કરનાર, નાસ્તિક લોકોનાં શાસ્ત્રોનું અત્યંત ખંડન કરનાર અને પોતાની કીર્તિરૂપી યંત્રને સઘળા ત્રૈલોક્યમાં ફેરવનાર એ ભટ્ટપાદ આજ અગ્નિમાં બળી મરે છે. "

એ લોકવાયકા સાંભળીને શ્રીશંકરાચાર્ય તુરત ત્યાં (જે સ્થલમાં ભટ્ટ પાદ બળતા હતા ત્યાં) જતાં ફોતરાંના ઢગલામાં બેઠેલા ભટ્ટપાદ તેમના જેવામાં આવ્યા. અંસુઓથી ભરેલાં મોહોડાંવાળા પ્રભાકર આદિ મોટા પ્રભાવવાળા શિષ્યો એ ભટ્ટપાદની પાસે ઉભા હતા.

ભટ્ટપાદનો સમાગમ

ફોતરાંઓના ધુંધવતા અગ્નિથી સઘળું શરીર બળતું હતું, તોપણુ અગ્નિથી બહાર દેખાતા પોતાના મુખથી એ ભટ્ટપાદ ધુંવાડા જેવી ઝાકળથી વિંટાએલા કમળની શોભાને ધરતા હતા. બળતા અગ્નિ જેવા લાગતા અને નાસ્તિક વાદીઓરૂપ દુશ્મનોને જીતી વેદમાર્ગનું રક્ષણુ કરનારા ભટ્ટપાદે કટાક્ષોના ચમત્કારથી પાપોને દૂર કરનારા અને ચક્ષુના માર્ગમાં આવેલા શ્રી શંકરાચાર્યને દીઠા.

પૂર્વે જેનાં ચરિત્રો સાંભળ્યાં હતાં પણુ કોઇ દિવસે જેને જાતે દીઠા ન હતા એવા શ્રીશંકરાચાર્યને જોઇ ભટ્ટપાદે અત્યંત આનંદ પામીને પોતાના શિષ્યલોકોના હાથથી તેમની પૂજા કરાવી અને તે પૂજાનો આચાર્યોના ઇંદ્ર શ્રીશંકરાચાર્યે સ્વીકાર કર્યો. ભિક્ષાનું ગ્રહણુ કરી ચિત્તમાં પ્રસન્ન થએલા શ્રીશંકરાચાર્યે પોતે કરેલું સૂત્રભાષ્ય ભટ્ટપાદને દેખાડયું. કારણુ કે હરકોઈ ગ્રંથ બહુ ઉત્તમ અને શુદ્ધ હોય તોપણુ વિદ્વાન્ લોકો તેનું અવલોકન કરે ત્યારે જ લોકમાં તેનો પ્રચાર થાય છે.

એ ભાષ્યને જોઈ ભટ્ટપાદ ચિત્તમાં પ્રસન્ન થયા. કારણુ કે જગત્માં જે થોડું જાણુનારો માણુસ હોય છે તેજ બીજા ઉપર ઘણો મત્સર કરવારૂપ ક્ષુદ્રતા કરે, પણુ જે સઘળું જાણુનારો હોય તે માણુસ કદીપણુ ક્ષુદ્રતા કરે નહિ. પછી રાજી થએલા ભટ્ટપાદે શ્રીશંકરાચાર્યને નીચે પ્રમાણે કહ્યું:—

“હે વિદ્વાન્! આ તમારા ભાષ્યના પેહેલા અધ્યાય ઉપરજ મને આઠ હજાર ઉત્તમ વાર્ત્તિકો કરવાનું સ્કુરે છે. જો મેં આ અગ્નિમાં બળી મરવારૂપ દીક્ષા ન લીધી હોત તો હું અવશ્ય આ ભાષ્ય ઉપર વાર્ત્તિકરૂપ ઉત્તમ નિબંધ રચત. જગતમાં વિશેષે કરી આવા સમયમાં આપ જેવાઓનું દર્શનજ દુર્લભ છે. મેં પૂર્વે ઘણાં ઘણાં પુણ્યો કર્યાં હશે તેઓના પ્રભાવથી આજ કેમે કરી આપ મારી દષ્ટિના માર્ગમાં પધાર્યા છો.

સાર વગરના સંસારરૂપી મહાસાગરમાં ડુબતા માણુસોએ ઉત્તમ આચરણુવાળા આપ જેવા મહાત્માઓનો સમાગમજ પ્રયત્નપૂર્વક મેળવવો જોઇએ.

મહાત્માઓના સમાગમ વિના આ સમુદ્રમાંથી ઉગરવાનો બીજો કોઈ પણ ઉપાય નથી.

આપનાં દર્શન કરવા આવવાની મને ઘણા કાલથી ઉત્કંઠા હતી, પણ હું તે ઉત્કંઠાને પાર નહિ પાડી શકતાં આજ આપે આ પ્રમાણે મને દર્શન દીધાં છે. આ સંસારના માર્ગમાં માણસોને પ્રિયનો સમાગમ પોતાની ઇચ્છાને સ્વાધીન નથી. કાલ કોઇ સમયે પ્રિય વસ્તુનો સંયોગ કરાવે છે, કોઇ સમયે અપ્રિય તથા નીચ વસ્તુનો સંયોગ કરાવે છે અને વળી સંયોગ કરાવીને પાછો વિયોગ પણ તેજ કરાવે છે. લોકોમાં કાલના નિયમ પ્રમાણે જ સુખનો તથા દુઃખનો પ્રવેશ થાય છે. મેં ગ્રંથ કર્યો છે, કર્મમાર્ગનો નિર્ણય કર્યો છે, તર્કશાસ્ત્રીઓની યુક્તિઓરૂપ જાલનું ખંડન કર્યું છે અને સંસાર સંબંધી સુખ દુઃખોને પણ ભોગવી લીધાં છે માટે જે કાંઈ કરવાનું હતું તે કરી ચુકેલો છું. હવે આ કાલનું ઉલ્લંઘન કરવાને હું સમર્થ નથી.

હે વિદ્વન્ ! વેદનું સ્વતઃપ્રમાણપણું સિદ્ધ કરવાને વાસ્તે જ મેં શ્રુતિથી તથા લોકથી પણ સિદ્ધ થતા ઇશ્વરનું ખંડન કર્યું છે, પણ ઇશ્વર કે જે વિના જગત્‌ને કદી પણ સુખ થતુંજ નથી, તેનું ખંડન કરવાનો મારો અભિપ્રાય નથી. સઘળું જગત્ બૌદ્ધોથી દબાઇ ગયું હતું અને વેદનો માર્ગ વિચ્છિન્ન થઇ ગયો હતો એ જોઇ બુદ્ધિ ચલાવીને બૌદ્ધલોકોને જીતવાને વાસ્તે અને અનાદિ સિદ્ધ વેદમાર્ગનું રક્ષણ કરવાને વાસ્તે મેં પ્રવૃત્તિ કરી હતી.

બૌદ્ધલોકો રાજા આદિ સર્વ લોકોને વશ્ય કરવાને વાસ્તે રાજાના ઘરમ પેસતા હતા ‘ અને રાજા અમારો છે તથા દેશ પણ અમારોજ છે, માટે અમારાં શાસ્ત્રનોજ આશ્રય કરો. વેદમાર્ગને છોડી દો, વેદ તો પ્રત્યક્ષ આદિ પ્રમાણોથી બાધિત હોવાને લીધે પૂર્વાપર વિરૂદ્ધ વાતોવાળો હોવાને લીધે અપ્રમાણ છે ’ એમ બોલતા બોલતા જગતમાં ફરતા હતા. એઓને પરાસ્ત કરવાનો કોઇ પણ ઉપાય રહ્યો ન હતો. વેદનું ખંડન કરવાની ચાતુરી ધરાવનારાં એ લોકોની સાથે મેં વાદ કર્યા પણ તેઓના સિદ્ધાંતોનાં રહસ્યોરૂપ સમુદ્રોને મેં જાણ્યા ન હતા તેથી હું તેઓને જીતી શકતો ન હતો. કારણ કે જે વિષયનું ખંડન કરવાનું હોય તે વિષય પરિપૂર્ણ રીતે સમજાયા પછી જ તેનું ખંડન કરી શકાય.

આ પ્રમાણે થતાં અંતે મારો અભિપ્રાય પાર પાડવા સારૂ હું તેઓની

શાળામાં જઇને રહ્યો હતો અને ઉદ્ધતપણું છોડી દઇને તેઓનો સિદ્ધાંત સાંભળતો હતો. એક દિવસે દર્ભની અણી જેવી સૂક્ષ્મ બુદ્ધિવાળો બૌદ્ધ વૈદિક માર્ગનું ખંડન કરતો હતો તે સમયે મારા નેત્રમાથી તુરત આંસુનું ટીપું પડયું અને તે પાસે બેઠેલા બીજા બૌદ્ધોના જાણવામાં આવ્યું, ત્યારથી જ એ લોકોને મારા ઉપરનો વિશ્વાસ છુટી જઇને શક ઉત્પન્ન થયો.

"આપણા સિદ્ધાંતથી વિરૂધ્ધ શાસ્ત્રોને ભણનારો આ બલવાન્ બ્રાહ્મણ આપણા સિધ્ધાંતને શીખી ગયો; એ અનિષ્ટ થયું. હવે ગમે તે ઉપાયોથી પણ આને મારી નાખવો જોઇએ. આવાને જીવવા દેવો યોગ્ય જ નથી" એ પ્રમાણે પરસ્પરમાં વિચાર કરી મારી નાખવાના નિશ્ચયવાળા એ લોકોએ તથા જીભથી અહિંસાની વાત કરનારા બીજા લોકોએ પણ હું કે જે પડવાથી બીતો હતો તેને મારા પ્રમાદનો લાભ લઇને ઘણા ઊંચા મેહેલમાંથી પાડયો.

મેહેલ ઉપરથી પડતાં પડતાં હું બોલ્યો કે "જો શ્રુતિઓ પ્રમાણ હોય તો આ વિષમ સ્થલમાં પડયા છતાં પણ મારા પ્રાણ રહેજો, કારણ કે મારા જીવવા ઉપર જ શ્રુતિઓના પ્રમાણપણાનો આધાર છે." એ વાકયમાં 'જો' એ સંદેહવાચક પદ મુકવારૂપ પાપને લીધે અને કપટપૂર્વક શાસ્ત્ર સાંભળવારૂપ પાપને લીધે ઊંચા પ્રદેશમાંથી પડતાં મારી એક આંખ ફુટી ગઇ. દૈવને એ પ્રમાણેજ કરવું હશે.

જે માણસ એક અક્ષર શીખવે તે પણ ગુરૂ કહેવાય, ત્યારે શાસ્ત્રનો ઉપદેશ કરનાર માણસ ગુરુ કેહેવાય એમાં તો શું જ કહેવું. મેં એ બૌધ્ધગુરૂની પાસેથી ભણીને તે ભણવાથીજ ગુરૂનો મોટો અપરાધ કર્યો. મેં એ પ્રમાણે બૌધ્ધની પાસેથી ભણીને પ્રથમ બૌધ્ધોના કુલનોજ ઘાત કર્યો અને પછી જૈમિનિએ પ્રથમ પ્રકટ કરેલા પૂર્વમીમાંસાશાસ્ત્ર ઉપર ચિત્તમાં આગ્રહ બંધાયાથી પરમેશ્વરના અસ્તિત્વનું ખંડન કર્યું.

હે મહાત્મા! એ બે પાપોનું શાસ્ત્રોક્ત પ્રાયશ્ચિત કરવાની ઇચ્છાથી મેં અગ્નિમાં પ્રવેશ કર્યો છે, પણ હમણાં આપનાં પવિત્ર ચરણારવિંદનાં દર્શન મળવાથી એ પાપોનું બેવડું પ્રાયશ્ચિત થયું સમજુ છું. હે યોગી! 'આપે ભાષ્ય કર્યું છે' એમ મેં સાંભળ્યું હતું ત્યારથી તે ઉપર પણ વાર્તિક કરીને યશ મેળવવો' એવી મારી પ્રથમથીજ ઇચ્છા હતી, પણ હવે આ સમયમાં એ વાત કહી દેખાડવી વ્યર્થ છે. આપ અદ્વૈતના રક્ષણને વાસ્તે જ અવતર્યા

છો અને આર્યલોકોના સઘળા પુરૂષાર્થરૂપ છો, એ હું જાણું છું. મેં આ અગ્નિમાં પ્રવેશ કર્યો તે પહેલાંજ જો આપે મારા નેત્રના માર્ગને કૃતાર્થ કર્યો હોત તો પાપોના ક્ષયને વાસ્તે હું આવું પ્રાયશ્ચિત કરત નહિ !!!

હે મહાત્મા! મેં તો હમણાં ગુરૂના દ્રોહથી અને ઇશ્વરના ખંડનથી થએલાં બે પાપોની શાંતિને વાસ્તે મરણની દીક્ષા લઇને ફોતરાંના અગ્નિમાં પ્રવેશ કર્યો છે. જેમ શાબરભાષ્ય ઉપર મેં કાંઇક લખ્યું છે તેમ આપના ભાષ્ય ઉપર પણ કાંઇક લખીને યશ મેળવવાનું મારૂં ભાગ્યજ ન હતું એમ ધારૂં છું."

પછી એ પ્રમાણે બોલેલા અને જેનું મુખારવિંદ કાંઇક પ્રફુલ્લિત હતું એવા કુમારિલભટ્ટને શ્રીશંકરાચાર્યે કહ્યું કે "તમે કાર્ત્તિકેય સ્વામી છો તે વેદોક્ત કર્મોના શત્રુરૂપ બૌદ્ધ લોકોને હણવા સારૂ પૃથ્વીમાં અવતર્યા છો એ હું જાણું છું. તમને પાપો લાગવાનો સંભવજ નથી તો પણ તમે સજ્જનોને પાપોનાં પ્રાયશ્ચિતો કરવાનું શીખવવા માટે આ પ્રાયશ્ચિત્ત કરો છો. હે ભટ્ટપાદ! હું તમને મારા કમંડલુના જલની કણીઓ છાંટીને જીવતા રાખું, તમે મારા ભાષ્ય ઉપર પણ સુંદર વાર્ત્તિક રચો."

વિદ્વાનોના શિરોમણિ, બ્રહ્મવેત્તાઓએ સેવવા યોગ્ય અને શાંતિરૂપ ધનવાળા સન્યાસીઓમાં શ્રેષ્ટ શ્રીશંકરાચાર્યે એ પ્રમાણે બોલતાં ધર્મને જાણનારા અને વિદ્યારૂપી ધનવાળા તે ભટ્ટપાદે નમ્રતાથી તેમને ફરીવાર નીચે પ્રમાણે કહ્યું.

"હે સ્તુતિ કરવા યોગ્ય! મરણની દીક્ષા લઇને જીવતા રેહેવારૂપ કામ જો કે આપના કેહેવા પ્રમાણે શુદ્ધ છે તોપણ લોક વિરૂદ્ધ છે, માટે તેમ કરવું મારે યોગ્ય નથી. હું જો કે અધમ છું તોપણ આપ ઉદારતાથી મારી પ્રશંસા કરો છો એ આપને યોગ્ય છે. કારણ કે જેમ શુર પુરૂષો સ્વભાવથી અત્યંત કુટિલતાવાળા (વક્રતાવાળા) ધનુષમાં પણ ગુણ (દોરી) નું આરોપણ કરે છે તેમ મહાત્મા પુરૂષો સ્વભાવથી અત્યંત કુટિલતાવાળા માણસમાં પણ ગુણનું આરોપણ કરે છે."

હે શંકર! હે મહા વિચક્ષણ! જો કે આપ દયાની લહરીઓવાળા કટાક્ષોથી ઘણા કાલના મરેલાને પણ જીવાડવાને સમર્થ છો તોપણ હું હમણાં આરંભ કરેલી આ વેદોક્ત પ્રાયશ્ચિતરૂપ દિક્ષાને છોડી દઉં તો સત્પુરૂ-

ષોના મંડલમાં નિંદાના અપાત્રરૂપ રહી શકું નહિ. મહારાજ! હું આપના પ્રભાવને જાણું છું આપ કે જે પ્રાણી માત્રનો સંહાર કરીને પાછાં તેવાંને તેવાં સઘળાં પ્રાણીઓને સરજવા સમર્થ છો તે અહીં મને જીવતો રાખે તો તેમાં શું આશ્ચર્ય છે? કશું નથી.

હે સન્યાસીઓના રાજા! તોપણ સંકલ્પિત કરેલી આ ઉત્તમ દીક્ષાને છોડી દેવાને હું ઇચ્છતો નથી. હે આચાર્યોમાં ઉતમ! જો આપે મારાપર અનુગ્રહ કરવો હોય તો જે તારકબ્રહ્મનો કાશીમાં ઉપદેશ કરવામાં આવે છે તે તારક બ્રહ્મનો અહીં મને ઉપદેશ દઇને કૃતાર્થ કરો. આપને અદ્વૈત માર્ગનો પ્રકાશ કરવાની ઇચ્છા હોય તો દિશાઓના છેડાઓ સુધી પ્રખ્યાત કીર્ત્તિવાળા મંડનમિશ્ર નામના મહા પંડિતને વાદથી જીતો. એ પંડિતને જીતી લેવાથી સઘળું જગત્ જીતાએલું થશે.

સર્વદા કર્મ માર્ગના સિધ્ધાંતનેજ સાચો કેહેનાર આ મહાપંડિત પૃથ્વીમાં 'વિશ્વરૂપ' એ નામથી પણ પ્રખ્યાત છે, ઉત્તમ ભાગ્યના યોગથી મોટો ગૃહસ્થ છે, વેદોક્ત કર્મો કરવામાં તત્પર છે અને પ્રવૃત્તિના શાસ્ત્રમાંજ રૂચિવાળો છે. એ મંડનમિશ્ર કે જે પોતે નિવૃત્તિશાસ્ત્રનો કદી આદર કરતો નથી તેને કોઈ પણ ઉપાયથી આપ વશ કરો. એ વશ થશે એટલે આપનો જે મનોરથ છે તે સિધ્ધ થશે. માટે આપ તેની પાસે પધારો. વિલંબ નહિ કરો. એ મંડનમિશ્ર કે જેને લોકો પ્રાકૃત નામથી 'ઉવેક' કેહે છે તેની બાંધવ લોકોએ 'ઊંવા' એ નામથી કેહેવાતી 'ઉભયભારતી' નામની સ્ત્રી છે. સરસ્વતી દેવીને કોઈ કારણે દુર્વાસાએ ક્રોધથી મનુષ્ય લોકમાં જન્મવાનો શાપ દીધો હતો તે દેવી અહીં જન્મેલ છે અને મંડનમિશ્રની સ્ત્રી થએલ છે.

હે મુનિઓના ઇંદ્ર! એ વિશ્વરૂપ (મંડનમિશ્ર) સઘળા શાસ્ત્રોના માર્ગોમાં મારાથી અધિક વિદ્વાન્ છે અને મારા સઘળા શિષ્યોમાં મને અત્યંત પ્રિય છે. એટલા માટે તેની સ્ત્રીને સાક્ષી રાખી તેને વાદમાં જીતી લઇને વશ કરો. હે સંન્યાસીઓમાં સર્વોત્તમ! આપે કરેલાં ભાષ્ય ઉપર પણ તેના હાથથી જ વાર્ત્તિકો કરાવો. વિલંબ નહિ કરો. મારા આ સમયમાં જેમ વિશ્વનાથ પધારે તેમ આપ પધાર્યા છો, માટે મને તારકમંત્રનો ઉપદેશ કરીને કૃતાર્થ કરો. હે સ્વાર્થ વગરની દયાવાળા! મોટા મોટા યોગીઓના

હૃદયકમલોના ભાગ્યરૂપ આ આપના સ્વરૂપનું દર્શન કરતાં કરતાં હું પ્રાણનો ત્યાગ કરૂં ત્યાં સુધી આપે અહીં જરા વાર થોભવું."

એ પ્રમાણે કુમારિલભટ્ટે વિજ્ઞપ્તિ કરતાં દયાના ભંડારરૂપ એ શ્રી શંકરાચાર્યે તેને સચ્ચિદાનંદરૂપ બ્રહ્મનો ઉપદેશ કરી તે દ્વારા તેને સ્થુલ તથા સૂક્ષ્મ સઘળા મોહોથી રહિત કરીને તુરત આકાશ માર્ગથી મંડનમિશ્રને ઘેર જવાની ઇચ્છા કરી.

શાંતિરૂપી ધનવાળા સંન્યાસીઓના અધિપતિ શ્રી શંકરાચાર્યે પ્રેમપૂર્વક જેને અદ્વૈતતત્વનો બોધ કર્યો એવા ભટ્ટપાદ તે પછી પોતાનું બોલવું બંધ કરી સઘળી મમતાઓને છોડી દઇ શ્રી શંકરાચાર્યના પ્રસાદને લીધે તુરત જ સંસાર સંબંધી સઘળા બંધોથી મુક્ત થઇને વિષ્ણુના ધામને પ્રાપ્ત થયા.

પ્રકરણ નવમું.

મંડનમિશ્ર સાથે વાદવિવાદમાં જય મેળવવો.

ભટ્ટપાદને વિષ્ણુના પદની પ્રાપ્તિ થયા પછી મહાત્મા શ્રી શંકરાચાર્ય તુરત મંડનમિશ્રને જીતવાને વાસ્તે પ્રયાગમાંથી નીકળીને આકાશમાર્ગે ચાલ્યા. ચાલતાં ચાલતાં મંડનમિશ્રે શોભાવેલી માહિષ્મતી નામની નગરી તેમના જોવામાં આવી. રત્નોથી વિચિત્ર અગાશીઓવાળી એ નગરીને જોઈ મનમાં વિસ્મય પામેલા શ્રી શંકરાચાર્ય એ નગરીના પાસેના રમણીય વનમાં વિષ્ણુની પેઠે આકાશમાર્ગમાંથી ઉતર્યા.

એ સ્થલમાં પ્રફુલ્લિત કમલોના વનમાં વિહાર કરનારો, તરંગોમાંથી ઊડતી જલની ઝીણી કણીઓથી ભીંજાએલો, સાલ નામનાં વૃક્ષોની પંક્તિને કંપાવનારો અને પરિશ્રમને મટાડનારો રેવાજીનો પવન શ્રી શંકરાચાર્યનું સેવન કરવા લાગ્યો. એ વનમાં વિશ્રામ લઇ નિત્યકર્મ પોહોંચી લઇને શ્રી શંકરાચાર્ય આકાશના મધ્યભાગમાં સૂર્ય આવ્યો તે સમયે ત્યાંથી ચાલ્યા ત્યાં માર્ગમાં મંડનમિશ્રના ઘરની દાસીઓ તેમના જોવામાં આવી.

પાણી ભરવાને વાસ્તે જતી એ દાસીઓને શ્રી શંકરાચાર્યે પુછ્યું કે "મંડન પંડિતનું ઘર ક્યાં છે?" દર્શનમાત્રથી અદ્ભુત સુખ આપનારા તે શ્રી શંકરાચાર્યને જોઇ સંતોષ પામેલી તે દાસીઓએ નીચે પ્રમાણે ઉત્તર આપ્યો.

" જે ઘરમાં દ્વારમાં લટકાવેલાં પાંજરાઓમાં સારી રીતે બેઠેલી પોપટોની માદાઓ 'વેદનું વચન પોતાથી જ પ્રમાણ છે કે બીજાં શાસ્ત્રોનાં વચનોના સંવાદથી પ્રમાણ છે?' એવા શાસ્ત્રાર્થ સંબંધી ભાષણો બોલ્યા કરે છે તેને મંડનમિશ્રનું ઘર છે એમ જાણજો. જે ઘરમાં દ્વારમાં લટકાવેલાં પાંજરાઓમાં સારી રીતે બેઠેલી પોપટોની માદાઓ 'કર્મ ફલ આપે છે, કે ઇશ્વર ફલ આપે છે?' એવા શાસ્ત્રાર્થ સંબંધી વચનો બોલ્યાં કરે છે તેને મંડનમિશ્રનું ઘર છે એમ જાણજો. જે ઘરમાં દ્વારમાં લટકાવેલાં પાંજરાઓમાં સારી રીતે બેઠેલી પોપટોની માદાઓ 'જગત્ નિત્ય છે કે અનિત્ય છે' એવા શાસ્ત્રાર્થ સંબંધી વચનો બોલ્યા કરે છે તેને મંડનમિશ્રનું ઘર છે એમ જાણજો."

મંડનમિશ્રને ઘેર જવું.

એ પ્રમાણે દાસીઓનાં વચન સાંભળી મંડનમિશ્રને ઘેર જઇ તે ઘરના બહારના પ્રદેશમાં એક બીજું તેનું ઘર કે જેનાં કમાડો વાસેલાં હતાં અને કોઇથી અંદર જઈ શકાય નહી એમ હતું તે ઘરને જોઇ તેમાં શ્રીશંકરાચાર્ય યોગશક્તિને લીધે આકાશમાર્ગથી આંગણામાં ઊતર્યા.

એ સમયમાં પૃથ્વીના શણગારરૂપ એ મંડનમિશ્રનું તે ઘર કે જે ઇંદ્રના ઘર જેવું લાગતું હતું અને ચાલતા પવનથી ચંચલ થએલી ધ્વજાથી શોભી રહ્યું હતું તેને સંપૂર્ણ રીતે શ્રી શંકરાચાર્યે દીઠું. શ્રી શંકરાચાર્યે મેડીઓનાં અગ્રોથી આકાશના અવકાશને ઢાંકી દેનારા એ ઘરમાં પ્રવેશ કરી મંડનમિશ્રની પાસે પોહોંચી વિદ્યાની અધિકતાને લીધે યશના પ્રકાશને પ્રાપ્ત થએલા અને બ્રહ્મા જેવા તે મંડનમિશ્રને દીઠા.

એ સમયે મંડનમિશ્ર તપના ભંડારરૂપ જૈમિનિમુનિને અને વ્યાસમુનિને પોતાના તપના મહિમાથી જ શ્રાદ્ધના વિધિમાં વિધિપૂર્વક નિમંત્રણ આપી તેઓનાં ચરણારવિંદોને ધોતા હતા.

ત્યાં યોગીઓમાં ઉત્તમ શ્રી શંકરાચાર્ય અંતરિક્ષમાંથી ઊતરી યથાયોગ્ય રીતે વ્યાસની સાથે તથા જૈમિનિની સાથે મળ્યા અને એઓએ આનંદ ભરેલી રીતે તેમનો સત્કાર કર્યો.

અંતરિક્ષમાંથી ઉતરી એ મુનિઓના સમીપમાં ઉભેલા અને જેમને જ્ઞાનરૂપ જ શિખા તથા જનોઇ હતાં અર્થાત્ જેને પ્રસિદ્ધ શિખા કે જનોઇ નહતાં એવા શ્રી શંકરાચાર્યને જોઇ 'આ સંન્યાસી છે' એમ જાણીને મંડ-

નમિશ્ર જો કે પ્રવૃત્તિના માર્ગમાંજ રૂચિ ધરાવનાર હતા અને તેથી [૧]ધર્મ-શાસ્ત્રના નિયમ પ્રમાણે શ્રાદ્ધના સમયમાં તેમને કોપ કરવો ગ્યોગ્ય નહીહતો તો પણ કોપાક્રાંત થઈ ગયા.

મંડનમિશ્ર સાથે થયેલા પ્રશ્નોત્તરો.

આ સમયમાં અત્યંત કોપ પામેલા ઘરધણી મંડનમિશ્ર અને પોતે કોપથી રહિત છતાં પણ કૌતુક જોવાનું ધારતા શ્રી શંકરાચાર્ય કે જેઓ બન્ને, વિદ્વાનોમાં પંકાએલા હતા તેઓ વચ્ચે અનુક્રમથી નીચે પ્રમાણે ઉત્ત-રોત્તર પ્રશ્નો તથા ઉત્તરો થયાં.

મંડનમિશ્રે—પુછ્યું કે " આ [૨]મુંડેલો ક્યાંથી."

શ્રીશંકરાચાર્યે—વક્રોક્તિથી ઉત્તર આપ્યો કે " [૩]ગળાથી ઉપરના ભાગમાં મુંડેલો છે." મારા પુછવાનો અર્થ આના સમજવામાં આવ્યો નથી એમ જાણીને **મંડનમિશ્રે** પુછ્યું કે "હું તારા માર્ગને પુછું છું."

શ્રીશંકરાચાર્ય—ત્યારે માર્ગે [૪]શો ઉત્તર આપ્યો?

મંડનમિશ્ર—તારી મા મુંડી છે[૫] એમ માર્ગે ઉત્તર આપ્યો.

શ્રી શંકરાચાર્ય—હા! માર્ગે [૬]સાચું જ કહ્યું કે તારી મા મુંડી છે! હે મંડનમિશ્ર! તેં માર્ગને પુછ્યું અને માર્ગે તને ઉત્તર આપ્યો તો તે ઉત્ત-રમાં 'તારી મા' એ શબ્દ મારી માને લાગુ નજ પડે. કારણ કે મેં માર્ગને પુછ્યું નહતું.

---

૧ શ્રાદ્ધમાં બ્રાહ્મણોનું નિમંત્રણ કરતી વખતે બ્રાહ્મણોને એમ કહે-વામાં આવે છે કે **अक्रोधनैः शौचपरैः सततंब्रह्मचारिभिः ॥ भवितव्यंभवद्भिश्चमयाचश्राद्धकारिणा ॥१॥** હે બ્રાહ્મણો! તમારે નિરં-તર ક્રોધથી રહિત, પવિત્રતામાં તત્પર અને બ્રહ્મચાર્ય પાળનારા થવું અને હું કે જે શ્રાદ્ધ કરનાર છું તેણે પણ એ પ્રમાણેજ વર્તવુ છે. ૨. ઘર બંધ છતાં અને શ્રાદ્ધના કામમા સંન્યાસીને જોવો અયોગ્ય છતાં આ મુંડેલો ક્યા માર્ગથી આવ્યો. ૩ સંન્યાસીને ગળાથી ઉપરના ભાગમાંજ મુંડન થાય એવો વિધિ છે. ૪ 'હું તારા માર્ગને પુછું છું' એટલે તું ક્યા માર્ગેથી આવ્યો એમ મંડનમિશ્રના પુછવાનો અર્થ છે તેને આડવાઇથી બીજી રીતે કલ્પીને શંક-રાચાર્ય કહે છે. ૫ મંડનમિશ્ર વિપરીત કલ્પના કરેલી જોઈ કોપથી શંકરા-ચાર્યને ગાળ દે છે. ૬ શંકરાચાર્ય મંડનમિશ્રે આપેલી ગાળને યુક્તિથી તેના ઉપરજ લાગુ પાડે છે.

મંડનમિશ્ર—તેં મદિરા [1]**पीता** (પીધી) છે કે શું? કે જેથી તું વિપરીત ભાષણ કરે છે.

[2]**શ્રી શંકરાચાર્ય**—મદિરા, **पीता** (પીળી) નથી પણ ધોળી છે. સ્મરણ કરી જો.

મંડનમિશ્ર—તું મદિરાના રંગને જાણે છે કે શું? (સંન્યાસી છતાં મદિરાના રંગને જાણનો હોય તો બહુ વિરૂદ્ધ છે.)

શ્રી શંકરાચાર્ય—હું મદિરાના રંગને જ જાણું છું પણ તું તો મદિરાના સ્વાદને જાણે છે. (રંગ જાણવાથી પાપી થવાતું નથી પણ સ્વાદ જાણવાથી પાપી થવાય છે.)

[3]**મંડનમિશ્ર**—ઝેરથી ચોપડેલા બાણથી મારેલા મૃગનું માંસ [4]ખાનાર **मत्तो जातः** (ઘેલો થઈ ગયો છે) તેથી વિપરીત બોલે છે.

[5]**શ્રી શંકરાચાર્ય**—તું સાચું કહે છે, જે તારો દીકરો હોય તે તારી પેઠે જ ઝેરથી ચોપડેલા બાણવતે મારેલા મૃગનું માંસ ખાય અને વિપરીત પણ બોલેજ.

[6]**મંડનમિશ્ર**—હે દુષ્ટ બુદ્ધિવાળા! તું ગધેડાથી પણ ભાર ઉપાડી શકાય એવી કંથાનું ધારણ કરે છે ત્યારે તને શિખા રાખવાથી અને યજ્ઞોપવીત રાખવાથી શો ભાર પડવાનો હતો? (તું થોડા ભારની બીકથી મોટો ભાર ઉપાડે છે માટે દુર્બુદ્ધિ છે.)

[7]**શ્રી શંકરાચાર્ય**—હે દુષ્ટ બુદ્ધિવાળા! તારા બાપથી પણ ન ઉપાડી

---

૧ મંડનમિશ્ર અત્યંત ક્રોધથી કહે છે. ૨ સંસ્કૃત વ્યાકરણની રીતિ પ્રમાણે '**पीता**' શબ્દના પીધી અને પીળી એ બન્ને અર્થ થાય છે. ૩ આડવાટથી **पीता** એ શબ્દનો પીળી એ અર્થ લઇને શંકરાચાર્ય કહે છે. ૪ વિપરીત વચનો સાંભળી ક્રોધાંધ થઇને મંડનમિશ્ર કહે છે. ૫ એવા મૃગનું માંસ ખાવું એ પાપ છે. એમ ધર્મશાસ્ત્રમાં લખ્યું છે. '**मत्तो जातः**' એ શબ્દનો સંસ્કૃત વ્યાકરણની રીતિ પ્રમાણે 'મારો દીકરો' એવો અર્થ પણ થઈ શકે છે માટે તે અર્થને લઇને શંકરાચાર્ય આવું બોલે છે.

૬ મંડનમિશ્ર બીજા પ્રકારથી શંકરાચાર્ય ઉપર દૂષણ મૂકે છે. ૭ જે પુરૂષ સ્ત્રીઓથી તિરસ્કાર પામતાં છતાં પણ સ્ત્રીઓનો પ્રસંગ છોડે નહી અને સંન્યાસ ન લે તે ગધેડો જ કહેવાય તો એવી રીતના ગધેડાપણાનો મંડનમિશ્રના બાપ ઉપર આરોપ મુકીને શંકરાચાર્ય કહે છે.

શકાય એવી કંથાનું ધારણ કર્યું છુ પણ શિખાનું તથા યજ્ઞોપવીતનુ ધારણ કરતો નથી તેનું કારણ એ છે કે જો એ શિખાનું તથા યજ્ઞોપવીતનું ધારણ કર્યું હોત તો વેદની શ્રુતિ ઉપર ભાર પડત. (જે દિવસે વૈરાગ્ય થાય તે દિવસે જ સંન્યાસ લેવો, સંન્યાસીએ ભગવાં પહેરવાં, મુંડિત થવું તથા શિખા કે યજ્ઞોપવીત આદિ કશો પરિગ્રહ રાખવો નહીં) એવી [1]શ્રુતિની આજ્ઞા છે.

[2]**મંડનમિશ્ર**—રક્ષણ કરવાની અશક્તિને લીધે જ પોતાની સ્ત્રીનો ત્યાગ કરીને તું કે જેણે શિષ્યોના અને પુસ્તકોના ભારની ઇચ્છા કરી છે. તેનું બ્રહ્મનિષ્ટપણું જાણ્યું જાણ્યું !!!

[3]**શ્રી શંકરાચાર્ય**—તું કે જેણે ગુરુની સેવા કરવામાં આલસ્યને લીધે બ્રહ્મચર્યાશ્રમ પુરો કરી સ્ત્રીઓનું સેવન કરવાની ઇચ્છાથી જ અગ્નિહોત્ર આદિ કર્મોમાં નિષ્ટા રાખી છે તેનું કર્મનિષ્ટપણું પણ જાણ્યું જાણ્યું !!!

મંડનમિશ્ર—હે મૂર્ખ ! તું સ્ત્રીઓના ગર્ભમાં જ રહ્યો હતો અને તને સ્ત્રીઓએ જ ઉછરેલો છે તે છતાં તું સ્ત્રીઓની જ નિંદા કેમ કરે છે, આમ કરવાથી તારૂં કૃતઘ્નપણું સ્પષ્ટ જણાઈ રહ્યું છે.

શ્રી શંકરાચાર્ય—હે મહામૂર્ખ ! તેં જેઓનું દુધ પીધું છે તથા જેઓની યોનિથી જ તું ઉત્પન્ન થયો છે તે સ્ત્રીઓમાં જ પશુની પેઠે તું કેમ રમણ કરે છે.

મંડનમિશ્ર—તેં જાણી જોઇને પ્રયત્નપૂર્વક અગ્નિહોત્રનો ત્યાગ કર્યો છે માટે તને '**वीरहावाएषदेवानां योग्नीनुद्वासयति**' એ શ્રુતિમાં કહેવા પ્રમાણે ઇંદ્રની હત્યા કર્યા જેવું પાપ લાગ્યું છે.

શ્રી શંકરાચાર્ય—તું પરમપદરૂપ આત્માને જાણ્યા વિના રહ્યો છે માટે તને (**असुर्यानामतेलोक अंधेनतमसावृताः । तांस्तेप्रेत्या-**

---

૧ **यदहरेवविरजेत्तदहरेवप्रव्रजेत् । अथपरिव्राड्‌विवर्णवासामुण्डोऽपरिग्रहः**ઇત્યાદિ શ્રુતિઓ એ પ્રમાણેજ કહે છે.

૨ શિખાનો, યજ્ઞોપવીતનો તથા સ્ત્રી આદિનો ત્યાગ કરી સંન્યાસ લીધા વિના બ્રહ્મનિષ્ટપણું સિદ્ધ થતું નથી એવો શંકરાચાર્યનો અભિપ્રાય જાણીને મંડનમિશ્ર ડાંડાઇથી હાંસી કરતાં કહે છે.

૩ મંડનમિશ્રનું કર્મનિષ્ઠપણાનું અભિમાન તોડવાને વાસ્તે, તેણે પોતાના ઉપર જે દોષ મુક્યો તેવાજ આકારનો દોષ તેના ઉપર મુકે છે.

भिगच्छंतियेकेचेचात्महनोजना: એ શ્રુતિમાં કહ્યા પ્રમાણે આત્મહત્યા લાગી છે.

મંડનમિશ્ર—તું દ્વારપાલોને છેતરીને ચોરની પેઠે અહીં કેમ આવ્યો?

શ્રી શંકરાચાર્ય—સંન્યાસીઓને અન્ન આપ્યા વિના તું [1]ચોરની પેઠે કેમ સમજશે ?

મંડનમિશ્ર—તું કે જે મૂર્ખ છે તેણે આ શ્રાદ્ધ કરવાના સમયમાં હવે મને બોલાવવો નહિ.

શ્રી શંકરાચાર્ય—અહો ! સંસ્કૃત વાક્યમાં **संभाष्य** અને **अहं** એ બે પદોનો **संभाष्योहं** એવો શુદ્ધ સંધિ કરીને બોલવું યોગ્ય હતું તેને બદલે શ્લોકના ચરણને અંતે વિરામતી અનુકૂલતાને વાસ્તે **संभाष्यअहं** એવો ખોટો સંધિ કરીને પદોના યોગ્ય સમાગમનો ભંગ કર્યો તો એ **यतिभंग** દોષ કહેવાય માટે એટલા દોષવાળું ભાષણ કરીને તેં પોતાનું શાસ્ત્રજ્ઞપણું ઠીક પ્રકટ કર્યું

[2]**મંડનમિશ્ર**—હું યતિભંગમાં જ પ્રવર્તેલો છું માટે યતિભંગમાં મને કશો બાધ નથી.

શ્રી શંકરાચાર્ય—(યતિભંગમાં જ પ્રવર્તેલો છું) એ તારા વાક્યમાં 'યતિનો એટલે સંન્યાસીનો ભંગ એટલે પરાજય' એવો છઠી સમાસનો અર્થ નહીં લેવો પણ 'તિથી એટલે સંન્યાસીથી ભંગ એટલે પરાજય' એવો પંચમી સમાસનો અર્થ લેવો.

---

૧ બ્રહ્મચારી અને સંન્યાસીઓ રંધાએલાં અન્નોના ધણી છે. માટે ગૃહસ્થે તેઓને ભિક્ષા આપ્યા પછી જ જમવું જોઇએ. તે વિના જમે તો દોષ લાગે છે એમ यतिश्चब्रह्मचारीचपक्वान्नस्वामिनावुभौ ॥ तयोरन्नमदत्वातुभुक्त्वाचांद्रायणंचरेत् એ સ્મૃતિમાં કહ્યું છે તે ઉપરથી સિદ્ધ થાય છે કે સન્યાસીઓ કે જેઓ રાંધેલાં અન્નોના માલેક છે તેઓને અન્ન આપ્યા વિના જમવું એ ચોરના જેવું કામ છે. ૨ યતિભંગ શબ્દનો 'સંન્યાસીનો પરાજય' એવો બીજો અર્થ પણ વ્યાકરણની રીતિ પ્રમાણે થઇ શકે છે માટે તે અર્થની કલ્પના લઇને મંડનમિશ્ર વક્રોકિતથી કહે છે.

[3]**મંડનમિશ્ર**—બ્રહ્મ ક્યાં અને વિષયાસક્ત બુદ્ધિવાળો પુરૂષ ક્યાં !! તેમજ સંન્યાસ ક્યાં અને કલિયુગ ક્યાં !! તેં તો મીઠાં મીઠાં અન્નો ખાવાની ઇચ્છાથી જ આ સન્યાસીઓનો વેષ ધર્યો છે.

શ્રી શંકરાચાર્ય—સ્વર્ગ ક્યાં અને દુરાચાર ક્યાં !! તેમની અગ્નિહોત્ર ક્યાં અને કલિયુગ ક્યાં !! હું ધારું છું કે તેં મૈથુનની લાલચથી જ આ કર્મકાંડીઓનો વેષ ધર્યો છે.

એ પ્રમાણે મંડનમિશ્ર અહંકાર ભરેલી રીતે ઘણાં ઘણાં દુર્વચનો બોલતો હતો અને શ્રી શંકરાચાર્યે કૌતુકને લીધે તે વચનોના સુંદર પ્રત્યુત્તરો આપતા હતા તે સમયમાં જૈમિની મંદહાસ્ય પૂર્વક જેની સામે જોતા હતા એવા મંડનમિશ્રને વ્યાસે કહ્યું કે " હે પુત્ર ! આત્માના તત્વનો સાક્ષાત્કાર કરનારા અને સર્વની તૃષ્ણાઓનો ત્યાગ કરનારા સંન્યાસીને આવાં દુર્વચનો કહેવાં એ ભલા માણસોની રીતિ નથી. આ સાક્ષાત્ વિષ્ણુ જ પધાર્યા છે એમ માનીને તું તરત એમને નિમંત્રણ દે. " સુબુદ્ધિ પુરૂષોમાં અગ્રણી વેદવ્યાસે વિધિને જાણનારા અને પોતાની આજ્ઞામાં રહેનારા તે પ્રખ્યાત મંડનમિશ્રને એ પ્રમાણે સારી પેઠે શીખામણ દીધી.

એ પ્રમાણે વ્યાસનાં વચન સાંભળી શાસ્ત્રોને જાણનારા મંડનમિશ્ર પંડિતે શાંત થઇ જલનું આચમન લઇ વ્યાસની આજ્ઞાથી આદરપૂર્વક શ્રી શંકરાચાર્યનું પૂજન કરી ભિક્ષાને વાસ્તે તેમને નિમંત્રણ આપ્યું.

---

૩ જો કે **अग्निहोत्रंगवालंभंसंन्यासंपलैपतृकं । देवराच्चसुतोत्पत्तिःकलौपंचविवर्जयेत्** અગ્નિહોત્ર, મધુપર્કમાં ગાયનો વધ, સંન્યાસ, માંસથી શ્રાદ્ધ અને નિયોગના વિધિ પ્રમાણે દીયરના વીર્યથી પુત્રની ઉત્પત્તિ કરવી એ પાંચ ક્રિયાઓનો કળિયુગમાં ત્યાગ કરવો ' એમ ધર્મશાસ્ત્રમાં પ્રથમ સામાન્ય વચન કહીને પછી ' **यावद्वर्णविभागोस्तियावद्वेदःप्रवर्त्तते । संन्यासंचाग्निहोत्रंचतावत्कुर्यात्कलौयुगे ।** જ્યાં સુધી વર્ણોનો વિભાગ છે અને વેદ પ્રવર્તે છે ત્યાં સુધી કળિયુગમાં અગ્નિહોત્ર તથા સંન્યાસ લેવાં ' એમ અગ્નિહોત્રની તથા સંન્યાસીની છુટ આપી છે, તોપણ પહેલા સામાન્ય વચન ઉપર જ ધ્યાન રાખીને મંડનમિશ્ર કહે છે. (જુઓ ધર્મસિંધુ ત્રીજો પરિચ્છેદ પૂર્વાર્દ્ધ પૃષ્ટ ૧૧૭)

મંડનમિશ્ર ભિક્ષાનું નિમંત્રણ આપતાં શ્રી શંકરાચાર્યે કહ્યું કે "સૌમ્ય હું વિવાદ રૂપી ભિક્ષા લેવાની ઇચ્છાથી તમારી પાસે આવ્યો છું માટે હું હારી જાઉં તો મારે તમારા શિષ્ય થવું એવી સરત કરીને તમારે એ વિવાદરુપી ભિક્ષા મને આપવી જોઇએ. જુનો ભાત ખાવારૂપ ભિક્ષા ઉપર મને પ્રેમ નથી. [1]વેદાંતના માર્ગનો વિસ્તાર કરવાની જ મને ઇચ્છા છે. એ વિના બીજા કશાની પણ મને ઇચ્છા નથી. તમે કે જે યજ્ઞો કરવામાં જ તેમજ સંસારનો તાપ મટાડવામાં ચંદ્રની તુલ્યતા ધરાવનારા એ વેદાંત માર્ગનો તિરસ્કાર કરેલો છે. સઘળો વિવાદિઓનો પરાભવ કરીને હું હમણાં જગતમાં એ વદાંતમાર્ગનો વિસ્તાર કરૂં છું તો તમે પણ એ મારા ઉત્તમ મતનો આશ્રય કરો, અથવા મારી સાથે વિવાદ કરો અને તેમ નહીં તો 'હાર્યો' એમ કહો.

એ પ્રમાણે અર્થવાળું શ્રી શંકરાચાર્યનું વચન સાંભળી એ અપૂર્વ તિરસ્કારથી વિસ્મય પામેલા મહા યશસ્વી મંડનમિશ્રે પોતાની મોટાઇને વળગી રહીને નીચે પ્રમાણે વચનો કહ્યાં.

હજારો મોહોડાંવાળા શેષનાગ વાદ કરવા આવે તો તેમની પાસે પણ આ મંડનમિશ્ર (હું) કદીપણ 'હાર્યો' એમ કહેનાર નથી અને શ્રુતિઓએ સ્વીકારેલા કર્મકાંડના સિદ્ધાંતને છોડીને વેરાગીઓના કપોલ કલ્પિત મતમાં પડનાર નથી.

અહો હું કે જે 'કોઇ સમયે કોઇપણ મહાપંડિત ઉદય પામશે અને તેની સાથે મારે રસ ભરેલો વિવાદ પણ થશે' એવી રીતનું સર્વદા કૌતુક જ રાખી બેઠો છું, તેને આજ જયનો ઉત્સવ પોતાની મેળે જ પ્રાપ્ત થયો છે. આપણા બે વચ્ચે વાદની ચર્ચા હમણાં ભલે ચાલે કે જેથી અનેક શાસ્ત્રોમાં કરેલો પરિશ્રમ સફળ થાય. જે અપૂર્વ અમૃત પોતાની મેળેજ પ્રાપ્ત થાય તેને પૃથ્વીમાં રેહેનારો માણસ ન સ્વીકારો કે? સ્વીકારે જ.

હે ચંદ્રના સુંદર તેજની પેઠે શોભતા શરીરવાળા સંન્યાસી ! હું કે જે નિરીશ્વરવાદી મીમાંસક હોવાથી ઇશ્વરનું પણ ખંડન કરનાર છું તેની પાસે

---

૧. સંન્યાસીને વાદ કરવાનો ધર્મશાસ્ત્રમાં જે નિષેધ છે તે પોતાની પ્રખ્યાતીને વાસ્તે વાદ કરવાનો નિષેધ છે. પણ લોકોનું જેથી કલ્યાણ થાય એવો વાદ કરવાનો નિષેધ નથી એવા અભિપ્રાયથી શંકરાચાર્ય કેહે છે.

કલહંસના નાર જેવી મધુરતા ધરાવનારી તમારી ઉત્તમ-વાણીનો જે કોઇ ઉત્તમ કણીઓ હોય તેનો પ્રકાશ કરો. હું ધારૂં છું કે દુષ્ટ વાદીઓના ગર્વરૂપી વનને કાપવામાં કઠોર કુવાડા જેવી અને જેમાં સઘળાં શાસ્ત્રો અનુશ્યુત છે, એવી મારી ચાતુરી તમારા કાનપર આવી જ નથી કે જેથી તમે મારી પાસેથી વિવાદરૂપી ભિક્ષા માગો છો.

હે મુનિ! તમારે વાદ કરવાની ઇચ્છા હતી ત્યારે 'વાદરૂપી ભિક્ષા આપો' એમ કંગાલપણે માગણી કરવાની કશી જરૂર ન હતી. કારણ કે જો હું વાદની વાત સાંભળું તો કોઇની માગણી વિના જ વાદ કરવામાં સજ્જ થાઉં છું. જો કે મને વાદ કરવાની લાંબા કાલથી ઇચ્છા છે તોપણ મને આજસુધી વાદ કરનારો કોઇ પણ મળ્યો નથી. હુ વાદ કરવા સજ્જ છું. વાદ કરવામાં મને કોઇ જાતનો વાંધો નથી. પરંતુ આપણા વચ્ચે વિવાદ ચાલતાં 'આ જીત્યો અને આ હાર્યો' એમ કહેનારો મધ્યસ્થ કોઈ નથી. વાદીઓ પરસ્પરને જીતી લેવાની ઇચ્છાથી વાદ કરે છે માટે તે વાદ, જેમાંથી કંઠનાં શોષણ રૂપી જ ફલ ન કળે એવો નહી હોવો જોઇએ.

વાદી અને પ્રતિવાદી એ બન્નેમાં એક વિપક્ષનું ગ્રહણ કરે અને બીજો પક્ષનું ગ્રહણ કરે એવી વાદની મર્યાદા છે માટે આપણા વાદના વિષયમાં શી પ્રતિજ્ઞા છે? તે પ્રતિજ્ઞામાં કયું પ્રમાણ લેવું તમને પ્રિય છે અને તેમાં કોને મધ્યસ્થ રાખવો છે? એ સઘળું કહો. તમારો શો અભિપ્રાય છે? હું ગૃહસ્થાશ્રમવાળાઓમાં ઉત્તમ છું અને તમે કે જે વાદ કરનારાઓમાં અતિ શ્રેષ્ઠ છો તે સંન્યાસીઓમાં ઉત્તમ છો માટે પ્રથમ આપણા જયમાં અને પરાજયમાં કાંઇક સરત કરવી જોઇએ કે જે થયા પછી આપણે હરતે મ્હોંડે સારી રીતે વિવાદ ચલાવીએ. અહો! આજ હું અત્યંત ભાગ્યશાળી થયો છું કે જેથી આપ મારી સાથે વિવાદની માગણી કરો છો. વિવાદ સંબંધી ચર્ચા આવતી કાલે કરીશું. હમણાં તો મને મધ્યાન્હ સંબંધી નિત્યકર્મ કરવાની આજ્ઞા આપો.

શ્રી શંકરાચાર્યે હસતા મોહોડાથી તે વાતનો સ્વીકાર કરતાં મંડનમિશ્રે વ્યાસ અને જૈમિની એઓની પ્રાર્થના કરી કે: "હે મહામુનિઓ! આવતી કાલે વાદ સંબંધી ચર્ચા ચાલશે તો તેમાં આપે બન્ને જણાઓએ મધ્યસ્થ રહેવું.

'મંડનમિશ્રની ધર્મપત્ની સરસ્વતીનો અવતાર છે' એમ જાણતાં એ બે મુનિઓએ મંડનમિશ્રને કહ્યું કેઃ "હે વિદ્વાનોના શિરોમણિ ! તમારી ભાર્યા કે જે મહાપંડિતા છે તેને મધ્યસ્થ રાખીને વાદ સંબંધી ચર્ચા કરજો."

મુનિઓની એ આજ્ઞાને સ્વીકારી લઈ શ્રાદ્ધની ક્રિયા ચલાવવાને ઇચ્છતા એ મંડનપંડિતે સારાં ભાગ્યના યોગથી પ્રાપ્ત થએલા એ ત્રણે મહાત્મા મુનિઓની (વ્યાસની, જૈમિનિની અને શંકરાચાર્યની) જેમ ત્રણ અગ્નિઓની (દક્ષિણાગ્નિ, ગાર્હપત્યની અને આહવનીયની) પૂજા કરવામાં આવે છે તેમ પૂજા કરી. ત્રણે મુનિઓ ભોજન કરીને બેસતાં તેઓના શ્રમને મટાડવા વાસ્તે મંડનમિશ્રના બે શિષ્યો હાથમાં ચામર લઇ ગુપચૂપ રીતે પડખામાં બેસી પવન નાંખવા લાગ્યા.

શ્રાદ્ધ સંબંધી સઘળી ક્રિયા પુરી થયા પછી સારી રીતે બેસીને વેદાંત વેદ્ય પરમાત્માને જાણનારા એ ત્રણે મુનિઓએ થોડી વાર સુધી સુંદર રીતે આનંદથી પરસ્પરમાં કાંઇ વિચાર કરી લીધો. પછી એ ત્રણે મુનિઓ મંડનમિશ્રના ઘરમાંથી નીકળતાં તેઓમાંથી બે મુનિઓ તુરત અંતર્હિત થઈ ગયા અને ત્રીજા શ્રી શંકરાચાર્ય જેમાં કદંબો અને સાલવૃક્ષો રમણીય હતા એવા રેવાજીના તટ ઉપરના દેવાલયમાં રહ્યા.

બીજા લોકોને ન મળે એવા ગુરૂઓ વ્યાસનાં તથા જૈમિનિનાં દર્શનને દૈવયોગથી પ્રાપ્ત થઇ રાજી થએલા આત્મવેત્તા શ્રી શંકરાચાર્યે દેવાલયમાં સ્થિતિ કરી પોતાના શિષ્યોને તેઓએ કહેલાં અમૃતતુલ્ય વચનો સંભળાવતાં રાત્રિ વ્યતીત કરી.

પ્રાતઃકાલમાં સૂર્યની કાંતિથી આકાશ પ્રકાશિત થતાં બુદ્ધિમાન્ પુરૂષોમાં અગ્રણી અને બ્રહ્મને જાણનારા એ પ્રખ્યાત શ્રી શંકરાચાર્ય સ્નાન આદિ નિત્યકર્મ કરી લઈ મંડનમિશ્રનું ઘર કે જેને ઘણા સજ્જનોએ શોભાવેલું હતું ત્યાં ઉત્તમ શિષ્યોની સાથે જઇને પંડિતોની સભાના મધ્યમાં વાદ કરવાને વાસ્તે બીરાજ્યા.

પછી મંડનમિશ્ર પણ સઘળી વિદ્યાઓમાં વિચક્ષણતા ધરાવનારી પોતાની ઉભયભારતી નામની સ્ત્રીને મધ્યસ્થ રહેવાની આજ્ઞા કરીને વાદ કરવામાં અત્યંત ઉત્સુક થયો. પતિએ મધ્યસ્થ થવામાં જોડેલી સુંદર દાંતવાળી

એ પતિવ્રતા ઉભયભારતી પોતાના પતિના તથા શ્રી શંકરાચાર્યના શાસ્ત્રાર્થમાં ન્યુનાધિકપણાનું વિવેચન કરવાને વાસ્તે સાક્ષાત્ સરસ્વતીની પેઠે સભામાં આવીને બેઠી.

શ્રી શંકરાચાર્ય અને મંડનમિશ્રનો વાદવિવાદ.

પરાયા અભિપ્રાયને જાણનારા અને જીવના તથા ઇશ્વરના અભેદના નિશ્ચયવાળા શ્રી શંકરાચાર્યે મંડનમિશ્રનું વાદમાં અત્યંત ઉત્સુકપણું જાણીને પ્રથમ જીવની તથા ઈશ્વરની એકતા વિષે પોતે નીચે પ્રમાણે પ્રતિજ્ઞા કરી.

વાસ્તવિક સત્ય, ચૈતન્ય અને નિર્મળ એક બ્રહ્મ જ અનાદિસિદ્ધ અજ્ઞાનથી આવૃત થવાને લીધે, જેમ છીપ રૂપારૂપે પ્રતીત થાય છે તેમ સઘળા પ્રપંચરૂપે પ્રતીત થાય છે. એ બ્રહ્મને જાણવાથી જેમાં સર્વ પ્રપંચના કારણભૂત અજ્ઞાનનો લય છે એવી જે સ્વરૂપસ્થિતિ થાય છે તેનેજ અમો જન્મમરણાદિકથી રહિત પરમ મુક્તિ માનીએ છીએ અને તેમ માનવામાં વેદના મસ્તકરૂપ વેદાંતો (ઉપનિષદો) પ્રમાણ છે.

હે મંડનમિશ્ર ! જો કે આ વાદમાં મારી જીત જ થવાની છે તો પણ કદાચ જો હું હારી જઇશ તો આ કષાય વસ્ત્રવાળા સંન્યાસનો ત્યાગ કરીને ધોળાં વસ્ત્ર પેહેરીશ. આ વાદમાં જય અને પરાજયરૂપ ફલનો પ્રકાશ આ ઉભયભારતીએ કરવો. એ પ્રમાણે સંન્યાસીઓમાં ઉત્તમ શ્રી શંકરાચાર્યે પોતાની ઉદાર પ્રતિજ્ઞા કરતાં તે પછી ગૃહસ્થોમાં ઉત્તમ મંડનમિશ્ર પંડિતે પોતાના મતની દ્રઢતાવાળી નીચે પ્રમાણે પોતાની પ્રતિજ્ઞા કરી.

ચૈતન્યરૂપ પરબ્રહ્મ કે જે કાર્યોના સંબંધથી રહિત છે તેમાં શબ્દોની શકિત લાગુ પડવાનો અસંભવ હોવાને લીધે તે પરબ્રહ્મમાં ઉપનિષદો પ્રમાણ નથી. પદોના સમૂહરૂપ વાકયોએ જણાવેલાં સઘળાં યજ્ઞાદિક કર્મોમાં વેદનો વેદાંતોથી પેહેલાનો ભાગ પ્રમાણ છે. પ્રસિદ્ધ પામેલા ઘટ આદિ શબ્દોની શક્તિ કાર્ય પદાર્થોમાં જ રહેલી છે. કર્મો કરવાથી જ મુક્તિ મળે છે અને તે અગ્નિહોત્ર આદિ કર્મો મનુષ્યોએ પોતાના આયુષ્યની સમાપ્તિ પર્યંત કરવાં જોઇએ એમ માનીએ છીએ. આ વાદ કરતાં જો મારો પરાજય થશે તો હું આ ધોળાં વસ્ત્રોવાળા ગૃહસ્થાશ્રમને છોડી દઇને કષાય (ભગવાં) વસ્ત્ર પેહેરીશ. આ વાદમાં જયનો તથા પરાજયનો નિર્ણય કરવાને વાસ્તે તમે

આ મારી સ્ત્રીને મધ્યસ્થ રહેવાનું કહ્યું છે તો હું પણ એ વિષયમાં એને જ મધ્યસ્થ સ્વીકારૂં છું.

પછી શ્રી શંકરાચાર્ય અને મંડનમિશ્ર પરસ્પરમાં 'જે હારી જાય તે જીતનારનો આશ્રમ લે એવી પાકી સરત કરી લઇ, ઉદાર બુદ્ધિવાળી ઉભયભારતીને મધ્યસ્થ સ્થાપી, જીતવા ઉપર દૃષ્ટિ રાખીને વાદ કરવા લાગ્યા.

સઘળાં શાસ્ત્રોને જાણનારા એ બે મહાપંડિતો દિવસે દિવસે પોતાની નિત્યક્રિયાને પોહોંચી વળી તે પછી વાદનો વિસ્તાર કરવા લાગ્યા. એ પ્રમાણે પરસ્પરને જીતી લેવાની ઇચ્છાથી સામ સામા બેઠેલા એ બે પંડિતોના ગળામાં તે ઉભયભારતી પુષ્પોની એક એક માળા પહેરાવી રાખતી હતી. 'જેના ગળામાં જ્યારે માળા કરમાઇ જાય ત્યારે તેના પરાજયનો નિશ્ચય થયો એમ સમજવું' એટલું બોલીને ઘરના કામકાજમાં આસક્તિવાળી તે ઉભયભારતી પોતાના પતિને વાસ્તે ભોજન તૈયાર કરવા માટે અને શ્રીશંકરાચાર્ય કે જે સંન્યાસી હતા તેમને વાસ્તે ભિક્ષા તૈયાર કરવા માટે ઘરમાં જતી હતી. પરસ્પરને જીતી લેવા રૂપ ફલમાં અત્યંત આસક્તિ ધરાવતા એ બે પંડિતો વાદ કરતા હતા અને તે સમયનાં તે વાદનો નિર્ણય સાંભળવા માટે બ્રહ્મા આદિ મોટા દેવતાઓ પોતપોતાનાં વાહનોપર બેસીને મંડનમિશ્રના ઘરમા અંતરિક્ષમાં ઉભા રહેતા હતા. પછી તે બે પંડિતો વચ્ચે મોટો વિવાદ ચાલવા લાગ્યો, સભાસદો 'વાહવાહ' કેહેવા લાગ્યા, પોત પોતાના પક્ષમાં સઘળા વેદોની સાક્ષીઓ દેવાવા લાગી અને તેથી બન્ને પંડિતોને પરસ્પરથી આનંદ થવા લાગ્યો.

દિવસે દિવસે એ વિવાદમાં વધારો થવા લાગ્યો, ઘણા ઘણા પંડિતો વાદ સાંભળવા સારૂ મળવા લાગ્યા, બન્ને પંડિતોને પરસ્પરનો પરાજય કરવાની તીવ્ર તૃષ્ણા વધવા લાગી અને તેમ છતાં પણ જેથી યુદ્ધ થઈ પડે એવો ક્રોધ દૂર જ રેહેવા લાગ્યો.

ઉભય ભારતી દિવસે દિવસે મધ્યાન્હ સમયે સભામાં આવીને પોતાના પતિ મંડનમિશ્રને કેહેતી હતી કે "ભોજનનો સમય થયો છે" અને શ્રી શંકરાચાર્યને કેહેતી હતી કે "ભિક્ષાનો સમય થયો છે" આ પ્રમાણે ચાલતાં પાંચ છ દિવસ નીકળી ગયા.

સામસામા દૃઢ આસન કરીને બેઠેલા અને જેઓનાં મુખારવિંદો મંદહાસ્યથી પ્રફુલ્લિત રેહેતાં હતાં એવા એ શ્રીશંકરાચાર્ય અને મંડનમિશ્ર પ્રૌઢ રીતે એક બીજાના ઉત્તરોનું ખંડન કરતા હતા પણ બેમાંથી કોઇને પરસેવો નહી આવતો હતો, કંપ નહી થતો હતો, ઉત્તરનું સ્મરણ કરવાને વાસ્તે આકાશમાં જોવું નહી પડતું હતું અને નિરૂત્તર થઇને ક્રોધથી છલ ભરેલાં વચનો પણ બોલવાં નહી પડતાં હતાં.

પછી અદ્‌ભૂત વિચક્ષણતા ધરાવનારા એ મંડનમિશ્રની ચાતુરી સૂક્ષ્મ વિચારની અત્યંત ત્રાસને ખમી શકે એવી જોવામાં આવતાં શ્રીશંકરાચાર્યે સઘળા પક્ષોને ગબડાવી નાંખનારા તે મંડનમિશ્રને વિદ્વાનોની સભામાં તેને કોઇ પણ શંકા સ્ફુરેજ નહી એવી રીતે પૂછવા માંડયું. આમ થવાથી સભાસદોમાં મુખ્ય એ મંડનમિશ્ર પંડિત પોતાના સિદ્ધાંતનું સમર્થન કરવામાં પોતાની પ્રૌઢતા સ્થિર થયા છતાં પણ વેદાંતોના વચનોથી પ્રસિદ્ધ અદ્વૈત સિદ્ધાંતનું ખંડન કરવાને વાસ્તે નીચે પ્રમાણે બોલ્યો.

હે સંન્યાસીઓના રાજા! તમો જીવનું તથા ઇશ્વરનું વાસ્તવિક અને શુદ્ધ એકરૂપપણું સ્વીકારોછો પણ તેમાં એવી રીતનું કોઇ પ્રમાણ હોય એમ અમો જાણતા નથી.

શ્રીશંકરાચાર્યે ઉત્તર આપ્યો કે! "ઉદ્દાલક આદિ મહાત્મા ગુરુઓએ શ્વેતકેતુ આદિ શિષ્યોને **तत्त्वमसिश्वेतकेतो** હે શ્વેતકેતુ! તે તુંજ છે." ઇત્યાદિક વચનોથી 'પરમાત્મા જીવાત્માનું સ્વરૂપ છે' એમ સમજાવેલ છે તો તે વચનો અમારા મતમાં [1]પ્રમાણભૂત છે.

મંડનમીશ્ર બોલ્યા કે: "હે યોગી! ઉપનિષદોમાં **तत्त्वमसिश्वेतकेतो**

---

૧ આ શ્રુતિ સામવેદના છાંદોગ્યઉપનિષદની છે. ૨ આવી રીતેજ યાજ્ઞવલ્કયમુનિએ બ્રહ્દારણ્ય ઉપનિષદ્‌માં જનક રાજાને કહ્યું છે કે "**अभयं वजनकप्राप्तोसितदात्मानमेवयेदाहंब्रह्मास्मीतितस्मात्तत्सर्वमभवत्तत्र कोमोहःकःशोकएकत्वमनुपश्यत** ॥ હે જનકરાજા! તું અભયપદને પામ્યો છે. પોતાના આત્માનેજ હું બ્રહ્મ છું એમ તું જાણી ચુકયો છે. આમ થવાથી સઘળું બ્રહ્મરૂપ થઇ ગયું. જેને પરમાત્માની તથા જીવાત્માની એકતા જોવામાં આવી તેને શો મોહ છે અને શો શોક છે! કશું નથી.'

ઇત્યાદિ જે વચનો છે તેઓ તો **हूंफट्** ઇત્યાદિ મંત્રોની પેઠે, પાપોને મટાડવાને વાસ્તે માત્ર જપ કરવામાંજ ઉપયોગી છે પણ તે વચનોમાં કોઇ અમુક અર્થની વિવક્ષા (કેહેવાની ઇચ્છા) છેજ નહીં.

શ્રીશંકરાચાર્ય—બોલ્યા કેઃ "**हूंफट्** આદિ મંત્રોમાં કોઇ **અર્થજ** પ્રતીત થતો નથી તેથી તે મંત્રો જપમાં જ ઉપયોગી છે એમ વિદ્વાનોએ કહ્યું છે. પણ હે [1]વિદ્વાન્! આ **तत्वमसि** આદિ વાક્યોમાં તો અર્થ સ્ફુટ રીતે પ્રતીત થાય છે તે છતાં 'એ વાક્યો કેવલ જપ કરવાને વાસ્તેજ છે' એમ શી રીતે ઠરાવી શકાય? નજ ઠરાવી શકાય."

મંડનમીશ્ર બોલ્યો કેઃ "જો કે **तत्वमसि** એ વાક્યમાંથી ઉપર ઉપરથી જીવનો તથા ઇશ્વરનો અભેદ પ્રતીત થાય છે તોપણ વાસ્તવિક જોતાં એ વાક્ય યજ્ઞ આદિ સત્કર્મ કરનારા યજમાનમાં પરમેશ્વરનો આરોપ કરીને તેની સ્તુતિ કરવાને વાસ્તે જ છે એટલે યજ્ઞાદિક કરવાનાં જે વિધિવાક્યો છે તેઓનાં અંગરૂપ છે પણ સ્વતંત્ર નથી."

શ્રીશંકરાચાર્ય બોલ્યા કેઃ—"યજ્ઞનાં જે ખીલા તથા પાષાણ આદિ અંગો છે તેઓને વખાણનારાં '**आदित्योयूपः यजमानः प्रस्तरः** ખીલો સૂર્ય છે અને પાષાણ યજમાન છે' ઇત્યાદિ વાક્યો કર્મકાંડમાંજ રહેલાં છે તેથી તેઓને વિધિ વાક્યોનાં અંગરૂપ ગણવાં હોય તો ગણી શકાય **પણ** **तत्वमसि** આદિ વાક્યો કે જેઓ કર્મકાંડથી જુદા જ્ઞાનકાંડમાંજ રહેલાં એ વાક્યો સ્વતંત્રપણાથી જીવના તથા બ્રહ્મના વાસ્તવિક અભેદનુંજ નિરૂપણ કરવાને વાસ્તેજ છે એમ સિદ્ધ થાય છે."

મંડનમીશ્ર બોલ્યો કે—"હે યોગ્ય! **तत्वमसि** આદિ વાક્યોને કર્મવિધિનાં અંગરૂપ ન ગણવાં હોય ત્યારે જેમ **मनोब्रह्मेत्युपासित, अन्नमुपास्स्व**[2] **आदित्योब्रह्मेत्यादेशः**[3] **वायुर्वावसंसर्गः**[4] અને **प्राणोवावसंसर्गः**[5] ઇત્યાદિ વાક્યો કર્મોની સારી રીતે વૃદ્ધિ કરવાને વાસ્તે મન, અન્ન, સૂર્ય, વાયુ અને પ્રાણ કે જેઓ બ્રહ્મરૂપ નથી તેઓમાં બ્રહ્મબુદ્ધિ

---

૧ મનને બ્રહ્મ માનીને ઉપાસના કરવી, ૨ અન્નને બ્રહ્મ માનીને ઉપાસના કરવી. ૩ સૂર્યને બ્રહ્મ માનીને ઉપાસના કરવી. ૪ વાયુને બ્રહ્મ માનીને ઉપાસના કરવી. ૫ પ્રાણને બ્રહ્મ માનીને ઉપાસના કરવી.

કરીને તેઓની ઉપાસના કરવાનું વિધાન કરે છે તેમ **तत्त्वमसि** આદિ વાક્યો પણ જીવ કે જે બ્રહ્મ નથી તેમાં બ્રહ્મબુદ્ધિ કરીને તેની ઉપાસના કરવાનું સ્વતંત્ર વિધાન કરે છે એમ માનવું જોઈએ પણ તે વાક્યો જીવને વાસ્તવિક રીતે બ્રહ્મથી અભિન્ન જણાવવાને વાસ્તે છે એમ માનવું યોગ્ય નથી.

શ્રી શંકરાચાર્ય—હે બુદ્ધિમાન્! જેમ **मनोब्रह्मेत्युपासीत** ઇત્યાદિ ઉપાસના સંબંધી વાક્યોમાં મન આદિ અનાત્મ પદાર્થોમાં બ્રહ્મની ભાવના કરાવવાને વાસ્તે વિધિપણાને સૂચવનારા **लिङ्** આદિ આખ્યાન પ્રત્યયોનું શ્રવણ થાય છે. તેમ **तत्त्वमसि** આદિ વાક્યોમાં તેવા આખ્યાન પ્રત્યયોનું શ્રવણ થતું નથી. માટે તે વાક્યોને વિધિરુપ માનવાં એ કેમ સંભવે ? કોઈ રીતે સંભવતું નથી. **तत्त्वमसि** આદિ વાક્યોમાં '**असि**' એટલે 'છો' ઇત્યાદિ પદોની અંદર વર્તમાન કાલને સૂચવનારા પ્રત્યયો છે પણ વિધિને સૂચવનારા પ્રત્યયો નથી. માટે તેઓને ઉપાસનાનાં વિધિવાક્ય કહેવાય જ નહિ

મંડનમિશ્ર—હે સંન્યાસીઓમાં ઉત્તમ ! '**प्रतितिष्ठंतिहवायएता-रात्रीरुपयंति**' જેઓ **आयुर्ज्योतिः** ઇત્યાદિ વાક્યોથી વિધાન કરેલા સોમયોગોને કરે છે તેઓ પ્રતિષ્ટા પામે છે. ' એ વાકયમાં 'કરે છે.' એ વર્ત્તમાન કાલનું ક્રિયાપદ છતાં પણ તેમાં પ્રતિષ્ટારૂપ ફલ દેખાવાને લીધે તેનો 'જેઓને પ્રતિષ્ટા પામવાની ઈચ્છા હોય તેઓએ સોમયોગો કરવા' એવો અર્થ કરીને તે વાકયને વિધિવાકય ઠરાવવામાં આવે છે તેમ તમારાં બ્રહ્મવિદ્યાનાં '**ब्रह्मवेद ब्रह्मैवभवति** જે પુરૂષ બ્રહ્મને જાણે છે તે બ્રહ્મ જ થાય છે ' એ વાકયમાં (જાણે છે) એ વર્ત્તમાનકાલનું ક્રિયાપદ છતાં પણ તેમાં બ્રહ્મ થવા રુપ ફલ દેખાવાને લીધે તેનો (જેને બ્રહ્મ થવાની ઇચ્છા હોય તેણે બ્રહ્મનું જ્ઞાન કરવું) એવો અર્થ કરીને તે વાકયને વિધિવાકય ઠરાવવું યોગ્ય છે કે જેથી અબ્રહ્મરૂપ જીવે બ્રહ્મની ઉપાસના કરીને પોતામાં બ્રહ્મપણાનું જ્ઞાન નવું સંપાદન કરવું એમ સિદ્ધ થાય છે,

શ્રી શંકરાચાર્ય—જો મુક્તિ ઉપાસનારૂપ ક્રિયાથી થતી હોય તો સ્વર્ગ આદિની પેઠે નાશ પામનારી (અનિત્ય) થાય એ મોટો દોષ આવે છે. જ્ઞાનથી મુક્તિ થવાનો જે અમારો સિદ્ધાંત છે તેમાં એ દોષ આવતો નથી. જો કે જ્ઞાન એક જાતની માનસી ક્રિયા છે તોપણ ઉપાસનારૂપ ક્રિયા અને

જ્ઞાનરૂપ ક્રિયામાં મોટું અંતર છે. ઉપાસના પુરૂષને આધીન હોવાથી, કરવાને ન કરવાને તથા ઉલટી રીતે કરવાને પણ શક્ય છે અને જ્ઞાન તે વસ્તુને આધીન હોવાથી કરો પણ ફેરફાર કરવાને અશક્ય છે. વસ્તુને યથાર્થ રીતે જાણવી એજ જ્ઞાનનું સ્વરુપ છે અને ઉપાસનામાં તો કીડીમાં હાથીની ભાવના પણ થઇ શકે છે.

મંડનમિશ્ર—હે મહાત્મા! તમારા કેહેવા પ્રમાણે **તત્ત્વમસિ** એ વાક્ય ઉપાસનાને લાગુ ન પડતું હોય તો ભલે, પણ ત્યારે એમ માનવું કે તે વાક્ય જીવને 'તું પરમેશ્વર સમાન છે' એમ સમજાવે છે.

શ્રી શંકરાચાર્ય—એ **તત્ત્વમસિ** વાક્ય જીવને ચેતનપણાથી ઇશ્વર સમાન ઠરાવે છે કે સર્વજ્ઞપણું અને સર્વાત્મપણું ઇત્યાદિ ગુણોથી ઇશ્વર સમાન ઠરાવે છે? જો પેહેલા પક્ષનું ગ્રહણ કરશો તો જીવમાં ચેતનપણું પ્રસિદ્ધ જ છે માટે શ્રુતિને તેના ઉપદેશ કરવાની કશી જરુર રેહેતી નથી. અને બીજાં પક્ષનું ગ્રહણ કરશો તો તમારા સિદ્ધાંતમાં જીવને અલ્પજ્ઞ અને અસર્વાત્મક માનેલ છે તેને વિરોધ આવશે.

મંડનમિશ્ર—જીવના સુખ અને બોધ આદિ ગુણો કે જેઓ માત્ર નિત્યપણાને લીધે પરમાત્માના ગુણો જેવા છે અને અવિદ્યારૂપ આવરણને લીધે પ્રતીત થતા નથી. તે ગુણોથી **તત્ત્વમસિ** વાક્ય જીવને ઇશ્વર સમાન કહે છે એમ માનવામાં કશો દોષ નથી.

શ્રીશંકરાચાર્ય—જ્યારે તમે આ રીતે જીવને પરમાત્મા સમાન માનો છો ત્યારે હવે તેને પરમાત્મા જ માનો. પરમાત્મા ન માનવામાં શા માટે દુરાગ્રહ રાખો છો. જીવમાં જે સુખ તથા બોધ આદિ ગુણો છે તેઓ નિત્ય છે અને અવિદ્યારૂપ આવરણને લીધે જ પ્રતીત થતા નથી એ-ટલું તો તમે પણ સ્વીકારી ગયા છો. વિદ્વાન થઇને જરાક વાતને વાસ્તે ખોટો આગ્રહ કરવો યોગ્ય નથી.

મંડનમિશ્ર—ત્યારે એમ માનો કે **તત્ત્વમસિ** વાક્ય 'જગતના કારણુરૂપ પરમાત્મા ચેતનપણારૂપ ધર્મથી જીવ સમાન છે' એમ કેહે છે આ અર્થ ઉપરથી જગત ચૈતન્યમાંથી ઉત્પન્ન થએલ છે એમ ઠરે છે તેથી બીજા મતવાળાઓ પરમાણુને અને પ્રધાન આદિને જગતના કારણુરૂપ માને છે તેઓનું પણ ખંડન થાય છે એ લાભ થાય છે.

શ્રી શંકરાચાર્ય—હે મંડનમિશ્ર! જો **તત્ત્વમસિ** વાક્યનો તમારા કહેવા પ્રમાણે અર્થ હોય તો **તત્ત્વમસિ** તે જગતનું કારણ તારા જેવું છે (જીવ જેવું છે) એમ વાક્યનો પ્રયોગ હોવો જોઇએ પણ **તત્ત્વમસિ** (તે જગતનું કારણ તું છે) એમ વાક્યનો પ્રયોગ ન હોવો જોઈએ. પરમાણુ તથા પ્રધાન આદિ જગતનાં કારણ છે એ પૂર્વપક્ષનું તો '**તદૈક્ષત બહુસ્યાં પ્રજાયેય** જે જગતનું કારણ છે, તેણે વિચાર કર્યો કે હું ઘણા પ્રકારે થાઉં અને જન્મ ધરૂં' એ શ્રુતિથી પ્રથમ ખંડન થઈ ગયું છે, કારણ કે પરમાણુ તથા પ્રધાન આદિ જડ પદાર્થોને વિચાર કરવોજ સંભવતો નથી. આ પ્રમાણે છે. તેથી તેનું આ ઉપદેશમાં ફરીથી ખંડન કરવાની કંઈ આવશ્યકતા રહી નથી.

મંડનમિશ્ર—(હું ઈશ્વર નથી) એવી જે સર્વને પ્રત્યક્ષ પ્રમા છે તેથી વિરોધ આવવાને લીધે, **તત્ત્વમસિ** એ વાક્ય એકતાનું નિરૂપણ કરે છે એમ કેહેવું સંભવતું નથી. માટે '**સ્વાધ્યાયોઽધ્યેતવ્યઃ** વેદનુ અધ્યયન કરવું' એ વિધિને અનુસરીને **તત્ત્વમસિ** એ વાક્ય કેવલ જપ કરવામાં જ ઉપયોગી છે. એમ માનવું યોગ્ય છે.

શ્રીશંકરાચાર્ય—જો પ્રત્યક્ષપ્રમા એટલે ઇંદ્રિયથી ભેદની પ્રમા થતી હોય તો અભેદને કેહેનારી શ્રુતિના વચનને બાધ આવે છે. તેમ ઇંદ્રિયની પાસે ભેદની હાજરી નહીં હોવાને લીધે ઇંદ્રિયથી ભેદથી પ્રમા થવી પણ સંભવતી નથી માટે શ્રુતિના વચનને બાધ શાથી આવે? નથીજ આવતો.

મંડનમિશ્ર—જો કે ઇંદ્રિયને અને ભેદને સંયોગ આદિ સંબંધ નથી તોપણ હે વિદ્વાન્! 'હું ઇશ્વરથી ભિન્ન છું' એ રીતે ભેદ જીવાત્માના વિશેષણરૂપે પ્રતીત થાય છે તો એ વિશેષણપણારુપ સંબંધથી ભેદની પ્રત્યક્ષ પ્રમા થઇ શકે છે.

શ્રી શંકરાચાર્ય—જો ભેદના અધિકરણરૂપ જીવને અને ઇંદ્રિયને સંયોગ આદિ સંબંધ હોય તો જ પ્રત્યક્ષપ્રમા થવી સંભવે છે, પણ અહીં જીવને અને ઇંદ્રિયને સન્નિકર્ષ નથી તેથી જીવના વિશેષણરૂપ ભેદની માત્ર વિશેષણપણારૂપ સંબંધથી પ્રત્યક્ષપ્રમા થવી સંભવતી હોય તો જે ભૂતલને આપણે દેખતા નથી તે ભૂતલમાં વિશેષણપણાથી રહેલો ઘટનો અભાવ પણ આપણને પ્રત્યક્ષ થવો જોઇએ એવી રીતના અતિ પ્રસંગ પ્રાપ્ત થાય છે.

મંડનમિશ્ર—'ભેદના અધિકરણરૂપ જીવને અને ઇંદ્રિયને સંબંધ નથી' એમ જે તમે કહ્યું તે યોગ્ય નથી. કારણ કે ચિત્ત પણ દ્રવ્ય છે અને જીવ પણ દ્રવ્ય છે તેથી બે દ્રવ્યનો સંયોગ થવો સંભવેજ છે,

શ્રી શંકરાચાર્ય—તમે જીવને વ્યાપક માનો છો કે અણુમાત્ર માનો છો? વ્યાપક માનતા હો તો પણ જે વ્યાપક હોય તે નિરવયવ (અવયવોથી રહિત) જ હોય અને અણુમાત્ર માનતા હો તોપણ જે અણુમાત્ર હોય તે નિરવયવજ હોય, માટે જીવ કે જે નિરવયવ છે તેને કોઈ પ્રકારે બીજાનો સયોગ થવો સંભવતો નથી. જગતમાં સાવયવનેજ સાવયવની સાથે સંયોગ થતો જોવામાં આવે છે. તમે કે જે સ્ત્રી આદિથી સંયોગ પામો છો તેમને આ વાતનો અનુભવ હોવો જોઇએ.

'જે ચિત્ત છે તે એક ઇંદ્રિય છે' એમ સ્વીકારીને તેથી ભેદને સન્નિકર્ષ નથી એમ અમે કહ્યું પણ વાસ્તવિક જોતાં તો ચિત્ત એ ઇંદ્રિયજ નથી પણ દીવા આદિની પેઠે ચક્ષુ આદિ ઇંદ્રિયોને સાહાય્ય આપનારજ છે એટલે ચિત્તથી જે જણાય તે પ્રત્યક્ષ થયું કેહેવાયજ નહી, કારણ કે ઇંદ્રિયના અને વિષયના સન્નિકર્ષથી જે જ્ઞાન થાય તેજ પ્રત્યક્ષ કેહેવાય છે.

મંડનમિશ્ર—હે યોગી! જો ભેદની **પ્રમા** ઇંદ્રિયથી થતી ન માનો તો ત્યારે તે પ્રમાને સાક્ષીરૂપજ માનો એટલે તે સાક્ષીસ્વરૂપ ભેદપ્રમાથી વિરોધ આવવાને લીધે **તત્ત્વમસિ** આદિ વાક્ય પરમાત્માના અને જીવના અભેદને જણાવવામાં કેમ પ્રમાણ મનાશે?

શ્રીશંકરાચાર્ય—સાક્ષી સ્વરૂપ ભેદપ્રમારૂપ જે પ્રત્યક્ષ છે તે, અવિદ્યાથી જોડાએલા જીવના અને માયાથી જોડાએલા ઇશ્વરના ભેદને જણાવે છે અને **તત્ત્વમસિ** આદિ શ્રુતિ તો શુદ્ધ જીવના અને શુદ્ધ ઇશ્વરના અભેદને જણાવે છે એટલે ભેદપ્રમાના અને **તત્ત્વમસિ** આદિ વાક્યના વિષયો જુદા જુદા હોવાથી તેઓને વરોધ છેજ નહી. અથવા કદાચ વિરોધ હોય તોપણ જેમ જૈમિનિએ માનેલા અપચ્છેદનયમાં પરથી પૂર્વનો બાધ થાય છે તેમ પ્રથમ પ્રવર્તેલા દુર્બલ પ્રત્યક્ષનો પછી પ્રવર્ત્તતી પ્રબલતાવાળી અભેદ શ્રુતિથી બાધ થશે.

મંડનમિશ્ર—તમે એ પ્રમાણે પ્રત્યક્ષથી શ્રુતિનો બાધ નથી થતો પણ શ્રુતિથી પ્રત્યક્ષનો બાધ થાય છે એમ માનતા હોતો હું અભેદ શ્રુતિના

અનુમાનરૂપ પ્રમાણનો બાધ આપું છું, હે સંન્યાસીઓના ચક્રવર્તી ! જીવ બ્રહ્મથી ભિન્ન છે. કારણ કે અસર્વજ્ઞ છે. જે જે અસર્વજ્ઞ હોય તે તે બ્રહ્મથી ભિન્નજ હોય. જેમકે ઘડા વગેરે પદાર્થ અસર્વજ્ઞ માટે બ્રહ્મથી ભિન્ન છે.' એ અનુમાનથી અભેદ શ્રુતિને વિરોધ આવે છે.

શ્રી શંકરાચાર્ય—હે વિદ્વાન્! તમે અનુમાન પ્રમાણથી ભેદને સિદ્ધ કરવા માગો છો કે વાસ્તવિક ભેદને સિદ્ધ કરવા માગોછો કે કલ્પિત ભેદને સિદ્ધ કરવા માગો છો? જો વાસ્તવિક ભેદને સિદ્ધ કરવા માગતા હો તો તમારા દૃષ્ટાંતરૂપ ઘડાને પણ અમો બ્રહ્મથી ભિન્ન માનતા નથી એટલે તમારૂં દૃષ્ટાંતજ જતું રહે છે અને જો કલ્પિત ભેદને સિદ્ધ કરવા માગતા હોતો એ કલ્પિત ભેદને અમો પણ સ્વીકારીએ છીએ તેથી તમને 'સિદ્ધ-સાધન' એવા નામનો દોષ પ્રાપ્ત થાય છે.

મંડનમિશ્ર—અમો 'બ્રહ્મના જ્ઞાનથી જીવમાં રહેલો ભેદ બાધિત થતો નથી' એટલું જ સિદ્ધ કરવા માગીએ છીએ અને એ વાત ઘટાદિક દૃષ્ટાંતમાં પણ મળતી આવી છે. તમે તો 'બ્રહ્મના જ્ઞાનથી ભેદનો બાધ નથી થતો' એમ માનતા નથી અને અમો 'ભેદનો બાધ નથી થતો' એમ માનીએ છીએ માટે અમારા અનુમાનમાં કોઈ દોષ પ્રાપ્ત થતો નથી.

શ્રી શંકરાચાર્ય—તમે 'બ્રહ્મના જ્ઞાનથી જીવમાં રહેલો ભેદ બાધિત થતો નથી એમ માનો છો કે શુદ્ધ બ્રહ્મના જ્ઞાનથી જીવમાં રહેલો ભેદ બાધિત થતો નથી' એમ માનો છો ? જો પહેલો પક્ષ માનતા હો તો એ પક્ષ અમને પણ ઇષ્ટ છે તેથી તમને 'સિદ્ધ સાધન' દોષ પ્રાપ્ત થાય છે અને બીજો પક્ષ માનતા હો તો અમે 'શુદ્ધ બ્રહ્મના જ્ઞાનથી ઘટાદિકમાં રહેલો ભેદ પણ બાધિત થઈ જાય છે' એમ માનીએ છીએ માટે તમને દૃષ્ટાંતની હાનિરૂપ દોષ પ્રાપ્ત થાય છે.

મંડનમિશ્ર—હે યોગી ! અમારા અનુમાનમાં 'જીવનો અને ઇશ્વરનો ભેદ નિરૂપાધિક છે' એમ સિદ્ધ કરવાનું છે અને તમે તો જીવના તથા ઈશ્વરના ભેદને ઉપાધિથી થએલ માનો છો માટે અમને ઘટરૂપ દૃષ્ટાંતની હાનિ થતી નથી. કેમકે ઘટનો અને ઇશ્વરનો ભેદ નિરૂપાધિક છે.

શ્રી શંકરાચાર્ય—ઘટના અને ઇશ્વરના ભેદને પણ અમો ઉપાધિથી થએલ જ માનીએ છીએ માટે તમને દૃષ્ટાંતની હાનિ તેવીને તેવીજ રહે છે.

તમારા અનુમાનમાં જે હેતુ છે તે જડતારૂપ ઉપાધિવાળો છે માટે હેત્વાભાસજ છે તો તેથી અનુમાન યથાર્થ થયું ગણાય નહિ. ઘટમાં અસર્વજ્ઞતારૂપ હેતુથી ઇશ્વરનું ભિન્નપણું ઠરાવવા જતાં ઘટનું ભિન્નત્વ જડતાથી વ્યાપ્ત છે અને તે જડતા અસર્વજ્ઞપણામાં વ્યાપ્ત નથી. કારણ કે જીવ અસર્વજ્ઞ છતાં પણ જડતાવાળો નથી. સાધ્યમાં વ્યાપક છતાં હેતુમાં જે વ્યાપક ન હોય તે તર્કશાસ્ત્રની રીતિ પ્રમાણે ઉપાધિ ગણાય છે. અથવા 'જીવ બ્રહ્મથી ભિન્ન છે. કારણ કે અસર્વજ્ઞ છે.' એ અનુમાનની સામે અમો તેથી વિરૂદ્ધ એવું અનુમાન કરીશું કે 'જીવ બ્રહ્મથી અભિન્ન છે. કારણ કે ચૈતન્યરૂપ છે.' તો આ અનુમાનમાં તમારા સાધ્યના (ભિન્નપણાના) અભાવને સાધનારો તમારા હેતુનો (અસર્વજ્ઞપણાનો) પ્રતિપક્ષ હેતુ (ચૈતન્યરૂપપણું) પ્રાપ્ત થવાથી તમારા હેતુને સત્પ્રતિપક્ષપણારૂપ દોષ પ્રાપ્ત થાય છે. જે હેતુની સામે તેના સાધ્યના અભાવને સિદ્ધ કરનારો બીજો હેતુ જાગે તે હેતુ તર્કશાસ્ત્રની રીતિ પ્રમાણે સત્પ્રતિપક્ષ ગણાય છે.

મંડનમિશ્ર—'બ્રહ્મ જીવની પ્રમાથી નહિ બાધ પામે એવા ભેદવાળુ છે. કારણ કે સંસારથી રહિત છે. જે જે સંસારથી રહિત હોય તે તે જીવની પ્રમાથી નહિ બાધ પામે એવા ભેદવાળું હોય જ. જેમકે ઘટ આદિ પદાર્થ સંસારથી રહિત છે માટે જીવની પ્રમાથી નહિ બાધ પામે એવા ભેદવાળો છે.' એવી રીતના અનુમાનથી અમો બ્રહ્મના અને જીવના ભેદને સાધીશું. તમો બ્રહ્મબુદ્ધિથી જીવના ભેદને બાધિત માનો છો પણ અમે તો જીવબુદ્ધિથી બ્રહ્મના ભેદને અબાધિત સાધીએ છીએ તથા ઘટાદિકના ભેદને પણ અબાધિત માનીએ છીએ તેથી આ અનુમાનમાં અમને સિદ્ધ સાધન કે દૃષ્ટાંતની હાનિરૂપ દોષો પ્રાપ્ત થતા નથી.

શ્રી શંકરાચાર્ય—બ્રહ્મનો ભેદ જીવની સંપૂર્ણ પ્રમાથી બાધિત થતો નથી કે થોડીક પ્રમાથી બાધીત થતો નથી ? પહેલો લક્ષ લેશો તો જીવના સ્વરૂપની સંપૂર્ણ પ્રમાથી બ્રહ્મનો ભેદ તથા ઘટાદિકનો ભેદ પણ બાધિત થઇ જાય છે એટલે તમારૂ સાધ્ય કે દષ્ટાંત રેહેતાં જ નથી અને જો બીજો પક્ષ લેશો તો જીવની થોડીક પ્રમાથી બ્રહ્મનો ભેદ તથા ઘટાદિકનો ભેદ પણ બાધિત થતો નથી એમ અમો પણ માનીએ છીએ એટલે તમોને 'સિદ્ધસાધન' નામનો દોષ તેવોને તેવો રહે છે.

હે વિદ્વાન ! તમે જે જીવની પ્રમાથી બ્રહ્મના ભેદને અબાધિત સાધો છો તે જીવને નિર્ગુણ માનો છો કે સગુણ માનો છો ? સગુણ માનશો તો સગુણ જીવની પ્રમાથી બ્રહ્મનો ભેદ બાધિત થતો નથી એમ અમો પણ માનીએ છીએ એટલે તમોને 'સિદ્ધસાધન' દોષ પ્રાપ્ત થાય છે અને જો નિર્ગુણ માનશો તો પણ નીચે પ્રમાણે બંન્ને રીતે દોષ આવે છે. જો નિર્ગુણ જીવની પ્રમાથી બ્રહ્મના ભેદને અબાધિત સાધો છો તો નિર્ગુણ જીવ પ્રમિત થએલ છે કે નહિ ? જો તમારાથી પ્રતીત થએલ નથી તો પ્રમાનો જે આશ્રય છે તેજ અસિદ્ધ થાય છે એટલે પ્રમાની પ્રમાથી બ્રહ્મના ભેદને અબાધિત ઠરાવી શકશો. અને જો પ્રમિત થએલ છે તો તેમાં અને બ્રહ્મમાં કશો ભેદ નથી એમ **तत्त्वमसि** આદિ વાક્યોથી સિદ્ધ થાય છે. તો તેમ છતાં અભેદને નહિ માનવાથી જીવના સ્વરૂપને જણાવનારાં વેદાંત વાક્યોરૂપ પ્રમાણોનો પ્રકોપ પ્રાપ્ત થાય છે. જેમ 'જ્યોતિષ્ટોમયાગ સ્વર્ગરૂપ ફળવાળો નથી કારણ કે તે એક જાતની ક્રિયા છે. જે જે ક્રિયા હોય છે તે સ્વર્ગરૂપ ફળવાળી હોતી નથી, જેમકે મર્દન એક જાતની ક્રિયા હોવાથી સ્વર્ગરૂપ ફળવાળું નથી' એ અનુમાન '**ज्योतिष्टोमेन स्वर्गकामो यजेत** જેને સ્વર્ગની ઇચ્છા હોય તેણે જ્યોતિષ્ટોમયજ્ઞ કરવો" એ વેદના વાક્યથી બાધિત હોવાને લીધે આભાસરૂપ છે તેમ 'બ્રહ્મ નિર્ગુણ જીવની પ્રમાથી નહિ બાધ પામે એવા ભેદવાળું છે" પણ અભેદને જણાવનારાં વેદનાં વાક્યોથી બાધિત હોવાને લીધે આભાસરૂપ છે.

મંડનમિશ્ર—[1]" **द्वा सुपर्णा सयुजा सखाया समानं वृक्षं परिषस्वजाते । एकस्तयोः पिप्पलं स्वाद्वत्त्यनश्नन्नन्यो अभिचाकशीति** ' એ શ્રુતિ કે જે કર્મોનાં ફળોને ભોગવનારા જીવના અને કર્મોનાં ફળોને નહિ ભોગવનારા ઇશ્વરના ભેદને સ્પષ્ટ રીતે કહે છે તેથી અભેદ શ્રુતિનો બાધ થાય છે.

શ્રી શંકરાચાર્ય—હે મીમાંસાના ન્યાયને જાણનારા વિદ્વાન્ ! જીવનો અને ઇશ્વરનો ભેદ તો પ્રસિદ્ધ છે ફળ રહિત છે. અને વળી અનર્થના કારણ

---

[1] જીવ અને ઇશ્વરરૂપ બે પક્ષીઓ કે જેઓ સાથે જ રહેનારા અને પરસ્પરના મિત્ર છે તેઓ શરીરરૂપી એક વૃક્ષમાં રહ્યા છે. તેઓમાં જીવ મીઠાં લાગતાં એ વૃક્ષનાં ફળોને ખાય છે અને તે ફળોને નહિ ખાતાં છતાં પણ બળવાન્ છે.

રૂપ છે, માટે તેમાં શ્રુતિની પ્રમાણુતા માનવી યોગ્ય નથી. કારણુ કે અજ્ઞાન અર્થનું નિરૂપણુ કરવામાં જ શ્રુતિનું પ્રમાણ્ય છે એમ મીમાંસાના કર્ત્તા જૈમિનિએ સિદ્ધાંત કરેલો છે. જો જ્ઞાન અર્થમાં પણુ શ્રુતિની પ્રમાણુતા માનીશું તો ' **अग्निर्हिमस्यभेषजम्** અગ્નિ હિમનું ઓસડ છે.' ઇત્યાદિ અર્થનું નિરૂપણુ કરનારાં સઘળાં અર્થવાદ વાક્યો કે જેઓને જૈમિનિએ તેઓના પોતાના અર્થમાં અપ્રમાણુ માનીને વિધિનાં અંગરૂપ માન્યાં છે તેઓને પોતાના અર્થમાં પ્રમાણુભૂત માનવાં પડશે.

મંડનમિશ્ર—વેદ જાણુનારાઓએ કરેલી સ્મૃતિઓથી પ્રસિદ્ધ થએલા અર્થને જણુાવનારાં વેદવાક્યો જેમ તે અર્થના મૂલપણુાથી પ્રમાણુ માનવામાં આવે છે તેમ જીવનો તથા ઇશ્વરના ભેદ કે જે લોક પ્રસિદ્ધ છે તે ભેદના મૂલપણુાથી '**द्वासुपर्णा**' ઇત્યાદિ વાક્યોને પણુ પ્રમાણુભૂતજ માનવાં જોઇએ.

શ્રી શંકરાચાર્ય—શ્રુતિ જાણુનારાઓએ કરેલી સ્મૃતિઓમાં જે અર્થ પ્રસિદ્ધ છે તે અર્થના મૂલપણુાથી શ્રુતિને પ્રમાણુ માનવામાં આવતી નથી પણુ જે શ્રુતિમાં કહ્યું છે તેનુંજ નિરૂપણુ કરવા ઉપરથી સ્મૃતિઓને પ્રમાણુ માનવામાં આવે છે, આ પ્રમાણે છે એટલા માટે જીવનો તથા ઇશ્વરનો ભેદ કે જે વેદનાં નામને પણુ નહી જાણુનારાઓએ જાણેલો છે તેના મૂળપણુાથી શ્રુતિને પ્રમાણુ કેમ મનાય ! ' એ શ્રુતિ જીવનું તથા ઇશ્વરનું નિરુપણુ કરે છે ' એમ સ્વિકારીને હું આ વાત કરૂં છું પણુ વાસ્તવિક જોતાં તો એ શ્રુતિ જીવને બુદ્ધિથી જુદો પાડીને ' જીવ સંસારથી રહિત છે' એમ કહે છે એટલે તે શ્રુતિમાં જીવનું તથા ઇશ્વરનું નિરૂપણુ જ નથી.

મંડનમિશ્ર—હે યોગ્ય ! જો '**द्वासुपर्णा**' એ શ્રુતિ જીવનું તથા ઇશ્વરનું નિરૂપણુ નહિ કરતાં બુદ્ધિનું અને જીવનું જ નિરૂપણુ કરતી હોય તો બુદ્ધિ કે જે જડ છે તેનું ભોકતાપણું કહેનારી એ શ્રુતિ શી રીતે પણુ મનાય ? જેમ ' **यजमानः प्रस्तरः** પથરો યજમાન છે ' એ શ્રુતિ પ્રત્યક્ષ વિરૂદ્ધ અર્થ કહેવાથી પોતાના અર્થમાં પ્રમાણુભૂત ગણુાતી નથી તેમ આ શ્રુતિ પણુ પ્રત્યક્ષ વિરુદ્ધ અર્થ કહેવાને લીધે પોતાના અર્થમાં પ્રમાણુભૂત નજ ગણુવી જોઇએ.

શ્રી શંકરાચાર્ય—હે વિદ્વાન્ ! એ શ્રુતિનો એવો અર્થ કરવામાં

અમારા ઉપર શંકા કરવી યોગ્ય નથી. કારણ કે 'બુદ્ધિ કર્મોનાં ફ્લોને ભોગવે છે અને જીવ દ્રષ્ટાપણાથી જોયા કરે છે' એ રીતે એ શ્રુતિનું સ્પષ્ટ વ્યાખ્યાન પૈંગિરહસ્ય નામના બ્રાહ્મણે (મંત્રોના વ્યાખ્યાનાદિક રૂપ જે વેદનો ભાગ છે તે બ્રાહ્મ કેહેવાય છે) જ કરેલું છે.

મંડનમિશ્ર—પૈંગિરહસ્યમાંનો 'સત્વ' શબ્દ કે જેને તમો બુધ્ધિનો પર્યાય માનો છો તે બુધ્ધિનો પર્યાય નથી પણ જીવનો પર્યાય છે અને 'ક્ષેત્રજ્ઞ' શબ્દ કે જેને તમો જીવનો પર્યાય માનો છો તે જીવનો પર્યાય નથી પણ પરમાત્માનો પર્યાય છે એટલા માટે પૈંગિરહય માર્ગથી પણ એ શ્રુતિ બુદ્ધિનું તથા જીવનું નિરુપણ કરે છે એમ સિદ્ધ થતું નથી પણ જીવનુ તથા પરમાત્માનું જ નિરૂપણ કરે છે એમ સિદ્ધ થાય છે.

શ્રી શંકરાચાર્ય—હે વિદ્વાન્ ! '**तदेतत्सत्वं येन स्वप्नं पश्यत्यथ यं शारीर उपद्रष्टा स क्षेत्रज्ञस्तावेतौ सत्वक्षेत्रज्ञौ** જેણે કરી સ્વપ્નને જુવે છે તેને સત્વ જાણવું અને સ્વપ્નનો જે દ્રષ્ટા છે તેને ક્ષેત્રજ્ઞ જાણવો' એ રીતે પૈંગિરહસ્યમાં 'સત્વ' શબ્દની બુદ્ધિમાં શક્તિ અને ' 'ક્ષેત્રજ્ઞ' શબ્દની સ્વપ્નને જોનારા જીવમાં શક્તિ સ્પષ્ટ વાકયથી દેખાડેલી છે માટે તમારી કલ્પના ખોટી છે.

મંડનમિશ્ર—હે યોગી ! '**येन स्वप्नं पश्यंति**' એ વાક્યનો 'જેણે સ્વપ્ન જોવાય છે' એવો અર્થ કરવો એટલે સ્વપ્નને જોનારો જીવ જ '**सत्व**' શબ્દથી કહેવાશે અને '**क्षेत्रज्ञ**' શબ્દના અર્થમાં 'ઇશ્વર' લેવો. ઇશ્વર પણ સર્વજ્ઞ હોવાથી સ્વપ્નનો દ્રષ્ટા સંભવે છે, આ પ્રમાણે અર્થ કરવાથી પૈંગિરહસ્યનું વાક્ય અમને અનુકૂલ આવે છે.

શ્રી શંકરાચાર્ય—હે વિદ્વાન્ ! સંસ્કૃત વ્યાકરણની રીતિ પ્રમાણે '**पश्यति**' એમાં **तिङ**. પ્રત્યયથી કર્ત્તાનું અભિમાન થાય છે માટે કર્ત્તાને પ્રથમા વિભક્તિ જ યોગ્ય હોવાથી '**येन**' એ કરણ અર્થમાંજ તૃતીયા વિભક્તિ છે એમ માનવું યોગ્ય છે. એટલે 'જેણે કરીને સ્વપ્નને જુવે છે' એજ અર્થ સિદ્ધ થાય છે. અને એ વાકયમાં સ્વપ્નના જોનારને '**शारीर**' શરીરમાં રહેનાર' એ વિશેષણ આપ્યું છે માટે તે વિશેષણના સામર્થ્યથી 'સ્વપ્નને જોનારો' એ શબ્દથી જીવને જ લેવાય પણ ઈશ્વરને લેવાય નહી.

મંડનમિશ્ર—હે યોગી ! સંસ્કૃત વ્યાકરણ પ્રમાણે 'શરીરમાં જે

રહેતા હોય તેને **शारीर** કહી શકાય છે, તો ઇશ્વર કે જે સર્વવ્યાપક છે તે શરીરમાં પણુ રહે છે માટે તેને **शारीर** શબ્દથી કેમ કહી શકાય નહીં?

શ્રી શંકરાચાર્ય—જે ઇશ્વર શરીરથી બીજાં સ્થલોમાં પણુ રહેલ છે તેને **शारीर** શબ્દથી શી રીતે કહી શકાય ? નજ કહી શકાય. જેમ ઇશ્વર શરીરમાં પણુ છે અને બીજાં સ્થલોમાં પણુ છે તેમ આકાશ પણુ શરીરમાં છે અને બીજાં સ્થલોમાં પણુ છે તોપણુ તે આકાશને કોઇ પણુ લોકો **शारीर** કહેતા નથી,

મંડનમિશ્ર—જો **द्वा सुपर्णा** એ મંત્ર જીવનું તથા ઇશ્વરનું નિરુપણુ નહિ કરતાં બુદ્ધિનું તથા જીવનું નિરૂપણુ કરતો હોય તો તે મંત્ર બુદ્ધિ કે જે જડ છે. તેને ભોક્તા ઠરાવે છે માટે તે શી રીતે પ્રમાણુ ગણુાય ?

શ્રી શંકરાચાર્ય—જેમ લોઢામાં દાહકપણું થાય છે તેમ બુદ્ધિમાં અચેતનપણુાને લીધે ભોક્તાપણું નહિ છતાં પણુ ચૈતન્યના અનુપ્રવેશથી ભોક્તાપણું થાય છે.

મંડનમિશ્ર—'**ऋतं पिबन्तौ सुकृतस्य लोके गुहां प्रविष्टौ परमे ।- छायातपौ ब्रह्मविदो वदन्ति पञ्चाग्नयो ये च त्रिणाचिकेताः** એ કઠવલ્લી ઉપનિષદની શ્રુતિ કે છાયાની પેઠે જીવ અને ઇશ્વર પરસ્પરથી અત્યંત ભિન્ન છે એમ કહે છે તે શ્રુતિનો બાધ કરે છે એમ માનો.

શ્રી શંકરાચાર્ય—**ऋतंपिबन्तौ** એ શ્રુતિ વ્યવહાર સિદ્ધ ભેદનો અનુવાદ કરનારી છે માટે અભેદશ્રુતિનો બાધ કરી શકે નહિ પણુ જે અભેદશ્રુતિ છે તે અપૂર્વ અર્થને જણાવનારી હોવાથી બળવાળી છે માટે શ્રુતિ ઉલ્ટી **ऋतंपिबंतौ** એ શ્રુતિનો બાધ કરનારી થવી જોઇએ.

મંડનમિશ્ર—હે યોગીઓમાં ઉત્તમ! ભેદશ્રુતિને વ્યવહારની પ્રસિદ્ધ રૂપ બીજા પ્રમાણુની સહાયતા મળે છે માટે તે શ્રુતિ બલ પામેલી હોવાથી વ્યવહારરૂપ પ્રમાણુથી વિરૂદ્ધ જતી અભેદ શ્રુતિનો બાધ કરવાને સમર્થ થાય છે.

શ્રી શંકરાચાર્ય—હે પંડિતોમાં અગ્રેસર! બીજાં પ્રમાણો શ્રુતિઓને પ્રબલતા આપતાં નથી પણુ ઉલટાં ગતાર્થપણું (પ્રયોજન રહિતપણું) આપીને શ્રુતિઓને દુર્બલ કરી દે છે. જે વાત પ્રમાણુાંતરથી સિદ્ધ હોય તેજ વાતને શ્રુતિ કહે તો પછી શ્રુતિની જરૂર જ શી રહે આમ છે એટલા માટે શ્રતિને પ્રમાણાંતરથી પ્રબલતા મળે છે એ તમારૂં કહેવું અયોગ્ય છે.

મંડનમિશ્રના પરાજયનો નિશ્ચય.

ઈત્યાદિક શ્રીશંકરાચાર્યની દૃઢ યુક્તિ કે જેમાં સરસ્વતી અનુમોદન (સંમતિ) આપ્યાં કરતાં હતાં, જેથી મંડનમિશ્રનો વેગ ભરેલો શાસ્ત્રાર્થનો ગર્વ ચુસાઈ જતો હતો, જેમાં પતિને સંન્યાસ લેવાનો સમય આવવાથી ભોઠાંમણુ ભરેલાં સુંદર વચનો બોલતાં સરસ્વતી સાક્ષિપણું કરતાં હતાં અને જે પ્રશંસા સહિત અદ્ભુત પુષ્પવૃષ્ટિની લેહેરોના સુગંધથી વ્યાપ્ત થઈ રહેલી હતી તે એ સમયમાં પ્રબલ ઉન્નત પામી.

એ પ્રમાણે સંન્યાસીઓમાં સર્વોપાર શ્રીશંકરાચાર્યની યુક્તિને અનુમોદન આપી અને પોતાના પતિ મંડનમિશ્રના ગળામાં રહેલી માલાને કરમાઇ ગએલી જોઇ ઉભયભારતીએ શ્રીશંકરાચાર્યને તથા મંડનમિશ્રને 'હવે આજ તમો બન્ને ભિક્ષા કરવાને પધારો' એમ કહીને તે પછી શ્રીશંકરાચાર્યને નીચે પ્રમાણે કહ્યું.

"હે સંન્યાસીઓમાં ઉત્તમ! પૂર્વે દુર્વાસાએ કોપના વધારાને લીધે મને શાપ દેતાં તમારી જીતને તે શાપના અવધિરૂપ ઠરાવી હતી એટલા માટે હવે હું જેમ આવી હતી તેમ જાઉં છું." એટલાં વચન બોલી સરસ્વતીએ સંભ્રમ ભરેલી રીતે પોતાના ધામમાં જવા માંડ્યું, તે સમયે શ્રી શંકરાચાર્યે તેમને પણ જીતી લેવાની ઇચ્છાથી નિઃશંક રીતે વનદુર્ગાના મંત્રનો પ્રયોગ કરીને બાંધી લીધાં, શ્રીશંકરાચાર્યે સરસ્વતીને પણ જીતી લેવાની ઇચ્છા કરી તે પોતાનું સર્વજ્ઞપણું પ્રકટ કરીને લોકોમાં વિશેષ માન મેળવવાને વાસ્તે નહી પણ પોતાના અને તેમના મતની એકતા કરવાને વાસ્તે કરી.

શ્રીશંકરાચાર્યે સરસ્વતીને કહ્યું કે—"હે દેવી! તમે બ્રહ્માની ભાર્યા છો, મહાદેવનાં સહોદર બેહેન છો, લક્ષ્મી આદિ વિચિત્ર રૂપોનું ગ્રહણ કરનારાં છો અને હમણાં જગતનું રક્ષણ કરવા માટે પૃથ્વીમાં અવતર્યાં છો એ હું જાણું છું. એટલા માટે હે મા! તમારા ભક્તોમાં ઉત્તમ હું જ્યારે તમને સ્વધામમાં પધારવાની અભ્યનુજ્ઞા આપું ત્યારે આપ સ્વધામમાં પધારજો."

એ પ્રમાણે પોતે વિજ્ઞપ્તિ કરી તેનો સરસ્વતી (ઉભય ભારતી) એ અંગીકાર કર્યો પછી મંડનમિશ્રનો અભિપ્રાય જાણવાને ઇચ્છતા શ્રીશંકરાચાર્ય અત્યંત પ્રસન્ન થયા.

પ્રકરણ દસમું.

સરસ્વતીનો પરાજય કરવા કામશાસ્ત્રનો અનુભવ લેવા અમરક રાજાના મૃત દેહમાં શંકરે પ્રવેશ કરવો.

પછી મંડનમિશ્ર વેદના અર્થનો નિર્ણય કરનારાં અને ન્યાય ભરેલાં શ્રીશંકરાચાર્યનાં વચનોએ આગ્રહને શાંત કર્યા છતાં પણ પોતે કર્મનીજ અનાડી લાગણીવાળો હોવાને લીધે સંશયથી ઘેરાઇને ફરીવાર પાછો નીચે પ્રમાણે બોલ્યો.

હે સંન્યાસીઓના રાજા! હમણાં આ મારો અપૂર્વ પરાજય થયો તેથી હું ખેદ પામતો નથી, પરંતુ 'અરેરે! જૈમિનિમુનિનાં વચનોનું ખંડન થઇ ગયું' એ શોકને લીધે અત્યંત દુબળો થઈ ગયો છું. સર્વ જગત્‌નું પ્રિય કરવાને વાસ્તે વેદના અર્થની પ્રવૃત્તિ કરવામાં અધિકાર પામેલા જૈમિનિમુાન કે જે ભૂતને તથા ભવિષ્યને પણ જાણે છે અને તપના ભંડાર રૂપ છે તેમણે કરેલાં સૂત્રોનાં પદો નકામાં કેમ થવાં જોઇએ?

એ પ્રમાણે મંડનમિશ્રે સદેહ કરતાં શ્રીશંકરાચાર્યે તેને કહ્યું કે "જૈમિનિએ જરા પણ ભૂલ કરી નથી પરંતુ આપણેજ ઓછા વિદ્વાન્ હોવાથી જૈમિનિના અભિપ્રાયને યથાર્થ રીતે સમજી શકતા નથી."

શ્રીશંકરાચાર્યનાં વચન સાંભળી મંડનમિશ્ર બોલ્યો કે "હે શંકરાચાર્ય! જૈમિનિનો અભિપ્રાય જો વિદ્વાન્ લોકોથી પણ નહી સમજાયો હોય તો તે અભિપ્રાય કેવા પ્રકારનો છે એ મારી પાસે કહો. એ અભિપ્રાયના વર્ણનમાં આપ જો યથાર્થ કહેશો તો અમો અહંકારને છોડી દઇને આપના વચનને હૃદયમાં ધરીશું."

મંડનમિશ્રનાં વચન સાંભળી શ્રીશંકરાચાર્ય બોલ્યા કે: "જો કે જૈમિ-

નિમુનિ પરબ્રહ્મ ઉપર અભિપ્રાયવાળા હતા તોપણ 'વિષયોમાંજ લાગેલી બુધ્ધિવાળા લોકોને બ્રહ્મજ્ઞાનમાં અધિકાર નથી' એમ વિચારી તેઓને તેમાં અધિકાર પ્રાપ્ત થવાનો અનુગ્રહ કરવાની ઇચ્છાથી તેમણે બ્રહ્મ વિદ્યાના સાધનરૂપે કેવલ પવિત્ર કર્મોનુંજ નિરૂપણ કર્યું છે પણ પરબ્રહ્મનું નિરૂપણ કર્યું નથી. **तमेतंवेदानुवचनेनब्राह्मणाविविदिषंतियज्ञेनदानेनतपसानाशकेन** એ શ્રુતિ પરબ્રહ્મના બોધના સાધનરૂપે વેદાધ્યયન, યજ્ઞ, દાન, તપ અને ઉપવાસ આદિ ધર્મોના સમૂહનું વિધાન કરે છે માટે તે વચન ઉપર ધ્યાન રાખીને જૈમિનિએ પોતે મોક્ષમાં તત્પર છતાં પણ કર્મોનો નિશ્ચય કર્યો છે પણ તે નિશ્ચય કર્મો કરવાં એજ પરમ પુરૂષાર્થ છે' એમ સમજાવવાને કર્યો નથી એમ અમો માનીએ છીએ.

શ્રીશંકરાચાર્યનાં વચન સાંભળી મંડનમિશ્ર બોલ્યો કેઃ જૈમિનિએ "**आम्नायस्यक्रियार्थत्वादानर्थक्यमतर्थानाम्** એ સૂત્રથી સ્પષ્ટ રીતે કહ્યું છે કે 'વેદનો કર્મો ઉપર જ અભિપ્રાય છે માટે વેદનાં જે વચનોમાં કર્મોનું નિરૂપણ છે તે વચનોજ સફલ છે અને જે વચનોમાં કર્મોનું નિરૂપણ નથી તે વચનો વૃથા છે માટે તે વચનોને અર્થવાદરૂપ માનવાં. આ પ્રમાણે છતાં પણ તમે કહો છો કે 'જૈમિનિ વેદનાં વચનોને બ્રહ્મપરજ માને છે 'એ શી રીતે સંભવે?"

મંડનમિશ્રનાં વચન સાંભળી શ્રીશંકરાચાર્ય બોલ્યા કે—જો કે શ્રુતિઓનો સમૂહ પરંપરાથી અદ્વિતીય બ્રહ્મને જ લાગુ પડે છે, તો પણ એ શ્રુતિઓના સમૂહનો કટાક્ષ જેઓથી આત્મબોધ રૂપી ફલ થાય એવાં કર્મો ઉપર પસરે છે એટલા માટે જૈમિનિએ કર્મકાંડમાં રહેલાં વચનો ક્રિયાઓને વાસ્તેજ છે એમ સૂચવ્યું છે.

મંડનમિશ્ર બોલ્યો કે—જો સઘળાં વેદ વાકયોનો સમૂહ સચ્ચિતરૂપ આત્માને જ લાગુ પડે છે એમ જૈમિનિએ સ્વીકાર્યું હોય તો કર્મ કે જે પરમાત્માથી ભિન્ન છે તેઓજ ફલ આપે છે એમ કહીને તેમણે ઇશ્વરનું ખંડન પણ કેમ કર્યું છે?

શ્રી શંકરાચાર્ય બોલ્યા કે—'આ જગત્ કર્તાથી થએલું છે. કારણ કે કાર્ય છે, જે જે કાર્ય હોય તે કર્તાથી જ ઉત્પન્ન થએલું હોય છે. જેમ કે ઘડો કાર્ય છે માટે કુંભારથી ઉત્પન્ન થએલ છે' એ અનુમાન વેદનાં

વચનોની અપેક્ષા વિનાજ પરમેશ્વરને સિદ્ધ કરે છે અને વેદનાં વચને તો એ અનુમાનસિદ્ધ વાતનો માત્ર અનુવાદ કરે છે એમ કણાદના મતને અનુસરનારાઓ કહે છે પરંતુ **तत्त्वौपनिषदं पुरुषं पृच्छामि नावेदविन्मनते-संबृहतं** ઇત્યાદિ વેદનાં વચનો સ્પુટ રીતે કહે છે કે 'વેદને નહિ જાણુનારો પુરૂષ ઉપનિષદોથી જ જણાય એવા પરમાત્માને કાઇ રીતે જાણી શકતો નથી' માટે કણાદના મતને અનુસરનારાંઓએ કરેલું એ અનુમાન પરમાત્માને કેમ જણાવી શકે ? નજ જણાવી શકે, એવા અભિપ્રાયને મનમાં ધરીને જૈમિનિએ સેંકડો તીક્ષ્ણ યુક્તિઓથી કણાદ લોકોના ઇશ્વરને સિદ્ધ કરવાના અનુમાનનું ખંડન કર્યું છે, અને ઇશ્વરથી જગતની ઉત્પત્તિ થવાનું તથા ઇશ્વરથી કર્મોનાં ફલ મળવાનુ પણ ખંડન કર્યું છે.

હે મંડનમિશ્ર ! આ પ્રમાણે છે. એટલા માટે જૈમિનિનાં વચનોમાં આ અમારા કહેલા રહસ્યથી જરાપણ વિરૂદ્ધ નથી, એ પ્રમાણે જૈમિનિના ગૂઢ અભિપ્રાયને જાણ્યા વિના જ કાચા વિદ્વાનો 'જૈમિનિ અનીશ્વર વાદી છે' એમ કહે છે તેટલાથી એ જૈમિનિ કે જે બ્રહ્મસત્તાઓમાં શ્રેષ્ટ છે તે અનીશ્વરવાદી થઇ ગયા કે? નજ થઇ જાય. રાત્રમાં ફરનારા ઘૂડ આદિ પ્રાણિઓએ દિવસમાં પણ માનેલો અંધકાર સૂર્યની પ્રભાને કદી પણ મલિન કરી શકે નહિં.

એ પ્રમાણે સંન્યાસીઓમાં ઉત્તમ શ્રી શંકરાચાર્યે કહેલું જૈમિનિનાં વચનોનું તત્ત્વ સાંભળીને મંડનમિશ્ર મનમાં અત્યંત પ્રસન્ન થયો અને સરસ્વતી સહિત બીજા સભાપતિઓ પણ અત્યંત પ્રસન્ન થયા.

શંકરાચાર્યનાં વચનથી જૈમિનિનો અભિપ્રાય જાણવામાં આવ્યા છતાં પણ મનમાં જરાક સંશય રહેવાને લીધે જૈમિનિનાં મુખ વચનોથી પણ ફરી તેમનો અભિપ્રાય જાણવા માટે મંડનમિશ્રે ધ્યાન કરતાં જૈમિનિ તુરત તેની પાસે આવ્યા.

જૈમિનિએ આવીને મંડનમિશ્રને કહ્યું કેઃ—હે ઉત્તમ બુધ્ધિવાળા ! સાંભળો આ ભાષ્યકારના (શ્રી શંકરાચાર્યના) વચનમાં જે તમને સંશય છે તેને છોડી દો. ભાષ્યકારે મારા સૂત્રોના સમૂહનો જે અભિપ્રાય કહ્યો તેજ મારો અભિપ્રાય છે. મારો અભિપ્રાય એથી વિરુદ્ધ છે જ નહિ. સંન્યાસીઓના રાજા આ શ્રી શંકરાચાર્ય કેવલ મારા અભિપ્રાયને જ જાણે છે

એમ નથી પણ વેદના અભિપ્રાયને, સઘળાં શાસ્ત્રોના અભિપ્રાયને અને જે કાંઇ થઇ ગયુ છે તથા થવાનું છે તેને પણ જાણે છે. એ સર્વને જેવાં શ્રી શંકરાચાર્ય જાણે તેવાં બીજો કોઇ પણ જાણતો નથી. ગુરૂ શ્રી વેદવ્યાસે સઘળાં ઉપનિષદોમાંવચનો પરબ્રહ્મને જ લાગુ પડે છે એવો નિર્ણય કર્યો છે, તો હું કે જે તેમનો શિષ્ય હોવાથી તેમની પાસેથી જ પ્રાપ્ત થએલી બુદ્ધિ-વાળો છું તે એમના મતથી વિરૂદ્ધ એક સૂત્ર પણ કેમ કરૂં.

હે ઉત્તમ યશવાળા ! હવે સંશય ધરવાનું બંધ કરો અને મારા મુખથી રહસ્ય વાત સાંભળો, આ શ્રી શંકરાચાર્યને સંસારમાં ડુબેલા લોકો નો ઉદ્ધાર કરવાને વાસ્તે મનુષ્ય લોકમાં દેહધારી થઇને અવતરેલા સાક્ષાત્ પરમશિવ જ સમજો. ' સત્યયુગમાં **કપિલમુનિ**, ત્રેતાયુગમાં **દત્તાત્રેય**, દ્વાપરયુગમાં ઉત્તમ મતિવાળા **વેદવ્યાસ** અને કલિયુગમાં **સદાશિવ** સત્પુરૂષોને જ્ઞાન આપે છે ' એમ શિવપુરાણમાં આ શ્રીશંકરાચાર્યનો મહિમા સ્પષ્ટ રીતે કહેલો છે એટલા માટે હે મંડનમિશ્ર ! તમે આ આચાર્યના મતમાં ઉતારો અને ઉતરીને સંસારરૂપ સમુદ્રને તરી જાઓ.

એ પ્રમાણે જૈમિનિમુનિ મંડનમિશ્રને સમજાવી મનથી શ્રી શંકરાચા-ર્યનુ આલિંગન કરીને અંતર્હિત થઇ ગયા. પછી યજ્ઞ કરનારાઓની સભામાં મુખ્યતા ધરાવનારા મંડનમિશ્રે શ્રી શંકરાચાર્યને પ્રણામ કરીને નીચે પ્રમાણે તેમની સ્તુતિ કરી.

આપ સર્વે જગતના કારણરૂપ છો, જગતમાં કોઇ પણ આપના સમાન કે આપથી અધિક નથી અને આપ જ્ઞાનમાત્ર સ્વરૂપ વાળા છતાં પણ કેવલ અજ્ઞાનીઓનો ઉધ્ધાર કરવા સારૂજ દેહ ધરીને અવતર્યા છો એ વાત હમણાં મારા જાણવામાં આવી.

હે સંન્યાસિઓમાં ઉત્તમ ! વદાંતોએ જે એક પરમપદનું નિરૂપણ કર્યું છે તે પદનું પરિપાલન કરનારા તમે છો અને તે પરિપાલનને વાસ્તે **तत्त्वमसि** રૂપી આયુધને ધરી રહ્યા છો. જો આપે આ ઉદ્યોગ ન કર્યો હોત તો પુરૂષાર્થથી ભ્રષ્ટ થએલા બૌદ્ધ લોકોનાં ભાષણોરૂપી ઊંડી ખાડની અંદર પડીને એ પરમજ્ઞાન આજ દિવસ સુધી નાશ પામ્યા વગર કેમ રહ્યું હોત.

હે પરમ ગુરૂ! જેમ મૂઢ માણસ એક સ્વપ્નમાં બીજું સ્વપ્ન પ્રાપ્ત

થતાં 'હું સ્વપ્નમાંથી જાગ્યો છું' એમ ધારે છે, તેમ મોહને વશ્ય થએલા કેટલાએક વાદીઓ આ લોકમાંથા પ્રાપ્ત થતી પરલોકની ગતિને મુક્તિરૂપ માને છે પણ માયાના બંધનથી મુક્ત થએલા આપના દાસો તો એઓની હાંસી કરે છે. કારણ કે પરલોકની ગતિ પણ આ લોકની ગતિની પેઠે એક જાતના બંધનરૂપ જ છે.

દ્વૈતવાદીઓએ બકેલી મુક્તિને વારંવાર ધિક્કાર છે. કારણ કે એઓએ કહેલી મુક્તિ પ્રાપ્ત થતાં પણ 'હું કર્ત્તા છું' ઇત્યાદિક વાસના રૂપ નિસ્સાર સંસાર શાંત થતો નથી. હે વિદ્વાન્! હું તો આપે કહેલી અત્યંત સ્થિર મુક્તિનેજ સ્વીકારૂં છું. કારણ કે એ મુક્તિ સર્વ અનર્થોની નિવૃત્તિ પૂર્વક પરમ આનંદની પ્રાપ્તિરૂપ છે.

હે પરમગુરૂ! હનુમાનજી પણ લોકોમાં સ્તુત્ય છે અને આપ પણ લોકોમાં સ્તુત્ય છો, પરંતુ હનુમાનજીએ રાક્ષસોની સ્ત્રીઓથી વીટાએલાં પરમાત્મા (રામ) નાં પત્નીને પ્રયત્નથી કેવલ જોયાંજ હતાં અને આપે તો અવિદ્યારૂપ રાક્ષસીએ ગળેલા પરમાત્માને જ વેગથી એ રાક્ષસીનું પેટ ફાડી નાખીને તેમાંથી કહાડયા છે માટે હનમાનજીના કરતાં આપની મહત્તા કેટલી બધી અધિક છે' બહુજ અધિક છે.

હે જગત્‌ની પીડાને ટાળનારા! હે કરુણાના સમુદ્રરૂપ! પ્રથમ આપના આવા ચિંત્ય મહિમાને જાણ્યા વિના જે કાંઈ હું અયોગ્ય વચનો પણ બોલી ગયો છું તે સર્વ વચનોની આપે ક્ષમા કરવી, શ્રુતિયોના અભિપ્રાયનો નિર્ણય કરવાનું કામ કે જેમાં અપાર બુદ્ધિવાળા કપિલ, ગૌતમ અને કણાદ આદિ વિદ્વાનો પણ મોહ પામેલા છે. તે કામ કરવામાં આપ કે જે પરમ શિવના અંશરૂપ છો તે વિના બીજો પુરૂષ કેમ જ સમર્થ થાય.

આપના મુખમાંથી નીકળતાં ભાષણો કે જેઓ અમૃતની ધારાઓના ઉદ્દગારોથી ભરપૂર છે તેઓરૂપી ચંદ્રોનો પુંજ પ્રૌઢ ઉદય પામતાં, કેવળ ચિત્તની મલિનતાને ઉત્પન્ન કરવામાં પ્રખ્યાત થએલાં કપિલ, કણાદ અને ગૌતમના વચનોરૂપી અંધકારોના સમૂહો સામટા મળીને પણ શું કરવાના છે? પૂર્ણ ચંદ્રોની પાસે અંધકારોથી ઉભી પણ રહી શકાય નહિં.

દેવને ભેદનારા અને સારી ગાયોને ભાંગી નાંખવાની ઉમંગ ધરાવનારા

આ વાદીઓ રૂપ નવા યવનોથી આ સઘળી પૃથ્વી ઘેરાઇ ગઈ છે માટે એઓને અનુસરનારાઓને કયા સ્થલમાં કેમ મુક્તિ થશે! અથવા આ ચિંતા કરવાનું મારે શું પ્રયોજન છે? કશું નથી. કારણ કે પરમાત્માનું વાસ્તવિક નિરૂપણ કરનારા, આપની આજ્ઞાને અનુસરનારા, કલિયુગના દોષોને જીતનારા અને પરમાત્માના તત્વમાંજ અનુરક્ત થએલા આપના વિદ્વાન શિષ્યો સઘળી દિશાઓમાં ચારેકોર ફેલાએલા છે. અલ્પ બુદ્ધિવાળાઓએ કરેલાં વ્યાખ્યાનોના પ્રચારરૂપ પ્રબલ સર્પોના દંશથી મરણ પામેલી શ્રુતિઓ જો આપનાં ભાષણોરૂપી અમૃતનાં સેવનને પ્રાપ્ત થએલી ન હોત તો પોતાના યથાર્થ અભિપ્રાયરૂપી જીવનને ધરીને કેમ વિહાર કરી શકત.

હે મહાત્મા! જો આપનાં ભાષણરુપી ચંદ્રનાં કિરણો પ્રચલિત ન થયાં હોત તો અત્યંત તીવ્ર અને અસહ્ય સંસારરૂપી સૂર્યના પ્રબલ તડકાથી થએલા આ પરિતાપને કોણ સમાવત. હું કે જે તપ, શાસ્ત્રાભ્યાસ, ઘર, સ્ત્રીઓ, પુત્રો, ભૃત્યો અને ધનો એઓથી અત્યંત વૃદ્ધિ પામેલા અભિમાનથી વ્યાપ્ત થઇ કર્મોરૂપી પત્રપર ચડીને સંસારરૂપી કુવાની ખાડમાં પડ્યો હતો તેને આપે તે ખાડામાંથી કાહાડ્યો છે. હું ધારૂં છું કે મેં પૂર્વ જન્મોમાં કોઇથી થઇ શકે નહી એવી ઘણી તપશ્ચર્યા કરી છે. જો એ તપશ્ચર્યા કરી ન હોત તો આપ કે જે જગતના ઇશ્વર છો અને કરૂણાના ભંડારરૂપ છો તેમની સાથે મને આ ચર્ચાનો પ્રસંગ કેમ મળે.

આપનાં ભાષણોનો પરિચય કે જે શાંતિરૂપે પરિણામ પામેલા પૂર્વ પુણ્યરૂપી બીજના અંકુરરૂપ છે, ઈંદ્રિયોના જયરૂપી પ્રફુલ્લિત વૃક્ષના સુંદર પલ્લવરૂપ છે, વૈરાગ્યરૂપી વૃક્ષની કળીરૂપ છે, તિતિક્ષારૂપી વેલના પુષ્પોના સમૂહરૂપ છે, મનની એકાગ્રતારૂપ પુષ્પના મકરંદોના વિસ્તારરૂપ છે અને શ્રદ્ધારૂપી લતાના ઉગતા ફળરૂપ છે, તેને હું પૂર્વજન્મમાં કરેલાં અસંખ્યાત પુણ્યોના પ્રભાવથી પ્રાપ્ત થયોછું. આપના કટાક્ષોનો પ્રવાહ કે જે દેવતાઓને પણ પુરૂષાર્થ આપનાર છે, અહીં જન્મમરણ પામતાં માણસોને મુક્તિ આપનાર છે અને કરૂણાની લહરીઓવાળો છે તેમાં જગતની અંદર જે પુરૂષ અત્યંત ભાગ્યશાળી હોય છે તેજ નાહાય છે. કેટલાએક વિષયી પુરૂષો ચંચલ નયનોવાળી સ્ત્રીઓનાં સ્તનો ઉપરના વસ્ત્રોના છેડા ઉંચા કરવા, સ્પર્શ, શીઘ્ર આલિંગન, પાપતમ, કલા અને લીલા એઓમાં આ-

સક્ત ચિત્તવાળા છે, તો ભલે રહ્યા પરંતુ અનુપમ યશના દઢ પાત્રારૂપ આ જિતેંદ્રિય પુરૂષો તો આપનાં ભાષણોમાંથી નીકળતા અમૃતના સમુદ્રની લેહેરોરૂપ હીંડોળાઓમાં ક્રીડા કરે છે.

હે સંન્યાસીઓમાં ઉત્તમ! વિચારોના વિસ્તારોરૂપી દોરાઓથી ગુંથાએલાં આપનાં અપૂર્વ સુભાષિતોરૂપી મોતીના સમૂહો કે જેઓએ પોતાની ચળકતી સ્વચ્છતાથી અજ્ઞાનરૂપી અંધકારનો તુરત નાશ કરેલો છે, તેઓ આ મનોહર સજ્જનોએ શણુગારેલા શણુગારથીજ સંતોષ પામેલા છે. પંડિતોને એવા શણુગારથી અધિક બીજો કયો શણુગાર છે ! કોઇ પણ નથી. એ શણુગારથી લલચાએલી રમણીય બ્રહ્મવિદ્યારૂપ કન્યા પોતાના સ્વયંવરમાં ઇંદ્ર આદિ દેવતાઓનો પણ અનાદર કરીને તે સજ્જનોને જ વરે છે.

હે ધીર શ્રી શંકરાચાર્ય ? વેદનાં વચનોને સુશોભિત કરનારાં આપનાં યશોથી સત્પુરૂષો પોતાના સંતોષની વૃદ્ધિ કરો અને સઘળા ખલ પુરૂષો જેમ સૂર્યના પ્રકાશોથી ઘુવડો મોહને ધરે છે તેમ મોહને ધરો. પણ અમો કે જેઓના અંતઃકરણના અપાર અંધકારો આપને પ્રણામ કરવાના પરિણામથી નષ્ટ થઇ ગયા છે તેઓનો અત્યંત ભરપૂર સ્વરૂપાનંદરૂપી સમુદ્રમાં નિમગ્ન થાઓ.

હે શંકરાચાર્ય ! 'આપનું ધ્યાન કલ્પવૃક્ષરૂપ છે, આપનાં ચરણારવિંદમાં પ્રણામ નંદનવનરૂપ છે. આપનું આરાધન કરવાની ઇચ્છા કલ્પવૃક્ષની લતારૂપ છે, આપની ગુણ સ્તુતિનું વર્ણન સ્વર્ગની ગંગારૂપ છે અને આપના કટાક્ષોનું પડવું સ્વર્ગરૂપ છે,' એટલા માટે સત્પુરૂષો એ સઘળાં ફ્લોને આપનારાં આપનાં ચરણનાં ભજનનો વિચાર કરીને દેવતાઓના સ્વર્ગને ખડની પેઠે અત્યંત તુચ્છજ ગણે છે. એટલા માટે હું પુત્રોને, સ્ત્રીઓને, ઘરને ધનોને અને ગૃહસ્થાશ્રમ સંબંધી અગ્નિહોત્ર આદિ વિહિત કર્મોને પણ છોડી દઇને આપનાં ચરણનો આશ્રય લઉં છું. કૃપા કરીને આ કિંકરને (મને) ઉપદેશ કરો.

એ પ્રમાણે વિદ્વાન્ મંડનમિશ્રે સુંદર વચનોથી જેમના ગુણોની સ્તુતિ કરી એવા અને અનુગ્રહ કરવાને ઇચ્છતા શ્રી શંકરાચાર્યે એ મંડનમિશ્રની સ્ત્રી ઉભયભારતીની સામે જેયું એ સમયે તેમનો અભિપ્રાય જાણી લઇને ઉભયભારતીએ તેમને નીચે પ્રમાણે

હે સંન્યાસીઓમાં ઉત્તમ! આપના અભિપ્રાયને હું જાણું છું અને આ જન્મમાં જે કાંઇ મારૂં ભવિષ્ય છે તે પ્રથમથી એક તપસ્વીના મુખથી મારા જાણવામાં આવેલું છે, એ મારૂં સઘળું ભવિષ્ય આપને કહી સંભળાવું છું. આપ સઘળા સભાસદોની સાથે સાંભળો.

"કોઇ સમયે હું મારી માતાજીના સમીપમાં બેઠી હતી તે સમયે વીજળીના જેવી ચમકતી ઉંચી જટાવાળો, શ્વેત ભસ્મથી ખરડાએલા સઘળાં અંગોવાળો અને જાણે બીજો સૂર્ય હોય તેમ પ્રકાશતો એક તપસ્વી ત્યાં આવ્યો હતો. પાદ્ય આદિ પૂજાથી તેનો સત્કાર કરી પોતાની પીઠ નમાવી હાથ જોડીને બેઠેલી મારી માએ, તે સમયે પૂજાનો સ્વીકાર કરી બેઠેલા એ મુનિને નીચે પ્રમાણે મારૂં સઘળું ભવિષ્ય પૂછ્યું."

"હે ભગવાન્! મારી દીકરીના ભવિષ્યને હું જાણતી નથી પણ આપ તપશ્ચર્યાના પ્રભાવથી સઘળાં ભવિષ્યને જાણો છો. આપના જેવા દયાલુ પુરૂષો નમ્ર જનની પાસે કૃપા કરીને સઘળી ગુપ્ત રાખવા જેવી વાત પણ કહી દે છે. આ મારી પુત્રી કેટલાં વર્ષ સુધી જીવશે? કેટલા પુત્રોની મા થશે? અને કેવા પતિને પામશે? આ મારી પુત્રી ઘણાં ધન ધાન્ય વાળી થશે? અને યજ્ઞો કરશે?

એ પ્રમાણે મારી માએ મારૂં ભવિષ્ય પૂછતાં તે તપસ્વીએ ક્ષણ માત્ર પોતાનાં નેત્રો મીંચીને અનુક્રમથી સઘળું ભવિષ્ય કેહેતાં કેહેતાં નીચે પ્રમાણે એક બીજી વાત અત્યંત ગુપ્ત રાખવા યોગ્ય છતાં પણ કહી.

પ્રબલ થએલા અસંખ્યાત નાસ્તિક મતોથી વેદમાર્ગનું ઉચ્છેદન થઇ જતાં એ માર્ગનો ફરીવાર ઉદ્ધાર કરવાની ઇચ્છાથી બ્રહ્મા હમણાં પૃથ્વીમાં અવતર્યા છે અને તે 'મંડનપંડિત' એ નામથી પ્રખ્યાત થયા છે.

જેમ પાર્વતી રૂદ્રને પામ્યાં છે. તેમ તમારી પુત્રી એ બ્રહ્માના અવતાર રૂપ અને પોતાને યોગ્ય મંડનમિશ્રને પ્રાપ્ત થઇને સઘળા યજ્ઞો કરશે દીકરા જણશે અને લાંબા કાલ સુધી આનંદ ભોગવશે.

પછી આ લોકમાં પ્રબલ થએલા દુષ્ટ મતોથી નષ્ટ થએલા વેદાંત સિદ્ધાંતનો ઉદ્ધાર કરવા વાસ્તે સદાશિવ મનુષ્યનું [illegible] ધરીને પોતાનાં પગલાંઓથી પૃથ્વીને શોભાવશે. તમારી પુત્રીના પતિ એ મંડનમિશ્ર સન્યાસીનો

વેષ ધરનારા તે સદાશિવની સાથે વાત કરતાં હારી જઈ ઘરને છોડી દઇને જગતના આશ્રયરૂપ એ સદાશિવને જ શરણે થશે."

મંડનમિશ્રની સ્ત્રી ઉભયભારતિની વાદ કરવાની માગણી

હે શ્રી શંકરાચાર્ય ! એ તપસ્વી એટલાં વચન બોલીને ત્યાંથી ગયા હતા. એમણે કહ્યું હતું તે સઘળુ મને યથાર્થ રીતે મળતું આવ્યું છે. તો હવે મારા પતિને આપના શિષ્ય થવાનું જે તેમણે કહ્યું હતું તે મિથ્યા કેમ થશે. જો કે આ પ્રમાણે ભવિષ્ય છે તો પણ હજી સુધી વિદ્વાનોમાં અગ્રણીપણું ધરાવનારા મારા પતિને આપે સંપૂર્ણ રીતે જીતેલ નથી. કારણ કે એના અર્દ્ધ શરીરરૂપ હું જીતાઇ નથી. એટલા માટે હે વિદ્વાન્! હવે મને પણ જીતીને પછી આ મારા પતિને આપના શિષ્ય કરો. જો કે આપ સર્વજ્ઞ અને આ જગતના કારણરૂપ પરમપુરૂષ છો તો પણ આપની સાથે જ વાદ કરવાને વાસ્તે મારૂં હૃદય ઉમંગ ધરાવે છે.

એ પ્રમાણે મંડનમિશ્રની પત્નીનું અનિંદિત પદોવાળું અને પ્રૌઢ અર્થવાળું મધુર વચન સાંભળીને અત્યંત રાજી થએલા શ્રી શંકરાચાર્યે તેને આ પ્રમાણે કહ્યું. હે અબલા ! તમારા કહ્યા પ્રમાણે મારી સાથે વાદયુદ્ધ કરવાની તમારા મનમાં ઉત્કંઠા છે પણ તમારી સાથે વાદ કરવો એ મારે યોગ્ય નથી, કારણ કે મોટી કીર્ત્તિવાળા પુરૂષો અબલા જનની સાથે વાદ કરતા નથી.

એ પ્રમાણે શ્રી શંકરાચાર્યનાં વચન સાંભળી ઉભયભારતીએ કહ્યું કે "મહારાજ! પોતાના મતને તોડવા માટે જે ઘણી યત્ન કરે તે ભલે સ્ત્રી જાતિ હોય કે પુરૂષજાતિ હોય, તો પણ પોતાના પક્ષનું રક્ષણ કરવામાં તત્પરતા ધરાવનારાઓએ તેને જીતી લેવાનો યત્ન કરવો જોઇએ. એટલા માટે જ યાજ્ઞવલ્કય નામના મુનિરાજે ગાર્ગી નામની અબલાની સાથે વાદયુદ્ધ કર્યું હતું અને જનકરાજાએ સુલભા નામની અબળાની સાથે વાદયુદ્ધ કર્યું હતું, એ યાજ્ઞવલ્કય આદિ પુરૂષો મોટી કીર્તિવાળા નહી હતા કે શું ?"

એ પ્રમાણે ઉભયભારતીનું યુક્તિ ભરેલું બોલવું સાંભળી મનમાં પ્રસન્ન થએલા તે શ્રુતિઓરૂપી નદીઓના સમુદ્રરૂપ શ્રી શંકરાચાર્યે વિદ્વાનોની સભામાં વાણીનાં ઈશ્વરી તે સરસ્વતીની સાથે વાદ કરવાની ઇચ્છા કરી.

પછી પરસ્પરને જીતી લેવાની ઉત્કંઠાવાળાં અને શ્રવણથી વિદ્વાનોને પણ વિસ્મય પમાડતાં એ બંન્ને વચ્ચે, જેમાં બુદ્ધિની ચાતુરીથી, શબ્દોના

પ્રવાહની રચના કરવામાં આવતી હતી એવું વાદયુદ્ધ ચાલ્યું. એ બન્નેનુ વિચિત્ર પદોવાળી યુક્તિઓથી વ્યાપ્ત થયેલું કથન સાંભળી વિદ્વાન લોકો શેષનાગને, સૂર્યને, બ્રહસ્પતિને કે શુક્રાચાર્યને પણ તેઓના તુલ્ય નહી ગણવા લાગ્યા ત્યારે જગત્માં તો બીજા કયા વિદ્વાનને તેઓના જેવાં ગણે ?

એઓની વાદ કથા કેવલ સંધ્યાવંદન આદિના નીમેલા સમય વિના દિવસે કે રાત્રિએ પણ બંધ નહી પડતી હતી. આ પ્રમાણે અપાર બુદ્ધિવાળાં એ શ્રી શંકરાચાર્ય અને સરસ્વતી એઓને પરસ્પરની સાથે વાદ કરતાં સત્તર દિવસ વ્યતીત થઇ ગયાં. પછી એ સરસ્વતીએ અનાદિસિદ્ધ વેદ આદિ સઘળાં શાસ્ત્રોના સમૂહોમાં એ શ્રી શંકરાચાર્યને જીતવાને અત્યંત અશક્ય ધારીને પોતાના મનમાં તુરત નીચે પ્રમાણે બીજો વિચાર કર્યો.

" આ શ્રીશંકરાચાર્ય બાલકપણામાં જ સંન્યાસી થયેલ છે. અને કદી પણ સંન્યાસને લગતા ઉત્તમ નિયમોથી રહિત થએલા નથી, એટલા માટે એમની બુદ્ધિ કામશાસ્ત્રોમાં પોહોંચેલી નહી હોય, તો હવે કામશાસ્ત્રના વાદથી મારે એમને જીતી લેવા. "

એ પ્રમાણે મનમાં એમની સાથે વાદ કરવાની ગોઠવણ કરી કામશાસ્ત્રોનાં રહસ્યને જાણનારાં એ સરસ્વતીએ પ્રસંગ આવતાં તે શ્રી શંકરાચાર્યને નીચે પ્રમાણે કામશાસ્ત્રના રહસ્ય સંબંધી પ્રશ્નો પૂછ્યા.

સરસ્વતીએ શંકરને કામશાસ્ત્રના રહસ્ય સંબંધી પ્રશ્નો પૂછવા

કામદેવની કલાઓ કેટલી છે ? એ કળાઓનાં કેવાં સ્વરૂપ છે ? કામદેવ કયા કયા સ્થાનકોમાં રહે છે ? શુકલપક્ષમાં કયા પ્રકારથી તથા કૃષ્ણપક્ષમાં કયા પ્રકારથી રહે છે અને સ્ત્રીઓમાં કયા પ્રકારથી તથા પુરૂષોમાં કયા પ્રકારથી રહે છે. ?

એ પ્રમાણે સરસ્વતીએ પ્રશ્નો પૂછતાં મહાવિચક્ષણ શ્રી શંકરાચાર્ય 'જો આ વિષયના ઉત્તરો નહિ આપું તો મારૂં અલ્પજ્ઞપણું જણાશે અને ઉત્તરો આપીશ તો મારા ધર્મનો ક્ષય થશે' એમ લાંબી વાર સુધી વિચારીને તે વિષયમા કાંઇપણ બોલ્યા નહિ.

મનમાં એ વિચાર કરીને શ્રીશંકરાચાર્યે પોતે મનથી કામશાસ્ત્રના રહસ્યને જાણતાં છતાં પણ જગત્માં સંન્યાસીઓના નિયમનું રક્ષણ કરવાની

ઇચ્છાથી તે સમયમાં જાણે કામશાસ્ત્રોને નહિ જાણતા હોય તેવો ડોળ કરીને નીચે પ્રમાણે કહ્યું.

શ્રી શંકરે કામશાસ્ત્રો સંબંધી પ્રશ્નોના ઉત્તરો આપવા માટે એક મહિનાની મુદ્દત માગવી.

હે સુંદરી ! આ વિષયમાં મને અમુક દિવસોની અવધી દેવી જોઇએ. વાદીઓ શાસ્ત્રાર્થના વિષયમાં અમુક દિવસોની અવધિ આપે એ પરંપરાની રીતિ છે. એક મહિના પછી તમારે કામશાસ્ત્રોમાં નિપુણપણાનો ગર્વ પણ છોડી દેવો પડશે.

શંકરનું આકાશગમન

સરસ્વતીએ એ અવધિનો અંગીકાર કરતાં પ્રખ્યાત સ્વરૂપવાળા એ મહાયોગી શ્રી શંકરાચાર્ય પોતાના પ્રખ્યાત શિષ્યોની સાથે આકાશમાં ચડી ગયા અને યોગસિદ્ધિને લીધે તે દિવસથી પૃથ્વીમાં નહી ફરતાં આકાશમાં જ ફરવા લાગ્યા.

આકાશમાં ફરતાં ફરતાં શ્રી શંકરાચાર્યને કોઇ દિવસે પૃથ્વીના કોઇ પ્રદેશમાં મરણ પામેલો, મરણ પામ્યા છતાં પણ સ્વર્ગમાંથી પડેલા દેવ જેવો લાગતો, વિલાપ કરતી રાણીઓથી વીંટાએલો અને જેના મંત્રિઓ બહુ ખેદ પામ્યા હતા એવો એક **અમરક** નામનો રાજા જોવામાં આવ્યો. રાતે મૃગીયા કરતાં તેના પરિશ્રમને લીધે ઝાડની નીચે મૂર્છિત થઇ મરણ પામીને પડેલા એ અમરક રાજાને માર્ગમાં જોઇ સંન્યાસીઓમાં ઉત્તમ શ્રી શંકરાચાર્યે પોતાના શિષ્ય પદ્મપાદને નીચે પ્રમાણે કહ્યું.

યોગબળથી રાજાના શરીરમાં પ્રવેશ કરવાની શંકરની ઇચ્છા

આ અમરક નામનો રાજા કે જેની સૌંદર્ય અને સૌભાગ્યની પરાકાષ્ઠારૂપ સેંકડો સ્ત્રીઓ છે તે આજ પરિશ્રમને લીધે મરણ પામીને ધરતીપર સુતો છે. મરણ પામેલા આ રાજાના શરીરમાં હું યોગના પ્રભાવથી પ્રવેશ કરી થોડા કાલ સુધી રાજ્ય ભોગવી એના પુત્રનો રાજ્યાભિષેક કરી પાછો યોગના પ્રભાવથી તમારી પાસે આવું એમ મારા મનને ઉત્કંઠા થઈ છે.

હું પોતામાં સર્વજ્ઞપણું સિદ્ધ કરવાને વાસ્તે આ રાજાની અનેક રૂપાળી રાણીઓના અસાધારણ હાવભાવોનો સાક્ષાત અનુભવ લેવાને પણ ઇચ્છું છું.

પદ્મપાદની પાર્થના.

સંન્યાસીઓમાં ઉત્તમ શ્રી શંકરાચાર્ય એ પ્રમાણે બોલતાં પદ્મપાદે વિનયપૂર્વક વિજ્ઞપ્તિ કરી કે: " હે સર્વજ્ઞ ! આપથી કાંઇ પણ અજાણ્યું નથી તો પણ આપના ચરણની ભક્તિ મને બોલવાની જરૂર પાડે છે.

મત્સ્યેંદ્રનું દૃષ્ટાંત.

પૂર્વે 'મત્સ્યેંદ્ર' નામના એક મહાત્મા યોગી પોતાના શરીરના રક્ષણને વાસ્તે પોતાના 'ગોરક્ષ' નામના શિષ્યને આજ્ઞા કરી, કોઇ મરણ પામેલા રાજાના શરીરમાં પ્રવેશ કરીને તેના નગરમાં રાજ્ય કરવા લાગ્યા હતા.

એ યોગીઓમાં ઉત્તમ મત્સ્યેંદ્ર રાજ્યાસનપર બીરાજી રાજ્ય કરવા લાગતાં સર્વદા પ્રજાઓનાં કલ્યાણ થવા લાગ્યાં, વરસાદ સમયસર વરસવા લાગ્યો અને ધાન્યોના છોડવા લોકોના ધાર્યા પ્રમાણે પાકવા લાગ્યા.

આ ઉપરથી મહા વિચક્ષણ મંત્રીઓએ 'રાજાના શરીરમાં કોઇ પણ દિવ્ય પુરૂષ પેઠો છે' એમ ધારીને તે રાજાની રાણીઓને સઘળી રીતે તે રાજાને વશ કરી લેવાની સૂચના આપી. એ પ્રેરણાને લીધે અધિક યુક્તિઓ કરવા લાગેલી તે રાણીઓનાં સંગીત, નૃત્ય અને [1]અભિનય આદિમાં જેનું ચિત્ત અત્યંત આસક્ત થઇ ગયું એવા મત્સ્યેંદ્ર સમાધિને ભુલી જઇને સઘળી રીતે પ્રાકૃત મનુષ્ય જેવા થઈ ગયા હતા.

પછી એમનો શિષ્ય ગોરક્ષ પોતાના ગુરૂની ખબર મેળવી ઘણી રીતે એમના દેહના રક્ષણની ગોઠવણ કરી અંતઃપુરની સ્ત્રીઓને નાચ શીખડાવનારો ઉસ્તાદ થઈ એમનો અત્યંત અંતરંગ પ્રેમપાત્ર થઇને રાજ્યમાં રહ્યો.

ત્યાં રેહેતાં એ ગોરક્ષ એક દિવસે પોતાના ગુરૂને તત્વનો બોધ આપી વિષયોના અનુરાગથી રહિત કરી યોગની પદ્ધતિનો ઉપદેશ દઇને આગળ પ્રમાણે પ્રથમના શરીરમાં લઇ ગયો હતો.

હે આચાર્ય ! વિષયોમાં અનુરાગ એવી રીતનો છે. વળી ઉર્ધ્વ રેતસપણું (વીર્યને સ્ખલિત થવા નહી દેનારપણું) એ નિયમનો ભંગ કરવાથી આપને ભયંકર પાપ નહિ લાગે કે ? લાગશેજ, એટલા માટે હવે જે કરવા યોગ્ય હોય તેનું વિવેચન કરવામાં આપ સમર્થ છો.

---

૧ હસ્ત અને નેત્ર આદિ અંગોથી મનના ભાવનો પ્રકાશ કરવો એ અભિનય કળા કહેવાય છે.

આપણું સર્વોત્તમ મોટું વ્રત (નિયમ) ક્યાં અને અત્યંત નિંદવા યોગ્ય આ કામશાસ્ત્ર ક્યાં? નિયમને અને કામશાસ્ત્રને બનતું જ નથી તો પણ જો આપજ વિરૂદ્ધ કામ કરવાની ઇચ્છા કરશો તો પછી નિયમના ભાગ ઉપરાંત આ લોકમાં પ્રજા પણ મર્યાદા વગરની જ થઇ જશે. પૃથ્વીમાં શિથિલ થઈ ગએલા આ સંન્યાસ ધર્મને પ્રકટ કરવા માટે જેણે પ્રતિજ્ઞા કરી છે એવા આપથી કાંઇ અજાણ્યું નથી, તો પણ મહારાજ! મેં સ્નેહને લીધે આ વચનો કહ્યાં છે.

શંકરાચાર્યે કરેલો ખુલાસો.

એ પ્રમાણે પદ્મપાદનાં વચન સાંભળી બૃહસ્પતિના સરખી બુદ્ધિવાળા શ્રી શંકરાચાર્યે તેમને કહ્યું કે "હે સૌમ્ય! તમે યોગ્ય વાત કહી છે તો પણ હવે હું વાસ્તવિક વાત કહું છું તે સાંભળો.

જેમ ગોપીઓનો સંગ કરવાથી શ્રી કૃષ્ણને કોઇ કામકૃત દોષો લાગ્યા ન હતા તેમ આસક્તિથી રહિત બીજા પુરૂષને પણ કોઈ કામકૃત દોષો લાગતા નથી. હે પુત્ર! જે વજ્રોલિ યોગ (સ્ત્રીનો સંગ કરતાં છતાં પણ પોતાનાં વીર્યને સ્ખલિત નહી થવા દેતાં ઉલટું સ્ત્રીના વીર્યનું આકર્ષણ કરી લેવાની ક્રિયા) છે તેજ આપણા વીર્યને સ્ખલિત નહી થવા દેવાનો જામીન છે. સંકલ્પ જ સઘળી કામનાઓનું મૂલ છે પણ હું કે જે શ્રીકૃષ્ણ જેવોજ છું તેને એ સંકલ્પ જ નથી. સર્વદા સંસારમાં દોષ દૃષ્ટિ (સંસાર ખરાબ છે. ખરાબ છે એવું વારંવાર ચિંતન) કરનારા પુરુષને કામનાઓના મૂલરૂપ સંકલ્પનો નાશ થવાથી જ સંસારરૂપી પાશનો નાશ થાય છે.

જે મૂઢ પુરૂષ 'દેહાદિક આત્મા છે,' એવો વિચાર નહી કરતાં 'જે દેહાદિક છે તેજ હું છું' એમ દઢ રીતે માની બેસે છે, તે અજ્ઞાની પુરૂષને જ સઘળાં વિધિશાસ્ત્રો અને નિષેધશાસ્ત્રો લાગુ પડે છે. 'બ્રહ્મ કે જે આશ્રમ રહિત છે, વર્ણ રહિત છે. જાતિ રહિત છે. જ્ઞાન સ્વરૂપ છે, જન્મ રહિત છે અને એકરસ છે. તે જ હું છું' એમ જાણીને વેદથી પણ ઉપર રહેનારો જ્ઞાની પુરૂષ તો કદીપણ વિધિનો કિંકર થાય નહિં.

જેમ ઘટ આદિ વસ્તુઓ માટીથી ઉત્પન્ન થએલ છે માટે ત્રણે કાલમ માટી વિના છેજ નહી. (આ પ્રમાણે પરમાત્મામાં જગત કલ્પિત હોવાને લીધે જગતની અંદરનાં પુણ્ય અને પાપ કલ્પિત છે એમ યથાર્થ જાણનાર

ને પુણ્યનો કે પાપનો સંબંધ થવો ઘટે જ નહિ.) 'આ સઘળું જગત મિથ્યા છે' એમ હૃદયમાં અનુસંધાન રાખનારો જ્ઞાની પુરૂષ કર્મોનાં ફલોથી કેમજ લેપાય? નજ લેપાય. સ્વપ્ન અવસ્થામાં કરવામાં આવેલું પુણ્ય આદિ 'ખોટું છે' એવી બુદ્ધિથી હણાઇ ગએલું હોવાને લીધે કદી પણ ફલ આપતું નથી તેમ જાગ્રતમાં થએલા કર્મો પણ 'ખોટાં છે' એવી બુદ્ધિથી હણાઇ ગયેલાં હોવાને લીધે જ્ઞાનીને કદી પણ ફલ આપતાં નથી.

આ પ્રમાણે છે એટલા માટે બ્રહ્મવેત્તા પરૂષ સેંકડો અશ્વમેધ યજ્ઞો કરે અથવા અગણિત બ્રહ્મહત્યાઓ કરે તો પણ 'હું ધારૂં છું' એવા અભિમાનથી રહિત હોવાને લીધે પુણ્યોથી કે પાપોથી લેપાતો નથી.

'ઈંદ્રે કોપ કરીને વિશ્વરૂપ નામના બ્રાહ્મણને માર્યો હતો તથા સૈકડો સંન્યાસીઓને મારીને કુતરાઓને ખવરાવી દીધા હતા તો પણ તે પાપોથી ઈંદ્રનું એક રૂવાણું પણ ત્રુટયું ન હતું' એમ ઋગ્વેદીઓ પોતાના ઉપનિષદમાંભણેછે

'જનક રાજાએ ઘણી ઘણી દક્ષિણાઓવાળા યજ્ઞોથી દેવતાઓનું યજન કર્યું હતું અને અગણીત ધનોથી બ્રાહ્મણોને તૃપ્ત કર્યા હતા તો પણ તેને અભયરુપ મુકિત મળી હતી પણ ફરીવાર અવતારનો સંબંધ નહીં થયો હતો' એમ કણ્વ શાખાવાળાઓ પોતાના ઉપનિષદમાં ભણે છે.

જ્ઞાની પુરૂષ ઇંદ્રની પેઠે પાપોથી ક્ષીણ થતો નથી. જનકની પેઠે પુણ્યોથી વૃદ્ધિ પામતો નથી અને મેં 'કેમ પુણ્ય ન કર્યું કે કેમ પાપ કર્યું' એવી રીતનો પરિતાપ પણ પામતો નથી. હે સૌમ્ય! એટલા માટે જો કે કામશાસ્ત્રનો અભ્યાસ આ શરીરથીજ કરવામાં આવે તો પણ મને દોષકારી થાય એમ નથી. તો પણ શિષ્ટલોકોની મર્યાદાના રક્ષણને વાસ્તે બીજા શરીરમાં પ્રવેશ કરી તે અભ્યાસ કરવાનો યત્ન કરૂંછું.

શંકરે પોતાના સ્થૂલ શરીરને એક પર્વત ઉપરની ગુહામાં મૂકી અમરક રાજાના શરીરમાં પ્રવેશ કરવો.

વર્ણન કરવા યોગ્ય યશવાળા શ્રીશંકરાચાર્યે પદ્મપાદની સાથે રહસ્યમાં એ પ્રમાણે સંસારના ભયને ભાગનારી ઉત્તમ વાતો કરતાં કરતાં પગવતે ચાલનારાઓથી ન પોહોંચી શકાય એવા એક પર્વતના શિખર ઉપર આવીને સઘળા શિષ્યોને ફરીવાર નીચે પ્રમાણે કહ્યું.

જુઓ, આ ગુહાની પાસે સપાટપણુવાળી મોટી શીલા દેખાય છે ત
તેની પાસ સ્વચ્છ જળવાળી તથા ફળોના ભારથી નમી રહેલાં વૃક્ષોની રમણ
તટોવાળી સરસી (નહાવાનું તળાવ) દેખાય છે.

હે નિર્દોષ ગુણોવાળા શિષ્યો ! તમો અહીં રહીને મારા આ શરી
સાવધાનપણાથી રક્ષણ કરજો કે જેટલા સમયમાં હું કામકલાના અભ્યા
યોગ્ય શરીરમાં રહીને તે કામકળાનો અભ્યાસ કરૂં.

સંન્યાસીઓમાં ઉત્તમ અને યોગના પ્રૌઢ બળવાળા શ્રી શંકરાચ
શિષ્યોને એ પ્રમાણે ભલામણ કરી ગુફાની અંદર પોતાના સ્થૂલ શરી
છોડી દઇ પાંચ જ્ઞાનેંદ્રિય, પાંચ પ્રાણ, મન અને બુદ્ધિ એ સત્તર ત
વાળા લિંગ શરીરથી રાજાના સ્થૂલ શરીરમાં પ્રવેશ કર્યો.

યોગને જાણનારા અને એકાગ્રબુદ્ધિવાળા શ્રીશંકરાચાર્ય પોતા
અંગુઠાથી માંડી અનુક્રમે બ્રહ્મરંધ્ર પર્યંત પ્રાણવાયુને લઇ જઇ બ્રહ્મરંધ્ર
માર્ગથી બહાર આવી, મરી ગએલા અમરક રાજાના શરીરના બ્રહ્મરંધ્ર
માર્ગથી ધીરે ધીરે તેના પગના અગ્ર સુધી પેઠા.

પછી મરણ પામેલા રાજાનું શરીર પ્રથમ હૃદયના પ્રદેશમાં ધીરે ધ
હાલવા લાગ્યું પછી હાથ આદિ અવયવો હાલીને તેનાં નેત્ર ઉઘડયાં ચ
નેત્ર ઉઘડયા પછી તે રાજા આગળની પેઠેજ ઉઠયો. ઉઠવાથી પેહેલાં તે
અંગમાં મુખની કાંતિનો ઉદય થયો, તે પછી નાસિકાનાં છિદ્રોમાંથી પ
નીકળવા લાગ્યો, તે પછી ધીરે ધીરે પગ હાલવા લાગ્યા, તે પછી આંખ
ઉઘડી અને તે પછી અનુક્રમે બલ પ્રાપ્ત થતાં ઉઠયો.

પતિને જીવતો થએલો જોઇ જેઓનાં મુખારવિંદો પ્રફુલ્લિત થયાં
એવી અને ઘણા આનંદના શબ્દો કરતી એ રાજાની સ્ત્રિઓ સૂર્યના ઉ
યથી પ્રફુલ્લિત પુષ્પોવાળી અને હંસોના શબ્દોથી સંયુક્ત થએલી કમલિન
ઓની પેઠે શોભવા લાગી.

એ સુંદરીઓના ઉદય પામેલા અતુલ હર્ષને જોઈ અને રાજાને પ
જીવતો થએલો જોઇ રાજી થએલા મોટા મોટા મુખ્ય મંત્રીઓ શંખો ફુંક
લાગ્યા અને પ્રણવ, ઢોલ તથા દુંદુભિ નામનાં વાજાંઓને વગાડવા લા
કે જે વાજાંઓના શબ્દો એ તુરત આકાશને અને પૃથ્વીને બેહેરાં કરી દી

પ્રકરણ ૧૧ મુ.

રાજાના શરીરમાં રહી શંકરે કામકલાઓનો અભ્યાસ કરી પાછા પોતાના શરીરમાં આવી સરસ્વતીનો પરાજય કરવો.

—:o:—

પછી પુરોહિત અને મંત્રિઓ આદિ લોકોએ શાંતિ સંબંધી ક્રિયા કરીને જેનું શાસ્ત્રોક્ત રીતે મગલકર્મ કર્યું એવો એ રાજા માંગલિક હાથી ઉપર બેસીને નગરમાં ગયો. નગરમાં જઇ પ્રિયજનોની સાંત્વના કરીને એ ચક્રવર્તી રાજા પ્યારા મંત્રિઓની સાથે જેમ ઈંદ્રિ સ્વર્ગનું પાલન કરે તેમ પૃથ્વીનું પાલન કરવા લાગ્યો અને તેની આજ્ઞાને બીજા રાજાઓ માન દેવા લાગ્યા.

એ પ્રમાણે સન્યાસીઓના ચક્રવર્તી શ્રીશંકરાચાર્ય રાજાપણાને પ્રાપ્ત થઇ પૃથ્વીનું રક્ષણ કરતાં મોટી બુદ્ધિવાળા મંત્રિઓ તેમના વિષે મોહ ધરીને એકાંતમાં આ પ્રમાણે પરસ્પર વાતો કરવા લાગ્યા.

"આ રાજા મરણ પામીને પ્રજાઓના ભાગ્યોદયને લીધે પાછો ઉઠયો છે ત્યારથી આગળના જેવો લાગતો નથી પણ ઉદય પામેલા સઘળા દિવ્ય ગુણવાળો લાગે છે.

આ રાજા માણસોને યયાતિ રાજાની પેઠે ધન આપે છે, આર્યોનું અનુસંધાન રાખીને બૃહસ્પતિની પેઠે ભાષણ કરે છે, પ્રતિપક્ષી રાજાઓને અર્જુનની પેઠે જીતી લે છે અને સર્વ વિષયોને સદાશિવની પેઠે જાણીલેછે.

આ રાજા પ્રત્યેક સમયમાં ફેલાતા અને બીજાઓને સહજ ન મળે એવા દાન, પૌરૂષ, શૌર્ય અને ધૈર્ય આદિ અપૂર્વ ગુણોથી સર્વના આદિ

કારણરૂપ નારાયણ જેવો લાગે છે. આ રાજાના પ્રભાવથી વૃક્ષો ઋતુઓ વગર પણ સારી રીતે પુષ્પોવાળાં થયાં છે, ગાયો તથા ભેંશો ઘણાં ઘણાં દુધ આપે છે, પૃથ્વી મનમાનતી વૃષ્ટિવાળી તથા ધાન્યોથી ભરપૂર થએલી છે અને સઘળી પ્રજાઓ પોત પોતાના ધર્મમાં અત્યંત રૂચિ ધરાવે છે.

આ કલિકાલ જો કે સઘળા દોષોની ખાણરૂપ છે તો પણ હમણાં આ રાજાના પ્રભાવથી ત્રેતાયુગ કરતાં પણ ઉત્કૃષ્ટ થયો છે. આવાં કારણો ઉપરથી અનુમાન થઇ શકે છે કેઃ 'સિદ્ધિઓને પામેલો કોઇ યોગી પુરૂષ આપણા રાજાના શરીરમાં પ્રવેશ કરીને પૃથ્વીનું પાલન કરે છે.' આ પ્રમાણે છે એટલા માટે ગુણોના સમુદ્રરૂપ આ મહાત્મા પુરૂષ જે રીતે પોતાના આગલા શરીરને પાછો પ્રાપ્ત ન થાય એવી રીતે આપણે કરવું." પરસ્પરમાં એવી વાતો કરીને તે મંત્રિઓએ તે પ્રમાણે કરવાનો નિશ્ચય કર્યો.

પછી તેઓએ એકાંતમાં પોતાના લોકોને આજ્ઞા કરી કે "પૃથ્વીમાં મરણ પામેલા જે કોઇ પ્રાણીનું શબ પડેલું હોય તે શબને કાંઇપણ વિચાર કર્યા વિના તુરતજ બાળી નાંખજો."

મંત્રીઓએ આ પ્રમાણે ગોઠવણ કરી અને રાજા થએલા શ્રીશંકરાચાર્ય તો પરમ વિશ્વાસપાત્ર મંત્રિઓને રાજ્યનો સઘળો કાર્યભાર સોંપી દઇ સ્ત્રીઓના મંડલમાં રહીને બીજા રાજાઓને ન મળે એવા વિષય સુખોને ભોગવવા લાગ્યા.

જુગાર સંબંધી ક્રિડાઓ કરતાં ચાંદનીની પેઠે સ્વચ્છ અને ઉપરનાં મનોહર ઘરો વાળાં સ્ફટિક મણિના પાટીઆ ઉપર રાણીઓની સાથે પાશાઓથી ખેલતા એ શ્રીશંકરાચાર્ય પરસ્પરના જયમાં નીચલા હોઠનું દાબીને ચુંબન કરવાની, હાથવને ઉપાડી લેવાની, કમલવતે પ્રહાર દેવાની અને સુરતમાં વિપરીતપણું કરવાની સરતો કરવા લાગ્યા.

અધરામૃતના સંબધથી રૂચિકારક થએલાં, મુખના શ્વાસના સંપર્કથી સુગંધિ થએલાં, રાણીઓના હસ્તોથી મળેલાં, ચંદ્રનું પ્રતિબિંબ પડવાથી શોભી રહેલાં અને મદને ઉત્પન્ન કરનારાં અતિશય મદ્યને સોનાના પ્યાલાઓ વતે મનગમતી રીતે પોતે પી પીને પ્રેમથી પ્યારીઓને પાવા લાગ્યા.

એ રાજા મદિરાના મદને લીધે અસ્ફુટ અક્ષરોવાળાં, થોડા થોડા પસીનાવાળાં, મનોહર ભાષણોવાળાં, ઘાટાં રોમાંચવાળાં, સીત્કારથી સંયુક્ત

થએલાં, કમલના જેવાં સુગંધવાળાં, જરાક મીંચેલાં નેત્રાવાળાં, થોડીક લાજવાળાં, કલામાં કામદેવવાળાં અને પ્રચલિત કેશોવાળાં સુંદરીઓના મુખોનું પાન કરીને કૃતાર્થ થયા.

પેડુઓ ઉઘાડાં થઇ જવાથી, અધરોનાં ચુંબન કરવાથી, સ્તનોને અત્યંત દાબવાથી, રતિ સંબંધી ઘણી વાતો કરવાથી, રતિના કામમાં ઉત્સાહ પ્રાપ્ત થવાથી, મણિઓવાળી કટિમેખલાઓનો ભણકાર થવાથી, નોખા નોખા પ્રકારનાં રતિ સંબંધી આસનો કરવાથી, ગાત્રોનાં યોગ્ય ચલનો થવાથી અને એ સમયે અત્યંત એકાગ્રવૃત્તિ થતાં બીજી કોઇ વાતનું સ્મરણ પણ નહી રહેવાથી એવી રીતનું પ્રૌઢ સુખ ઉત્પન્ન થયું કે જેનું વાણીથી વર્ણન પણ કરી શકાય નહી.

કામદેવની [1]કલાઓના [2]તત્વને, જાણનારા, મનોહર ક્રિયાઓ કરતા. સઘળા [3]વિષયોથી પાછી વળેલી ઇંદ્રિઓવાળા, સર્વદા ઉત્તમને અનુસરનારા અને કુચરૂપ ગુરૂની ઉપાસના કરવાથી અત્યંત સુખિત મનવાળા શ્રી શંકરાચાર્યે મૈથુનરૂપી ઉત્તમ બ્રહ્માનંદનો અપ્રતિબંધ રીતે અનુભવ [4]કર્યો.

એ રાજાએ કામિની સાથે પ્રથમની પેઠે ભોગ ભોગવ્યા, વાત્સ્યાયન

---

૧ શ્રદ્ધા, પ્રીતિ, રતિ, ધતિ, કીર્તિ, મનોભવા, વિમલા, મોદિની, ઘોરા, મદનોત્વાદની, મદા, મોહની. દીપની, વશકરી, રંજની અને મદ્દના એ સોળ કલાઓનાં નામ છે. શુકલપક્ષમાં પુરૂષને જમણી તરફ અને સ્રીને ડાબી તરફ તિથિઓના અનુક્રમ પ્રમાણે-પગમાં, ઘુંટીમાં, સાથળમાં, નાભિમાં ગુહ્યમાં, સ્તનમાં હૃદયમાં, કાખમાં, કંઠમાં હોઠમાં, ગાલમાં, નેત્રમાં, કાનમાં લલાટમાં અને મસ્તકમાં અનુક્રમે કામદેવ રહે છે. અને કૃષ્ણપક્ષમાં પુરૂષને ડાબી તરફ અને સ્રીને જમણી તરફ એ અંગોમાં અનુક્રમે કામદેવ રહે છે. (કામશાસ્ત્ર જુવો) ૨ મૈથુનના પક્ષમાં તત્વ એટલે રહસ્ય અને બ્રહ્માનંદના પક્ષમાં તત્વ એટલે દુઃખદાયીપણું અને મિથ્યાપણું ૩ મૈથુનના પક્ષમાં, રતિ શિવાય બીજી બાબતોથી પાછી વળેલી ઇંદ્રિયોવાળા એમ સમજવું અને બ્રહ્માનંદના પક્ષમાં શબ્દ સ્પર્શાદિક વિષયોથી પાછી વળેલી ઇંદ્રિયોવાળા એમ સમજવું. ૪ મૈથુનમાં બ્રહ્માનંદનો આરોપ કરવા માટે કુચમાં ગુરૂનો આરોપ કર્યો છે. અને બીજા વિશેષણોમાં શ્લેષથી સાધર્મ્ય મેળવ્યું છે.

સુત્રમાં (કામશાસ્ત્રમાં) પ્રવીણુતા ધરાવનારા લોકોની સાથે કામશાસ્ત્રને અનુસરીને વિનોદો કર્યા અને પોતે પણુ કામશાસ્ત્રનું સપૂર્ણ રીતે અવલોકન કર્યું. રાજાના વેષને ધરનારા શ્રીશંકરાચાર્યે [1]વાત્સ્યાયનનાં કરેલાં સૂત્રોનું અને તેઓનાં ભાષ્યનું સારી રીતે અવલોકન કરીને પોતે પણુ કામશાસ્ત્ર સંબંધી નવા નવા વિષયોવાળો એક ગ્રંથ બનાવ્યો.

સંન્યાસીઓના રાજા શંકરાચાર્ય એ પ્રમાણે અમરક રાજાના શરીરમાં પ્રવેશ કરી તે રાજાની સુંદર સ્ત્રીઓની સાથે વિહાર કરતાં એમના શિષ્યો કે જેઓ તેમના સ્થૂલ શરીરનું રક્ષણુ કરતા હતા. તેઓ એક માસને વ્યતીત થઇ ગયેલો જોઇ પરસ્પરમાં નીચે પ્રમાણે વાતો કરવા લાગ્યા.

શ્રી શંકરાચાર્યે એક માસની અવધિ કરી હતી તે એક માસ વ્યતીત થઈ ગયો અને તે ઉપરાંત પણુ પાંચ છ દિવસો વ્યતીત થઇ ગયા તો પણુ હજી સુધી પાછા પોતાના શરીરમાં પધારીને આપણુને સનાથ (ધણીઆતા) કરવા માટે તેમના મનમાં દયા આવતી નથી. !! શું કરીએ ? કયાં શોધીએ? કયાં જઇએ? કયો જાણુનારો મળે કે જે આપણુને આચાર્ય અમુક સ્થલમાં વસે છે ' એમ કેહે ? સમુદ્રપર્યંત આખી પૃથ્વીમા ફરીએ તો પણુ બીજા શરીરમાં ગુપ્ત થઇને રહેલા એ આચાર્યને શી રીતે જાણી શકીએ ?

કરૂણાના ભંડારરૂપ એ હમણાં આપણે કે જેઓ સર્વદા પાસે જ છીએ તેઓને પણુ છોડી દીધા તો પછી જગત્માં સંસારમાં છોડી દઇ વિપત્તિઓનો અંત કરનારા તેમના ચરણારવિંદનું ભજન કરનારા બીજા સંન્યાસીઓની શી ગતિ થશે ? જો કે એવા ગુરૂથી જુદા પડેલા આપણા લોકોનું જીવીત રહેવું સંભવિત નથી તો પણુ સર્વ ઇંદ્રિયોની જડતાને દુર-

---

૧ ધર્મ અર્થ તથા કામ એઓનો નિર્ણય, વિદ્યાનો ઉદ્દેશ, ચતુરનું આચરણુ, નાયકનાં સહાયોનાં તથા દુતીઓનાં કામોનો વિચાર, પ્રમાણુ, કાલ તથા ભાવ એઓને અનુસરી રતિનું સ્થાપન, પ્રીતિના વિશેષો, આલિંગનના વિચારો ચુંબનોના ભેદો. નખ મારવાના તથા દાંત મારવાના પ્રકારો, દેશી ઉપચારો. બેસવાના પ્રકારો, વિચિત્ર રીતિનાં સુરતો, વિપરીત રતિ, અને પ્રેમના કજીઆ ઇત્યાદિ અનેક વિષયો વાત્સ્યાયન સુત્રમાં લખેલાં છે.

નારી, વારંવાર નવા નવા આનંદને આપનારી, સર્વદા રજોગુણથી રહિત એમનાં ચરણારવિંદોના આશ્રયવાળી, અત્યંત શ્રેષ્ટ અપ્રતિબંધ રીતે ઉદય પામતાં સંસાર સંબંધી કષ્ટોનું છેદન કરનારી અને સીમા વગરની જે તેમના ભજનની વાસના આપણા હૃદયમાં દઢ થઇને રહેલી છે. તેજ આપણને લાંબા સમય સુધી જીવાડે છે.

એ આચાર્ય મહારાજ કે જે ફલિત થએલા સત્વગુણ રૂપી વૃક્ષ જેવા છે, યોગની સંપત્તિઓના પરિણામ જેવા છે, વૈદિક સિદ્ધાંતોના પ્રકાશ જેવા છે, તત્વોના દેહધારી નિર્ણય જેવા છે, સ્વરૂપના લાભરૂપી વૈભવથી ધનાઢ્ય જેવા છે, ઉપશાંતિરૂપ સ્ત્રિને લીધે કુટુંબ જેવા છે અને પોતાની વ્યતિરક્ત કાંઇ પણ નહિ હોવાથી સર્વાત્મક છે તેમનો અનુગ્રહ આપણને ક્યારે મળે? સંન્યાસ યોગનું ધારણ કરનારાઓમાં ઉત્તમ, દુષ્ટવાદિઓના અવિનયને દૂર કરનાર અને સજ્જનોના અત્યંત વેગવાળા સંસારરૂપ અગ્નિને શાંત કરનાર શ્રીશંકરાચાર્ય જગતમાં સર્વોપરિ છે તેજ મારી ગતિ કરશે. સંન્યાસીઓ આવરણ રહિત તત્વજ્ઞાનવાળા જે આચાર્યને શરણાગત થઇને માયાને અત્યંત કપાવી નાખનારા થયા છે એ મોક્ષને આપનારા આચાર્યની દષ્ટિના માર્ગમાં જ્યારે ઉતરીશું ત્યારે જ શોકરૂપી સમુદ્રને તરીશું.

હે આચાર્ય ! આપ કે જે આત્માના તથા અનાત્માના વિભાગ કરનારા છે, દ્વૈત દષ્ટિનો નાશ કરનારા છે. અને રાત્રિના અંધકાર સરખા દ્વૈત મતોમાં ભટકનારા દુષ્ટ વાદીઓના દંભને ખાઇ જનારા છે તે હવે વારંવાર અમારા અવિદ્યા રૂપ અંધકારને ટાળી નાખી અખંડ અદ્વૈત પદનો પ્રકાશ કરવા ક્યારે પ્રકટ થશો. હે આચાર્ય ! હે સ્તુતિ કરવા યોગ્ય ! પોતાના ચરણારવિંદનું સેવન કરનારાઓના બુદ્ધિના મોહને જેની પાસે મોક્ષ કિંકર થઇને રહે છે એવી વાણીથી ટાળી નાખનારા આપ જો અહીં તુરત નહી પધારો તો વિદ્વાન પુરૂષો જેની હાંસી કરશે એવા આ દાસના દુઃખનો છેડો આવશે જ નહીં એમ જાણજો. મને અહીં મારી નાંખો માં.

એ પ્રમાણે પોતાના મિત્ર લોકો ખેદ પામતાં પોતાવા ગુરૂ શ્રી શંકરાચાર્યના મહિમાને જાણનારા પદ્મપાદે તેઓના શોકને શાંત કરવા માટે સારા અર્થોવાળા વચનોથી તેઓને નીચે પ્રમાણે કહ્યુ.

હે મિત્રો ! આપણે આ વિષયમાં નિરૂદ્યોગપણારુપ નપુંસકપણું રાખવાનું રહેવા દયો. જેમ દેવ અને મનુષ્ય આદિ શરીરોમાં ગુપ્ત રીતે રહેલા પરમાત્માને શોધી કાહાડીએ છીએ તેમ કોઈ શરીરમાં ગુપ્ત રીતે રહેલા આચાર્યને સઘળી પૃથ્વીમાં પાતાલોમાં અને સ્વર્ગમાં પણ છાનાઇથી ફરી ફરીને શોધી કાહાડશું.

પુરૂષ ચિત્તમાં કાયર નહી થતાં યત્ન કરવામાં લાગે તો અતિ દુર્લભ પદાર્થને પણ અવસ્ય પ્રાપ્ત થાય છે. દેવતાઓ વિઘ્નોનાં સમૂહોથી વારંવાર દુઃખી થતાં છતાં પણ કાયર નહી થઇને ઉદ્યોગમાં લાગ્યા રહ્યા તો તેઓ અમૃતને પણ મેળવી શકયા છે, જો કે ગુરૂ બીજાના શરીરમાં ગુપ્ત થઈને રહેલા છે તેથી શોધી કાહાડવાને અશકય છે તો પણ જેમ ગ્રહણ સમયે રાહુના ઉદરમાં રહેલો ચંદ્ર પોતાના પ્રકાશથી જ જાણી શકાય છે તેમ ગુરૂ પણ પોતાના અસાધારણ ગુણોથી જ જાણી શકાશે.

નિષ્કામ પુરુષોમાં અગ્રણીપણું ધરાવનારા ગુરૂ કામશાસ્ત્રનો અભ્યાસ કરવા માટે નીકળી ગયા છે એટલા માટે કામશાસ્ત્રના અભ્યાસને યોગ્ય, અગ્નિના સરખી કાંતિવાળા અને સુંદરીઓના વિલાસોના સ્થાનકરૂપ કોઈ રાજાના શરીરમાં જ રહેલા હોવા જોઇએ. નિત્યતૃપ્ત પુરૂષોમાં અગ્રણી આપણા ગુરૂ, જે દેશમાં હશે, તે દેશમાં સર્વે મનુષ્યો, સુખી, ચોર લોકોની પીડાથી રહિત, પોત પોતાના ધર્મમાં આસક્ત રહેનારા અને જેઓના ઉપર રોગ કે શોક આદિની દૃષ્ટિ જ નહિ પડતી હોય એવા હશે, વરસાદ સમયસર વરસતો હશે અને પૃથ્વી જોઈતાં ફલો આપતી હશે.

આવા શોધથી ગુરૂ મળી શકશે એટલા માટે આ સમયમાં આલસ્ય છોડી દઇને સંસારરૂપી અપાર સમુદ્રમાંથી તારનારાં સદ્ગુરૂનાં ચરણારવિંદને શોધવા માટે અહિંથી જઇએ. અહીં વૃથા કાલ કહાડવો યોગ્ય નથી."

શંકરાચાર્યના સ્થૂલ શરીરને મૂકી શોધવા જવું

એ પ્રમાણે પદ્મપાદનાં વચનને પોતાના ગર્વ રહિત મનમાં ધરીને તે શિષ્યો પોતાનામાંના કેટલાઓને શ્રી શંકરાચાર્યના ઉત્તમ સ્થૂલ શરીરનું રક્ષણ કરવા માટે ત્યાંજ રાખીને બીજાઓ ત્યાંથી નીકળ્યા.

પૃથ્વીમાં ક્ષણે ક્ષણે એક પર્વતમાંથી બીજા પર્વતમાં, એક દેશમાંથી

બીજા દેશમાં શોધ કરતા તે શિષ્યો જેણે સુખ સંપત્તિને લીધે સ્વર્ગ લોકનો પણ તિરસ્કાર કર્યો હતો એવા સ્વર્ગ કરતાં પણ અધિક સુખ સંપત્તિવાળા અમરક રાજાના દેશમાં પોહોંચ્યા. પૃથુરાજાના અને દિલિપ રાજાના જેવા એ રાજાને મરણ પામીને પાછો ઉઠેલો સાંભળી એના શરીરમાં આચાર્ય છે એમ ધારી વિરહથી ઉત્પન્ન થએલી અત્યંત દીનતાને છોડી દઇને ધીરજ પામ્યા.

એ રાજાને ગાયનમાં રૂચિ ધરાવનાર અને સુંદરીઓમાં આસક્ત જાણી સઘળા પ્રકારોને જાણનારા એ શિષ્યો ગવૈયાઓનો વેશ ધારીને તેના નગરમાં ગયા રાજાને વશ કરવાને વાસ્તે ચમત્કારના અતિશયને ધરનારા તે શિષ્યો રાજાને પોતાની વિદ્યાના અતિશયની ખબર કેહેવરાવી સભામાં ગયા ત્યાં તેઓને જેમ તારાઓથી વીટાએલો ચંદ્ર હોય તેમ સેંકડો સ્ત્રીઓથી વીંટાએલા તે રાજા જોવામાં આવ્યા.

એ સમયે એ રાજાનો પાછલો ભાગ હસ્તોમાં ઉત્તમ ચમરો ધરીને પવન નાખતી સ્ત્રીઓનાં કંકણોના શબ્દથી બ્યમ્રુ થવાને લીધે મનોહર લાગતો હતો અને આગલો ભાગ ગાયનની ઉત્કૃષ્ટ રીતિઓને જાણનારા લોકોએ ગાએલાં કાનને સુખ આપે એવાં તાનોના શબ્દથી ઘેરાઇને શોભી રહ્યો હતો. સોનાની દાંડીવાળા શ્વેત છત્રની ઝાંઈથી શોભી રહેલા રત્નમય કિરટવાળા એ રાજા જાણે દેહ ધરીને કામદેવ બેઠેલ હોય અને જાણે પૃથ્વીમાં ઉતરીને પોતાનાં અંતઃપુર સહિત ઈંદ્ર બેઠેલ હોય એવા લાગતા હતા.

શિષ્યોએ અમરક રાજાને વિષે રહેલા શંકરની સ્તુતિ કરવી.

સુંદર વેષવાળા અને મૂર્છનાની ગતિને જાણનારા તે શિષ્યો એ સભામાં જઇ, રાજાએ દૃષ્ટિના ઇશારાથી આપેલાં આસનો પર બેસી, રાજાએ આજ્ઞા કરવાથી સભાને મોહ ઉપજાવે એવું નીચેના અભિપ્રાયવાળું સુસ્વર ગાયન કરવા લાગ્યા.

હે ભ્રમર! તારા સમાગમને છોડીને ઉંચાં વૃક્ષોવાળા પર્વતના શિખરમાં રહેલા તારા શરીરનું રક્ષણ કરવાને વાસ્તે રાખવામાં આવેલા બીજા ભ્રમરો મનમાં બહુજ મુંઝાઇને તારા સમાગમને વાસ્તે છુટા પડેલા છે. હે સઘળાં તત્વોના અધિષ્ટાનરૂપ! કામશાસ્ત્રનો અભ્યાસ કરવા માટે પૂર્વ શરીરનો ત્યાગ કરી, જાણે આ નવા પ્રપંચમાં અવતરેલો હોય એવો તું

સર્વની ગતિરૂપ છતાં પોતાના સ્વરૂપભૂત સદાશિવને પણ નહી પામતાં અહીં કેમ છેતરાઈ ગયા છે?

હે પુનમના ચંદ્ર સરખા મુખવાળા! આગલા શમ દમ આદિ સઘળા ગુણોને છોડી દઇ અહીં નવા અભિમાનમાં પડેલા મનને અનુસરેલો તું આપણા પરમ તત્વને કેમ સંભારતો નથી? તને જો સ્મરણ ન આવતું હોય તો હવે અમારા કહેવાથી તે તત્વનું સ્મરણ કર્ય. વિદ્વાન પુરૂષો 'સ્થૂલ શરીર આત્મા નથી, સૂક્ષ્મ શરીર આત્મા નથી અને કારણ શરીર પણ આત્મા નથી' એવા અભિપ્રાયવાળા **अथात आदेशो नेति नेति** ઇત્યાદિ વેદનાં વચનોથી સઘળા સ્થૂલ સૂક્ષ્મ પદાર્થોના સારા પેઠે નિષેધ કરીને તે નિષેધના અવધિપણાને લીધે જેનો કદી પણ નિષેધ થઇ શકે નહી એવા જે તત્વને પોતાનું સ્વરૂપ સમજે છે તે તત્વ તું છે!! પ્રથમ આકાશ આદિ જગતને ઉત્પન્ન કરીને અને પછી તે જગતમાં પ્રવેશ કરીને અન્નમય પ્રાણમય, મનોમય, વિજ્ઞાનમય અને આનંદમય એ પાંચ કોશો-રૂપી ફોતરાઓના સમૂહમાં ગુપ્ત રીતે રહેલા જે તત્વને વિદ્વાન પુરૂષો યુક્તિ-ઓરૂપ ખાંડવાની ક્રિયાથી જુદું પાડીને ચોખાના દાણાના પેઠે ગ્રહણ કરી લે છે તે તત્વ (બ્રહ્મ) તું છે.

ધીર પુરૂષો વિષયોરૂપી વિષમ પ્રદેશોમાં યથેષ્ટ રીતે ફરનારા ઇંદ્રિયોરૂપી ઘોડાઓને દોષ દૃષ્ટિ કરવારૂપ ચાબખા મારી તે પ્રદેશોમાંથી પાછા વાળીને મનની વૃત્તિરૂપ રેનથી જે તત્વરૂપી ખીલામાં બાંધે છે તે તત્વ તું છે.

'જેમ પરસ્પરથી જુદાં પુષ્પોમાં અનુસ્યૂત થઇને રહેલો દોરો તે પુષ્પોથી જુદો છે તેમ પરસ્પરથી જુદી જાગ્રત, સ્વપ્ન અને સુષુપ્ત એ અવ-સ્થાઓમાં અનુસ્યૂત થઇને રહેલું તત્વ એ અવસ્થાઓથી જુદું છે' એમ વિવેચન કરી વિદ્વાનો જે તત્ત્વને ઇંદ્રિયોથી ગમ્ય ઉપાધિજન્ય ત્રણે શરીરોથી જુદું જાણે છે તે તત્વ તું છે.

पुरुष एवेदं सर्वं यद्भूतं यच्च भव्यं ઇત્યાદિ શ્રુતિઓ 'જેમ એકજ સુવર્ણ કડાં આદિ સઘળા વિકારોરૂપ થાય છે તેમ એકજ બ્રહ્મ સર્વના કારણપણાને લીધે સર્વરૂપ થએલ છે' એમ જે તત્વનું સરસ રીતે નિરૂ-પણ કરે છે તે તત્વ તું છે.

'જે હું આ શરીરમાં પ્રકાશું છું તેજ સૂર્ય મંડલમાં છે અને જે સૂર્ય

મંડલમાં પ્રકાશે છે તેજ હું છું' એ રીતે વેદ જાણનારા મુનિઓ વ્યતિહાર કરીને (પરસ્પરની એકતા જણાવીને) જે તત્વનો યત્નથી અભ્યાસ કરાવે છે તે તત્વ તું છે.

શ્રદ્ધાથી કરવામાં આવતા ઉપાસના સહિત વેદાભ્યાસ અને ઉત્તમ દાન આદિ ધર્મોથી અત્યંત નિર્મલ થએલા અંતઃકરણવાળા બ્રાહ્મણો એ સાધનોવડે જે તત્વને જાણવાને ઇચ્છે છે તે બ્રહ્મતત્વ તું છે.

ધીર પુરૂષો શમ, દમ, ઉપશમ, ક્ષાંતિ, સમાધિ અને શ્રદ્ધારૂપ સાધનોથી બુદ્ધિમાં આત્મસ્વરૂપે જે તત્વને શોધી લઇ કૃતાર્થ અને અમૃત સચ્ચિદાનંદને પામેલા થઇને પાછા સંસારમાં જન્મમરણ આદિ ખેદને પ્રાપ્ત થતા નથી તે તત્વ તું છે.

એ પ્રમાણે તે ગવૈયાઓએ વર્ણન કરેલા વાસ્તવિક આત્માસ્વરૂપનું શ્રવણ કરી રાજાએ જે પોતાને કરવું યોગ્ય હતું તે જાણી લઇ અંગનાને આશા પૂર્ણ કરીને તેઓને વિદાય કર્યા.

શંકરાચાર્યે રાજાનું શરીર છોડી દઇ મૂળ સ્વરૂપમાં પાછા આવવું.

એ રીતે સભામાં પદ્મપાદ આદિ શિષ્યોએ સ્મરણ આપતાં યોગ કરવામાં ધુરંધર શ્રીશંકરાચાર્ય મૂર્છિત થઈ આગળ કહેલી રીત પ્રમાણે રાજાના શરીરમાંથી નીકળી પેહેલી ગુફામાં જઇ પોતાના સ્થૂલ શરીરને રાજાના ભૃત્યોએ મુકેલા અગ્નિથી બળતું જોઇ તુરત એ સ્થૂલ શરીરમાં પેસી ગયા. શ્રીશંકરાચાર્યનો પ્રવેશ થતાં એ સંન્યાસ આશ્રમવાળો સ્થૂલ દેહ સંજ્ઞાને પ્રાપ્ત થઇને આગળની પેઠેજ ઉભો થયો.

પછી આત્મવેત્તાઓમાં મુખ્ય શ્રીશંકરાચાર્યે એ અગ્નિની તુરત શાંતિને વાસ્તે મોટા અને શરણાગતોનું રક્ષણ કરનાર નૃસિંહરૂપવાળા વિષ્ણુને સર્વોત્તમ કૃતિથી શોભતાં પદોવાળી સ્તુતિઓથી તુરત પ્રસન્ન કર્યા. પૂર્વ શરીરમાં પેઠેલા શ્રીશંકરાચાર્ય તે પછી નૃસિંહજીની કૃપાથી અત્યંત પ્રબલ અગ્નિ શાંત થતાં જેમ રાહુના મુખરૂપી ગુફામાંથી ચંદ્ર બહાર નીકળે તેમ એ પર્વતની ગુફાના મધ્યમાંથી બહાર નીકળ્યા.

શંકરે ફરી મંડનમિશ્રને ત્યાં જવું.

પછી સંન્યાસીઓના અધિપતિ શ્રીશંકરાચાર્યે. જેમ સનંદ આદિ મુનિઓથી સનક વીંટાય છે તેમ લાંબાં કાલના [illegible]થી અત્યંત વધતા .

પ્રેમવાળા પદ્મપાદ આદિ શિષ્યોથી વીંટાઇને મંડનમિશ્રને ઘેર જવાની ઇચ્છા કરી. એ ઇચ્છાથી શ્રીશંકરાચાર્યે મંડનમિશ્રનું ઘર કે જે પ્રથમ જોએલું હતું ત્યાં ઉંચા આકાશ માર્ગથી આવી, જેની વિષયોરૂપી વિષોની તૃષ્ણા ટળી ગઇ હતી એવા અને તેથી કર્મ કરવાના અભિમાનને છોડી બેઠેલા મંડન મિશ્રને જોયો.

આકાશમાંથી ઉતરેલા એ શ્રીશંકરાચાર્યને જોઇ મંડનમિશ્ર માથું નમાવી પૂજનના પદાર્થોથી પૂજન કરી જાણે નિમેષ વગરનાં નેત્રોથી પીતો હોય તેમ હાથ જોડીને ઉભો રહ્યો. અને સત્યવાદી, મહાત્મા અને રાજી થએલો એ મંડનમિશ્ર 'મારૂં શરીર તથા ઘર આદિ જે કાંઈ છે તે સઘળું આપનું છે' એમ બોલતો બોલતો શ્રીશંકરાચાર્યના ચરણારવિંદમાં પડયો.

સરસ્વતીએ શંકરની કરેલી સ્તુતિ.

પોતાના સ્વામીએ પ્રથમ પૂજેલા, આસનપર બીરાજેલા અને ઘણા વિદ્વાનો જેમનું સેવન કરતા હતા એવા શ્રી શંકરાચાર્યને બોલવામાં વચક્ષણતા ધરાવનારાં સરસ્વતીએ પ્રેમથી પોતાનું શરીર નમાવીને નીચે પ્રમાણે કહ્યું,

હે બ્રહ્મન્! આપ સઘળી વિદ્યાઓના સ્વામી, સર્વ પ્રાણીઓના સ્વામી અને બ્રહ્માના પણ અધિપતિ સાક્ષાત્ સદાશિવ છો. મને સભામાં નહી જીતીને આપે એમના એમ જઇ કામશાસ્ત્રને જાણવા માટે કામશાસ્ત્રમાંની કલાઓનો અભ્યાસ કર્યો એ કેવલ આપે આ લોકમાં મનુષ્ય લીલાનું અનુકરણ કર્યું છે.

હે પરમાત્મા! હે સ્તુત્ય! અમોને જીતી લીધાં તેથી અમોને કાંઇ પણ લજાવું પડે એમ નથી, સૂર્યે કરેલા પરાભવથી ચંદ્રમા આદિની અપકીર્ત્તિ થાયજ નહી.

'હે મહાત્મા! હવે હું પ્રથમ મારા સ્વચ્છ ધામમાં જઇશ માટે આપે મને આજ્ઞા દેવી યોગ્ય છે' એમ આજ્ઞા લઇ અંતર્હિત થએલાં સરસ્વતીને યોગ શક્તિથી દેખતા શ્રીશંકરાચાર્યે નીચે પ્રમાણે કહ્યું.

હે દેવી! તમે ચિન્માત્ર છતાં પણ જગતનું રક્ષણ કરવા માટે લક્ષ્મી આદિ રૂપોનું ગ્રહણ કરનારાં, વાણીનાં આદિ દેવતાં, સાક્ષાત બ્રહ્મનાં પ્યારાં પત્ની અને મહાદેવના સહોદર છો એ હું જાણું છું. એટલા માટે ઋષ્યશૃંગ આદિ ક્ષેત્રોની અંદર અમોએ બનાવેલાં સ્થાનકોમાં આપે 'શારદા' એ

નામ ધરીને સન્નિહિત રેહેવું અને પૂજન કરનારાઓના વંછિત મનોરથોને સફલ કરવા.

સરસ્વતીનું અંતર્ધાન થવું.

પછી એ સરસ્વતી દેવી શ્રીશંકરાચાર્યના વચનને 'બહુ સારૂં' એમ કહી સ્વીકારીને બ્રહ્માના પ્યારા ધામમાં પધારી ગયાં. એ પ્રમાણે સરસ્વતીને અકસ્માત્ અંતર્હિત થઈ ગએલા જોઇને સર્વે લોકો અત્યંત વિસ્મય પામ્યા. પોતાનો સ્વામી શ્રી શંકરાચાર્યની પાસે હારી જવાથી તેને સંન્યાસ પ્રાપ્ત થતાં તેથી થએલા વિધવાપણાના શોકને લીધે પૃથ્વીનો સ્પર્શ પણ નહિ કરતાં અંતર્હિત થએલાં તે પોતાની પત્ની સરસ્વતીને જોઇ મંડનમિશ્રને આનંદ થયો અને તે યોગ્ય થએલું જોઈ શ્રી શંકરાચાર્ય પણ પ્રસન્ન થયા.

મંડનમિશ્રે શંકરના શિષ્ય થઈ ઉપદેશ લેવો.

પછી મંડનમિશ્રે પણ સન્યાસ લેવાને વાસ્તે ધર્મશાસ્ત્રમાં કહ્યા પ્રમાણે વિધિપૂર્વક સઘળું ધન યાગમાં આપી દઈ અગ્નિહોત્રના અગ્નિનું પોતામાં આરોપણ કરી સઘળી આશાઓને છોડી દઇને શ્રીશંકરાચાર્યનું સેવન કરવા માંડયું. ગુરૂ શ્રીશંકરાચાર્ય પણ સન્યાસનો વિધિ કહેનારાં ગૃહ્યસૂત્રમાં કહ્યા પ્રમાણે તુરત એ પંડિતનાં સઘળાં કર્મો કરી તેના કાનમાં સંસાર સંબંધી સઘળાં દુઃખોના નાશને સૂચવનારા સર્વોત્તમ **તત્વમસિ** વાકયનો ઉપદેશ કર્યો.

તત્વમસિ એ વાકયનો શંકરે ઉપદેશ કરવો.

મંડનમિશ્રે સન્યાસાશ્રમ લઇને વિધિપૂર્વક ભિક્ષા લીધી અને તે પછી આચાર્યોમાં ઉત્તમ શ્રીશંકરાચાર્યે તેને વેદાંતમાં કહેલા આત્મતત્વનો ઉપદેશ કર્યો, આચાર્યે ફરીવાર તેને અર્થ સહિત **તત્વમસિ** વાકય નીચે પ્રમાણે સમજાવ્યું.

તું દેહ નથી, કારણ કે દેહતો રૂપ આદિવાળો હોવાને લીધે, મનુષ્યપણા આદિ જાતઓવાળો હોવાને લીધે તથા 'મારો છે' એમ કહેવાવાથી પ્રત્યક્ષ ભેદ જણાવાને લીધે ઘટની પેઠે અનાત્મા છે. 'હું જાડો છું, હું પાતળો છું. આ હું મનુષ્યછું' ઇત્યાદ દેહની સાથે જે અભેદની પ્રતીતિ થાય છે તે તો દેહમાં આત્માના અને આત્મામાં દેહના પરસ્પર મિથ્યા અધ્યાસથી થાય છે એમ સમજવું. જેમ ઘટ આદિ પદાર્થ દશ્ય હોવાને લીધે પોતાથી જુદા દષ્ટાવાળો છે તેમ દેહપણ દશ્ય હોવાને લીધે પોતાથી

જુદા દ્રષ્ટવાળો છે. આ રીતે તું કે જે દ્રષ્ટા છે તેથી દેહ જુદો છે એમ સિદ્ધ થાય છે માટે દેહ આત્મા શી રીતે ઠરે? નજ ઠરે.

ઇંદ્રિયો પણ આત્મા નથી. જેમ પ્રાણિને દાતરડાં આદિ સાધનો હોય છે તેમ ઈંદ્રિયો પણ વિષયો જાણવાનાં સાધનોજ છે. માટે ઈંદ્રિયોમાં તારા આત્માપણું કેમ ઘટે? નથીજ ઘટતું, વળી 'ચક્ષુ મારી છે' એમ કેહેવાના ઉપરથ ઇંદ્રિયોનું આત્માથી ભિન્નપણું પ્રત્યક્ષ દેખાય છે અને વળી સ્વપ્ન આદિ અવસ્થામાં આત્મા રહે છે અને ઇંદ્રિયો રેહેતી નથી તેથી ઈંદ્રિયો ઘટ આદિ પદાર્થોની પેઠે અનાત્માજ છે. જો તને 'ઇંદ્રિયો આત્મા છે' એવી શંકા રેહેતી હોય તો હું પુછુંછું કે ઇંદ્રિયોનો સમુદાય આત્મા છે કે પ્રત્યેક ઇંદ્રિયો આત્મા છે? જો સમુદાય આત્મા હોય તો એક ઈંદ્રિયનો નાશ થતાં સમુદાયના નાશ થાય છે તેથી સમુદાયને આત્માપણું કેમ ઘટે અને જો પ્રત્યેક ઈંદ્રિયો આત્મા હોય તો શરીરના સ્વામીઓ અનેક થવાથી શરીરનોજ નાશ થઈ જાય.

જો ચક્ષુ આદિ ઇંદ્રિયોમાં કોઇ અમુક ઈંદ્રિય આત્મા હોય તો તે ઈંદ્રિયનો નાશ થયા પછી તેનું સ્મરણ નહીં રેહેવું જોઇએ, કારણ કે અનુભવ અને સ્મરણ એઓ એક આત્મામાંજ રેહે છે એવો નિયમ છે. 'જે હું દેખતો હતો તેજ હું હમણાં સાંભળું છું' એવી પ્રત્યભિજ્ઞા થાય છે તેથી પણ કોઇ અમુક ઈંદ્રિય આત્મા નથી એમ સિદ્ધ થાય છે. કારણ કે દેખનાર અને સાંભળનાર ઇંદ્રિયો જુદી જુદી છે.

મન પણ આત્મા નથી. કારણ કે મન પણ એક જાતનું વિષયો જાણવાનું સાધન છે અને 'મારૂં મન બીજે ઠેકાણે ગયું હતું' એમ સ્પષ્ટ રીતે તેનું આત્માથી ભિન્નપણું દેખાય છે, સુષુપ્તિમાં આત્મા રહે છે અને મન રહેતું નથી તેથી પણ આત્માનું અને મનનું ભિન્નપણું સિદ્ધ થાય છે.

બુદ્ધિનું આત્માપણું પણ એ પ્રકારથીજ ખંડિત થઇ જાય છે. કારણ કે 'મારી બુદ્ધિ બીજે ઠેકાણે ગઈ હતી' એમ સ્પષ્ટ રીતે તેનું આત્માથી ભિન્નપણું દેખાય છે અને વળી સુષુપ્તિમાં આત્મા રહે છે અને બુદ્ધિ રહેતી નથી, હે મંડનમિશ્ર! આમ છે એટલા માટે ઇંદ્રિય આદિની પેઠે બુદ્ધિને પણ આત્મા ગણવી છોડી દે.

અહંકાર પણ આત્મા નથી. કારણ કે તેમાં છેડે 'કાર' એ 'કૃ'

।માંથી થએલા શબ્દ મુકવામાં આવે છે તે એક જાતની ક્રિયા છે એમ
। છે, આત્મામાં ક્રિયાપણું સંભવેજ નહીં, પ્રાણુ કે જેનો સર્વના ઉપ્રં-
વાળી સુષુપ્તિમાં પણ લય થતો નથી તે પણ આત્મા થઇ શકે એમ
l. કારણ કે 'મારા પ્રાણુ' એમ લોકો બોલે છે.

એ પ્રમાણે શરીર આદિથી જુદો પડેલો જે આત્મા છે તે આ
ત્ત્વમસિ વાકયમાં 'ત્વં' એટલે 'તું' એ શબ્દનો વાચ્યાર્થ છે અને જગ-
। કારણરૂપ જે ઈશ્વર છે તે તત્ એટલે 'તે' એ શબ્દનો વાચ્યાર્થ છે
અને 'તું' એ પદોના સામાનાધિકરણ્યથી (એકાર્થ વાચકપણાથી)
માની અને ઇશ્વરની એકતા સમજવાની છે.

મંડનમિશ્રની શંકા.

એ રીતે 'તે' પદના અર્થરૂપ ઇશ્વરની અને 'તું' એ પદના અર્થરૂપ
ની એકતારૂપ વાકયાર્થ સાંભળીને મંડનમિશ્રે શંકા કરી કે—'ઇશ્વર'
? સર્વજ્ઞ છે અને જીવ કે જે અલ્પજ્ઞ છે તેઓની એકતાનું પ્રતિપાદન
એ વાક્યથી કેમ સંભવે? અંધકારની અને પ્રકાશની એકતા પૂર્વે
એ જોએલી નથી અને હમણાં પણ જોવામાં આવતી નથી.

પરબ્રહ્મ નિરૂપણ.

શંકરાચાર્યે સમાધાન કર્યું કે—સંપૂર્ણ વાચ્યાર્થ લેતાં વિરોધ
। છે એ ખરી વાત છે પરંતુ સોયંદેવદત્તઃ 'તે આ દેવદત્ત છે' એ
ની પેઠે વાચ્યોમાંથી બે અવિરૂદ્ધ અંશો લઇને લક્ષ્ય સ્વરૂપે તેઓની
તા જણાવવામાં વિરોધ મટી જાય છે. કશો વિરોધ રહેતો નથી. એક
ે કાશીમાં દેખેલો દેવદત્ત પાછો વળ્યો કાલ વચમાં જતાં, બીજા દેશમાં
ામાં આવતાં તેને એક માણસ ભુલી જઇને 'આ બીજો છે' એમ
તો હતો, તેને કોઇ ઓળખનાર ડાહ્યા પુરુષે કહ્યું કે 'તે આ દેવદત્ત
એ વાકયમાં 'તે' શબ્દ ઘણા દૂર દેશ અને કાલવાળા પદાર્થને કહે છે
'આ' શબ્દ પાસેના દેશ અને કાલવાળા પદાર્થને કહે છે. તો આ
ામાં દૂર અને સમીપવાળા પદાર્થોની એકતા નહી ઘટતાં બન્નેમાંથી
પર વિરૂદ્ધ અંશનો ત્યાગ અને બન્નેમાં અનુગત દેવદત્તના પિંડરૂપી
ન અંશનું ગ્રહણ કરી તે અને આ પદનું એકાર્થને કહેનારપણું થાય
અને તેમાં 'દેવદત્તરૂપથી બન્ને એક છે' એવો વાસ્તવિક અભિપ્રાય આવે

છે. એવી રીતે જીવ પણ કે જે વાસ્તવિક રીતે બ્રહ્મ છતાંજ અવિદ્યારૂપ ઉપાધિના દોષથી પોતાના સંસારી સ્વરૂપને અસંસારી ઈશ્વરથી અત્યંત ભિન્ન માને છે તેને શ્રુતિ કહે છે કે ' **તે તું છે.** ' આ વાક્યમાં તે શબ્દ, સર્વજ્ઞત્વાદિક ગુણોવાળા પદાર્થને કહે છે તો સર્વજ્ઞત્વાદિક અને અલ્પજ્ઞત્વાદિક ગુણોવાળા પદાર્થોની એકતા નહી બનતાં બન્નેમાંથી ગુણરૂપ પરસ્પર વિરૂદ્ધ અંશનો ત્યાગ અને બન્નેમાં અનુગત ચૈતન્યરૂપી સમાન અંશનું ગ્રહણ કરી **તે** અને **તું** એ પદોનું એકાર્થને કહેનારપણું થાય છે અને તેમાં ચૈતન્ય અર્થાત્ પરબ્રહ્મરૂપથી તમો બન્ને એક છો એવો વાસ્તવિક અભિપ્રાય આવે છે.

તું લાંબા કાલથી પ્રાપ્ત થએલી દેહાદિમાં અહંબુધ્ધિ કે જે કર્મજડ પુરૂષોથી છોડી શકાય એવી નથી તેને છોડી દે અને વિવેકબુધ્ધિ ધરીને સર્વદા પરબ્રહ્મનુંજ આત્મભાવથી ચિંતન કર્ય કે જેથી મુક્તપણું પ્રાપ્ત થાય. શરીર કે જે કાગડા, શીયાલ, અગ્નિ અને માતા ઇત્યાદિક સર્વને મજમું છે તેમાં દુઃખના કારણરૂપ મમતાને છોડી દે અને તેમજ ધન આદિ બાહારના પદાર્થોમાં રહેલી મમતાને પણ છોડી દે. હે વિદ્વાન્! એ પ્રમાણે કરીને વિજાતીયની પ્રતીતિઓથી રહિત થએલા ચિત્તને પરબ્રહ્મમાં બાંધી દે.

જેમ એક તટથી બીજા તટમાં સંચરણ કરતો મોટો મત્સ્ય તટથી ભિન્ન છે અને તટના ધર્મોથી લેપાતો નથી તેમ જાગ્રત આદિ અવસ્થાઓમાં સમરણ કરતો આત્મા જાગ્રત આદિ અવસ્થાઓમાંથી ભિન્ન છે અને તે અવસ્થાઓના ધર્મોથી લેપાતો પણ નથી.

જેમ રજ્જુના 'આ' એ અંશમાં પૃથ્વીના છિદ્રની, સર્પની અને દંડ આદિની મિથ્યા કલ્પના થાય છે તેમ તું કે જે ચિન્માત્ર અને સર્વમાં અનુસ્યુત છે તેમાં જાગ્રત સ્વપ્ન અને સુષુપ્તિરૂપ પરસ્પરથી ભિન્ન બુધ્ધિની અવસ્થાઓ અજ્ઞાનથી કલ્પાએલ છે એટલા માટે તું એ ત્રણે અવસ્થાઓથી પર અને નિર્ભય બ્રહ્મજ છે. આમ હોવાથી હવે તું આગળની પેઠે ભુલ ન માં. પરબ્રહ્મ કે જે અહંકાર આદિથી પર છે તે વિદ્વાનને પાસેજ છે અને મૂઢ મતિવાળા જનને દૂર છે, એ બ્રહ્મ ચૈતન્ય જો કે અંદર છે અને બહાર પણ છે તોપણ જે બહારનો બહાર શોધે જાય તેને એ ચૈતન્ય જાણવામાં આવતું નથી, આત્મશક્તિનો મહિમા એવો છે ! ! !

જેમ પરબમાં પાણી પીવાને વાસ્તે ઘણા લોકો એકઠા થાય છે પણ બીજે ક્ષણે તેઓ ભિન્ન ભિન્ન માર્ગે ચાલી નીકળતાં અંતે ત્યાં કોઈ પણ રહેતો નથી તેમ ઘરમાં જુદાં જુદાં નામોવાળાં માણસો ભેળાં થાય છે પણ કેટલેક કાલે તેઓ મૃત્યુને માર્ગે ચાલી નીકળતાં અંતે ત્યાં કોઈ પણ રહેતો નથી.

આત્મવિચાર વગર સુખની પ્રાપ્તિ નથી.

રાતે અને દિવસે સુખને વાસ્તે જે જે ક્રિયા કરવામાં આવ છે તે તે ક્રિયાથી કાંઇ પણ સુખ થતું નથી પણ ઉલટું ઘણું દુ:ખજ થાય છે. આત્મવિચાર વિના સુખની પ્રાપ્તિ જોવામાં આવતી નથી, અને તે આત્મવિચાર વૈરાગ્ય આદિ સાધનોની સંપત્તિ હોય તોજ પ્રાપ્ત થાય છે.

પરિપકવ બુદ્ધવાળાને શ્રુતિનું વાકય એકવાર સાંભળવાથી જ જ્ઞાન ઉત્પન્ન થાય છે, પણ મંદ બુદ્ધિવાળાને ગુરુના ચરણારવિંદનું સેવન આદિ કરતાં કરતાં ધીરે ધીરે જ્ઞાન ઉત્પન્ન થાય છે.

મનનો મેલ કેવી રીતે દૂર થાય ?

પ્રણવના જપનો અભ્યાસ કરવાથી, શાસ્ત્રોક્ત નિષ્કામ કર્મો કરવાથી અને ગુરૂની સેવા કરવાથી મનના મેલ દૂર થઇ જાય ત્યારે તે મન ગુરૂએ કહેલા આત્મતત્ત્વનું ધારણ કરવાને સમર્થ થાય છે.

ગુરૂનું મહાત્મ્ય.

રાતે અને દિવસે ગુરુમાં જ ચિત્ત રાખવું જોઇએ, કારણ કે તત્ત્વવેત્તા ગુરૂ સાક્ષાત્ સદાશિવરૂપ જ છે સેવાથી પ્રસન્ન થએલા ગુરૂ કૃપાથી શિષ્યના મોહોડા સામું જુવે છે. ગુરુની કૃપા કલ્પવૃક્ષની પેઠે પોતાના ઇષ્ટફળને અવશ્ય આપે છે. ગુરુની કૃપાથી નહી બની શકે એવું કશું નથી, એટલા માટે ગુરૂની આજ્ઞા પાળવી જોઇએ, અને ચિત્તમાં હર્ષ ધરીને તે પ્રમાણે વર્તવું જોઇએ.

જો ગુરૂએ ઉપદેશ કરેલો દેવ કોપ કરે તો તેથી ગુરુ પાલન કરે છે પણ ગુરૂ કોપ કરે તો કોઇ પાલન કરનાર મળતો નથી એટલા માટે ગુરૂને કચવાવવા જ નહી. પુરૂષ, શાસ્ત્રમાં કહ્યા પ્રમાણે કરવાથી અને નિષિદ્ધના સેવનનો ત્યાગ કરવાથી પુરૂષાર્થને પ્રાપ્ત થાય છે પણ 'શાસ્ત્રમાં શું કરવાનુ કહ્યું છે અને શું કરવાની ના પાડી છે' એ તો ગુરૂ જ બતાવે છે માટે ઇષ્ટની પ્રાપ્તિ અને અનિષ્ટનો નાશ ગુરૂથી જ થાય છે.

આગધેલો દેવ ઇષ્ટફલ આપે છે પણ તે દેવની પ્રાપ્તિ ગુરુથી જ થાય છે, જો ગુરૂ ન હોય તો મૂઢ પુરૂષ ઇંદ્રિઓથી અગમ્ય દેવને શી રીતે જાણી શકે અને નહી જાણેલો તે દેવ ઇષ્ટફલને પણ કેમ આપે, ગુરૂ પ્રસન્ન થાય તો સર્વે દેવતાઓ પ્રસન્ન થાય છે અને ગુરુ ક્રોધ કરે તો સર્વે દેવતાઓ ક્રોધ કરે છે, કારણ કે સદ્રૂપ દેવતાઓને સર્વદા આત્મભાવથી જોનાર ગુરૂ સર્વમય છે.

મંડનમિશ્રે સુરેશ્વર નામ ધારણ કરી શંકરાચાર્યના મુખ્ય શિષ્ય થવું.

એ પ્રમાણે પરમ ગુરૂ શ્રી શંકરાચાર્યે પરમાત્માના તત્વનો ઉપદેશ કરતાં મંડનમિશ્ર 'હે ગુરૂ ! આપના કરુણા ભરેલા કટાક્ષો પડવાથી અજ્ઞાન દૂર થવાને લીધે હું કૃતાર્થ થયો છું.' એમ બોલતો બોલતો શ્રી શંકરાચાર્યના ચરણાર્વિંદમાં પડ્યો.

પછી મંડનમિશ્ર દિશાઓરૂપી સ્ત્રીઓ જેની સાથે મૈત્રી કરે છે એવું (સર્વ દિશાઓમાં પ્રખ્યાત) પોતાનું 'સુરેશ્વર' એ નામ રાખીને જેના આગળ બ્રહ્માનું સુખ પણ તુચ્છ છે એવાં શ્રી શંકરાચાર્યના મુખ્ય શિષ્યપણાને પ્રાપ્ત થયો,

મમતા વગરના સંન્યાસીઓમાં શ્રેષ્ઠ એ સુરેશ્વરાચાર્ય સંપૂર્ણ રીતે સર્વ ઉપનિષદોનાં ચિંતનથી નિશંકરીને પરમ સુખરૂપ બ્રહ્મભાવનું અનુસંધાન કરતા કરતા કૌતુક આપનારાં નર્મદાજીની આસપાસ મગધ દેશમાં લાંબા કાલ સુધી રહ્યા.

સઘળા શુભ ગુણોનાં મંડલથી શોભતા શ્રી શંકરાચાર્ય એ પ્રમાણે મંડનપંડિતને વશ કરી, દુષ્ટ મતોનું ખંડન કરી, અને ભક્તજનોને મનના વાણીના તથા કાયાના નિયમો રાખવાનો નિયમ ઉપદેશ કરીને ત્યાંથી ચાલી નીકળ્યા.

શંકરનું શૈલ પર્વત ઉપર જવું.

એ શ્રીશંકરાચાર્ય, પુષ્પિત થએલા અનેક પ્રકારના ખાખરાઓમાં ફરતા ભ્રમરોનાં ગાયનરૂપ મધુર સ્વરોવાળાં વનોને જોતા જોતા યમરાજાએ પાળેલી દિશામાં (દક્ષિણ દિશામાં) પધાર્યા.

એ દિશામાં મહારાષ્ટ્ર આદિ દેશોમાં પોતાના ગ્રંથોનો પ્રચાર કરતા,

અત્યંત, વિદ્વાન્ સનક જેવા મહાત્મા અને અન્ય મતોવાળા પંડિતોનાં અભિમાનોને ઉતર્યા શંકરાચાર્ય શ્રી શૈલ નામના પર્વતમાં પધાર્યા.

સદાશિવને પ્યારા અને જાણે સાક્ષાત્ બ્રહ્માનું ડહાપણ જ હોય એવા એ પર્વતમાં પ્રફુલ્લિત મલ્લિકાઓનાં વનોના પ્રસંગવાળો અને પરસ્પરની સાથે મળેલી શાખાઓના સુગંધથી ઉન્નતિ પામેલા પવન વૃક્ષોને કંપાયમાન કરતો હતો અને કેશવાળીવાળા સિંહોના સમૂહો ગર્વથી મદોન્મત્ત મોટા હાથીઓને પ્રહાર કરવામાં શૂરપણું ધરાવતા હતા

પાતાળ ગંગામાં સ્નાન કરી મલ્લિકાર્જુન શિવનાં દર્શન કરવાં.

એ પર્વતની પાસે ચલાયમાન તરંગોવાળી, કળીયુગના દોષોને ટાળનારી અને જેમાં સ્નાન કરવાના પુણ્યની આગળ સ્વર્ગ આદિનાં ઊંચાં સુખો પણ તુચ્છ ગણાતાં હતાં એવી પાતાળગંગા નામની નદીમાં શંકરાચાર્યે સ્નાન કર્યું.

શ્રી શંકરાચાર્યે પ્રણામ કરનારાઓના મોહને ટાળનારા, આકાશ પર્યંત પોહોંચેલાં શિખરોવાળા, પાપના સંગને તોડનારા, ગંગાના સંબંધવાળા અને જેમાં પક્ષીઓ તથા ભમરો શબ્દ કરતાં હતાં એવા એ ઊંચા પર્વત ઉપર ચઢીને આનંદથી સદાશિવના લિંગનાં દર્શન કર્યાં. પ્રણામ કરનારાઓનાં સંસારનાં બીજને (અવિદ્યા આદિને) બાળી નાખનારા, મોક્ષની સંપત્તિને આપનારા, ભ્રમરાંબા નામનાં પાર્વતીથી સંયુક્ત અને જેમને અર્જુને પ્રણામ કર્યા હતા એવા મલ્લિકાર્જુન નામના સદાશિવને પ્રણામ કરીને શ્રી શંકરાચાર્ય પ્રસન્ન થયા.

શૈલપર્વત ઉપર નિવાસ કરી પાશુપતાદિ મતોનું ખંડન કરવું.

વૃક્ષોની ઝાડીથી શ્યામ લાગતી, ગરમીને ટાળનારી, માણસોને પોતાની પાસે રહેવાની તૃષ્ણાને ઉત્પન્ન કરનારી અને દોષોરૂપી મેળનો નાશ કરનારી એ નદીના કિનારામાં શ્રી શંકરાચાર્યે નિવાસ કર્યો. ત્યાં રહી વિચિત્ર તથા ઉત્તમ ચરિત્રોનાં ભંડારરૂપ, મહાત્માઓમાં અગ્રેસર અને પવિત્ર કીર્તિવાળા શ્રી શંકરાચાર્યે ઉત્તમ ગુણોવાળા અને પંડિતોમાં શ્રેષ્ઠપણું ધરાવનારા ઉત્તમ શિષ્યોને દુષ્ટવાદિઓનો નિગ્રહ કરવાને વાસ્તે પોતે કરેલા અત્યંત વિચિત્ર પદોવાળા શારીરક ભાષ્યઆદિ ગ્રંથોનો અભ્યાસ કરાવ્યો.

અન્ય આચાર્યોના યશને પી જનારા અને દ્વૈતવાદનું ખંડન કરીને ઉપનિષદોનાં ભાષ્યોનું અધ્યયન કરાવતા એ શંકરાચાર્યની પાસે આવીને જે **પાશુપતિ, વીરવૈષ્ણવ,** શૈવ અને **માહેશ્વર** મતવાળા લોકોએ પૂર્વપક્ષો કર્યા તે લોકોને શ્રી શંકરાચાર્યના સુરેશ્વરાચાર્ય આદિ શિષ્યોએ જીતી લીધા.

એ પૂર્વપક્ષી લોકોમાં મત્સર તથા અભિમાનરૂપ દોષો વગરના કેટલાએક તો પોતાના મતને છોડી દઇને શ્રી શંકરાચાર્યના શિષ્યો થયા અને બીજા નીચ વિચારવાળા કેટલાએક, ક્રોધને વશ થઇને શ્રી શંકરાચાર્યના મરણનીવાટ જાતા જોતા સમય કહાડવા લાગ્યા.

નીચ શુદ્રોનાં વચનોને વેદાંત કરી માનનારા, વેદનાં વચનોના અર્થની યથેષ્ટ કલ્પનાઓ કરતા, અત્યંત પાપી અને પોતાના આત્માને તથા વેદ માર્ગને પણ કુકલ્પનાઓથી ધણું કરીને દગ્ધ કરતા જે ખળ લોકો સાક્ષાત પર બ્રહ્મરૂપ શ્રી શંકરાચાર્ય ઉપર સ્પર્દ્ધાવાળા વિચારો બાંધે તેઓ શ્રીકૃષ્ણની સાથે સ્પર્દ્ધા રાખનારા પૌંડ્રક રાજા (મથ્યા વાસુદેવ) ની પેઠે કેલી ગતિને (નાશને અથવાં મોક્ષને) ન પામે કે ? પામે જ.

શ્રી શંકરાચાર્યનાં ઉત્તમ વચનોમાં સંપૂર્ણ રીતે પહોંચેલા તેમના શિષ્યોએ કીડાની પેઠે વાદ યુદ્ધ ચલાવત. કણાદની વાણી કશી ગણત્રીમાં પણ રહી નહી, કપિલની વાણી કયાંય છુપી ગઇ, શૈવમત અમગળરૂપ થઇ ગયો. જૈનોનો સિદ્ધાંત ધિક્કારનું પાત્ર થયો. શક્તિ મત દુર્દશાને પ્રાપ્ત થયો અને પૃથ્વીમાં વીરવૈષ્ણવોના મતનું તો રક્ષણ કરે એવો પણ કોઇ રહ્યો નથી

શ્રી શંકરાચાર્યે નિર્દય રીતે વિરૂદ્ધ વાદઓના મતોને ગડગડને તોડી નાંખતાં બૌદ્ધ લોકોની વાત પણ જતી રહી, ન્યાય મતનો સિદ્ધાંત પણ તેમજ ગયો, કુમારિલ ભટ્ટના મતવાળો તો પ્રેરણા કર્યાં છતાં પણ કાંઇબોલી શકયો નહી અને પ્રૌઢ બુદ્ધિવાળાઓ પણ જેની યુક્તિઓ સંબંધી ચપલતાને માન આપે છે એવો કપિલનો સિદ્ધાંત પણ ભાગી ગએલા જેવો થઇ ગયો.

પ્રકરણ બારમું.

શ્રી શંકરનું બલિદાન આપવાનો કાપાલકનો યત્ન. કાપાલિકનો શ્રી નૃસિંહે કરેલો ઘાત, અને શંકરનું બચી જવું.

ભૈરવના ઉપાસક કાપાલિકનો સમાગમ.

એ દેશમાં એક દિવસે કોઈ અત્યંત દુષ્ટ અને જેનું કાર્ય અવશેષ રહી ગયું હતું એવો એક કાપાલિક (ભૈરવનો ઉપાસક) સીતાનું હરણ કરવાને વાસ્તે આવેલા રાવણની પેઠે પોતાના દોષને ઢાંકી સાધુના જેવો વેષ ધરીને શ્રી શંકરાચાર્ય કે જે માનથી તથા માયાથી રહિત હતા તેમની પાસે આવ્યો, એ કાપાલિકે કામાદિકને વશ નહી થએલા, ઇંદ્રિયો રૂપી ઘોડાઓને વશ રાખનારા મુનિઓએ શોધવા યોગ્ય અને શિષ્યોને ઉત્તમ ભાષ્યનું અધ્યયન કરાવીને તુરત એકાંતમાં આવી બીરાજેલા શ્રી શંકરાચાર્યને દીઠા.

ઘણા દિવસોથી ઇચ્છેલા, મહાત્માઓમાં શ્રેષ્ટ અને સ્વરૂપના લાભથીજ સંતોષ પામેલા શ્રીશંકરાચાર્યને જોતાંજ રાજી થએલા એ કાપાલિકે પોતાના અવશેષ રહેલા કાર્ય વિષે નીચે પ્રમાણે સ્પષ્ટ રીતે કહ્યું.

કાપાલિકની શંકરના માથાની કરેલી માગણી.

હે મુનિ આપના સર્વજ્ઞપણું, સુશીલપણું અને દયાળુપણું એ આદિ નિર્દોષ ગુણોને સાંભળી આપનાં દર્શન કરવાને વાસ્તે ઉત્કંઠિત ચિત્તવાળો હું આપની ખબર મળવાથી અહીં આવ્યો છું. આ જગતમાં મોહથી રહિત, અને શુદ્ધ અદ્વૈતમાંજ સઘળાં પ્રમાણોની યોજના કરનારા આપ એક જ છો એમ મને લાગે છે.

આપે પરોપકાર ને વાસ્તેજ દેહ ધર્યો છે. આપની કીર્ત્તિ દેવતાઓના લોકોમાં પણ ગવાય છે: આપ કટાક્ષના લેશથીજ સજ્જનોની પીડાને દૂર કરી નાખો છો અને સુંદર ભાષણોથી સર્વાત્મક બ્રહ્મતત્વતુંજ ઉપાદન કરો છો. આપ ગુણોના નિવાસરૂપ હોવાને લીધે સર્વ લોકોમાં મુખ્ય માન પામેલા છો. સર્વજ્ઞ હોવાથી અભિમાન રહિત છો. સર્વત્ર જય મેળવનારા હોવાથી બીજા વાદીઓના દર્પને દૂર કરી દેનાર છો અને બ્રહ્મવિદ્યાનું દાન દેનારા હોવાથી અત્યન્ત ઉદાર છો. સર્વના શુભ ગુણોના નિવાસરૂપ અને સઘળું જાણનારા આપના જેવા મહાત્માઓની પાસે પોતાનું કામ સાધવાને વાસ્તે આવેલા અર્થિ લોકો જો કે પોતાનો મનોરથ દુર્લભ હોય તો પણ તે મનોરથને સંપૂર્ણ રીતે સિદ્ધ કર્યા વગર કદી પાછા જતા નથી.

એટલા માટે હું આજ આપ કે જે સઘળું જાણનારા છો તેમણે કરી અપેક્ષા મોટા દાનને પ્રાપ્ત થઇ ભૈરવને પ્રસન્ન કરવાનું યત્ન કરીશ અને તેથી મારા આત્માને કૃતાર્થ કરીશ. મેં આ દેહથીજ કૈલાસમાં જવા માટે અને ત્યાં જઈ ભૈરવનાથના સાથે રમણ કરવા માટે પુરાં સો વર્ષ સુધી કોઇથી પણ કરી શકાય નહિ એવાં તીવ્ર તપથી ભૈરવને પ્રસન્ન કર્યા હતા.

પ્રસન્ન થએલા ભૈરવનાથે મને કહ્યું છે કે "જો તું મને રાજી કરવા માટે કોઇ સર્વજ્ઞ પુરૂષનું અથવા કોઇ રાજાનું માથું અગ્નિમાં હોમીશ તો તને ધારેલા પુરૂષાર્થ પ્રાપ્ત થશે. મને એ પ્રમાણે કહીને ભૈરવનાથ અંતર્હિત થઇ જતાં ત્યારથી કોઇ સર્વજ્ઞનું કે રાજાનું માથું મેળવવાની આશા ધરીને હું ચારકોર ફરૂં છું પણ જગતમાં મને કોઇ રાજા મળ્યો નથી અને એવા કોઇ સર્વજ્ઞ પણ મળ્યો નથી.

આજ મને લોકોનું હિત કરવામાં પ્રવૃત્તિવાળા અને સઘળું જાણનારા આપનાં દર્શન થયાં એ ઘણું સારૂં થયું હવે પછી મારૂં ધારેલું કાર્ય અવશ્ય શુદ્ધ થશે. કારણ કે આપનાં દર્શન થયા પછી કોઇને પણ દુઃખ રહે નહીં. રાજાના માથાની ખોપરીથી અથવા કોઇ મહા મુનિના માથાની ખોપરીથી મારૂં કાર્ય સિદ્ધ થાય એમ છે. એમાં રાજાના માથાની ખોપરી તો મને મનથી પણ મળે એમ નથી હવે 'મારે શું કરવું' એ વિષયમાં આપજ પ્રમાણભુત છો.

માથું આપવાથી જગતમાં આપને અદ્દભુત કીર્તિ મળશે અને મને સિદ્ધિની પ્રાપ્તિ થશે. હવે હે મહાત્મા! દેહના ક્ષણભંગુરપણાનો વિચાર કરીને આપને જે રૂચે તે કરો. મારૂં મન આપના માથાની માગણી કરવાનો ઉત્સાહ ધરતું નથી. કેમકે સુખ આપનારા પોતાના શરીરનો ત્યાગ તે કોણ કરે? તોપણ આપ વિરકત છો, દેહના અભિમાનથી રહિત છો અને આપે પરોપકારને વાસ્તેજ દેહ ધરેલો છે માટે આપ દયા કરો તો મારૂં કામ બની જાય.

જેઓનું ચિત્ત રાત દિવસ પોતાનો અર્થ સાધવામાંજ રહેલું હોય છે એવા લોકોને પરાયા દુઃખની વાતની ખબર પડતી નથી. આપ જાણો છો કે ઈંદ્રે વૃત્રાસુરને મારવાને વાસ્તે પોતાને દધીચી ઋષિનાં હાડકાં જોઈતાં હતાં તો પણ તેમની પાસેથી લીધાં હતાં. દધિચિ આદિ મહાત્મા પુરૂષો પરોપકારને વાસ્તે પોતાના ક્ષણભંગુર શરીરને ત્યાગ કરી સ્થિર અને સર્વ લોકોમાં પ્રખ્યાતિ પામેલા યશરૂપી શરીરને પ્રાપ્ત થઇને પોતાના અમૂલ્ય ગુણોથી આજ સુધી પણ સઘળાં લોકોને રાજી કરે છે એ પણ આપના જાણવામાં છે.

દયાથી વ્યાપ્ત થએલા કેટલાએક શાંત પુરૂષો બીજાઓને રાજી કરવાને વાસ્તેજ શરીર ધરે છે અને લોકમાં સ્વાર્થ ઉપર જ લક્ષ્ય રાખનારા અમ જેવા કેટલાએક પુરૂષો દયા વગરના પણ છે.

હે યોગી! આપ કે જે પુત્રની, ધનની તથા લોકની તૃષ્ણાથી રહિત છો તેમને પરોપકાર વિના બીજું કશું કર્તવ્ય નથી. અરરે!! સ્વાર્થને વશ્ય થએલા અમારા જેવા નિર્દય પુરૂષો તો યોગ્યને કે અયોગ્યને જાણતા જ નથી. જીમૂતવાહન નામના રાજાએ નાગનું રક્ષણ કરવા માટે ગરૂડજીને પોતાનો જીવ દીધો હતો અને દધીચ ઋષિએ ઈંદ્રનું કાર્ય સિદ્ધ કરવા માટે પોતાના હાડકાં પણ પ્રેમથી દીધાં હતાં તેથી તેઓ, ચંદ્ર અને તારાઓ રહેશે ત્યાં સુધી નહી પામે એવી કીર્ત્તિને પ્રાપ્ત થયા છે એ આપણે સાંભળેલું છે. જો કે આ મારી માગણી પ્રાણીઓથી પુરી ન પાડી શકાય એવી છે અને સત્પુરૂષોએ ધિક્કારવા યોગ્ય છે તેથી હું માગતાં બીઉં છું તોપણ એ આશા પૂર્ણ થવાનુ ધારૂં છું. કેમકે સર્વ વિષયોમાં વૈરાગ્ય પામેલા

અને પરમાર્થને જાણનારા મહાત્મા પુરૂષો માગણોને ન આપે એવી પણ શી વસ્તુ છે ? કોઇ નથી.

મહારાજ ! જેનું વીર્ય કદી પણ સ્ખલિત થયું ન હોય એવા પુરૂષના માથાની ખોપરી ઉત્તમ સાધકોને સિદ્ધ આપે છે એમ કહેવાય છે તો સઘળી પૃથ્વીમાં આપ જેવા અખંડિત વીર્યવાળા બીજા પુરૂષો નથી.

શ્રી શંકરાચાર્યે માથુ આપવાનું વચન આપ્યું.

કૃપાનાથ ! આપનું માથું આપો. હું આપને પ્રણામ કરૂં છું" એટલાં વચન બોલી પાસેના પ્રદેશમા નીચે પડેલા તે કાપાલિકને જોઇ સર્વ વિષયોથી નિવૃત્ત મનવાળા મહાદયાળુ શ્રીશંકરાચાર્યે તેને નીચે પ્રમાણે કહ્યું.

તારા વચન ઉપર હું કાંઇ પણ દોષ મુકતો નથી અને રાજી થઇને મારૂં માથું આપવા તૈયાર છું. જગતમા મનુષ્ય દેહને ઘણાં ઘણાં નાશનાં નિમિત્તોવાળો જાણતો કયો મહાવિવેકી પુરૂષ તે દેહને માગનારના સ્વાધીનમાં ન કરી દે. શરીર કે જે યત્નથી રક્ષણ કરાતાં છતાં પણ કાળના આકર્ષણને લીધે અવશ્ય પડી જાય છે તે શરીરથી જો પરાયું કામ સરતું હોય એ જ માણસને મોટો પુરૂષાર્થ છે.

હે સિદ્ધિને જાણનારા ! હું સમાધ કરૂં છું ત્યાં એકાંતમાં આવજે, હું તારા ધાર્યા પ્રમાણે કરી આપીશ. હું સહુ જાણે એવી રીતે માથાની ખોપરી દેવાને અશક્ત છું માટે તારે એકાંતમાં આવવુ. હે યોગી ! મારે આશ્રયેજ રહેનારા મારા શિષ્યો જો આ ધારેલા કાર્યને જાણી જશે તો અવશ્ય વિઘ્ન કરશે. કારણ કે જેમ પોતાના શરીરનો ત્યાગ અસહ્ય છે તેમ પોતાના સ્વામીના શરીરનો ત્યાગ પણ અસહ્ય છે માટે એવું કામ કોણ કરવા દેશે. એ પ્રમાણે આનંદથી પરસ્પરમાં ઠરાવ થતાં એ મનસ્વી કાપાલિક રાજી થઇને પોતાના સ્થાનકમાં ગયો અને શ્રીશંકરાચાર્ય પણ પોતાના મનોભાવને કાંઈ પણ પ્રકટ નહી કરતાં પોતાના ઉતારામાં ચુપાચુપ રહ્યા.

શંકરનું માથુ કાપવાની કાપાલિકની તૈયારી.

પછી શંકરાચાર્યના ઉત્તમ શિષ્યો સ્નાન આદિ કાર્યોને વાસ્તે દુર જતાં અને શંકરાચાર્ય પદ્મપાદની બીકથી પોતાના શરીરને અત્યંત ગુપ્ત કરી એકાંત સ્થલમાં બીરાજતાં ત્રિશુલને તથા ત્રિપુંડને ધરનારો, સામે જોયા

રતો, હાડકાંઓની માળાઓથી શણગારેલા શરીરવાળો અને મદથી ઘુમતાં તાં નેત્રવાળો એ કાપાલિક શ્રી શંકરાચાર્યના ઉતારામાં આવ્યો.

એ ભયંકર આકારવાળા કાપાલિકને જોઇ પોતાના શરીરને છોડી દેવાની ઇચ્છાથી શંકરાચાર્યે **પ્રણવનો જપ કરતાં** ઇંદ્રિયોનો પ્રત્યાહાર કરી ચિત્તને સમાહિત કરીને પોતાના આત્માને પરમાત્મામાં જોડી દીધો. લોકોએ પૂજવા યોગ્ય, સ્વરૂપના સુખથી દેવલોકના રાજ્યને પણ તુચ્છ ગણનારા, સનત્કુમાર આદિ મુનિઓથી અન્યૂન અને નિર્વિકલ્પ સમાધિ ધરીને બિરાજેલા તે યોગીશ્વર શ્રીશંકરાચાર્યને કાપાલિકે દીઠા.

કંઠની હાસડી ઉપર દાઢી ધરી, મ્હોડું ફાડી, ગોઠવણ ઉપર ઊંચા હાથ મુકી, નેત્રોને અરધાં વીચી, નાસિકાની અણીપર દૃષ્ટિ રાખી, શરીરને અક્કડ રાખી સિદ્ધાસન વાળીને બીરાજેલા, અત્યંત શોભતા, સઘળા ઇંદ્રિયવર્ગનો ચૈતન્યમાં લય કરીને જેમણે ચૈતન્યમાત્ર અવશેષ રાખ્યું હતું એવા અને જેમને સમાધિએ સઘળી સૃષ્ટિનું વિસ્મરણ કરાવ્યું હતું એવા શ્રી શંકરાચાર્યને જોઇ શંકારહિત થએલો અને જાણી જોઇને તીવ્ર પાપોનુ સંપાદન કરનારો એ કાપાલિક તરવાર ઉગામીને શ્રી શંકરાચાર્યની પાસે ગયો તેટલામાં પદ્મપાદને તે વાત જાણવામાં આવી ગઇ.

શ્રી શંકરને બચાવવા શ્રી નૃસિંહનું પ્રકટ થવું.

પોતાના ગુરૂનું હિત ઇચ્છનારા એ જિતેંદ્રિય પદ્મપાદે પોતાના સ્થાનકમાં બેઠાં બેઠાં પોતાના અંતઃકરણમાં, ત્રિશૂલ ઉગામીને ગુરૂને મારવા ઇચ્છતા એ કાપાલિકને દીઠો કે તુરત જ પ્રજ્વલિત અગ્નિ સરખા એ પદ્મપાદને ક્રોધ ચડ્યો. પછી સ્મરણ કરનારાઓની પીડાને હરનારાં અને પ્રલ્હાદજીને વશ થએલાં નૃસિંહજીનાં સ્વરૂપ ભૂત તેજનુ સ્મરણ કરતા એ પદ્મપાદે મંત્રસિદ્ધિનાં પ્રભાવથી નૃસિંહરૂપ થઇને એ પાપી કાપાલિકની દુષ્ટ ચેષ્ટા ઉપર દૃષ્ટિ કરી. એ સમયે તુરત જ અંતઃકરણમાં પ્રબલ વેગ પામેલા પોતાના મનુષ્યપણાને ભુલી ગયેલા, વધેલા ક્રોધવાળા અને અતુલ પ્રભાવવાળા એ પદ્મપાદ પોતામાં નૃસિંહજીના ઉગ્રરૂપનું પ્રાકટ્ય કરીને ત્યાંથી ઉછળ્યા.

કેશવાળીના જથાથી વાદળાંઓના સમૂહને તોડી નાંખતા, તીવ્ર ગર્જનાથી પ્રાણીઓના સમૂહને ત્રાસ ઉપજાવતા, વેગના આડંબરથી લોકોને મૂર્છિત કરી નાંખતા દૈત્યોના પક્ષને ભાંગતા અને 'આ તે શું' એમ

દેવતાઓને ઓચિંતા વ્યાકુલ કરતા એ નૃસિંહે જેથી સમુદ્રોમાં તોફાન ઉઠયું, રાક્ષસો ચીસો પાડવા લાગ્યા, પર્વતોનાં શિખરો ત્રુટવા લાગ્યાં, દિશાઓના પ્રાંતભાગો બળવા લાગ્યા, પૃથ્વી કંપવા લાગી, લોકોની ઇંદ્રિયો ભ્રષ્ટ થવા લાગી, રૌદ્રતા અધિક જણાવા લાગી, અને અંતરિક્ષ ફાટવા લાગ્યું એવા વેગથી દોડી પહોંચીને સજાવેલા વજ્રના જેવી તીક્ષ્ણ નખોની અણીઓથી, એ કાપાલિક આચાર્ય ઉપર ત્રિશુલનો ઘા કરતો હતો તેટલામાં તેની છાતીને જેમ પૂર્વે હિરણ્યકશિપુની છાતીને ફાડી નાખી હતી તેમ ફાડી નાંખી.

શ્રી નૃસિંહે શંકરને બચાવવા કાપાલિકનો વધ કરવો.

એવી રીતનાં અતિ ઉગ્ર નખો રૂપી ઉગ્ર આયુધોવાળા એ નૃસિંહે તે દુષ્ટ કાપાલિકના દેહને પોતાની દાઢના મધ્યમાં જેવી સ્વર્ગ લોકની અગાશીઓ પણ ફાટી ગઈ એવો અટ્ટાટ્ટહાસ (ખડખડહાસ) કર્યો. બાહાર ગયેલા સઘળા શિષ્યો એ અટ્ટાટ્ટહાસને સાંભળી વ્યાકુલ ચિત્તવાળા થઇને તુરત ત્યાં આવી પહોંચ્યા અને આવીને જોય ત્યાં મોઢાડા આગળ મરણ પામેલો કાપાલિક જોવામાં આવ્યો, અને કાપાલિકથી છુટીને સુખથી બીરાજેલા ગુરૂ પણ તેઓના જોવામાં આવ્યા.

'પ્રલ્હાદને વશ્ય થએલા આ નૃસિંહ ભગવાનને તમે કયા પ્રકારથી પ્રસન્ન કર્યા છે' એમ મિત્ર લોકોએ પુછતાં પદ્મપાદે મંદહાસ્ય કરીને તેઓને નીચે પ્રમાણે કહ્યું.

પદ્મપાદને શ્રી નૃસિંહ ભગવાન કેમ પ્રસન્ન થયા ?

પૂર્વે મે ' અહોબલ ' નામના પર્વતની આગળ કોઇ પવિત્ર વનમાં રહીને, ભક્તોને જ વશ રહેનારા નૃસિંહજીનું ધ્યાન કરતાં અનેક દિવસો કહાડયા હતા. એ સમયમાં કોઈ જુવાન ભીલ્લે ' હે તપસ્વી ! તું લાંબા કાલથી આ પર્વતના અરણ્યમાં એકાએક શા માટે રહ્યો છે ? ' એમ મને પુછતાં મેં તેને પ્રત્યુત્તર આપ્યો કે, હે પારાધી ! કંઠ સુધી અત્યંત અદ્‌ભુત મનુષ્યના જેવાં રૂપવાળો અને ઉપરના ભાગમાં સિંહના જેવા રૂપવાળો કોઇ મૃગ આ વનમાં વસે છે તે મૃગ કોઇ દિવસે મારી નજરે પડયો નથી એટલા માટે હું આ વનમાં રહ્યો છું, હું એ પ્રમાણે બોલતો જ હતો તેટલામાં મારાં અગણિત પુણ્યોના પ્રભાવને લીધે એ ભિલ્લે વનના મધ્યમાં પેસી નૃસિંહને લતાઓથી દૃઢ રીતે બાંધી લાવીને મારી પાસે ધરી દીધા.

એમને જોઈ મેં મનમાં અત્યંત આશ્ચર્યથી ઘેરાઇને 'તમે કે જે મહર્ષિઓના મનથી પણ અગમ્ય છો, તે આ ભિલને વશ કેમ થઇ ગયા ?' એમ વિજ્ઞાપ્ત કરતાં તે પ્રભુએ મને કહ્યું કે " આ ભિલે મારૂં એકાગ્રચિત્તથી જેવું ધ્યાન કર્યું છે તેવું બ્રહ્માઆદિ પ્રાચીન લોકોએ પણ કર્યું નથી માટે આ વિષયમાં તારે મને ઠપકો નહી દેવો. " એ પ્રભુ એટલું બોલતા બોલતા મારાપર કૃપા કરીને અંતર્હિત થઇ ગયા હતા. એ પ્રમાણે પદ્મપાદનાં વચનો સાંભળી તેમના સઘળા મિત્રો આનંદમાં મગ્ન થયા, તે પછી નૃસિંહ રૂપ થએલા પદ્મપાદે પોતાના પ્રૌઢ તેજથી બ્રહ્માંડ પણ ત્રુટી જાય એવી મોટી ગર્જના કરી.

જેમણે સ્વરૂપના સાક્ષાત્કારથી સ્થૂલ, સૂક્ષ્મ અને કારણ એ ત્રણે ઉપાધિઓનું મથન કરી નાખ્યું હતું એવા શ્રી શંકરાચાર્યે તે સમયે નૃસિંહજીના સાહંકાર નાદથી સમાધિ ચલિત થઇ જતાં નેત્રો ઉઘાડયાં ત્યાં વિકરાલ મુખવાળા નૃસિંહજી જોવામાં આવ્યા.

ચંદ્રની કીરણો જેવી કેશાવલીથી વ્યાપ્ત થએલા, કમલ સરખા ત્રીજા નેત્રથી પ્રકાશતા, લલાટવાળા, એકી સમયે ઉગેલા હજારો સૂર્યના જેવા પ્રકાશવાળા, જેવી બ્રહ્માંડ ફાટી જાય એવા અટ્ટાટ્ટહાસ કરતા, નખોનીં અણીઓથી ફાડી નાખેલી કાપાલિકની છાતીમાંથી ઉછળતા લોહીથી ખરડાએલાં અંગોવાળા, શ્રીવત્સથી શોભતા વક્ષઃસ્થલ વાળા, જેમણે ગળામાં પેહેરી લીધેલી કાપાલિકનાં આંતરડાંઓની માળા તેજ ગળામાં પેહેરેલ વૈજયંતી નામની માલાની સાથે તથા કૌસ્તુભ મણિની સાથે સ્પર્દ્ધા કરતી હતી એવા દેવતાઓને તથા દૈત્યોને ત્રાસ ઉપજાવનારા અત્યંત ઘોર બલવત્તર આકારથી બ્રહ્માંડને વ્યથિત કરતા દાઢોથી વિકરાલ લાગતાં મુખમાંથી નીકળતી અગ્નિની જ્વાલાઓની પંક્તિથી આકાશને ચાટતા, પોતાના રૂવાટાંઓનાં છિદ્રોમાંથી નીકળતા તણખાંઓના પ્રચારથી સર્વ લોકોને પ્રદીપ્ત કરી દેતા, જેમનાં દાંતોની કડકડાટીથી છિદ્રે તથા વૃદ્ધિ પામેલા રૂદ્રે કરવા માંડેલી દબાવવાની ગોઠવણો નકામી થઇ પડતી હતી એવા, વીજળીની પેઠે ચપલતા કરતી ઉગ્ર જીભવાળા અને જેમના ભયને લીધે હાથ જોડીને દૂર ઉભેલા તથા ધ્રુજતા બ્રહ્માદિક દેવતાઓ 'હે મહાત્મા ! સમય વગર જગતનો પ્રલય નહી થવો જોઇએ માટે આપના કોપને શાંત કરો' એમ બોલી બોલીને પ્રાર્થના

કરતા હતા એવા નૃસિંહજીને આગળ ઉભેલા જોઈ હર્ષનાં અશ્રુઓથી જેમનો કંઠ રોકાઇ ગયો એવા શ્રી શંકરાચાર્યે પોતે સમીપમાં છતાં પણ નિર્ભય રહીને તે નૃસિંહજીની નીચે પ્રમાણે સ્તુતિ કરી.

શ્રી શંકરાચાર્યે શ્રી નૃસિંહજીની સ્તુતિ કરવી.

હે નૃસિંહ ! આ ત્રાસ આપનારા કોપને શાંત કરો. હવે એ કાપાલિક કે જે તમારોજ શત્રુ હતો તે મરણ પામીને ધરતીપર પડયો છે. હે દેવ ! મારા ઉપર અવિચલ કૃપા કરો. આપની દૃષ્ટિથી આ સઘળું જગત્ ભય પામે છે. આપનું શરીર સત્વગુણમય કહેવાય છે એટલા માટે આપને જરા પણ કોપ કરવો યોગ્ય નથી. એટલા માટે જગતને સુખ દેવા માટે અહીં શાંતિ ધરો. આપ કે જે વિષ્ણુ છો, તેમને રૂદ્રના તમોગુણનું ગ્રહણ કરવું ઘટેજ કેમ?

હે ઉત્તમ દેવ ! સર્વ પ્રકારના ભયોમાં પુરૂષ આપનું સ્મરણ કરે તો પણ સર્વ ભયોથી છુટીને સુખી થાય છે ત્યારે આપનું દર્શન મળવાથી સુખી થાય તેમાં તો શું જ કહેવું. આપનું દર્શન અત્યંત દુર્લભ જ છે. જે પુરૂષ આપના ચરણારવીંદનું સ્મરણ કરતાં મરણ પામે તે પણ મુક્તિ પામે છે ત્યારે આપના હાથથી જ મરણ પામેલો આ કાપાલિક ફરીવાર સંસારને પ્રાપ્ત નહી થાય એમાંતો કહેવું જ શું.

ઉદાર ગુણોવાળા આપે કષ્ટોથી પીડાએલા પ્રલ્હાદની તુરતજ રક્ષા કરી હતી અને હિરણ્યકશિપુના પુછવાથી ' મારો સ્વામી સર્વ સ્થલોમાં છે ' એમ પ્રલ્હાદે જે અસ્ફુટ કહ્યું હતું તેને સ્ફુટ કરવા માટે આપ તુરત તેની આગળજ પ્રકટ થયા હતા માટે ભકતોનું રક્ષણ કરવું અને ભકતોના વચનને પાળવું એ આપનો સ્વભાવ જ છે.

હે દેવ ! આપ સૃષ્ટિના સમયમાં રજોગુણથી વીંટાએલા બ્રહ્મારૂપ થઇને આ જગતને સર્જો છો, સ્થિતિના સમયમાં સત્વગુણથી વીંટાએલા વિષ્ણુરૂપ થઈ આયુધો ધરીને જગતનું પાલન કરો છો અને સંહારના સમયમાં તમોગુણથી વીંટાએલા રૂદ્રરૂપ થઇને જગતનો પ્રલય કરો છો. આપને વાસ્તવિક રીતે જન્મનો કે ગુણનો સંબંધ નથી તો પણ જગત ઉપર અનુગ્રહ કરવાને વાસ્તે આપ જન્મને અને ગુણને ધરો છો, આપનાં સ્વરૂપને વાણી કે મન પણ પોહોચતાં નથી. શ્રુતિ પણ આપના સ્વરૂપને બીતી બીતી લક્ષણા વૃત્તિથી જણાવે છે પણ સાક્ષાત જણાવી શકતી નથી.

હે નૃસિંહ ! હે વિભુ ! પ્રમથો, યક્ષો, દુષ્ટ પિશાચો અને મોટા મોટા દૈત્યો આપનું નામ સાંભળવાથી જ ભાગી જાય છે ત્યારે તેઓ આપની સામે તો કેમ જ ઉભી શકે.

હે નૃસિંહ ! આ જગતની ઉત્પત્તિના તથા સ્થિતિના કારણરૂપ તમેજ છો અને સર્વને ચલાવનારા પણ તમેજ છો. નિર્દોષ કરેલા હૃદયમાં આપનુંજ ચિંતન કરવું યોગ્ય છે. હું પણ આપ કે જે ચૈતન્ય માત્ર સ્વરૂપ છો તેમને જ શરણાગત થયો છું.

હે વ્યાપક ! આ બીચારો કાપાલિક હણાઇ ગયો છે માટે હવે કોપને શાંત કરો અને જગત્‌ને અભય આપો. આ દેવતાઓ આપની શાંતિનીજ માગણી કરે છે અને આપના આ ઉગ્ર સ્વરૂપને જોઇ ભય પામીને મુંઝાયા કરે છે.

હે પરમાત્મા ! જેઓના ઉપર આપની કૃપા ન હોય તે લોકો કરોડો વીજળીઓનો તિરસ્કાર કરનારી આ આપની મૂર્તિને જોઇ પણ શકે નહી એટલા માટે આ મૂર્તિને શમાવો અને ભયને લીધે જેની મર્યાદા તુટી જાય છે એવા ત્રૈલોક્યનું રક્ષણ કરો.

પ્રલય કાલમાં વૃદ્ધિ પામેલા રૂદ્રના લલાટના પ્રૌઢ અગ્નિની જ્વાલાઓથી વ્યાપ્ત થએલા ત્રૈલોક્યમાં ઉત્પન્ન થએલા કડાકાઓનો પણ ધિક્કાર કરવામાં અગ્રણી (એ કડાકાઓથી પણ અધિક) અને બ્રહ્માંડરૂપી પાત્રના ઉદરના છિદ્રની અંદર અનેક રૂપોથી રહેલી દુષ્ટ જન્મમરણ આદિ દશાઓને પ્રબલ અગ્નિની પેઠે બાળી દેનારો આ શ્રી નૃસિંહનો અટ્ટહાસ મારાં પાપોનો નાશ કરો.

મધ્યમાં નેતરારૂપે બાંધેલા વાસુકિ નાગથી વીંટાએલા મંદરાચલ રૂપ રવાઇથી ક્ષોભ પામેલા ક્ષીરસમુદ્રના મોજાઓના સામસામા પછડાવાના શબ્દની પેઠે ભયકરપણાવાળો, કલ્પાંતના સમયમાં ઉદ્યોગી થએલા રૂદ્રના ઊંચાં ડાકલાના શબ્દની સાથે સ્પર્દ્ધા (હરીફાઇ) કરનારો અને કાનને ત્રાસ આપનારો આ નૃસિંહજીનો શબ્દ અમારાં પાપોના સમૂહનો નાશ કરજો.

હે નૃસિહ ! અહો ! કલ્પાંતના સમયમાં વૃદ્ધિ પામતાં વાદળાંઓના સમૂહની અંદર પ્રૌઢ રાતે ઝબકતી કડાકાવાળી વીજળીઓની ભારે ગર્જનાના મોટા ગર્વના અંકુરોને પણ તુરત ચૂર્ણ કરનારા અને પૃથ્વીને રસાતાલમાંથી કાહાડવાની ક્રીડા કરવાને વાસ્તે મોટા વરાહરૂપ થએલા વિષ્ણુના

નાકમાથી વેગપૂર્વક નીકળતી ઘોર ધુઘવાટીના જેવી છટાવાળો આ આપનો ગંભીર અટ્ટાટ્ટહાસ પ્રબલ વેગથી અમારાં પાપોનો નાશ કરજો.

એ પ્રમાણે શ્રીશંકરાચાર્યે કરેલી ઉત્તમ સ્તુતિઓથી નૃસિંહપણાનો ઉપશમ થતાં પદ્મપાદ પોતાના મૂલ સ્વભાવને પ્રાપ્ત થઇને શાંત થયા પછી ક્રોધ રહિત થએલા પદ્મપાદે પોતાનું નૃસિંહપણું કે સ્વપ્નમાં અનુભવાએલા જેવું થઇ ગયું તેની વાત કહી સંભળાવીને શ્રીશંકરાચાર્યને પ્રણામ કર્યા.

એ માણસ સાવધાન રહીને, કદીપણ નિષ્ફલ ન જાય એવા આ ચરિત્રનો ત્રણે સંધ્યાઓમાં પાઠ કરે અથવા તેનું શ્રવણ કરે તે માણસ અકાલમૃત્યુથી મુક્ત થઇ ભક્તિને પ્રાપ્ત થઇ સંસાર સંબંધી ઉત્તમ સુખોને ભોગવીને અંતે મોક્ષ પામે છે.

પ્રકરણ ૧૩ મું.

હસ્તામલક આદિ શિષ્યોનું શંકરને શરણ થવું.

ગોકર્ણેશ્વરની યાત્રા.

પછી પોતાના શિષ્યોની સાથે સઘળાં તીર્થ ક્ષેત્રોમાં વિચરત્તા એ શ્રીશંકરાચાર્ય એક દિવસે ભયંકર કલિયુગથી ધર્મનું રક્ષણ કરનારા અને જેના સમીપમાંજ સમુદ્રનો વેગ ચાલ્યા કરે છે એવા 'ગોકર્ણ' ક્ષેત્રમાં પધાર્યા ત્યાં પધારી, બ્રહ્મા અને વિષ્ણુએ પણ વંદન કરવા યોગ્ય, પ્રપંચરૂપી નાટકના અદ્‌ભુત સૂત્ર–ધાર રૂપ, ડાબી પાસના અર્દ્ધ અંગમાં પાર્વતીવાળા અને દુષ્ટ લોકોના ગર્વનો નાશ કરનારા ગોકર્ણેશ્વરને પ્રણામ કરતાં કરત શ્રીશંકરાચાર્યે તેમની નીચે પ્રમાણે સ્તુતિ કરી.

"સદાશિવનું સ્વરૂપ કે જે જમણા ભાગમાં મેઘની સાથે મળી જનારી શોભાવાળુ છે અને ડાબા ભાગમાં વીજળીએ સાધેલા સંપ્રદાયને (મેઘથી અલગ નહી રહેવા રૂપ પદ્ધતિને) સિધ્ધ કરવાના આચાર્યરૂપ છે તેનું સ્મરણ કરૂં છું. જે તેજ (અર્ધ્ધનારીશ્વરનું સ્વરૂપ) ડાબા અંગરૂપી ખેતરમાંથી ઉગતી કિરણોરૂપ ખડના સમૂહમાં લલચાએલા મૃગથી અત્યંત શોભત

જમણા હસ્તવાળું છે અને જમણા અંગની શોભારૂપી શાળના અગ્રનું ભક્ષણ કરવામાં તૃષ્ણાવાળા પોપટથી સંયુક્ત ડાબા હાથવાળું છે તે હું છું. સૌભાગ્ય સૂત્રે પોતે પાર્વતીના ગળામાં રહ્યા છતાં પણ જે સદાશિવના ગળામાં રહેલા ઝેરને કુંઠિત શક્તિવાળું કહી નાખ્યું છે તે સદાશિવ, બ્રહ્મ; સ્વરૂપે એક હોવાપણાના પ્રભાવને લીધે હું છું.

ગુણાતીત પુરૂષોએ ધ્યાન કરવા યોગ્ય ગોકર્ણેશ્વરનું એ પ્રમાણે વચનથી પૂજન કરીને શ્રીશંકરાચાર્યે ત્રૈલોક્યને પવિત્ર કરનાર એ ક્ષેત્રમાં આનંદથી ત્રણ રાતનો કાલક્ષેપ કર્યો.

હરિશંકરની યાત્રા.

તીર્થયાત્રાના પ્રવાસમાં નીકળેલા, આચાર્યોના ચક્રવર્તી શ્રીશંકરાચાર્ય તે ક્ષેત્રમાંથી નીકળીને તુરત વૈકુંઠનાં તથા કૈલાસનાં રૂપાંતર જેવાં, અને પ્રણામ કરનારાઓના પાપોને હરનારાં 'હરિશંકર' નામનાં દિવ્ય ક્ષેત્રમાં પધાર્યા. ત્યાં જાણે ભેદ વાદીઓના ભ્રમને ટાળવા સારૂજ પોતનું એકઠા રહેલાપણું દેખાડતા હોય એવા (સાથે રહેલા) વિષ્ણુ અને શંકર નામના બે દેવનું આરાધન કરીને શ્રીશંકરાચાર્યે બબ્બે અર્થવાળા (શ્લેષ અલંકારવાળા) શ્લોકોથી નીચે પ્રમાણે તેઓનું સ્તુતિરૂપ પૂજન કરવું.

દશાવતાર હરિ અને શંકરનો જુદા જુદા અર્થવાળી સ્તુતિ કરવી.

વિષ્ણુપર અર્થ—મત્સ્યાવતારની સ્તુતિ.

વંદન કરવા યોગ્ય મોટા પ્રલય સમુદ્રના જલના વિભાગોમાં વિલાસ કરનારાં અને વેદને હરીજનારા સોમક નામના મોટા દૈત્યને વિનાશ કરનારી લીલાવાળાં કોઈ મત્સ્યાવતાર સંબંધી દિવ્ય તેજને ધરનારા, અનાદિ વાણી રૂપ વેદને પાછા લાવનારા અને વાહાણરૂપ થએલી પૃથ્વીને જલમાં ખેંચનારા પ્રભુ મારૂં કલ્યાણ કરજો.

શિવપર અર્થ.

વંદન કરવા યોગ્ય અને ચંદ્રની મોટી કલાઓથી વિકાસ કરનાર મેના (હિમાલયની સ્ત્રી) ની નેત્રીરૂપ કોઇ દિવ્ય તેજને ધરનારા અને વેદરૂપ અનાદિ વાણીના વિચારતા પ્રભુ મારાં કલ્યાણ કરજો.

વિષ્ણુપર અર્થ—કચ્છપાવતારનો સ્તુતિ.

હે મંદરાચલના ભ્રમણને યોગ્ય સુંદર મૂર્ત્તિવાળા! આપ કે જેણે કાંઈ

પણ ખેદ નહી પામતાં મંદરાચલનું ધારણ કરીને દેવતાઓને અમૃત પીનારા કર્યા છે તે આપ મારા ઉપર પોતાની અપાર કૃપા કરો.

શિવપર અર્થ.

હે કૈલાસ પર્વતમાં વિલાસ કરવા વાળી સુંદર મૂર્તિવાળા! વિષયોના પ્રેમને મંદ કરનારા અને ઝેરનું ભક્ષણ કરનારા જે આપે દેવતાઓને અમૃત પીનારા કર્યા છે તે આપ મારા ઉપર પોતાની અપાર કૃપા કરો.

વિષ્ણુપર અર્થ—વરાહાવતારની સ્તુતિ.

જેમણે પૃથ્વીને ઉચું માન દેવાને વાસ્તે શોભતા વરાહીના ઇશનો (વરાહનો) દેહ ધર્યો હતો તેમની પાસે નિરતર અમારા બે હસ્તને સાયંકાલના કમળ જેવા (અંજલિરૂપે બીડાએલા) કરીએ છીએ.

શિવપર અર્થ.

જેમણે પોતાના ઉત્કૃષ્ટ માહમાનો પ્રકાશ કરવાને વાસ્તે પોતાના શરીરને ચળકતા ઉત્તમ વાસુકિનાગવાળું કર્યું છે તેમની પાસે નિરંતર અમારા બે હસ્તને સાયકાલના કમળ જેવા કરાએ છીએ.

વિષ્ણુપર અર્થ—નૃસિંહાવતારની સ્તુતિ.

જેમણે ઉત્તમ કેસરિપણાનું ધારણ કરીને મોટા દૈત્યને (હિરણ્યકશિપુને) માર્યો હતો એવા અને તેમના નેત્ર પ્રલ્હાદને ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિમાં પોહચાડ્યો હતો એવા તે પ્રાચીન સિંહની (નૃસિંહની) સ્તુતિ કરીએ છીએ.

શિવપર અર્થ.

મસ્તકમાં ઉત્તમ નદીનું (ગંગાનું) ધારણ કરનારા, ગજાસુરને મારનારા, ભક્તલોકોને ઉત્તમ આનંદ આપતા અને પાંચ મુખોવાળા તે અનાદિસિધ્ધ પ્રભુની સ્તુતિ કરીએ છીએ.

વિષ્ણુપર અર્થ—વામનાવતારની સ્તુતિ.

અભ્યુદય પામેલા બલિરાજાના પાસેથી ત્રૈલોક્ય લઇ લવાની ઇચ્છાવાળા, ઠીગણા શરીરવાળા, મનોહર નગચમને ધટનારા અને બ્રહ્મચર્યને ધરનારા જે પ્રભુએ સ્ત્રીથી રહિત રહીને તપ કર્યા હતાં તે પ્રભુ અમારી રક્ષા કરો.

શિવપર અર્થ.

ઉદય પામેલા દક્ષપ્રજાપતિના યજ્ઞમાંથી ભાગ લેવાને ઇચ્છતા, મનોહર

ગજચર્મનું ધારણુ કરનારા, સ્રીથી રહિત થએલા અને આશ્રમવાળાઓના પરમ ગુરૂરૂપ જે સદાશિવે તપ કર્યાં હતાં તે સદાશિવ અમારી રક્ષા કરો.

વિષ્ણુપર અર્થ—પરશુરામાવતારની સ્તુતિ.

અધિક ઉગામેલી તરવારવાળા, યુદ્ધરૂપ રંગભૂમિમાં સહસ્રાર્જુન રાજાને તુરત જીતનારા અને ક્ષત્રિઓના અધિપતિઓને જીવવા નહિ દેતા સર્વોત્તમ પરશુરામથી અમો ધણીઆતા છીએ.

શિવપર અર્થ

અધિક ઉગામેલી તરવારવાળા, મસ્તકમાં પ્રચલિત ગંગાજલવાળા અને લલાટમાં ચદ્રથી શોભતા છે સદાશિવે યુદ્ધમાં અર્જુનને જીતી લીધો હતો તેથી અમો ધણીઆતા છીએ.

વિષ્ણુપર અર્થ—રામચંદ્રાવતારની સ્તુતિ.

જેથી મિથ્યાભૂત સંસાર પ્રતીત થાય એવી રીતે વિવર્તપામનાર સ્વરૂપ વાળા રાવણ નામના દુશ્મનને પોતાની ઇચ્છા પ્રમાણે મારનારા અને સીતાજીનાં કુચની ગરમીના સાક્ષી રામચંદ્રનું અમોને આત્મ સુખનો પ્રૌઢ આનંદ આપો.

શિવપર અર્થ.

જેથી મિથ્યાભૂત સંસાર પ્રતીત થાય એવી રીતે વિવર્ત્ત પામનારા સ્વરૂપવાળા, ઈંદ્રિયોરૂપી દશ મોહોડાંવાળા કામદેવ નામના દુશ્મનને માનનારા અને પર્વતની પુત્રી પાર્વતીના કુચની ગરમીના સાક્ષી મહાદેવ અમોને આત્મસુખનો પ્રૌઢ આનદ આપો.

વિષ્ણુપર અર્થ—બલભદ્રાવતારનો સ્તુતિ.

ધ્વજમાં ઊંચા તાડની નીશાનીવાળા, ધર્મનું સ્થાપન કરવાને વાસ્તે અવતરેલા, મદિરાનો તથા હલનો સ્વીકાર કરવામાં અતિશયિત ઉત્કંઠાવાળા અને જેમના મસ્તકનું રોહિણીના પતિ વસુદેવ વારંવાર ચુંબન કરતા હતા એવા કોઇ પ્રભુ (બલભદ્ર) અમારી રક્ષા કરો.

શિવપર અર્થ.

ગાયન સંબંધી ઉત્તમ તાલ જાણુનારાઓમાં શ્રેષ્ટ, મોક્ષમય સ્વરૂપ વાળા, ઝેરનો સ્વીકાર કરવાને લીધે ઉગ્ર દેખાતા કંઠવાળા, અને જેમના મસ્તકમાં ચંદ્ર નિરતર રહેલો છે એવા કોઇ પ્રભુ (સદા શવ) અમારી રક્ષા કરો.

વિષ્ણુપર અર્થ—શ્રીકૃષ્ણાવતારની સ્તુતિ.

સર્પોને તાપ ઉપજાવીને પોતાની પાસે બેઠેલા ગરૂડથી રાજી થતા, પૂતનાને મોહ ઉપજાવનારી ચિત્તવૃત્તિવાળા અને મયુરપિચ્છરૂપી ભૂષણોને ધરનારા સર્વોત્તમ પ્રભુ (શ્રીકૃષ્ણ) અમારી રક્ષા કરો.

શિવપર અર્થ.

સુંઢવતે ગંગાજળને મસ્તકપર નાખીને પાસે બેઠેલા ગણપતિથી રાજી થતા, પવિત્ર નામવાળા, ભકતોનુ કલ્યાણ કરવા ઉપર ચિત્તવૃત્તિ રાખનારા અને માથાઓથી શણગારેલા સર્વોત્તમ પ્રભુ (સદાશિવ) અમારી રક્ષા કરો.

વિષ્ણુપર અર્થ—બુદ્ધાવતારની સ્તુતિ.

કામદેવને જીતનારા, પ્રખ્યાત સર્વજ્ઞપણાવાળા, દયાની પરમ કાષ્ઠારૂપ, ઘણું કરીને યજ્ઞોનો દ્વેષ કરવામાં રૂચિ ધરાવનારા અને બોધના મુખ્ય નિવાસરૂપ બુદ્ધ પરમાત્માને પામવા ઇચ્છું છુ.

શિવપર અર્થ.

કામદેવને જીતનારા, પ્રખ્યાત સર્વજ્ઞપણાવાળા, દયાની પરમ કાષ્ઠારૂપ, સંકલ્પોથી રહિત થએલા ભકતોપર પ્રેમ રાખનારા ઘણું કરીને દક્ષના યજ્ઞનો ભંગ કરનારા વીરદ્રાદિક ઉપર પ્રેમ રાખનારા અને બોધના મુખ્ય નિવાસ રૂપ વ્યાપક સદાશિવને પામવા ઇચ્છું છું.

વિષ્ણુપર અર્થ—કલ્કિ અવતારની સ્તુતિ.

જેને લોકોનાં ચિત્તો પણ પહોંચે નહિ એવું સ્વરૂપ ધરીને પ્રકાશતા, કલિયુગનાં પાપારૂપી અંધકારોને ટાળનારા અને સત્યયુગનું સ્થાપના કરવાના અભિપ્રાયવાળા કલ્કિ ભગવાનને મારા ઘણા ઘણા નમસ્કાર હોજો.

શિવપર અર્થ.

જેને લોકોનાં ચિત્તો પણ પહોંચે એવા સ્વયં પ્રકાશરૂપવાળા અજ્ઞાનરૂપ અધકારને ટાળનારા, સર્વના અંતઃકરણોમાં નિવાસ અને કાશીઆદિ ક્ષેત્રોપર રૂચિ ધરાવનારા વ્યાપક સદાશિવને મારા ઘણા ઘણા પ્રણામ હોજો.

એ પ્રમાણે કદલીફલના રસ કરતાં પણ અધિક મધુરતાવાળી વાણીથી વિષ્ણુની અને સદાશિવની પૂજા કરતા અને આ સકામ પુરૂષોને આનંદ આપનારા શ્રીશંકરાચાર્ય ત્યાંથી મૂકાંબિકા નામનાં દેવીના મંદીરમાં પધાર્યા.

એક બ્રાહ્મણના મરણ પામેલા પુત્રને જીવતો કરવો.

એ મંદિરની પાસે એક બ્રાહ્મણ અને એક બ્રાહ્મણી કે જેઓને એકજ એક દીકરો હતો. તેઓ મરણ પામેલા પોતાના એક દીકરાને ખોળામાં લઇ વારંવાર રોઇ ખેદથી અત્યંત વ્યાકુલ થઇને બેઠાં હતાં તેઓને જોઈ શ્રીશંકરાચાર્ય પોતે પણ દયાને આધીન થઇને શોક કરવા લાગ્યા.

એ આચાર્ય અપાર શોકને પ્રાપ્ત થતાં તે સમયે ઊંચા સ્વરવાળી આકાશવાણી થઇ કે "જે માણુસ રક્ષણ કરવાને અસમર્થ હોય તેને દયા ઉત્પન્ન થાય તો તે કેવલ દુઃખને વાસ્તેજ થાય છે."

એ પ્રમાણે તે આકાશવાણી સાંભળીને મહાવિચક્ષણ શ્રીશંકરાચાર્યે તે વાણી બોલનારને કહ્યું કે "તમે કહો છો એ સાચી વાત છે. તમે કે જે ત્રૈલોકયનું રક્ષણ કરવામાં સમર્થ છો તેમને એકનેજ દયા શોભે છે." ત્યારે દયા કરીને તમારે આ દુઃખીઆંઓનો શોક મટાડવો જોઇએ.

શ્રી શંકરાચાર્ય એ વચનો બોલતા જ હતા તેટલામાં એ બ્રાહ્મણનો પુત્ર જાણે સુતો ઉઠતો હોય તેમ ઉઠયો અને એ ઉઠતાં પાસે ઉભેલાઓને શ્રી શંકરાચાર્યનું સર્વ લોકોને હિત આપનારૂં એ ચરિત્ર જોઇને વિસ્મય થયા.

પછી શ્રી શંકરાચાર્ય એ મૂકાંબિકાંનું સ્થાનક જે ગરમાળા, સાલ, આંબા, હિંતાલ, નમાલ અને શાલ આદિવૃક્ષોથી શોભી રહ્યું હતું અને સાધક લોકોને સઘળી સિદ્ધિઓ પામવાના સ્થલરૂપ હતું તેની અંદર પધાર્યા.

એ સ્થલમાં બ્રહ્મલોકના આનંદથી પણ અધિક આનંદ ઉત્પન્ન થવાને લીધે આંસુનો પ્રવાહ ચલાવતા ચલાવતાં અને અત્યત રોમાંચથી વ્યાપ્ત થતાં થતાં શ્રી શંકરાચાર્યે અપાર કૃપાનાં નિધાનરૂપ એ જગદંબાનું પૂજન કરવાના સમયમાં નીચે પ્રમાણે નિરૂપત્ર સ્તુતિ કરી.

મુકાંદિકા દેવીની સ્તુતિ.

હે જગદંબ ! તમારાં ચરણ કમલના કિરણો કે જેઓ પરાર્દ્ધથી પણ અધિક છે તેઓમાંથી ત્રણસોને સાઠ કિરણો તો અગ્નિમાં સૂર્યમાં અને ચંદ્રમાં પ્રવેશ કરીને જગતને પ્રકાશિત કરે છે.

હે દેવી ! મહાત્મા પુરૂષો પોતાના મનની અંદર જેઓમાં સમયે સમયે

અંતરપટ દેવામાં આવે છે એવા આવાહન આદિ ચોસઠ ઉપચારોથી નિત્ય તમારૂં આરાધન કરે છે.

હે અંબે ! ભાગ્યશાળી ભક્તો તમને પ્રસન્ન કરવાને વાસ્તે વિશુદ્ધચક્રમાં આજ્ઞાચક્રમાં અને ધ્રુવમંડલ નામના સહસ્રપત્ર કમલમાં ચોસઠ ઉપચારોમાંથી શુદ્ધિ આપનારા એક એક ઉપચરનું અનુક્રમારથી સારી રીતે અર્પણ કરે છે.

હે અંબે ! પ્રાકૃત પુરૂષો તમારૂં બાહાર જ આરાધન કરે છે, મધ્યમ પુરૂષો બાહાર તથા અંદર પણ આરાધન કરે છે, ઉત્તમ પુરૂષો અંદર (હૃદયમાંજ) આરાધન કરે છે અને તમારી સાથે પોતાની એકતાના અનુભવમાંજ નિષ્ટાવાળા અતિ ઉત્તમ જ્ઞાની પુરૂષો તો કદી પણ તમારૂ આરાધન કરતા નથી.

હે મા ! તમારી આડત્રીશ કલાઓમાં જે બોધની આદિ નિવૃત્ત પ્રધાન ઉત્તમ પાંચ કલાઓ છે તેઓની ઉપર પ્રકાશતા તમારા ચરણારવિંદને દેવતાઓ તથા પંડિતો ભજે છે.

જે સાધકો, કાલાગ્નિરૂપથી બ્રહ્માંડોને બાળી તેઓને પાછાં અમૃતરૂપે ભીંજવી સજીવન કરીને અમૃત રૂપથી જ પાળનારાં આપનું ધ્યાન કરે છે તેઓ સૃષ્ટિ કરવાના સામર્થ્યવાળા થાય છે.

જેઓ ગુરૂનાં વચનથી પ્રથમ જાણવામાં આવેલાં આપને સમાધિના યોગથી 'જે જગદંબાનું સ્વરૂપ છે તે હું જ છું' એવી રીતે ઓળખે છે તેઓ બ્રહ્મવિદ્યાના પારને પામેલા હોવાથી અત્યંત ભાગ્યશાળી છે.

જે લોકો આધારચક્રમાં અને તે પછીના સ્વાધિષ્ઠાનચક્રમાં તમારૂં આરાધન કરે છે તેઓને આ લોકનાં જ સુખો મળે છે. જે લોકો મણિપૂરક ચક્રમાં તમારી ઉપાસના કરે છે તેઓને તમારા નગરથી બહાર નિવાસ મળે છે.

હે દેવી ! જેએ અનાહતચક્રમાં તમારૂં ભજન કરે છે તેઓને તમારા નગરની અંદર રહેવાનુ મળે છે. જેઓ વિશુદ્ધિચક્રમાં તમારૂં ભજન કરે છે તેઓને તમારી પાસે રહેવાનું મળે છે. જેઓ આજ્ઞાચક્રમાં તમારૂં ભજન કરે છે તેઓને તમારા જેવા વૈભવો મળે છે.

હે અંબ ! પણ જે ઉત્તમ સાધક ધ્રુવમંડલ નામના સહસ્રપત્ર કમલમાં તમારૂં અનુસંધાન કરે છે તેનો મોહ ચાર પ્રકારની એકતાના અનુભવથી નષ્ટ થઇ જવાને લીધે તે સાધક તમારી સાથે જોડાઈ જાય છે.

એ ઉત્તમ સાધક પ્રથમ શ્રીચક્રની તથા ઉપર કહેલાં આજ્ઞાચક્ર આદિ છ ચક્રની એકતાનો અનુભવ કરે છે, તે પછી શ્રીચક્રની તથા મંત્રની એકતાનો અનુભવ કરે છે, તે પછી શ્રીચક્રની તથા મંત્રની એકતાનો અનુભવ કરે છે, તે પછી શ્રીચક્રની અને તમારી એકતાનો અનુભવ કરે છે અને તે પછી મંત્રની અને તમારી એકતાનો અનુભવ કરે છે તો એ ચાર પ્રકારની એકતાના અનુભવથી તમારી સાથે જોડાઇ જાય એમાં કાંઇ આશ્ચર્ય નથી.

સ્વરૂપના લાભથી કૃતાર્થ થએલા શ્રીશંકરાચાર્યે એ પ્રમાણે વચનોથી મૂકાંબિકાની સ્તુતિ કરી ભિક્ષામાં મળતા ભાત માત્રથી સંતોષ રાખતાં, ઘણા સાધકોની સાથે ચિત્તમાં શાંતિ ધરીને ત્યાંજ કેટલોક સમય કાહાડ્યો.

શ્રીવલી ગામમાં જવું.

પછી ત્યાંથી કોઈ દિવસે પોતાના શિષ્યોની સાથે બ્રાહ્મણોની વસ્તીવાળાં અને પ્રત્યેક ઘરની અંદર અગ્નિહોત્રમાં હોમવામાં આવતા દુધના પસરતા સુગંધથી લલચાવનારા 'શ્રીવલી' નામના ગામમાં પધાર્યા.

એ ગામમાં અકાલમૃત્યુ જાણે પોતાનો પ્રદેશ શોધવા માટે ચારેકોર ધીરે ધીરે ફરવાનો પ્રયત્ન કર્યા છતાં પણ સ્વધર્મમાં નિષ્ટા રાખનાર અને નિષિદ્ધ આચરણોનો દૂરથીજ ત્યાગ કરનારા બ્રાહ્મણોને જોઇ પ્રદેશ નહી મલતાં નિરાશ થઇને બહાર દૂર ભાગી ગયો હોય એમ હતું. જ્યાં કોઇ માણસનું અકાલ મરણ થતુંજ નહી અને વેદ ભણનારા, વેદમાં કહેલી આવશ્યક ક્રિયાઓ કરવામાં નિપુણતા ધરાવનારા તથા પ્રખ્યાત પ્રભાવવાળા બે હજાર અગ્નિહોત્રી બ્રાહ્મણો રેહેતા હતા.

મધ્યમાં પાર્વતીની સાથે લિંગરૂપે રહેલા સદાશિવ જેમ વચલો મણિ હારની સરને શોભાવે અને જેમ આકાશમાં ચડેલા ચંદ્ર રાત્રિને શોભાવે તેમ એ ગામને શોભાવતા હતા.

પ્રભાકરનો ગાંડા જેવો જડપુત્ર.

એ ગામમાં શાસ્ત્રોને જાણનાર, પ્રખ્યાત પ્રભાવવાળો, પ્રવૃત્તિ શાસ્ત્રમાંજ નિષ્ઠાવાળો, ઉત્તમ બુદ્ધિવાળો અને જેણે યજ્ઞો કરવાથી પોતાની કીર્તિના સમૂહનો ઉદય કર્યો હતો એવો કોઇ 'પ્રભાકર' નામનો બ્રાહ્મણ રહેતો હતો.

એ બ્રાહ્મણને ગાયો, ધન, જોઇએ તેટલી સંપૂર્ણ પૃથ્વી, સારા બાંધવો અને સારા સારા જ્ઞાતિઓ હતા તોપણ તેનો દીકરો ઘેલા જેવો થયો હતો તેથી તે બ્રાહ્મણ કોઇ રીતે એઓથી સંતોષ પામતો ન હતો.

મંદ ચેષ્ટાવાળો એ બ્રાહ્મણનો પુત્ર કામદેવજેવા રૂપાળો, સૂર્યજેવો તેજસ્વી, ચંદ્રજેવા મુખવાળો અને પૃથ્વીના જેવી ક્ષમાવાળો હતો તોપણ કાંઇ બોલતો ન હતો, કાંઇ સાંભળતો ન હતો અને જાણે કોઈ ઊંડા વિચારમાં પડ્યો હોય તેમ બેસી રેહેતો હતો.

'આ તે શું ઝોડ વળગવાથી જડની પેઠે ચેષ્ટા કરે છે! કે કોઈ પુર્વકર્મના યોગથીજ જડની પેઠે ચષ્ટા કરે છે? અથવા આનો સ્વભાવજ આવો છે? એમ નિરંતર વિચાર કર્યા કરતો તેનો પિતા પ્રભાકર, ગામમાં કોઇ બહુશ્રુત લોકો આવે તો તેઓને એ વિષે પુછવાનું ધારતો હતો.

પ્રભાકરનું પુત્રને લઇ શંકર પાસે જવું.

તેટલામાં 'કોઇ માહાત્મા સંન્યાસી શિષ્યોને, પ્રશિષ્યોને તથા ઘણાં ઘણાં પુસ્તકોને સાથે લઇને ગામમાં આવ્યા છે' એમ સાંભળવામાં આવતાં તે ભલો બ્રાહ્મણ પોતાના તે પુત્રને શ્રીશંકરાચાર્યની પાસે લઈ ગયો.

'રાજાની પાસે, ઇષ્ટદેવની પાસે અને ગુરૂની પાસે ખાલી હાથે નહી જેવું' એ શાસ્ત્રના વચનને જાણનારા પ્રભાકરે ફલરૂપ ભેટ લઇ શંકરાચાર્યની પાસે જઇ તે ફલ એમને આપ્યું અને એમના ચરણારવિંદમાં પ્રણામ કર્યા.

ભસ્મમાં ભારેલા અગ્નિની પેઠે જડ આકૃતિવાળા પોતાના પુત્રને તેણે શ્રીશંકરાચાર્યના ચરણારવિંદમાં નમાવ્યો તે સમયે ચરણમાં પડેલો એ જડપુત્ર પોતાનું જડપણું પ્રકટ કરવાને વાસ્તે પાછો નહી હીંડતાં એમને એમ પડ્યો રહ્યો.

જડ પુત્રનું વર્ણન.

પછી શ્રીશંકરાચાર્યે કૃપાથી તેનો હાથ પકડી ધીરેકથી ઉઠાડતાં તેના પિતાએ શ્રીશંકરાચાર્યને કહ્યું કે "પ્રભુ! આ મારા પુત્રને જડતા શા હેતુથી થઇ છે તે કહો. મહારાજ! આના જન્મને તેર વર્ષ વ્યતીત થઇ ગયાં છે પણ આ કાંઇ સમજતો નથી. વેદ ભણ્યો નથી અને અક્ષરો પણ લખી જાણતો નથી. આમ છતાં પણ મેં ક્રમે કરી આને જનોઇ આપ્યું છે.

રમવામાં આસક્તિવાળા બીજા બાલકો ચીસો પાડીને આને બોલાવે છે તોપણ આ રમવા જતો નથી. બધા છોકરાઓ આને જડ જોઇને મારે છે તોપણ આને રીસ ચડતી નથી. આ પુત્ર કોઇ સમયે જમે છે અને કોઈ સમયે જમતો પણ નથી. પોતાની ઇચ્છા પ્રમાણે ચાલનાર હોવાથી આ મારૂં કહ્યું માનતો નથી તોપણ હું રીસ ચડાવીને આને મારતો નથી. આ પુત્ર કેવલ એના પ્રારબ્ધથીજ નિત્ય ઉછરતો આવે છે."

એટલાં વચન બોલીને પ્રભાકર ચૂપ રહેતાં શ્રીશંકરાચાર્યે તે જડને પૂછ્યું કે "તું કોણ છે અને આમ જડની પેઠે શા માટે ચેષ્ટા કરે છે?" એ ઉપરથી એ બાલકશરીરવાળા મહાત્માએ શ્રીશંકરાચાર્યને નીચે પ્રમાણે કહ્યું:

પ્રભાકરના જડપુત્રનું સાજા થઇ તત્ત્વ જ્ઞાનની વાર્ત્તા કરવી.

"હે ગુરૂ! હું જડ નથી પણ જે દેહાદિક જડ છે તે મારા સાંનિધ્યને લીધે પ્રવર્તે છે એ વાતમાં મ. કશો સદેહ નથી. છ ઊર્મિઓથી તથા છ ભાવવિકારોથી રહિત અને કેવલ સુખ સ્વરૂપ જે પરમપદ છે તે હું છું.

હે વિદ્વાનગુરૂ! આ મુમુક્ષુ લોકોને મારા જેવો અનુભવ થાય એમ હું ઇચ્છું છું." એટના વચન બોલીને એ જડે બાર શ્લોકથી નિષ્પ્રપંચ પરમાત્માના તત્વનુ નિરૂપણ કર્યું.

તે પુત્ર હસ્તામલક કહેવાયો.

તેણે કહેલા બાર શ્લોક હસ્તામલ હાથમાં રહેલાં આંબળાની પેઠે પરમાત્માના તત્વને પ્રકાશિત કરે છે માટે તે શ્લોકો ત્યારથી 'હસ્તામલક' એ નામથી પ્રસિદ્ધ થયા અને એ શ્લોકોને કરનારા એ બાલકનું નામ પણ 'હસ્તામલક' કહેવાયું.

એ બ્રાહ્મણના પુત્રને કોઇના ઉપદેશ વિના પોતાની મેળેજ બ્રહ્મવિદ્યા પ્રાપ્ત થએલી જોઇ શ્રીશંકરાચાર્ય વિસ્મય પામ્યા અને વિસ્મય પામીને તેમણે તેના માથા ઉપર હાથ મુકયો.

હસ્તામલકનું શંકરની સાથે જવું.

એ બાલક શ્લોકો બોલીને બંધ પડતાં શ્રી શંકરાચાર્ય તેના પિતાને કહ્યું કે "આ બાલક તમારી સાથે રહેવાને યોગ્ય નથી અને આ જડનું તમારે કાંઇ પ્રયોજન પણ નથી. આ તમારો પુત્ર પૂર્વ જન્મના અભ્યાસને

લીધે સારી રીતે સઘળું જાણે છે પણ કાંઇ બોલતો નથી. જો જાણતો ન હોયતો નિરક્ષર છતાં આવી રીતે અંદર સ્વરૂપના અનુભવથીજ ભરેલા શ્લોકો કેમ બોલી શકે? આને ઘર આદિમાં આસક્તિ નથી અને પોતાના દેહમાં તાદાત્મ્યભ્રાંતિ હું દેહ છું એવી ભ્રાંતિ કે ધન આદિમાં મમતા પણ નથી. દેહમાં તાદાત્મ્યભ્રાંતિ નથી એટલે પછી બહારની વસ્તુઓમાં મમતા તો ક્યાંથીજ હોય?"

શ્રીશંકરાચાર્ય એટલાં વચન બોલી તે બ્રાહ્મણના પુત્રને સાથે લઇને પોતાની ધારેલી દિશામાં ચાલતા થયા અને એ પુત્રનો બાપ પ્રભાકરભટ્ટ પણ કેટલાક પ્રદેશ સુધી વળાવવા જઈ બહુ ખુશ હોવાથી પુત્રનો શોક નહી કરતાં પોતાની બુદ્ધિ સ્થિર રાખીને પાછો પોતાને ઘેર ગયો.

પછી વિષ્ણુ અને ઇંદ્ર આદિ દેવતાઓ પણ જેમના ચરિત્રનું ગાયન કરતા હતા એવા પૂર્ણકામ પુરૂષોમાં ઉત્તમ શ્રીશંકરાચાર્ય પદ્મપાદ આદિ શિષ્યોની સાથે 'શૃંગગિરિ નામના પર્વતમાં પધાર્યા કે જે પર્વતમાં પધાર્યા કે જે પર્વતમાં આત્મવેત્તાઓને અત્યંત પ્યારા ઋષ્યશૃંગ મુનિ હજી સુધી પણ તપ કર્યા કરે છે, સ્પર્શમાત્રથી કલ્યાણ દેનારી તુંગભદ્રા નામની નદી શોભી રહી છે અને અતિથીઓનું પૂજન કરવામાં કલ્પવૃક્ષની શાખાઓ કરતાં પણ અધિક ઉદારતા દેખાડનારા, વેદની સઘળી શાખાઓને સંપૂર્ણ રીતે ભણેલા અને સેંકડો યજ્ઞો કરવાથી શોભા પામેલા સત્પુરૂષો નિર્વિઘ્ન-પણે રહે છે.

એ પર્વતમાં રહી શ્રીશંકરાચાર્યે, સઘળી વિદ્યાઓનું ગ્રહણ કરવામાં સમર્થપણાવાળા મહાવિદ્વાન્ લોકોને જેઓને શ્રવણ માત્રથી પણ મોક્ષ મળે એવા પોતે કરેલા ભાષ્યઆદિ ગ્રંથો ભણાવ્યા.

ભાષણના ચમત્કારથી જાણે હજાર મુખવાળા શેષનાગને પણ લજ્જાથી નમ્ર કરી દેતા હોય એવા શ્રીશંકરાચાર્યે પ્રાણીઓનાં અજ્ઞાનોનો સંપૂર્ણ રીતે નાશ કર્યો, જીવના અને ઇશ્વરના ભેદનું ખંડન કર્યું અને બૃહસ્પતિની પેઠે વ્યાખ્યાનો કર્યાં. એ શૃંગગિરિમાં ઇંદ્રના વિમાન જેવો અને જેમાં સઘળા પ્રકારની કારીગરીઓની પ્રકટના કરવામાં આવી એવો એક પ્રાસાદ ચણાવીને તેમાં, બ્રહ્માદિક દેવતાઓએ પણ પૂજેલાં દેવીની પૂજા ચલાવી.

'શારદાંબા' એ નામને ધારણ કરતાં, મંડનમિશ્રના સંન્યાસના સમ-માં પોતે આપેલાં વચનને પાળતાં અને ભક્ત લોકોને વાંછિત વરો આપ-તાં એ સરસ્વતી દેવી આજ સુધી પણ શૃંગેરિપુરમાં વસે છે અને તેજથી પ્રકાસ્યા કરે છે.

ત્રોટકાચાર્ય શંકરના શિષ્ય થયા.

એ સ્થલમાં શ્રીશંકરાચાર્યનો તેમના ચિત્તને અનુસરનારો, સ્વધર્મથી વર્તનારો અને બોલવાની ઓછી શક્તિવાળો કોઈ નવો શિષ્ય થયો કે જે ત્યારથી 'તોટકાચાર્ય' કહેવાયા છે.

એ શિષ્ય આચાર્યની પહેલાં સ્નાન કરી લઈ આચાર્યને નિત્ય ધા-ળા આદિ વસ્ત્રોનું ઊંચું કામળ અને નરમ્મું આસન પાથરી દેતો હતો. જોઈ પાસીને શાસ્ત્ર પ્રમાણે યોગ્ય દાતણ તૈયાર કરી દેતો હતો અને દિશાએ જઈ આવવાના સમયમાં જલ આદિ પણ આપતો હતો.

વિનયવાળો એ શિષ્ય પોતાના ગુરુ શ્રીશંકરાચાર્યને નિત્ય અંગ લુવાનું વસ્ત્ર આપતો હતો. એમનાં બન્ને ચરણારવિંદો ઘણી ચાતુરીથી ચાંપતો હતો, પડછાયાની પેઠે અત્યંત અનુસરતો હતો, આચાર્યની પાસે કદીપણ બગાસું ખાતો નહી, પગ લાંબા કરીને બેસતો નહી, કશી વાતની ઉપેક્ષા કરતો નહી, ઝાઝું બોલતો નહી, આગળ પીઠ દેખાડીને ઉભો રે'તો નહી, આચાર્ય ઉભા હોય ત્યારે ઉભો રહેતો હતો, ચાલતો હોય ત્યારે ચાલતો હતો, કાંઈ કહેતા હોય ત્યારે વિનયથી સાંભળતો હતો, કહ્યાવિના પણ આચાર્યનું જે હિત હોય તે કરતો હતો અને જે અહિત જણાય તે નહીજ કરતો હતો.

એ ગિરિ નામનો ઉત્તમ શિષ્ય એક દિવસે આચાર્યનું વસ્ત્ર ધોવા વાસ્તે નદીએ ગયો હતો તે સમયે કથાનો સમય થતાં ભક્તવત્સલપણાને લીધે આચાર્ય તેના આવવાની વાટ જોઈને થોભી રહ્યા.

આ સમયમાં અસંખ્યાત ઉત્તમ શિષ્યો કથાના આરંભનો શાંતિપાઠ કરવાને સજ્જ થતાં આચાર્યે તેઓને કહ્યું કે "થોડીવાર થોભો. એ ગિરિ પણ હમણાં આવી પહોંચશે.

વેદાંતવિદ્યાના ગુરુ શ્રીશંકરાચાર્યનાં એ વચન સાંભળી પદ્મપાદે અભિ-માનથી દાબ દેખાડયો કે "એ ગિરિ મંદબુદ્ધિવાળો છે અને શાસ્ત્ર સમજ-વાનો પણ નથી માટે તેની વાટ શા માટે જોવી."

ત્રોટકાચાર્યને ગુરુએ ચૌદ વિદ્યા આપી.

પદ્મપાદ એ પ્રમાણે બોલતાં તેના ઘણા ગર્વને ઉતારવા વાસ્તે અને ભક્તજનો ઉપર અત્યંત કરૂણાને લીધે શ્રીશંકરાચાર્યે ત્યાંજ બેઠાં બેઠાં પોતાના મનથી તુરત તે ગિરિને ચૌદે વિદ્યાઓ આપી દીધી.

ગુરૂનો પ્રૌઢ અનુગ્રહ પ્રાપ્ત થવાથી તુરતજ જેને સઘળી વિદ્યાઓ જાણવામાં આવી ગઇ એવા તે ગિરિ બ્રહ્મતત્વનો પ્રકાશ કરનારાં સુંદર તોટક વૃત્તો બોલતો બોલતો શ્રીશંકરાચાર્યની પાસે આવ્યો. શ્રીમાન્ શંકરાચાર્યનાં ચરણારવિંદરૂપી મૂલવાળી, શંકરાચાર્યના જ આશ્રયવાળી અને શંકરાચાર્યની કરૂણારૂપ અમૃતના સેવનને પ્રાપ્ત થએલી ગિરિના અંતઃકરણમાં રહેલી અત્યંત લલચાએલા મહાત્માઓરૂપી પોપટો વારંવાર સ્વાદ લીધા કરે છે.

પરંપરાથી પ્રાપ્ત થએલી અને જેથી ત્રૈલોક્યનું રાજ્ય પણ હલકું છે એવી ગુરૂની સેવારૂપ ઉત્તમ નીસરણી કે જેવું ઊંચા પદમાં પહોંચવાના ઇચ્છાવાળાને વાસ્તે પૃથ્વીપર અત્યંત દૃઢ કરીને અસ્પૃશ્ય આકાશનો (બ્રહ્મનો) પણ સ્પર્શ કરે એવી રીતે ઉન્નત કરી છે તેના મનના અંધારાને સંન્યાસીઓમાં ઉત્તમ શંકરાચાર્યની સેવા કેમ તોડી નાખે નહી.

સંસ્કૃત ભાષાનું જ્ઞાન નહી છતાં પણ ગુરૂના દયાને લીધેજ તોટક વૃત્તવાળા સંસ્કૃત શ્લોકોથી વેદાંતના અર્થનું સ્ફુટીકરણ કરતો કરતો એ વિચક્ષણ ગિરિ ચાલ્યો આવ્યો તેને તેના ગુરૂભાઇઓએ દીઠો.

એ પંડિતનાં વાક્યોનો સંદર્ભ કે જે અમૃતના સરખી મધુરતાથી ભરપૂર હતો તેને સાંભળી પદ્મપાદ આદિ તેના ઉત્તમ ગુરૂભાઇઓ ગર્વરહિત થઇને વિસ્મય પામ્યા. વિદ્વાન બ્રાહ્મણોના વંશમાં ઉત્પન્ન થએલા એ મુનીંદ્ર (ગિરિ) ના મોહોડામાંથી ગુરૂ ભક્તિના ઉત્કર્ષને લીધે એ પ્રમાણે તોટક વૃત્તના ઉતમ શ્લોકો પ્રકટ થયા એટલા માટે લોકમાં વિદ્વાન લોકો તેને ‘ તોટકાચાર્ય ’ કહેવા લાગ્યા.

નાનું છતાં મોટા અર્થોવાળું, ઘણી નીતિવાળું, પંડિતોએ સ્વીકારેલું, અત્યંત શ્રેષ્ટ પદોથી રચાએલું અને વેદાંતથી જણાય એવા પરમતત્વને જણાવનારૂં એ ગિરીએ કરેલું પ્રકરણ પૃથ્વીમાં અદ્યાપિ સુધી ‘તોટક’ એ નામથી જ પ્રખ્યાત છે.

એ ગિરિ શંકરાચાર્યની પાસેથી 'તોટક' એ નામને પ્રાપ્ત થઇને ત્યારથી સઘળી દિશાઓમા પ્રખ્યાતિ પામ્યો અને પદ્મપાદના જેવીજ બુદ્ધિની સ્ફુર્તિવાળો હોવાને લીધે મુખ્ય શિષ્યની પદવીને પ્રાપ્ત થયો.

શ્રી શંકરાચાર્યના એ હસ્તામલક પદ્મપાદ, સુરેશ્વર અને તોટક નામના ચાર શિષ્યોને જોઇ વિદ્વાન લોકો 'આને શું ચાર વેદ છે, ઋગ્વેદ આદિ ચાર વેદો છે? મુક્તિના અતિ નિર્મલ સાલોક્ય આદિ કે બ્રહ્માનાં ચાર મોહોડાં છે? એમ ઘણીવાર સુધી વિચાર કરીને પછી માંડ માંડ તેઓને 'આતો શંકરાચાર્યના શિષ્યો છે' એમ ઓળખવા લાગ્યા.

પ્રાપ્ત થએલી શ્રી શંકરાચાર્યના સિદ્ધાંતની પરાકાષ્ટામાં નિષ્ટાની સંપત્તિથી ઉદય પામતા અપાર સુખ આપનારા સ્વરૂપાત્મક લાભમાં જ લોભ રાખનારા અતિ ઉદાર મનવાળા લોકો, મોટાં મોટાં દ્વારોના બાહારના ભાગોમાં ઉભેલા હાથીઓના ગંડસ્થલોમાંથી ઝરતા મદના અતિ ચપલ ભોગ્નઓમાં ફરતી ભ્રમરીઓનાં ગાયનથી શોભીતી દિશાઓને શબ્દાયમાન કરનારી રાજ્યાદિકની સંપત્તિઓ ઉપર તો દૂરથીજ થુંકવા લાગ્યા.

મંદરાચલથી મથાતા ક્ષીર સમુદ્રના ઉદરમાથી ઉત્પન્ન થતા અમૃતના ફીણ સરખી અને ચંદ્રમા સરખી પોતાની ઉત્તમ કીર્તિથી અત્યંત દીપતા તથા દૃષ્ટિ માત્રથીજ દુષ્ટવાદિઓના નિકૃષ્ટ માર્ગને રોકી દેતા એ શ્રીશંકરાચાર્ય કોઇથી નહી જીતાય એવા શિષ્યોની સાથે વિશેષે કરી વિનોદ કરવા લાગ્યા.

પ્રકરણ ૧૪

શંકરના ભાષ્ય ઉપર સુરેશ્વરાચાર્ય આદિ શિષ્યોએ વાર્તિક રચવાં.

પછી કોઇ દિવસે અત્યંત ગંભીર અભિપ્રાયવાળા શારીરક ભાષ્યની સ્ફુટ વૃત્તિ કરવાની ઇચ્છાવાળા સુરેશ્વરાચાર્યે સ્વરૂપનો ઉપદેશ કરનારા ગુરૂ શંકરાચાર્યને ભક્તિપૂર્વક પ્રણામ કરીને નીચે પ્રમાણે વિજ્ઞપ્તિ કરી.

જે કામ માટે કરવાનું હોય તે કામ વિષે આપ નિઃસંશય રહીને મને આજ્ઞા કરો. જો ગુરૂ ઉપર ભક્તિ રાખીને જીવવામાં આવે તો એ જીવિત જ સફલ થાય.

સુરેશ્વરાચાર્યને શંકરે પોતાના ભાષ્ય ઉપર વાર્તિક રચવાની કરેલી આજ્ઞા.

ઉત્તમ શિષ્યનાં એ વચનો સાંભળી ચિત્તમાં અત્યંત રાજી થએલા મહાત્મા શંકરાચાર્યે તેમને કહ્યું કે "મારા કરેલા ભાષ્ય ઉપર તમારે વાર્તિક નામનો ઉત્તમ નિબંધ રચવો."

એ વચન સાંભળી સુરેશ્વરાચાર્યે કહ્યું કે "તર્કોવાળું અને ગંભીર વાક્યો-વાળું આપનું ભાષ્ય જોવાની પણ મારી શક્તિ નથી તો પણ મારા ઉપર આપના કૃપા કટાક્ષ પડયા છે તો હું મારી શક્તિ પ્રમાણે નિબંધ રચવાનો યત્ન કરીશ.

સુરેશ્વરાચાર્ય ભાષ્યના ઉલટા અર્થ કરશે એવી બીજા શિષ્યોએ શંકરની પ્રાર્થના કરવી.

શંકરાચાર્યે 'બહુ સારું' એમ કહેતાં તેમની આજ્ઞાને માથે ચડાવીને સુરેશ્વરાચાર્ય બીજા સ્થળમાં જતાં ચિત્સુખ આદિ પદ્મપાદના સ્નેહી શિષ્યોએ 'જે આપ હિતને વાસ્તે પ્રયત્ન કરો છો તેમાંથી હિત નહી થતાં અનર્થ થવાનો સંભવ છે' એમ શંકરાચાર્યને એકાંતમાં જુદું જુદું નિવેદન કરીને કહ્યું કે "આ સુરેશ્વર વિદ્વાન છે અને કર્મમાં તત્પર છે તેથી આપના ભાષ્યના ઉલટા અર્થો કર્યા વિના રહેશે નહી.

ઉત્તરોને જાણનારા આ સુરેશ્વરે સર્વ લોકોમાં પ્રસિદ્ધ અને બ્રહ્માદિકના પણ નિયંતા ઈશ્વરનું ઘણી ઘણી યુક્તિઓથી ખંડન કર્યું છે અને કર્મ જ સ્વર્ગ તથા નરક આદિ ફળને આપે છે માટે ફળ આપનારો બીજો કોઈ જગતનો ઈશ્વર નથી એમ સ્થાપન કરેલું છે. જો કે જૈમિનિના મતને અનુસરીને તેણે એ પ્રમાણે કર્યું છે એમ કહેવાય છે તો પણ એ વાત ખોટી છે. કારણ કે જે પુરાણોનાં પ્રત્યેક વાક્યો અમુક સમયે જગતનો પ્રલય થવાનું કહે છે તે પુરાણોના કર્તા વ્યાસ છે અને જૈમિનિ એ વ્યાસના શિષ્ય છે, તેથી જૈમિનિ વ્યાસના પક્ષનો સ્વીકાર કરીને જગતનો પ્રલય માનનારાજ હોવા જોઈએ અને સુરેશ્વરે તો 'જગતનો પ્રલયજ થતો નથી.' એવો સિદ્ધાંત કરેલો છે.

જો વ્યાસનો અને જૈમિનિનો પક્ષ જુદો જુદો હોય તો તેઓનું ગુરુ-

શિષ્યપણું જ નહી થવું જોઇએ. કદાચ જુદો જુદો પક્ષ હોય તો પણ જૈમિનિના પક્ષને પૂર્વ પક્ષ રૂપ માનવો જોઇએ અને સિદ્ધાંતરૂપ તો વ્યાસના પક્ષને જ માનવો જોઇએ. સુરેશ્વર જન્મથી માંડીને કર્મમાં જ આસક્તિવાળો છે, જગતમાં નિરંતર કર્મો કરતો જ રહ્યો છે અને વળી બીજાઓને પણ કહ્યા કરે છે કે તમો વૃથા કેમ બેઠા રહોછો, સાવધાન રહીને કર્મો કર્યા કરો કે જેથી તમોને સ્વર્ગાદિક સુખની પ્રાપ્ત થાય.'

હે આચાર્ય ! એવા સ્વભાવવાળો સુરેશ્વર જો તમારી આજ્ઞા ઉપરથી ભાષ્યનો નિબંધ રચશે તો અવશ્ય ભાષ્યને કર્મો ઉપર જ જોડી દેશે. આપે વ્યાસના શાસ્ત્રથી મુકી બોઈ બેસવું નહીં જોઇએ.

હે ગુરૂ! સુરેશ્વરે સંન્યાસ લીધો છે તે પણ કાંઇ સમજીને લીધો નથી પણ વાદમાં હારી જઇ પરવશ થઇને લીધો છે. એટલા માટે અમોને એ સુરેશ્વર વિશ્વાસ કરવાને યોગ્ય લાગતો નથી તો આપે એના હાથથી નિબંધ કરાવવો નહી જોઇએ. ભટ્ટપાદના મતને અનુસરનારાઓ સર્વદા કહે છે કે 'જે પુરૂષ ધારેલાં કર્મો કરવાને સમર્થ હોય તેણે કર્મોને કદી પણ છોડવાં નહી જોઇએ. આમ છતાં પણ જો તમને સંન્યાસનું પ્રતિપાદન કરનારાં વચનો ઉપર અનાડી આગ્રહ રહેતો હોય તો તે વચનો જન્માંધ અને મુંગા આદિ માણુસોને વાસ્તે છે એમ 'વ્યવસ્થા માનો ! હે આચાર્ય ! આ સુરેશ્વર (મંડનમિશ્ર) પણ એ લોકોના મતનો પક્ષપાતી છે તો હવે તેના હાથથી ભાષ્યનું વાર્તિક કરાવવું યોગ્ય છે કે નહી ? જે યોગ્ય જણાય તે કરો. અમોને એ વિષયમાં કાંઇ પણ આગ્રહ નથી.

જો આપની રૂચિ હોય તો પદ્મપાદની પાસે વાર્તિક કરાવો. પૂર્વે અમો ગંગાજીના સામા તટમાં ફરતા હતા તે સમયે જાણે અમારી ભક્તિની પરીક્ષા કરવા ધારતા હો તેમ આપે અમો સઘળાઓને બોલાવ્યા હતા. તે સમયે આપનું બોલાવવું સાંભળીને અમો સઘળા વ્યાકુલ થઇને વાહાણુ શોધવાને વાસ્તે આમતેમ ભટકવા લાગતાં આ સનંદન (પદ્મપાદ) તો વાહાણુની અપેક્ષા નહી રાખતાં તુરત એમને એમ ગંગાજીના પ્રવાહમાં ચાલતા થયા હતા.

આપ કે જે આચાર્યોમાં ઉત્તમ છો તેમના ઉપર સનંદનનો અસાધારણ ભાવ જોઈ પ્રસન્ન થએલાં ગંગાજીએ તે સમયે સનંદનને પગલે પગલે

સોનાનાં કમળો પ્રકટ કર્યાં હતાં કે જેઓ ઉપર પગ મૂકીને આ મહાત્મા સનંદન આપની પાસે આવ્યા હતા અને જે ઉપરથી આપે પણ અત્યંત પ્રસન્ન થઇને એમને 'પદ્મપાદ' એ નામ આપેલું છે. જેમણે આપનાં ચરણારવિંદની સેવાથી સઘળા પ્રકારના દ્વૈતને ટાળી નાખેલ છે એવા અને સ્વાભાવિક સિદ્ધિવાળા પદ્મપાદજ આપનાં ગંભીર ભાષ્ય ઉપર વાર્તિક કરવાને યોગ્ય છે.

અથવા આ આનંદગિરિ આપના ભાષ્ય ઉપર વાર્તિક કરવાને યોગ્ય છે. કારણ કે એમનાં ઉગ્રતપથી પ્રસન્ન થએલાં સરસ્વતીએ એમને આપના ગ્રંથો ઉપર આપના અભિપ્રાયને અનુસરતાં વ્યાખ્યાનો કરવાના સામર્થ્યરૂપ વરદાન આપેલું છે.

હે ગુરૂ! આ સુરેશ્વર કે જે કર્મોમાંજ લાગેલી બુદ્ધિવાળો છે તેના ઉપર આપ વિશ્વાસ કેમ રાખો છો? ભાષ્યની ટીકા તો પદ્મપાદના હાથથીજ કરાવો" એ રીતે શિષ્યોએ એકાંતમાં શંકરાચાર્યને કહ્યું.

આ સમયમાં પદ્મપાદે પણ તુરત પાસે આવીને આચાર્યને કહ્યું કે "હે આચાર્ય! આ હસ્તામલક પણ આપની કૃતિ ઉપર વાર્તિક કરવાને સમર્થ છે. કારણ કે હસ્તામલક આપના સઘળા સિદ્ધાંતને હાથમાં રહેલા આમળાની પેઠે સાંગોપાંગ જાણેછે કે જે ઉપરથી આપેજ પૂર્વે એમને 'હસ્તામલક' એ નામ આપેલું છે.

શંકરાચાર્યનો ઉત્તર.

એ પ્રમાણે પદ્મપાદનાં વચન સાંભળી શંકરાચાર્ય અર્ધું મંદહાસ્ય કરીને બોલ્યા કે "હસ્તામલકની વિદ્વત્તા અસાધારણ છે પરંતુ એ સમાહિત અંતઃકરણવાળો હોવાને લીધે તેનું મન બાહારના પદાર્થોમાં પ્રવર્ત્તે એમ નથી.

આ હસ્તામલકે બાલ્યાવસ્થામાં તેના પિતાએ ઘણી ગોઠવણો કર્યા છતાં પ્રેમથી અક્ષરોનો પણ અભ્યાસ કર્યો નથી અને જનોઇ દેવાયા પછી પણ પોતાની પરમાર્થનાંજ નિષ્ઠા હોવાને લીધે ગુરૂની પાસેથી વેદોનું અધ્યયન પણ કર્યું નથી. બાલકોની સાથે રમતો કરી નથી, અન્નની પણ ઇચ્છા કરી નથી અને કદી પણ સારાં વચનોનું ઉચ્ચારણ કર્યું નહતું કે જેથી તેને કોઇ સમયે ઝોડ વળગેલું જાણીને તેના સંબંધીઓ આપણી પાસે લાવ્યા હતા.

આપણને જોતાંજ આ હસ્તામલક વારંવાર પ્રણામ કરી હાથ જોડીને ઉભો રેહેતાં તેની એ નવી પ્રકૃતિ જોઇને ત્યાં મળેલાં સઘળાં માણસો વિસ્મય પામ્યાં હતાં.

પછી આપણે 'હે બાલક! તું કોણ છે? કોનો પુત્ર છે અને ક્યાંથી આવ્યો છે!' ઇત્યાદિ પુછ્યું ત્યારે તેણે શ્લોકમય વચનોથી વિસ્મય આપતાં પોતાના આનંદઘન સ્વરૂપનું નિરૂપણ કર્યું હતું. એ સમયે કદી પણ નહી સાંભળવામાં આવેલી એ પોતાના પુત્રની વચન ચાતુરી સાંભળી પરમ હર્ષ પામીને એના વિદ્વાન્ પિતાએ મને નમ્રતા ભરેલાં વચનો નીચે પ્રમાણે કહ્યાં.

'હે મહાત્મા! આ મારો પુત્ર કે જેને લોકોએ નિશ્ચયપૂર્વક જડ ધાર્યો હતો તે આજ મોટા વિદ્વાનોથી પણ નિરૂપણ કરવાને અશક્ય પરમાત્માના તત્વ વિષે આ પ્રમાણે બોલે છે માટે આપના પ્રભાવની શી સ્તુતિ કરૂં.

જન્મથી માંડીને સંસારના પાશથી મુક્ત થએલો આ મારો પુત્ર આપ કે જે જગતના ગુરૂ છો તેમનો શિષ્ય થવામાંજ પ્રસન્ન થશે. સંસારમાં રહેવામાં પ્રસન્ન થશે નહી. પ્રફુલ્લિત કમલોના વનમાં વિહાર કરનારો હંસ ગોખરૂમાં રમેજ કેમ?

આપણને એ પ્રમાણે વિજ્ઞપ્તિ કરીને આનો પિતા ઘેર જતાં ઉદાર મનવાળો આ હસ્તામલક ત્યારથી આપણી પાસેજ રહ્યો છે તો એવી રીતે જેનું ચિત્ત બાલ્યાવસ્થાથીજ સ્વરૂપમાં લાગ્યું છે એવો હસ્તામલક મોટા ગ્રંથ કરવામાં કેમ પ્રવર્તે? નજ પ્રવર્તે.

આચાર્યનાં એ વચનો સાંભળીને શિષ્યોએ આચાર્યને પુછ્યું કે "સ્વામિજી! શ્રવણાદિક ઉપાયો વિના પણ આ હસ્તામલકને જ્ઞાન કેમ પ્રાપ્ત થયું હતું એ વિષે આપ સારી રીતે ખુલાસા કરો.

હસ્તામલકને જ્ઞાન કેમ પ્રાપ્ત થયું તેનો ખુલાસો.

શિષ્યોનાં વચન સાંભળી શ્રીશંકરાચાર્યે તેઓને કહ્યું કે "પૂર્વે યમુનાજીને કીનારે સારાં આચારણવાળો અને સંસાર સંબંધી વિષયોથ અત્યંત નિવૃત્તિ પામેલો કોઈ સિદ્ધ બ્રાહ્મણ રહેતો હતો.

એ સિધ્ધની પાસે કોઇ બ્રાહ્મણની દીકરી એક દિવસે બે વર્ષના બાલ-

કને મુકી 'હે બ્રાહ્મણ! જરાવાર આ બાલકની ખબર રાખજો' એમ કહીને સખીઓની સાથે નાહાવા ગઈ.

આ સમયમાં તે બાલક ફરતો ફરતો દૈવગતિને લીધે નદીમાં પડીને મરી જતાં તે બાલકના સંબંધીઓ મરી ગએલા એ બાલકને લઇને મોટા ઋષિની પાસે ઉંચા સ્વરથી રોવા લાગ્યા.

એઓનું રોવું સાંભળી અત્યંત ખેદ પામેલા એ મુનિએ પોતાની યોગ શક્તિથી તે બાલકના શરીરમાં પ્રવેશ કર્યો છે, એ આ તપસ્વી હસ્તામલક છે.

તેટલા માટે આ હસ્તામલક બાલક ભણાવ્યા વિના અનંત શ્રુતિઓ સઘળી સ્મૃતિઓ, સઘળાં શાસ્ત્રો અને વળી તત્વ જાણે છે એનાથી અજ્ઞાત કંઇ પણ નથી.

ભાષ્ય ઉપર વાર્ત્તિક કરવાને મંડનમિશ્ર લાયક છે.

એવા સમાહિત અંતઃકરણવાળો આ હસ્તામલક ભાષ્ય ઉપર વૃત્તિ કરવાના કામ રૂપ બાહ્યપ્રવૃત્તિમાં આજ્ઞા કરવાને યોગ્ય નથી પણ તત્વને જાણનારો અને જેના સર્વજ્ઞપણામાં સરસ્વતી સાક્ષિ છે એવા મંડનમિશ્ર જ એ કામમાં આજ્ઞા કરવાને યોગ્ય છે.

એવો અત્યંત ઉજ્વલ કીર્તિના સમૂહવાળો, સઘળાં શાસ્ત્રોરૂપી સમુદ્રના પારને પહોંચેલો અને ધર્મનું હિત કરનારો આ મંડનમિશ્ર માંડ મળ્યો છે તે છતાં તે તમોને ગમતો નથી તો બીજો કોઇ પણ એ કામ કરવાને યોગ્ય મારા જોવામાં આવતો નથી.

જો કે આ પ્રમાણે છે તોપણ મોટા ગ્રંથના વિષયમાં હું ઘણાઓને નહી ગમતું કામ કરાવીશ નહી. એક કામમાં ઘણા લોકો વિરૂદ્ધ થયા તેથી મારા મનમાં પણ સંશય પડી ગયો છે.

શ્રીશંકરાચાર્યનાં વચનો સાંભળી 'એ કામમાં બીજો કોઇ પણ યોગ્ય દેખાતો નથી' એ વાત સહન નહી થતાં શિષ્યોએ કહ્યું કે "મહારાજ! આપની આજ્ઞાથી પદ્મપાદ ભાષ્ય ઉપર જેવો જોઇએ તેવો નિબંધ કરી દેશે. કારણ કે તેણે બ્રહ્મચર્યથી જ આ આશ્રમનો સ્વીકાર કર્યો છે અને તેની બુદ્ધિનો પ્રકર્ષ જગત્પ્રસિદ્ધ છે."

શ્રીશંકરાચાર્યે કહ્યું કે "લોકોને રાજી રાખનાર પદ્મપાદ ભલે ભાષ્ય ઉપર એક ગ્રંથ રચે પણ તેણે બીજાએ કરવા સ્વીકારેલું વાર્તિક તો કરવું

નહી. નવી દીક્ષાવાળા મંડનમિશ્રે ભાષ્ય ઉપર વાર્તિક કરવાની પ્રતિજ્ઞા કરી છે."

એ પ્રમાણે શિષ્યોને આજ્ઞા કરીને શ્રીશંકરાચાર્યે એકાંતમાં સુરેશ્વર (મંડનમિશ્ર)ને કહ્યું કે "હે સંન્યાસી! તમે ભાષ્ય ઉપર વાર્તિક કરજો માં કારણ કે આ ખોટી ચતુરાઇ કરનારા શિષ્યો તમારા હાથથી વાર્તિક થવાનું સહન કરતા નથી.

પૂર્વાશ્રમમાં તમારો ગૃહસ્થાશ્રમના ધર્મો ઉપર અભિપ્રાય હતો તે જોઈને 'હજી પણ તમારા મનમાં એ અભિપ્રાયનો સંસ્કાર રહી ગયો હશે' એવી શંકાને લીધે એ લોકો કહે છે કે 'જો સુરેશ્વર ભાષ્ય ઉપર વાર્તિક કરશે તો આ સર્વ ભાષ્યને પોતાના સિદ્ધાંતમાં લાગુ પાડી દેશે.' સંન્યાસાશ્રમ વેદપ્રતિપાદિત છેજ નહી એવો મંડનમિશ્રનો સિદ્ધાંત છે અને મંડનમિશ્રને ઘેર દ્વારપાલ લોકોએ અટકાવવાથી સંન્યાસી લોકોને આંગણામાં પેસવાનું પણ મળતું નહી, એવી તમારા વિષેની લોકવાણી સાંભળવામાં આવવાથી એ શિષ્યોને જો કે તમે ક્ષુદ્ર નથી તોપણ તમારા ઉપર વિશ્વાસ આવતો નથી. હે વિદ્વાન્! હે મહાત્મા! આમ છે એટલા માટે સ્વતંત્રતાથી એક વેદાંત વિષયનો ગ્રંથ બનાવીને મને દેખાડો કે જે ગ્રંથ જોવાથી આ મારા શિષ્યો તમારા ઉપર વિશ્વાસ બેસે." શ્રી શંકરાચાર્ય મંડનમિશ્રને એટલાં વચન કહી 'હાય હાય! સૂત્રભાષ્ય ઉપર વાર્તિક ન થયું' એમ કહી કાંઇક ખેદ પણ પામ્યા.

શિષ્યોના કહેવાથી જેમનો ધારેલો મનોરથ શિથિલ થઈ ગયો છે એવા શંકરાચાર્યે સ્વતંત્ર ગ્રંથ કરવાની આજ્ઞા કરતાં સુરેશ્વરે થોડા દિવસમાં જ 'નૈષ્કર્મ્ય સિદ્ધિ' એવા નામનો ગ્રંથ બનાવ્યો અને તેથી તેણે પોતાનું 'સુરેશ્વરાચાર્ય' એ યોગ્ય નામ મેળવ્યું. પછી નિર્દોષ યુક્તિઓવાળી અને પ્રૌઢતાથી ભરેલી એ નૈષ્કર્મ્યસિદ્ધને આચાર્યે આદિથી અંતસુધી સારી પેઠે તપાસીને તેમના મનમાં અત્યંત સંતોષ થયો.

એ ગ્રંથને જોઇને રાજી થતા શંકરાચાર્યે તે સુંદર ગ્રંથ બીજાઓને દેખાડતાં તે જોઇને તેઓને પણ સુરેશ્વરાચાર્ય ઉપર વિશ્વાસ આવ્યો કે 'એમના જેવા બીજે કોઈ તત્વવેત્તા નથી.' મોટા મોટા સંન્યાસીઓ અદ્યાપિ કર્મોના સંબંધથી રહિત પરમાત્માનું એ ગ્રંથથી શ્રવણ કરે છે અને તેથી નૈષ્કર્મ્ય

(મોક્ષ)ની સિદ્ધિ થાય છે એટલા માટે એ ઉત્તમ ગ્રંથ 'નૈષ્કર્મ્ય સિદ્ધિ' એ નામથી પ્રસિદ્ધ થયો છે અને પોતાના તે પ્રભાવને લીધે સર્વ લોકમાં આદર પામ્યો છે.

આચાર્યનાં વચન ઉપરથી પોતે કરવા ધારેલા વાર્તિકમાં બીજાઓએ વિઘ્ન નાંખ્યું એટલા માટે સુરેશ્વરાચાર્યે તે વિષયમાં શાપ દીધો કે "મોટા વિદ્વા । પણ સૂત્ર ભાષ્યનું વાર્તિક કરશે તો તે વાર્તિકનો પૃથ્વીમાં પ્રચાર થશે નહી." એ પ્રમાણે સુરેશ્વરાચાર્યે નૈષ્કર્મ્યસિદ્ધિ નામનો એક ગ્રંથ બનાવી તે ગ્રંથનું પોતાના ગુરૂ શ્રી શંકરાચાર્યને નિવેદન કરી તેમનો વિશ્વાસ મેળવી બીજી કેટલીએક વાતો કરીને પછી પોતાના ઇષ્ટદેવરૂપ આચાર્યને નીચે પ્રમાણે કહ્યું.

આ મેં જે ગ્રંથ કર્યો છે તે મેં પ્રખ્યાતિ મેળવવાને વાસ્તે, કોઇ જાતના લાભ મેળવવા વાસ્તે કે પૂજા મેળવવાને વાસ્તે કર્યો નથી, પણ કેવલ 'ગુરૂઓની આજ્ઞાનું ઉલ્લંઘન નહીં કરવું જોઇએ' એટલા માટેજ કર્યો છે. ગુરૂની આજ્ઞાનું ઉલ્લંઘન કરવામાં આવે તો પછી ગુરૂપણું અને શિષ્યપણું રહેજ નહી.

હું પ્રથમ ગૃહસ્થ હતો પણ હમણાં મારામાં ગૃહસ્થનો સ્વભાવ નથી, અવસ્થા બદલી જતાં સ્વભાવ પણ બદલી જાય છે જેમકે જુવાનમાં બાલકનો સ્વભાવ રહેતો નથી અને વૃદ્ધમાં જુવાનનો સ્વભાવ રહેતો નથી. ચાલવા લાગેલો માણસ બેસવાની સ્થિતિ છોડીનેજ ચાલે છે.

હું પૂર્વે ગૃહસ્થ હતો એ વાત હમણાં વિચારવાની નથી. હું પ્રથમ ગૃહસ્થ હતો તેથી પણ શું થઇ ગયું? કારણ કે બંધ થવામાં અને મોક્ષ થવામાં કોઇ આશ્રમ કારણ નથી પણ મન જ કારણ છે. મન શુધ્ધ હોય તો ગૃહસ્થમાં અને સન્યાસિમાં કાંઇ પણ ન્યૂનાધિકપણું નથી. જો 'સન્યાસ આશ્રમ વેદોક્ત નથી' એવો જ મારો સિધ્ધાંત હોય તો હું ગૃહસ્થાશ્રમને પ્રાપ્ત થઇને પછી સન્યાશ્રમ કેમ જ લઉં અને આપણા બે વચ્ચે થોડા જ સમયમાં પરસ્પરના આશ્રમ છોડી દેવાની જે પ્રતિજ્ઞાઓ તે હું કેમ થવા દઉં? મહારાજ! સન્યાસ લેવાની મારી જે પ્રતિજ્ઞા હતી તેને મેં જરાવાર પણ અટકાવી નથી તેથી પણ ધારવું જોઇએ કે 'સન્યાસ વેદોક્ત નથી' એમ હું માનતો જ ન હતો.

હું ગૃહસ્થ હતો ત્યારે સન્યાસી લોકો મારા ઘરમાં પ્રવેશને ન પામતા હોય તો આપે જ ત્યાં પ્રવેશ કેમ કર્યો હતો અને ઉત્તમ ભિક્ષા કેમ આરોગી હતી. લોકોનાં માહોડાંતો કોઇથી પણ બંધ કરી શકાય એમ નથી. હું કે જે પ્રથમથી જ શુધ્ધ અંતઃકરણવાળો હતો તેણે આપે કરેલા તત્વ જાણીને વૈરાગ્યથી જ સન્યાસ લીધો છે પણ હારી જવાથી સન્યાસ લીધો નથી. કેમકે જે વાદ કરવામાં આવ છે તે તત્વનો નિર્ણય કરવાને વાસ્તે જ કરવામાં આવે છે.

મેં પૂર્વે ગૃહસ્થાશ્રમમાં ન્યાયમત આદિને અનુસરનારા પ્રૌઢ ગ્રંથો કર્યાં છે પણ હ ' સન્યાસ લીધા પછી આપનાં ચરણની સેવાને (આપના સિધ્ધાંતના અનુસારને) છોડીને મારા હૃદયમાં બીજું કશું કરવાની ઈચ્છા નથી

હે સદ્ગુરૂ શ્રધ્ધા કે જે અદ્વૈત મતમાં પ્રેમ રાખનારા વિદ્વાન લોકોની બુધ્ધિમાં પ્રથમ સારી રીતે સ્થિતિ કરીને રહી હતી અને પાછળથી દુષ્ટ વાદીઓના ગર્વો રૂપી અગ્નિઓની અત્યંત મોટી જ્વાલાઓની પંક્તિથી દાઝી ગઇ હતી તેને હમણાં આપે સુભાષણો રૂપી અમૃતના ઓઘનો છંટકાવ દઇ લીલામાત્રમાં જીવતી રાખી છે, તો એ આપે કરેલા ઉપકાર રૂપી ઋણમાંથી મુક્ત થવાને કયા શિષ્ય સમર્થ થઇ શકે એમ છે? કોઇ સમર્થ થાય એમ નથી.

સુરેશ્વરાચાર્યે એટલા વચન બોલીને બધ પડતાં ' અરેરે ! શારીર ભાષ્ય ઉપર એમનાજ હાથથ! વાર્તિક કરાવ્યું નહીં' એવા પ્રકારના પ્રૌઢ શોક રૂપ અગ્નિને વિવેક રૂપ જલથી ધીરે ધીર શાંત કરતા મહાધીર શ્રીશંકરાચાર્યે વેદભાષ્ય ઉપર એમના હાથથી બે વાર્ત્તિકો કરાવવાની ઉત્કંઠા ધરી. સુરેશ્વરાચાર્યે કરેલા ગ્રંથ કે જે પોતાના અભિપ્રાયને અનુસરનારાં કોમલ વાક્યોથી સ્થાપેલા અર્થવાળો, પોતાના પદોથી એકદમ ઉડાવી નાખેલા પૂર્વ પક્ષોવાળો અને પ્રૌઢ યુક્તિઓથી સિધ્ધ કરેલા સિધ્ધાંતના સ્વરૂપવાળો હતો તેને જોઈ વખાણીને રાજી થએલા શ્રીશંકરાચાર્યે સુરેશ્વરાચાર્યને નીચે પ્રમાણે કહ્યું.

હે વનયવાગા શિષ્ય ! તમે જે કહી તે સઘળી સાચી વાત છે. હવે મારી યજુર્વેદ સબંધી તૈત્તિરીય શાખાના ઉપનિષદ ઉપર મેં ભાષ્ય કરેલું છે કે જે ભાસ્ય મને પ્યારૂં છે; તે ભાસ્ય ઉપર મારે વાસ્તે વાર્ત્તિક કરવું. કારણ કે સત્પુરુષોના સઘળાં ક્રિયાઓમાંથી પરાયા હિત રૂપીજ ફલ થાય છે એમ પ્રસિધ્ધ છે.

તેમજ તમારી જે કાણ્વ શાખા છે. તેના ઉપનિષદ ઉપર પણ મારૂ ભાસ્ય છે. તો તે ભાષ્ય ઉપર પણ તમારે ઉતમ વાર્તિક કરવું. સત્પુરૂષોની વાત પરોપકારને વાસ્તે જ હોય છે, એ બન્ને ભાસ્યો ઉપર જેથી સંસારની પીડા હરાઇ જાય એવાં વાર્તિક કરો અને કાંતિકી પુનમની ચાંદનીની શોભાને પણ જીતી લે એવી કીર્તિ પામો. આગળની પેઠે અસહકાર કરનારા શિષ્યોનાં વચનોથી આ વાતમાં અડચણ પડવાની શંકા નહી રાખો અને કાંઇ હ્યુ–પચુ નહીં કરતાં મારાં વચનો ઉપર જ આધાર રાખો.

એ પ્રમાણે શંકરાચાર્યે આજ્ઞા કરતાં વિદ્વાનોમાં ઉતમ સુરેશ્વરાચાર્યે બે ભાષ્યોનાં બે વાર્તિકો કર્યા, કારણ કે ગુરૂઓની આજ્ઞા થાય ત્યારે તેમાં કાંઇ પણ વિચાર નહી કરતા તે પ્રમાણે કરવું જ જોઇએ.

'અનુચરોએ ગુરૂની આજ્ઞાનું ઉલ્લંઘન નહીજ કરવું જોઇએ માટે જેમ કહો છો તેમ કરીશ' એમ કહીને તૈત્તિરીય અને બૃહદારણ્યક નામનાં બે ઉપનિષદોના બે વાર્તિક કરીને અપાર અને અનુપમ બુધ્ધિવાળા સુરેશ્વરાચાર્યે શંકરાચાર્યને ભેટ કર્યા,

પદ્મપાદે પણ ગુરૂની આજ્ઞાથી પ્રેરાઇને સૂત્રભાષ્યની બીજી ટીકા કરી કે જેના પૂર્વ ભાગ 'પંચપાદી' અને બીજો ભાગ 'વૃત્તિ' એ નામથી પ્રખ્યાત છે. એ પદ્મપાદે વ્યાસમુનિનાં સૂત્રોનું વિવેચન કરવાને વાસ્તે નિર્દોષ યુક્તિઓથી ગુંથાએલો અને પોતાની કીર્તિના વિજયના ડંકા જેવો ટીકાનામનો પ્રબંધ રચીને ગુરૂદક્ષણારૂપે અર્પણ કર્યો,

એ સમયે શંકરાચાર્યે આકાશમા સૂર્ય આદિ ગ્રહોની ગતિ જોઇને એકાંતમાં સુરેશ્વરાચાર્યને કહ્યું કે "પુત્ર! આ ટીકામાંથી પાંચ પાદજ પૃથ્વીમા પ્રચાર પામશે અને તેઓમાંથી પણ ઘણું કરીને ચાર સૂત્રના ભાષ્યનું વ્યાખ્યાનજ પ્રચાર પામશે.

તમે પારબ્ધકર્મના પરિપાક લીધે પૃથ્વીમાં ફરી વાર 'વાચસ્પતિ' એવા નામથી અવતરીને મારા ભાષ્યની અતિ સુંદર ટીકા બનાવશો અને તે ટીકા પૃથ્વીમાં પ્રલયકાલ પર્યંત ઉત્કર્ષ પામશે એ પ્રમાણે સત્કાર કહી મમતા રહિત પુરૂષોના ચક્રવર્તી એ શ્રી શંકરાચાર્યે પોતાના આનન્દગિરિ આદિ શિસ્યોને બોલાવીને આજ્ઞા કરી કે "અદ્વૈતનું નિરૂપણ કરનારા ગ્રંથો રચો."

એ રીતે શ્રી શંકરાચાર્યની આજ્ઞા પ્રાપ્ત થઇને મોટા પ્રભાવવાળા આનંદગિરિ આદિ શિષ્યોએ પણ પોતપોતાની મતિ પ્રમાણે જગતમાં આત્મ તત્વરૂપી કમલનો પ્રકાશ કરવામાં સૂર્ય જેવા અને અત્યંત સ્પષ્ટ ગ્રંથો રચ્યા.

પ્રકરણ ૧૫ મું.

પદ્મપાદની તીર્થયાત્રા.

ંકરાચાર્યે પોતાનાં માતુશ્રીના અવસાન વખતે તેમની પાસે જવું.

પછી પદ્મપાદે તીર્થયાત્રા કરવાની ઇચ્છાથી શ્રીશંકરાચાર્ય પાસે આજ્ઞા ગી કે "હે ગુરૂ મહારાજ! હું ઘણાં તીર્થોવાળા દેશોને જોવા ઇચ્છું છું ટે તેની અનુજ્ઞા આપવી જોઇએ."

પદ્મપાદનાં વચન સાંભળી શંકરાચાર્યે કહ્યું કે "ગુરૂના સમીપમાં જ વું એજ ક્ષેત્ર વાસ છે, ગુરૂના ચરણનું જલ એજ તીર્થ છે અને ગુરૂના પદેશથી આત્મદૃષ્ટિ કરવી એજ સઘળા દેવતાઓનાં ઉત્તમ દર્શન છે." ત્રા કર્યા કરતાં ગુરૂના સમીપમાંજ રહેવું યોગ્ય છે. ત્યાંથી બીજા દેશમાં વું યોગ્ય નથી. કારણ કે અત્યંત માર્ગના પરિશ્રમને લીધે નિદ્રા પરાભવ ! છે તેથી પ્રવાસી માણસ કાંઈ પણ આત્મચિંતન કરી શકતો નથી.

એક વિદ્વત્સંન્યાસ (આત્માનો સંપૂર્ણ બોધ થયા પછી સંન્યાસ) અને ીજો વિવિદિષા સંન્યાસ (આત્માને જાણવાની ઇચ્છાથી સંન્યાસ) એમ ન્યાસના બે પ્રકાર શાસ્ત્રોમાં કહેલ છે. તેઓમાં પેહેલો સંન્યાસ જ્ઞાનીને ક્ષેપોની નિવૃત્તિપૂર્વક જીવન્મુક્તિના સુખને વાસ્તે છે અને બીજો સંન્યાસ ાનની ઇચ્છાવાળાને જીવના અને ઇશ્વરના સ્વરૂપની ઐકતાના વિચારના ાસ્તે છે આ સંન્યાસોમાં બીજો સંન્યાસ તમોએ લીધો છે એટલા માટે મારે યત્ન પૂર્વક જીવના સ્વરૂપનુંજ શોધન કરવું યોગ્ય છે પણ તેમાં ઘ્ન પાડનાર તીર્થાટન આદિ કરવું યોગ્ય નથી.

પ્રવાસમાં કોઇ ઠેકાણે જલ મળે છે અને કોઇ ઠેકાણે મળતું પણ થી. કોઇ ઠેકાણે સુવાની જગ્યા મળે છે અને કોઇ ઠેકાણે મળતી પણ

નથી. સુવાના સ્થલનું અને જલનું શોધન કરવામાં ચિત્ત લાગી રેહેતાં મુંઝવણને લીધે પ્રવાસીજનને સુખ પ્રાપ્ત થતું નથી.

પ્રવાસમાં જ્વર કે અતીસાર આદિ રોગોનો સમુહ પીડા કરે તો પછી કશો ઉપાય રહેતો નથી. રહી પણ શકાતું નથી તથા ચાલી પણ શકાતું નથી અને તે સમયે જે સહાય હોય તે પણ રોગીને છોડી દે છે. પ્રભાતમાં નાહાવાનું કે દેવપુજા કરવાનું પણ બની શકે નહી ત્યારે શાસ્ત્રમાં કહ્યા પ્રમાણે શૌચ, સમાધિઓ, ભોજન કે મિત્રોનો સમાગમ તો કયાંથીજ સંભવે? પ્રવાસીને ભૂખ લાગે તે સમયે શાક પણ મળતું નથી."

એ પ્રમાણે શ્રીશંકરચાર્યના વચન સાંભળી પદ્મપાદે કહ્યું કે "જો કે ગુરૂનાં વચનનો ઉત્તર છેજ નહી તો પણ હું બોલું છું. આપ કહો છો કે 'ગુરૂના સમીપમાં રહેવુ એજ સારૂં છે' એ સાચી વાત છે તોપણ પ્રાચીન મુનિઓના અનેક દેશોને જોયા વિના મારૂં મન શાંત થાય એમ નથી. પ્રવાસમા આગળ, પાછળ અથવા ખુણાઓમાં પણ કોઇ ઠેકાણે જલ ન હોય અને માર્ગે પણ સારી વ્યવસ્થાવાળો ન હોય એ સંભાવત છે, પરંતુ આ સમયમાં સુખથી પુરૂષની પ્રાપ્તિ થતી નથી માટે દુઃખ વેઠવુ પણ યોગ્યછે.

જન્માતરમાં કરેલું પાપ ફલ દેવાને વાસ્તે વ્યાધિ રૂપે પ્રકટ થાય છે એમાં મારે કશો વાંધો નથી પરંતુ તે પાપ આ દેશમાં અને પરદેશમાં સરખુજ દુઃખ દે છે. કારણ કે નહી ભોગવાએલું કર્મ પ્રાણીને ગમે ત્યાં પણ ભોગવવું પડે છે. પ્રાણી આ દેશમાં હોય કે પરદેશમા હોય પણ તેને સમયસર કાલ આવ્યો હોય તો તે કદી છોડતો નથી. 'અમુક માણસ પરદેશમાં ગયો તેથી મુવો' એમ જે લોકોનું બોલવું થાય છે તે તો અવિવેકથીજ થાય છે.

મનુ આદિ મહાત્મા મુનિઓએ ધર્મશાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે 'અત્યંત વૃદ્ધિ પામેલા ધર્મ આદિનો દેશ, કાલ અને અવસ્થા આદિ જોઇને સંકોચ કરવામાં બાધ નથી' માટે દેશ, કાલ તથા સગવડ આદિ જોઇને તેઓને અનુસરતાં અમને શૌચ આદિના ઉલ્લંઘનનો દોષ લાગશે નહી. જો દૈવ અનુકુલ હોય તો વનમાં ગયેલા પ્રાણીને પણ વાંછિત અન્ન મળે છે અને જો દૈવ પ્રતિકુલ હોય તો અન્નાદિક સર્વગું પાસે પડેલું છતાં પણ ઓછું થઇ જાય છે તથા નષ્ટ પણ થઇ જાય છે.

ઘરને છોડીને પરદેશ ગયેલો તીર્થોનાં દર્શન કરીને સુખથી પાછો આવે છે અને ઘેર રહેલો માણસ પેહેલો માણસ આવ્યા પેહેલાજ મરી જાય છે તો આ વાતમાં દૈવ વિના બીજું શું કારણ છે. સનાંદ કે જે દેશકાલથી રહિત અને વ્યાપક છે તેને જાનારાને તે તે દેશકાળમાં ચિત્તની એકાગ્રતા હોય તો કોઇ પણ સ્થળમાં સમાધિ દુર્લભ નથી એમ ધારૂં છું. ઉત્તમ તીર્થોનું સેવન કરવાનો મન નિમત્ત થાય છે, તે તે દેશ જોવામાં આવે છે, મનને કૌતુક થાય છે અને તે પ્રસંગે થતો સુજનનો સમાગમ અનર્થોનો ક્ષય પણ કરે છે માટે તીર્થાટન કોને ગમે નહીં?

પરદેશામાં ફર્યા કરતા વિદ્વાન્ માણસને વિદ્વાનનો સમાગમ પણ મળી જાય છે. કારણ કે વિદ્વાન્ વિદ્વાનોના મિત્ર કહેવાય છે. જો બીજાની સાથે મૈત્રી થઇ હોય તો લાંબા દિવસ ટકતી નથી પણ વિદ્વાનોની મૈત્રી તો અવિચલ જ રહે છે.

પરદેશમાં રહીને પણ હૃદયમાં ગુરૂનું ધ્યાન કર્યા કરવું એ, ગુરૂના સમીપમાંજ રહેવું કહેવાય છે અને ગુરૂની પાસ રહ્યા છતાં પણ જો ભક્તિથી રહિતપણાને લીધે હૃદયમાં ગુરૂનું ચિંતન ન કરવામાં આવે તો એ દૂર રહેવુંજ કહેવાય છે. સુજનની સાથે મળેલો સુજન ધીરે ધીરે બુદ્ધિને વધારે છે અને જેની બુદ્ધિ વધતી જાય છે એવો વિવેકી સુજન વારે વારે દુર્ગુણોને છોડતો જાય છે.

શંકરે પદ્મપાદને તીર્થયાત્રામાં સાવચેતી રાખવાની શિખામણ આપવી.

એ પ્રમાણે પદ્મપાદનાં વચન સાંભળી શ્રીશંકરાચાર્ય બોલ્યા કે—"તમને જો તીર્થોનું સેવન કરવામાં આગ્રહ હોય તો એ પુરૂષાર્થમાં હું વિઘ્ન કરતો નથી. તમારા ચિત્તની સ્થિરતા જાણવાને વાસ્તે મેં ના પાડી હતી. જો તમારે જવુંજ હોય તો તે વિદેશોમાં વધારે રોકાવાનું નહીં. કારણ કે વધારે રોકાવાથી અતિ દુઃખ થાય છે.

અનેક દેશોમાં, ક્ષેત્રોમાં અને તીર્થોમાં જવાને. એકજ માર્ગ હોય છે એમ નથી એટલા માટે ચોરવાળા માર્ગને છોડી દઇને સુખપૂર્વક બીજે માર્ગે ચાલજો. જ્યાં બ્રાહ્મણોનાં ઘર ઘણાં હોય ત્યાં પણ થોડુંજ રહેજો

અને તેવી સગવડ ન મળે તો ઓળખીતા લોકોની સાથે તુરત જ બીજા ધારેલા પ્રદેશમાં જજો.

જ્યાં જાઓ ત્યાં સત્સંગ કરજો. કારણ કે સજ્જનોનો સંગ સુખના સમૂહને ઉત્પન્ન કરે છે. સજ્જનોના સમુદાયમાં શાંત પુરૂષોએ સંભળાવાતી જીવાત્માના તથા પરમાત્માના ઐક્ય વિષેની કથાઓ ઘણા રસથી ભરેલી, અનાદી સંસાર રૂપ ભયને ભેદનારી, સંસાર રૂપી માગમાં થાકેલાઓને વિશ્રામના વૃક્ષરૂપ, તૃષ્ણાને તોડનારી અને ક્ષુધારૂપી દોષને પણ મટાડનારી હોય છે તેથી તે કથાઓ શરીરનાં દુઃખને ટાળી નાંખે છે.

જો કે સત્સંગ ઘણા ગુણોવાળો છે તો પણ તેમાં એક મોટો દોષ છે તે એક પ્રથમ સહવાસના સમયમાં તે અત્યંત સુખ આપીને પછી વિયોગના સમયમાં મનને અત્યંત તપાવે છે અને દુઃખના સમુહને ઉત્પન્ન કરે છે. ઘણું કરીને જગતમાં કાઇ પણ વસ્તુ અત્યંત નિર્મળ અને અત્યંત નિર્દોષ હોતીજ નથી. માર્ગમાં ચાલતાં ઘણા દિવસ સુધી ઉપવાસ કરવા નહી. કારણ કે તેથી શરીરાદિકમાં મોટી અડચણ થાય છે અને ધારેલ સ્થલે પહોંચવામાં વિઘ્ન થાય છે. ધારેલા સ્થલમાં પહોંચીને ત્યાં નિવાસ કરજો પણ વચમાં નિવાસ કરજો માં. વચમાં લાંબો નિવાસ કરવાથી કાર્યની હાનિ થાય છે, સિદ્ધિનું મુલ જતું રહે છે અને ધારેલા સ્થલમાં પહોંચાતું નથી.

માર્ગમાં કપટથી સજ્જનોનો વેષ ધરનારા અને ઘણા પ્રકારના ગુણો દેખાડીને પોતાના દોષોને ઢાંકનારા ચોર લોકો સહવાસ કરવા આવે છે માટે તેઓની પ્રયત્નપૂર્વક પરીક્ષા કરજો. એ દુષ્ટ લોકોના મનમાં દેવ મૂર્તિઓને, વસ્ત્રોને કે પુસ્તકોને ચોરી જવાની ઇચ્છા હોય છે, આમ છે એટલા માટે માર્ગમાં અજાણ્યા માણસોનો વિશ્વાસ કરવો નહી પણ કર્યો હોય તો છોડી દેવો. માર્ગમાં અથવા માર્ગથી એક યોજન દૂર સુધીમાં કોઇ મહાત્મા સંન્યાસીઓ હોય તો તેઓની પાસે જવું અને તેઓનું પૂજન કરવું. કારણ કે એઓનું ઉલ્લંઘન અનિષ્ટ છે અને કલ્યાણનાં કામને નિષ્ફળ કરી દેવાને સમર્થ છે.

હે સંન્યાસીઓમાં ઉત્તમ! જેઓ સર્વ અનર્થોથી રહિત અવિનાશી પદનું ચિંતન કરનારા હોય તેઓના અભિપ્રાય પ્રમાણે ચાલજો. કદયપણાવાળા બીજા લોકોની વાતને મનમાં પણ ધરશો માં. મનમાં કામ ક્રોધા-

દિક દોષના આવેશથી થતી મલિનતાનો નાશ કરી સ્વસ્થ થઇ, સત્પુરૂષો સ્વીકારે એવી ચાલથી સુખમાં વિચરજો. સુખ હોય તો થોડા દિવસમાં અખંડાનંદપણું સ્ફુરે છે.

એ પ્રમાણે શ્રીશંકરાચાર્યના મુખના ગર્ભમાંથી નીકળેલાં વચનોરૂપી અમૃતનું પાન કરી હૃદયમાં રાજી થએલા પદ્મપાદ ત્યાંથી તીર્થયાત્રા કરવા નીકળ્યા અને એમને વળાવ્યા પછી શંકરાચાર્ય સુરેશ્વર આદિ શિષ્યોની સાથે ઋસ્યશૃંગ નામના પર્વતમાંજ કેટલોક કાલક્ષેપ કર્યો.

શંકરાચાર્યે પોતાનાં માજીના મંદવાડની ખબર પડતાં ત્યાં જવું.

પછી પોતાની યોગ શક્તિથી પોતાનાં માજીનો મંદવાડ જાણવામાં આવતાં શંકરાચાર્ય પોતાના શિષ્યોને કહી આકાશ માર્ગમાં ચાલીને તુરત પોતાનાં માજીની પાસ પધાર્યા: વશ અંતઃકરણવાળા શ્રી શંકરાચાર્યે ત્યાં જઇ પોતાનાં માજીને માંદાં જોયાં અને તેમના ચરણમાં પ્રણામ કર્યા. જેમ ઉનાળાથી પીડાએલ માણસ મેઘને જોઇ શરીરના તાપને છોડી દે તેમ માજીએ એમને જોઇ શરીરનો તાપ છોડી દીધો. મોહરૂપી ઘાડા અંધકારને મટાડનારા શ્રી શંકરાચાર્યે પોતે અસંગ છતાં પણ તે સમયે ચિત્તમાં આર્દ્ર થઇને માને કહ્યું કે " માજી! હું અહીં આવ્યો છું, તમે ચિંતા છોડી દો. તમારૂં કયું કામ કરૂં. કહો. "

ઘણે દિવસે ક્ષેમકુશલ આવેલા પુત્રને જોઇ મનમાં અત્યંત રાજી થએલાં તેમનાં માજીએ મંદમંદ અક્ષરોથી કહ્યું કે " હે પુત્ર! મેં મારી આ દશામાં તમને કુશળ દીઠા એ બહુ સારૂં થયું, આ ઉપરાંત બીજું શું કામ હોય?"

હે દીકરા ! હે શુભ આચરણવાળા ! હવે જરાથી અત્યંત વીખાઇ ગયેલું આ મારૂં શરીર જીવતું રહેવાનું નથી તો તમે શાસ્ત્ર રીતે આ શરીરના દાહાદિક સંસ્કાર કરીને મને પવિત્ર પરલોકમાં પહોંચાડજો. "

શંકરે માજીને પરબ્રહ્મનો ઉપદેશ આપવો.

એ પ્રમાણે માજીનાં પુત્રના સ્નેહને અનુસરતાં વચનો સાંભળી શ્રી શંકરાચાર્યે એમને સુખરૂપ, એક માયાથી કલ્પાએલા, સઘળા ભેદોથી રહિત, પ્રમાણોથી અગમ્ય, સ્વંપ્રકાશ, ચિદાભાસની વ્યાપ્તિથી રહિત, હાથ પગ

આદિ અવયવોની કલ્પનાથી રહિત, સનાતન,. આકાશની પેઠે અંદર તથા બાહાર વ્યાપ્ત, નિર્દોષ અને જન્મ આદિ વિકારોથીરહિત પરબ્રહ્મનો ઉપદેશ કર્યો.

એ ઉપદેશ સાંભળીને માજીએ કહ્યું કે "હે સૌમ્ય! આ નિર્ગુણુ તત્વમાં મારૂં ચિત્ત લાગતું નથી એટલા માટે તમે કોઇ રમણીય સગુણુ દેવનું નિરૂપણુ કરો. આ તમે કહેલું કેવલ તત્ત્વ કે જે જાડું નથી અને ગોત્રાદિકથી રહિત છે તે તો મારી બુદ્ધિમાં પણુ આવતું નથી."

એ પ્રમાણે માજીનાં વચન સાંભળી દયાળુ શંકરાચાર્યે 'ભુજંગપ્રયાત' નામનાં વ્રતવાળા શ્લોકોથી ભક્તિપૂર્વક સદાશિવની સ્તુતિ કરી અને સદાશિવે એ સ્તુતિ ઉપરથી પ્રસન્ન થઇ ત્યાં પોતાના દૂતોને મોકલ્યા.

હસ્તોમાં ત્રિશૂલોનું અને પિનાકોનું ધારણુ કરનારા એ શિવદૂતોને જોઇ માજી 'હું તો આ લોકોની સાથે નહી જાઉ' એમ બોલતાં શ્રી શંકરાચાર્યે વિનયપૂર્વક તેઓનું વિસર્જન કરીને પછી આદરવા નીચે પ્રમાણે વિષ્ણુની સ્તુતિ કરી.

શેષનાગનાં શરીરરૂપ શય્યા પર પોઢેલા, ચામરોને હલાવતી નીલા અને વસુધા નામની સ્ત્રીઓએ પ્રેમપૂર્વક પવન નાંખીને સેવાતા, આગળના પ્રદેશમાં હાથ જોડીને બેઠેલા પોતાના વાહન ગરૂડજીએ સેવાતા, દેહ ધરીને ઉભેલા પાંચ અસ્ત્રોના દેવતાઓથી ચારેકોર શોભતા સમીપવાળા, જેનાં ચરણોને ખોળામાં લઇને લક્ષ્મીજી ચાંપ્યા કરે છે એવા અને સુંદર તમાલ જેવા શ્યામ અંગવાળા હોવાથી તથા મુકુટોમાં પોતે શોભાવેલા અગ્રાવાળા રત્નોના સમૂહવાળા હોવાથી સૂર્ય શોભાવેલાં નીલાના પર્વતની કાંતિને પણુ હસી કહાડતા નારાયણનું સ્મરણુ કરૂં છું.

શંકરનાં માજી દેહ છોડીને વૈકુંઠમાં ગયા.

મરણુ સમયમાં પણુ શ્રી શંકરાચાર્યનાં માજીએ પોતાના પુત્રે વર્ણન કર્યા પ્રમાણે નારાયણને ચિત્તમાં ધર્યા અને એવી રીતે ચિત્તમા નારાયણનું સ્મરણુ કરતાં કરતા માજીએ યોગીની પેઠે દેહ છોડી દીધો. આ સમયે શરદ ઋતુના ચંદ્રની કિરણોની પેઠે દીપતું અને વિચિત્ર ચંચલ ધ્વજાઓવાળું સુંદર વિમાન લઇને વિષ્ણુના દૂતો ત્યાં આવ્યા. વિમાન લઇને આવેલા તે મનોહર દૂતોને જોઇ રાજી થએલાં માજીએ શંકરાચાર્યનાં વખાણુ કર્યાં

અને તે પછી એ દૂતો એમને ઘણા માન સહિત સુંદર વિમાનમાં બેસાડીને વૈકુંઠના માગમાં લઈ ગયા.

અગ્નિ, દિવસ, શુકલપક્ષ, ઉત્તરાયણના ૭ માસ અને સંવત્સર એઓના અભિમાની દેવતાઓને તથા વાયુ, સૂર્ય, ચંદ્ર, વીજળી, વરૂણ ઇંદ્ર અને બ્રહ્મા એઓના લોકોને અનુક્રમથી મુકી મુકીને એ માજી વૈકુંઠ લોકમાં ગયાં.

શંકરનો તેમના કુટુંબી જનોએ તીરસ્કાર કરેલો.

પછી માજીનું દાહાદિક કર્મ પોતાના હાથથી જ કરવાને ઇચ્છતા શ્રી શંકરાચાર્યે પોતાના બંધુઓને ત્યાં બોલાવ્યા. પણ એ બંધુઓ 'હે કપટી ! તું કે જે સંન્યાસી છે તેને અત્યંતકર્મ કરવામાં અધિકાર હોય કે ?' એમ ઉંચા સ્વરથી બોલી બોલીને શ્રી શંકરાચાર્યને ધિક્કારવા લાગ્યા.

શંકરે કુટુમ્બીજનો માજીને અગ્નિસંસ્કાર કરવા ન આવ્યા તેથી શાપ આપ્યો અને પોતે માજીને અગ્નિ સંસ્કાર કર્યો.

શ્રી શંકરાચાર્યે પોતાનાં માજીના દાહ કરવાને વાસ્તે ઘણાઘણા કાલાવાલા કરીને પણ તેઓની પાસે અગ્નિ માગ્યો પણ તેઓએ આપ્યો નહીં. પછી કોપથી વ્યાપ્ત થએલા મનવાળા શ્રી શંકરાચાર્યે એ સઘળા બંધુઓને શાપ દીધો.

શાપ દીધા પછી શ્રી શંકરાચાર્યે ઘરના સમીપમાં જ લાકડાં એકઠાં કરી હાથમાં જલપાત્ર ધરી માજીના જમણા હાથને મથીને તેમાંથી અગ્નિ પ્રકટ કર્યો અને તે અગ્નિથી માજીનો દાહ કર્યો,

માગ્યા છતાં પણ બંધુઓએ અગ્નિ આપ્યો નહી એટલા માટે ક્રોધ કરીને શ્રી શંકરાચાર્યે તેઓને શાપ દીધો કે "હે બ્રાહ્મણો ! આજ દિવસથી તમો વેદથી બહિષ્કૃત થશો. તમારે ત્યાં સંન્યાસીઓ ભિક્ષા નહીં કરે અને તમારાં ઘરોના સમીપમાં જ મુડદાં બાળવામાં આવશે " આ શાપને લીધે અદ્યાપી સુધી તે દેશના બ્રાહ્મણો વેદ ભણતા નથી, એઓને ઘેર સંન્યાસીઓ ભિક્ષા લેતા નથી અને તેઓનાં શબો તેઓનાં ઘરોની આગળ જ બાળવાની રીતિ ચાલી છે. જાણી જોઇને મહાત્માઓનો અપરાધ કરવામાં આવે તો તેથી જગતમાં કોને સુખ થાય ? કોઇને પણ ન થાય.

આ પુરૂષ શાંત છે એવા વિશ્વાસથી પણ શાંત પુરૂષને પીડવો નહી જોઇએ. કારણ કે શાંત પુરૂષને પણ બહુ દબાયાથી ક્રોધ ચડે છે. ચંદન ઝાડ

જો કે શીતલ છે અને સુખદાયી છે તો પણ તેનું મંથન કરવામાં આવે તો તેમાંથી તુરત તિવ્ર અગ્નિ ઉત્પન્ન થાય છે.

મહાત્માઓની નિંદા ન કરવી.

જો કે સંન્યાસીએ શબનો દાહ કર્યો એ કામ શાસ્ત્ર વિરૂદ્ધ લાગે છે તો પણ તેજસ્વીએ કરેલા કામની નિંદા નહીં કરવી જોઇએ. મહાત્માઓની નિંદા કરવાથી માઠો પરિણામ થાય છે. પરશુરામે પોતાની માને તથા ભાઇઓને માર્યાં એ કામની નિંદા કરવાથી કેટલાએક મુનિઓને પોતાના પુત્રો નાહારોને ખવરાવી દેવા પડ્યા હતા.

સંન્યાસીઓના રાજાધિરાજ શ્રીશંકરાચાર્યે એ પ્રમાણે પોતાનાં માજીને મુનિઓએ પણ માગેલી, પુનરાવૃત્તિથી રહિત, અપાર સુખ દેનારી અને અજ્ઞાનથી રહિત ગતિ આપ્યા પછી પૃથ્વીમાં ચારેકોર બીજાઓનાં ખંડન કરવાની ઇચ્છા કરી.

પદ્મપાદની તીર્થયાત્રાનું વર્ણન.

જો કે પોતાને એ પ્રબલ ઇચ્છા થઇ તો પણ પદ્મપાદના આવવાની વાટ જોઇને તેમણે તે કામમાં વિલંબ કર્યો. પદ્મપાદ પણ કે જે પ્રથમ શ્રી શંકરાચાર્યની આજ્ઞાથી તીર્થયાત્રા કરવા નીકળ્યા હતા તેમણે ઉત્તર દિશામાં ઘણાં ઘણાં તીર્થોનું સેવન કર્યું.

પદ્મપાદ એ દિશામાંથી પાછા વળીને ધીરે ધીરે [1]ઘડારૂપ જન્મભૂમીવાળા, નામ લેવા માત્રથી સઘળા રોગોનો નાશ [2]કરનારા અને સમુદ્રને એક બિંદુની પેઠે [3]પી જનારા મુનિ અગસ્ત્યની [4]દિશામાં (દક્ષિણદિશામાં)આવ્યા.

એ પદ્મપાદે દક્ષિણ દિશામાં આવી સુંદર સર્પોથી શણગારેલા શરીરવાળા, લિંગમાં સન્નિહિત થઇને રહેલા, મસ્તકમાં ચંદ્રની કલાનું ધારણ કરનારા, અત્યંત દયાળુ મનવાળાં પાર્વતીએ આલિંગન કરેલા, આનંદના નિવાસ-

---

૧ અગસ્ત્ય મુનિ ઘડામાંથી જન્મ્યા હતા. ૨ અગસ્ત્ય મુનિનું નામ લેવાથી રોગ ટળી જાય છે એટલા માટે જમીને તેમનું સ્મરણ કરવામાં આવે છે. ૩ અગસ્ત્યમુનિ સમુદ્રને પી ગયા હતા. ૪ અગસ્ત્યમુનિ વિંધ્યાચલને બેસાડી દેવાને વાસ્તે દેવતાઓની માગણી ઉપરથી કાશીમાંથી દક્ષિણ દિશામાં ગયા તે પાછા તે દિશામાં જ રહ્યા કે જે ઉપરથી અગસ્ત્યના વાયદા કહેવાય છે.

રૂપ અને ઇંદ્ર આદિ દેવતાઓ જેમની જયજય શબ્દોથી સ્તુતિ કરતા હતા એવા '**કાલહસ્તીશ્વર**' નામના સદાશિવનાં દર્શન કર્યાં.

પદ્મપાદે '**સુવર્ણમુખરી**' નામની નદીના જલાશયની અંદર સ્નાન કરી સદાશિવને તથા પાર્વતીને ફરીવાર પ્રણામ કરી તેઓનું માનસિક પુષ્પોથી પૂજન કર્યું, મનથીજ સ્તુતિ કરી અને સ્તુતિ કર્યા પછી તીર્થયાત્રાનીજ પ્રાર્થના કરી.

શિવના તત્વને જાણનારાઓમાં ઉત્તમ પદ્મપાદ અનુજ્ઞા લઇને તે કાલહસ્તિ નામના ક્ષેત્રમાંથી પવિત્ર કાંચીક્ષેત્રમાંથી ગયા કે જે કાંચીક્ષેત્ર સંસારરૂપી સમુદ્રમાંથી તરવાની ઇચ્છા રાખનાર માણસને વાસ્તે આ લોકમાં પ્રસિદ્ધ સાધન છે એમ પુરાણ આદિગ્રંથોમાં વૃદ્ધ લોકોએ કહ્યું છે. ત્યાં પોતાના ભાગ્યના અતિશયથી જ પ્રાપ્ત થાય એવા 'એકાંત્યાંત્રીશ્વર' નામના સદાશિવને તથા જાણે મૃત્યુને જીતનારા સદાશિવનો અભિપ્રાય જાણવા માટે જ તે ધામની અંદર રહ્યાં હોય એવાં પાર્વતીને પ્રણામ કરી, તુરત ત્યાંથી થોડેક દૂર નિવાસ કરીને રહેલા, લક્ષ્મીના પતિ, દયાથી ભીંજાએલા મનવાળા અને આદિઅંતથી રહિત '**કલ્લોલેશ**' નામના પુરાણપુરૂષ (વિષ્ણુ)નું પરમભક્તિથી દર્શન કરીને પદ્મપાદ રાજી થયા.

ત્યાંથી પદ્મપાદ **પુંડરીકપુર**માં આવ્યા કે જ્યાં સદાશિવ નિરંતર નાચ કર્યા કરે છે અને તે નાચને પાર્વતીરૂપે પરિણામ પામેલાં સુંદર મહદાસ્યવાળા આનંદાસક્ત હૃદયથી જોયા કરે છે. સદાશિવનું ત્યાં થતું તાંડવ કે જે દર્શનમાત્રથી જન્મના તથા મરણના ભયને ભેદનાર છે અને નેત્રને તથા મનને આનંદ આપનાર છે તેને નિર્મલ મનવાળા મુનિઓ દિવ્યચક્ષુથી નિરંતર જોયા કરે છે.

ત્યાં સદાશિવનાં ચરણારવિંદમાં આસક્તચિત્તવાળા કોઈ ભક્તને પદ્મપાદ આદિ સંન્યાસીઓએ 'અહીં કયું તીર્થ છે?' એમ પુછતાં તે ભક્તે ઉત્તર આપ્યો કે "ભક્તોની પ્રાર્થના ઉપરથી સદાશિવે ગંગાજીનું સ્મરણ કરતાં ભક્તો ઉપર દયાને લીધે મહાતીર્થરૂપ ગંગાજી અહીં સદાશિવના આજ્ઞાથી સન્નિહિત થઇને રહ્યાં છે તેથી લોકો આ તીર્થને '**શિવગંગા**' કહે છે કે જેમાં સ્નાન કરવાથી અત્યંત નિષ્પાપ થએલા પુરૂષો ધીરેધીરે સદાશિવનાં તાંડવને દેખે છે. અહીં પાર્વતી તાંડવથી થાકી ગએલા સદાશિવનો પરિશ્રમ

મટાડવાને વાસ્તે વિચાર કરીને ગંગારૂપે થયાં છે તેથી આ તીર્થ 'શિવગંગા' કહેવાય છે એમ પણ કેટલાએક કહે છે. કેટલાએક વિદ્વાનો વળી એમ કહે છે કે અહીં સદાશિવ વિનોદથી નૃત્ય કરતા હતા તે સમયમાં ગંગાજીના નિવાસરૂપ તેમનું જટામંડલ ચલાયમાન થતાં કંપેલા કાંઠાઓમાં પાણી પછડાવાને લીધે પડખાના પ્રદેશમાં પડેલા ગંગાજલના બિંદુઓમાંથી આ તીર્થ થયું છે તેથી 'શિવગંગા' કહેવાય છે.

પવિત્ર મનવાળો માણસ આ ઉત્તમ તીર્થમાં વારંવાર સ્નાન કરવાથી અને નિત્ય સદાશિવનાં ચરણારવિંદનું વારંવાર દર્શન કરવાથી પોતાના મનને અત્યંત શુદ્ધ કરીને સદાશિવનાં તાંડવનાં દર્શનને પ્રાપ્ત થાય છે. આ શિવગંગામાં નાહીને સદાશિવનાં દર્શન કરનાર માણસને જે શુદ્ધ અને મોટું પુણ્ય થાય છે તેનું વર્ણન કરવાને સાક્ષાત્ સદાશિવ વિના બીજો કોઇ સમથ થતો નથી."

એ પ્રમાણે કોઈ શિવભક્તનાં વચન સાંભળી જેમણે સદાશિવમાંજ પોતાનું ચિત્ત જોડી દીધું એવા જિતેંદ્રિય પદ્મપાદ મુનિએ આનંદથી તે તીર્થમાં સ્નાન કર્યું અને સ્નાન કર્યા પછી, જગતનું રક્ષણ કરનારા સદાશિવના ચરણારવિંદમાં પ્રણામ કર્યા.

ત્યાંથી એ મહાત્મા અને વશ્ય મનવાળા પદ્મપાદ રામચંદ્રજીએ બાંધેલી સેતુનું દર્શન કરવાની ઇચ્છા કરીને ચાલતાં માર્ગમાં 'કાવેરી' નામની નદી તેમના જોવામાં આવી કે જે નદીના પવિત્ર તટનું સ્થલ ક્ષીરસમુદ્રમાં રહેવાની રૂચિવાળા, પીળાં વસ્ત્રોને ધરનારા અને પદ્મપાદ આદિ નામોથી શોભતા વિષ્ણુ (રંગનાથ)ને પ્યારૂં લાગ્યું છે.

ત્યાં સહ્યાદ્રિમાંથી ઉત્પન્ન થએલી એ નદીનાં નિર્મલ જલથી ભગવાનનાં ચરણારવિંદોનું ક્ષાલન કરીને ચરણારવિંદોનું ધ્યાન કરી ઘણા શિષ્યોથી વીંટાએલા ધારેલા સ્થલમાં જવાને ત્યાંથી ચાલ્યા.

પદ્મપાદનું મામાને ત્યાં જવું.

ચાલતાં ચાલતાં મામાનું ઘર માર્ગમાં આવતાં પદ્મપાદ ત્યાં ગયા. શિષ્યો સહિત અને ઘણાકાળે આવેલા તે પદ્મપાદને જોઇ શાસ્ત્રોને જાણનારો તેમનો મામો રાજી થયો.

'પદ્મપાદ શિષ્યો સહિત મામાને ઘેર આવ્યા છે' એવી ખબર મળતાં સઘળા બંધુઓ ત્યાં આવી, ઘણે કાલે આવેલા તે પદ્મપાદને જોઈ આનંદ પામ્યા અને હર્ષના અતિશયને લીધે તેઓને આંસુ આવી ગયાં. ત્યાં કોઇ સંબંધી પ્રેમથી રોવા લાગ્યો, કોઇ રાજી થવા લાગ્યો, કોઈ હસવા લાગ્યો. કોઇ આવતી વાતો કરવા લાગ્યો, કોઈ આનંદના અતિશયને લીધે ત્રુટતા અક્ષરોથી કંઇક બોલવા લાગ્યો અને કોઇ પ્રણામ કરવા લાગ્યો.

આનંદ પામેલા સઘળા બંધુવર્ગે તેમને કહ્યું કે: "ભલે આવ્યા, ઘણે કાલે દીઠા. સર્વ બંધુઓ અત્યંત પ્રેમથી તેમને જોવાની ઇચ્છા કરતાં હતાં પણ તેઓને જોવાનો તમને અવકાશ મળતો ન હતો. સન્યાસીને પુત્રો, મિત્રો કે બંધુવર્ગ એઓની લાગણી હોતી નથી, રાજ્ય સંબંધી પીડા હોતી નથી, કે ચોરનો ભયપણ હોતો નથી માટે સંન્યાસ કૃતાર્થપણાના મૂળ સ્થાનક રૂપ છે. જેમ પક્ષીઓ પુષ્પોવાળા અને શાખાઓથી તથા ઉપશાખાઓથી વ્યાપ્ત થયેલા વૃક્ષનેજ આવીને દુઃખ દે છે પણ પુષ્પો આદિથી રહિત વૃક્ષને દુઃખ દેતા નથી તેમ દરિદ્ર લોકો દિવસે આવીને ધનવાનને દુઃખ દે છે પણ નિર્ધનને દુઃખ દેતા નથી.

અમો કે જેઓનું ચિત્ત સર્વદા કુટુંબના રક્ષણમાંજ લાગેલું રહે છે તેઓને સુખ મળતું નથી અને કોઈ સમયે નિદ્રા પણ મળતી નથી ત્યારે અમોને દેવસેવા તીર્થયાત્રા કે મહાત્માઓની સેવા તો ક્યાંથીજ મળે.

કોઇ બ્રાહ્મણ અમારે ઘેર આવ્યો હતો તેના કહેવાથી 'તમે સંન્યાસ લીધો છે' એમ અમે સાંભળ્યું હતું, તે અહીંયાં ગયા તેને આજ ત્રણ કાલ વીતી ગયો. તીર્થ યાત્રા કરવા નીકળેલા તમે દૈવગતથી ઘેર આવી નીકળ્યા છો.

જેમ પક્ષીઓ બીજાઓએ ઉછેરેલાં સુખદાયી વૃક્ષોને સેવે છે અને તેઓને છોડી પણ દે છે તેમ સંન્યાસીઓ બીજાઓએ કરાવેલા મઠોને અને દેવમંદિરોને સેવે છે અને પાછા અવશ્ય છોડી પણ દે છે. જેમ ભમરો પુષ્પોને પ્રાપ્ત થઇને તેઓમાંથી સારને લે છે પણ તેઓને પીડતા નથી તેમ બ્રહ્મા નંદરૂપ સત્ય સુખને પામેલા સન્યાસીઓ પણ ઘેર ઘેર જઇને ભિક્ષાજ લે છે પણ કોઈ રીતે તેઓને પીડતા નથી.

હે મહાત્મા! સંન્યાસીને વૈરાગ્યપૂર્વક સમાધિજ સ્ત્રી હોય છે,

દેહ જ ઘર હોય છે, મનનો નિગ્રહજ સુખરૂપ હોય છે અને વૈરાગ્યવાળા શિષ્યોજ પુત્રરૂપ હોય છે માટે સંન્યાસીને બીજા કોની ઇચ્છા રહે.

ગૃહસ્થ તો પોતાના મનોરથો પુરા નહી થતાં પણ વારંવાર બીજા મનોરથો કર્યા કરે છે, સ્ત્રીઓને મેળવવાની ઈચ્છાથી રાત દિવસ યત્ન કર્યા કરે છે, સ્ત્રીઓ મળ્યા પછી તેઓમાંથી પુત્રો ઉત્પન્ન કરવાની ઈચ્છા કરે છે, યત્ન કરતાં છતાં પણ ઇષ્ટ પદાર્થને નહી પ્રાપ્ત થતાં તીવ્ર દુઃખને પ્રાપ્ત થાય છે અને વળી પોતાની પાસે જે કાંઈ ઇષ્ટ પદાર્થ હોય તેને ખોઇ બેસે છે. કામનાઓને વશ્ય થએલા પુરૂષને સઘળી રીતે દુઃખજ રહે છે માટે પુરૂષે વૈરાગ્યનું સંપાદન કરવું જોઇએ.

વૈરાગ્યનું મૂળ મનની શુદ્ધિ છે અને મનની શુદ્ધિનું મળ મહાત્માઓની સેવા છે એમ કહેવાય છે એટલા માટે આપ જેવા પુરૂષો મહાત્માઓની સેવા કરવાના મિષથી પરોપકારને વાસ્તેજ પૃથ્વીમાં વિચરે છે. જેઓનાં ગોત્ર બીજાઓના જાણવામાં નથી આવતાં એવા, આત્મતત્વને જાણનારા, લોકોને જડ જેવા જણાતા અને જે યદચ્છાથી મળે તેથીજ નિર્વાહ ચલાવનારા મહાત્મા પુરૂષો પ્રાણીઓની ઉપર દયા કરવાને વાસ્તે પૃથ્વીમાં ફરે છે. શુદ્ધ અંતઃકરણવાળા, સઘળાં પાપોનો ક્ષય કરનારા અને બ્રહ્મભાવને પ્રાપ્ત થએલા મહાત્મા પુરૂષોને જોકે તીર્થયાત્રા કરવાની કશી આવશ્યકતા નથી તો પણ અજ્ઞાની લોકોને તીર્થયાત્રા આદિ સત્કર્મોમાં પ્રવૃત્તિ કરાવવા સારૂ તેઓ તીર્થયાત્રા પણ કરે છે. એવા મહાત્મા પુરૂષોએ જે જળનું સેવન કર્યું હોય તેજ તીર્થ કહેવાય છે.

હે વિદ્વાન્! તમારે કેટલાક દિવસ અહી રહેવું. કારણ કે તમારા જોવાનાં શુભ દર્શનથી મુદિતા આદિ વૃત્તિઓ ઉત્પન્ન થાય છે. તમે અ ંગ હોવાથી અહીંથી જશો ત્યારે સર્વને તમારા વિયોગનું દુઃખ થશે એમ વિચારીને આ લોકો હમણાંજ, ભવિષ્યના દુઃખથી બીવે છે.

હે સંન્યાસીઓમાં ઉત્તમ! ઘર કે જે ક્લેશરૂપી મેલના ભંડરરૂપ છે. મોટાં સાહસોને નાચવાના સ્થાનકરૂપ છે, ચાડીના નિવાસરૂપ છે, અત્યંત મિથ્યા ભાષણોનો આશ્રયરૂપ છે, હિંસાથી ભરપૂર છે, ત્યાગ કરવા યોગ્ય છે અને દુર્જનના સમાગમવાળું છે તેમાં પડેલા ધનની પ્રબલ તૃષ્ણાથી ઘેરાએલા અને ક્રૂરતાવાળા અમ લોકોને આપે પવિત્ર કરવા. ”

એ પ્રમાણે બંધુવર્ગનાં વચનો સાંભળી પદ્મપાદ બોલ્યા કે "બ્રહ્માદિક પ્રાણીઓને અને ક્ષુદ્ર પદાર્થોને પણ ભેળાં તથા જુદાં કરનાર દૈવજ છે એટલા માટે પ્રિયના યોગના સમયમાં તથા વિયોગના સમયમાં માણુસે હર્ષ વિષાદથી રહિત રહેવું જોઇએ. મધ્યાન્હ સમયે ભૂખથી તથા તરશથી પીડાએલો માણુસ 'મને અન્ન દેનારો કયાં છે' એમ બોલતો ગૃહસ્થને ઘેર આવે છે તો તે સમયે તેની ભૂખની પીડાને મટાડનારા ગૃહસ્થને જે પુણ્ય થાય છે તેનું વર્ણન કરવાને પણ કોણ સમર્થ છે !

સાયંકાલે તથા પ્રાતઃકાલે અગ્નિની ઉપાસના કરતો, જળમાં સ્નાન કરતો, દેહનું તથા કાળીયારના ચર્મનું ધારણ કરતો અને વેદવાક્યોનું અધ્યયન કરતો બ્રહ્મચારી નિત્ય ભુખ્યો થઇને ગૃહસ્થને ઘેર ચાલ્યો આવે છે. ઉંચા સ્વરથી શાસ્ત્રનું ભાષણ કરતો અથવા ૐકારરૂપ મંત્રનો જપ કરતો મનને વશ રાખનારો દંડી સંન્યાસી પણ મધ્યાન્હ સમયે જઠરાગ્નિ પ્રદીપ્ત થાય ત્યારે નિત્ય ગૃહસ્થને ઘેર આવે છે.

વાનપ્રસ્થ પણ જે ગૃહસ્થનું અન્ન ખાઇ પોતાના શરીરનો નિર્વાહ કરતાં તીવ્ર તપ કરતો હોય તે ગૃહસ્થને વાનપ્રસ્થના પુણ્યમાંથી અરધો ભાગ મળે છે અને અરધો ભાગ વાનપ્રસ્થને રહે છે એમ નિર્દોષ ધર્મશાસ્ત્રમાં કહ્યું છે

વિચક્ષણ ગૃહસ્થ પ્રવાસ વિના પણ, તીર્થયાત્રા આદિ ધર્મોના પ્રયાસ કરનારાઓના સેવન કરવાથી સારી રીતે પુણ્ય મેળવી શકે છે, તીર્થ આદિની સેવા તો ઘણાં દુઃખો વેઠવાથી થઇ શકે છે. ધનવાન ગૃહસ્થ મહા ભાગ્યશાળી છે એમ હું માનું છું. કારણ કે સર્વ લોકો તેના ધન ઉપર જીવે છે. કોઇ યોગથી, કોઇ સ્નેહથી કોઇ દાનથી અને કોઇ બળથી પણ તેના ધન ઉપર જ જીવે છે

જે ગૃહસ્થ વેદ જાણનારા બ્રાહ્મણને રાજી કરે છે તેને સર્વ દેવતાઓને રાજી કરવાનું પુણ્ય મળે છે. કારણ કે 'વેદ જાણનારા બ્રાહ્મણમાં સર્વે દેવતાઓ વસે છે' એમ સાક્ષાત શ્રુતિજ કહે છે. સ્વધર્મમાં નિષ્ઠાવાળા સઘળા પુરૂષાર્થોના સ્વરૂપને જાણનારા, સઘળાં તીર્થોનું સેવન કરનારા, જિતેંદ્રિય અને પરોપકાર કરવાના નિયમવાળા સર્વે મહાત્મા પુરૂષો ગૃહસ્થને ઘેર આવે છે.

લોકોને તીર્થોનાં સેવન કરવાથી જે પુણ્ય મળે છે તે પુણ્ય ગૃહસ્થને ઘેર બેઠાંજ મળે છે કે જેથી ગૃહસ્થનું ઘરજ તીર્થરૂપ કહેવાય છે, આમ છે એટલા માટે ધનવાન ગૃહસ્થે તો દાતાજ થવું જોઇએ તીર્થાદિક વાસ્તે પ્રવાસ કરવાની એવા કોઇ પણ ગૃહસ્થને આવશ્યકતા નથી. ઘરની અંદર રહેનારા ઉપર આદિ જીવો અને બહાર રહેનારા ગાય, મૃગ, તથા પક્ષી આદિ જીવો ગૃહસ્થનાંજ ધાન્યાદિકથી જીવે છે એટલા માટે ગૃહસ્થ કે જેના ઉપર સઘળાઓની જીવિકા ચાલે છે તેને હું સર્વથી ઉત્તમ માનું છું.

સઘળા પુરૂષાર્થોનું મૂળ શરીર છે અને શરીરનું મૂળ અન્ન છે. એમ શ્રુતિમાં કહ્યું છે તો અમ લોકોના અન્નનો સઘળો આધાર ગૃહસ્થો ઉપર જ રહ્યા છે માટે અમલોકોને જે કાંઈ શુભ ફળો મળે છે તેઓ ગૃહસ્થો-રૂપી વૃક્ષથી મળે છે, વળી પણ તમોને ભલામણ કરૂં છું તે આદરપૂર્વક સાંભળો. જે કોઇ આતુર અતિથિ તમારે ઘેર આવે તેનું અવશ્ય પૂજન કરજો. અતિથિનું પૂજન કરવાથી કુળનો ઉદ્ધાર થાય છે પણ તેને કહાડી મુકવાથી કેટલું અનિષ્ટ થાય છે તે હું કહી શકતો નથી.

હે બ્રાહ્મણો ! ફળની કામના રાખ્યા વિનાજ વેદોક્ત કર્મ કરજો. કર્મ કરવામાં 'જગતનો ઇશ્વર અમને પ્રસન્ન થજો' એટલી પણ ફળની માગણી કરવી નહી. આ પ્રમાણે ચાલવાથી થોડા કાળમાં તમારા અંતઃકરણોની શુદ્ધિ થશે. જો કે ગૃહસ્થો વેગથી આલિંગન કરતી અને મધુર બોલતી સ્ત્રીઓનાં કુચો ઉપર વસ્ત્ર સમાન લાગતા ચંદનના અને અગરૂના રંગથી ખરડાએલી છાતીવાળા રહેતા હોય તોપણ એઓ જો પવિત્ર, પુણ્યવાન અને દયા ભરેલી હૃદયની સ્ફુર્તિવાળા રહેતા હોય તો તેઓના મહાત્મા સંન્યાસીઓનાં ચરણાર્વિંદના ભજનથી ક્ષણમાત્રમાં મટી જાય છે. પદ્મપાદે બંધુઓને એ પ્રમાણે ભલામણ કરીને મામાને ઘેરજ ભિક્ષા કરી, પદ્મપાદ જમી રહ્યા પછી મામાએ તેમને પુછયું કે "આ તમારા શિષ્યના હાથમાં ઢાંકેલું કયું પુસ્તક છે?"

'હે વિદ્વાન્! આ શારીરક ભાષ્યની ટીકા છે' એમ ઉત્તર સાંભળી મામાએ 'તે પુસ્તક જોવા આપો' એમ કહેતાં પદ્મપાદે તે પુસ્તક મામાના હાથમાં આપ્યું. એ પુસ્તકનું અવલોકન કરતાં મામો પદ્મપાદની બુદ્ધિને જોઇ કાંઇક રાજી થયો અને તે સમયે તેને કાંઇક ખેદ પણ થયો. પદ્મપાદની

પ્રબંધ રચવાની વિચિત્ર ચાતુરીને જોઇ મામાને જેમ કાંઇક આનંદ થયો તેમ એ પુસ્તકમાં યુક્તિઓના સમૂહોથી મતાંતરોનું પ્રબલ અને જેનો ઉત્તર દઈ શકાય નહી એવું ખંડન કર્યું હતું તે જોઇને ખેદ પણ ઉત્પન્ન થયો.

પ્રભાકર ભટ્ટનો મત કે જે પોતે સ્વીકારેલો હતો તેનું એ ગ્રંથમાં વિશેષ ખંડન કરેલું જોઇએ વિષયમાં જેને મત્સર ઉત્પન્ન થયો એવા મામાએ મનમાં દ્વેષ છતાં પણ 'આ ગ્રંથ બહુ સારો છે' એમ કહીને અભિનંદન કર્યું.

પદ્મપાદે શારીરિક ભાષ્યની ટીકા મામાને ત્યાં મૂકી સેતુની યાત્રા કરવા જવું.

પછી પદ્મપાદે મામાને કહ્યું કે "આ પુસ્તકનો બોજો તમારે ઘેર મુકીને હું સેતુની યાત્રા કરવા જાઉં છું. મારૂં જીવન આ પુસ્તકમાં જ છે. હે વિદ્વાન્! જેમ ગૃહસ્થોને ગાય તથા ઘર આદિ ઉપર પૂર્ણ પ્રીતિ હોય તેમ અમ લોકોને પુસ્તકોના સમુહ ઉપર પૂર્ણ પ્રીતિ હોય છે."

એ પ્રમાણે મામાને કહી પદ્મપાદે શિષ્યોની સાથે આનંદપૂર્વક સેતુનો માર્ગ લીધો. મામાને ઘેરથી ચાલવાના સમયમાં પદ્મપાદને ભવિષ્ય અનિષ્ટની સૂચના આપનારાં અશુભ નિમિત્તો થયાં પદ્મપાદનાં પ્રસ્થાનના સમયમાં ડાબી આંખ, ડાબો સાથળ ફરકવા લાગ્યા અને કોઇએ સામેથી મોટી છીંક ખાધી. આ પ્રમાણે થયા છતાં પણ બ્રહ્મ જ્ઞાની પદ્મપાદ એ સઘળાંને નહી ગણકારતા ત્યાંથી ચાલ્યા.

પદ્મપાદના મામાએ ભાષ્યની ટીકા બાળી દેવા પોતાનું ઘર પણ બાળી દીધું.

પદ્મપાદ ગયા પછી મામાએ વિચાર કર્યો કે "જો આ ગ્રંથ રહેશે તો મારા ગુરૂના પક્ષને હાનિ પહોંચશે અને આ ગ્રંથ બળી જશે તો મારા ગુરૂના મતનો મોટો પ્રચાર થશે. આ ગ્રંથનું શાસ્ત્રાર્થ સંબંધી ભાષણથી ખંડન કરવાને કોઈ પણ સમર્થ નથી. મારા ગુરૂના પક્ષનો નાશ થાય તે કરતાં મારા ઘરનો નાશ થાય એજ સારૂં છે માટે મારે મારા ઘરની સાથે આ પુસ્તકને બાળી દેવું." એ પ્રમાણે નિશ્ચય કરી પદ્મપાદના મામાએ પોતાના ઘરમાં અગ્નિ સળગાવીને 'હાયરે ! મારા ઘરમાં લાય થઇ' એમ પોતેજ ઊંચા સ્વરથી ચીસો પાડવા માંડી.

પરંપરાથી ચાલી આવતી લોકવાણી ઉપરથી વિદ્વાન્ લોકો આ વાત કરે છે અને એજ પ્રસિદ્ધ વાત ઉપરથી મેં આ ગ્રંથમાં લખ્યું છે માટે મારા ઉપર કોઈનું પાપ પ્રસિદ્ધ કરવાનો દોષ મુકવો નહી. ગુહ્ય રીતે પાપકર્મ કરનારને જેટલું પાપ લાગ્યું હોય તે કરતાં ગુહ્યવાતની જગત્‌માં પ્રસિદ્ધિ કરનારને બમણું પાપ લાગે છે.

પદ્મપાદનું કુલ્લ નામનાં મુનિનાઃ આશ્રમમાં જવું.

મામાને ઘેરથી નીકળેલાં પદ્મપાદ ચાલતાં ચાલતાં 'કુલ' નામના મુનિના આશ્રમમાં આવ્યા કે જ્યાં પૂર્વે રામચંદ્રજી પીપળાના મૂળપર પોતાનું ધનુષ મુકીને પોતે દર્ભની પથારીપર બીરાજ્યા હતા.

સેતુનું મહાત્મ્ય.

સમુદ્રને તરયા વિના બીજે સીતાજીને લંકામાંથી પાછો લેવાનો કોઇ પણ ઉપાય જેમને સુજતો નહતો એવા રામચંદ્રજી 'વાનરાઓ પૃથ્વીમાં ઠેકવાને સમર્થ છે પણ તેઓ સમુદ્રને ઠેકવાને સમર્થ નથી' એમ ચિંતા કરતા કરતા દર્ભના આસનપર બેઠા હતા તે સમયે દૂર પ્રદેશમાં કોઈ અપૂર્વ તેજ તેમના જેવામાં આવ્યું કે જે તેજ જાણે આખા જગતમાં ફેલાતું હોય એમ જણાતું હતું, સુખદાયી હતું, શીતલ હતું અને મુનિઓએ તથા દેવતાઓએ નિરંતર પ્રાર્થના કરવા યોગ્ય હતું.

એ તેજને પોતાની સામે આવતું જોઇ મોટા પરાક્રમવાળા રામચંદ્રજી આદિ સર્વે ઉભા થયા. તેટલીવારમાં એ મોટી પ્રભાના મંડલની અંદર કોઇ પુરૂષ છે એમ જાણવામાં આવ્યું. કોણ છે એમ જાણવાની કાળજી ધરતાં થોડીવારમાંજ 'એ પ્રભાના મંડલની અંદર પરમ પૂજ્ય, શિવના જેવી આકૃતિવાળા, સત્વગી, તપોમય મૂર્તિવાળા અને લોપામુદ્રા નામનાં પત્નીથી સંયુક્ત મોટા મુનિ અગસ્ત્ય છે' એમ પરંના જાણવામાં આવ્યું.

અગસ્ત્ય મુનિ જેવામાં આવતાંજ રામચંદ્રજીએ અંતઃકરણમાં ઉત્પન્ન થએલો ખેદ છોડી દીધો. જેમ સૂર્ય મોટા અંધારાને મટાડે છે તેમ નક્કી કરીને મહાત્માનું દર્શનજ પ્રાણીઓના ખેદને મટાડે છે. રામચંદ્રજીએ મુનિની અને એમનાં પત્ની લોપામુદ્રાની અર્ધ્ય આદિથી પૂજા કરીને તેમોના ચરણમાં મસ્તકથી પ્રણામ કર્યા. દુઃખરૂપી સમુદ્રમાં પડેલા રામચંદ્રજી જરાવાર ચૂપ રહી પછી ધીરજ ધરીને નીચે પ્રમાણે બોલ્યા.

આપ કે જે મને દુઃખરૂપી મહાસાગરમાં પડેલો જાણીને પધાર્યા છો તેમને જોઇ જેમ મારા પિતાને જોઇ રાજી થાઉં તેમ રાજી થાઉંછું. આજ હું મારા ચિત્તને પૂર્ણ થએલા મનોરથવાળું માનુંછું. અમારો પ્રખ્યાત વંશ કે જે સૂર્યથી ચાલેલો છે તેમાં મારા જેવો દુર્ભાગ્ય પુરૂષ કોઇ થયો નથી અને થશે પણ નહી. હું પ્રથમતો રાજ્યથી ભ્રષ્ટ થયો, રાજ્યથી ભ્રષ્ટ થતાં પણ ગામમાં રહેવા નહી પામતાં સીતાની તથા લક્ષ્મણની સાથે વનમાં આવ્યો, વનમાં આવતાં પણ મારીચે કરેલી મૃગરૂપની માયાથી મોહી ભુલમાં પડયો કે જે ભૂલનો લાભ લઇને ઓછામાં પુરૂં તે વળી રાક્ષસોનો રાજા રાવણ છળ કરીને મારી સ્ત્રી સીતાને હરી ગયો. એ સીતા હમણાં રાવણની આસોપાલવની વાડીમાં છે અને તે સીતા સ્વાભાવિક રીતે પાતળાંજ હતા તેમાં વળી મારા વિયાગને લીધે વધુ દુબળાં થઇ ગયાં છે.

હવે હું જે ઉપાયથી સમુદ્રને તરી મોટા સૈન્યથા દુષ્ટને મારી સીતાને પાછાં લાવું એવો કોઇ ઉપાય મને કહો. આ સમયમાં મને હિતનો ઉપદેશ કરનારો આપવિના બીજો કોઇ નથી.

એ પ્રમાણે રામચંદ્રજીનાં વચનો સાંભળી વિદ્વાન્ અગસ્ત્ય મુનિએ તેમને કહ્યુ કે "હે રામ ! તમે શોકને વશ થાઓમા સૂર્યવંશમાં અને ચંદ્રવંશમાં પણ મોટા મોટા રાજાઓ દુઃખ પામ્યા હતા અને પાછાં તે દુઃખથી મુક્ત થયા હતા.

હે દશરથ રાજાના પુત્ર! તમે ધનુષ ધરનારાઓમાં અગ્રણી છો, તમારા નાના ભાઇ લક્ષ્મણ જેવો પણ બીજો કોઇ વીર નથી અને વળી કરાડો મોટા વાનરાઓ તમારા સહાય છે માટે અનાથની પેઠે આવું વચન નહી બોલો નહીં બોલો. તમને આ રીતે સહાયોની સંપત્તિ છે અને વળી કોઇ હું પણ તમને હિતનો ઉપદેશ કરનાર સહાય મળ્યો છું માટે હવે આ સમુદ્રની તમારી પાસે શી શકિત છે? હવે તો આ સમુદ્રને ગાયના પગના ખાબોચીઆ જેવોજ સમજો.

તમારી ઇચ્છા હોય તો હું આગળની પેઠેજ આ આખા સમુદ્રને પી જાઉં કે જેથી સમુદ્ર સુકાઇ જતાં પગવાટથી તમે લંકામાં પહોંચો. પરંતુ એમ કરવાથી મેંજ કીર્ત્તિ મેળવી કહેવાય .અને જો તમે સમુદ્રમાં સેતુ ઘો તો તમે કીર્ત્તિ મેળવી શકો. તમે સમુદ્રમાં સેતુ બંધાવીને તે દુષ્ટને

મારો કે જે દુષ્ટ સીતાને ચોરીથી હરી ગયો છે. એમ કરવાથી જ્યાંસુધી જગતમાં ચંદ્ર અને તારાઓ રહેશે ત્યાં સુધી તમે અવિચળ કીર્તિ પામશો માટે મોટા વાનરાઓના હાથથી સમુદ્રમાં સેતુ બંધાવો.

આ પ્રમાણે અગસ્ત્ય મુનિના વચનથી પ્રેરાએલા રામચંદ્રજીએ વાનરાઓના હસ્તોથી ઉંચાં ઊંચાં શિખરો નખાવીને જે સ્થળથી સમુદ્રમાં સેતુ બંધાવી હતી અને જે સ્થળથી લંકામાં જઇ દુષ્ટ રાવણને મારીને એ રામ સીતાજીને પાછાં લાવ્યા હતા તે સર્વોત્તમ તીર્થમાં સ્નાન કરી ભક્તિથી રામેશ્વરને પ્રણામ કરીને પદ્મપાદે તે સ્થળમાં મનુષ્યોને શ્રદ્ધા ઉત્પન્ન કરવાને માટે શિષ્યોના પાસે તે સ્થળના મહિમાનું સારી રીતે વર્ણન કર્યું.

પદ્મપાદ એ સ્થળના મહાત્મ્યનું વર્ણન કરતા હતા તે સમયે કોઇ વિદ્વાને એમને પુછ્યું કે "રામેશ્વર શબ્દમાં સંસ્કૃત વ્યાકરણની રીતિ પ્રમાણે કયો સમાસ છે?" એ પ્રમાણે પુછાતાં પદ્મપાદે નીચે પ્રમાણે ત્રણ પ્રકારના સમાસો કહ્યા.

રામચંદ્રજીએ 'રામના ઇશ્વર તે રામેશ્વર' એમ તત્પુરૂષ સમાસ કહ્યો હતો, સદાશિવે 'રામ છે ઇશ્વર જેના તે રામેશ્વર' એમ બહુવ્રીહિ સમાસ કહ્યો હતો અને ઇંદ્ર આદિ દેવતાઓએ તો રામની તથા સદાશિવની એકતા સમજીને 'રામ એવા ઇશ્વર તે રામેશ્વર' એમ કર્મધારય સમાસજ કહ્યો હતો.

એ પ્રમાણે પદ્મપાદે નિશ્ચય કરીને સમાસોનું નિરૂપણ કરતાં ત્યાંના જે પંડિતો હતા તેઓએ પદ્મપાદને અભિનંદન આપ્યું. પછી એ લોકો જેમની સ્તુતિ કરવા લાગ્યા એવા યોગીશ્વર પદ્મપાદે એ સ્થલમાં કેટલોક કાલક્ષેપ કર્યો.

પદ્મપાદે મામાને ઘેર આવી ભાષ્ય બળી ગયાની વાત જાણી.

જેમણે તીર્થસ્નાનથી ચિત્તના નિર્મલપણાનું સંપાદન કર્યું એવા પદ્મપાદ શિષ્યો સહિત ત્યાંથી ચાલીને અનેક દેશોને જોતા જોતા પાછા મામાને ઘેર આવ્યા ત્યાં પોતાના પુસ્તકની સાથે મામાનું ઘર બળી ગયાની વાત તેમના સાંભળવામાં આવી.

પુસ્તક બળી ગયાની વાત સાંભળી કાંઇક ખેદ પામેલા, સ્વરૂપનું અનુસંધાન કરી કરીને ધીરજ રાખતા અને ઘરનો તીવ્ર દાહ થયાની વાત સાંભળી સાંભળીને દયા કરતા એ પદ્મપાદને તેમના મામાએ કહ્યું કે "તમે મારા ઉપર વિશ્વાસ ધરીને પુસ્તક મુકી ગયા હતા પણ તે પુસ્તકને મારા

પ્રમાદને લીધે ઘરમાં પડેલા અગ્નિએ બાળી નાખ્યું. તમારાં પુસ્તકનો નાશ થવાથી મને જેટલો પરિતાપ થાય છે તેટલો પરિતાપ મારૂં ઘર બળી જવાથી થતો નથી."

એ પ્રમાણે બોલતાં મામાને પદ્મપાદે કહ્યું કે "મારૂં પુસ્તક જતું રહ્યું પણ મારી બુદ્ધિ મારી પાસે રહી છે." સંન્યાસીઓએ વદન કરવા યોગ્ય મહાધીર પદ્મપાદે એટલાં વચન કહીને ફરીવાર ભાષ્યની ટીકા કરવાનો આરંભ કર્યો.

પદ્મપાદની બુદ્ધિ હણાઇ જાય તેવી દવા ખવરાવવી.

'પદ્મપાદની બુદ્ધિને જોઇ વળી ભય પામેલા તેમના મામાએ પદ્મપાદની ભિક્ષામાં જેથી પદ્મપાદની બુદ્ધિ હણાઇ જાય એવું કોઇ ઔષધ નાખી દીધું કે જે ખાવામાં આવવાથી પદ્મપાદ પૂર્વની પેઠે ટીકા કરી શકયા નહિ.' એમ કેટલએક કહે છે.

આ સમયમાં પદ્મપાદની પેઠે તીર્થયાત્રા કરવા નીકળેલા અને પદ્મપાદને પ્યારા કેટલાએક તેમના ગુરૂભાઇઓ કે જેઓએ પદ્મપાદ પછી સંન્યાસાશ્રમ લીધો હતો તેઓ પણ પ્રસંગથી તે દેશમાં આવી નીકળ્યા. તેઓએ પણ પદ્મપાદની ખબર મળતાં પદ્મપાદના મામાને ઘેર આવ્યા, એ મુંઝાઇ ગએલા પદ્મપાદને જોયા પદ્મપાદને જોઇ એઓ પદ્મપાદના ચરણની રજ પોતાને માથે ચઢાવી એવી રીતે પદ્મપાદને પગે લાગ્યા. ઘણે કાળે મળવાને લીધે તેઓએ તુરત પરસ્પરને નમસ્કારો આપ્યા તથા પરસ્પરના નમસ્કાર લીધા.

વાણીની ચતુરાઇથી ઉપનાગને, બૃહસ્પતિને તથા વાલ્મીકને પણ જીતી શકે એવા, દુષ્ટ ભેદવાદીઓના સમૂહોને મહાભય આપનારા અને ગુરૂનું ચરણારવિંદ કે જે પોતાની પ્રભાથી આશ્ચર્યભૂત અજ્ઞાનનું અત્યંત નિવારણ કરનાર, સઘળા મનોરથોને પૂરનાર અને ભવિષ્ય વિપત્તિઓના ભાગોને પાનડાંની પેઠે કંપાવનાર છે તેને ચિત્તમાં ધારણ કરતી એ આચાર્યના શિષ્યોની મંડલી, એ સ્થલમાં શોભવા લાગી.

એ મંડલીને સઘળાં તીર્થોનું સેવન કરીને કોઈ પ્રયોજનથી ત્યાં આવેલા એક ઉત્તમ બ્રાહ્મણના મુખથી પોતાના દેશ સંબંધી સઘળી સુખદાયી વાતની ખબર મળી. ઘણા કાલથી શ્રીશંકરાચાર્યનાં દર્શન નહીં મળવાથી જેઓનાં હૃદયો અત્યંત આતુર થયાં હતાં એવા એ શ્રીશંકરાચાર્યના શિષ્યો એ રીતે

માંડ માંડ શ્રીશંકરાચાર્યની ખબર મેળવીને કેરલ દેશ (મલબાર)માં ગયા.

સ્વધર્મનું પાલન કરવામાં આસક્ત ચિત્તવાળા અને પરમ વૈરાગ્યવાળા શ્રીશંકરાચાર્ય આ સમયમાં પોતાનાં માજીની અંત્ય ક્રિયા કરીને આકાશ પર્યંત ઊંચા ઉત્તમ કેર નામનાં વૃક્ષોવાળા કેરલ દેશમાં રહ્યા હતા અને તેમાંજ વિચરતા હતા. કેરલ દેશમાં ચાન્કાર વિચરતા અને અનુપમ પ્રભાવવાળા એ શ્રીશંકરાચાર્ય પોતાના શિષ્યોના આવવાની વાટ જોઇને વિનયથી 'મહાસુર' નામના ગામના અધિપતિ વિષ્ણુને પ્રણામ કરતાં કરતાં નીચે પ્રમાણે તેમની સ્તુતિ કરવા લાગ્યા.

હે જગદીશ્વર! આપ અનિર્વચનીય સ્વરૂપવાળી માયાથી આ જડચૈતન્યાત્મક વિચિત્ર જગતને કેવલ લીલાને વાસ્તેજ ઉત્પન્ન કરો છો. આપ કે જે પૂર્ણકામ છો તેમને બીજું કાંઇ પ્રયોજન મેળવવાની ઇચ્છાતો સંભવેજ નહી.

હે ઇશ્વર! તમેજ રજોગુણનું ધારણ કરીને જગતને સર્જો છો, સત્વગુણનું ધારણ કરીને જગતની રક્ષા કરો છો અને તમોગુણનું ધારણ કરીને જગતનો પ્રલય કરો છો એટલા માટે તમે એકજ બ્રહ્મા, વિષ્ણુ તથા શિવ એ નામોથી અનેક પ્રકારે કહેવાઓછો.

આપ પોતે એક છતાં પણ જેમ સૂર્ય અનેક જલાશયોમાં પ્રતિબિંબિત થઇને અનેક જણાય છે તેમ ઘણાં રૂપોવાળાં આ જગતમાં જીવરૂપે પ્રવેશ કરીને અનેક જણાઓ છો.

પદ્મપાદે તીર્થયાત્રા કરી શ્રીશંકરાચાર્ય પાસે પાછા આવવું.

આ પ્રમાણે શ્રીશંકરાચાર્ય ઉત્તમ સ્તુતીઓથી વિષ્ણુનું આરાધન કરતાં કરતાં એજ દેવાલયમાં બીરાજ્યા હતા. ત્યાં લાંબા કાલના વિયોગથી ચિત્તમાં દીન થએલા પદ્મપાદ આદિ શિષ્યોએ આવીને મસ્તકોથી દંડવત્પ્રણામો કર્યા. શ્રી શંકરાચાર્ય દયા ભરેલી રીતે કુશલ પ્રશ્ન પૂછીને સઘળા શિષ્યોની સાંત્વના કરી રહ્યા પછી અત્યંત દીન મનવાળા પદ્મપાદે તોતડાતા અક્ષરોથી ધીરે-ધીરે નીચે પ્રમાણે વિજ્ઞપ્તિ કરી.

મહારાજ! હું રંગનાથ નામના વિષ્ણુનાં દર્શન કરીને વળ્યો તે સમયે મારો પૂર્વાશ્રમનો મામો માર્ગમાં ઘણા ઘણા કાલાવાલા કરીને મને પોતાને ઘેર તેડી ગયો હતો. જો કે એ મામો ભેદવાદીઓમાં અગ્રણી હતો તો પણ મેં પૂર્વાશ્રમની વાસનાને લીધે તેને આપના ભાષ્યની ટીકા વાંચી સંભળાવી

અને તેમાં પૂર્વપક્ષો કરવા લાગેલા તે મામાને મેં વાદમાં જીતી પણ લીધો.

આપનાં ઉત્તમ ભાષણો કે જેઓ તપ્તમુદ્રા (ઉનીછાપ) લેનારા લોકોનાં મોહોડાં બંધ કરવાના મંત્રોરૂપ છે, વેદના સારરૂપી અમૃતથી ખરડાએલાં છે અને તર્ક મતને, પ્રભાકરના મતને તથા કપિલના મતને તોડી નાખનારાં છે તેઓરૂપી બખ્તર ધરીને મેં મામાને જીતી લીધો.

હે મુનિ ! યુક્તિઓના સમૂહરૂપ વાંસથી ઉત્પન્ન થએલાં આપનાં ઉત્તમ ભાષણોરૂપી મોતીનું બખતર ધરનારો પુરૂષ કણાદના અનુયાયી તાર્કિક લોકોની સેનાના મુખમાં તરવારોની ઝપાઝપી જેવા વાદમાં પણ મુંઝાતો નથી, ગૌતમના અનુયાયી લોકોની સેનામાં શાસ્ત્રોની ઝપાઝપી જેવા વિવાદમાં પણ વિષમ શ્રમ પામતો નથી અને સાંખ્ય લોકોની સેનામાં ધોકા ધોકી જેવા વિવાદમાં પણ ખેદ પામતો નથી.

હે ગુરૂ ! પછી હારી ગએલા મારા મામાએ પોતાનો દુષ્ટ અભિપ્રાય રાખીને મારો આગળની પેઠે સત્કાર કરતાં હું તેના ઘરમાં ભાષ્યની ટીકા મુકીને નિશ્શંક રીતે ત્યાંથી રાતનો ચાલ્યો. હું ચાલ્યા પછી મધરાતને સમયે તે મારા મામાના ઘરમાં, પ્રલયના સમયમાં નૃત્ય કરતા સદાશિવના લલાટના અગ્નિની જ્વાળાઓના જેવી વિકરાળ જ્વાળાઓવાળો અગ્નિ લાગતાં તે અગ્નિએ મારા મામાના ઘર ભેગી ભાષ્યની ટીકાને પણ ભસ્મ કરી નાંખી.

આ વિષયમાં લોકોમાં એવી વાત ફેલાઇ છે કે "પોતાના પ્રતિપક્ષ રૂપ ગ્રંથનો નાશ કરવાની ઇચ્છાથી એ અભાગીએ પોતાનું ઘર પણ પોતાના હાથથી બાળી નાંખ્યું અને પદ્મપાદની ભિક્ષામાં જેથી બુદ્ધિ મંદ થઇ જાય એવું ઝેરી ઔષધ પણ નાખી દીધું." મારી બુદ્ધિ કે જે આગળ સંશયો તોડવાના સામર્થ્યવાળી હતી તે હવે તેવી નિર્મલ થતી નથી. અમો કે જેઓ આપના ચરણના કિંકર છીએ તેઓને આવી વિષમ દશા પ્રાપ્ત થવી યોગ્ય છે ? નથી જ. એટલા માટે મારી બુદ્ધિને આગળના જેવી કરી આપો.

હે સદ્‌ગુરુ ! આપના ઉત્તમ ભાષ્ય ઉપર સર્વોત્તમ સ્પષ્ટ યુક્તિઓથી ભરેલી જે મેં સુંદર ટીકા બનાવી હતી તે ટીકા પ્રવાસમાં અગ્નિથી બળી ગઇ !! હાય હાય ! મહારાજ ! હું ઘણા ઘણા યત્નો કરીને જ્યારે જ્યારે

ફરીવાર એ ટીકા કરવા માંડુ છું, ત્યારે ત્યારે મારી બુદ્ધિ આગળ પ્રમાણે પ્રૌઢ યુક્તિઓમાં પ્રવેશ કરતી નથી.

કેટલા કેટલા દીન અને મુંઝાએલા પુરૂષો આપના ચરણારવિંદના ખુણાની અણી કે જે કૃપાના સમુદ્રરૂપ છે તેનું શરણુ લઇને સર્વેશ્વરની પદવીને પામ્યા નથી ? સર્વે પામેલા છે, હે ગુરૂ ! આમ છે ત્યારે હું પણ કે જે આપના ચરણારવિંદને પ્રણામ કરૂં છું તેનો શો અપરાધ છે? કદાચ 'કોઇ પાપનો અંશ રહી ગયો છે' એમ આપ કહેવા ધારતા હો તો 'ગુરૂના ચરણના ચિંતનથી સઘળાં પાપોનો છેડો આવે છે' એમ હવે પછી ખોટું કહેશોમાં.

પદ્મપાદ એ પ્રમાણે બોલતાં કરૂણાના પૂરથી વ્યાપ્ત થએલા અંતઃકરણવાળા શ્રી શંકરાચાર્યે ક્ષાર સમુદ્ર જેવાં ઉજ્વલ, મોહને ટાળનારાં અને સુંદર સંદર્ભવાળા વચનોથી નીચે પ્રમાણે તેમની સાંત્વના કરી.

હે પ્રિય શિષ્ય ! કર્મોનો વિપાક વિષમ છે અને ઝેરથી ઉત્પન્ન થએલા મોહની પેઠે નિવારણ કરવાને અશક્ય છે, આ ભવિષ્ય મેં પ્રથમથીજ જાણ્યું હતું અને સુરેશ્વરાચાર્યની પાસે કહ્યું પણ હતું. તમે પૂર્વે ઋષ્યશૃંગ પર્વતમાં મારી પાસે ભાષ્યની ટીકાની જે પંચપાદી (પાંચ પાદનું વ્યાખ્યાન) પ્રેમથી વાંચી હતી તે પંચપાદી આજ દિવસ સુધી પણ મારા ચિત્તમાંથી ગઇ નથી માટે મારા મુખથી તેટલા ગ્રંથને તુરત તમે લખી લ્યો અને શોક કરવો છોડી દો.

ભાષ્ય કરનારા શંકરાચાર્યે એ પ્રમાણે પદ્મપાદની આશ્વાસના કરીને પોતાના મુખથી પ્રથમ અનુક્રમ પ્રમાણે જ તેની કૃતિની પંચપાદી કહી સંભળાવી. ત્રૈલોક્યના ગુરૂ, પ્રતિબંધ રહિત જ્ઞાન શક્તિવાળા અને સઘળી વિદ્યાઓની પ્રવૃત્તિના મૂલરૂપ એ પરમ પુરૂષ પરમાત્મારૂપ શંકરાચાર્ય એવી અગાધ સ્મરણશક્તિવાળા હોય એમાં કાંઇ આશ્ચર્ય નથી.

એ પંચપાદીને તુરત લખી લઇને પદ્મપાદને એટલો બધો પરમ આનંદનો સમૂહ થયો કે જેથી તે પદ્મપાદ ઉઠવા લાગ્યા, રોવા લાગ્યા, ગાવા લાગ્યા અને નાચવા લાગ્યા. આ સમયમાં કવિતા કરવામાં કુશલ કોઇ 'રાજશેખર' નામનો કેરલ દેશનો રાજા હતો તેણે શંકરાચાર્યની પાસે આવીને તેમને પ્રેમને લીધે પોતાના મુકુટનાં રત્નોથી ઘસાએલી ચરણના નખોની અણીઓવાળા કર્યા.

'હે રાજા ! એ ત્રણ નાટકનો પ્રચાર થયો છે કે કેમ ?' એ રીતે રાચાર્યે પુછતાં રાજશેખરે કહ્યું કે 'મારા પ્રમાદને લીધે એ ત્રણે નાટક મેમાં આહુતિપણું પામ્યા છે. (બળી ગયાં છે)' એ સમયે શંકરાચાર્યે ત્રણે નાટકો મુખથી બોલી દેખાડયાં અને રાજશેખરે લખી લીધાં. જે ી વિસ્મય પામેલા તે રાજાએ 'હે વર દેનાર ! હું આપનું શું કામ કરૂં કહો. હું આપનો કિંકર છું' એમ વિજ્ઞપ્તિ કરી.

શંકરાચાર્યે આજ્ઞા કરી કે "હે રાજા ! હમણાં મે કાલટી નામના મના રહેનારી બ્રાહ્મણોને શાપ દેઇને વેદકર્મના અધિકારથી ભ્રષ્ટ કર્યા છે ટે તમારે પણ એ પાપીઓને વેદકર્મોના અધિકારથી ભ્રષ્ટ જ રાખવા."

નષ્ટ થએલી ટીકાને પાછી મેળવીને પદ્મપાદ રાજી થયા અને કેરલ દેશનો જા પણ શંકરાચાર્યની પાસે આવી તેમને પ્રાર્થના કરી તેમના મુખથી અ-પાસે ત્રણે નાટકોને પાછાં મેળવી આનંદના સમુદ્રમાં ડુબતો ડુબતો અને રાચાર્યનાં ચરણારવિંદોનું નિરંતર ધ્યાન કરતો કરતો ત્યાંથી પાછો તાની નગરીમાં ગયો.

પ્રકરણ ૧૬ મું

શ્રી શંકરાચાર્યે કરેલો દિગ્વિજય.

પછી હજારો ઉત્તમ શિષ્યોથી સંયુક્ત એ ઉદાર બુદ્ધિવાળા શંકરાચાર્ય ળી દિશાઓને જીતવાની ઇચ્છાથી પ્રથમ સેતુબંધની તરફ પધાર્યા અને ન્વા નામનો રાજા પણ તેમની સાથે ગયો.

શાક્ત લોકોનો પરાજય કરવો.

ત્યાં શાક્તલોકો કે જેઓ દેવીનું પૂજન કરવાના ડોળથી મદ્યપાનમાં સક્ત હતા તેઓની સાથે તેમને, સ્ફુટ રીતે પ્રસરતી પ્રૌઢ યુક્તિઓવાળો ને સભાસદ લોકોને ભારે આનંદ આપનારો વિવાદ થયો.

એ શાક્ત લોકો કે જેઓ દ્વિજની જાતિથી બહિષ્કૃત અને અનાર્ય ા તેઓને યુક્તિઓના સમૂહોથી ઉત્તર દેવામાં પણ અશક્ત કરી નાખીને કરાચાર્યે લોકોના હિતને વાસ્તે કર્મો કરવાની મર્યાદા બાંધી.

ત્યાં શંકરાચાર્ય રામેશ્વરનું પૂજન કરી પાંડય લોકોને, ચોલ લોકોને તથા દ્રવિડ લોકોને વશ કરીને ત્યાંથી હસ્તિ નામના પર્વતની કટિમેખલા રૂપ કાંચી નગરીમાં પધાર્યા.

એ કાંચી નગરમાં પરવિદ્યાના પુરશ્ચરણને અનુસરતું એક વિચિત્ર દેવાલય કરાવી તાંત્રિક લોકોનું નિવારણ કરીને શંકરાચાર્યે જગદંબાની વેદોક્ત પૂજા કરવાને સંપ્રદાય ચલાવ્યો.

એ સમયમાં પોતાના ચરણારવિંદનું સેવન કરવાને વાસ્તે રૂચિપૂર્વક પોતાથીજ આવેલા આંધ્ર લોકોપર અનુગ્રહ કરી વેંકટેશ્વરને પ્રણામ કરીને શંકરાચાર્ય વિદર્ભ દેશની રાજધાનીમાં પધાર્યા.

કાપાલિકોને પરાજય.

ક્રથકૈશિક દેશના (વિદર્ભ દેશના) રાજાએ ભક્તિપૂર્વક સામૈયું કરીને એ રાજધાનીમાં જેમની પૂજા કરી એવા શંકરાચાર્યે ભૈરવતંત્રને માનનારા કાપાલિક લોકોને પોતાના શિષ્યો દ્વારા પરાજય કરીને તેઓની દુષ્ટ બુદ્ધિ મટાડી.

પછી શંકરાચાર્યે કર્ણાટક દેશમાં જવાની ઇચ્છા કરી ત્યારે વિદર્ભ દેશના રાજાએ તેમને પ્રણામ કરીને કહ્યું કે "મહારાજ! કર્ણાટક દેશ ઘણા ઘણા કાપાલિક લોકોથી વ્યાપ્ત છે માટે ત્યાં આપે પધારવું યોગ્ય નથી. વેદમાર્ગ ઉપર ઇર્ષ્યા ધરાવનારા એ લોકો જગતનું ભુંડું કરવાની શક્તિ ધરાવે છે, મોટાઓની સાથે શત્રુતા કરે છે અને આપના યશનું સહન કરે એવા નથી માટે હું આપને ત્યાં નહી જવાની વિજ્ઞપ્તિ કરૂં છું.

એ પ્રમાણે વિદર્ભ દેશનો રાજા બોલતાં દોરી ચડાવેલા ધનુષવાળા સુધન્વા રાજાએ શંકરાચાર્યને કહ્યું કે "હે સંન્યાસીઓના અધિપતિ! હું કે જે આપનો ભક્ત છું તે વિદ્યમાન છતાં એ પામર શત્રુઓ કાપાલિક લોકોનો શો ભય છે, કશો ભય થવાનો નથી.

એ પ્રમાણે સુધન્વા રાજાએ કહેતાં આચાર્યોમાં મુખ્ય શંકરાચાર્ય કાપાલિક લોકોને જીતવા વાસ્તે ઉજ્જયિની નામના પુરમાં પધાર્યા, એમને આવેલા સાંભળી કાપાલિક લોકોના આચાર્યોમાં અગ્રણી ક્રકચ નામનો કાપાલિક તેમની પાસે આવ્યો, શ્મશાનના ભસ્મના લેપનવાળા, હાથમાં માણસના માથાની ખોપરી ધરાવનારા અને જેણે ત્રિશૂલ ઉપાડયું હતું એવા

મોટા મનવાળા અભિમાનની ક્રકચે પોતાના જેવા જ વેષવાળા ઘણા
ાની સાથે આવીને શંકરાચાર્યને નીચે પ્રમાણે કહ્યું.

તમે ભસ્મ ધરેલ છે એ તો યોગ્ય છે પણ તમે માણસની પવિત્ર
પરીને નહી ધરતાં આ અપવિત્ર માટીના ખપ્પરને શામાટે ધરો છો અને
વનું ઉપાસન કેમ કરતા નથી.

લોહીથી ખરડાએલાં માણસોનાં મસ્તકોરૂપ કમલોથી તથા મદ્યથી
વનું પૂજન કર્યા વિના અને પાર્વતીના જેવી સુંદરીનું આલિંગન કર્યા
ા ભક્તજનને આનંદજ કેમ મળે ?

એ પ્રમાણે તે ક્રકચ ભૈરવતંત્રોના રહસ્યની વાત કરવા લાગતાં
ન્વા રાજાએ તેને 'હે દુષ્ટ!' એમ ધિક્કારીને પોતાના અધિકારી પુરૂષોની
ે આત્મવેત્તાઓની સભામાંથી કહડાવી મુકયો.

આ સમયે ભ્રકુટીથી વાંકા મ્હોડાવાળો અને ફરકતા હોઠવાળો એ
ા ક્રકચ સજાવેલી ફરશી ઉગામી 'જો તમ લોકોનાં માથાં ફાડી નાખું
ં તો હું ક્રકચજ નહી એમ બોલતો બોલતો ચાલ્યો ગયો.

કાપાલિકો સાથે લડાઇ.

પછી તેણે મોકલેલાં પ્રલયકાલના સમુદ્રની પેઠે ભયંકર ગર્જનાઓ કરતાં
ે જેઓએ આયુધો ઉપાડયાં હતાં એવાં અસંખ્યાત કાપાલિક લોકોનાં
ાંઓ શ્રીશંકરાચાર્ય આદિ લોકોને મારી નાખવા સારૂ આવ્યાં.

આ સમયમાં બ્રાહ્મણ લોકોને ભયથી આકુલ થએલા જોઇ કોપ
મેલો મહારથી સુધન્વા રાજા બકતર પ્હેરી, રથમાં બેસી, ભાથાં લઈ,
ુષ ધરીને તુરત બાણો મુકતો તેઓની સામે ગયો. એ રાજા કાપાલિક
કાની સાથે એક તરફ યુદ્ધ કરતાં ક્રકચે બીજી તરફથી તુરત મોકલેલા
જા હજાર કાપાલિક લોકો આયુધો લઇને બ્રાહ્મણોને મારવા સારૂ
ત આવી પ્હોંચ્યા.

યમના સૈન્ય જેવા એ કાપાલિક લોકોના સમૂહને દૂરથી આવતો જોઇ
થા પામેલા બ્રાહ્મણ લોકો શરણાંગતોનું રક્ષણ કરનાર શ્રી શંકરાચાર્યને
રણે ગયા.

ંકરાચાર્યે પોતાના હુંકાર માત્રથી કાપાલિકોને ભસ્મ કરી નાંખવા

ખડગોથી, તોમરોથી, પટ્ટિશોથી અને ત્રિશૂલોથી મારી નાખવાને

ઇચ્છતા અને અત્યંત અટ્ટહાસ કરતા એ કાપાલિક લોકોને શંકરાચાર્યે પોતાના હુંકારથી ઉત્પન્ન કરેલા આગ્નવડે ક્ષણમાત્રમાં ભસ્મ કરી નાખ્યાં.

સુધન્વા રાજા પણ સુવર્ણનાં પુંખોવાળાં બાણોથી કાપી નાખેલાં હજારો કાપાલિક લોકોનાં મુખોરૂપી કમલોથી રણના અખાડાની પૃથ્વીને શણગારીને આનંદથી શંકરાચાર્યની પાસે આવ્યો. પછી પોતાના લોકોને મરી ગએલા અને બ્રાહ્મણોને કુશળ રહેલા જોઇ મનમાં અત્યંત ખેદ પામતો ક્રકચ ફરીવાર શ્રી શંકરાચાર્યની પાસે આવ્યો.

'હે દુષ્ટ મતવાળા! મારા પ્રભાવને જોઇ લે. તું આ કામનું હમણાંજ ફળ પામીશ' એમ બોલતાં બોલતાં તે ક્રકચે હાથમાં ખોપરી લઇ આંખો મીંચીને ક્ષણ માત્ર ભૈરવનું ધ્યાન કર્યું. ભૈરવતંત્રોને જાણનારો એ ક્રકચ ધ્યાન કરવા લાગતાં ખોપરી તુરત મદિરાથી ભરપુર થઇ ગઇ. પછી ક્રકચે તેમાંથી અરધી પીધી અને અરધી રહેવા દઇને ભૈરવનુ સ્મરણ કર્યું.

ક્રકચના ધ્યાનથી ભૈરવનું પ્રકટ થવું.

આ સમયમાં તુરત જ તેની આગળ માણસોનાં માથાઓની ખોપરીઓની માલાઓવાળા, અગ્નિની જ્વાલા જેવી જટાની છટાવાળા, હાથમાં ત્રિશૂલવાળા અને ભયંકર રીતે પ્રકટ અટ્ટહાસ્ય કરતા ભૈરવનાથ પ્રકટ થયા.

ભૈરવે કાપાલિક ક્રકચનું માથું કાપી નાંખ્યું.

" હે દેવ ! આપના ભક્તજનનો દ્રોહ કરનારા આ શંકરાચાર્યને આપની દૃષ્ટિથી મારી નાખો " એમ ક્રકચે કહેતાં કોપ પામેલા એ ભૈરવનાથે "અરે ! તું મારા સ્વરૂપભૂત શંકરાચાર્યનો કેમ અપરાધ કરે છે" એમ બોલીને તુરત ક્રકચનું જ માથું કાપી લીધું.

પછી શંકરાચાર્યે જેમની સ્તુતિ કરી એવા એ ભૈરવનાથ અંતર્હિત થઈ જતાં અને ખલ લોકોનું સઘળું કુલ નાશ પામતા રાજી થએલા બ્રાહ્મણ લોકોએ શંકરાચાર્યનું અત્યંત પૂજન કર્યું. પછી પ્રતિવાદીઓના ગર્વને તોડનાર શ્રીશંકરાચાર્ય એવીજ રીતે તે તે દેશોમાં પાખંડી બ્રાહ્મણોનો પરાજય કરતા કરતા પશ્ચિમ સમુદ્રના સમીપમાં પધાર્યા.

ચલાયમાન થતા તરંગરૂપ હસ્તીથી અને દુંદુભિના શબ્દથી પણ અધિક ગંભીરતાવાળા પ્રૌઢશબ્દથી જાણે પોતાના ગૂઢ અભિપ્રાયને પ્રકટ કરતો હોય એવો પશ્ચિમ સમુદ્ર એ સ્થલમાં મોટા પ્રતિવાદીની પેઠે શોભતો હતો.

શંકરનું ગોકર્ણક્ષેત્રમાં પધારવું.

આ સમુદ્ર પ્રતિવાદી જેવા લાગતાં છતાં પણ ઘણા ભ્રમભ્રાંતિ અને ણીની ચકરીઓ વાળા છે. જડ મૂર્ખ અને જળ રૂપ છે અને સુમનોએ ફેલાંજ મથી નાંખેલા છે એ હેતુને લીધે જાણે સમુદ્ર ઉપર ક્ષમાયુક્ત ા હોય એવા એવા ઉદાર બુદ્ધિવાળા શંકરાચાર્યે સમુદ્રની ઉપેક્ષા કરીને કર્ણ ક્ષેત્રમાં સ્તોત્ર કર્યું.

ત્યાં શ્રી શંકારાચાર્યે સમુદ્રમાં સ્નાન કરી પાર્વતીના પતિ ગોકર્ણે-રની પાસે આવીને તેમનું અદ્ભુત અર્થોથી વિચિત્ર અને ભુજંગ પ્રયાત મનાં વૃત્તોથી રમણીય ઉત્તમ સ્તોત્ર કર્યું.

પછી શંકરાચાર્ય કે જે પોતાના નમ્ર શિષ્યોની પાસે વેદાંત વિદ્યાનું તિપાદન કરતા હતા તેમની હરદત્ત નામના કોઇ બ્રાહ્મણે પોતાના ગુરૂ લકંઠની પાસે જઇને આ પ્રમાણે ખબર આપી. " મહારાજ ! જેણે ભટ્ટ-દ અને મંડનમિશ્ર આદિને વશ્ય કરેલા છે એવા શંકર નામનો સન્યાસી પને જીતી લેવાની ઇચ્છાથી શિષ્યોની સાથે અહીં આવીને શિવાલયમાં તરેલો છે. " શિવભક્તોમાં નીલકંઠ કે જેણે અનેક ગ્રંથોરૂપી રત્નમય હારો રો રીતે ગુંથ્યા હતા અને વ્યાસ સુત્રનું શિવપર ભાષ્ય બનાવ્યું હતું તે હરદત્તનું એ પ્રમાણે વચન સાંભળી હસતો હસતો નીચે પ્રમાણે બોલ્યો.

" એ સંન્યાસી સમુદ્રને સુકાવી નાંખે, અથવા સૂર્યને આકાશમાંથી ડી નાખે અથવા આકાશને વસ્ત્રની પેઠે લપેટી લે તોપણ મને જીતી લ-માં સમર્થ થાય જ નહીં. એ સંન્યાસી પોતાના મતને પ્રતિવાદીઓના ષો રૂપી અંધકારોનો નાશ કરવામાં સૂર્યની પેઠે પ્રકાશતા મારા તર્કોથી મણું જ અનેક રીતે વિખાઇ જનો જુવો " એમ બોલતો એ નીલકંઠ ણા કોપને લીધે ઘરમાંથી શંકરાચાર્યની પાસે જવા નીકળ્યો.

શ્વેત ભસ્મથી વ્યાપ્ત થએલાં સઘળાં અંગોવાળા, મોટા મોટા રૂદ્રાક્ષોના મહથી શોભતા કંઠોવાળા અને શૈવશાસ્ત્રોનું અધ્યયન કરનારા શિષ્યોથી ટાએલા એ નીલકંઠ પંડિતને શંકરાચાર્યે આવતો દીઠો.

એ પંડિતે શંકરાચાર્યની પાસે આવીને, જેમ પૂર્વે વેદવ્યાસે રચેલાં દાંત દર્શનથી પ્હેલાં કપિલાચાર્યે પોતાના મતનું પ્રૌઢ સ્થાપન કર્યું હતું તેમ ાતાના શૈવમતનું પ્રૌઢ સ્થાપન કર્યું. આ સમયમાં શંકરાચાર્ય વાદ કરવાને

સજ્જ થતાં 'મહારાજ! પ્રથમ તો જરાવાર મારા ભાષણની ઉત્તમ ચતુરાઇ જુવો' એમ કહી શંકરાચાર્યને અટકાવીને મહાપંડિત સુરેશ્વરાચાર્ય નીલકંઠની સાથે વિવાદ કરવા લાગ્યા.

'પંડિતજી! તમારી વિદ્વત્તાને હું જાણું છું માટે આ સંન્યાસીને પોતાને જ મારી સાથે બોલવા દો.' એમ કહી સુરેશ્વરાચાર્યને અટકાવીને તે સમયે નીલકંઠ સંન્યાસીઓમાં સિંહ જેવા શ્રીશંકરાચાર્યની સામે થયો.

શ્રી શંકરાચાર્યે પ્રતિવાદીઓના પક્ષોરૂપી કમલકંદોને ખાઇ જવામાં હંસો સરખાં વચનોથી પોતાના મતનું ખંડન કરતાં નીલકંઠ પોતાના પક્ષનું રક્ષણ કરવું છોડી દઇ અદ્વૈતનું ખંડન કરવાની ઇચ્છાથી નીચે પ્રમાણે બોલ્યો.

શિવભક્ત નીલકંઠ સાથે વાદવિવાદ.

હે સંન્યાસી! 'ઉપનિષદો જીવની અને ઇશ્વરની એકતાનું નિરૂપણ કરે છે' એ તમારો કહેલો તમારો ઇષ્ટ સિદ્ધાંત ઘટતો નથી. જેમ અંધકાર અને પ્રકાશ પરસ્પર વિરૂદ્ધ ધર્મોવાળા હોવાથી તેઓનો અભેદ ઘટતો નથી તેમ જીવ અને ઇશ્વર પણ પરસ્પર વિરૂદ્ધ ધર્મોવાળા છે માટે તેઓનો અભેદ ઘટતો નથી.

'જેમ સૂર્યનો અને સૂર્યના પ્રતિબિંબનો વાસ્તવ અભેદ ઘટે છે તેમ જીવનો અને ઇશ્વરનો પણ વાસ્તવ અભેદ ઘટે છે' એમ પણ તમારાથી કહેવાય નહી. કારણ કે વ્યામશિવ આદિ આચાર્યોના કહેવા પ્રમાણે દર્પણમાં પડેલું સૂર્યનું પ્રતિબિંબ બાધિત હોવાથી મિથ્યા જ છે. બાધિત પદાર્થ અભેદને જ યોગ્ય નથી માટે તેનું દૃષ્ટાંત લેવું જોઇએ નહીં.

તમારા મતને અનુસરનારાઓએ પણ કહ્યું છે કે 'અરીસામાં રહેલું મુખ સ્પષ્ટ રીતે પડખામાં ઉભેલા લોકોને બિંબભૂત મુખથી ભિન્ન જોવામાં આવે છે માટે એ અરીશામાંનું મુખ મિથ્યા જ છે. 'જીવ અને ઇશ્વર બન્ને ચૈતન્ય સ્વરૂપ છે અને જીવમાં રહેલી મૂઢતા તથા ઇશ્વરમાં રહેલી સર્વજ્ઞતા રૂપ જે વિરૂદ્ધ ધર્મો છે તેઓ માયિક હોવાથી બાધિત છે માટે જીવનો અને ઇશ્વરનો અભેદ જ વાસ્તવિક છે' એમ પણ તમારાથી કહેવાય નહીં.

કારણ કે વિરૂદ્ધ ધર્મો સેંકડો પ્રમાણોથી સિદ્ધ હોવાને લીધે તેઓનો બાધ સંભવતો નથી અને તેથી અધિકપણું પણ સંભવતું નથી. સેંકડો પ્રમા-

થી સિદ્ધ થએલી વસ્તુનો પણ બાધ માનવામાં આવે તો પછી ઘોડાપણું ને ગાયપણું કે જેઓ પરસ્પર વિરૂદ્ધ ધર્મો છે તેઓનો પણ બાધ માનીને ડાનું તથા ગાયનું પણ સ્વરૂપે એકપણું માનવું પડશે, એટલે ભેદને દાહાંલિજ દેવાઇ જશે. જો ઘોડાપણું અને ગાયપણું પ્રત્યક્ષ આદિ પ્રમાણોથી દ્ધ છે માટે તેને છોડી દેવું નહીં એમ તમારા સિદ્ધાંતમાં ઇષ્ટ હોય તો હું ઇશ્વર નથી ' એ પ્રત્યક્ષ પ્રમાણથી જીવનો તથા ઇશ્વરનો ભેદ છે માટે ને પણ છોડી દેવો જોઇએ નહી. એ પ્રમાણે નીલકંઠ પંડિતે અદ્વૈત પક્ષ જે વેદાંતનાં વચનોથી પ્રકાશિત છે તેને જેમ નાનો હાથી પ્રફુલ્લિત કમના વનને પગવતે કચરે તેમ સેંકડો યુક્તિઓથી કચર્યો.

નીલકંઠે અદ્વૈતપક્ષ ઉપર દૂષણોના સમુહનો આરોપ કર્યા પછી શ્રીશંરાચાર્ય બોલ્યા કે—ત્હારા ધારવા પ્રમાણે વાચ્યાંશમાં જીવની તથા ઇશ્વરની કતાનું નિરૂપણ કરવા વિષે જો **तत्त्वमसि** એ વાક્યનો અભિપ્રાય હોય ા ભલે ત્હારા કહેલા દોષો લાગુ પડે, પણ તે વાક્યનો એવો અભિપ્રાય થી. **तत्त्वमसि** એ વાક્યનો લક્ષ્યાર્થરૂપ અખંડૈકરસ પરબ્રહ્મ ઉપર અભિાય છે. તો હવે તે અભિપ્રાય વિષે કહું છું તે સાંભળ. 'તે આ દેવદત્ત છે' ા વાક્યની પેઠે **तत्त्वमसि** એ વાક્યમાં વાચ્યાર્થની માંહે જ વિરૂદ્ધતા છે ણ લક્ષ્યાર્થમાં વિરૂદ્ધતા નથી. વિરૂદ્ધ અંશોને છોડી દેતાં અવિરૂદ્ધ માંહેજ મ થઇને ' તે ' અને ' તું ' એ બે પદસ્ફુટ રીતે એકતા કહે છે તેમાં ા વિરોધ છે ? કશો નથી. આ પ્રમાણે નિરૂપણ કરવામાં ગાયની તથા ાની એકતા માનવી પડવાનો જે તેં અતિપ્રસંગરૂપ દોષ આપેલો છે તે ષ લાગુ પડતો નથી. કારણ કે ગાયના અને ઘોડાના અભેદનું પ્રતિપાદન રનાર કોઇ પ્રમાણ જ નથી કે જે પ્રમાણને લીધે લક્ષણા કરીને તેઓનો ભેદ માનવો પડે.

" જીવનું સ્વરૂપ કે જે મૂઢતારૂપ ધર્મથી યુક્ત છે અને ઇશ્વરનું સ્વરૂપ જે સર્વજ્ઞપણારૂપ ધર્મથી યુક્ત છે તે સ્વરૂપોથી ન્યારૂં એ બન્નેનું કોઇ દ્ધ સ્વરૂપ છે જ નહીં કે જેથી તે સિદ્ધસ્વરૂપમાં લક્ષણા થાય." એમ જો માનતો હોય તો તે માનવું ખોટું છે. કારણ કે જેમ છીપમાં પ્રતીત એલું રૂપું દશ્ય હોવાને લીધે કલ્પિત છે તેમ મૂઢતાથી મુક્ત જીવનું સ્વરૂપ ને સર્વજ્ઞતાથી યુક્ત ઈશ્વરનું સ્વરૂપ પણ કલ્પિત છે એટલે તે કલ્પિત સ્વ-

રૂપોના અધિષ્ઠાનરૂપ સાચી વસ્તુ સિદ્ધસ્વરૂપ સર્વદા નિયમપૂર્વક સ્વીકારવી જ પડે છે.

તારે પણ દેહથી માંડીને અહંકાર પર્યંત પદાર્થો કે જેઓ દૃશ્ય છે તેઓનું જડપણું માનીને તે જીવનું અવશેષ રહેનારૂં તે જ કાંઇજ સાચું રૂપ સ્વીકારવું જ પડશે.

તેમ જ ઇશ્વરના વાચ્યસ્વરૂપભૂત જગત્ પણ નિરૂપણ કરવાને અશક્ય હોવાથી રજ્જુસર્પની પેઠે કલ્પિત છે એમ સ્વીકારીને તે ઇશ્વરનું જગતની કલ્પનાના અધિષ્ઠાનરૂપ તેજ કાંઇક સાચુંરૂપ અવશ્ય સ્વીકારવું પડશે. આ પ્રમાણે છે માટે જીવના તથા ઇશ્વરના શ્રુતિથી જણાતા એ નિરૂપાધિક સ્વરૂપમાં મૂઢપણું કે સર્વજ્ઞપણું છેજ નહી. જાસુદના પુષ્પરૂપ ઉપાધિને લીધે પ્રાપ્ત થએલી રતાશનો ઉપાધિથી રહિત સ્ફટિકમાં સંબંધ હોય જ નહી

જો ભેદબુદ્ધિ યથાર્થ હોય તો **यउदरमंतरं कुरुतेथतस्यभयं भवति** એ શ્રુતિ ભેદબુદ્ધિ રાખનારને ભય થવાનું કહેજ નહીં. વિપરીત બુદ્ધિવાળાનેજ અનર્થનો સંબંધ થાય છે માટે જો ભેદબુદ્ધિ એ વિપરીતબુદ્ધિ ન હોય તો તેથી ભય થવાનું સંભવે જ નહીં. અભેદ શ્રુતિએ નિરૂપણ કરેલો છતાં પણ અયથાર્થ હોય તો અભેદના જ્ઞાનથી પુરૂષાર્થ પ્રાપ્ત થવાનું શ્રુતિએ કહ્યું છે તે ન કહેવું જોઇએ. જેમ ચંદ્રના પ્રત્યક્ષ દેખાતા વેંત જેવડા પ્રમાણનો શાસ્ત્રથી બાધ થાય છે તેમ 'હું ઇશ્વર નથી' એ ભ્રમનો પણ શાસ્ત્રથી બાધ થાય છે માટે અભેદ જ સત્ય છે.

આ પ્રમાણે ભેદના અબાધિતપણાની કલ્પના તુટી જાય છે માટે તે પ્રત્યક્ષ સિદ્ધ કલ્પનાથી જીવાત્માના તથા પરમાત્માના શ્રુતિ સિદ્ધ અભેદને કશો બાધ આવતો નથી. કોઇ પણ પ્રમાણ દથી અધિક પ્રબલ છે જ નહી કે જેથી વેદમાં કહેલાનો બાધ મા ાવામાં આવે.

નીલકંઠ—કપિલ આદિ ઋષિઓએ જે ઘણા ઘણા પ્રકારોથી પરમાત્માનું તત્વ અને પુરૂષાર્થનું તત્વ કહેલું છે તે પ્રકારોને છોડી દઇને, તમે કહેલો આ એક જ પ્રકાર સાચો છે એમ કેમ માની શકાય ?

શ્રીશંકરાચાર્ય—શ્રુતિઓરૂપ પ્રમાણ કે જે પ્રબલ છે તેઓની સાથે સ્મૃતિઓરૂપ પ્રમાણને વિરોધ આવે તો સ્મૃતિઓને નિર્મૂલ માનીને કહાડી જ નાખવી જોઇએ એમ જૈમિનિએ **विरोधेत्वनपक्षस्यादसतिह्यनुमानं**

એ સુત્રમાં નીતિ જણાવી છે તો તે નીતિના બલથી, કપિલ આદિ ઋષિઓનાં શ્રુતિ વિરૂદ્ધ વચનો પ્રમાણભુત મનાયજ નહી.

નીલકંઠ–કપિલ આદિ ઋષિઓનાં વાક્યો યુક્તિઓથી સહિત છે માટે તેઓને શ્રુતિઓની પેઠે અત્યંત પ્રમાણભુત સ્વીકારવાં જ જોઇએ. સુખ તથા દુઃખ આદિની વિચિત્રતા જોવામાં આવે છે માટે આત્મા પ્રત્યેક શરીરમાં ભિન્ન ભિન્ન જ છે. જો આત્મા એક હોય તો અત્યંત દુઃખી માણસને પણ યુવરાજનું સુખ પ્રાપ્ત થવું જોઇએ અને સુખી આત્મા તથા દુઃખી આત્મા એકજ હોવાથી 'અમુક સુખી છે અને અમુક દુઃખી છે' એવો અનુભવ ન થવો જોઇએ.

તમે આત્માને અકર્ત્તા માનીને અંતઃકરણ આદિ કે જે જડ છે તેને કર્ત્તા માનો છો તે પણ અયોગ્ય છે. જે જ્ઞાનવાળો હોય તેને જ કર્ત્તાપણું સંભવે છે પણ જડને કર્ત્તાપણું સંભવતું નથી માટે આત્મા જ કર્ત્તા છે પણ અંતઃકરણ આદિ કર્ત્તા નથી. તેમજ જે કર્ત્તા હોય તે જ ભોક્તા સંભવે છે માટે ભોક્તા પણ આત્માજ છે. એક કરે અને બીજો ભોગવે એમ માનીએ તો દેવદત્તે કરેલાં કર્મોનાં ફલો યજ્ઞદત્તને ભોગવવાં પડે એ અતિ પ્રસંગરૂપ દોષ પ્રાપ્ત થાય છે. તમો દુઃખના નાશપૂર્વક સુખની પ્રાપ્તિને મોક્ષ માનો છો તે પણ અયોગ્ય છે. કારણ કે દુઃખનો નાશ જ પુરૂષાર્થરૂપ છે પણ સુખની પ્રાપ્તિ પુરૂષાર્થરૂપ નથી. સઘળાં સુખો દુઃખોથી મિશ્રિત જ છે માટે ઝેરથી મિશ્રિત થએલા અન્નની પેઠે અત્યંત ત્યાગ કરવા યોગ્ય હોવાથી પુરૂષાર્થરૂપ નથી એ યુક્તિઓ અભેદ્ય છે.

શ્રીશંકરાચાર્ય—ત્હારૂં આ સઘળું બોલવું અયોગ્ય છે. કારણ કે સુખ દુઃખ આદિની વિચિત્રતા એ મનનો ધર્મ છે માટે તે વિચિત્રતા આત્માના ભેદને કોઇ રીતે સિદ્ધ કરે એ સંભવિત નથી પણ ઉલટો તેથી મનોનો ભેદ સિદ્ધ થાય છે કે જેને અમો પણ સ્વીકારીએ છીએ. સ્થૂલ તથા સૂક્ષ્મ દેહ કે જેઓ અચેતન છે તેઓમાં ચૈતન્યનો કોઇ પ્રકારનો જે યોગ છે તે જ તેઓને કર્ત્તાપણું આપે છે અને ખડ આદિ પદાર્થોમાં એવા પ્રકારના ચૈતન્યનો યોગ નથી તેથી તે પદાર્થોમાં કર્ત્તાપણું નથી એ માનવું શ્રુતિને અનુકૂલ હોવાથી શ્રેષ્ટ છે પણ ચૈતન્યરૂપ આત્મામાં કર્ત્તાપણું માનવું યોગ્ય નથી.

શંકરે નીલકંઠને જીતી લીધો.

વિષયોથી થતું સુખ દુઃખથી મિશ્રિત છે પણ અવિનાશી બ્રહ્મસુખ દુઃખથી મિશ્રિત નથી માટે એ બ્રહ્મસુખને જ પુરૂષાર્થરૂપ માનવું યોગ્ય છે પણ માત્ર દુઃખનો નાશ કે જે તુચ્છ છે તેને પુરૂષાર્થરૂપ માનવો યોગ્ય નથી. એ પ્રમાણે શ્રીશંકરાચાર્યે સેંકડો યુક્તિઓથી ઉત્તજન પામેલા અર્થોવાળાં, શ્રુતિઓના અંતઃતરમાં નાઝીરની પેઠે ફરનારાં અને ભેદ વાદીઓના ગ્રંથોને ત્રાસ આપે એવાં વચનોથી પોતાના મતને સિદ્ધ કરીને નીલકંઠને જીતી લીધો.

શ્રીશંકરાચાર્યે જીતી લીધેલો એ શૈવ નીલકંઠ ગર્વની સાથે પોતાના ભાષ્યને પણ છોડી દઇને હરદત્ત આદિ પોતાના શિષ્યોની સાથે શંકરાચાર્યને શરણે થયો.

નીલકંઠ કે જે વિદ્વાનોમાં સર્વોતમ હતો તેને શંકરાચાર્યે જીતેલો સાંભળી અદ્વૈતનું ખંડન કરનારા ઉદયન આદિ મોટા વિદ્વાનો તુરત જ અત્યંત ધ્રૂજવા લાગ્યા.

શ્રીશંકરાચાર્યનું દ્વારકાં જવું અને ત્યાં અનેક વિદ્વાનોનો પરાજય કરવો.

પછી સૌરાષ્ટ્ર આદિ તે તે દેશોમાં પોતાનાં ભાષ્યોનો વિસ્તાર કરી વિદ્વાનોની ઘણી ઘણી પ્રશંસાના પાત્રરૂપ થએલા શ્રી શંકરાચાર્ય દ્વારકાપુરીમાં પધાર્યા.

ત્યાં બન્ને હાથપર શંખના તથા ચક્રના આકારવાળી અત્યંત તપાવેલા લોઢાની છાપ લેવાથી વ્રણયુક્ત થએલા કાંસડાના સોટા સરખાં ઉભાં ટીલાંઓવાળા અને જેઓએ કાનપર તુલસીનાં પત્રો લગાવ્યાં હતાં એવા સેંકડો પાંચરાત્રમતના વિદ્વાનો સભામાં આવીને *પાંચ પ્રકારના ભેદને જાણનારાઓને જ મોક્ષ થાય છે' એમ કહેવા લાગતાં તેઓને શંકરાચાર્યના મહા વિદ્વાન ઉત્તમ શિષ્યોએ જેમ સિંહો હસ્તીઓને નસાડી મુકે તેમ હરાવીને નસાડી મુકયા.

---

* જીવનો તથા ઈશ્વરનો ભેદ, જીવોનો પરસ્પર ભેદ, જીવોનો અને જડોનો ભેદ, ઇશ્વરનો અને જડોનો ભેદ અને જડોનો પરસ્પર ભેદ.

શ્રીશંકરનું ઉજ્જન જવું.

એ પ્રમાણે પ્રબલ વચનોના પ્રવાહોથી સઘળા પ્રતિવાદીઓને પરાસ્ત કરનારા શંકરાચાર્યે વૈષ્ણવ, શૈવ, શાક્ત તથા સૂર્યભક્ત આદિ વિદ્વાનોને પોતાને અધીન કરી લઇને ઉજન (ઉજ્જયિની) નગરીમા પધાર્યા.

એ નગરીમાં મેઘની ગર્જનાની શંકાથી સભ્રમમાં પડેલા લોકોના ઘરના અનેક મયૂરો તુરત જેની સામે નાદ કરતા હતા એવો અને સઘળી દિશાઓમાં વ્યાપ્ત થએલો મહાકાલેશ્વરના પૂજન સંબધી મૃદંગનો શબ્દ સાંભળવામાં આવ્યો. સદાશિવની વાસ્તવિક પ્રાપ્તિના ઉપાયને જાણનારા એ શંકરાચાર્ય પુષ્પોના સુગંધવાળા પવનોથી શ્રમને મટાડનારાં અને અગરૂના ધૂપના ધુમાડાથી દિશાઓને વ્યાપ્ત કરનારાં શ્રીમહાકાલેશ્વરના મંદિરમાં પધાર્યા.

મુનિઓના સમૂહોએ વંદન કરવા યોગ્ય ચરણારવિંદવાળા અને પ્રખ્યાત પ્રભાવવાળા શંકરાચાર્યે મહાકાલેશ્વરને પ્રણામ કરીને શ્રમ મટાડનારા તેમના મનોહર મંડપમાં વિશ્રામ લીધો.

ત્યાં શંકરાચાર્યે પોતાના શિષ્યોમાં અગ્રણી અને પાસે બેઠેલા પદ્મપાદને 'હે સૌમ્ય ! ભટ્ટભાસ્કર નામના પંડિતની પાસે જઇને આપણી વાત કહો ' એમ આજ્ઞા કરીને તેમને ભટ્ટભાસ્કરની પાસે મોકલ્યા, પંડિતોના વર્ગમાં શિરોમણિરૂપ, ઘણા ઘણા પ્રકારોથી સઘળા વેદોનાં વ્યાખ્યાનો કરનારા અને મદોમ-મત્ત પ્રતિવાદીઓને ભાષણની લીલા માત્રથી પરાસ્ત કરી દેનારા તે ભટ્ટભાસ્કરની પાસે જઇને બોલવામાં વિચક્ષણતાવાળા પદ્મપાદે નીચે પ્રમાણે કહ્યું.

દિશાઓના અંતો સુધી પ્રખ્યાત કીર્તિવાળા, પરમ અદ્વૈત તત્વનું સ્થાપન કરતા અને અદ્વૈતથી વિરૂદ્ધ બોલનારા વાદીઓના ગર્વને શાંત કરતા મહાયોગી ભગવાન શંકરાચાર્ય અહીં પધાર્યા છે. પંડિતોમાં અગ્રણી એ શંકરાચાર્યે તમને કહ્યું છે કે 'અમોએ દુષ્ટ મતવાળા વાદીઓએ કરેલા સૂત્રવૃત્તિઓના સમૂહનું ખંડન કરીને વેદાંતોનો પરબ્રહ્મથી અભિન્ન પ્રત્યક્ તત્વમાં તાત્પર્ય સિદ્ધ કરેલો છે માટે હે વિદ્વાન્ ! તમે અમારા મતનો મનથી વિચાર કરી પોતાના દુષ્ટ મતને છોડી દઇ તે અમારા મતનો સ્વીકાર કરો અને તેમ ન કરવું હોય તો અમારા પ્રચંડ તર્કોરૂપી વજ્રના પ્રહારથી પોતાના પક્ષનો બચાવ કરો.'

એ પ્રમાણે તિરસ્કારપૂર્વક અક્ષરોવાળી પદ્મપાદની વાણી સાંભળી યશના ભંડારરૂપ અને જેને કાંઇક ક્રોધ ચડયો છે એવા એ ભટ્ટભાસ્કર પંડિતે હસતાં હસતાં શંકરાચાર્યના શિષ્ય પદ્મપાદને નીચે પ્રમાણે કહ્યું,

મારૂં પાંડિત્ય કે જે દુષ્ટવાદીઓના વચનોના સમૂહને તોડનાર છે, પ્રતિપક્ષોની કીર્તિઓરૂપ કમલકંદના અંકુરોને ખાઈ જનાર છે અને વિદ્વાનોના મસ્તકો ઉપર પગ મેલીને અત્યંત નાચનાર છે તેને તમારા ગુરૂએ સાંભળ્યું જણાતું નથી.

મારાં ઉત્તમ ભાષણોનો સંદર્ભ ચાલવા લાગે છે ત્યારે કણાદનો પ્રલાપ પણ તુચ્છ થઇ જાય છે અને કપિલનો પ્રલાપ તો ભાગીજ જાય છે ત્યારે અર્વાચીન પંડિતોના બકવાદની તો શી જ વાત કરવી.

એ પ્રમાણે બોલતા એ ભટ્ટભાસ્કરને વિચક્ષણતાવાળા પદ્મપાદે કહ્યું કે "હે અજ્ઞ! અમારા ગુરૂની અવજ્ઞા નહી કરો. તમે મોટા વિદ્વાન્ હશો પણ અમારા ગુરૂને પોહોંચી શકશો નહી. ટાંકણું પર્વતને તોડવાની શક્તિવાળું છતાં પણ હીરાનું ભેદન કરવામાં સમર્થ થતું નથી.

ઉત્તમ વિદ્વાનોમાં અગ્રણી પદ્મપાદે એ પ્રમાણે ભટ્ટભાસ્કરને કહી ત્યાંથી શંકરાચાર્યની પાસે આવીને અનુક્રમથી તે સઘળી વાત કહી સંભળાવી અને તેટલામાં એ ભાસ્કર પણ શંકરાચાર્યની પાસે વિવાદ કરવા આવ્યો.

ભટ્ટભાસ્કર સાથે વાદવિવાદ.

પછી ઘણા ઘણા પ્રકારોથી પૂર્વપક્ષો કરવામાં તથા સમર્થન કરવામાં પ્રવીણતા ધરાવનારા અને પરસ્પરને જીતી લેવાને ઇચ્છતા એ ભટ્ટભાસ્કર અને શંકરાચાર્ય ઉદાર સંદર્ભવાળા ઘણાં ઘણાં વચનોથી વિવાદ કરવા લાગ્યા.

અત્યંત વિચિત્ર શબ્દોના સંદર્ભ કરતા અને દુષ્ટ પક્ષોને સમર્થ યુક્તિઓથી ભેદી નાખનારા એ બે વિદ્વાનો વચ્ચે પ્રાઢતા ભરેલું વાદયુદ્ધ ચાલતાં ત્યાં બેઠેલા ત્રાહિત લોકો શાસ્ત્રોના જ્ઞાનવાળા છતાં પણ તે બંનેમાં કોઇના પણ વિશેષને જાણી શકયા નહિ.

પછી શંકરાચાર્યે એ ભટ્ટભાસ્કરની ચાતુરી જોઇ વિદ્વાનોના સમક્ષમાં તેનો પક્ષ કે જે પોતાના પક્ષરૂપી ચંદ્રની આગળ શરદ્ઋતુના કમલની પેઠે શિથિલ થઇને સકોચાઇ જાય એવો હતો તેના ઉપર ઘણી ઘણીરીતે એવા

આક્ષેપો કર્યા કે જેઓમાંની કોટીઓના ઉત્તરો ભટ્ટભાસ્કરને સુજ્યા નહીં. પછી પ્રૌઢ યુક્તિથી કંપાયમાન થયેલો મોટો વક્તા ભટ્ટભાસ્કર પંડિત પોતાના પક્ષનું રક્ષણ કરવાને વાસ્તે, ઉપનિષદોનાં વચનોથી પ્રકાશ પામેલા અદ્વૈત-મતનું ખંડન કરવાનું ધારીને નીચે પ્રમાણે બોલ્યો.

હે સંન્યાસી ! 'જીવનો અને ઇશ્વરના ભેદ કરનારી પ્રકૃતિ છે' એમ જે તમે કહી ગયા તે યોગ્ય નથી, એ પ્રકૃત્તિએ જીવમાં રહીને ભેદ કર્યો કે ઇશ્વરમાં રહીને ભેદ કર્યો ? જીવપણું અને ઇશ્વરપણું એ બને, પ્રકૃતિ પછ-વાડે થએલ છે માટે એઓમાંના કોઇમાં રહીને ભેદ કરવો સભવતો નથી.

શંકરાચાર્ય—દર્પણ બિંબનો અને પ્રતિબિંબનો ભેદ કરે છે તે બિબમાં રહીને કરે છે કે પ્રતિબિબમાં રહીને કરેછે? બિંબ પ્રતિબિંબભાવ દર્પણની સ્થિતિ પછીજ થાય છે માટે આના ઉત્તરમાં ત્હારે કહેવુ જ પડશે કે 'દર્પણ, મુખમા-ત્રથી સંબધ રાખીને બિંબનો અને પ્રતિબિંબનો ભેદ કરે છે' તો અમારા સિદ્ધાંતમાં પણ પ્રકૃતિ ચૈતન્ય માત્રથી સંબંધ રાખીને જીવનો તથા ઇશ્વરનો ભેદ કરે છે એ વાત તુલ્ય જ છે.

'આમ છે ત્યારે પ્રકૃત્તિ ચૈતન્યમાં જ દુઃખીપણું આદિ કેમ કરતી નથી અને જીવમાં જ કેમ કરે છે' એવી શકા કરવી નહીં. કારણ કે જેમ દર્પણ બિંબનો પક્ષપાત છોડી દઇને પ્રતિબિંબનો જ પક્ષપાત કરે છે તેમ ચૈતન્ય માત્રમાં રહેલી પ્રકૃતિ પણ બિંબરૂપ ઇશ્વરનો પક્ષપાત છોડી દઇને પ્રતિ-બિંબરૂપ જીવનો જ પક્ષપાત કરે છે એ વાતમાં કદી પણ વિરોધ નથી.

'બ્રહ્મ કે જે નિર્વિકાર, અસંગ અને જ્ઞાનૈકરસ છે તેમાં પ્રકૃતિને રહેવું સંભવતું નથી એટલા માટે અંતઃકરણ વિશિષ્ઠ ચૈતન્યમાં પ્રકૃતિ રહે-વી જોઇએ' એ શંકા પણ કરવી નહીં. કારણ કે 'અંતઃકરણ વિશિષ્ટ ચૈત-ન્યમાં પ્રકૃતિ રહે છે' એમ જે તું કહે છે તેમાં કોઇ પ્રમાણ જોવામાં આવતું નથી. 'હું યજ્ઞ છું' એ રીતે જે અંતઃકરણ વિશિષ્ટ ચૈતન્યમાં રહેલા અજ્ઞાનનો (પ્રકૃતિનો) અનુભવ થાય છે તે આ વિષયમાં પ્રમાણ-ભૂત થઇ શકે એમ નથી, એ જો પ્રમાણભૂત મનાય તો 'હું અનુભવી છું' એવી પ્રતીતિ થવાને લીધે અનુભવને પણ અંતઃકરણ વિશિષ્ટ ચૈતન્યમાં રહેલો માનવો જોઇએ. પણ વાસ્તવિક જોઇએ તો અનુભવ કે જે જડ છે તેની જડ અંતઃકરણમાં સ્થિતિ સંભવે નહીં માટે માનવું યોગ્ય નથી.

'જેમ દાહ કરનારા અગ્નિના યોગથી લોઢાના ગોળામાં દાહકપણું કહેવાય છે તેમ અનુભવવાળા આત્માના યોગથી અંતઃકરણમા અનુભવીપણું કહેવાય છે' એમ જો તું કહેવા ધારતો હોય તો અહીં પણ માયાના આશ્રયરૂપ ચૈતન્યના યોગથી અંતઃકરણમાં અજ્ઞાનયુક્તપણું કહેવાય છે એમ માનવું યોગ્ય છે પણ અંતઃકરણને પોતાને જ અજ્ઞાન યુક્તપણુ છે તેથી પ્રકૃતિનો યોગ અંતઃકરણમાં જ છે એમ માનવું યોગ્ય નથી એટલે અન્યના ધર્મનો અન્યમાં ઉપચાર માનવામાં તારૂં અને અમારૂં સરખાપણુ થાય છે.

'અંતઃકરણમાં અનુભવની સ્થિતિ માનવામાં તો અજડ અનુભવને જડ અંતઃકરણ રહેવું સંભવતું નથી એ બાધક છે, માટે ચૈતન્યના યોગથી અંતઃકરણમાં અનુભવનો ઉપચાર માનવો પડે છે પણ અહીં તો અજ્ઞાનની અંતઃકરણમાં સ્થિતિ માનવામાં કશું બાધક નથી, માટે અંતઃકરણમાં અજ્ઞાનનો ઉપચાર માનવો નહીં' એમ પણ તારે કહેવું નહી. કારણ કે અંતઃકરણ કે જે અજ્ઞાનથી ઉત્પન્ન થયું છે તેને અજ્ઞાનના આશ્રયરૂપ મનાય નહી એ બાધક છે માટે અંતઃકરણમાં અજ્ઞાનનો ઉપચાર જ માનવો જોઇએ.

જો અજ્ઞાનનો આશ્રમ અંતઃકરણ જ હોય તો સુષુપ્તિમાં પણ અજ્ઞાન અંતઃકરણમાં રહેવું જોઇએ પણ સુષુપ્તિમાં અંતઃકરણ જ નથી માટે અજ્ઞાન ચૈતન્યમાં જ રહે છે એમ સિદ્ધ થાય છે તેથી પ્રકૃતિ (અજ્ઞાન) અંતઃકરણ વિશિષ્ટ ચૈતન્યમાં રહે છે, એ વિષયમાં કશું પ્રમાણ નથી.

ભટ્ટ ભાસ્કર શંકા કરે છે—સુષુપ્તિમાં અજ્ઞાન જ નથી એટલે પછી તે અજ્ઞાનની ચૈતન્યમાં સ્થિતિની વાત તો દુર જ રહી. કારણ કે **સતા સોમ્ય તદ્રા સંપન્નો ભવતિ સ્વમપીતો ભવતિ** એ શ્રુતિ સુષુપ્તિમાં જીવની પરમાત્માની સાથે એકતા થવાનુંજ જણાવે છે માટે સુષુપ્તિમાં સ્વરૂપની પ્રાપ્તિનો પ્રતિબંધ કરનારૂં અજ્ઞાન છે જ નહિ.

'**સતિ સંપદ્યનવિદુ** એ શ્રુતિ સુષપ્તિમાં જીવો પરમાત્માની સાથે એકતા પામીને કશું જાણતા નથી એમ કહે છે માટે સુષુપ્તિમાં અજ્ઞાન છે' એમ તમારે કહેવું નહીં. કારણ કે એ શ્રુતિ સુષુપ્તિમાં જ્ઞાનના અભાવનું પ્રતિપાદન કરે છે અજ્ઞાનની સ્થિતિનું પ્રતિપાદન કરતી નથી, એ શ્રુતિમાં 'જાણતા નથી' એમ કહ્યું છે માટે તેમાં જ્ઞાનના અભાવનુ પ્રતિપાદન નથી કર્યું એમ નથી.

તમો સુષુપ્તિમાં જે એ જ્ઞાનની સ્થિતિ માનો છો તે અજ્ઞાન નિત્ય છે કે અનિત્ય છે ? નિત્ય કહેવું સંભવતું નથી. કારણ કે તેમ કહેવામાં કાંઇ યુક્તિ નથી. અનિત્ય કહેવું પણ સંભવતું નથી કારણ કે સુષુપ્તિમાં તેની નિર્વૃત્તિ કરનાર કોઇ નથી. માટે સુષુપ્તિમાં અજ્ઞાન છે જ નહી એમ માનવું યોગ્ય છે. સુષુપ્તિમાં અજ્ઞાની નિર્વૃત્તિ કરનાર કોઇ છે એમ માનતા હો તો કહો કે ચૈતન્યનો પ્રકાશ એ અજ્ઞાનની નિર્વૃત્તિ કરે છે કે જડનો પ્રકાશ એ અજ્ઞાનની નિર્વૃત્તિ કરે છે ? ચૈતન્યનો પ્રકાશ અજ્ઞાનનો વિરોધી નથી માટે અજ્ઞાનને તોડે નહિ અને જડનો પ્રકાશતો અજ્ઞાનથી અત્યંત અવિરોધી છે માટે તેતો અજ્ઞાનને તોડે જ નહીં. આમ છે એટલા માટે સુષુપ્તિમાં પ્રતિબંધ કરનારૂં અજ્ઞાન છે જ નહીં પણ ભ્રમના ગ્રહણ આદિરૂપ અજ્ઞાન જાગ્રત તથા સ્વપ્નમાં જ છે એટલે અજ્ઞાનનો આશ્રય અંતઃકરણ વિશિષ્ટ ચૈતન્ય છે એમ સિદ્ધ થાય છે.

શ્રીશંકરાચાર્ય—તેં જે ભ્રમ માન્યો તે ભ્રમનું સ્વરૂપ શું છે તે કહે. 'હું મનુષ્ય છું.' એ રીતની આ દેહમાં જે આત્મબુદ્ધિ છે તે ભ્રમ છે એમ જો તું કહેવા ધારતો હોય તો અહો ! તું કે જે સઘળા પદાર્થોને ભિન્ન અને અભિન્ન પણ માને છે તેના મતમાં સઘળી પ્રતીતિઓ યથાર્થ હોવાથી ભ્રમ સિદ્ધ જ થતો નથી માટે તું તારા સિદ્ધાંતને બહુ જ ભૂલી ગયો ! !

સઘળા પદાર્થો ભેદના વિષય છે અને અભેદના પણ વિષય છે એ તારા શાસ્ત્રમાં સ્થાપેલા હેતુને લીધે શીંગડાંથી બળધ ભિન્ન અને અભિન્ન પણ હોવાથી શીંગડાં ખાંડાં (ભાગેલાં) છતાં પણ બળધ ખાંડો છે એ પ્રતીતિને પ્રમાણભૂત માને છે, ત્યારે 'હું મનુષ્ય છું' એ પ્રતીતિને પણ આત્માથી ભિન્ન અને અભિન્ન પણ ગણીને શા માટે પ્રમાણભૂત માનતો નથી ? એટલે આવું અનુમાન સિદ્ધ થાય છે કે 'હું મનુષ્ય છું એ બુદ્ધિ પ્રમાણભૂત છે. કારણ કે ભેદના અને અભેદના વિષયરૂપ છે. જે ભેદના તથા અભેદના વિષયરૂપ હોય તે પ્રમાણભૂત જ હોય છે. જેમકે તારો બળધ ખાંડો છે. એ પ્રતીતિ ભેદના તથા અભેદના વિષયરૂપ હોવાથી પ્રમાણભૂત છે.' આ અનુમાનમાં તારી પ્રતીતિ અમને બહુ સુંદર દૃષ્ટાંતરૂપે મળે છે.

ભટ્ટભાસ્કર—"દેહમાં જે આત્મબુદ્ધિ છે તે પ્રમાણભૂત નથી. કારણ કે હું મનુષ્ય નથી પણ બ્રહ્મ છું એવી સામી પ્રતીતિથી તે બુદ્ધિનો વિષય

નિષિદ્ધમાન (જેનો નિષેધ કરાય છે એવો) થઈ જાય છે. જેનો વિષય નિષિદ્ધમાન થઈ જાય તે બુદ્ધિ પ્રમાણભૂત હોય જ નહી. જેમ કે છીપના 'આ' એ અંશમાં પ્રતીત થએલી રૂપાની બુધ્ધિનો વિષય 'છીપ છે' એવી સામી પ્રતીતિથી નિષિધ્ધમાન થઇ જાય છે, માટે રૂપાની બુધ્ધિ પ્રમાણભૂત નથી." આ રીતે તમારા સાધ્યના અભાવને સાધનારો બીજો હેતુ મળવાથી તમારૂં પહેલું અનુમાન પ્રબલ સત્પ્રતિપક્ષ હેતુવાળું થઇ જાય છે. સત્પ્રતિપક્ષ હેતુવાળુ અનુમાન યથાર્થ ગણાય નહી.

શ્રીશંકરાચાર્ય—બુદ્ધિના અપ્રમાણપણામાં નિષિદ્ધમાન વિષયવાળીપણારૂપ જે તારો હેતુ છે તે સવ્યભિચાર છે. કારણ કે આ બળધ ખાંડો નથી પણ મુંડો છે એ ઠેકાણે ખાંડાથી અન્ય મુંડાની બુદ્ધિ નિષિદ્ધમાન ખાંડાપણારૂપ વિષયવાળી છતાં પણ પ્રમાણભૂત છે.

ભટ્ટભાસ્કર—પ્રતીત થએલાનું જે અધિષ્ટાન હોય તેમાં જ જો પાછો પ્રતીત થએલાનો નિષેધ થતો હોય તો પ્રતીતની બુદ્ધિને અપ્રમાણભૂત માનવામાં આવે છે. 'આ' એ અંશમાં પ્રતીત થએલાં રૂપાના અધિષ્ટાનભૂત એ જ અંશમાં પાછો રૂપાનો નિષેધ થાય છે માટે રૂપાની બુદ્ધિને અપ્રમાણભૂત માનવામાં આવે છે, તેમ આત્મામાં પ્રતીત થએલા મનુષ્યપણાના અધિષ્ટાનભૂત આત્મામાં જ પાછો મનુષ્યપણાનો નિષેધ થાય છે માટે મનુષ્યબુદ્ધિને અપ્રમાણ માનવામાં આવે છે. એ પ્રમાણે આ બળધ ખાંડો નથી પણ મુંડો છે એ ઠેકાણે મુંડાના અધિષ્ટાનમાં ખાંડાનો નિષેધ થતો નથી માટે મુંડાની બુદ્ધિ પ્રમાણભૂત છે.

શ્રીશંકરાચાર્ય—મુંડાના અધિષ્ટાનભૂત બળધમાં જ ખાંડાનો નિષેધ થાય છે તે છતાં તું મુંડાની બુદ્ધિને પ્રમાણભૂત માને છે માટે તારો કહેલો હેતુ સવ્યભિચાર જ થાય છે.

ભટ્ટભાસ્કર—મુંડાનો અધિષ્ટાનભૂત બળધમાં ખાંડાનો નિષેધ થતો નથી પણ મુંડામાં જ ખાંડાપણાનો નિષેધ થાય છે માટે મારો કહેલો હેતુ સવ્યભિચાર નથી.

શ્રીશંકરાચાર્ય—આ તારી વાત વિકલ્પોનું સહન કરી શકે એમ નથી માટે ખોટી છે. તું ખાંડાનો જે નિષેધ કરે છે તે કેવલ મુંડામાં કરે છે કે બળધપણાવાળા મુંડામાં કરે છે? કેવલ એટલે બળધપણા રહિત મુંડામાં

ગો નિષેધ કરવો સંભવિત જ નથી. કારણ કે તેમાં ખાંડાની પ્રાપ્તિ જ નથી. મુંડા બળધમાં તેથી અન્ય ખાંડા બળધની પ્રસક્તિ કદી પણ નથી એટલે પછી તેનો નિષેધ કરવો સંભવે જ નહી. તેમ બળધપણાવાળા મુંડામાં પણ ખાંડાનો નિષેધ કરવો સંભવિત નથી. કારણ કે બળધપણાવાળા મુંડામાં ખાડાનો નિષેધ કરવા જતાં મુંડાના વિશેષણરૂપ બળધપણામાં જ ખાંડાનો નિષેધ થાય છે માટે મુંડાના અધિકાનમાં જ નિષેધ થવાથી તારો કહેલો હેતુ છતાં પણ મુંડાની બુદ્ધિ પ્રમાણભૂત છે એટલે તારા હેતુમાં વ્યભિચાર નિક્ષેપ જેવો દઢ જ છે.

ભટ્ટ ભાસ્કર—તમે કરેલા અનુમાનમાં પ્રમાણભૂતપણારૂપ સાધ્યમાં **उच्छिन्नव्यवहर्तृकत्व** (વસ્તુનો સાક્ષાત્કાર થયા પછી વ્યવહાર કરનારનો અભાવ*) છે. પણ ભેદના તથા અભેદના વિષયપણારૂપ જે સાધન હેતુ) છે તે જ્યાં જ્યાં હોય ત્યાં ત્યાં સર્વ સ્થલે **उच्छिन्नव्यवहर्तृकत्व** નથી કારણ કે શીંગડાં જ ખાંડાં છે એમ જાણ્યા પછી પણ બળધ ખાંડો છે એમ વ્યવહાર કરનારનો અભાવ થતો નથી માટે **उच्छिन्नव्यवहर्तृकत्वरूप** ઉપાધિથી તમારો હેતુ સોપાધિક હોવાને લીધે તે હેતુથી કરવામાં આવેલું અનુમાન યથાર્થ ગણાય નહી,

શ્રી શંકરાચાર્ય—બ્રહ્મનો સાક્ષાત્કાર થયા પછી પણ પ્રારબ્ધ કર્મના અનુસારથી હું મનુષ્યછું એવો અહંકારનો અનુભવ રેહે છે માટે **उच्छिन्नव्यवहर्तृकत्व**ની અમારા સાધ્યમાં જ વ્યાપ્તિ નથી તેથી અત્રે કહેલો હેતુ સોપાધિક છે જ નહી.

ભટ્ટભાસ્કર—**यत्रत्वस्य सर्वमात्मैवाभुत्तत्केनकंपश्येत** એ શ્રુતિ યુક્તિમાં સઘળું આત્મારૂપ થઇ જાય છે એટલે સાર્થ કોને દેખે' એમ, વ્યવહાર કરનારનો ઉચ્છેદ જ થયાનું કહે છે તે છતાં તમે વ્યવહાર કરનારનો ઉચ્છેદ નથી થતો એમ કેમ કહો છો.

શ્રીશંકરાચાર્ય—સઘળું જગત્ આત્મામાં રહેલા અજ્ઞાનથી જ વિલસિત છે માટે તે અજ્ઞાનનો લય થાય ત્યારે જ વ્યવહાર કરનારાનો લય

---

* બ્રહ્મતત્વનો સાક્ષાત્કાર થયા પછી હું મનુષ્યછું એવો વ્યવહાર કરનારનો અભાવ થાય છે.

થવો સંભવે છે તેથી અજ્ઞાનની સ્થિતિ હોય ત્યાં સુધી વ્યવહાર કરનારની સ્થિતિ અને અજ્ઞાનનો લય થાય ત્યારે વ્યવહાર કરનારનો ઉચ્છેદ એ અમારા મતમાં જ ઘટે છે. તારા મતમાં તો જગત્ સત્ય છે માટે કદી પણ વ્યવહાર કરનારનો ઉચ્છેદ થવો સંભવતો નથી.

ભટ્ટભાસ્કર—જાતિ વ્યક્તિભાવ, ગુણ ગુણિભાવ, કાર્યકારણભાવ, વિશિષ્ટ સ્વરૂપ અને અશાંશિભાવ એઓવાળાં પાંચ સ્થલોમાં જ ભેદ તથા અભેદ સંભવે છે અને આત્મા તથા દેહ તો એ પાંચ સ્થલોથી અન્ય છે માટે તેઓને ભેદના તથા અભેદના વિષયપણું સંભવતું જ નથી, તેથી તમારા અનુમાનમાં (૧૧૦ મા શ્લોકમાંના અનુમાનમાં) હેતુની અસિદ્ધિરૂપ દોષ આવે છે માટે તે અનુમાન યથાર્થ નથી.

શ્રીશંકરાચાર્ય—આ તારી વાત વિકલ્પોનું સહન કરી શકે એમ નથી માટે ખોટી છે. એ પાંચ સંબંધો ભેળા થઇને ભેદના તથા અભેદના પ્રયોજક થાય છે કે નોખ નોખા જ પ્રયોજક થાય છે? ભેળા થઇને પ્રયોજક થવું સંભવતું નથી, કારણ કે પાંચે સંબંધ કોઈ સ્થલમાં એકઠા થતા નથી.

નોખાનોખા રહીને પ્રયોજક થતા હોય તો એવોજ પ્રયોજક થાય છે એમ કહેવું સંભવતું નથી. કારણ કે જ્યારે પ્રત્યેકને પ્રયોજકપણાનો તું સ્વીકાર કરે છે ત્યારે દેહદેહિ ભાવરૂપ સંબધને પણ પ્રયોજકપણું શા માટે ન હોય?

ભટ્ટભાસ્કર—આમ કલ્પના કરવાથી પ્રયોજકની સંખ્યા વધે છે એ ગૌરવરૂપ દોષ આવે છે.

શ્રીશંકરાચાર્ય—દેહદેહિ ભાવ જો ભેદનો અને અભેદનો પ્રયોજક ન હોય તો તું કે જે સઘળા પદાર્થોના સંકરને કહેનાર છે તેના સિદ્ધાંતને બાધ આવે છે માટે આ વિષયમાં દેહદેહિ ભાવને પણ તારે પ્રયોજકપણું માનવું જ પડશે.

જો જાતિવ્યક્તિભાવ આદિ પાંચ સંબંધોને જ ભેદનું તથા અભેદનું પ્રયોજકપણું માનવાનો તને આગ્રહ હોય તો તેઓમાંનો સંબંધ પણ આ વિષયમાં દુર્લભ નથી. કારણ કે ચૈતન્ય રૂપ જીવને અને દેહને કાર્ય કારણભાવ સંબંધ છે.

ભટ્ટભાસ્કર—સઘળો પ્રપંચ બ્રહ્મથી ઉત્પન્ન થએલ છે માટે દેહને

જીવના કાર્યરૂપ ગણીને કાર્ય કારણ ભાવ સંબંધ માનવો ઘટતો નથી.

શ્રીશંકરાચાર્ય—જીવ બ્રહ્મથી અભિન્ન છે માટે સર્વ પ્રપંચને જીવના કાર્યરૂપ કહેવો પણ સંભવે છે. આ પ્રમાણે અમારા અનુમાનમાં હેતુની અસિદ્ધિ આદિ કોઇ પણ દોષ નહિ હોવાથી અમારૂં અનુમાન યથાર્થ છે અને તે અનુમાનથી તારા સિદ્ધાંત પ્રમાણે ભ્રમ યથાર્થ ઠરે છે માટે તારા મતમાં ભ્રમ નામનો પદાર્થ જ સિધ્ધ થતો નથી.

વળી પણ પુછિયે છિયે કે તારો એ ભ્રમ અંતઃકરણના પરિણામરૂપ છે કે ચિદ્રૂપ આત્માના પરિણામરૂપ છે! અંતઃકરણના પરિણામરૂપ ઘટતો નથી. કારણ કે તેમ હોય તો ભ્રમના આત્મામાં રહેનારપણાનો અનુભવ ભાગી જાય છે, જેમ માટીના પરિણામ રૂપ ઘટ તંતુઓમાં રહેવો સંભવતો નથી તેમ અંતઃકરણના પરિણામ રૂપ ભ્રમ આત્મામાં રહેવો સંભવે નહી અને આત્મામાં રહે છે એ તો અનુભવ સિધ્ધ છે.

ભટ્ટભાસ્કર—જેમ અત્યંત રાતા ફુલના યોગથી સ્ફટિકમાં રતાશનું સ્ફુરણ થાય છે તેમ ભ્રમવાળા અંતઃકરણના યોગથી આત્મામાં તે ભ્રમનું સ્ફુરણ થાય છે.

શ્રીશંકરાચાર્ય—એ અંતઃકરણના ભ્રમને તેં આત્માનો સંબંધ માન્યો તે સંબંધ સત્ય છે કે અસત્ય છે! તું કે જે અન્યથા ખ્યાતિને માનનાર છે તેના મતમાં સંબંધ શૂન્ય રૂપ જ છે માટે તે સંબંધને સત્યપણું તો સંભવતું નથી. તેમ અસત્યપણું પણ સંભવતું નથી. કારણ કે અસત્ય પદાર્થની પ્રતીતિ થવી જ ઘટતી નથી. આ રીતે જેમ ભ્રમ અંતઃકરણના પરિણામરૂપ ઘટતો નથી તેમ આત્માના પરિણામરૂપ પણ ઘટતો નથી.

કારણ કે આત્મા અસંગ છે અને નિરવયવ દ્રવ્યરૂપ છે તેથી પરિણામ પામવાને યોગ્ય જ નથી. કદાચ પરિણામ પામવાને યોગ્ય છે એમ ઘડીભર સ્વીકારીયે તો પણ નિત્ય જ્ઞાનના આશ્રયરૂપ ચિદાત્માનો બીજા જ્ઞાનરૂપે પરિણામ થવો સંભવે નહી. કારણ કે પ્રત્યગાત્મા (જીવ) નિત્ય જ્ઞાનના આશ્રયરૂપ છે તે ફરી બીજા જ્ઞાનરૂપે પરિણામ પામે એમ માનવું અયોગ્ય જ છે, રૂપ રસ આદિ ગુણોની જાતિમાં પેટાની એક જાતિવાળા બે ગુણો એકી વખતે એક દ્રવ્યમાં રહેવા સંભવે જ નહી. જેમ કોઇ ઠેકાણે કોઈ

દ્રવ્યમાં પણ બે શુકલપણાનો એકી વખતે સમવાય સંબંધ ઘટતો નથી તેમ બે જ્ઞાનનો પણ આત્મામાં એકી વખતે સમવાય સંબંધ ઘટે નહીં.

ભટ્ટભાસ્કર–અમો જ્ઞાનને ગુણરૂપ માનતા નથી પણ દ્રવ્યરૂપ માનિયે છિયે માટે તમારો કહેલો દોષ લાગુ પડતો નથી.

શ્રીશંકરાચાર્ય—જેમ કડાના આશ્રયરૂપ પ્રદીપ્ત સુવર્ણને તેસમયે જ પોટલીઆના આશ્રયરૂપપણું સંભવતું નથી તેમ અવિનાશી જ્ઞાનના આશ્રયરૂપ આત્માને તે સમયે જ બીજા જ્ઞાનના આશ્રયરૂપે રહેવું સંભવતું નથી.

ભટ્ટભાસ્કર—જો કે અમારાથી ભ્રમ શબ્દના અર્થનું નિરૂપણ થઇ શકતું નથી તોપણ ભ્રમના સંસ્કારને અથવા વસ્તુના અગ્રહણને અવિદ્યારૂપ માનવું યોગ્ય છે.

શ્રીશંકરાચાર્ય–તમારા મતમાં ભ્રમ નામનો પદાર્થ જ સિદ્ધ થતો નથી માટે તે ભ્રમનો સંસ્કાર રહેવો પણ સિધ્ધ થતો નથી. તારા મતમાં વસ્તુનું જે અગ્રહણ છે તે સ્વરૂપભૂત આત્મવસ્તુનું અગ્રહણ છે કે કોઇ નવી આવેલી વસ્તુનું અગ્રહણ છે? વૃત્તિમાં સ્વરૂપભૂત ચૈતન્ય આત્મવસ્તુનું ગ્રહણ નિત્ય છે અને તે ચૈતન્યના અભાવનો અસંભવ છે માટે સ્વરૂપ ભૂત આત્મવસ્તુનું અગ્રહણ એ અવિદ્યા છે એમ કહેવું સંભવિત નથી, કોઇ નવી આવેલી વસ્તુનું જે અગ્રહણ તે અવિદ્યા છે એમ તું માનતો હોય તો તે વસ્તુનું વૃત્તિથી ગ્રહણ નહી થતાં છતાં પણ વૃત્તિમાં ચૈતન્યનું સર્વદા સ્ફુરણ છે તેથી તે સ્ફુરણમાં અન્ય વસ્તુનું અગ્રહણ પ્રતિબંધ થતું નથી માટે તેને અવિદ્યા કહી શકાય નહી.

ભટ્ટભાસ્કર–અજ્ઞાન કે જે ખંડરૂપ, જડરૂપ અને મિથ્યારૂપ છે તેની સ્થિતિ બ્રહ્મમાં છે એવો અંગીકાર કરશું તો તે અજ્ઞાનને ટાળનારો બીજો કોઇ પદાર્થ જોવામાં આવતો નથી.

ભટ્ટભાસ્કરનો પરાજય.

શ્રીશંકરાચાર્ય–**તત્ત્વમસિ** આદિ મહાવાક્યોથી ઉત્પન્ન થએલી અખંડ વૃત્તિમાં આરૂઢ થએલું બ્રહ્મચૈતન્ય એ અજ્ઞાનની નિવૃત્તિ કરે છે. તું કે જે સઘળા પદાર્થોના સંકરને માનનાર છે તેના મતમાં ઇષ્ટ સાધનના જ્ઞાનથી થતી પ્રાણીની પ્રવૃત્તિ અને અનિષ્ટ સાધનના જ્ઞાનથી થતી પ્રાણીની નિવૃત્તિ પણ ઘટતી નથી. કારણ કે સઘળો વ્યવહાર સંકીર્ણ હોવાથી આ

ષ્ટ છે અને આ અનિષ્ટ છે એવું વિવેચન થવું જ સંભવિત નથી. ત્હારા તમાં વ્યવહારની સંકીર્ણતા હોવાને લીધે ઇષ્ટ તથા અનિષ્ટ આદિનો ભાગ નહી રહેવાથી ત્હારે જીવવું પણ દુર્લભ થઇ પડશે માટે બસ છે.

અમર કીર્ત્તિવાળા શ્રીશંકરાચાર્યે એ પ્રમાણે સેંકડો યુક્તિઓથી એ યોગી મોટા વિદ્વાનને જીતી લીધા પછી શ્રુતિઓના અભિપ્રાયથી વિરૂદ્ધ ભિપ્રાયવાળા તેના ગ્રંથનું પણ અત્યંત ખંડન કરી નાખ્યું. એ પ્રમાણે દ્મારકરનો દુષ્ટ મત પરાભવ પામતાં, જેમ વર્ષાઋતુનાં ઘાટાં વાદળાંનું લ જતું રહ્યા પછી શરદ્‌ઋતુના ચંદ્રની ચંદ્રિકાનો ફેલાવ થાય તેમ શ્રીશં-ાચાર્યની વકતૃત્વ શક્તિરૂપ અમૃતનો અપૂર્વ ફેલાવ થયો.

માળવા દેશમાં પ્રસિદ્ધ પામેલા બાણુ, મયુર અને દંડી આદિ વિદ્વા-ને પણ શંકરાચાર્યે પોતાનાં ભાષણોથી શિથિલ થએલા દુર્મતના અભિ-ાનવાળાઓને પોતાના શારીરક ભાષ્યનું શ્રવણ કરવાના ઉત્સાહવાળા કર્યા.

જૈનમતનું ખંડન.

પછી શ્રીશંકરાચાર્ય ત્યાંથી બાલ્હીક દેશમાં પધારી શિષ્યોને પોતાના ાષ્યનું વ્યાખ્યાન સંભળાવતા હતા તે સમયે જૈનમતમાં પ્રવીણતા ધરાવ-ારા કેટલાએક વિદ્વાનોએ ત્યાં આવીને અસહનતાથી આ પ્રમાણે કહ્યું. વ,[१] અજીવ,[२] આશ્રવ,[३] સંવર,[४] નિર્જર,[५] બંધ[६] અને મોક્ષ[७] એ સાત ાર્થો ને સપ્તભંગીની[८] રીતિથી તમે કેમ સ્વીકારતા નથી

---

૧ બોધ સ્વરૂપ વર્ગ. ૨ જડવર્ગ. ૩ જીવને વિષયોમાં નાખનારી ન્દ્રિયોની પ્રવૃત્તિ કે જે અનર્થના કારણરૂપ હોવાથી મિથ્યા પ્રવૃત્તિ કહેવાય . ૪ શમ તથા દમ આદિમાં પ્રવૃત્તિ કે જે મિથ્યા પ્રવૃતિને રોકનાર છે. અનાદિકાળથી પ્રવર્ત્તેલા પાપ પુણ્ય આદિ કષાયો જેથી ટળી જાય છે એવું પેલી શિલા ઉપર ચડવું ઇત્યાદિ. ૬ જ્ઞાનાવરણીય, દર્શનાવરણીય, મોહનીય, ંતરાય, વેદનીય, નામિક, ગૌત્રિક અને આયુષ્ક એ આઠ પ્રકારનાં કર્મો ાથ જ્ઞાનથી મોક્ષ નથી થતો એમ સમજવું એ જ્ઞાનાવરણીય કહેવાય છે. નશાસ્ત્રના અભ્યાસથી મોક્ષ નથી થતો એમ સમજવું એ દર્શનાવરણીય હેવાય છે. શાસ્ત્રકારોએ નોખા નોખા દેખાડેલા મોક્ષમાર્ગોમાં વિશેષ સમજાય એ મોહનીય કહેવાય છે. મોક્ષમાર્ગમાં પ્રવર્તેલાઓને તે માર્ગમાં

શ્રી શંકરાચાર્ય બોલ્યો કે જો જીવ મોટો નહી અને અણુ પણ નહી એટલે દેહ જેવડો હોય તો જેમ ઘટ નિત્ય નથી તેમ તે નિત્ય પણ નથી એમ પ્રાપ્ત થશે. વળી મનુષ્યના જીવ મનુષ્યના દેહમાંથી પ્રવેશ કરશે ત્યારે તે જીવના પ્રમાણુથી હાથીનો દેહ મોટો હોવાને લીધે હાથીના દેહનો અમુક ભાગ જીવ વગરનો જ રહી જશે અને મચ્છરના દેહમાં પ્રવેશ કરશે ત્યારે તે જીવના પ્રમાણુથી મચ્છરનો દેહ બહુ જ નાહાનો જીવથી જીવનો મોટો ભાગ મચ્છરના દેહથી બાહાર પણ રહી જશે.

જૈન—મોટા શરીરનો સમાગમ થાય છે ત્યારે જીવને કેટલાએક નવા અવયવો પ્રાપ્ત થાય છે અને નાના શરીરનો સમાગમ થાય છે ત્યારે જીવમાંથી કેટલાએક અવયવો જતા રહે છે એટલે જીવ દેહ જેવડો જ રહે છે તેથી અમારા સિદ્ધાંતમાં દોષ આવતો નથી. **समोनागेनसमोमशकेन** એ શ્રુતિ પણ જીવને હાથીના દેહમાં હાથી જેવડો અને મચ્છરના દેહમાં મચ્છર જેવડો કહે જ.

શ્રીશંકરાચાર્ય—એ અવયવો જો જનારા અને આવનારા હોય તો આગમાપાયી હોવાને લીધે શરીરની પેઠે જીવથી ભિન્ન જ હોવા જોઇએ. આવવાના સમયમાં જીવના એ અવયવો પંચભૂતોમાંથી પ્રકટ થવા અને

વિઘ્ન કરનારૂં જે જ્ઞાન છે તે આંતરાય કહેવાય છે. આ ચાર કર્મો કલ્યાણુને તોડનારાં હોવાથી ઘાતિકર્મો કહેવાય છે. માટે સમજવા જેવું કાંઇક તત્વ છે એમ ધારવુ એ વેદનીય કહેવાય છે. મારૂં અમુક નામ છે એમ અભિમાન ધરવું એ નામિ કહેવાય છે. હું આ મહાત્મા અરિહંત આચાર્યના શિષ્યોના વંશમાં પેઠો એમ અભિમાન ધરવુ એ ગૌત્રિક કહેવાય છે, અને શરીરની સ્થિતિને વાસ્તે જે કર્મ કરવું તે આયુષ્ય કહેવાય છે. આ ચાર કર્મો કલ્યાણુન તોડનારાં નથી તેથી અઘાતિકર્મો કહેવાય છે. ૭ ધર્મથી તથા અધર્મથી છુટીને નિરંતર ઊંચેજ ચાલ્યું જવું એ મોક્ષ કહેવાય છે. ૮ **स्यादस्ति, स्यान्नास्ति, स्यादस्तिचनास्तिच, स्यादवक्तव्यः, स्यादस्तिचावक्तव्यः, स्यान्नास्तिचावक्तव्यः,** અને **स्यादस्तिचनास्तिचावक्तव्यः** સઘળા પદાર્થોને અનિયમિત રૂપવાળા ઠરાવનારી આ સાત બોલીઓ સપ્તભંગી કહેવાય છે.

જવાના સમયમાં પંચભૂતોમાં લીન થવા પણ સંભવતા નથી. કારણ કે જીવ પંચભૂતોના વિકારરૂપ નથી.

જૈન—એ અવયવો જન્મથી તથા નાશથી રહિત એટલે નિત્ય છતાં જ આવે છે અને જાય છે માટે અમુક અવયવોથી વૃદ્ધિ પામેલો જીવ હાથી આદિના મોટા શરીરમાં વ્યાપે છે અને અમુક અવયવોથી ઓછો થએલો જીવ મચ્છર આદિના અલ્પ શરીરમાં વ્યાપે છે એ અમારો સિધ્ધાંત યોગ્ય છે.

શ્રીશંકરાચાર્ય—એ અવયવો અચેતન છે કે ચેતન છે? ચેતન હોય તો ઘણા ચેતનો । એક જ અભિપ્રાય રહેવાનો અસંભવ હોવાથી કોઈ સમયે પરસ્પરના વિરૂધ્ધ મત થતાં શરીરની જ ખરાબી થાય, અને જો અચેતન હોય તો તેઓથી આખા શરીરને ચેતના આપી શકાય નહી.

જૈન—હે મોટા વિદ્વાન્! જેમ ઘણા ઘોડાઓ એક મતથી જ રથને ચલાવે છે તેમ ચેતનરૂપ ઘણા અવયવો પરસ્પર એક મતથી શરીરને ચલાવે છે એમ માનવામાં કશો વિરોધ આવતો નથી.

શ્રીશંકરાચાર્ય—હે વિચારવાળા! રથમાં ઘોડા ઘણા છે તો પણ સારથિના પ્રભાવથી તેઓનો એક મત થાય છે તેમ શરીરમાં બીજો કોઈ નિયામક ન હોવાને લીધે કોના પ્રભાવથી સઘળા અવયવો એકમત રહેશે? શરીરની અંદર બીજો કોઈ નિયામક નહી હોવાથી તેઓનું એકમતપણું કેમ ઘટશે?

જૈન—જીવના અવયવો આવતા કે જતા નથી પણ મોટા શરીરમાં ફુલે છે અને નાના શરીરમાં સંકોચાઈ જાય છે. હે સંન્યાસીઓમાં ઉત્તમ! આ વિષયમાં જળો નામના જીવડાનું દૃષ્ટાંત લેવું. જળો જ્યારે લોહી પીએ છે ત્યારે ફુલી જાય છે અને જળોમાંથી નીચોવીને લોહી કાહાડી નાંખવામાં આવે છે ત્યારે તે જળો સંકોચાઈ જાય છે.

શ્રીશંકરાચાર્ય—એ પ્રમાણે જો અવયવોમાં સંકોચ તથા વિકાસ હોય તો તેઓ વિકારી ઠર્યા તેથી નાશ પામનારા જ હોવા જોઇએ. એ પ્રમાણે અવયવોના નાશથી જીવ પણ નાશ પામનાર ઠરતાં નાશ પામેલા જીવે પ્રથમ કરેલાં કર્મોના નાશરૂપ અને નવા ઉત્પન્ન થએલા જીવને તેણે નહી કરેલાં કર્મોના ફલોની પ્રાપ્તિરૂપ બે દોષ પ્રાપ્ત થાય છે. વળી બીજો પણ દોષ આવે છે તે એ કે જેમ તુંબડું ભારથી દબાઇને જલમાં ડુબેલું રહે

છે તેમ પોતાનાં આઠ પ્રકારનાં કર્મોના ભારથી દબાઇને સંસારરૂપ સમુદ્રમાં ડુબેલા જીવને તે ભારથી મુક્ત થઇ સર્વદા ઊંચે ચડતા જવારૂપ મોક્ષ કે જે તારા સિદ્ધાંતમાં માનેલો છે તેને બાધ આવે છે. અવયવો જવા આવવાના સ્વભાવવાળા હોવાને લીધે તેઓમાંથી અવશેષ રહેલા કયા મૂળ અવયવને થયો એ સમજી શકાતું નથી.

બીજું પણ–હે જૈન! સઘળા પદાર્થોમાં સત્વ, અપત્વ, એકત્વ અને અનેકત્વઆદિ પરસ્પર વિરૂદ્ધ ધર્મોનો એકી વખતે સમાવેશ કરવાના સાધનભૂત જે તારો સપ્તભંગીનય છે. તેને પણ અમો યોગ્ય ગણતા નથી. કારણ કે પરસ્પર વિરૂદ્ધતા ધરાવનારા વાસ્તવિક ધર્મોની એક પદાર્થોમાં એકી વખતે સ્થિતિ સંભવતી જ નથી. એ પ્રમાણે શંકરાચાર્યે જૈનલોકોનો ગર્વ તોડી નાખી નૈમિષ ક્ષેત્રમાં પોતાના ભાષ્યોનો પ્રચાર કરીને દરદ, ભરત શૂરસેન કુરૂ અને પાંચાલ આદિ બીજા પણ ઘણા ઘણા દેશોના વિદ્વાનોને જીતી લીધા.

હર્ષ પંડિતને પણ જીત્યો.

ખંડનખાદ્યનો કરનાર શ્રીહર્ષપંડિત કે જે પ્રભાકરથી, ભટ્ટભાસ્કરથી અને ઉદેયન આદિથી પણ જીતી શકાય નહી એવો હતો, મોટો અભિમાની હતો અને પ્રબલયુક્તિઓથી સઘળાં શાસ્ત્રોનું ઉચ્છેદન કરનાર હતો તેની સાથે ઘણો ઘણો વિવાદ કરીને તેને પણ શંકરાચાર્યે વશ્ય કરી લીધો.

શાક્ત મતનું ખંડન.

પછી શંકરાચાર્યે કામરૂપ દેશમાં જઇને, શક્તિમત સંબંધી ભાષ્ય કરનારા 'અભિનવગુપ્ત' નામના પંડિતને જીતી લેતાં તે પંડિતે વિચાર કર્યો કે "વેદરૂપી કમલને પ્રફુલ્લિત કરવામાં બાલસૂર્યની ઉપમાં ધરાવનાર આ શંકરાચાર્ય જેવો ત્રૈલોકયમાં પણ બીજો કોઇ વિદ્વાન્ નથી અને તે શંકરાચાર્ય કોઇ રીતે પણ મને વશ્ય થાય એમ નથી માટે એમને દેવ સંબંધી અભિચાર પ્રયોગથી જ તોડી નાંખવા."

એ અભિનવગુપ્ત એ પ્રમાણે ગૂઢ વિચાર કરી પછી તુરત પોતાના શાક્તમતના ભાષ્યને છોડી દઇને 'શત્રુના ધારવામાં આવશે તો લોકોમાં મારી નિંદા થશે' એવા ભયને લીધે પોતાના શિષ્યોની સાથે પોતે પણ શંકરાચાર્યના શિષ્ય જેવો થઇને શંકરાચાર્યને અનુસરવા લાગ્યો.

એ પ્રમાણે ઉત્તરદિશાના લોકોને પોતાના શિષ્ય બનાવી, વિદેહ તથા કોસલ (જનકપુર તથા અયોધ્યા પ્રાંત)ના લોકોએ કરેલી પૂજાનો સ્વીકાર કરી અને અંગદેશમાં તથા વંગ (બંગલા) દેશમાં યશનો વિસ્તાર કરીને શ્રીશંકરાચાર્ય ગૌડદેશમાં પધાર્યા.

ત્યાં વાદમાં મુરારિમિશ્ર નામના પંડિતનો પરાભવ કરવાથી, ઉદયન નામના પંડિતને તુરત જીતી લેવાથી અને ધર્મગુપ્તમિશ્ર નામના પંડિતને પરાસ્ત કરવાથી ગૌડલોકો શંકરાચાર્યની કીર્તિને બહુ જ ગાવા લાગ્યા. શાસ્ત્રોની તથા વેદની નિંદા કરનારો દુષ્ટ બુદ્ધિવાળો બુદ્ધ કે જેણે કલિયુગમાં પ્રથમ ઉત્તમ બ્રાહ્મણોને ભમાવ્યા હતા તે બુદ્ધના મતનું ખંડન કરનારા અને તેવા છતાં પણ મિથ્યાભૂત પ્રવાદોમાં આગ્રહ ધરાવનારા ભાસ્કર-આદિ પંડિતોને ક્ષણમાત્રમાં તોડી નાંખી વેદશાસ્ત્રોમાં પરિપૂર્ણ પહોંચેલા શંકરાચાર્યે મિથ્યાપક્ષનો સ્વીકાર કરવામાં ચાતુરી ધરાવનારા બુધ્ધના મતને પણ તોડી નાખ્યો.

અનેક મતવાળાઓને હરાવવા.

શાક્તો, પાશુપતો, જૈનો, કાપાલિકો, વૈષ્ણવો અને એવા જ બીજા બલતાવાળા દુષ્ટવાદીઓએ ઉચ્છિન્ન કરી નાખેલા વેદ-માર્ગનું રક્ષણ કરવા માટે જ સર્વજ્ઞ શંકરાચાર્યે ઉગ્રવાદીઓને હરાવ્યા હતા પણ પોતાનું માન વધારવા માટે હરાવ્યા નહી હતા. કારણ કે એ શંકરાચાર્યને માનની આકાંક્ષારૂપ ભૂત વળગ્યું ન હતું.

વેદોક્ત અદ્વૈતરૂપ મોક્ષનો માર્ગ કે જે જગતના પિતામહ બ્રહ્માએ ચલાવ્યો હતો, બ્રહ્માના પુત્ર સનકાદિકોએ બતાવાએલો હતો અને વાલ્મીકિ આદિ મહાત્માઓને પરિચિત હતો તે માર્ગમાં પરાત્માને (પરાયા શરીરને અને પરમાત્માને) ભેદનારા દુષ્ટવાદીઓરૂપ જે કાંટા હતા તેઓને દૂર કરીને દયાળુ શંકરાચાર્યે તે માર્ગને ચાલનારાઓથી વતીઆણ કર્યો. શાંતિ, દાંતિ, ઉપરતિ, ક્ષમા, સમાધિ અને શ્રદ્ધા એ રૂપ છ માતાઓએ ઉછેરેલા શ્રીશંકરાચાર્ય રૂપ કાર્તિકેય સ્વામી મોટા પેટવાળા, પ્રચંડ અને વિવાદયુદ્ધ કરવાની ચળથી ચપળતા ધરાવનારા પાખંડીઓ રૂપ અસુરોને તોડવામાં જ આગ્રહ રાખતાં પંડિતોરૂપ દેવતાઓને પીડા શાથીજ રહે? નજ રહે?

શ્રીશંકરાચાર્યના વાદરૂપી યુદ્ધનો આડંબર પ્રવૃત્ત થતાં તેના આરંભનાં વાજાંઓના કોલાહલોથી જ ચાર્વાક ભાગી ગયો, કણાદના મતને અનુસરનારા તાર્કિક લોકો સૈન્યના રજથી જ કાણા થઇ ગયા, સાંખ્ય લોકોએ સાંખ્ય ઉપર શ્રધ્ધા છોડી દીધી. અને તે સત્રળાઓ યુધ્ધ કરીને ભાગતાં પાતંજલ (યોગ) સિદ્ધાંતના લોકો તો તુરત તેઓની સાથે જ ભાગી ગયા, એટલે પૃથ્વીમાં શંકરાચાર્યની સામે ઉભા રહેવામાં વાદીરૂપ કયો યોદ્ધો સમર્થ થઇ શકે? કોઇ પણ સમર્થ થયો નહિ.

પ્રથમ પ્રચંડ અને સરત બાંધવાથી બહુ ઉન્નતિ પામેલું મંડનમિશ્રનું ખંડન થયું ત્યારે સંન્યાસીઓના રાજા શ્રીશંકરાચાર્યના ડંકાનો જે શબ્દ થયો હતો તે શબ્દમાંથી ઉત્પન્ન થએલી આ બીજા શબ્દોની પરંપરાઓ આજ પાખંડ મતના દુષ્ટ વાદીઓના કાનરૂપી અરણ્યોમાં દાવાનલની જ્વાલાઓરૂપ થઇ પડી છે. વાદયુદ્ધ કરવામાં સજ્જ થએલો બુદ્ધ જરાક યુદ્ધ કરી ભયને લીધે ભાગી ગયો, કણાદ તો તુરત ખુણામાં જ ભરાઇ રહ્યો, ગૌતમ ઘાટા અંધારામાં છુપી ગયો, કપિલ હારી જઇને ભાગી ગયો અને તે પછી બીજા પાખંડી વાદીઓ તો હાથ જ જોડવા લાગ્યા તો આવી શંકરાચાર્યની ચાતુરીને કોની ઉપમા આપી શકાય!

વાદયુધ્ધમાં કણાદ આદિ કેટલાએક વૈદિક વાદિઓને હાથથી પકડી લીધા, બીજા ચાર્વાક આદિ વાદીઓને બલાત્કારથી તોડી જ નાખ્યા અને પછી તેઓને લાંબા કાલ સુધી બંધીવાન કરીને છેલે સહુ સહુને યોગ્ય અધિકારરૂપ રાજ્યમાં સ્થાપ્યા કે જે તેથી તેઓ શંકરાચાર્યનું યોગ્ય સેવન કરવા લાગ્યા. શંકરાચાર્યે આ પ્રમાણે કર્યું માટે તેમનું શૂરપણું પણ અદ્દભૂત કહેવું જોઇએ અને દયા પણ અદ્દભૂત કહેવી જોઇએ.

પાખંડી લોકોનાં ભાષણોની મંડળી કે જે શમ આદિ સમુદ્રને વડવાગ્નિની જ્વાલારૂપ હતી, સત્યરૂપી વાદળાંને વટોળીયા વાયુરૂપ હતી, દયારૂપી ચાંદનીને અમાસની રાતરૂપ હતી, શાંતિરૂપ કમલિનીને પુનમના ચંદ્રની કાંતિરૂપ હતી, આસ્તિકપણારૂપ વૃક્ષને દાવાગ્નિની તાજી જ્વાલાઓની પંક્તિરૂપ હતી અને સારી ચર્ચારૂપ હંસીને વર્ષાઋતુ રૂપ હતી તેને સંન્યાસીઓના અધિપતિ શંકરાચાર્યે તોડી નાખી અદ્વૈતરૂપી અમૃતને વરસાવનાર, સુશોભિત,

ચારે કોર ફેલાએલા અને ત્રણે તાપોનું ઉચ્છેદન કરનારા શ્રી શંકરાચાર્યનાં ભાષણોરૂપ મેઘોએ જીવાત્માની અને પરમાત્માની એકતાનો જે દુષ્કાલ હતો તેને તુરત શાંત કર્યો અને ધાટા પાખંડોરૂપી પ્રચંડ તડકાઓને તોડી નાખ્યા.

કેટલાએક વાદીઓ કે જેઓ પાતંજલ લોકોના સુભટોરૂપ હતા, કાપાલિક લોકોના થુંકદાની ઉપાડનારા ભૃત્યોરૂપ હતા, કણાદ લોકોના દ્વારપાલરૂપ હતા, ક્ષપણક લોકોરૂપી રાજાઓના બંદીજનો રૂપ હતા, જૈન લોકોના વંશોના ખંડીઆરૂપ હતા અને ચાર્વાકના વંશના નવીન અંકુરોરૂપ હતા તેઓને શ્રીશંકરાચાર્યની ગિરાએ કથામાં જ (વાતમાંજ) અવશેષ રહેલા કરી નાખ્યા. એ પ્રમાણે સઘળી દિશાઓમાં દ્વૈત વાતની પણ નિવૃત્તિ થતાં પ્રત્યેક દિવસે સઘળાઓના સંદેહોને તોડી નાખતા શંકરાચાર્યે જેમ સૂર્ય અંધકારનો સમૂહ શાંત થયા પછી પોતાના તેજનો વિસ્તાર કરે તેમ અદ્વૈત માર્ગનો વિસ્તાર કર્યો.

પ્રકરણ ૧૭ મું.

મંત્રશાસ્ત્રી અભિનવ ગુપ્તે શંકરાચાર્યને મારી નાંખવાનો કરેલો પ્રયત્ન.

શ્રીશંકરાચાર્યે મોટા મંત્રશાસ્ત્રી અભિનવગુપ્તને જ્યારે જીત્યો ત્યારે હારી જવાથી મનોભંગને પામેલા તે અભિનવગુપ્તે શંકરાચાર્યને મારી નાખવાનો ઉદ્યમ કર્યો. મૂઢ બુદ્ધિવાળા અને ક્રોધથી વ્યાપ્ત થએલા એ અભિનવગુપ્તે શ્રીશંકરાચાર્ય ઉપર અભિચાર પ્રયોગ કર્યો તેથી શંકરાચાર્યને જેમાં કોઇ રીતે વૈદ્યોની ચિકિત્સા લાગુ ન પડે એવો ભગંદર નામનો રોગ ઉત્પન્ન થયો.

એ સમયે તોટકાચાર્ય જેમાં ચિકિત્સા લાગુ ન પડે એવા ભગંદર નામના રોગને લીધે વારંવાર લોહીથી ભીંજાઇ જતા વસ્ત્રને અત્યંત સ્વચ્છ કરી આપવા આદિરૂપ ગુરુની સેવા કરવા લાગ્યા. ગુરુને ભગંદરથી પીડાએલા જોઇ તેમના શિષ્યો તેમને ધીરે ધીરે સમજાવવા લાગ્યા કે મહારાજ ! આ મોટો રોગ ઉપેક્ષા કરવા યોગ્ય નથી. રોગને જો દબાવીએ નહી તો તે રોગ

નહી દબાવેલા શત્રુની પેઠે વૃધ્ધિ પામ્યા વગર રહે નહી. આપને શરીરમાં મમતા નથી તેથી આપ રોગે કરેલી આવી પીડાને ગણકારતા નથી પણ પાસે રહેનારા અમો આ પીડાને જોતાં જ સહસા આપની વ્યથા નહી ખમી શકાયાને લીધે અત્યંત આતુર થઇ જઇએ છીએ.

મહારાજ ! દેશોદેશમાં વ્યાધિઓનું નિદાન જાણવામાં વિચક્ષણતા ધરાવનારા વૈદ્યોને આ વિષયમાં પૂછગાછ કરવી યોગ્ય છે. આ સમયમાં પણ આયુર્વેદમાં કહ્યા પ્રમાણે પ્રત્યક્ષ સિદ્ધિ દેખાડનારા પુરૂષો છે ખરા.

ગુરૂ શરીર ઉપર મમતા નહી હોવાને લીધે શરીરના સુખની ઉપેક્ષા કરતા હોય તો પણ ગુરૂનું દુઃખ જોનારા સમર્થ શિષ્યોએ તે ગુરૂના દુઃખની ઉપેક્ષા નહિ કરવી જોઇએ એવો ધર્મશાસ્ત્રોનો નિશ્ચય છે. આપનાં ચરણ કમલો કે જેઓમાં અમો ભ્રમરની પેઠે વર્ત્તીએ છીએ તેઓની સ્વસ્થતા હોય તો જ અમારી સ્વસ્થતા રહે એટલા માટે હે પૂજ્ય ! આપનું શરીર જેમ સ્વસ્થ થાય તેમ કરવાને અમારૂં મન ઇચ્છે છે.

એ પ્રમાણે શિષ્યોનાં વચન સાંભળી **શ્રી શંકરાચાર્ય** બોલ્યા કે આ વ્યાધિ જન્માંતરના પાપના ફલરૂપ છે એટલા માટે આ વ્યાધિને ભોગવી જ નાશ પમાડવો યોગ્ય છે. ભોગવાયો ન હોય તો આ જન્માંતરમાં પણ પુરૂષને છોડે નહિ એમ શાસ્ત્ર કહે છે. એક કર્મોથી થએલ અને બીજો વાત આદિ ધાતુઓના પ્રકોપથી થએલ એમ બે પ્રકારનો વ્યાધિ વિદ્વાનોએ કહેલ છે. તેમાં પ્હેલા પ્રકારનો વ્યાધિ કર્મના નાશથી જ નાશ પામે છે. અને બીજા પ્રકારનો વ્યાધિ ચિકિત્સાથી નાશ પામે છે. આ મારો વ્યાધિ કર્મથી થએલ છે માટે કર્મના ક્ષયથી જ તેનો ક્ષય થવા દો. મારે ચિકિત્સા કરાવવીજ નથી. કદાચ આ વ્યાધિથી મારૂં શરીર પડવાનું હોય તો ભલે પડી જાય એથી હું કાંઈ પણ બ્હીતો નથી.

એ પ્રમાણે શ્રી શંકરાચાર્યનાં વચન સાંભળી શિષ્યો બોલ્યા કે—હે ગુરૂ ! સાચી વાત છે. આપને શરીરનો કાંઇ પણ લોભ નથી પણ અમો આપનું શરીર લાંબા કાળ સુધી રહે એમ ઇચ્છીએ છીએ. કારણ કે જેમ જલચર જંતુઓનું જલ જ જીવન છે તેમ અમારૂં આપનું જીવન એ જ જીવન છે,

મહાત્મા પુરૂષો પોતે કૃતાર્થ છતાં પણ બીજાઓને રાજી કરવા માટે પોતાના શરીરનું રક્ષણ કરે છે એટલા માટે હે વિદ્વાન્! આપે પણ લોકોના કલ્યાણને વાસ્તે આપના શરીરનું રક્ષણ કરવું યોગ્ય છે.

આ પ્રમાણે શિષ્યોના આગ્રહ ઉપરથી શ્રી શંકરાચાર્યે દિશાઓમાંથી વૈદ્યોને બોલાવી લાવવા વાસ્તે તેઓને આજ્ઞા કરી. પ્રવાસમાં કુશળ અને વિષ્ણુનું ભજન કરનારા તે શિષ્યો ગુરૂની આજ્ઞાથી રાજી થઇ ગુરૂને પ્રણામ કરી વૈદ્યોનો શોધ કરવાને વાસ્તે પ્રત્યેક દિશાઓમાં ગયા. ચિકિત્સા કરવામાં નિપુણ વિદ્વાન્ વૈદ્યો ઘણું કરીને ધનની ઇચ્છાથી ઉદાર રાજાનું જ સેવન કરે છે માટે રાજધાનીઓમાં તેઓની નિરીક્ષા કરવી એમ ચિત્તમાં ધારીને તે શિષ્યો રાજધાનીઓમા ફરવા લાગ્યા.

એ શિષ્યો પોતાનાં કાર્યની સિદ્ધિને વાસ્તે ઘણા ઘણા દેશો મુકીને કોઇ રાજધાનીમાં ગયા ત્યાં તેઓને ઉત્તમ વૈદ્યોનાં દર્શન અને ભાષણ મળવાથી તેઓ તે વૈદ્યોને શ્રી શંકરાચાર્યની પાસે લાવ્યા.

પછી શ્રી શંકરાચાર્યના સેવક ઉત્તમ બ્રાહ્મણોએ જોઇતા પદાર્થો આપીને સંતુષ્ટ કરેલા તે વૈદ્યોએ 'જે કરવાનું હોય તે કહો એટલે અમો અમારી શક્તિ પ્રમાણે કરીએ' એમ વિજ્ઞપ્તિ કરતાં શ્રી શંકરાચાર્યે તેઓને આ પ્રમાણે કહ્યું :—હે રોગ મટાડવામાં સૂર્ય સરખા સદ્વૈદ્યો ! આ રોગ શરીરની અંદર ગુરૂની પાસે ઉદય પામીને શરીરને પીડે છે માટે આ રોગને વાસ્તે જે કાંઇ ઔષધ અવશ્ય લાગુ પડે એવું હોય તે કહો.

મને તો આ રોગ પાપકર્મથી ઉદય પામેલો લાગે છે એટલા માટે મેં તો લાંબા કાલ સુધી આ રોગની ઉપેક્ષા કરી પણ શિષ્ય લોકોએ મારા ઉપર દબાણ કરવાથી મેં તમોને બોલાવી લાવવાને વાસ્તે શિષ્યોને મોકલ્યા હતા.

શંકરનો રોગ વૈદ્યોથી પણ ન મટયો.

આ પ્રમાણે શ્રી શંકરાચાર્યનાં વચનો સાંભળી એ ઉત્તમ વૈદ્યોએ ઘણા ઘણા પ્રકારોથી તે ભગંદર રોગની ચિકિત્સાઓ કરી પણ બહુ દુઃખ દેનારો એ રોગ શાંત થયો નહિ કે જેથી વૈદ્યો પણ મુંઝાઇ ગયા.

પછી મનમાં ખેદ પામેલા એ સિદ્ધ વૈદરાજોને શ્રી શંકરાચાર્યે કહ્યું કે "તમે તમારે ઘેર જાઓ. તમે કે જેઓ બીજાઓનાં જીવિતરૂપ છો તે-

ઓને મારા રોગનું હરણ કરવાના ઉદ્યોગમાં ઘણો સમય વીતી ગયો. વિરહથી આતુર થએલાં તમારાં પ્રિય જનો દિવસો ગણતાં હશે અને વારંવાર માર્ગ ઉપર દૃષ્ટિ કર્યા કરતાં હશે. તેમજ તમારાં આશ્રયરૂપ જે રાજા છે તે જો તમારૂં પરદેશમાં આવવાનું સાંભળશે તો ક્રોધથી તમને કહેલી જીવાઇ નહિ આપે અથવા બીજા વૈદ્યોને નોકર રાખી લેશે. કારણ કે રાજાનું ચિત્ત ઘોડાની પેઠે ચંચલ હોય છે અને તેની આજ્ઞાનો ભંગ થતો નથી. દેશમાં સ્વાભાવિક રીતે રોગી લોકો ઘણા હોય છે અને વૈદ્યો થોડા હોય છે એટલા માટે રોગી લોકોનું સહન નહિ થવાને લીધે તમારાં ઘરોમાં તમને શોધતા ફરતા હશે. પ્રાણીના શરીરને જન્મ આપનાર પિતા છે પણ તે શરીરનું રક્ષણ વૈદ્યોને આધીન છે, જન્મ થવા છતાં પણ જો વૈદ્ય ન મળે તો જન્મેલું શરીર નકામું જ છે એટલા માટે વૈદ્ય, પ્રાણીઓએ વિષ્ણુની પેઠે સેવવા યોગ્ય છે."

એ પ્રમાણે શ્રી શંકરાચાર્યનાં વચનો સાંભળી વૈદ્યો બોલ્યા કે "આપે જે કહ્યું તે સાચું છે તો પણ અમોને અહીંથી જવાનું મન થતું નથી. જગતમાં ક્યો બુદ્ધિમાન માણસ દેવલોકને છોડીને મનુષ્ય લોકમાં જવા ઇચ્છે!" વિચક્ષણ છતાં પણ ઉપાય નહિ લાગવાને લીધે ખેદ પામેલા તે તે વૈદ્યો એટલાં વચન બોલીને પાછા પોતપોતાને ઘેર ગયા અને ગુરૂઓમાં શ્રી શંકરાચાર્ય દેહમાં મમતા છોડી દઈને મોટા દુઃખનું સહન કરવા લાગ્યા.

પૃથ્વીમાં પ્રખ્યાતિ પામેલા હજારો વૈદ્યોથી પણ જેની ચિકિત્સા થઇ શકી નહી એવો એ ભગંદર રોગ પ્રબલ થતાં, હાય હાય! શ્રી શંકરાચાર્ય પીડાથી મુંઝાઇને સદાશિવનું સ્મરણ કરવા લાગ્યા. પછી સદાશિવે અશ્વિની-કુમાર નામના બે દેવ વૈદ્યોને આજ્ઞા કરતાં તેઓ સુંદર ભુજાવાળા, નેત્રોમાં અંજનવાળા અને ઉત્તમ પુસ્તકને ધરનારા બે બ્રાહ્મણ જાતનાં વૈદ્યોનું રૂપ ધરીને પૃથ્વી ઉપર શ્રી શંકરાચાર્યની પાસે આવ્યા.

અશ્વિનીકુમારનું કથન

તેઓએ બેસીને શ્રી શંકરાચાર્યને કહ્યું કે 'હે સંન્યાસીઓમાં ઉત્તમ! આ તમારો રોગ શત્રુએ કરેલા અભિચારથી ઉત્પન્ન થએલ છે માટે તે ચિકિત્સા કરવાને અશક્ય છે' એ પ્રમાણે યોગિયોમાં ઉત્તમ શ્રીશંકરાચાર્યને કહીને તે બે દેવો જેમ આવ્યા હતા તેમ પાછા ગયા.

પદ્મપાદે શંકરનો રોગ મટાડવા ચમત્કારી મંત્રનો પ્રયોગ કરવો.

પછી શત્રુઓના વર્ગ ઉપર પણ દયા રાખનારા શ્રીશંકરાચાર્ય વારંવાર વારતાં છતાં પણ જેને શત્રુ ઉપર ક્રોધ ચડ્યો હતો એવા પદ્મપાદે પોતાના ગુરુ શ્રીશંકરાચાર્યનો રોગ મટાડવાને વાસ્તે ચમત્કારી મંત્રના જપ કર્યો.

શંકરનો રોગ મટી અભિનવગુપ્તને લાગુ પડયો.

આ જપના પ્રભાવને લીધે શ્રી શંકરાચાર્યના શરીરમાંથી રોગ પાછો વળી અભિનવગુપ્તના શરીરમાં પેઠો અને તેથી તે નીચ અભિનવગુપ્ત મરી ગયો. મહાત્મા પુરૂષનો જાણીને કરેલો અપરાધ કોને સુખ આપે? કોઇને પણ આપે નહી.

ગૌડપાદનાં દર્શન.

પછી સ્વસ્થ થએલા શ્રી શંકરાચાર્ય કોઇ દિવસે સાયંકાલે પરબ્રહ્મનું અનુસંધાન કરતા હતા તે સમયે ગંગાજીના પ્રવાહના સંગથી આર્દ્ર થએલા પવનોની સાથે રેતીમાં ચાલ્યા આવતા ગૌડપાદ નામના મોટા યોગી તેમના જોવામાં આવ્યા, એ ગૌડપાદ જેની કાંતિમાં પોતાના હાથમાં રહેલા પ્રફુલ્લિત ધોળા કમલની શોભાની ઝાંઇ લાગી હતી, એવા રાતા કમંડલુથી, કૈરવ નામના રાત્રિ વિકાસી શ્વેત કમલને પ્રફુલ્લિત કરનારી સંધ્યાકાલની રક્તતાથી રંગાએલા મેઘની લીલાનું ધારણ કરતા હતા.

આંગળીઓના અગ્રમાં રહેલી રૂદ્રાક્ષોની માલા કે જે હાથમાં રાતા કમલની ભ્રાંતિથી જાણે ચારેકોર ભમતી ભ્રમરીઓની મંડલી હોય એવી લાગતી હતી તેને અંગુઠાના અગ્રથી વારંવાર ફેરવતા હતા.

પછી ભક્તિને લીધે તથા શ્રદ્ધાને લીધે થએલા સંભ્રમથી દબાએલા ચિત્તવાળા શ્રી શંકરાચાર્ય એ મહાત્મા ગૌડપાદનાં ચરણોનું પૂજન કરી હાથ જોડી નમ્ર થઇને તેમની પાસે ઉભા રહ્યા.

જાણે ક્ષીરસમુદ્રના તરંગોની તુલ્યતા મેળવવાને વાસ્તે યત્ન કરતા હોય એવા કટાક્ષોથી શ્રી શંકરાચાર્ય ઉપર સેચન કરતા અને દિશાઓને દાંતની કાંતિથી ધોળી કરી મેલતા ગૌડપાદે તેમને નીચે પ્રમાણે પૂછ્યું.

ગોવિંદાચાર્યની સઘળી સુંદર વિદ્યાનું અનુસંધાન કરો છો? કે જે વિદ્યા સંસારમાંથી ઉદ્ધાર કરનારી છે. જે તત્વ આનંદરૂપ, નિત્ય, સદ્રૂપ, ચિદ્રૂપ, નિર્મલ અને જાણવા યોગ્ય છે તેને જાણો છો? ભક્તિવાળા, આ·

ત્મસ્વરૂપમાં અનુરાગવાળા; વૈરાગ્યવાળા, શાંતિવાળા, જીતેંદ્રિય, નિરંતર શ્રદ્ધાવાળા, નમ્રતાવાળા અને તત્વના જ્ઞાનની ઇચ્છાવાળા ઉત્તમ શિષ્યો, તમે કે જે ઉત્તમ ગુરૂ છો તેમની યોગ્ય સેવા કરે છે ?

તમે કામ ક્રોધ આદિ નિત્ય દુશ્મનોને હરાવ્યા છે ? શાંતિ આદિ સદ્‌ગુણોને મેળવ્યા છે. ? આઠ +અંગોવાળો યોગ સાધ્યો છે ? અને તમારૂં ચિત્ત સારી રીતે તત્વમાં લાગેલું રહે છે ?

અદ્વૈતના આચાર્યોમાં ઉત્તમ એ ગૌડપાદે એ પ્રમાણે પ્રેમથી પુછતાં જેમનાં નેત્રો ભક્તિના અતિશયને લીધે આંસુઓથી વ્યાકુલ થઇ ગયા એવા સુશીલશ્રી શંકરાચાર્યે પોતાના મસ્તક ઉપર અંજલિ કરીને નીચે પ્રમાણે ઉત્તર આપ્યો.

મહારાજ ! આપે જે જે કાંઇ પૂછ્યું તે સઘળું મને અવશ્ય પ્રાપ્ત થશે. આપ જેના ઉપર કરૂણાના સમુદ્ર સરખા કટાક્ષોથી અવલોકન કરો તે જીવને શી વસ્તુ દુર્લભ રહે છે ? કોઇ પણ વસ્તુ દુર્લભ રહેતી નથી એમ કહેવાય છે.

આપના કટાક્ષ પડવાથી ક્ષણમાત્રમાં મૂંગો પણ ઉત્તમ ભાષણ કરનાર થઇ જાય છે. મંદબુદ્ધિવાળો પણ પંડિત થાય છે, દુષ્ટ આચરણોવાળો પણ ધર્માત્માઓમાં ગણવા યોગ્ય થઇ જાય છે, અને વિષયોમાં આસક્ત ન હોય તે પણ નિઃસ્પૃહલોકોની કીર્તિને મેળવે છે.

સ્વાભાવિક આત્મજ્ઞાનથી સિદ્ધ થએલા શુકદેવજી કે જે ઉદાસીનપણાને લીધે જનમતાંવેંત જ પાસેથી ચાલી નાકળતા પ્રેમના આવેશને લીધે શોક કરતા વેદવ્યાસ હે પુત્ર ! હે પુત્ર ! એમ બોલાવતા બોલાવતા પાછળ ગયા હતા અને એ પ્રમાણે યોગસૂત્રનું ભાષ્ય કરનારા પિતાજીએ (વેદવ્યાસે) બોલાવતાં સર્વેમાં અહંભાવના અભ્યાસથી સર્વની સાથે એકતા પામેલા જે શુકદેવજીએ યોગસિદ્ધિને લીધે વૃક્ષોમાં વ્યાપીને વૃક્ષોના મુખથી તેમને પ્રત્યુતર આપ્યો હતો તે શુકદેવજીના શિષ્ય અને જ્ઞાનના સમુદ્રરૂપ આપનાં કમલો જેવાં સુંદર આ આ ચરણો દૈવગતિથી આ રાંકની (મારી) દૃષ્ટિના વિષયરૂપ થયાં તેથી આ ભક્તનું (મારૂં) ભાગ્ય અપાર છે એમ સિદ્ધ થાય છે,

---

+ યમ, નિયમ, આસન, પ્રાણાયામ, પ્રત્યાહાર, ધારણા, ધ્યાન, અને સમાધિ.

એ પ્રમાણે શ્રી શંકરાચાર્યનાં વચનો સાંભળી ગાંડપાદે કહ્યું કે, હે પુત્ર ! હે વિદ્વાન ! તમારા વાસ્તવિક ગુણોના સમૂહોને સાંભળી, તને કે જે શાંત મનવાળા છો તેમને જોવા માટે મારૂં ચિત્ત બહુ ઉત્કંઠાથી ભરપૂર થઇ રહ્યું હતું અને તેમાં વળી મારી કારિકાઓરૂપ કમલોને પ્રફુલ્લિત કરવામાં પ્રાતઃકાલના સૂર્યરૂપ ભાષ્ય આદિ નિબંધો તમે કરેલા છે એમ ગોવિંદના મુખથી સાંભળવામાં આવતાં અત્યંત રાજી થઇને હું આજ તમારી દૃષ્ટિ આગળ આવ્યો છું. ”

એ પ્રમાણે ગાંડપાદાચાર્ય સ્ફુટ રીતે બોલતાં નમ્રતાવાળા શ્રી શંકરાચાર્યે પોતે કરેલાં સૂત્રનાં ભાષ્યો તેમને સમજાવ્યાં. એઓમાં માંડૂક્યઉપનિષદની શ્રુતિઓનાં ભાષ્યને અને તે શ્રુતિઓની સાથે સંબંધ રાખતી પોતે કરેલી (ગૌડપાદે કરેલી) કારિકાઓનાં ભાષ્યને વિશેષે કરી સાંભળી અત્યંત રાજી થએલા ગાડપાદાચાર્યે શ્રી શંકરાચાર્યને આ પ્રમાણે કહ્યું:—મારી કારીકાઓના અભિપ્રાયનું યથાર્થ વિવેચન કરનારાં માંડૂક્ય ભાષ્યો સાંભળવાથી મારા ચિત્તમાં ઉત્પન્ન થએલો હર્ષ તમે કે જે વિદ્વાનોમાં ઉત્તમ છો તેમને વર દેવરાવવા માટે મને ઉત્સાહ આપે છે માટે તુરત કાંઇક વરદાન માગો.

ગૌડપાદે આપેલું વરદાન.

એ પ્રમાણે ગોડપાદાચાર્યનાં વચન સાંભળી શ્રી શંકરાચાર્ય બોલ્યા કે, હે ગુરૂ ! આપ કે જે મહર્ષિ શુકદેવજીના રૂપાંતરરૂપ છો તેમનાં દર્શન મળવાથી વિષ્ણુનાં દર્શન મળ્યાં માનું છું તો એ દર્શનથી અધિક બીજું કયું વરદાન છે ? કોઇ પણ નથી તો પણ માગું છું કે મારૂં ચિત્ત નિરંતર બ્રહ્મતત્વમાં જ રહેજો. ”

મોહને દૂર કરનારા એ ચિરંજીવિ મુનિ (ગૌડપાદ) **તથાસ્તુ** એમ કહિને અંતર્હિત થઈ જતાં શ્રી શંકરાચાર્યે પ્રેમથી પોતાના શિષ્યોને એ વૃત્તાંત સંભળાવતાં જ તે રાત્રિ કહાડી. પછી પ્રાતઃકાલ થતાં શ્રી શંકરાચાર્ય ગંગાજીમાં પોતાના શિષ્યોની સાથે વિધિપૂર્વક પોતાનું નિત્યકર્મ ચાલુ કરી ગંગાજીના તીરપર બેસીને પરબ્રહ્મનું નિદિધ્યાસન (એકાગ્રતાથી ચિંતન) કરવા ધારતા હતા તેટલામાં નીચે પ્રમાણે લોકવાર્તા સાંભળવામાં આવી.

પ્રકરણ ૧૮ મું.

શંકરનું શારદાદેવીના મંદિરમાં સર્વજ્ઞ પીઠ ઉપર બેસવું પછી ૩૨ વર્ષની ઉમ્મરે શરીરનો ત્યાગ કરવો.

શારદાદેવીનું વર્ણન.

આ પૃથ્વીમાં જંબુદ્રીપ શ્રેષ્ટ છે. તેમાં પણ ભરતખંડ શ્રેષ્ટ છે. અને તેમાં પણ કાશ્મીર નામનો દેશ સર્વોત્તમ છે કે જ્યાં વાણીનાં ઈશ્વરી શારદા (સરસ્વતી) દેવી રહ્યાં છે. એ દેવીનું મંદીર મંડપમાં ચાર દ્વારોથી યુક્ત છે, અને તેની માંહે સર્વજ્ઞપીઠ, એ નામનુ આસન છે. જે માણુસ સર્વજ્ઞ અને અત્યંત પવિત્ર હોય તે જ એ પીઠ ઉપર ચઢી શકે છે, સર્વજ્ઞ વિના બીજા તો કોઇપણુ એ સ્થાનમાં પ્રવેશ કરવાને પણ સમર્થ થતા નથી.

પૂર્વ દેશના સર્વજ્ઞોએ આવીને એ સ્થાનનું પૂર્વ દ્વાર ઉઘાડ્યું છે. પશ્ચિમ દેશના સર્વજ્ઞોએ આવીને પશ્ચિમદ્વાર ઉઘાડયું છે, અને ઉત્તર દેશના સર્વજ્ઞોએ આવીને ઉત્તરદ્વાર ઉઘાડ્યું છે, પણ દક્ષિણદેશના કોઇ લોકો સર્વજ્ઞ નહિ હોવાથી એ દેવાલયના દક્ષિણ દ્વારને ઉઘાડી શકયા નથી.

શારદાદેવીની સર્વજ્ઞ પીઠ ઉપર બેસવાની ઇચ્છાથી શંકરનું કાશ્મિરમાં જવું.

એ વાત સાંભળી દક્ષિણ દેશમાં ઉત્પન્ન થએલા શરીરવાળા શ્રીશંકરાચાર્ય 'એ વાત સાચી કે ખોટી છે?' એ નિશ્ચય કરવા સારૂ તથા તે વાત સાચી હોય તો પોતે સર્વજ્ઞ હોવાથી તે દ્વારને ઉઘાડવા સારૂ આનંદથી કાશ્મીર દેશમાં પધાર્યા. 'દક્ષિણ દિશાનું દ્વાર બંધ જ છે અને દક્ષિણ દેશમાં જન્મેલા કોઇ સર્વજ્ઞ વિદ્વાનો છે જ નહીં' એ અફવાને ખોટી પાડવા સારૂ શ્રીશંકરાચાર્ય રાજી થતા થતા એ દેવીના મંદિરની પાસે પધાર્યા.

ત્યાં જતાં શ્રીશંકરાચાર્ય પોતાના છડીદાર પાસે પોકારાવતા હતા કે "વાદીઓના સમૂહો રૂપી મોટા હાથિયોના દુષ્ટ મદોની ઘટાઓથી થએલા ગર્વને સારીપેઠે તોડનારા, સઘળા શાસ્ત્રીય વિષયોને જાણુનારા. સંન્યાસરૂપી દાઢના આયુધવાળા અને વેદાંતરૂપી મોટા વનમાં રહેનારા શ્રીશંકરાચાર્યરૂપ સિંહ આવે છે, માટે હે વાદીઓરૂપ દુષ્ટ હાથિયો! દૂર જતા રહો. એ સિંહ દ્વૈતનું પ્રતિપાદન કરનારાં શાસ્ત્રોરૂપ વનને ખાઇ જાય છે. ગંડસ્થલના છેડા-

થી નીકળતા મદના સુગંધના સાદોના સમૂહમાં લથડતા ભ્રમરોએ વ્યાકુલ
લા હાથીઓ ઉપર પોતાના નખનો મહાપ્રયોગ કરનારો મદોન્મત સિંહ
મ શીયાળિયાઓની ઉપર દૃષ્ટિ પણ ન કરે તેમ શ્રીશંકરાચાર્ય અલ્પમતિ-
ળા અભાગીયા વાદીઓ ઉપર તો દૃષ્ટિ પણ કરતા નથી.

એ રીતે માર્ગમાં પોતાની પ્રશસ્તિ બોલાવતા શ્રીશંકરાચાર્યે દક્ષિણ
રની પાસે આવી કમાડ ઉઘાડીને અંદર પેસવાની ઇચ્છા કરી તે સમયમાં
ભ્રમ પૂર્વક અનેક વાદી વિદ્વાનોએ તેમને અટકાવ્યા.

એ વાદીઓએ શ્રીશંકરાચાર્યને કહ્યું કે "આવી વધુ ઉતાવળ અને
ડબડ શા માટે કરો છો ? જે અહિં કહેવાનું છે તે ધીરે ધીરે કહો, ઉતાવળ
ને ગરબડ ધારેલું કામ કરી દેવાને સમર્થ થતી નથી."

શ્રીશંકરાચાર્ય બોલ્યા કે "જો કોઇજણ મારી પરીક્ષા લેવા આવતો
ય તો ભલે આવે. હું સઘળું જાણું છું. અણુમાત્ર પણ મારાથી અજાણ્યું
થી." વાદીઓ બોલ્યા કે "હે ઉન્નતિની ઇચ્છાવાળા ! જો તમે આમ
હો છો તો પરીક્ષા દઇને દેવાલયમાં જજો."

શ્રીશંકરાચાર્યની સર્વજ્ઞ હોવાની પરીક્ષા.

એ સાંભળીને પરીક્ષા દેવા માટે શ્રીશંકરાચાર્ય ઉભા રહેતાં દ્રવ્ય, ગુણ,
ર્મ, સામાન્ય, વિશેષ અને સમવાય એ છ પદાર્થોને કહેનારા કણાદના
તના એક પંડિતે તેમને પોતાના મતનું એક રહસ્ય પુછયું કે "સંયોગ
મેલા બે પરમાણુઓમાંથી સૂક્ષ્મ દ્વયણુક ઉત્પન્ન થએલ છે એમ અમો
ણીએ છીએ તો તે દ્વયણુકમાં જે અણુપણું છે તે શામાંથી ઉત્પન્ન થયું
એ જો તું સર્વજ્ઞ હોય તો કહે. એનો ઉત્તર કહેવાની જો તારામાં શક્તિ
હોય તો અમો સમજીશું કે તારા આ શિષ્ય તારા સર્વજ્ઞપણાની કેવલ
રમેળ ઠરાવી રાખેલી મિથ્યા બોલી જ બોલે છે."

શ્રીશંકરાચાર્યે ઉત્તર દીધો કે "પરમાણુઓમાં બેપણાં રૂપ જે સંખ્યા
હી છે તે સંખ્યામાંથી દ્વયણુકમાં રહેલું અણુપણું ઉત્પન્ન થયું છે." સઘળું
ાણનારા શ્રીશંકરાચાર્યે આ પ્રમાણે ઉત્તર આપતાં કણાદ લોકાની શોભા
પ એ પંડિત તે ઉત્તરના વખાણ કરીને પોતાની મેળે જ પાછો વળી ગયો.

ગૌતમના મતનો પરાજય.

પછી ગૌતમના મતને અનુસરનારા એક અભિમાની નૈય્યાયિકે શ્રીશં-

કરાચાર્યને પૂછ્યું કે "જો તમે સર્વજ્ઞ હો તો કહો કે કણાદના મતથી ગૌત્તમના મતમાં મુક્તિનો શો વિશેષ છે. જો ઉત્તર દેવાની શક્તિ ન હોય તો સર્વજ્ઞપણાની પ્રતિજ્ઞા છોડી દો."

શ્રીશંકરાચાર્યે ઉત્તર દિધો કે "ગુણોના સંબંધનો અત્યંત નાશ થતાં આકાશની પેઠે જે સ્થિતિ થાય તે મુક્તિ છે એમ કણાદે માન્યું છે અને ગુણોના સંબંધનો અત્યંત નાશ થતા આનંદના અનુભવ સહિત જે આકાશની પેઠે સ્થિતિ તે મુક્તિ છે એમ ગૌતમે માન્યું છે. કણાદના મતમાં સાત પદાર્થો છે અને ગૌતમના મતમાં સોળ પદાર્થો છે. એ ભેદ તો સ્પષ્ટ જ છે. ઇશ્વર સર્વ જગતનું નિમિત્ત કારણ છે એ વાત બન્ને મતમાં સરખી જ છે." શ્રીશંકરાચાર્યે આ પ્રમાણે ઉત્તર આપતાં તે નૈય્યાયિકે તેમને અટકાવવા છોડી દિધા.

સાંખ્યમતનો પરાજય.

પછી સાંખ્યમતના પંડિતે શ્રીશંકરાચાર્યને પુછ્યું કે "અમારા મતમાં જગતના મૂલ કારણરૂપ જે પ્રકૃતિ છે તે સ્વતંત્ર રીતે જગતનું કારણ છે કે ચૈતન્યથી અધિષ્ટિત થઇને જગતનું કારણ છે? તું જો સર્વજ્ઞ હોય તો આ પ્રશ્નનો ઉત્તર દે. ઉત્તર નહિ દેવાય તો ત્હારે આ દેવાલયમાં પેસવું દુર્લભ છે.

શ્રીશંકરાચાર્યે ઉત્તર દીધો કે "ઘણાં રૂપોવાળી ત્રિગુણાત્મક એ પ્રકૃતિ સ્વતંત્ર રીતે જગતનું કારણ છે એમ સાંખ્યના આચાર્ય કપિલનો સિદ્ધાંત છે અને વેદાંતપક્ષમાં તે પ્રકૃતિને પરતંત્ર માનવામાં આવે છે."

બૌદ્ધમતનો પરાજય.

પછી બાહ્યાર્થવાદ, વિજ્ઞાનવાદ અને શૂન્યવાદ એઓથી પૃથ્વીમાં પ્રખ્યાત થએલા સૌત્રાંતિક, વૈભાષિક, યોગાચાર્ય અને માધ્યમિક મતવાળા અભિમાની બૌદ્ધોએ ગર્જના કરી શ્રીશંકરાચાર્યને અટકાવીને કહ્યું કે "પરીક્ષા દઇને દેવના મંદિરમાં જજો."

બાહ્યાર્થવાદી બૌદ્ધે પૂછ્યું કે "તમારે જો દેવાલયમાં પેસવાની ઇચ્છા હોય તો બાહ્યાર્થવાદ કે જે બે પ્રકારનો છે તેમાં પરસ્પર શો ભેદ છે અને તમારા મતમાં વિજ્ઞાનવાદથી શી જુદાઇ છે તે કહીને મંદિરમા પેસો."

શ્રીશંકરાચાર્યે ઉત્તર આપ્યો કે "સૌત્રાંતિક પદાર્થમાત્રને અનુમાનથી ગમ્ય છે અને વૈભાષિક પદાથમાત્રને પ્રત્યક્ષથી ગમ્ય માને છે. એ બન્ને

મતોમાં પદાર્થોને ક્ષણભંગુર માનવામાં તો તુલ્યતા છે પણ પદાર્થોની પ્રમિતિ કરવાનાં સાધનોમાં ઉપર પ્રમાણે કેટલોક ભેદ છે. વિજ્ઞાનવાદી બૌદ્ધ વિજ્ઞાનોને ક્ષણિક તથા ઘણાં માને છે અને વેદાંત પક્ષમાં વિજ્ઞાનને સ્થિર તથા એકજ માનેલું છે એ મોટો વિશેષ છે."

દિગંબર જૈન મતાનુયાયિઓનો પરાજય.

પછી દિગંબરના મતને અનુસરનારા એક જૈન પંડિતે શ્રીશંકરાચાર્યને પોતાનું એક રહસ્ય પુછ્યું કે "હે આચાર્ય! તમે જો સઘળું જાણતા હો તો અમારા મતમાં જેઓની પાછળ 'અસ્તિકાય' શબ્દ લાગે છે એવા શબ્દોથી શું શું કહેવાય છે તે કહો."

શ્રીશંકરાચાર્યે ઉત્તર આપ્યો કે "જો ત્હારી એમ રૂચિ હોય તો સાંભળ. જીવાસ્તિકાય, પુદ્‌ગલાસ્તિકાય, અધર્માસ્તિકાય અને આકાશાસ્તિકાય એ પાંચ શબ્દોથી અનુક્રમે જીવ, પૃથ્વી આદિ ચાર ભૂતો સહિત સ્થાવર જંગમ, ધર્મ અધર્મ અને આકાશ કહેવાય છે. ત્હારો મત કે ... દુષ્ટ છે. તેમાં બીજું પણ કાંઇ જાણવાની ત્હારે ઇચ્છા હોય તો તે પણ શીઘ્ર બોલ."

જૈમિનીના સિદ્ધાંત સંબંધિ વાદવિવાદ.

એ પ્રમાણે વેદથી બાહ્ય રહેનારા વાદીઓને ઉત્તરો દેવાઇ ગયા પછી કોઇ જૈમિનિના સિદ્ધાંતવાળા મીમાંસકે શ્રીશંકરાચાર્યને પૂછ્યું કે "અમારા સિદ્ધાંતમાં શબ્દ એ દ્રવ્ય છે કે ગુણ છે? એ કહિને તું દેવાલયમાં જા."

શ્રીશંકરાચાર્યે ઉત્તર આપ્યો કે "વર્ણો કે જેઓ નિત્ય છે, વ્યાપક છે અને શ્રોત્ર ઇંદ્રિયથી જણાય છે તેઓ રૂપ શબ્દજાત નિત્ય તથા વ્યાપક દ્રવ્ય છે જેમ જૈમિનિના મતને અનુસરનારાઓ માને છે."

શંકરાચાર્યનો જય થતાં મંદિરમાં પધાર્યા.

આ પ્રમાણે શ્રી શંકરાચાર્યે સઘળાં શાસ્ત્રોના પ્રત્યુત્તરો આપતાં સઘળા વાદીઓએ તેમનુ પૂજન કર્યું અને દ્વાર ઉઘાડીને માર્ગ આપ્યો, પછી શ્રી શંકરાચાર્ય મંદિરની માંહેની ભૂમિમાં પધાર્યા.

આસન ઉપર બેસવા જતાં સરસ્વતીની સાથે પ્રશ્નોત્તરો.

શ્રી શંકરાચાર્ય પદ્મપાદનો હાથ પકડી સરસ્વતીના ભદ્રાસન ઉપર ચડવા લાગ્યા તે સમયે સરસ્વતીએ એ પંડિતોમાં અગ્રણી આચાર્યને આકાશવાણીથી નીચે પ્રમાણે કહ્યું:—

તમારા સર્વજ્ઞપણામાં કોઇ જાતનો સંશય નથી. કારણ કે એ પરીક્ષા તો પ્રથમ જ થઈ ચુકેલી છે. જો તમે સર્વજ્ઞ ન હો તો વિદ્વાનોમાં અગ્રણી અને બ્રહ્માના અવતાર રૂપ મંડનમિશ્ર તમારો શિષ્ય કેમ થાય ?

પરતુ એકલું સર્વજ્ઞ પણું જ આ આસન ઉપર ચડવાનું કારણ થાય એમ નથી પણ તેની સાથે સઘળી રીતે શુદ્ધપણું પણ જોઇએ છે એ શુદ્ધપણું તમારામાં છે કે નહીં ? એ વિચારવાનું છે, માટે જરાવાર ઉભા રહો ઉતાવલ નહિ કરો. તમે સન્યાસી છતાં અમરક રાજાની સ્ત્રીઓને ભોગવીને કામદેવની કલાઓના રહસ્યમાં પ્રવીણતા મેળવી છે. એટલા માટે આ આસન ઉપર ચડવાની તમારી યોગ્યતા કેમ ગણાય ? આ આસન ઉપર ચડવામાં સર્વજ્ઞપણાની સાથે નિર્મલપણાનો પણ ઉપયોગ છે.

શંકરનો નિર્મળપણા સંબંધી જવાબ.

એ પ્રમાણે આકાશવાણી સાંભળીને શ્રી શંકરાચાર્ય બોલ્યા કે " હે માતાજી ! આ શરીરમાં જન્મથી માંડીને મેં કોઇ પાપ કર્યું નથી એ વિષયમાં મને કશો સંદેહ નથી. મેં જે અમરક રાજાની સ્ત્રીઓનો ભોગ કર્યો હતો તે બીજો દેહ ધરીને કર્યો હતો માટે તે દેહના કર્મથી આ દેહને લેપ થવો નહિ જોઇએ.

શંકરે સરસ્વતી દેવીને નિરૂત્તર કરી સર્વજ્ઞ પીઠના આસન ઉપર બેસવું.

એ પ્રમાણે મહાસભ્ય શ્રી શંકરાચાર્યે સરસ્વતી દેવીને નિરૂત્તર કરી સર્વજ્ઞના આસન ઉપર ચડીને પ્રસન્ન થયા અને તે સમયે જેમ કહોલ આદિ મુનિયોએ યાજ્ઞવલ્કયનો સત્કાર કર્યો હતો તેમ દેવતાઓએ તથા પંડિતોએ શ્રી શંકરાચાર્યનો સત્કાર કર્યો.

વાદ કરવામાં પ્રૌઢ વિનોદ ધરાવનારા પ્રતિવાદીઓની સાથે વાદ ચલાવતા તેઓના અનિવાર્ય તર્કોનો તિરસ્કાર કરવામાં સ્વતંત્રતા ધરાવનારો વાદયુદ્ધની શૈલીઓથી વ્યાપ્ત થએલો સઘળી દિશાઓમાં મહાનુભાવ પણાને સ્થાપનારો, 'તમે સર્વજ્ઞ હોવાથી આ પીઠમાં વસવા યોગ્ય છો' એમ શ્રીશંકરાચાર્યને કહિ સઘળાઓએ બહુ સત્કારેલા અને સઘળા લોકોએ વિશાલવાણીથી કરેલી સફલ પ્રશંસાથી અત્યંત પ્રાસાદ પામતો શ્રી શંકરાચાર્યનો શારદાપીઠમાં વાદ ભારે ઉત્કર્ષ પામ્યા.

ઉદ્ધત વાદીઓની સાથે ચાલેલી સરત ભરેલી શ્રી શંકરાચાર્યની વાદ કથારૂપ દુંદુભિનો ધિમ ધિમ નાદ ચારે કોરે પ્રસરતાં ગૌતમની ઉક્તિ ક્યાંય લીન થઇ ગઈ, કપિલની ઉક્તિ કયાંય સંતાઇ ગઈ, નહિ ત્રુટેલી પ્રભાકરની ઉક્તિ પણ ભાગી ગઇ, ભટ્ટપાદનો પ્રવાદ પૃથ્વી ઉપર કોઇ સ્થલમાં જ રહ્યો અને પૃથ્વીમાં યોગના તથા વૈશેષિકના મત શીખે જે જે કોઈ દ્વૈતની વાર્તા હતી તે સઘળી અસત્યવાણી રૂપ થઇ ગઇ.

પાખંડોના સમૂહરૂપ અંધકારનો ધ્વંસ કરવામાં મુખ્ય સૂર્યરૂપ શ્રી શંકરાચાર્યનો શારદાપીઠમાં વાસ ઉત્કર્ષ પામતાં કણાદનો નાદ ક્યાંય જતો રહ્યો, કપિલના વચનનો પત્તો જ મળ્યો નહિ, ગૌતમના પ્રવાદનું ઠેકાણું રહ્યું નહિ, અત્યંત હલકો પ્રભાકરનો વાદ કયાંય ગયો, ભટ્ટપાદનો પ્રઘટ્ટ કયાંય છુપી ગયો, ભેદાભેદની વાત જ રહિ નહિ અને જૈનોની વ્યાખ્યા નષ્ટ જ થઈ ગઇ. આ સમયે આકાશમાં ત્વરિત, દેવતાઓના અધિપતિ ઈંદ્રે પ્રેરેલા દેવલોકોના હાથમાં રહેલી ડાંડીઓથી પ્રહાર પામેલા દુંદુભિએ મેઘની ધાટી ગર્જનના મોટા ભાઈ જેવા અને સમુદ્રને પણ ક્ષુબ્ધ કરી દેનારા નાદોના સમૂહોથી સઘળી દિશાઓનાં અંતરાલને રોકી દીધું.

કેટલાએક દિવસો સુધી ઈંદ્રાણીનો ચોટલો પણ પુષ્પો ગુંથવા વગરનો રહે એવી રીતે દેવતાઓએ તે સમયે આનંદથી શ્રી શંકરાચાર્યને માથે કલ્પવૃક્ષોનાં પુષ્પોની વૃષ્ટિ કરી.

શંકરે શારદાપીઠમાં રહી ઋષ્યશૃંગાશ્રમ આદિ ચાર મઠોનું સ્થાપન કરી બદ્રિકાશ્રમમાં પધારવું.

એ પ્રમાણે અત્યંત વૈરાગ્યવાળા શ્રીશંકરાચાર્ય પોતાનું માન વધારવાને વાસ્તે નહિ પણ પોતાના સિદ્ધાંતનું માન વધારવાને વાસ્તે સર્વજ્ઞ પીઠમાં રહિ અને તે પછી ઋષ્યશૃંગાશ્રમ આદિ મઠોમાં પોતાના કેટલાએક શિષ્યોનું સ્થાપન કરીને કેટલાએક શિષ્યોની સાથે બદરિકાશ્રમમાં પધાર્યા

પછી શ્રીશંકરાચાર્યે પોતાના શિષ્યોને આ પ્રમાણે ઉપદેશ આપ્યો. " હે શિષ્યો ! આજે આ સ્થૂલશરીર ધારણ કરવાનું સવ કામ પૂર્ણ થયું છે. હવે તમે સર્વ કૈવલ્ય મોક્ષ મેળવવા અને મુમુક્ષુઓને જ્ઞાનોપદેશ આપવા સવદા ધૈર્ય, દઢતા ને સાવધાનતાથી ઉદ્યોગી રહેજો. તોટકે હિમાલય ઉપર જ્યોતિર્મઠ સ્થાપી ઉત્તર દિશામાં આ વિદ્યાનો પ્રસાર કરવો. પદ્મપાદે

પૂર્વદિશામાં જગન્નાથજીમાં ગોવર્ધનમઠ સ્થાપી તે દેશમાં આ વિદ્યાનો પ્રસાર કરવો. સુરેશ્વરે (મંડન મિશ્રે) પશ્ચિમદિશામાં–દ્વારકામાં શારદામઠ સ્થાપી તે દેશમાં આ વિદ્યાનો પ્રસાર કરવો. ને હસ્તામલક દક્ષિણ દેશમાં શ્રૃંગેરીમઠ સ્થાપી તે દેશમાં આ વિદ્યાનો પ્રસાર કરવો. અન્ય સર્વ શિષ્યોએ આ ચારને માન આપવું. અધિકારીઓને વૈદિક માર્ગમાં પ્રવૃત્ત કરવા, ને દુરાચારીઓને સન્માર્ગે ચઢાવવા." અને સુધન્વા રાજાને વૈદિક માર્ગનો ભરતખંડમાં સર્વત્ર પ્રસાર કરવાના કામમાં પોતાના યોગ્ય શિષ્યોને યોગ્ય સહાય આપવાની આજ્ઞા કરી.

ત્યાં કેટલાએક યોગશાસ્ત્રના સિદ્ધાંતવાળાઓને જીતી લઇ, સઘળાં દ્વૈત શાસ્ત્રો સંબંધી આગ્રહ છોડાવી દઇ ને પોતે કૃપાથી પોતાના સૂત્રભાષ્યનો અભ્યાસ કરાવતાં શ્રીશંકરાચાર્યે કેટલાએક દિવસો વ્યતીત કર્યા. ચંદ્રનાં કિરણોના સમૂહની પેઠે અત્યંત ફેલાએલી ઉજ્વલ કીર્તિવાળા, આત્મવિચાર કરવામાં જ સમયનું નિર્ગમન કરતા અને દયા ભરેલી રીતે વિદ્વાનોના હૃદયોને વિનોદ આપતા એ શ્રીશંકરાચાર્ય તે સ્થલમાં અત્યંત શોભવા લાગ્યા.

શંકરના અવતાર રૂપ અને અત્યંત ઉજ્વલ યશના સમૂહવાળા શ્રીશંકરાચાર્યને એવી રીતનાં કલિયુગના દોષોને તોડનારાં શુભ ચરિત્રો કરતાં કરતાં બત્રીશ વર્ષો વ્યતીત થયાં.

સુશીલ પુરૂષોએ શણગારની પેઠે ધરવા યોગ્ય, કલિયુગના દોષોનો ધ્વંસ કરનારૂં અને મોક્ષ જ જેવું મૂલ્ય થાય એવું ભાષ્ય બનાવ્યું, ચારેકોર દુર્બુદ્ધિ પુરૂષોએ કરેલા નમસ્કારોથી વૃદ્ધિ પામેલી દ્વૈતવાદી પંડિતોની અહંતા તોડી નાખી અને દુશ્મનોને મથી નાખીને તુરત નિર્દોષ મુક્તિના માર્ગનો પ્રકાશ કર્યો તો હવે શ્રીશંકરાચાર્યે એથી વધારે દેવતાઓનું કામ કરવું શું રહ્યું? કશું રહ્યું નહિ.

અહો! શ્રીશંકરાચાર્યે કલ્પવૃક્ષનાં પુષ્પો, કુંદપુષ્પો, ચંદ્રની કાંતિ, મોતીના હાર, ચંદન, હીરા, ચળકતું હિમ અને તારાઓ એઓના જેવા ઉજ્વલ યશના સમૂહોથી ત્રૈલોક્યને શોભાવ્યું અને કરૂણારૂપી અમૃતના ઝરાઓથી ધર્માત્મા શાખાઓના દીનપણારૂપ અગ્નિને ઠારી નાખ્યો, તો હવે જગતમાં એથી અધિક કઇ સુવાસ કરવાની હતી?

ઘણા ઘણા સર્વોત્તમ યશથી સઘળી દિશાઓને વ્યાપ્ત કરી તથા અત્યંત અદ્ભૂત ચરિત્રોથી વિસ્મયયુક્ત પણ કરી અને પોતાના ભક્તજનોને

જેવા જોઇએ તેવા ભક્તિની તથા મુક્તિની પ્રાપ્તિના ઉપાયોથી કૃતાર્થ કર્યા તો હવે સંન્યાસીઓના રાજા શ્રીશંકરાચાર્યે એથી વધારે બીજું કયું સૌજન્ય વિસ્તારવાનું રહ્યું? કશું રહ્યું નહિ.

બદ્રિકાશ્રમમાંથી કેદારેશ્વરમાં પધારવું.

પછી બદરિકાશ્રમમાંથી યોગીઓના સમૂહના અધિપતિ મહાતપસ્વી શ્રી શંકરાચાર્યે કષ્ટોને ટાળનારા, પાપોરૂપી દાવાનલના ઘણા તાપને પણ હરનારા અને સેવન કરનારાઓના અતુલ કલ્યાણનો વિસ્તાર કરનારા શ્રી કેદારેશ્વરના સ્થલમાં પધાર્યા. ત્યાં શાસ્ત્રકારોમાં મુખ્ય અને અતુલ પ્રભાવાળા શ્રીશંકરાચાર્યે અત્યંત ટાઢથી પીડાએલા પોતાના શિષ્યોના સમૂહનું રક્ષણ કરવા વાસ્તે સદાશિવની પાસેથી ઉના જલની પ્રાર્થના કરી.

સદાશિવે શંકરની પ્રાર્થનાથી પોતાના ચરણાર્વિંદમાંથી ઉના પાણીનો પ્રવાહ તપ્તતોયા ચલાવવો.

સંન્યાસીઓના અધિપતિ શ્રીશંકરાચાર્યની પ્રાર્થના ઉપરથી સદાશિવે પોતાના ચરણાર્વિંદમાંથી ઉના પાણીનો પ્રવાહ ચલાવ્યો કે જે પ્રવાહ અદ્યાપિ સુધી 'તપ્તતોયા' એ નામથી ત્યાં પ્રખ્યાત છે અને શ્રીશંકરાચાર્યની કીર્તિનો પ્રકાશ કરે છે.

એ પ્રમાણે જેમણે દેવતાઓનાં સઘળાં કામ ખેંચી લીધાં એવા અને સદાશિવના અવતારરૂપ એ શ્રીશંકરાચાર્યને ઉંચા કૈલાસ પર્વતના શિખરપર પધરાવા જવાને માટે ઋષિઓના સમૂહોથી તથા સિદ્ધ લોકોથી સહિત બ્રહ્મા, ઇંદ્ર, ચંદ્ર, વિષ્ણુ, વાયુ તથા અગ્નિ આદિ મોટા મોટા દેવતાઓ કેદારક્ષેત્રમાં આવ્યા.

બાગના વક્ષલતાઓની સાથે પણ યુદ્ધનો આરંભ કરનારાં વીજળીઓ જેવાં) અસંખ્યાત વિમાનોથી તુરત આકાશમંડલને ઢાંકી દેતા એ દેવતાઓએ સન્યાસીઓમાં શ્રેષ્ઠ શ્રી શંકરાચાયરૂપે રહેલા સદાશિવ (શ્રી શંકરાચાર્ય) નું કલ્પવૃક્ષના પુષ્પોના સમૂહોથી પૂજન :કરતાં કરતાં તેમને નીચે પ્રમાણે વિજ્ઞપ્તિ કરી.

આપ કામદેવને બાળનારા, વિષનું ભક્ષણ કરનારા, ત્રપુરાસુરના શત્રુ, જગતની ઉત્પત્તિના તથા લયના કારણરૂપ અને ત્રણ નેત્રોવાળા આદિ દેવ સદાશિવ છો. હે સદાશિવ! હે ભક્તલોકોનાં સંસારનાં બંધનને તોડનારા!

તે આપ જે કાર્યને માટે પૃથ્વીમાં અવતર્યા હતા તે કાર્ય પુરૂં થઇ રહ્યું છે માટે હવે અમદેવોનું પ્રિય કરવા વાસ્તે તુરત સ્વધામમાં પધારો.

જેમાં મુખ્યત્વે કરી વિનય જ પ્રકાશતો હતો એવાં એ દેવતાઓનાં વચનને અને તુરત સાક્ષાત મહાદેવરૂપ એ 'શ્રીશંકરાચાર્યે' સંભ્રમ પૂર્વક સજ્જતા કરીને પોતાના ધામમાં પધારવાનું મન કરતાં તે સમયે પ્રથમ ગણોએ શણગારેલા શરીરવાળા અને જેમના શ્વેતપણા આગળ શરદઋતુનાં જળનો, દુધનો તથા હસીનો શ્વેતપણાનો અહંકાર પણ ટળી જાય એવા શિલાદના પુત્ર નંદિકેશ્વર તે ક્ષણમાંજ પાસે આવીને ઉભા રહ્યા.

પછી ઇંદ્ર તથા વિષ્ણુ આદિ મોટા મોટા દેવતાઓએ સ્તુતિ કરતા, દિવ્ય પુષ્પોથી પૂજાતા અને જેમણે તે સમયમાં જટાજૂટને તથા ચંદ્રરૂપ મુકુટને પ્રકટ કર્યા એવા શ્રીશંકરાચાર્ય બ્રહ્માએ આપેલો હાથનો ટેકો લઇ ઉત્તમ પોઠીઆપર ચઢીને, ઋષિઓથી ઉચ્ચારણ કરાતા પોતાની સ્તુતિના શબ્દને સાંભળતા સ્વધામમાં પધારી ગયા. આવી રીતે શ્રી શંકરાચાર્યે ૩૨ વર્ષની યુવાનવયે યુધિષ્ટર શક ૨૧૯૦ ના દુર્મુખ સંવત્સરના માગશર સુદ ૫ ને સોમવારે સાયંકાલે પોતાના ક્ષણભંગુર દેહનો ત્યાગ કર્યો.

શ્રીમદ્ શંકરાચાર્યે ૩૨ વર્ષના ટુંકા આયુષ્યમાં જેટલું કામ કર્યું છે તેટલું ભાગ્યેજ કોઇ મનુષ્યે કર્યું હશે. તેમણે ધર્મપ્રચાર માટે વ્યાખ્યાનો આપી શાસ્ત્રાર્થ કર્યા ઉપરાંત ઘણાં પુસ્તકો લખ્યાં છે. સંસ્કૃત ભાષા ઉપર તેમનો વિશેષ કાબુ હતે. તેમના ગ્રથો હજુ પણ વિદ્વાનોમાં આદર પામે છે. તેમનાં ઉપનિષદ ભાષ્ય, બ્રહ્મસૂત્ર ભાષ્ય અને ગીતા ભાષ્ય એ પ્રસ્થાનત્રય વધારે પ્રસિદ્ધ છે. એમાં તેમણે બ્રહ્મતત્ત્વની વ્યાખ્યા કરી જીવબ્રહ્મની એકતાનું નિરૂપણ કર્યું છે તેમણે ઇશ, કેન, કઠ, પ્રશ્ન, મુંડક, માંડુક્ય, તૈતિરિય, ઐતરેય, છાંદોગ્ય, અને બ્રહદારણ્યક અને શતપથ એમ દસ ઉપનિષદો ઉપર ભાષ્ય કર્યું છે તે ઉપનિષદ ભાષ્ય નામે પ્રસિદ્ધ છે. તે સિવાય શ્રાશંકરે લલિતપદ્યમાં અનેક મધુર સ્તોત્રો રચ્યાં છે તેમાંનું મોહમુદ્ગરસ્તોત્ર આપણા દેશમાં ઘણું પ્રસિદ્ધ છે.

સમાપ્ત

ઉપસંહાર.

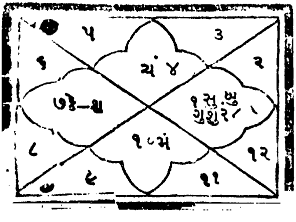
શ્રીમદ્શંકરાર્યનો જન્મ કયી સાલમાં થયો તે સંબંધમાં ઘણા મત છે, કેરલોત્પત્તિ ગ્રંથમાં લખે છે કે શંકરનો જન્મ કલિયુગ ૩૫૦ (ઇ. સ. ૬૮૦) માં આર્દ્રા નક્ષત્રમાં કાલટી પ્રાંતમાં આવેલા કેપેલી ગામમાં થયો હતો. સદાનંદકૃત શંકરજયમાં લખે છે કે યુધિષ્ટર શકના ૨૭૨૨માં વિશ્વજેત સંવત્સરના પોષ માસની પાંચમને દિવસે શંકરનો જન્મ થયો હતો.

દ્વારકાંના મઠમાં જે હકીકત છે તે ઉપરથી યુધિષ્ટર શક ૨૬૩૧ ના વૈશાખશુદ ૫ને રોજ શંકરનો જન્મ થયા હતો. એમ જણાય છે શૃંગરીમઠની હકીકતથી જણાય છે કે વિક્રમ શક ૨૨ના પાર્થિવ સંવત્સરમાં વૈશાખસુદ ૩ને રોજ શકરે સન્યાસગ્રહણુ કર્યાનુ લખે છે.

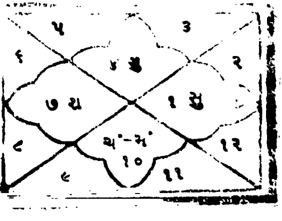
ભાસ્કરાચાર્યકૃત દક્ષમીમાસા પુસ્તકમાં લખે છે કે કલિયુગના ૬૦૫ વર્ષ વ્યતીત થયા પછી શંકરનો જન્મ થયો છે. તે જોતાં શકરનો જન્મ કલિગત ૬૦૫ માં આવે છે. રઘુનાથ ભાસ્કર ગોડબોલેએ અર્વાચિન કોષ નામના પુસ્તકમાં લખ્યું છે કેઃ યુધીષ્ટર શક ૨૧૫૮ માં શંકરનો જન્મ થયો છે. તેમના જન્મ સમયે ઉત્તરાયન હતું. મહાવદ ૧૪ ને સોમવાર હતો. અને તેમણે ૨૧૯૦ ના માગશાર સુદ ૫ ને સોમવારે હિમાલયમાં પોતાનો દેહ છોડયો.

માધવાચાર્યે શંકરના જન્મ સંબંધમાં લખ્યું છે કેઃ શુભ ગ્રહોની દૃષ્ટિયુક્ત શુભ લગ્નમાં તથા જ્યારે સૂર્ય, ભોમ અને શનિ પોતાના ઉચ્ચ સ્થાનમા હતા અને ગુરૂ કેન્દ્રમાં હતો ત્યારે શંકરનો જન્મ થયો. તેમની જન્મ કુંડળી આ પ્રમાણે આ શંકરજયમાં આપેલી છે.

કલિગત વર્ષ ૬૦૫

કલિગત વર્ષ ૨૮૧૫

ઉપર પ્રમાણે કલિગત વર્ષ ૬૦૫ અથવા ૨૮૧૫ માં શંકર જન્મ હોય તો ઉપરની કુંડળિ આવી શકે

માધવે સંક્ષેપ શંકરજયમાં શ્રીશંકર જે ગ્રહ સ્થિતિમાં જન્મ્યા લખ્યું છે તે વખતે ઉપરની કુડલીમાંના એક આવી શકે. તે અનુસાર તેમનો જન્મ કલિગત વર્ષ ૬૦૫ માં આવી શકે છે.

શ્રી શંકરાચાર્યે ચાર મઠ સ્થાપ્યા. પહેલો શૃંગેરીમઠ, બીજો જગન્નાથમઠ, ત્રીજો દ્વારકા અને ૪ થો બદ્રિકાશ્રમ. તેમાં સુરેશ્વરને શૃંગેરીમઠમાં, પદ્મપાદને જગન્નાથમા ગોવર્દ્ધન મઠમાં, હસ્તામલકને દ્વારકાંના શારદામઠમાં અને ત્રોટકને બદ્રિકાશ્રમમાં જ્યોતિરમઠમાં સ્થાપી તેમના અધિપતિ ઠરાવ્યા હતા. તેમણે શૃંગેરીમઠને સરસ્વતી, ભારતી, અને પુરી, જગન્નાથજીના મઠને વન અને અરણ્ય, દ્વારકાના મઠને તીર્થ અને આશ્રમ અને બદ્રિકાશ્રમના મઠને ગિરિ, પર્વત, અને સાગર એમ મઠ પર્યાય કરીને વ્હેંચી આપ્યા. આ સંજ્ઞાઓ તે તે મઠની ગાદી ઉપર બેસનાર શંકરાચાર્ય પોતાના નામને છેડે વાપરે છે.

યુધિષ્ટર શક પ્રમાણે શક ૨૬૩૧ ના વૈશાખ સુદ ૫ ના રોજ શંકરનો જન્મ થયો, શક ૨૬૩૬ ચૈત્ર સુદ ૯ ના રોજ તેમને ઉપનયન આપ્યું. શક ૨૬૩૯ કાર્તિક સુદ ૧૧ સંન્યાસ લીધો, શક ૨૬૪૦ ફાગણ સુદ ૨ થી શક ૨૬૪૬ જેઠ વદ ૦) સુધી ગોવિંદપાદનો ઉપદેશ, બાદરાયણાચાર્ય સાથે બ્રહ્મવિદ્યાનો બનારસમાં પ્રચાર કરવો, અને સનંદન—પદ્મપાદને મળવું, શક ૨૬૪૭ માગશર વદ ૩, મંડનમિશ્ર સાથે સવાદ, શક ૨૬૪૮ ચૈત્ર સુદ ૪ મંડનની હાર, શક ૨૬૪૮ ચૈત્ર સુદ ૬ મંડનની સ્ત્રી સરસ્વતી સાથે સંવાદ કર્યો, શક ૨૬૪૮ ચૈત્ર વદ ૮ અમરક રાજાના દેહમાં પ્રવેશ કર્યો, ૨૬૪૮ કાર્તિક સુદ ૧૪ ફરી પોતાના દેહમાં આવ્યા, કાર્તક વદ ૧ સરસ્વતીની હાર થઇ. શક ૨૬૪૮ કાર્તક વદ ૧ ચિંતામણિ મંત્રથી દ્વારકામાં આવેલા બ્રહ્મલોકમાં દેવપથને રસ્તે જતાં સરસ્વતીને અટકાવ્યાં. ૨૬૪૮ કાર્તક વદ ૫ સરસ્વતિનું ત્યાં સ્થાપન કર્યું ત્યારથી શારદામઠ નામ સ્થાપવું.

શક ૨૬૪૮ કાર્તક વદ ૩ થી મહાસુદ ૧૦ સુધી શારદામઠની રચના કરી, બુદ્ધોનો પરાજય કર્યો, રૂદ્રમાળરૂપે ભગવદાલય મંદિર બંધાવ્યું, શ્રી કૃષ્ણની પ્રાણપ્રતિષ્ટા કરી, સિદ્ધેશ્વરના મંદિરની રચના કરી ભદ્રકાલિ યંત્રનો

ઉદ્ધાર કર્યો. શક ૨૬૪૮ ફાગણ સુદ ૯ મંડનમિશ્રે સંન્યાસ લીધો, ફરી સરસ્વતીએ બ્રહ્મલોકમાં જવા કરેલા પ્રયત્ન, તેને એજ મંત્રબળે કરી મૈસુર સંસ્થાનમાં શૃંગેશ્વરમાં પાછા લાવી ત્યાં શૃંગેરીમઠની સ્થાપના કરી તેમાં પ્રતિષ્ઠા કરી.

શક ૨૬૪૯ ચૈત્ર સુદ ૯ મંડને સન્યાસ લઇ સુરેશ્વરાચાર્ય તરીકે શંકરના શિષ્ય થયા. માગશર સુદ ૧૦ સુધન્વા રાજા શિષ્ય થયા, મહાવદ ૭ સુરેશ્વરને શારદાપીઠના અધ્યક્ષ બનાવ્યા, શક ૨૬૫૦ વૈશાખ સુદ ૩ શંકરે દિગ્વિજય કરવાની શરૂઆત કરી, શક ૨૬૫૩ શ્રાવણ સુદ ૭ તોટકનું આગમન, ૨૬૫૪ આસો સુદ ૧૧ હસ્તામલકનું આવવું, ૨૬૫૪ પોષ સુદ ૧૫ હસ્તામલકને શૃંગેરીમઠના અને તોટકને જ્યોતિર્મઠના અધ્યક્ષ ઠરાવ્યા. ૨૬૫૫ વૈશાખ સુદ ૧૦ દિગ્વિજય કરવા જતાં પુરુષોત્તમક્ષેત્ર જગન્નાથજીમાં ઇશ્વરની કાષ્ટપ્રતિમાની પ્રતિષ્ટા કરવી અને સ્થળની મર્યાદા ઠરાવી. ત્યાં ગોવર્દ્ધન મઠની સ્થાપના કરી તે મઠના અધિપતિ તરીકે પદ્મપાદની નીમણુંક કરી.

શક ૨૬૫૫ ભાદરવા સુદ ૧૫ થી ૨૬૬૨ પોશ વદ ૦) સુધીમાં દિગ્વિજય કરી, બૌદ્ધો, કાપાલિકો અને બીજા મળી ૮૯ મતવાળાનો પરાજય કરી યોગની મહત્તાની પ્રસિદ્ધિ કરી. શક ૨૬૬૩ કાર્તક સુદ ૧૫ના રોજ પોતે કૈલાસ પ્રયાણ કર્યું.

શ્રી શંકરાચાર્યે ઘણા ગ્રંથો લખ્યા છે. તેમણે ૧ બ્રહ્મસૂત્ર ઉપર ભાષ્ય કર્યું છે. ૨ દશોપનિષદ ઉપર ભાષ્ય કર્યું છે, ૩ ગીતા ભાષ્ય લખ્યું. ૪ કેનોપનિષદ ઉપર બે ભાષ્ય રચ્યાં છે, ૫ શ્વેતાશ્વેતર ઉપનિષદ ઉપર ભાષ્ય રચ્યું છે. તે સિવાય, ૬ સનત્સુજાતિય ઉપર ભાષ્ય, ૭ નૃસિંહ તાપનીય ઉપર ભાષ્ય, ૮ ગાયત્રી ભાષ્ય, ૯ ઉપદેશ સાહસ્રી, ૧૦ શતશ્લોકી, ૧૧ વિષ્ણુસહસ્રનામ ઉપર ભાષ્ય, ૧૨ અપરોક્ષાનુભૂતિ, ૧૩ સ્વાત્મનિરુપણ, ૧૪ વિવેક ચૂડામણી, ૧૫ દક્ષિણામૂર્તિ સ્તવન, ૧૬ આત્મષટક, ૧૭ ગોવિંદાષ્ટક, ૧૮ વિજ્ઞાનનૌકા, ૧૯ મનીષાપંચક, ૨૦ સાધનપંચક, ૨૧ તત્ત્વાનુસંધાન, ૨૨ પ્રબોધ સુધાકર, અદ્વૈત કૌસ્તુભ, ૨૪ વેદાંત મુક્તાવલિ, ૨૫ વેદાંતસાર, ૨૬ હરિમીડે-હરિસ્તુતિ. ૨૭ આત્મબોધ, ૨૮ મહાવાક્યવિવરણ, ૨૯ તત્ત્વબોધ, ૩૦ મહાવાક્ય વિવેક, ૩૧ વાક્યવૃત્તિ દર્પણ, ૩૨ વાક્યવૃત્તિ મધ્યમ, ૩૩ વાક્યવૃત્તિ લઘુ, ૩૪ આત્મચિંતન, ૩૫ રત્નપંચક, ૩૬ વવેકા-

દર્શ, ૩૭, પંચીકરણ, ૩૮ સિદ્ધાંત બિંદુ, ૩૯ ષટપદી, ૪૦ એકશ્લોકી, ૪ એક શ્લોક, ૪૨ ત્રિશ્લોકી, ૪૩ ચતુઃશ્લોકી, ૪૪ આત્મપંચક, ૪૫ મની: પચક, ૪૬ સાધનપંચક, ૪૭ કૌપીનપંચક, ૪૮ કાશીપચક, ૪૯ વૈરાગ પંચક, ૫૦ શિવમાનસપૂજા, ૫૧ શિવમાનસપૂજા બીજી, ૫૨ વિષ્ણુમાન પૂજા, ૫૩ ચતુષ્ટયોપચાર ભવાની માનસપૂજા, ૫૪ ભગવાન માનસપૂજ ૫૫ નિર્વાણષટક, ૫૬ સમશ્લોકો ગીતા, ૫૭ નિર્વાણદશક, ૫૮ સદાચા ૫૯ ચપટપંજરી, ૬૦ દ્વાદશ પંજરિકા, ૬૧ આત્માનાત્મવિવેક, ૬૨ અ તાનુભૂત. ૬૩ બાલબોધિની, ૬૪ હરિનામ માલા, ૬૫, બ્રહ્મનામાવલિસ્તો ૬૬ પ્રશ્નોતર નામાવલી, ૬૭ નક્ષત્રમાલા, ૬૮ નિગમ ચુડામણી, ૬૯ મો મુદ્ગર, ૭૦ યતિપંચક, ૭૧ કાશિકાસ્તોત્ર, ૭૨ વિષ્ણુનામાષ્ટક, ૭૩ શિ ભુજંગપ્રયાતસ્તોત્ર, ૭૪ શિવપંચાક્ષર સ્તોત્ર, ૭૫ શિવાપરાધ ક્ષમાપનસ્તો ૭૬ લક્ષ્મીનૃસિંહસ્તોત્ર, ૭૭ નારાયણ સ્તોત્ર, ૭૮ ત્રિપુરસુન્દરી સ્તોત્ર, ૭ દેવ્યપરાધક્ષમાપનસ્તોત્ર, ૮૦ અન્નપૂર્ણાસ્તોત્ર, ૮૧ સૌન્દર્યલહરી, ૮૨ આ દલહરી, ૮૩ વિષ્ણુપાદાદિ કે શાંતવર્ણનસ્તોત્ર, ૮૪ શિવસ્તોત્ર, ૮૫ શિ સર્વોત્તમ, ૮૬ લલિતા સ્તવરાજ, ૮૭ દત્તાત્રય સહસ્રનામ સ્તોત્ર, ૮૮ મ લક્ષ્મી શક્તિયોગ માયાભવાની સ્તોત્ર, ૮૯ અંબાષ્ટક, ૯૦ પાંડુરંગાષ્ટ, ૯ શિવનામાવલ્યાષ્ટક, ૯૨ કાલભૈરવાષ્ટક, ૯૩ અચ્યુતાષ્ટક, ૯૪ કૃષ્ણાષ્ટક, ૯ જગન્નાથાષ્ટક, ૯૬ યમુનાષ્ટક, ૯૭ અચ્યુતાષ્ટક (બીજુ) ૯૮ ધન્યાષ્ટક, ૯ શિવરામાષ્ટક, ૧૦૦ ગંગાષ્ટક, ૧૦૧ ત્રિવેણીસ્તવ, ૧૦૨ નર્મદાષ્ટક, ૧ યમુનાષ્ટક (૨) ૧૦૪ મણિકર્ણિકાષ્ટક, ૧૦૫ ગોવિંદાષ્ટક, ૧૦૬ ભૈરવાષ્ટ ૧૦૭ શારદાસ્તુતિ, ૧૦૮ શિવસ્તોત્ર, ૧૦૮ શિવસ્તોત્ર, ૧૦૯ ચદ્રશેખ સ્તોત્ર, ૧૧૦ વિઠ્ઠલસ્તોત્ર, ૧૧૧ રામલક્ષ્મણસ્તોત્ર, ૧૧૨ નીલકંઠ શૈવસંવા ૧૧૩ વેદાંતસાર, શિવસ્તવ, ૧૧૪ અપરાધભંજન સ્તોત્ર, ૧૧૫ કૃષ્ણતાંડ ૧૧૬ કામાક્ષ્યાષ્ટક, ૧૧૭ રાજયોગ, ૧૧૮ યોગતારાવલી (યોગશાસ્ત્ર ઉપ ૧૧૯ અમરૂશતક (કામશાસ્ત્ર ઉપર) એ ગ્રંથો શ્રી શંકરાચાર્યે લખ્યા છે.

એ રીતે શ્રી શંકરાચાર્યે ૩૨ વર્ષની અંદર વેદાંતધર્મનું પુનઃ સ્થાપ કરી, અનેક મતમતાંતરોનો પરાજય કર્યો હતો. અને પોતે ચાર મુ મઠ સ્થાપી તે ચારે મઠમાં પોતાના એકેક મુખ્ય શિષ્યને સ્થાપી સનાત ધર્મનો ઉદ્ધાર કર્યો હતો. અને અંતે ૩૨ વર્ષની વયે પોતાના શરીર ત્યાગ કરી સ્વસ્વરૂપમાં સ્થિત થયા હતા.

આનંદગિરિકૃત શંકરવિજયનો સાર.

આનંદગિરીએ શંકરવિજય એ પુસ્તક લખેલું છે. તેમાં અને માધવાચાર્યે શંકરજય લખ્યું છે તેમાં ફેરફાર છે, જેથી આનંદગિરિકૃત શકરવિજયનો સાર આ નીચે આપીએ છીએ.

આચાર્યે કરેલા નાના પ્રકારના ઉપાસના ભેદથવાથી વૈદિક માર્ગ નષ્ટ થયો છે એવાં નારદનાં વચન સાંભળી બ્રહ્મદેવે શંકરને પ્રાથના કરી તેથી શંકરે શંકરાચાર્ય નામે અવતાર લઈ તેમનુ કાર્ય કરવાની ઇચ્છા દર્શાવી. પછી શંકર ચિદંબરપુરમાં આકાશલિંગ નામે પ્રકટ થયા. એ ગામમાં સર્વજ્ઞ નામે એક બ્રાહ્મણ રહેતો હતો તેની સ્ત્રીનું નામ કામાક્ષી હતું તેને ચિદંબરેશ્વરની કૃપાથી એક કન્યા થઇ, તેની ઉમ્મર આઠ વર્ષની થઇ ત્યારે તેનો વિવાહ વિશ્વજીત નામે એક બ્રાહ્મણ જોડે કર્યો તે સ્ત્રી હમેશાં આકાશાત્મક શિવનું એક નિષ્ટાથી પૂજા કરતી હતી છતાં વિશ્વજીત તેનો ત્યાગ કરીને ચાલ્યો ગયો અને અરણ્યમાં જઈ તપ કરવા લાગ્યો. તેણે એ દિવસથી માત્ર શંકરને પ્રસન્ન કરવાનો ઉદ્યોગ કર્યો. તેથી શકરે તે । મુખદ્વારા પ્રવેશ કરીને તેના ઉદરમાં પોતાનું તેજ પ્રકટ કયુ, ત્રીજા મહિના પછી તેના બધા સંસ્કાર કર્યા. દશમે મહિને શંકરાચાર્ય ને નામે શંકરે પ્રકટ થયા. તે વખતે દેવોએ પુષ્પવૃષ્ટિ કરી અને દુંદુભિનો નાદ થયો. ત્રીજે વર્ષે શંકર પોતાની માગધ ભાષા જાણતા થયા, ત્રીજે વર્ષે તેમનું ચૌલ વિધાન કર્યું, પાંચમે વર્ષે બ્રાહ્મણોએ તેમને જનોઇ દીધું. તે પછી શંકર આચાર્ય ગુરુ પાસે જઇ સર્વ વિદ્યા શિખ્યા તથા તેમણે બીજા પોતાના શિષ્યો કરીને તેમને આત્મવિદ્યાનો ઉપદેશ કર્યો.

આઠમે વર્ષે ગોવિંદ યતિ પાસેથી ઉપદેશ મેળવી તેમણે પરમહંસ આશ્રમનો સ્વિકાર કર્યો. સન્યાસ લીધા પછી તેમણે બધી બાબતનો ત્યાગ કરી વ્યાસ સૂત્ર ઉપર ભાષ્ય કર્યું અને પદ્મપાદ, હસ્તામલક, સત્પાણી, ચિદ્દિલાસ, જ્ઞાનકંદ, વિષ્ણુ ગુપ્ત, શુદ્ધ કીર્ત્તિ, ભાનુ મરીચિ, કૃષ્ણ દર્શન, બુદ્ધિ વૃદ્ધિ, વિરંચિપાદ, શુદ્ધાનંદ, આનંદગિરી, વિગેરે શિષ્યો સહિત દક્ષિ-

જુને રસ્તે થઇ મલ્લાર્જુન જઈ તેમની પ્રાર્થના કરી અદ્વૈતમત સત્ય છે કે દ્વૈતમત સત્ય છે એમ પુછયું ત્યારે મલ્લાર્જુન પ્રકટ થઇ કહેવા લાગ્યા કે અદ્વૈત સત્ય છે. પછી પોતે અન્તર્દ્ધાન થયા. આ ચમત્કાર બધાના જોવામાં આવ્યો તેથી એ પ્રાંતના બધા બ્રાહ્મણોએ અદ્વૈત મતનો સ્વીકાર કર્યો. પછી બધા શિષ્યો સાથે શંકર રામેશ્વર ગયા. ત્યાં રામે સ્થાપન કરેલા રામેશ્વર નામના મહાદેવની ગંગાજળ વિગેરેથી પૂજા કરીને તેમણે ત્યાં જ બે મહિના નિવાસ કર્યો અને ત્યાં જે ત્રશૂળાદનું ધારણ કરનાર શૈવમતના માણસો રેહેતા હતા તેમનું ખંડન કર્યું.

શંકરે પરમત કાલાનાલ નામના આરાધ્યા જાતીના શૈવને આચાર્યે જીતીને તેને પોતાનો શિષ્ય કરી લીધો. પછી આચાર્ય અનંતશયન નામના સ્થળે ગયા અને ત્યાંના દેવોનું દર્શન કરીને એક મહિનો ત્યાં રહ્યા અને વૈષ્ણવ મતના વિષ્ણુશર્મા વગેરેને જીતીને તેમને પોતાના મતને માનતા કર્યા. પછી વૈખાનસી મતના વ્યાસમતનુ ખંડન કરીને તેમને જીતી લીધા. મત્રહીન વૈષ્ણવમતાભિમાની વિષ્ણુદાસના મતનું ખંડન કરી તેને પાંચ પૂજા અને તેટલીજ ઉપાસનાનો બોધ કર્યો. તે પછી શંકરાચાર્ય અનંતશયનમથી નીકળી કાર્તિક સ્વામીના ક્ષેત્રમાં બધા શિષ્યો સાથે આવ્યા અને કુમારધારામાં સ્નાન કરી કાર્તિક સ્વામીની પૂજા કરી ત્યાં હીરણ્યગર્ભમતનુ ખંડન કર્યું.

તેમજ અગ્નિમત્રયોપાસકનું અને સૌરમતવાદી દિવાકર પ્રભૃતિનું ખંડન કર્યું. પછી ગણવરપુરમાં જઇ ગણવ આશ્રમમાં ગયા અને ત્યાંની કૌમુદી નદીમાં સ્નાન કરી ગણપતીની પૂજા કરી. એક મહિના ત્યાં સુધી રહ્યા, ત્યાં પદ્મપાદ આદિ શિષ્યો ભિક્ષા લાવી ગુરુને અર્પણ કરતા અને સાંજની વખતે બ્રહ્મનુ ચિંતવન કરતા બધાએ ગુરુનુ સ્તવન કરતા હતા. તે પછી મહાગણપતમત, ઉચ્ચિષ્ટ ગણપતિમત, નવનીત સ્વર્ણ સંતાન, ગણપતિમતોનું ખંડન કર્યું. તે પછી આચાર્ય શિષ્યો સાથે ભવાનીનગરમાં ગયા અને ત્યાં એક માસ રહી ત્યાંના શક્તિમતવાળાઓનું ખંડન કર્યું. વળી આસામંત દેશમાંથી તેમ કુવલયપુરમાંથી કેટલાક મહાલક્ષ્મી મતવાળાઓ આવેલા તેમની જોડે વાદ કરી તેમને જીતી લીધા.

તે પછી શારદોપાસકોના મતનું ખંડન કર્યું, વામમાર્ગીઓના મતનું

ખંડન કર્યું, ઉજ્જનમાં જઇ ત્યાં બે માસ રહી કાપાલિક મતવાળાઓનું ખંડન કર્યું. પછી ચાર્વાક, સૌગત, ક્ષપણક, જૈન, બૌદ્ધ, વિગેરે મતોનું ખંડન કર્યું અને શુદ્ધાદ્વૈત મતની સ્થાપના કરી પાંચ ઉપાસનાનો બોધ કરી કેટલાક શિષ્યો કર્યા. પછી શંકર પોતાના શિષ્યો સાથે વાયવ્યદિશા તરફ આવેલા પદ્મપુર ગામે જઇ ત્યાં ૨૧ દિવસ રહ્યા અને ત્યાંના આચાર ભ્રષ્ટ લોકોના મલ્લારીમતનું ખંડન કરી પંચપૂજા કરવાનો ઉપદેશ કરી પોતાના મતને માનતા કર્યા.

ત્યાંથી પશ્ચિમ દિશામાં જઇ મરૂથ નગર તરફ જઇ ત્યાં વિષ્વક્સેન મતવાળાઓનું ખંડન કર્યું પછી મન્મથ મતનું ખંડન કર્યું. તે પછી પોતે શિષ્યો સાથે માગધપુર ગયા અને ત્યાં યક્ષાલય નામના દેવસ્થાનમાં ૧૫ દિવસ રહી કુબેર મતનું ખંડન કર્યું. પછી ઈંદ્રપ્રસ્થમાં જઈ ઐંદ્રમતનું ખંડન કર્યું. પછી યમપ્રસ્થપુર જઇ ત્યાં એક માસ રહી યમમતનું ખંડન કર્યું પછી શંકર શિષ્યો સાથ પ્રયાગમાં ગયા અને ત્યાં વરુણમતાવલંબીઓનું ખંડન કર્યું. પછી વાયુને માનનાર વાયુ મતવાળાઓનું ખંડન કર્યું. તે પછી શુન્ય મતવાળાઓનું વરાહમતવાળાઓનું ચૌદલોકને માનનારાઓનું, ગુણમતનું, સાંખ્ય મતનું, યોગવાળા કાપાલિઓના મતનું, અને પીલુવાદિ કાર્તિકોનું ખંડન કર્યું.

પછી શંકર શિષ્યો સાથે કાશી જઇ ત્યાં ૩ મહિના રહ્યા, ત્યાં જે જે વાદ કરવા આવ્યા તેમના મતનું ખંડન કર્યું. ત્યાં કર્મમાર્ગીઓનું, ચંદ્ર મતનું, ભૌમાદિ ગ્રહમતોનું ક્ષપણમતનું, પિતૃમતનું. શેષમતનું, ગરુડમતનું, સિદ્ધમતનું, ગંધર્વમતનું અને નિતવેતાદિમતનું ખંડન કર્યું. એક વખતે શ્રીશંકર શિષ્યો સાથે કાશીમાં મણિકર્ણિકાના ઘાટ ઉપર બેઠા હતા તે વખતે વ્યાસે બ્રાહ્મણુ વેશે આવી પૂછ્યુ કે તમે કોણ છો ? ત્યારે શિષ્યે કહ્યું કે આ અમારા શંકર નામના ગુરૂ છે જેમણે વ્યાસસૂત્ર ઉપર ભાષ્ય કર્યું છે પછી તે વૃધ્ધ બ્રાહ્મણના વેશે વ્યાસ શંકર પાસે ગયા ને પુછયું કેઃ—

तदनंतर प्रतिपत्तौ रंहतिसंपरिष्वक्तः प्रश्ननिरूपणा भ्याम्‌ति

આ સૂત્રનો અર્થ કરો તેનો શંકરે અર્થ કરીને સમજાવ્યો. પછી એક બીજા જોડે વાદ થયો, છેવટે પદ્મપાદે આચાર્યને કહ્યું કે આ તો સાક્ષાત વ્યાસ મુનિ છે, એટલે આચાર્યે કહ્યું કેઃ મેં જે અર્થ કહ્યો તે ખરો હોય તો વ્યાસ

જીએ મને સાક્ષાત પોતાના સ્વરૂપનું દર્શન આપવું જોઇએ. તે પછી વ્યાસે શંકરને દર્શન આપ્યાં અને આચાર્યે તેમનું વંદન કર્યું. પછી વ્યાસે કહ્યું કે બધી પૃથ્વીમાં ફરીને અદ્વૈતમાર્ગનું પ્રતિપાદન કરો. પછી શંકરે પોતાનું આયુષ્ય પૂર્ણ થયેલું હોવાથી પોતે નિજધામમાં જવાની ઇચ્છા વ્યાસ પ્રતિ બતાવી તેથી વ્યાસે કહ્યું કે હજુ તમારે ઘણાં કાર્યો કરવાનાં બાકી છે, તેથી જો તમે તે કાર્યો બાકી મૂકીને જશો તો તેનું શું થશે? પછી તેમણે બ્રહ્મદેવનું સ્મરણ કરવાથી બ્રહ્મદેવ ત્યાં પ્રકટ થયા અને તેમણે કહ્યું કેઃ દુષ્ટાચારના વિનાશને માટે તમારા અવતાર છે માટે તમારી નજરમાં આવે ત્યાં સુધી રહીને પછી કૈલાસમાં સિધાવજો પછી તેમણે ગંગોદક હાથમા લઇ આચાર્ય ઉપર પ્રોક્ષણ કરી આશિર્વાદ દીધો કે તમે દીર્ઘાયુ થજો પછી તે અંતર્દ્ધાન થયા.

તે પછી શંકર ઉત્તર માર્ગે અમરલિંગ, કેદારલિંગ કુરૂક્ષેત્ર થઇ બદ્રી-નારાયણ ગયા. ત્યાં ઘણું ટાઢું પાણી હોવાથી નારાયણની ઉના પાણી માટે પ્રાર્થના કરી તેથી ત્યાં ઉષ્ણતીર્થ પ્રકટ થયું. પછી બધાએ એ તીર્થમાં સ્નાન કર્યું અને આચાર્યની પ્રાર્થના કરી. પછી બધા દ્વારકાં થઇ અયોદ્ધા ગયા ત્યાંથી ગયા થઇ જગન્નાથજી ગયા. પછી મલ્લિકાર્જુન ગયા અને ત્યાં એક માસ રહ્યા ત્યાં તેમણે સાંભળ્યું કે જેણે સર્વ જૈનોનો સંહાર કર્યો છે એવા ભટ્ટપાદ રુદ્રપુરમાં છે તેથી શંકર તેમની પાસે જવા નીકળ્યા.

તેમના જતા પહેલા ભટ્ટપાદે જૈનોના ગુરૂ પાસે તેમનાં શાસ્ત્રો શીખીને જૈનોનો સંહાર કર્યો હોવાથી તે પાપના પરિહાર માટે તુષાગ્નિમાં બળી મરવાનો સંકલ્પ કર્યો હતો. તેથી તે કારીષ પર્વત ઉપર જઇ પોતાનો સંકલ્પ પૂરો કરવા તૈયાર થયા હતા. એવામાં ત્યાં શંકર જઇ પહોંચ્યા અને કહ્યું કેઃ હે ભટ્ટપાદ તમારે તમારા અજ્ઞાન વડે આવી અવસ્થાના ભોગ થવું પડ્યું છે "મારનાર હું મારૂ છુ, એમ માને છે ત્યારે તે બે કાંઇ જાણતા નથી અર્થાત મારનાર જાણતો નથી કે હું મરૂં છું. આ પ્રમાણે શ્રુતિ કહે છે એવી આચાર્યની વાણી સાંભળી જેનું અંગ ઢીંચણ સુધી તુષાગ્નિથી બળેલું છે એવા ભટ્ટપાદે તેમને ઓળખ્યા સિવાય કહ્યું કેઃ મેં જે વખતે અગ્નિમાં પ્રવેશ કર્યો નહોતો તે વખતે આપ આવ્યા નહિ અને હવે નવિન એવા જૈનમતાભિમાની તમે શું કરવા આવ્યા છો! ત્યારે શંકરે કહ્યું કે હું

જૈનમતાભિમાની નથી, મને લોકો અદ્વૈત માર્ગી શંકરાચાર્ય કહે છે. હું વાદ કરવા માટે આવ્યો છું. ત્યારે ભટ્ટપાદે કહ્યું કે મારો બનેવી મંડનમિશ્ર નામે સર્વ બાબતોમાં સર્વજ્ઞ છે તેની સાથે વાદ કરજો, હું હવે પરલોકમાં જાઉંછું. તમારા દર્શનથી હું કૃતાર્થ થયોછું.

પછી ભટ્ટપાદ બ્રહ્મદેવનું ધ્યાન ધરીને તુષાગ્નિમાં બળી મુવા અને આચાર્ય ત્યાંના માણુસોને અદ્વૈત માર્ગનાં બનાવી આગળ ચાલ્યા. પછી શંકર ઉત્તર માર્ગેથી હસ્તિનાપુરથી અગ્નિ દિશામાં વિદ્યાલય નામનું અતિ પ્રસિદ્ધ નગર હતું ત્યાં ગયા અને એક વાડીમાં ઉતારો કર્યો. અહિં મંડનમિશ્રને ત્યાં શ્રાદ્ધ હોવાથી તે પિતૃસ્થાને વેદવ્યાસને બસાડી વિશ્વદેવને ઠેકાણે વ્યાસ જેવા બ્રાહ્મણ ન મળવાથી શાલિગ્રામને રાખી પૂજા કરતા હતા. એવામાં આચાર્યે ગામમાં આવી મંડનનું ઘર ક્યાં છે એમ પૂછયું. તેથી ત્યાંની સ્ત્રીઓએ આચાર્યને કહ્યું કે જેના બારણામાં મેના વિગેરે પક્ષિઓ નાના પ્રકારના શાસ્ત્રીયવાદ કરે છે તે મંડનનું ઘર જાણવું. તે સાંભળી તે મંડનને ઘેર ગયા અને જુવે છે તો તે ઘરનાં કમાડ વાસીને શ્રાધ્ધ કરતો હતો તેથી શંકરે આકાશમાર્ગે તેના ઘરમાં પ્રવેશ કર્યો. અને ઘણાક પ્રશ્નોતરો થયા. પછી બંનેએ વાદ કરવાનો ઠરાવ કર્યો અને મંડનની સ્ત્રી જે સર્વજ્ઞ હતી તેને મધ્યસ્થ રાખી જે જીતે તે પોતાનો આશ્રમ છોડી જીતનારનો આશ્રમ ગ્રહણ કરે એવો ઠરાવ કર્યો.

મંડન સાથે શંકરાચાર્યે તે પછી વાદ શરૂ કર્યો અને વાદમાં શંકરે મંડનમિશ્રને જીતી લીધો. તેથી તેણે આચાર્યનો આશ્રમ સ્વીકારી સન્યસ્ત લીધું એટલે તેની સ્ત્રી સરસ્વતી ગગનમાર્ગે ચાલી નીકળી, એટલે આચાર્યની પ્રાર્થનાથી તે ત્યાંજ રહીને આચાર્ય જોડે વાદ કરવા લાગી. શંકરે સરસ્વતી સાથે વાદ કર્યો. તેમાં આચાર્યે તેને જીતી લીધી ત્યારે તેણીએ કામશાસ્ત્રના સવાલ કર્યા. પણ શંકરને તેનો અનુભવ ન હોવાથી તેનો ઉત્તર આપ્યો નહિ અને એક મહિનાની મુદત માગી તે પછી શંકરે કામશાસ્ત્રનો અભ્યાસ કરવા પોતાનો દેહ એક ઠેકાણે મૂકી એક સ્થળે એક રાજાનો દેહ ચિતા ઉપર પડેલો જોઇ તેના શરીરમાં પ્રવેશ કર્યો, જેથી રાજા સજીવ થઇ પાછો પોતાના નગરમાં આવ્યો અને પોતાની સ્ત્રીઓ સાથે સારી પેઠે રમણ કરવા લાગ્યો. તેની સ્ત્રીઓમાં જે મોટી સ્ત્રી હતી તેણે જાણ્યું કેઃ

આ રાજા તો મરી ગયેલો હતો પણ તેના ખોળીઆમાં બીજા કોઇ જી પ્રવેશ કરેલો છે. માટે તે જતો ન રહે તે માટે તેણે સેવકોને આજ્ઞા ક કે આ નગરની આસપાસ ૫૦ ગાઉ સુધી જેટલાં મડદાં જોવામાં આ તેને એકદમ બાળી નાંખો. આથી સેવકો આજુબાજુ ફરી મડદાંની શો કરવા લાગ્યા, તો શંકરનો દેહ મળી આવ્યો. એટલે તે દેહને ચિતા ઉપ મુકી અગ્નિ સળગાવવા માંડયો.

આ પછી બધા શિષ્યોએ નગરમાં જઇ રાજાને પોતાના પૂર્વના દેહમ પાછા આવવા માટે પ્રાર્થના કરી શિષ્યોના બોધથી પોતાના પ્રથમના દેહમાં જવા માટે રાજાના દેહનો ત્યાગ કરી લિંગ દેહથી તેમણે જવા માંડયું પણ પોતાના દેહને ચિતામાં સળગતો જોયો એટલે તેમણે નૃસિંહ ભગવાનનું સ્તવન કર્યું કે જેથી તે પ્રકટ થઇ અગ્નિ પાસેથી એ દેહ માગી લઇ આચાર્યને આપ્યો એટલે આચાર્યે પોતાના મુળ દેહમાં પ્રવેશ કર્યો. પછી નૃસિંહ ભગવાન બધા લોકને જીતવાનો આશિર્વાદ આપી અંતર્દ્ધાન થયા.

તે પછી શંકરે શિષ્યો સાથે મંડનમિશ્રના નગરમાં જઇ સરસ્વતીને જીતી લીધાં અને તમે સર્વજ્ઞ છો એમ કહી તેમની સ્તુતિ કરી. પછી સરસ્વતીએ આકાશ માર્ગે જવા માંડયું તેમને શંકરે મંત્રબળથી વશ કરીને આકાશ માર્ગમાંથી શૃંગેરી પાસે તુંગભદ્રા નદીના કિનારે એક ચક્ર કરી તેમાં સ્થાપ્યાં તથા ત્યાં વિદ્યાપીઠ નામના મઠનું સ્થાપન કરી ત્યાં ભારતી સંપ્રદાય ઠરાવી ત્યાં પોતાના શિષ્યની નિમણુંક કરી.

શંકર તે પછી ૧૨ વર્ષ સુધી શૃંગપુરીમાં રહી અનેક શિષ્યોને શુદ્ધાદ્વૈત વિદ્યા શીખવી સુરેશ્વર નામના મુખ્ય શિષ્યને ત્યાંનો મુખ્ય સ્થાપ્યો પછી અહોબળ નામે સ્થળે જઈ ત્યાંથી પાછા કૈવલ્યગિરી ગયા. ત્યાંથી કાંચી પછી અંબરેશ નામના મહાદેવમાં ગયા ને ત્યાં એક માસ રહી શિવકાંચી પટણ અને તેની પાસે વિષ્ણુકાંચીપટણની સ્થાપના કરી. ત્યાંની વ્યવસ્થા કરવા માટે બ્રાહ્મણોને ઠરાવ્યા અને એ પ્રાંતના બધા માણસોને અદ્વૈત માર્ગી કરી પોતાના શિષ્ય કર્યા. પછી કામાક્ષીદેવીની સ્થાપના કરી ત્યાંના રાજા પાસે ઉત્તમ દેવાલય બંધાવરાવ્યું. ત્યાં શ્રીચક્રની સ્થાપના કરી અને સર્વ શિષ્યોને મોક્ષમાર્ગનો ઉપદેશ કર્યો.

અદ્વૈત માર્ગીએ લિંગાદિ ચિન્હો ધારણ ન કરતાં ઉપાસના કરવી, શિવની પૂજા કરવાનું વિવેચન કર્યું. ને પછી ગૈણગૃહમાં ના સ્થાપના કરી. તે પછી સૌરમત, શક્તિમત, ગાણપત્યમત કાપિલમત વિગેરે બધા મતવાળાએ પરમગુરુ શંકરાચાર્યની સ્તુતિ કરી અને તે પછી ૩૨ વર્ષે શ્રીશંકરનું દેહાવસાન કાંચિનગરમાં થવાથી શિષ્યોએ ત્યાં તેમની સમાધિ કરાવી તેમનું પૂજન આજ સુધી ચાલુ રાખ્યું છે આ પછી ગુરુની સ્તુતિ કરી આનંદગિરીએ ગ્રંથ સમાપ્ત કર્યો છે.

આ પ્રમાણે આનંદગિરીકૃત શંકરવિજયનો સારછે,

ચિદ્વિલાસ સ્વામીકૃત

શંકરવિજય વિલાસ.

ચિદ્વિલાસ સ્વામીએ પણ શ્રીશંકરવિજય વિલાસ નામનો ગ્રંથ લખ્યો છે. આ ગ્રથ માધવકૃત સક્ષેપશંકરજયને મળતો છે તે ગ્રંથ તેમણે પોતાના શિષ્ય વિજ્ઞાન સાથે સંવાદના રૂપમાં લખ્યો છે તેનો સાર આ પ્રમાણે છે.

શ્રીશંકરનો જન્મ સત્પુરૂષોના હિતને માટે થયો છે. તેમને પાંચ વર્ષની ઉમ્મરે ઉપનયન આપ્યું ત્યારે તેમને બધી વિદ્યાઓનું જ્ઞાન હતું પછી તે નદીએ ન્હાવા ગયા ત્યારે તેમનો પગ મગરે ઝાલ્યો એટલે તેમણે પોતાની માતાની પાસે સંન્યાસ ગ્રહણ કરવાની આજ્ઞા મેળવી, મગરથી છુટા થઈ બહાર નીકળ્યા

પછી પોતે બદરીવનમાં જઈ ગોવિંદપાદને ગુરૂ કરી તેમની પાસે સંન્યાસ દીક્ષા લીધી. પછી વ્યાસ સૂત્ર ઊપર ભાષ્ય રચ્યું અને તેનો ફેલાવો કરવા શિષ્યો કર્યા. તે પછી શંકર શિષ્યો સાથે ભાગીરથીમાં સ્નાન કરવા માટે કાશી ગયા ત્યાં કાશીવિશ્વનાથની પૂજા કરી કેટલાક દિવસ રહ્યા, ત્યાં તેમને વ્યાસમુનિ અને બ્રહ્મદેવનાં દર્શન થયાં, ભાષ્ય અને વેદમાર્ગનો સારી પેઠે પ્રસાર થવા માટે શંકરનો આયુષ્ય જે ૧૬ વર્ષનો હતો તે વધારી ૩૨ વર્ષનો તેમણે કર્યો. પછી ભટ્ટપાદ પાસે ગયા તે પછી મંડનમિશ્ર સાથે વાદ કર્યો તેમજ મંડનની સ્ત્રી સરસ્વતી સાથે પણ વાદ કર્યો. તેને જીતવા

માટે દેહાંતર કર્યો. પછી શિષ્યોની સૂચનાથી પાછા પોતાના આગલા દેહમાં આવતાં તે દેહ ચિતા ઉપર છે એમ જાણી નૃસિંહની સ્તુતિ કરી કે તુરત જ નૃસિંહે પ્રકટ થઇ તેમને સંકટમાંથી મુક્ત કર્યા.

તે પછી સરસ્વતીને જીતી શંકર શૃંગપુર ગયા, ત્યાં તુંગભદ્રાતીરે વિભાંડક મુનિના આશ્રમ આગળ મલહાનકર દેવના સ્થાન આગળ દેવીનું સ્થાપન કર્યું અને એક મોટા મઠની સ્થાપના કરી, ત્યાં પોતાના મુખ્ય શિષ્ય સુરેશ્વરની નીમણૂંક કરી ત્યાંથી પછી કાંચી પધાર્યા. ત્યાં એક મંદિર બંધાવી યથાશાસ્ત્ર શ્રીચક્રની સ્થાપના કરી. પછી કામાક્ષિ દેવીની સ્થાપના કરી. ત્યાંના કુત્સિત મતવાળાઓને જીતી સર્વજ્ઞ પીઠ ઉપર આરોહણ કરી દ્વૈતમતનાને જીતી લીધા. પછી ચિદંબર ક્ષેત્રમાં જઇ સૌરમતનું ખંડન કર્યું. તે પછી શિષ્યો સાથે રામેશ્વર ગયા, અને રામેશ્વરનું પૂજન કરી ભૈરવમતનું ખંડન કર્યું. ત્યાંથી પાછા વક્રતુંડ પુરીમાં ગયા, ત્યાં ગાણપત્ય મતનું ખંડન કર્યું. પછી અનંતશયન ક્ષેત્રમાં જઇ વૈષ્ણવમતનું ખંડન કર્યું.

તે પછી પોતે કાર્તિકસ્વામીનો વાસ છે એવા વાસુકિ ક્ષેત્રમાં જઈ કુમાર ધારા નદીમાં સ્નાન કરી સર્વ રોગ અને ભવને નાશ કરનાર જે સુબ્રહ્મણ્ય તેમની પૂજા કરી મૂડપુરીમાં ગયા. ત્યાં બૌદ્ધમતનું ખંડન કરી ગોકર્ણક્ષેત્રમાં ગયા, ત્યાં સમુદ્રમાં સ્નાન કરી, મહાબળેશ્વરનું પૂજન કરી તેમજ કોટિતીર્થમાં પણ સ્નાન કરી પૂર્વ સમુદ્રમાં આવેલા જગન્નાથક્ષેત્ર તરફ પધાર્યા. ત્યાં એક મઠની સ્થાપના કરી પોતાના અખિલ વેદાંત જાણનાર શિષ્યને સ્થાપી ત્યાંથી ઉજ્જન ગયા. ત્યાં શાક્તમત વાળાઓને હરાવી પશ્ચિમ સમુદ્ર તરફ આવેલા દ્વારકા ક્ષેત્રમાં ગયા. ત્યાં એક મઠ સ્થાપી માયાપુરીમાં ગયા. ત્યાં ષટ્મત અર્થાત શિવ, વિષ્ણુ, ગણપતિ, સૂર્ય અને દેવી એ પાંચ અને અદ્વૈત મળી છ મતનું સ્થાપન કરી ત્યાંથી પાછા બદ્રિકાશ્રમમાં ગયા. ત્યાં તોટકાચાર્યની સ્થાપના કરી ઘણા દિવસ રહ્યા. ત્યાં તેમને દત્તાત્રેય તથા વિષ્ણુનાં દર્શન થયા તે પછી પોતે દત્તાત્રેય ગુહામાં થઇને કૈલાસે સિધાવ્યા.

આ પ્રમાણે ચિદ્વિલાસ સ્વામીએ શંકરવિજય વિલાસ બનાવ્યા છે તેમાં વર્ણન છે. આ રીતે માધવકૃત સંક્ષેપ શંકરજય સિવાય બે ગ્રંથોનો પણ સાર આ પુસ્તકમાં આપવામાં આવ્યા છે.

માધવાચાર્ય

કિંવા

વિદ્યારણ્ય ચરિત્ર

માધવ જેણે સંક્ષેપ શંકર જય લખ્યો છે તે તુંગભદ્રા નદીને કાંઠે પંપા નામનું ક્ષેત્ર છે ત્યાં રહેતો હતો. તેનો જન્મ શાલીવાહન શકના ૧૩ મા સૈકામાં થયો હતો. તેના બાપનું નામ માયણ હતું અને માનું નામ શ્રીમતી હતું. તેને સાયણ અને લોકનાથ એ બે ભાઇઓ હતા. તેનું ગોત્ર ભરદ્વાજ, વેદ યજુર્વેદ છે. તેમનો ભાઇ સાયણ દક્ષિણના સંગમ નામના રાજાનો મંત્રી હતો. સાયણાચાર્યે ધાતુવૃત્તિ નામનો ગ્રંથ લખ્યો છે.

સંગમ રાજાના પુત્ર હરિહર અને બુકરાયે વિજયનગર વસાવ્યું. સને ૧૮૦૦ માં ચિત્રદુર્ગમાંથી ત્રણ પિતલપત્ર મળ્યાં તેમાં સંગમ રાજા અને તેના પુત્રોનાં નામ છે. માધવ ૪૦ વર્ષનો થયો ત્યાં સુધી ગરીબ હાલતમાં હતો. તેને છોકરાં પણ ઘણાં હતાં તેમનું પોષણ તે ભિક્ષા માગી લાવીને કરતો. તેવામાં તે ગામમાં વિરૂપાક્ષેશ્વરનાં દર્શન માટે કોઇ મહાત્મા આવી ચઢયા તે મહાત્માએ માધવને એક સ્તોત્ર આપીને તેને કહ્યું કેઃ આનો તું રોજ પાઠ કરજે એટલે તને ઇષ્ટની સિદ્ધિ થશે.

આ પછી માધવે એ સ્તોત્ર–ગાયત્રી મંત્રનાં ૨૪ પુરશ્ચરણો સાથે કર્યું. છતાં ઇષ્ટની સિદ્ધિ પ્રાપ્ત થઇ નહિ. તેથી તે કંટાળી ગયો. જેથી તેણે સન્યસ્ત દીક્ષા લઈ ગૃહસ્થાશ્રમનો ત્યાગ કર્યો. તે પછી ગાયત્રી દેવી તેના ઉપર પ્રસન્ન થઇ અને કહ્યું કેઃ ‘ વરદાન માગ ’ તે સાંભળી માધવને રીસ ચઢી અને કહ્યું કેઃ જ્યારે મારે જરૂર હતી ત્યારે તું પ્રસન્ન ન થઇ અને હવે મેં સંન્યાસી થઈ સર્વ વસ્તુનો ત્યાગ કર્યો ત્યારે તું પ્રસન્ન થઇ વરદાન માગવાનું કહે છે, તે તારૂં વરદાન હવે મારે શું કામનું છે? હવે મારે કાંઇ

જોઇતું નથી. છતાં પણ ગાયત્રીદેવીએ પ્રસન્ન થઇ તેને ચૌદ વિદ્યા આપી અને તેનું નામ વિદ્યારણ્ય પાડ્યું અને તેના સંતોષ માટે હોન (સોનાનું ચારેક રૂપિયાની કિંમતનાં નાણાં)નો વર્ષાદ વર્ષાવ્યો.

આ પછી માધવ વિદ્યારણ્ય સ્વામી એ નામથી પ્રસિદ્ધ થયો. તેમણે સર્વ શાસ્ત્રો ઉપર ગ્રંથો લખ્યા છે. તેમણે વૈદક, જ્યોતિષ, અને વેદાંતશાસ્ત્ર ઉપર ગ્રંથો લખ્યા છે

માધવ નદાન-એ ગ્રંથ વૈદકનો તેમણે લખ્યો છે. સંક્ષેપ શંકરજય-જેમાં શ્રી શંકરાચાર્યનું ચારિત્ર છે તે ગ્રંથ તેમણે લખ્યો. તે સિવાય કાલમાધવ, પંચદશી, બ્રહ્મગીતા, સર્વ દર્શનસંગ્રહ, માધવવૃત્તિ વેદા તમાના વિગેરે ઘણા ગ્રંથો લખ્યા છે. અને પારાશરસૂત્ર ઉપર પારાશર માધવીય એ નામનું સૂત્ર રચ્યું અવકાશ મળતાં તે વિદ્યાર્થીઓને ભણાવતા. તેમની સલાહથી હરિહરરાયની સંપત્તિમાં વધારો થઇ રાજ્ય સારૂ જામ્યું. તેમણે તીર્થયાત્રા કરી પાછા પંપાક્ષેત્રમાં આવી ઘણા શિષ્યો કર્યા. તેમણે ૬૦ વર્ષે સર્વ વેદો ઉપર ભાષ્ય કર્યાં હતાં.

સક્ષેપ શંકરજય એ ગ્રંથ માધવાચાર્ય કિંવા વિદ્યારણ્ય સ્વામીએ બનાવ્યો છે તે વિદ્યાતીર્થના શિષ્ય હતા તે વિદ્યાતીર્થ શૃંગેરીમઠની ગાદીએ શંકરાચાર્ય થઇ ગયા છે. માધવ શકે ૧૨૫૩ માં સન્યસ્ત લઇ ૧૩૦૮ માં સમાધિસ્ત થયા એમ કહેવાય છે. માધવ સર્વ શાસ્ત્ર નિપુણ હતા.

શ્રી શંકરાચાર્ય કૃત.
લક્ષ્મીનૃસિંહ સ્તુતિ.

શ્રી શંકરાચાર્યે સરસ્વતીનો પરાજય કરવા માટે કામશાસ્ત્રનો અભ્યાસ કરવા અમરક રાજાના મૃત શરીરમાં પ્રવેશ કર્યો હતો. પછી ત્યાંથી પાછા પોતાના મૂળ શરીરમાં આવતાં પોતાના સ્થૂલ દેહને રાજાના સેવકો દ્વારા બાળી દેવાતું જોઇ, તે અગ્નિની શાંતિ વાસ્તે તેમણે શ્રી નૃસિંહરૂપ વિષ્ણુની સ્તુતિ નીચે પ્રમાણે કરી હતી.

श्रीमत्पयोनिधिनिकेतनचक्रपाणेभोगीन्द्रभोगमणिरंजितपुण्यमूर्ते ।
योगीशशाश्वतशरण्यभवाब्धिपोतलक्ष्मीनृसिंहममदेहिकरावलम्बम् ॥१॥

હે ક્ષીરસમુદ્રમાં વસનાર, હે ચક્રપાણે, હે શેષને માથે રહેલી મણિઓથી સુશોભિત પવિત્ર મૂર્તિમાન્, હે યોગિયોના ઇશ્વર, હે અવિનાશી, હે શરણે આવેલાનું રક્ષણ કરનાર, હે સંસાર સમુદ્રમાં નાવરૂપ, હે લક્ષ્મીનૃસિંહ, મને તમારા હાથનો આશ્રય આપો અર્થાત્ મારો હાથ ઝાલો. ૧

ब्रह्मेन्द्ररुद्रमरुदर्ककिरीटकोटिसंघट्टिताङ्घ्रिकमलामलकान्तिकान्त ।
लक्ष्मीलसत्कुचसरोरुहराजहंसलक्ष्मीनृसिंहममदेहिकरावलम्बम् ॥२॥

હે બ્રહ્મા, વિષ્ણુ, મહેશ્વર, દેવતા અને સૂર્યના મુકટોની કોટીથી સ્પર્શિત થયેલા ચરણકમલની કાંતિથી મનોહર, હે લક્ષ્મીના વિલાસી સ્તનકમલને વિષે રાજહંસરૂપ, હે લક્ષ્મી નૃસિંહ મારો હાથ ઝાલો. ૨

संसारघोरगहनेचरतो मुरारेमारोग्रभीकर मृगप्रवरार्दितस्य ।
आर्तस्यमत्सरनिदाघनिपीडितस्यलक्ष्मीनृसिंहममदेहि करावलम्बम्॥३॥

હે મુરારે, ઘોર સંસારમાં વિચરનારા, કામદેવરૂપ ભયંકર સિંહથી પીડાએલા, મત્સરરૂપ તાપથી દુઃખી થયેલા, હે લક્ષ્મી નૃસિંહ મારો હાથ ઝાલો.૩

संसारकूपमतिघोरनिदाघमूलंसंप्राप्य दुःखशत सर्पसमाकुलस्य ।
दीनस्यदेवकृपणापदमागतस्यलक्ष्मीनृसिंहममदेहिकरावलम्बम् ।४॥

હે દેવ મહાઘોર તાપના મૂળ સંસારરૂપ કુવાને પામીને દુઃખરૂપ સેંકડો સર્પથી આકુળવ્યાકુળ થયેલા અને કૃપણના પદને પામેલા મને હે લક્ષ્મી નૃસિંહ તમારા હાથનો આશ્રય આપો. ૪

संसार सागरविशालकरालकालनक्रग्रहग्रसननिग्रहविग्रहस्य ।
व्यग्रस्यरागरसनोर्मिनिपीडितस्यलक्ष्मीनृसिंहममदेहिकरावलम्बम् ॥५॥

સંસાર સમુદ્રના મહા વિકાળરૂપ ભુંડના કોળીયાના નિગ્રહરૂપ દેહવાળા અને દુઃખરૂપ રાગ–પ્રીતિ–રસનાની ઉર્મિથી પીડા પામેલા મને હે લક્ષ્મી નૃસિંહ તમારા હાથનો આશ્રય આપો. ૫

संसारवृक्षमघवीजमनन्तकर्मशाखाशतंकरण पत्रमनङ्ग पुष्पम् ।
आरुह्यदुःखफलितंपततोदयालोलक्ष्मीनृसिंहममदेहिकरावलम्बम् ॥६॥

પાપરૂપ બીજવાળા, અનંત કર્મરૂપ સેંકડો ડાળોવાળા, ઇંદ્રિયોના કર્મરૂપ પત્રવાળા, કામરૂપ પુષ્પવાળા અને દુઃખરૂપ ફળવાળા સંસાર વૃક્ષ ઉપર ચઢીને તે થકી પડતા એવા મને હે દયાળુ, લક્ષ્મીનૃસિંહ તમારા હાથનો આશ્રય આપો. ૬

संसारसर्पघनवक्त्रभयोग्रतिव्रदंष्ट्रा कराल विषदग्धतनुरुहस्य ।
नागारिवाहनसुधाब्धिनिवासशौरेलक्ष्मीनृसिंहममदेहिकरावलम्बम् ॥७॥

સસાર સર્પના ગાઢમુખની ભયંકર દાઢોના વિકાળ વિષથી છળેલા રૂંવાડાવાળા મને હે ગરુડવાહન, હે અમૃત સમુદ્રમાં વસનાર હે શૌરે, હે લક્ષ્મીનૃસિંહ, તમારા હાથનો આશ્રય આપો. ૭

संसारदावदहनातुरभी करोरुज्वालावलीभिरतिदग्धतनूरुहस्य ।
त्वत्पादपद्मसरसीशरणागतस्यलक्ष्मीनृसिंहममदेहिकरावलम्बम् ॥८॥

સંસારરૂપ આતુર ભયંકર જ્વાળાથી છળેલા રૂવાંડાંવાળા, અને તમારે શરણે આવેલા મને હે લક્ષ્મીનૃસિંહ તમારા હાથનો આશ્રય આપો. ૮

संसारभीकर्मकरीन्द्रकराभिघात निष्पिष्टमर्मवपुषःसकलार्तिनाश ।
प्राणप्रयाणभवभीतिसमाकुलस्यलक्ष्मीनृसिंहममदेहिकरावलम्बम् ॥९॥

હે સર્વ પીડાને નાશ કરનાર સંસારરૂપ ભયંકર હાથીએ સર્વ પ્રકારના ઘાતથી મર્મ (સ્થાન) અને શરીરને પીડા કરેલા તથા મરણરૂપ ઉત્પન્ન થયેલા ભયથી વ્યાકુલ થયેલા મને હે લક્ષ્મીનૃસિંહ તમારા હાથનો આશ્રય આપો. ૯

संसारजालपतितस्यजगन्निवाससर्वेन्द्रियार्थवडिशार्थझषोपमस्य ।
प्रोत्खण्डितप्रचुरतालुकमस्तकस्यलक्ष्मीनृसिंहममदेहिकरावलम्बम्॥१०॥

હે જગન્નિવાસ, સંસારની જાળમાં પડેલા સર્વ ઇંદ્રિયાર્થરૂપ બડિશ (માછલાં પકડવાની ગલ)થી તાલુ અને મસ્તક વીંધાયેલાં મને હે લક્ષ્મીનૃસિંહ તમારા હાથનો આશ્રય આપો. ૧૦

अन्धस्यमेहृत विवेकमहाधनस्यचौरैः प्रभोबलिभिरिन्द्रियनामधेयैः ।
मोहान्धकूपकुहरेविनिपातितस्यलक्ष्मीनृसिंहममदेहिकरावलम्बम्॥११॥

હે પ્રભો, આંધળા અને ઇંદ્રિય નામવાળા બળવાન ચોરોએ જેનું વિવેકરૂપ દ્રવ્ય હરણ કરી લીધું છે એવા તથા મોહરૂપ અંધારા કુવામાં પાડી દિધેલા મને, હે લક્ષ્મી નૃસિંહ તમારા હાથનો આશ્રય આપો. ૧૧

लक्ष्मीपतेकमलनाभसुरेशविष्णोवैकुण्ठ कृष्णमधुसूदनपुष्कराक्ष ।
ब्रह्मण्यकेशवजनार्दनवासुदेवदेवेशदेहिकृपणस्यकरावलम्बम् ॥१२॥

હે લક્ષ્મીપતે, હે કમળનાભ, હે સુરેશ, હે વિષ્ણો, હે વૈકુન્ઠ, હે કૃષ્ણ, હે મધુસુદન, હે પુષ્કારાક્ષ, હે બ્રહ્મણ્ય, હે કેશવ, હે જનાર્દન, હે વાસુદેવ, હે દેવેશ, કૃપણ એવા મને તમારા હાથનો આશ્રય આપો. ૧૨

આ નૃસિંહની સ્તુતિથી અત્યંત પ્રબલ અગ્નિ શાંત થતાં શ્રી શંકરાચાર્ય પોતાના મૂળ દેહમાં પાછા આવી ગુફામાંથી બહાર નીકળ્યા હતા. જુઓ પાન. ૧૭૯

હસ્તામલક રચિત

परमात्मतत्त्व निरुपण.

શ્રી શંકરાચાર્ય શ્રીવલિ નામના બ્રાહ્મણોના ગામમાં ગયા ત્યારે ત્યાંના એક પ્રભાકર નામનો બ્રાહ્મણ પોતાના જડ પુત્રને લઇ શ્રીશંકરાચાર્યને પગે લગાડવા આવ્યો હતો. તે વખતે તે જડ છોકરાને શ્રી શંકરાચાર્યે પૂછ્યું કે कस्त्वं किमेवं जडवत्प्रवृत्तः તું કોણ છે અને આમ જડની પેઠે શા માટે ચેષ્ટા કરે છે? ત્યારે તે બાળક શરીરવાળા મહાત્મા—હસ્તામલકે શ્રી શંકરાચાર્યને કહ્યું કે:

नाहं जडः किंतु जडः प्रवर्तते मत्संनिधानेन न संदेह गुरो ।
षडूर्मिषड्भाव विकार वर्जितं सुखैकमानं परमस्मि तत्पदम् ॥
भवत्प्रसादात्तु मुनिर्गेषा मुमुक्षु वर्गस्य निरूप्य विद्वन् ।

હે ગુરુ! હું જડ નથી, પણ જે (દેહાદિક) જડ છે તે મારા સામીપ્યને લઇને પ્રવર્તે છે, એ વાતમાં મને કશો સંદેહ નથી. છ ઉર્મિઓ તથા છ ભાવ વિકારોથી રહિત અને કેવળ સુખ સ્વરૂપ જે પરમપદ છે તે હું છું. હે વિદ્વાન! આ મુમુક્ષુ લોકોને પણ મારા જેવો અનુભવ થાય એમ હું ઇચ્છું છું.

આમ કહી તેણે નીચેના ૧૨ શ્લોકથી નિષ્પ્રપંચ પરમાત્માના તત્ત્વનું નિરૂપણ કર્યું.

परमात्मतत्त्व निरुपण.

निमित्तं मनश्चक्षुरादि प्रवृत्तौ निरस्ताखिलोपाधिराकाश कल्पः ।
रविर्लोकचेष्टा निमित्तं यथा यः स नित्योपलब्धि स्वरूपोऽहमात्मा ॥१॥

જે મન, નેત્ર વગેરે ઇન્દ્રિયોની પ્રવૃત્તિના કારણરૂપ, સમસ્ત માયા વગેરેની ઉપાધિઓને નાશ કરનાર, આકાશતુલ્ય નિર્મળ અને જેમ લોકોની પ્રવૃત્તિના કારણરૂપ સૂર્ય છે, તેમ સર્વ ઇન્દ્રિયોની પ્રવૃત્તિના કારણરૂપ તથા નિરંતર પ્રાપ્તિ સ્વરૂપ એવો આત્મા તે હું છું. ૧

यमग्न्युष्णवन्नित्य बोध स्वरुपं मनश्चक्षुरादीन्य बोधात्मकानि ।
प्रवर्तन्त आश्रित्य निष्कम्पमेकं स नित्योपलब्धि स्वरुपोऽहमात्मा ॥२॥

જેમ અગ્નિમાં ઉનાપણું રહ્યું છે તેમ જ નિષ્કંપ—અચલ, એક અને નિત્ય બોધ સ્વરૂપનો આશ્રય કરીને બોધ રહિત (જડ રૂપ) નેત્ર વિગેરે ઇન્દ્રિયો પ્રવર્તે છે તે નિરંતર પ્રાપ્તિ સ્વરૂપ એવો આત્મા તે હું છું. ૨

मुखाभासको दर्पणे दृश्यमानो मुखत्वात्पृथक्त्वेन नैवास्ति वस्तु ।
चिदाभासको धीषु जीवोऽपि तद्वत्स नित्योपलब्धिस्वरुपोऽहमात्मा ॥३॥

જેમ દર્પણમાં દેખાતો મુખનો આભાસ વસ્તુએ કરીને મુખથી જુદો નથી, તેમ બુદ્ધિઓ વિષે રહેલો ચિદાભાસ (ચૈતન્યરુપ) જીવ તથા નિરંતર પ્રાપ્તિ સ્વરૂપ એવો આત્મા તે હું છું. ૩

यथा दर्पणाभाव आभासहानौ मुखं विद्यते कल्पना हीन मेकम् ।
तथाधी वियोगे निराभासको यः स नित्योपलब्धिस्वरुपोऽहमात्मा ॥४॥

જેમ દર્પણ ન હોય ત્યારે આભાસ (પ્રકાશ) વિના કલ્પના રહિત એક જ મુખ દેખાય છે તેમ જ બુદ્ધિના વિયોગ અને પ્રતિબિંબ વિનાનો તથા નિરંતર પ્રાપ્તિ સ્વરૂપ એવો આત્મા તે હું છું. ૪

मनश्चक्षुरादेर्वियुक्तः स्वयं यो मनश्चक्षुरादेर्मनश्चक्षुरादिः ।
मनश्चक्षुरादेरगम्य स्वरुपः स नित्योपलब्धि स्वरुपोऽहमात्मा ॥५॥

મન અને નેત્ર વિગેરે ઇન્દ્રિયોથી જૂદો, મન અને નેત્ર વિગેરે ઇન્દ્રિયોથી પણ આદિ અને મન અને નેત્ર વિગેરે ઇન્દ્રિયોથી પણ જેનું સ્વરૂપ જાણી શકાય નહિ એવો તથા નિરંતર પ્રાપ્તિ સ્વરૂપ એવો આત્મા તે હું છું. ૫

य एको विभाति स्वतः शुद्ध चेताः प्रकाश स्वरुपोऽपि नानेव धीषु ।
शरावोदकस्थो यथा भानुरेकः स नित्योपलब्धिस्वरुपोऽहमात्मा ॥६॥

જે એક પોતે જ શુદ્ધ ચૈતન્યરૂપ અને પ્રકાશ સ્વરૂપ નાના પ્રકારની બુદ્ધિઓને વિષે જેમ જુદા જુદા ભરેલા પાણીના ઘડાને વિષે સૂર્યનું પ્રતિબિંબ એક જ રહેલું છે તેમ રહેલો તથા નિરંતર પ્રાપ્તિ સ્વરૂપ એવો આત્મારૂપ તે હું છું. ૬

यथाऽनेकचक्षुःप्रकाशो रविनक्रमेण प्रकाशीकरोति प्रकाश्यम् ।
अनेकाधियो यस्तथैकः प्रबोध स नित्योपलब्धि स्वरूपोऽहमात्मा॥७॥

જેમ સૂર્ય અનેક નેત્રોનો પ્રકાશ અનુક્રમે ન કરતાં એકજ વખતે કરે છે તેમ જ અનેક બુદ્ધિઓને એકજ વખતે પ્રબોધ કરનાર તથા નિરંતર પ્રાપ્તિ સ્વરુપ એવો આત્મા તે હું છું. ૭

विवस्वत्प्रभातं यथारूपमक्षं प्रगृह्णाति नाऽऽभातमेवं विवस्वान ।
तथा भातआभास यत्येकमक्षं स नित्योपलब्धि स्वरूपोऽहमात्मा॥८॥

જેમ સૂર્ય પ્રકાશ કરેલા રૂપને નેત્ર ગ્રહણ કરી શકે છે, જોઇ શકે છે, પણ સૂર્યે પ્રકાશ ન કરેલા રૂપને ગ્રહણ કરી શકાતું નથી તેમજ સૂર્ય પણ જેના પ્રકાશથી પ્રકાશે છે એવા તથા નિરંતર પ્રાપ્તિ સ્વરૂપ એવો આત્મા તે હું છું. ૮

यथासूर्य एकोऽप्यनेकश्चलासु स्थिरास्वप्सु चैकोऽपि भाव्यस्वरूपः ।
चलासु प्रभिन्नः सुधीष्वेक एव स नित्योपलब्धि स्वरूपोऽहमात्मा॥९॥

જેમ એક સૂર્ય અનેક ચંચળ અથવા સ્થિર એવા પાણીના ઘડાઓને વિષે જૂદો જૂદો દેખાય છે તેમ જ ચંચળ અને જુદી જુદી બુદ્ધિઓને વિષે રહેલો તથા નિરંતર પ્રાપ્ત સ્વરૂપ એવો આત્મા તે હું છું. ૯

घनच्छन्नदृष्टिर्घनच्छन्नमर्कं यथा मन्यते निष्प्रभं चातिमूढः ।
तथा बद्धवद्भाति यो मूढदृष्टेः स नित्योपलब्धि स्वरूपोऽमात्मा॥१०॥

જેમ મેઘથી અંતરીત થયેલી દૃષ્ટિવાળો જડ માણસ, મેઘથી ઢંકાયેલા સૂર્યને કાંતિ રહિત માને છે તેમ જ મૂઢ દૃષ્ટિવાળા પુરુષો થકી મૂઢ ન છતાં મૂઢ જણાતો તથા નિરતર પ્રાપ્ત સ્વરૂપ એવો આત્મા તે હું છું,૧૦

समस्तेषु वस्तुष्वनुस्यूतमेकं समस्तानि वस्तूनि यं न स्पृशन्ति ।
वियद्वत्सदा शुद्ध मच्छ स्वरूपः स नित्योपलब्धि स्वरूपोऽहमात्मा॥११॥

જે સર્વ વસ્તુમાં (માળામાં પરોવાયલા દોરાની પેઠે) પરોવાયલો છે અર્થાત રહ્યો છે, પણ જેને સર્વ વસ્તુઓમાંથી એક વસ્તુ સ્પર્શ કરી શકતી નથી તેમજ જે આકાશની પેઠે શુધ્ધ અને નિર્મલ સ્વરૂપ છે તથા નિરંતર પ્રાપ્ત સ્વરૂપ છે એવો આત્મા તે હું છું. ૧૧

उपाधौ यथा भेदता सन्मणीनां तथा भेदेता बुद्धि भेदगुतेऽपि ।
यथा चन्द्रिकाणां जले चञ्चलत्वं तथा चञ्चलत्वं तवापीहविष्णो॥१२॥

જેમ ઉત્તમ અને નિર્મલ મણિઓને ઉપાધિ થયા છતાં ભેદ થાય છે તેમજ જેને બુધ્ધિનો ભેદ થયા છતાં ભેદ દેખાય છે. જેમ અચલ એવી ચંદ્ર જ્યોત્સ્નાને જળમાં ચચળપણું રહેલું છે તેમજ હે વિષ્ણો, તમારે વિશે પણ ઉપાધિ થકી જ ચંચળપણું છે. ૧૨

આ પ્રમાણે કહેનાર તે જડ છોકરાએ બાર શ્લોક હસ્તામલ (હાથમાં આમળાંની પેઠે) પરમાત્માના તત્ત્વને પ્રકાશિત કરે છે, માટે તે શ્લોકો ત્યારથી હસ્તામલક એ નામથી પ્રસિધ્ધ થયા અને તે રચનારનું નામ પણ હસ્તામલક પડયું. તે પછી તે જડ હસ્તામલક શંકરાચાર્યનો શિષ્ય થઇ મુખ્ય ચાર શિષ્યમાંનો એક ગણાયો. જુઓ પાન. ૨૦૭

તોટકકૃત

બ્રહ્મતત્ત્વનો પ્રકાશ કરનારા શ્લોકો.

શ્રી શંકરાચાર્યનો શિષ્યગિરિ જે મંદ બુધ્ધિવાળો હતો પણ ગુરૂ સેવા કરવામાં શ્રધ્ધાવાળો હતો તેને શ્રી શંકરાચાર્યે પોતાના મનથી ચૌદ વિદ્યાઓ આપી અને તેથી તે બ્રહ્મતત્વનો પ્રકાશ કરનારાં તોટકવૃત્તો બોલતો બોલતો શંકરની પાસે આવેલો તે શ્લોકો આ નીચે આપીએ છીએ.

भगवन्नुदधौ मृतिजन्मजले सुख दुःखझषे पतितं व्यथितम् ।
कृपया शरणागतमुद्धर मामनुशाध्युपसन्न मनन्य गतिम् ॥१॥

હે ભગવન્! જન્મમરણરૂપ જળવાળા અને સુખ દુઃખરૂપ માંછલા વાળા સંસારરૂપ સમુદ્રમાં પડેલા અને ધણા દુઃખ પામતા તથા તમારે શરણે આવેલા અને જેને બીજું કોઇ તારનાર નથી એવા મને કૃપાથી તારો અને શિખામણ આપો. ૧

विनिवर्त्य रतिं विषये विषमां परिमुच्य शरीर विबध्यमतिम् ।
स्वात्मपदे भव नित्यरतौजहिमोहमयं भ्रममात्ममते ॥२॥

હે આત્મમતે વિષયમાં વિષમ મતિનો તથા શરીરમાં બંધાએલી બુધ્ધિનો ત્યાગ કરીને તથા મોહમય ભ્રમને છોડી દઇને પરમાત્પદને વિષે નિરંતર પ્રીતિવાળો થા. ૨

विसृजाम्नमयादिषु पञ्चसु तामहमस्मि ममेति मतिं सततम् ।
दृशिरूप मनन्त मजं विगुणं हृदयस्थ मवेहि सदाऽहमिति ॥३॥

અન્નમય પંચમહાભૂતથી બનેલા દેહથી હું અને મારૂં એવો ભાવ ત્યાગ કરીને જ્ઞાનરૂપ, અનંત, અજન્મ, સત્વ વગેરે ગુણ રહિત અને હૃદયમાં પડેલા મને નિરંતર તું જાણ. ૩

जलभेद कृता बहुतेव रवेर्घटिकादिकृता न भसोऽपि यथा ।
मतिभेद कृतातु तथा बहुता तव बुद्धिदृशोऽविकृतस्य सदा ॥४॥

જેમ જુદા જુદા જળથી સૂર્યના ઘણા ભેદ દેખાય છે, જેમ ઘડા વગેરેથી બનેલા આકાશના ઘણા ભેદ થાય છે તેમજ બુધ્ધિના ભેદથી કરેલા તમારા ઘણા ભેદ સદા થાય છે. ૪

दिनकृत्प्रभया सदृशेन सदा जनचित्त गत सकलं स्वचिता ।
विदितं भवताऽविकृतेन सदा यत एव मतोऽसि सदैव सदा ॥५॥

સૂર્યની કાંતિના સરખા પ્રકાશવાળા તમે મનુષ્યના હૃદયની સઘળ વાત અવિકારપણાથી જાણી છે એમ હું માનું છું. ૫

આ પ્રમાણે ગુરૂની કૃપાથી તોટક વિદ્વાન બન્યો અને શંકરાચાર્યને મુખ્ય શિષ્ય ગણાયો. જુઓ પાન. ૨૧૦

શંકરાચાર્યે કરેલી સદાશિવની સ્તુતિ.

શંકરાચાર્યનાં માજી જ્યારે માંદાં થયાં ત્યારે શ્રી શંકરાચાર્યે તેમની પાસ જઇ માજીના મોક્ષ માટે નીચેના શ્લોકોથી સદાશિવની સ્તુતિ કરી હતી.

अनाद्यन्त माद्यं परं तत्त्वमर्थंचिदाकारमेकंतुरीयं त्वमेयम् ।
हरिब्रह्म मृग्यं परब्रह्मरूपं मनोवागतीतं महःशैव मीडे ॥१॥

આદિ અને અંત રહિત, આદિ પરરૂપ, તત્વરૂપ, અર્થરૂપ, ચૈતન્યમય, એક માન રહિત, વિષ્ણુ અને બ્રહ્માને ચિંતન કરવા યોગ્ય, પરબ્રહ્મરૂપ મન અને વાણીથી જુદા એવા શંકરની હું સ્તુતિ કરૂં છુ. ૧

स्वशक्त्यादिशक्त्यंत सिंहासनस्थ मनोहारिसर्वाङ्गरत्नादिभूषम् ।
जटाचन्द्रगंगास्थिसंपर्क मौलिं पराशक्तिमित्रंनमः पंचवक्त्रम् ॥२॥

પોતાની શક્તિ સહિત આદિ શક્તિની પાસે સિંહાસન ઉપર બેઠેલા મનોહર સર્વ અંગના રત્ન વિગેરે આભુષણથી સુશોભિત, ચંદ્ર અને ગગાથી સુશોભિત, જટારૂપ મુકુટવાળા, પરાશક્તિના મિત્ર અને પાંચ મુખવાળા મહેશ્વરને નમસ્કાર કરૂં છું. ૨

शिवेशानतत्पूरुषाघोर वामादिभिर्ब्रह्मभिर्हृन्मुखैःषड्भिरंगैः ।
अनौपम्यषट्त्रिंशतंतत्त्वंविद्यामतीतंपरंत्वांकथंवेत्तिको वा ॥ ३ ॥

હે શિવ, હે ઇશાન, હે તત્પુરુષ, હે અઘોર, હે વામ, હૃદયને વિષે મુખવાળા, છ અંગોએ કરીને બ્રહ્માદિથી પણ ઉપમા આપી શકાય નહિ એવા અને છત્રીસ તત્વ વિદ્યાથી જુદા એવા તમને કોઇ પણ શી રીતે જાણી શકે? અર્થાત્ તમારા સ્વરુપને કોઇ પણ જાણી શકતું નથી. ૩

प्रवालप्रवाह प्रभाशोणमर्धं मरुत्वन्मणिश्री महःश्याममर्धम्
गुणस्यूतमेकं वपुश्चैकमन्तःस्मरामि स्मरापत्ति संपत्तिहेतुम् ॥ ४ ॥

પ્રવાલના પ્રવાહની કાંતિના સરખા હોઠવાળા મરૂત્વન્ નામના મણિના સરખી અર્ધશ્યામ કાંતિવાળા અને કામની આપત્તિની સંપત્તિના કારણરૂપ તથા જગતના એક જ ગુરૂરૂપ એવા શંકરનું હું ધ્યાન ધરૂં છું. ૪

स्वसेवा समायात देवासुरेन्द्रानमन्मौलिमन्दारमालाभिषिक्तम् ।
नमस्यामि शंभो पदाम्भोरुहं ते भवाम्भोधिपोतं भवानी विभाव्यम् ॥५॥

પોતાની સેવાને માટે આવેલા દેવતા અને ઇન્દ્રના મુકુટો ઉપર રહેલી મન્દાર પુષ્પની માલાથી અભિષેક થયલું સંસાર સમુદ્રમાં નાવરૂપ અને ભવાનીએ સેવન કરેલું, હે શંભો, તમારૂં ચરણ કમલ છે તેને હું નમસ્કાર કરીશ. ૫

जगन्नाथमन्नाथगौरीशनाथ प्रपन्नानुकम्पिन्विपन्नार्तिहारिन् ।
महस्तोममूर्ते समस्तैकबन्धो नमस्ते नमस्ते पुनस्ते नमोऽस्तु ॥ ६ ॥

હે જગન્નાથ, હે મ્હારા પ્રભુ, હે ગૌરીપતિ, હે શરણ આવેલાનું રક્ષણ કરનાર, હે શરણે આવેલાની પીડાને નાશ કરનાર, હે તેજ અને યત્નમય મૂર્તિ, હે સર્વ જગતના બંધુ, તમને વારંવાર નમસ્કાર કરૂં છું. ૬

महादेव देवेश देवाधिदेव स्मरारे पुरारे यमारे हरेति ।
ब्रुवाणः स्मरिष्यामि भक्त्या भवन्तं ततो मे दयाशील देव प्रसीद ॥७॥

હે મહાદેવ, હે દેવના અધિપતિ, હે દેવના આદિદેવ, હે કામદેવના શત્રુ, હે ત્રિપુરાસુરના શત્રુ, હે મયના વેરી, એવી રીતે આપનાં નામનું રટણ કરતા એવા મને હે દયાળ, પ્રસન્ન થાઓ, હું તમારૂં સ્મરણ કરીશ. ૭

विरूपाक्षविश्वेशविश्वाधिकेश त्रयीमूलशम्भोशिवत्र्यम्बकत्वम् ।
प्रसीदस्मरत्राहिपश्यावपुष्यक्षमस्वाऽऽप्नुहीतिक्षपाहिक्षिपामः ॥८॥

હે વિરૂપાક્ષ, હે વિશ્વના નિયતા, હે વિશ્વના પ્રભુ, હે વેદત્રયના મૂલ કારણ, હે શંભો, હે શિવ, હે ત્ર્યંબક, તમે મારૂં કામદેવથી રક્ષણ કરો. ૮

त्वदन्यःशरण्यःप्रपन्नस्य नेति प्रसीदस्मरन्नेवहन्यास्तुदैन्यम् ।
नचेत्ते भवेद्भक्तवात्सल्यहानिस्ततोमे दयालो दयां संनिधेहि ॥ ९ ॥

હે ભગવન્! તમારા વગર બીજું કોઇ શરણ કરવા યોગ્ય નથી માટે અમને પ્રસન્ન થાઓ અને અમારૂં દીનપણું નાશ પામો. હે પ્રભો, જો તમારે તમારા ભક્તજનોને વિષે સ્નેહ હોય તો હે દયાળો મારા ઉપર દયા કરો.૯

अयंदानकालस्त्वहंदानपात्रंभवान्नाथ दातात्वदन्यंनयाचे ।
भवद्भक्तिमेवस्थिरांदेहिमह्यंकृपाशीलशम्भोकृतार्थोऽस्मितस्मात् ॥१०॥

હે શંભો, દાન આપવાનો આ વખત છે, હું દાન ગ્રહણ કરવામાં પાત્ર છું, તમે દાન આપનાર દાતાર છો, માટે તમારી પાસે માગું છું કે મને તમારી અચલ ભક્તિ આપો કે જેથી હું કૃતાર્થ થાઉં. ૧૧

पशुंवेत्सिचेन्मांत्वमेवाधिरूढः कलङ्कीतिवामूर्ध्निधत्सेत्वमेव ।
द्विजिह्वःपुनःसोपिते कण्ठभूषात्वदङ्गीकृताःसर्वसर्वेऽपिधन्याः ॥ ११॥

હે સર્વ જો તમે મને પશુ માનતા હો, તો તમેજ પશુ ઉપર બેસો છો, જો મને કલંકી ધારતા હો તો તમે કલંકી-ચંદ્રને ધારણ કરો છો, માટે હે પ્રભો, તમે અંગીકાર કરેલા તે સર્વ-પશુ, ચંદ્ર અને સર્પ ધન્ય થયા છે. ૧૧

नशक्नोमिकर्तुंपरद्रोहलेशं कथंप्रीयसेत्वंनजानेगिरिश ॥
तथाहिप्रसन्नोऽसिकस्यापिकान्तासुतद्रोहिणोवापितृद्रोहिणोवा॥१२॥

હે ગિરીશ, હું લેશ માત્ર પણ પારકો દ્રોહ કરવાને શક્તિમાન નથી, તો પણ તમે કેમ પ્રસન્ન થતા નથી તે હું જાણું છું, કેમકે કોઇ પુરુષની સ્ત્રીને વિષે પ્રસન્ન થયેલો પુરુષ તેના પુત્ર અને પિતાનો દ્રોહિ થાય છે ૧૨

स्तुतिंध्यानमर्चांयथावद्विधातुंभजन्नप्यजानन्महेशावलम्बे ।
त्रसन्तंसुतंत्रातुमग्रे मृकण्डोर्यमप्राणनिर्वापणंत्वत्पदाब्जम् ॥ १३ ॥

હે ભગવાન્ ! તમારા તત્ત્વને જાણનારો અને તમારી સ્તુતિ, ધ્યાન અને પૂજા કરતો એવો પુત્ર મૃકંડ પણ કાલના સ્થળરૂપ તમારા ચરણકમળને પામ્યો છે. અર્થાત્ માર્કંડ ઋષિને પણ તમારા ચરણની સેવા કરવાથી મોક્ષ મળ્યો છે. ૧૩

अकण्ठकलङ्कादनङ्गेभुजङ्गादपाणौकपालादभालेऽनलाक्षात् ।
अमौलौशशाङ्कादवामेकलत्रादहंदेवमन्यंनमन्येनमन्ये ॥ १४ ॥

ગળામાં વિષના કલંકવાળા, કંઠમાં ભુજંગવાળા, હાથમાં કપાલવાળા ભાલ (કપાળ)માં ત્રિનેત્રરૂપ અગ્નિવાળા, મુકુટમાં ચંદ્રવાળા, વામાગમાં સ્ત્રીવાળા દેવ વિના બીજાને હું નથી માનતો નથી માનતો. ૧૪

શંકરાચાર્યે આ પ્રમાણે શિવની કરેલી સ્તુતિથી સદાશિવે પ્રસન્ન થઇ માજીને લેવા દૂતો મોકલ્યા. પણ માજીએ તે દૂતો સાથે જવાની ના કહી એટલે શંકરાચાર્યે નીચે પ્રમાણે વિષ્ણુની સ્તુતિ કરી.

शंकरे करेली विष्णुनी स्तुति.

भुजगाधिपभोगतल्पभाजंकमलाङ्कस्थलकलितताङ्घ्रिपद्मम् ।
अभिवीजितमादरेण नीलावसुधाभ्यां चलमानचामराभ्याम् ।
विहिताञ्जलिनानिषेव्यमाणं विनतानंदकृताऽग्रतोरथेन ।
धृतमूर्तिभिरस्त्रदेवताभिःपरितःपञ्चभिरञ्चितोपकंठम् ॥
महनीयतमाल कोमलाङ्गं मुकुटीरत्नचयं महार्हषंतम् ।
शिशिरेतरभानु शीलिताग्रंहरिनीलोपलभूधरंहसतम् ॥

શેષનાગનાં શરીરરૂપ શય્યા પર પોઢેલા, ચામરોને હલાવતી નીલા અને વસુધા નામની સ્ત્રીઓએ પ્રેમપુર્વક પવન નાખીને સેવાતા, આગળના પ્રદેશમાં હાથ જોડીને બેઠેલા પોતાના વાહન ગરૂડજીએ સેવાતા, દેહ ધરીને ઉભેલા પાંચ અસ્ત્રો (શંખ, ચક્ર, ગદા, ધનુષ્ય અને ખડગ) ના દેવતાઓથી ચારે કોર શોભતા, સમીપવાળા, જેનાં ચરણોને ખોળામાં લઇને લક્ષ્મીજી ચાંપ્યા કરે છે એવા અને સુંદર તમાલ જેવા શ્યામ અંગવાળા હોવાથી તથા મુકુટોમાં પોતે શોભાવેલા રત્નોના સમૂહવાળા હોવાથી સૂર્યે શોભાવેલાં અગ્રોવાળા ઇન્દ્ર નીલમણિની કાંતિને પણ હસી કહાડતા નારાયણનું સ્મરણ કરૂં છું.

આ સ્તુતિથી નારાયણે પ્રસન્ન થઇ પોતાના દૂતોને મોકલી માજીને વિમાનમાં બેસાડી વૈકુંઠમાં લઇ ગયા. જુઓ પાન. ૨૨૬

શ્રી શંકરાચાર્યે કરેલી જગદંબાની સ્તુતિ.

पारेपरार्धं पदपद्मभासु षष्ट्युत्तरं तेत्रिशतंनु भासः ।
आविष्य वन्ह्यर्कसुधा मरीचीना लोकं त्वादय तेजगंति ॥२७॥

હે જગદંબ ! તમારા ચરણકમલના કિરણો કે જેવો પરાર્દ્ધથી પણ અધિક છે તેઓમાંથી ત્રણસોને સાઠ કિરણો તો અગ્નિ, સૂર્ય અને ચન્દ્રમાં પ્રવેશ કરીને જગતને પ્રકાશિત કરે છે. ૨૭

अंतश्चतुःषष्ट्युपचार भेदैर्र ते वसत्काण्ड पद प्रदानैः ।
आवाहनाद्यैस्तव देवि नित्यमाराधना मादधते महांतः ॥२८॥

હે દેવી ! મહાત્મા પુરુષો પોતાના મનની અંદર જેઓમાંસમયે સમયે અંતરપટ દેવામાં આવે છે એવા આ વાહન આદિ ચોસઠ ઉપચારોથી નિત્ય તમારૂં આરાધન કરે છે. ૨૮

अंबोपचारेष्वखिले सिवुषाष्टि शुद्धाज्ञयोः शुद्धिरमेकमेकम् ।
सहस्त्र पत्रे द्वितये च साधु तन्वन्ति धन्यास्तव तोषहेतोः ॥२९॥

હે અંબે ! ભાગ્યશાળી ભક્તો તમને પ્રસન્ન કરવાને વાસ્તે વિશુદ્ધ ચક્રમાં, આજ્ઞાચક્રમાં અને ધ્રુવમંડલ નામના સહસ્રપત્ર કમલમાં ચોસઠ ઉપચારોમાંથી શુદ્ધિ આપનારા એક એક ઉપચારનું અનુક્રમથી સારી રીતે અર્પણ કરે છે. ૨૯

आराधनं ते बहिरेव केचिदंतर्बहिश्चैकतमेऽन्तरेव ।
अन्ये परे त्वम्म कदापि कुर्वंत्य तवदैक्यानु भवैकानिष्ठाः ॥३०॥

હે અંબે ! પ્રાકૃત પુરુષો તમારૂં બહારથી જ આરાધન કરે છે, મધ્યમ પુરુષો બહારથી તથા અંદરથી પણ આરાધન કરે છે, ઉત્તમ પુરૂષો બહારથી તથા અંદર હૃદયમાં જ આરાધન કરે છે, અને તમારી સાથે પોતાની એકતાના અનુભવમાં જ નિષ્ટાવાળા અતિ ઉત્તમ જ્ઞાની પુરુષો તો કદી પણ તમારૂં આરાધન કરતા નથી. ૩૦

अष्टोत्तरत्रिंशतियाः कलास्ता स्वंग्यः कला पञ्च निव्रात्ति मुख्याः
तासामु पर्यंब तवाङ्घ्रि पद्म विद्योतमानं विबुधा भजन्ते ॥३१॥

હે મા! તમારી *આડત્રીસ કળાઓમાં જે બોધની આદિ નિવૃત્તિ પ્રધાન ઉત્તમ પાંચ કલાઓ છે તેઓની ઉપર પ્રકાશતાં તમારાં ચરણારવિંદને દેવતાઓ તથા પંડિતો ભજે છે. ૩૧

कालाग्निरूपेण जगान्तदग्ध्वा सुधात्मनाऽऽप्लाव्य समुत्सृजन्तीम् ।
येत्वामवंतीममृतात्मनैवध्यायंति तेसृष्टिकृतो भवंति ॥ ३२ ॥

જે સાધકો કાલાગ્નિરૂપથી બ્રહ્માંડોને બાળી તેઓને પાછાં અમૃતરૂપે ભીંજવી જીવન કરીને અમૃતરૂપથી જ પાળનારા એવા આપનું ધ્યાન કરે છે તેઓ સૃષ્ટિ કરવાના સામર્થ્યવાળા થાય છે ૩૨

येप्रत्यभिज्ञामतपारविज्ञाधन्यास्तुतेमाग्विदितांगुरु क्त्वा ।
सैवाहमस्मीतिसमाधियोगात्त्वांप्रत्यभिज्ञाविषयांविदुर्ध्युः ॥ ३३ ॥

જેઓ ગુરુનાં વચનથી પ્રથમ જાણવામાં આવેલાં આપને સમાધિના યોગથી જે જગદંબાનું સ્વરૂપ છે તે હું જ છું એવી રીતે ઓળખે છે તેઓ બ્રહ્મવિદ્યાના પારને પામેલા હોવાથી અત્યંત ભાગ્યશાળી છે. ૩૩

आधारचक्रेचतदुत्तरांस्येमन्नाराधयंत्यैहिकभोगलुब्धाः ।
उपासते येमणिपुरकेत्वांवासस्तुतेषांनगरेद्बहिस्ते ॥ ३४ ॥

જે લોકો આધારચક્રમાં અને તે પછીના સ્વાધિષ્ઠાન ચક્રમ તમારૂં આરાધન કરે છે તેઓને આ લોકનાં જ સુખો મળે છે. જે લોકો મણિપુર ચક્રમા તમારી ઉપાસના કરે છે તેઓને તમારા નગરથી બહાર નિવાસ મળેછે.૩૪

अनाहतेदेविभजंति येत्वामंतःस्थितिस्त्वनगरेतुतेषाम् ।
शुद्धाज्ञयोर्येतुभजंतितेषांक्रमेणसामीप्यसमानभोगौ ॥ ३५ ॥

---

* ૩૮ કલાઓ—૧ हां આધારશક્તિ, ૨ यं ધૂમ્રાર્ચિ, रं ઉશ્મા, लं જ્વાલિની, वं જ્વાલિનિ, शं વિસ્ફુલિંગિની, षं સુશ્રી, सं સૂપાયા, हं ભવિતા, हुं કાવ્યવાહા, कंमं તપિની, खंबं તાપિની, गंफं ધૂમ્રા, घंपं મરીચી, ङंनं જ્વાલિની, चंधं રુચિ छंदं સુષુમ્ના, जंथं ભોગદા, झंतं વિશ્વા, ञंणं બોધિની, टंढं ધારિણી. ठंडं ક્ષમા, अं અમૃતા. आं માનદા, इं પૂષા, ईं તુષ્ટિ, उं પુષ્ટિ, ऊं રતિ, ऋं ધૃતિ, ॠं શશિની, ऌं ચંદ્રિકા, ॡं કાન્તિ, एं જ્યોત્સ્ના, ऐं શ્રીઃ ओं પ્રીતિ, औं ગદા, अँ પૂર્ણા, अः પૂર્ણમતા આ અડત્રીસ કળાઓ છે.

હે દેવી જેઓ *અનાહત ચક્રમાં તમારૂં ભજન કરે છે તેઓને તમારા નગરની અંદર રહેવાનું મળે છે. જેઓ વિશુદ્ધિચક્રમાં તમારૂં ભજન કરે છે તેઓને તમારી પાસે રહેવાનું મળે છે અને જેઓ આજ્ઞાચક્રમાં તમારૂં ભજન કરે છે તેઓને તમારા જેવા વૈભવો મળે છે. ૩૫

सहस्र पत्रे ध्रुवमण्डलाख्ये सरोरुहे त्वामनुसंदधानः ।
चतुर्विधैक्यानुभवात्त मोहः सायुज्य मंबाश्नुति साधकेंद्र॥३६॥

હે અંબે ! પણ જે ઉત્તમ સાધક ધ્રુવમંડલ નામના સહસ્રપત્ર કમલમાં તમારૂં અનુસંધાન કરે છે તેનો મોહ ચાર પ્રકારની એકતાના અનુભવથી નષ્ટ થઈ જવાને લીધે તે સાધક તમારી સાથે જોડાઇ જાય છે. ૩૬

श्रीचक्र षट्चक्रयोः पुरोऽथ श्रीचक्र मन्त्रयोरपि चिन्ततैक्यं ।
चक्रस्य मन्त्रस्य तव स्तत्त्वैक्यं क्रमादनुध्यायति साधकेंद्रः ॥३७॥

એ ઉત્તમ સાધક પ્રથમ +શ્રીચક્રની તથા ઉપર કહેલાં આજ્ઞા આદિ ૭ ચક્રની એકતાનો અનુભવ કરે છે. તે પછી શ્રીચક્રની તથા મંત્રની એકતાનો અનુભવ કરે છે, તે પછી શ્રીચક્રની અને તમારી એકતાનો અનુભવ કરે છે અને તે પછી મંત્રની અને તમારી એકતાનો અનુભવ કરે છે તો એ ચાર પ્રકારની એકતાના અનુભવથી તમારી સાથે જોડાઈ જાય તેમાં કાંઈ આશ્ચર્ય નથી.

---

* અનાહતચક્ર આદિ ચક્રોનું જ્ઞાન, સ્થાન અને રહસ્ય સમજવા માટે અમારૂં આત્મજ્યોતિ કિંવા બ્રહ્મદર્શન એ પુસ્તક વાચવા ભલામણ છે. કીં. રૂ ૧-૮-૦ ભાગ્યોદય ઓફીસ—અમદાવાદ.

+ શ્રીચક્ર-પ્રથમ બિન્દુ, પછી ત્રિકોણ, પછી અષ્ટકોણ, પછી દશકોણ, પછી દશકોણ, પછી ચતુર્દશ કોણ, પછી અષ્ટકોણ, પછી દશકોણ, પછી ષોડશકોણ, પછી ત્રણવૃત્ત અને છેલે ત્રણ ભૂગૃહ એવી રીતે આલેખવાથી શ્રીચક્ર નામનો યંત્ર થાય છે. પાંચ દેવી ચક્રો (ત્રિકોણ, અષ્ટકોણ, બે દશકોણ તથા ચતુર્દશકોણ એ પાંચશક્તિ ચક્રો) અને ચાર શિવચક્રો (બિંદુ, અષ્ટપત્ર, પદ્મ, ષોડશપત્ર, તથા ચતુષ્કોણ એ અને તેના ચાર દરવાજા હોવા એ ચાર શિવચક્રો) મળી નવ ચક્રોથી જે તૈયાર થાય છે તેને શ્રીચક્ર કહે છે.

ત્રિકોણમાં બિંદુચક્ર, અષ્ટકોણમાં અષ્ટપત્ર કમલ, દશકોણ બે ચક્રોમાં ષોડશપત્ર ચક્ર, તથા ચતુર્દશ દલમાં ભૂગૃહસંયુક્ત થાય છે. શક્તિ એ ત્રિકોણ રૂપિણી છે અને શિવ એ બિંદુરુપ છે માટે બિંદુ અને ત્રિકોણ એ એઓમાં પરસ્પર સાથે અવિનાભાવ સંબંધ એટલે સંયુક્ત સંબંધ છે. એ પ્રકારે ખરી સ્થિતિ જાણી શ્રીચક્રની પૂજા કરવાથી જગદંબા દેવી પ્રસન્ન થાય છે.

હીસ્ટીરીઆ પીલ્સ.

સ્ત્રીઓને જુવાન વયમાં આ રોગ લાગુ પડે છે. પછાડ આવે; બેભાન થઇ મોંઢે ફીણ આવે; હાથપગ ઘસે; કેટલીક સ્ત્રીઓ ધુણે ને સવારી કરે છે. કેટલાકો ભુતના વ્હેમમાં ભુવા આખડીમાં પૈસા ખર્ચે છે. આ દવાથી ગમે તેવો જુનો હીસ્ટીરીઆ: વઇ, મૂર્છા, અને ફેફરૂં મટે છે. ઘણી સ્ત્રીઓના રોગો મટી ગયા છે એક વાર વાપરવા ખાસ ભલામણ છે. કીં. રૂ. ૨—૦—૦ અનુપાનની કીં રૂ ૨. સાથી રૂ ૪—૦—૦ સંઘવાની ડબ્બી રૂ. ૧ની મફત મળશે.

પાલનપુરથી ભગવાનજી રણછોડજી લખે છે કે;—અમારા ઘરમાં એક બાઇને હીસ્ટીરીઆ પીલ્સ અને અનુપાનનો ઉપયોગ કરાવ્યાથી અઠવાડીયું ન થયું તેવામાં તો તેને આરામ થઇ ગયો એથી મને નિશ્ચય થયો છે કે હીસ્ટીરીઆ ઉપર તમારી એ દવા રામબાણ નીવડી છે.

હરસનાશક ગુટિકા

આ દવાથી તમને ગમે તેટલી લાંબી મુદતના હર્ષ હશે, લોહી પડતું હશે કે સુકા હશે અને કોઇ પણ ઉપાયે મટતા નહિ હોય, ઘણી દવાઓ કરી કંટાળ્યા હશો, ઓપરેશન કરાવી થાકયા હશો તોપણ આ દવાથી તમને હરસ મટશે. દુઝતા હરસ હશે ને લોહી પડતું હશે તે તો એક જ દિવસમાં મટી જશે. આ દવા હરસ ઉપર એવી ગુણકારી જણાઇ છે કે તેનાથી હજારો માણસોએ પોતાનું હરસનું દરદ નાબુદ કર્યું છે. આ સબંધી સંકડો સરટીફીકેટો મળ્યાંછે. કીંરૂ ૩—૦ અનુપાનના ડબાની કીં.રૂ ૨

સ્વામીનારાયણના મંદિરના કારભારી મી. મગનલાલ લખે છે કે તમારી હરસની દવાથી મને પચીસ વર્ષનું હરસનું દરદ મટયું છે. હું ઘણી દવા કરી કંટાળી ગયો હતો પણ તમારી દવાથી મને ફાયદો થયો છે જેથી હું ઉપકાર માનું છું. હરસને માટે આ દવા અમર કરનારી છે.

દવે કેમીકલ વર્કસ અમદાવાદ.

રાજર્ષિ—સંસારમાં સર્વ વૈભવો છતાં એક રાજા ઋષિમયજીવન શી રીતે ગાળી શકે છે. અનેક લોભ લાલચથી ન ફસાતાં, પ્રપંચની જાળમાં ન ફસાતાં છેવટે રાજપાટને છોડી ચાલ્યા જાય છે અનેક પ્રપંચીઓ તેને હેરાન કરવા મથે છે. છતાં ઇશ્વર ઉપર શ્રધા રાખવાથી તેને પ્રપંચીઓ વશ થઇ પાછું રાજ મળે છે. કીં. રૂ. ૧—૮

વગર માસ્તરે અંગ્રેજી, મરાઠી, ઉર્દુ, સંસ્કૃત, બંગાળી

શીખવા માટે

मास्टर ऑफ नॉलेज

જરૂર મંગાવો આ પુસ્તકથી વગર માસ્તરે તમે માત્ર થોડી મહેનતથી છ માસ અભ્યાસ કરવાથી અંગ્રેજી, હિંદી, મરાઠી, ઉર્દુ, સંસ્કૃત, બંગાળી એ ભાષાઓ સારી રીતે લખતાં, બોલતાં અને વાંચતાં આવડે તેવી શીખી શકશો. કીંમત માત્ર રૂ. ૧૦)

તેને માટે તેના લાભ લેનારા શું કહે છે તે વાંચો.

મુંબઇથી સુંદરદાસ ડોસાભાઈ લખે છે કેઃ આપનું માસ્તર ઓફ નોલેજ ઘણી સારા જ્ઞાનની ચોપડીઓના અર્થ સારે તેમ છે. વળી વગર માસ્તરે શીક્ષણ દરેક ભાષાનું લઇ શકાય તેમ છે તે દરેક ઘરમાં સંગ્રહવાને ભલામણ કરીએ છીએ.

બાંટવાથી અબ્દુરેહેમાનખાન બાબી થાપલા એસ્ટેટવાલા લખે છે કે આપનું માસ્તર ઓફ નોલેજ નામનું પુસ્તક મેં વાંચ્યું છે જુદી જુદી ભાષાઓનું જ્ઞાન મેળવવા એ પુસ્તક મદદરૂપ થાય તેમ છે. તેની રચના પણ નવા શીખાઉને સહેલી પડે તેવી છે, વળી આ પુંસ્તકદ્વારા જે લાભ થઇ શકાય તેના મુકાબલામાં તેની કીંમત માત્ર નામની જ કહેવાય.

વ્યવસ્થાપક ભાગ્યોદય અમદાવાદ.

માસ્તર ઓફ નોલેજના અભિપ્રાયો.

સુરતથી **કંચનલાલ હીરાલાલ** લખે છે કે: **માસ્તર ઓફ નોલેજ** મળ્યું. ઘણા લાંબા સમયથી તે પુસ્તક મેળવવા મારી તિવ્ર ઈચ્છા હતી એટલે તે પ્રાપ્ત થતાં અથથી ઈતિ અવલોકન કરી ગયો. અને તેથી મને આનંદ થયો. પુસ્તકની શૈલી, ભાષા શીખવાના ઉમેદવારને ઘણી સુગમ પડે તેવી છે, તેમજ જુદાં જુદાં પુસ્તકો વસાવી જુદી જુદી ભાષા શીખવાનો લાંબો પરીશ્રમ કરવા કરતાં જો આ પુસ્તકથી જ શીખવામાં આવે તો ઘણા ટુંકા સમયમાં તેમજ થોડી મહેનતે તે ભાષાઓનું જ્ઞાન થાય એ નિઃશસય છે વળી એ પણ નિર્વિવાદ છે કે આપે જે જે ભાષાઓના પસંદગી કરી છે તે હાલના સમયાનુસાર ઉપયોગી જ છે. વળી આપે અંગ્રેજી, મરાઠી, ગુજરાતી અને હિંદીની રચના ભેગી આપી છે તેથી દરેક ભાષા જુદી જુદી શીખવાની મહેનત પણ આપે ટાળી છે. ટુંકમાં તે પુસ્તક ઘણું ઉપયોગી હોઈ સાહિત્ય પ્રેમી–બન્ધુઓને બીજી ભાષાઓમાં રહેલા સાહિત્ય સ્રોતનું પાન કરવામાં એક શસ્ત્ર સમાન થઈ પડશે એવી આશા સાથે વિરમું છું.

ભરૂચથી **સાકરલાલ માધવલાલ** તેરાવાલા લખે છે:–**માસ્તર ઓફ નોલેજ** એ પુસ્તક ખરેખર ભાષાની ઉત્કંઠા ધરાવનાર મનુષ્યોને માટે માર્ગદર્શક ભોમીયા તરીકે અતિ ઉપયોગી છે. આપે અથાગ શ્રમ વેઠી આવા અમૂલ્ય પુસ્તકની બક્ષીસ ગુર્જરોને સમર્પણ કરી તે બદલ ખરેખર તમને ધન્યવાદ આપ્યા સિવાય શું કરીએ ? વધુમાં આપના પુસ્તકનો ઉઠાવ સારી રીત થાય અને તેથો આપની અમૂલ્ય મહેનત સફળ થાય એવું ઇચ્છું છું.

વ્યવસ્થાપક ભાગ્યોદય–અમદાવાદ.

મુંબઈ ઇલાકાના સરકારી કેળવણીખાતાએ તેમ વડોદરા સ્ટેટમાં લાયબ્રેરી માટે મંજુર થયેલ

હીંદુસ્તાનની તીર્થયાત્રા. [સચિત્ર.]

આ પુસ્તક હમણાં જ બહાર પડયું છે. તેની અંદર હિંદુસ્થાનમાં આવેલાં હિન્દુ, મુસલમાન, જૈનો, વિગેરેનાં યાત્રાઓનાં સ્થળો, ત્યાં કયે કયે રસ્તે જવાય છે તે, ત્યાં દર્શન કરવાનાં મંદિરો વિગેરે, તેનું શાસ્ત્ર પ્રમાણેનું મહાત્મ્ય, ઇતિહાસીક માહિતિ, બીજાં જોવા લાયક સ્થળો, ત્યાંની વેપારની કઇ કઇ વસ્તુઓ દેશાવર જાય છે. વિગેરે ઉપયોગી હકીકત આપેલી છે જેની અંદર આબુરોડ, અંબાજી, અજમેર, પુષ્કરતિર્થ, હીંગળાજમાતા, ઉદેપુર, જોધપુર, બિકાનેર, જેસલમીર, શ્રીનાથદ્વારા, કાંકરોલી, ઉજ્જન, ઓંકારેશ્વર, ઇંદોર, મથુરાં, આગ્રા, દિલ્હિ, હરદ્વાર, લાહોર, અમૃતસર, પંજાબ, બાદ્રીકેદારનાથ, શ્રીનગર—કાશ્મીર, લખનૌ, અયોધ્યા, કાશી, ગયા, શ્રીસમેતશિખર, વૈજનાથમહાદેવ, કલકત્તા, જગન્નાથપુરી, મદ્રાસ, શ્રી સેતબંધુરામેશ્વર, શ્રીરંગજી, શિવકાંચી; વિષ્ણુકાંચી, સાક્ષીગોપાળ, કોચીન. હુબલી, નાસીક, ત્રંબક, પુના, મુંબાઇ, ચાણોદ, શુકલતિર્થ, ડાકોર, દ્વારકાં, પ્રભાસપાટણ, ગીરનારપર્વત, પાલીતાણા વિગેરે યાત્રાના સ્થળોનું વર્ણન, ત્યાં શું શું યાત્રા કરવાનું ધામ છે, શું જોવાલાયક જગ્યાઓ છે, વેપારની કઇ કઇ ચીજો છે, ત્યાં ઉતરવાની શી વ્યવસ્થા છે, ગાડાં કયાં બદલાય છે વિગેરે ઉપયોગી સંપૂર્ણ માહિતીનો આ પુસ્તકમાં સમાવેશ છે.

જેમાં—કાશી, જગન્નાથપુરી, બદ્રીનાથ, કેદારેશ્વર, શ્રી સેતબંધુરામેશ્વર, અને દ્વારકાં એ ચારે ધામની યાત્રા; કાશી, કાંચી, (શિવકાંચી અને વિષ્ણુકાંચી) અવંતિકા, [ઉજ્જન] અયોધ્યા; મથુરાં; માયા; (હરદ્વાર) અને દ્વારકાં એ સાત પુરી, ત્રંબેકશ્વર, ઘુષ્ણેશ્વર; ઓંકારેશ્વર; મહાકાળેશ્વર, સોમનાથ, કેદારેશ્વર; વિશ્વેશ્વર; વૈજનાથ; નાગેશ; મલ્લિકાર્જુન, રામેશ્વર અને ભીમાશંકર એ બાર જ્યોતિર્લિંગો, શંકરાચાર્યોના ચાર મઠો, શ્રીવૈષ્ણવોની યાત્રાનાં સ્થળો, કેશરીયાજી, પાર્શ્વતાણા, સમેતશિખર. શેત્રુંજય; ગીરનાર; પાલીતાણા વિગેરે જૈનોનાં યાત્રાના સ્થળો, તેમજ અજમેર વિગેરે સ્થળનાં મુસલમાનોનાં યાત્રાનાં અને પારસીઓનાં ઉદવાડા વિ. સ્થળોનું વર્ણન છે.

દરેક માણસે આ ઉપયોગી પુસ્તકને પાસે રાખવાની જરૂર છે. જેની

અંદરથી યાત્રાનાં સ્થળોનું વર્ણન, ત્યાં જોવાલાયક સ્થળો, જવા આવવાની સગવડ ઉતરવાની સગવડ, વિગેરે શું છે, વેપારની કઈ કઈ વસ્તુઓ બને છે તેની હકીકત આપવામાં આવી છે. યાત્રાનાં સ્થળો ઉપરાંત હિંદુસ્તાનનાં બીજાં ઘણાં મુંબાઈ, મદ્રાસ, કલકત્તા વિગેરે જોવા લાયક સ્થળો, વેપારનાં સ્થળો, વિગેરે શહેરોની પણ હકીકત આપેલી છે. તેથી આ પુસ્તક ઘણુંજ ઉપયોગી થઇ પડશે. યાત્રા કરવા જનારને તો આ પુસ્તક ખાસ પાસે રાખવા લાયક છે. વળી યાત્રા કરવા લાયક સ્થળો, દેવો, તેનાં ઐતિહાસીક માહિતી અને તે તે દેવો સંબંધી પુરાણો અને શાસ્ત્રોમાં જેવું મહાત્મ્ય છે તે વાંચવાથી પોતાના દેવતિર્થોમાં શ્રદ્ધા ઉત્પન્ન થવાની. થોડી નકલો જ છપાવી છે, માટે તુરત મંગાવી લેવું. કી.રૂ.૭—૦

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદના પ્રમુખ અને લુણાવાડાના માજી દિવાન સાહેબ, રા. બા. હરગોવિંદદાસ દ્વારકાંદાસ કાંટાવાળા વડોદરાથી લખે છે કે:

હિંદુસ્તાનની તીર્થયાત્રા એ નામનું મોટું, સુંદર અને ઉપયોગી પુસ્તક પ્રસિદ્ધ કરીને રા જેઠાલાલ દેવશંકર દવેએ જેમ યાત્રાળુઓની ભારે ખોટ પૂરી પાડી છે, તેમ તે સામાન્ય પ્રવાસીઓને માટે છે પણ એક ભોમીયા તરીકે ઉપયોગી થઇ પડે તેવું છે. બનતા સુધી જે તે સ્થાનોની માહતી સંપૂર્ણ આપવામાં આવી છે. ચિત્રોને નકશાવડે તેની ઉપયોગીતામાં વધારો થયો છે. તીર્થયાત્રાઓના સબંધમાં આ મોટું દળદાર પુસ્તક ગુજરાતીમાં એકે છપાયું નહોતું

શ્રીમત્પરમહંસ પરિવ્રાજકાચાર્ય શ્રીમદ્ શારદાપીઠાધિશ્વર જગતગુરુ શ્રીમદ્ શાન્ત્યાનન્દ સરસ્વતી સ્વામી દ્વારકાંથી લખે છે કે:

તમારા તરફથી હિંદુસ્તાનની તીર્થયાત્રા એ નામનું સચિત્ર પુસ્તક મળ્યું. તેનું અવલોકન કરતાં પુસ્તક હિંદુ, મુસલમાન, જૈન, ઇ૦ સર્વને યાત્રા—પ્રવાસમાં અતિ ઉપયોગી થઈ પડે તેવું છે. કારણ કે ટુંકામાં સઘળા પ્રકારની સંપૂર્ણ માહિતી તેમાંથી મળી શકે તેવું છે. વળી હરેક તીર્થનું મહાત્મ્ય વર્ણવી આ પુસ્તકના મહત્વમાં અભિવૃદ્ધિ કરેલી જોઇ અમને એમ કહ્યા વિના નથી ચાલતું કે: યોગ્ય ઉત્તેજનને પાત્ર આ પુસ્તક છે. ગુર્જર પ્રજા તેને આવકાર આપશે એવી અમે આશા રાખીએ છીએ.

દવે કેમીકલ વર્કસ—અમદાવાદ

સ્ત્રીહિતશિક્ષક.

અને ચંદ્રકાંતાની આત્મકથા

આ પુસ્તકમાં લગભગ ૩૦ ઉપરાંત પ્રકરણોમાં—સ્ત્રીઓની મહત્તા પત્નીનો પતિ પ્રત્યેનો ધર્મ; પતિની પત્ની પ્રત્યેની ફરજ; પતિવ્રત પણું શી રીતે પાળવું; સ્ત્રીઓનો ધર્માચાર; સ્ત્રીઓની જવાબદારી; સંકટ વખતે પતિને સહાય શી રીતે કરવી; સતી સ્ત્રીઓનું જીવન, સ્ત્રીઓનું ગૃહિણીપદ; સ્ત્રીઓને સ્વર્ગીય સુખ શી રીતે મળે: સ્ત્રી પુરૂષના ધર્મ સ્ત્રીઓનું શિયળવ્રત; વિધવા સ્ત્રીઓના ધર્મ; સ્ત્રીઓનું ઇશ્વરપરાયણ ધર્મ, સ્ત્રીઓ એ પતિની અર્ધાંગના છે. સંસારમાં સ્ત્રીઓની પદ્ધિ, સ્ત્રીઓના ઉત્તમ આચાર વિચાર: સ્ત્રીરોગ ચિકિત્સા: બાળકોને કેવી રીતે કેળવવાં, બાળકોની દવાઓ વિગેરે ૩૦ પ્રકરણો ઉપરાંત—નીચે પ્રમાણે લગભગ ૧૫૦ ઉપરાંત સતી સ્ત્રીઓ ને મહાન પુરૂષોનાં જીવનચરિત્રો છે.

સતીસીતા; અનસુયા, દેવહુતી; નર્મદા; સાવિત્રી; દમયંતી, દ્રૌપદી; મદાલસા; સુકન્યા, અહલ્યા; અરૂન્ધતી, વૃંદા, દેવયાની, શર્મિષ્ટા, મૈત્રેયી ગાંધારી, તારામતી, મહાશ્વેતા; કાદમ્બરી; શકુન્તલા, લોપામુદ્રા, શાંડિલી; જરત્કારૂ; આનતી, વાગદેવી, લપાલા, વિશ્વવારા; ઘોષા, સત્યરૂપા; અંશુમતી, ભોગવતી; માયાદેવી, યશોધરા; શબરી, ગાર્ગી, સતી પાર્વતી; લક્ષ્મીજી; સરસ્વતી; ઇન્દ્રાણી; મેખા; સત્યવતી, દુઃશલા માલતી; પદ્મા; પદ્મિણી સત્યભામા, કાલિંદી સરમા, અંજની; મૂર્તિ, શ્રદ્ધા; શુચિસ્મીતા, શશીકળા; પન્ના, કલાવતી; સુનીતી ભક્તિ, ચુડાલા, લીલાવતી: નાગી, સુલભા ચન્દ્રપ્રભા; લાજવંતી, કળાવતી, કર્માદેવી; કૃષ્ણાકુમારી; સત્યવતી; સંયુક્તા, કર્મદેવી; તારાબાઇ; વીરમતીદેવી; રાજુલા, મોનરાણી; અસમા; ગુણસુંદરી, રાણકદેવી; વીરમતી; મીનળદેવી; અહલ્યાબાઇ, મારીબાઇ, શરતસુંદરી, હેમંતકુમારી, પન્ના; સરદારબા, ચંદા, મીરાંબાઇ, યશોદા, મેનાવતી; અઘોર કામિની; ભેહુલા; સુંદરબા, લાલબા; રૂપસુંદરી દેવી, પ્રભા; વિદુલા; ચન્દ્રકાન્તા; શાન્તિકા, પદ્મિની; રામેશ્વરી; કાન્તિ; સુલિપા; જયા; કળાવતી

રોહિણી; મૃગનયની; મેના; ઉભયકુમારી; સારીકા; ભાનુમતી વિગેરે લગભગ ૧૫૦ ઉપરાંત સતી સ્રીઓનાં જીવનચરિત્રો ઉપરાંત.

રામચંદ્રજી; અત્રીઋષિ; કર્દમમુનિ; કૌશિક; સત્યવાન; નૃળરાજા; પાંડવો; ઋતુધ્વજ, ચ્યવન ઋષિ વિગેરે સેંકડો મહાપુરૂષોનાં તુલસીદાસ વિગેરે લગભગ ૧૫૦ ઉપરાંત પવિત્ર પુરૂષોનાં જીવનચરિત્રોનો સમાવેશ કરવામાં આવ્યો છે. આવું અતિ ઉત્તમ પુસ્તક દરેક સ્રી પુરૂષને વાંચી મનન કરવા જેવું છે. દરેક બાળકને અભ્યાસ કરાવવા જેવું છે. આ પુસ્તક એવું ઉપયોગી છે કે તે દરેક ઘરમાં હોવું જ જોઇએ. ગૃહસ્થાશ્રમમાં સ્વર્ગીય સુખનો અનુભવ કરાવી શકે છે. કીંમત રૂ. ૪—૦—૦

કરાંચીથી કરીમ વાલજી લખે છે કે આપનું સ્રીહિતશિક્ષક પુસ્તક ઘણું ઉપયોગી છે કારણ કે તેમા સારાં દ્રષ્ટાંતો અને સતીયોની વીર વાર્તાઓનો સમાવેશ થાય છે તો તેથી આપનો ઘણોજ આભાર માનું છું. ને આપે લીધેલા શ્રમને માટે ધન્યવાદ આપુછું. ગૃહીણીરત્નમાળા, સુખી દંપતી અને સુખી ગૃહસંસાર એ નામના પુસ્તકો મોકલશો.

હાલોલથી ચુનીલાલ વીશ્વનાથ લખે છે કે આપનું સ્રીહિત પુસ્તક મળ્યું તે પુસ્તક ઘણું જ લાભદાયક અને હાલના જમાનાની સ્રિઓને સારાં શીખામણ આપનાર છે પુસ્તકનો વાંચનાર મનુષ્ય સદ્ઉપયોગ કરે તો તેની જીંદગી ઉત્તમ બનવા જેવું છે. વધુમાં આ પુસ્તક માટે આપનો આભાર માનું છું. વ્યવસ્થાપક આર્યોદય—અમદાવાદ.

સ્ત્રીને એકેએક રોગના પંજામાંથી બચાવી શક્તિ આપી પુષ્ટ કરનાર

સુંદરી સાથી (રજીસ્ટર્ડ)

(લાખો સરટીફીકેટો મળ્યાં છે.)

મંગાવો—તે સ્ત્રીઓના તમામ રોગને માટે અકસીર છે. સ્ત્રીઓનાં ઋતુ દરદ જેવાં કે, લોહીવા, પ્રદર, રક્ત અને શ્વેત જેવાં ગુહ્યસ્થાનમાંથી ચીકણી, ધોળી, પીળી, મગના પાણી અગર લાલ રંગના લોહી જેવી રસી વહ્યાં કરે છે, પેશાબે આગ બળે, હાથ પગનાં તળીઆમાં, કેડોમાં માથામાં અને પેડુ વગેરે આખા શરીરમાં શસ્કા માર, ફાટ ચુમ અને કળતર થાય, ઝીણો તાવ હંમેશાં આવે, શરીર સુકાઈ ધોળી પુણી જેવું થાય, આંખોનું તેજ કમી થાય. દિવસે દિવસે શરીર સુકાઈ બેવડ થાય, અશક્તિ આવે અને કામ થઈ શકે નહિ. આખો દિવસ કેડો અને માથું ફાટ્યા કરે; તાવ, શીતરંગ, દમ, ખાંસી, સોજો; ઉલટી, અરૂચી, માસિક અટકાવ—ઋતુસ્ત્રાવ સંબંધી તમામ રોગ, ગર્ભાશયની પીડા, કસુવાવડ સુવારોગ વિગેરે તમામ રોગ અને આવાં અનેક દરદોને સમુળગે આ **સુંદરી સાથી** એકદમ મટાડી શકે છે; અત્યાર સુધીમાં હજારો સ્ત્રીઓએ આ દવાથી ગર્ભ ધારણ કરી બાળકોને જન્મ આપ્યો છે.

આ **સુંદરીસાથી** બાળા, યુવાન, અને વૃદ્ધ દરેક સ્ત્રીએ હમેશાં વાપરવા લાયક છે. જેથી તેઓના તમામ રોગ મટાડી શરીર પુષ્ટ કરે છે ઋતુસ્ત્રાવના રોગો થતા પાતળા નબળા અને ગર્ભાશયને ગર્ભ ધારણ કરી શકે તેવું બનાવી પુખ્ત વયે ગર્ભ ધારણ થાય છે. પીવામાં સ્વાદિષ્ટ છે. બાટલી ૧ ની કીંમત રૂ. ૧) ત્રણ બાટલીના રૂ. ૨–૧૦–૦ પોષ્ટ ૦–૧૧–૦

આ માટે હજારો અભિપ્રાયો મળ્યા છે. હજારો સ્ત્રીઓ તેનો ચાલુ ઉપયોગ કરે છે તેજ તેની ઉત્તમતા છે. દરેક સ્ત્રીએ બાળપણથી વૃદ્ધ થતાં પર્યંત આ બાટલી રાખી રાખવી જોઈએ તેના વાપરનારા કહે છે કે

જુનાગઢથી રેલ્વે ગાર્ડ રતનશી લખે છે કે તમારી સુંદરીસાથીની દવા ઘણી અકસીર છે, તેથી ઘણો સારો ફાયદો થયો છે. જેથી તે,

વાપરવા હું ઘણાને ભલામણ કરું છું.

કરાંચીથી રતનશી લખમસી લખે છે કે—સુંદરીસાથીની દવા ઘણીજ સારી છે. મેં મારા ઘરમાં બે બાટલી વાપરી તેથી તમામ રોગમાં ફાયદો થયો છે. ને એક બાટલી મારા સ્નેહીને આપી તેને પણ ફાયદો થયો છે માટે બીજી ૩ બાટલી મોકલશો. અમો તમારો મોટો આભાર માનીશું.

રાણાવાવથી મામદ આમદ મુનડા લખે છે કેઃ—તમારી દવા સુંદરીસાથીથી અંગમાં તન્દુરસ્તી સારી રહે છે ને ઘણો ફાયદો થયો છે ત્રણ બાટલી વાપરવાથી પુરેપુરો આરામ થયો છે.

આબલાયારાના ના. ઠાકોરસાહેબ લખે છે કે—સુંદરીસાથીથી ફાયદો થયો છે. કામ પણ ન મટતા રોગની સલાહ મફત મળે છે.

ગોહાદથી ભગત લાલા પરશુરામ લખે છે: તમારી સુંદરીસાથી દવાથી મારા ઘરમાં ફેર છે. માટે બીજી ૩ મોકલશો.

બટાઈથી ખાકસાર મોહમદ અબ્દુલ કરીમ લખે છે કે: આપની સુંદરીસાથીથી મારી સ્ત્રીને ઘણો સારો ફાયદો થયો છે. મારી ઓરતને હંમેશાં માથું અને કમરમાં દરદ રહેતું, બદન સુકાઈ ધોળી પુણી જેવું થઈ ગયું હતું. પરંતુ આપની સુંદરીસાથીના સેવનથી ઘણો ફાયદો માલમ પડયો છે એ બદલ આપનો ઘણોજ આભારી છું.

ફતેહપુરથી પટેલ હલુભાઈ જેરભાઈ લખે છે: આપની સુંદરીસાથી દવાથી આરામ છે બીજી ૩ બાટલી તુરત મોકલશો.

સીંગામ થી પ્રીરિત માધવ કીશન લખે છે: તમારી સુંદરીસાથી દવા વાપરી તેથી ફેર પડયો છે માટે બીજી ૩ બાટલી મોકલશો.

ટાંગુ (બરમા) થી જુનાગઢવાળા મોહમદ કાસમ લખે છે કે: આપની સુંદરીસાથી ૩ બાટલની સૂચના પ્રમાણે ઉપયોગ કીધો છે. તેના ગુણ સરસ રીતે ફાયદાકારક છે તે ચોક્કસ ખાત્રીપૂર્વક છે. આથી અમારા સર્વ ભારતી હિન્દી ભાઈઓને વિનંતી કે દરેક આ દવાનો લેવો અને ફાલતુંખર્ચથી બચવું. આથી આપણી હીન્દના પુત્રોને હિતજન રળે અને ખરી સ્વદેશ સેવા કરી કહેવાય.

મંદરોહથી પા. ખુશાલ લખમણ લખે છે: આપની સુંદરીસાથી દવા સ્ત્રીઓનાં દરદમા સારી ગુણકર્તા નીવડી છે. બીજી ત્રણ બાટલી મોકલશો.

વ્યવસ્થાપક ભાગ્યોદય—અમદાવાદ.

ભલેને હજાર પણ ઔષધ એક, માત્ર ખીસ્સામાં જ દવાખાનું.

અમૃતજીવન [રજીસ્ટર્ડ]

નામની અમૃતમય દવાનો લાભ ઘણા વિદ્વાનો, અને તબીબોએ તથા જનસમાજે તમામ રોગો ઉપર ખાત્રી કરી લાભ મેળવેલો હોવાથી, દરેક ઘરમાં ઘરગતુ દવા થઇ પડી છે. આ દવા પાસે રાખવાથી કોઇપણ રોગની બીક રાખવાની જરૂર રહેતી નથી, કારણ કે તે શરીરમાં થતા અંદરના અને બહારના રોગોને માટે રામબાણ ઉપાય છે. આ દવા જો તમારી જીંદગીનો ખપ કરતા હો તો હંમેશ પાસે રાખજો. તેનાથી, અજીર્ણ, અતિસાર, હિસ્ટીરીઆ, ઉધરસ, ગરમી, ઉલટી, ઝાડા, કમળો, પેડુનો દુઃખાવો, અંધકોશ, નબળાઇ, કોલેરા, કૃમીઆ, ખસ, ગુમડાં. ગોળો ચઢવો, ચુંક, તાવ, દમ, દાંતનો દુઃખાવો, દાદર, નપુંસકતા, પ્રમેહ, પ્રદર, પાંડુરોગ બરોળ, પ્લેગ, માથાનો દુઃખાવો. મધુપ્રમેહ, ક્ષય, રતવા, લકવો, વીર્યદોષ વાળો, સસણી, વરાધ, સંધિવા, સુવારોગ, હરસ, હેડકી, હાર્ટડીસીઝ, શુળો હીસ્ટીરીયા વઇ, દાંત, નાક, કાનનાં દરદ, સોજા, વીંછી, સાપ, ઉંદર, હડકાયા કુતરાનું ઝેર, કંઠમાળ, દાઝવું, વગેરે લગભગ તમામ દરદો મટેછે અને તેથી તેનો લાભ દરેક માણસ લાભ લે છે. કીં. રૂ. ૧. ત્રણની રૂ. ૨–૧૦–૦

પાલીતાણાથી વીરબાઇ જૈન પાઠશાળાના સેક્રેટરી કેશવલાલ પ્રાગજી લખે છે કે આપની અમૃતજીવન દવાથી અમોને ઘણો સારો ફાયદો થયો છે. તો હવે આ. પ. વાંચી તુરત એક ડઝન અમૃતજીવનની શીશીઓ વી. પી. થી મોકલાવશો.

ભાનેરથી ડાહ્યાલાલ કેશવલાલ લખે છેઃ આપની દવા વાપરવાથી અમને ફાયદો થયો છે મહેરબાની કરી અમૃતજીવનની એક બાટલી મોકલી આપશો.

મહુવાથી મુખ્યાજી પરસોતમદાસ માધવજી લખે છે કેઃ આપની અમૃતજીવન દવા સર્વે રોગ ઉપર ફાયદાકારક છે. બીજી ૩ બાટલી મોકલી આપશોજી.

દવે કેમીકલ વર્કસ—અમદાવાદ.

फसी प,

ઉધરસ, કફ અને દમને મટાડે છે, પાણી સાથે દિવસમાં ત્રણ વખત પીવી. કી. રૂ. ૧.

માથાનો પાવડર

નાગલથી જગન્નાથ કરુણાશંકર લખે છે આપનો માથાનો પાવડર વાપરવાથી દરદીને ઘણોજ આરામ થયો છે. આ દવા પચીસ દરદીએ અજમાવી જોઇ અને દરેકને આરામ થયો છે બીજી ડબી મોકલશો.

બાટલી ૧ ની કીં. રૂ. ૦–૮–૦

બાલનાશક પાવડર.

આ પાવડર પાણી સાથે મેળવી વાળ ઉપર લગાવવાથી તરત વાળ ખરી પડે છે લાહ્ય કે બળતરા બળતી નથી વાળ ઘણી લાંબી મુદત સુધી ઉગતા નથી. ચામડી નરમ ને સુંવાળી રહે છે કીં. રૂા. ૦—૮ ત્રણ ડબીના રુ. ૧—૦

જબલપુરથી માસ્તર ઇબરાહીમ અબદુલ ગની લખે છે આપના બાલનાશક પાઉડર ઘણોજ સરસ છે.

ડભોઇથી ઇનામદાર હીરાલાલ દોલતસિંહ લખે છે આપનો બાલનાશક પાઉડર ઘણોજ સારો છે બીજી ત્રણ ડબી તુરત મોકલશો.

ઇન્ફ્લુએન્ઝા મીકશચર.

ગમે તેવા તાવ ને ઇન્ફ્લુએન્ઝાથી મરતા હજારો માણસ બચ્યા છે. ૨૪ કલાકમાં ઇન્ફ્લુએન્ઝા તાવ મટાડે છે કિં. રૂ. ૧

बालारोग्यवटी,

નાના બાળકોને થતા, દરદો, ઝાડા, ઉલટી, તાવ ઉદરસ, દમ, સસણી વરાધ અને મબારખી વિગેરે બાળકોને થતા તમામ દરદો મટે છે. બાળકનું શરીર પુષ્ટ બનાવ છે. કી. ૦–૮–૦

દવે કેમીકલ વર્કસ અમદાવાદ